

ISSN: 1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt/Volume:17 Sayı/Number:1
Mart/March 2019

Beşeri Bilimler Sayısı
Humanities Issue

Manisa-2019

DergiPark
AKADEMİK

idealonline

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCPIO”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCPIO, TEİ, ASOS, ISAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE and ARASTIRMAX.

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

**CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES**

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief:

Prof. Dr. Halit EV

Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board

Prof. Dr. Ertan GÖKMEN

Doç. Dr. Burak KARTAL

Prof. Dr. Fatma ŞAŞMAZ ÖREN

Doç. Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU

Doç. Dr. Hacer ÂŞIK EV

Dr. Öğr. Üyesi Mahinur AKŞEHİR UYGUR

Dr. Öğr. Üyesi Ayvaz MORKOÇ

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Araş. Gör. Dr. Deniz DİRİK

Kapak Tasarımı / Cover Design:

Öğr. Gör. Gürol YERALTI

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi Erişim Merkezi Giriş Kat, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE

Telefon / Phone: 0 (236) 201 27 58

Faks / Fax: 0 (236) 2332766

e-mail: cbusbe.dergi@gmail.com

İnternet: <http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe>

Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. / Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. /Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

DANIŞMA KURULU /ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Âdem CEYHAN** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali EROL (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin DURAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG (Frei Berlin Universität)
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ (Cezayir 2 Üniversitesi)
Prof. Cherifa TAYENE SAHED (University of Algier-z)
Prof. Dr. F. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit EV (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer ERBAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman BİLEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel GÜZEL (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel SELİM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ceren ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Muhammet BAŞ (Harvard University)
Doç. Dr. Âdem SEZER (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Aylin ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Buğra ÖZER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak KARTAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. F. Şayan ULUSAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hande ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Rabia AKTAŞ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar AYBEK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Mahmut SÖNMEZ (University of Texas San Antonio)
Dr. Timo Müller (University of Augsburg)

BU SAYININ HAKEM KURULU*/ REFEREES OF THIS ISSUE

* Hakem listesi unvana ve isme göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

ISSN: 1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İÇİNDEKİLER

GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİ ALAN BİREYLERİN EĞİTİME KATILIM
AMAÇLARI VE GİRİŞİMCİLİĞE YÖNELİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

1 - 26

AHİSKA TÜRKLERİNİN DÜĞÜN TERMİNOLOJİSİ

27 - 40

TÜRKİYE'DE GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SURİYELİ BİREYLERİN
MESLEKİ EĞİTİMİ VE İSTİHDAMI: TOPLUMLA SOSYAL HİZMET
SAHA ÖRNEĞİ

41 - 54

KADINA YÖNELİK AİLE İÇİ ŞİDDETİN BOYUTLARI: ANKARA ÖRNEĞİ

55 - 76

MODERNLEŞME EKSENİNDE TÜRK ROMANINDA KADIN MERKEZLİ
DEĞİŞİM VE FEMİNİST EDEBİYAT KURAMIYLA AHMET MİTHAT
EFENDİ'NİN "VAH" İSİMLİ ROMANININ İNCELENMESİ

77 - 106

ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP ANNELERİN İYİ OLUŞLARININ
BAŞA ÇIKMA TARZLARI, AİLE GEREKSİNİMLERİ VE SOSYAL DESTEK
DEĞİŞKENLERİYLE MODELLENMESİ

107 - 134

İSMET İNÖNÜ'NÜN VEFATI VE YANKILARI

135 - 152

ISSN: 1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ FİZİK, KİMYA VE BİYOLOJİ
DENEYLERİNE YÖNELİK ALGILARININ METAFORLAR ARACILIĞI İLE
İNCELENMESİ
153 - 174

ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN EDEBİYATINA YANSIYAN ERMENİ MESELESİ
175 - 188

BARNABA İNCİLİ VE YAZMALARININ DEĞERİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA
189 - 208

RESİMDEN EDEBİYATA KADIN VE KEDİ
209 - 226

ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNDE ATATÜRK VE TÜRK KADINI
227 - 242

QUEST FOR UTOPIAN IMPULSE IN TWENTIETH-CENTURY
DYSTOPIAN NARRATIVE: P. D. JAMES'S CRITICAL DYSTOPIA, THE
CHILDREN OF MEN
243 - 264

TANZİMAT MİZAHININ "ŞARİVARİ"LERİ: ŞARİVARİ YA DA
İBRETNÜMA-YI ÂLEM (1871) VE ŞARİVARİ MEDENİYET (1874)
MİZAH DERGİLERİ
265 - 294

ÜÇ EFENDİLERİN NANKİNG ve DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ
MÜCADELELERİ
295 - 306

İNGİLTERE'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ABD'DE YÜRÜTTÜĞÜ
ERMENİ PROPAGANDASI
307 - 330

AZERBAYCANLI BİR MÜLTECİ: MEHMET ALTUNBAY
301 - 310

ISSN: 1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

KLASİK DÖNEM OSMANLI TARİH YAZIMINDA OTO SANSÜR VE
ÇARPITMA: BEŞ OLAY BİR SONUÇ
341 - 368

SÜLEYMAN NAZİF'İN GÖZÜYLE İKİ DOST (NAMIK KEMAL VE ZİYA
PAŞA)
369 - 382

GÖÇ VE KADIN: "GÖÇÜN FEMİNİZASYONU" VE KADIN
GÖÇMENLERİN DURUMU
383 - 400

GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİ ALAN BİREYLERİN EĞİTİME KATILIM AMAÇLARI VE GİRİŞİMCİLİĞE YÖNELİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Elife ÖZER¹

Bilge DURUTÜRK²

Yasemin SANAL³

ÖZ

Bu çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesini destekleme ve istihdamı artırma yolunda yürütülen uygulamalardan biri olan uygulamalı girişimcilik eğitimlerine katılan bireylerle gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri, girişimcilik ile ilişkilendirilen kişilik özellikleri, kurstan beklenti ve iş planları paralelinde yapılan nitel analiz ile girişimcilik eğitimlerine bir bakış sunmak amaçlanmıştır. Katılımcıların katıldıkları kurs ile ilgili olarak sahip oldukları bilgi ve bilinçlerine yönelik olarak bir değerlendirme yapmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda bir devlet üniversitesine bağlı sürekli eğitim merkezinde yürütülen girişimcilik eğitime devam etmiş olan 73 katılımcı ile kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşan bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Değerlendirme neticesinde katılımcılar eğitime katılım amaçlarına göre 'belirli bir iş fikri ile gelen', 'maddi destekten faydalanmayı amaçlayan' ve 'herhangi bir iş fikrine sahip olmayan' katılımcılar olmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir. Ayrıca bu grupların kişilik özelliklerinde belirli benzerlikler dikkati çekmiştir. Mevcut çalışma, girişimcilik sertifika eğitimi katılımcı profilini özgün kategoriler ile ortaya koymak niyetiyle yola çıkarak bu amaç doğrultusunda zengiler veriler ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik Özellikleri, Girişimcilik Eğitimi, KOBİ, Kişilik Özellikler

ASSESSMENT OF OBJECTIVES AND PERSONALITY TRAITS OF PARTICIPANTS IN ENTREPRENEURSHIP TRAINING PROGRAMS ABSTRACT

This study was conducted with individuals participating in an applied entrepreneurship training program, which is one of the

¹ Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme Fakültesi Araştırma Görevlisi Dr., efyilmaz@adanabtu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5834-7483

² Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Araştırma Görevlisi Dr., bduruturk@adanabtu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4240-6004

³ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dr. Öğretim Üyesi, yasemin.sanal@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3147-6269

applications carried out in order to support the development of SMEs (Small and Medium-sized Enterprises) and to increase employment. The study was aimed to present an overview of entrepreneurship trainings with qualitative analysis conducted in parallel with demographic profiles of the participants, personality traits associated with entrepreneurship and participants' expectations and their business plans. To that end, a questionnaire consisting of open and close-ended questions were administered to 73 participants who participated in an entrepreneurship training in a continuous education centre connected to a state university. As a result of the evaluation, the participants were evaluated in three subgroups according to their purpose of participation: 'having a specific business idea', 'aiming to benefit from financial support' and 'not having any business plans'. As a noteworthy finding, certain similarities were detected in the personality traits of these groups.

Keywords: Entrepreneurship Traits, Entrepreneurship Training, SME, Personality Traits

Giriş

Bilgi ve iletişim kavramlarının önem kazandığı günümüzde girişimcilik, ekonomik bir aktivite olmanın yanı sıra toplumsal ve kültürel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu'nun 25.06.2008 tarihindeki Brüksel toplantısının rapor metnindeki "Önce Küçük Olanı Düşün" mottosu ise girişimcilik ile ilgili kısa ancak geniş spektrumlu bir özet niteliği taşımaktadır.

Avrupa Birliği 2005 yılından başlayarak Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)'in kurulması, büyümesi ve gelişmesi için Lizbon Büyüme ve İş Stratejisi'ne göre hareket etmektedir (Avrupa Topluluğu Komisyonu Brüksel Raporu, 10.11.2005). Bu hareket noktası öncelikle ülkelerin iç mevzuatlarının düzenlenerek KOBİ'lerin kolay kurulabilmesine ve "girişimcilerin" kurdukları bu KOBİ'leri devam ettirebilmelerine yönelik çeşitli koruma planları geliştirilmesini öngörmektedir. İhtiyaç duyulan girişimcilik programları ise "Avrupa Küçük İşletmeler Yasası"nın (Small Business Act for Europe) temel yaklaşımlarından yola çıkılarak değerlendirilmektedir (Avrupa Topluluğu Komisyonu Brüksel Raporu, 25.06.2008). Bu kapsamda değerlendirilen konular ise geliştirilen stratejiler, faaliyetler, programların girdi ve çıktıları, ülke ekonomisine etkileri ve bu programlara katılanların amaçları, bilinç düzeyleri ve program sonrasındaki süreçlerdir. Bu yasa, küreselleşen dünyada Avrupa ülkelerinin var olan kaynaklarını teknolojinin

avantajlarından da yararlanarak değere dönüştürebilmeleri, KOBİ'lerin kurularak sahip oldukları potansiyelleri üretime aktarabilmeleri için gerekli olan yöntemleri ortaya koymaktadır.

Bireyleri kendi işlerini kurma yönünde cesaretlendirmenin ve iş piyasası içerisinde varlıklarını devam ettirebilmelerine yönelik destekleyici faaliyetler ortaya koymanın bir politika olarak benimsenmesi gerekliliği aşikârdır. Bu noktada özellikle AB komisyonu tarafından oluşturulan Avrupa Küçük İşletmeler Yasası, girişimcilik faaliyetlerine yönelik belirli ilkeleri, madde madde ortaya koyarak dikkat edilmesi gereken hususların altını çizdiği görölmektedir. Bu maddelerin temelde ortaya koyduğu ana fikir; "önce küçük olanı düşün" mottosundan hareketle öncelikle yasal ve idari çerçevede küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin desteklenmesi ve devamlılıklarının artırılmasıdır. Kamu politika araçlarının KOBİ'lerin ihtiyaçlarına duyarlılaştırılması, devlet yardımı imkânlarının KOBİ'ler tarafından daha çok kullanılmasının sağlanması gibi çeşitli teşvik ve düzenlemelere dikkat çekilmektedir. Sadece kamu kurum ve kuruluşları bağlamında değil aynı zamanda toplum içinde de işlerlik kazanması açısından, özellikle de dezavantajlı gruplar olan "gençler ve kadınların" girişimcilik faaliyetleri göstermeleri ve küçük ölçekte işletme kurmaya yönelik potansiyellerini açığa çıkarmalarını sağlamak temel amaçlar arasında yer almaktadır.

Türkiye'de de girişimcilik üzerine yapılan çalışmaların son yıllarda yaygınlaştığı görölmektedir. Avrupa Küçük İşletmeler Yasası'nın ışığında Türkiye'de KOBİ'lerin özellikle 2000 yılı itibari ile önem kazandığı göze çarpmaktadır. Avrupa'da küçük işletmelerin geliştirilmesine yönelik çıkarılan yasalar ve teşvik programlarının benzer uygulamaları, ölkemizde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) koordinasyonu ile yapılmaktadır. Avrupa'daki sürece paralel olarak, ilgili mevzuat Türkiye'de 2005 yılında yürürlüğe konmuş olup KOBİ'lerin teşvik ve desteğine yönelik bir yol haritası özelliği taşımaktadır. Her ülkenin kültürü göz önünde bulundurularak şekillenen ticari işletme tanımları, yapılacak olan teşvikler ve desteklerin hedeflerine kolayca ulaşması bu mevzuat ekseninde tanımlanmıştır. Avrupa Küçük İşletmeler Yasası'nda da belirtildiği gibi, KOBİ'ler içinde yer aldıkları ülkenin kültürel yapısı ve iş hayatındaki gelenekselliğin bir yansımasıdır. İlgili Avrupa yasasında esnaflar, mikro işletmeler, aile şirketleri, Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT), faaliyet gösterdikleri ulusal ve yerel ortama göre KOBİ'ler kapsamına dâhil edilmektedirler. Ölkemizde KOSGEB'in ilgili mevzuat

metninde işletmelerin ölçek sınıflandırması mikro, küçük ve orta büyüklükte olmak üzere üç sınıf üzerinden ele alınmıştır. Tıpkı Avrupa'daki emsalinde olduğu gibi istihdam edilmesi planlanan öncelikli grup olarak genç ve kadınların girişimciliğine yönelik "pozitif ayrımcılık" altı çizilen bir husustur. Pozitif ayrımcılık temelinde, iş fikri ile gelen kadın adayların öncelikli olarak tercih sebebi olmaları; birçok farklı iş sahasında çalışan ya da emeğinin karşılığını ev ekonomisine katkı sağlamaktan ileri taşımayı düşünen bireylerin harekete geçmesini sağlamaktadır.

Bireylerin kendi işlerini kurmalarında ihtiyaç duydukları eğitimleri vermek ilgili destek politikasının önemli bir ayağıdır. Ülkemizde girişimcilik, KOBİ'lerin oluşmasına ve gelişmesine yönelik faaliyetler, KOSGEB, İŞ-KUR ve üniversitelerin sürekli eğitim merkezlerinin ortaklaşa yürüttükleri "girişimcilik" ya da "uygulamalı girişimcilik" eğitimleri kapsamında verilen sertifika programları ile oldukça hız kazanmıştır. Hâlihazırda yürürlükte olan KOSGEB'in KOBİ teşvik programına göre, kurulması planlanan işletmeye yönelik olarak talep edilen destek için aranan temel kıstas da bu girişimcilik sertifikasına sahip olmaktır. Sürekli eğitim merkezlerinde, eğitimin verilmekte olduğu üniversitenin kriterlerine göre belirlenmiş olan müfredat ve ders uygulamaları, küçük ya da orta ölçekli bir işletme kurmak isteyen bireylerin desteklemesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu eğitimler sayesinde girişimci adaylarının potansiyellerinin ortaya çıkarılmasına çalışılmaktadır.

Verilen eğitimler doğrultusunda ortaya konulması arzulanan "KOBİ" kavramına ilişkin bazı değişkenlere değinmek bu noktada mevcut çalışma açısından önem taşımaktadır. Esnafılık, serbest meslek erbabı gibi kültürel kodlarımıza yerleşmiş olan birçok ticari hitap, kültürümüze yabancı kavramlar değildir. Dolayısıyla küçük veya orta büyüklükte bir işletme kurmak veya "girişimci" olmak, teorideki ele alınış şekline göre önce "samimi ve sıcak" bir kavram olarak kültürümüzde kendisine hızlıca yer bulmuştur. "Girişimcilik" kavramının dilbilimsel kökenine girmeden halk arasında "girişken olmak", "atılgan olmak" gibi sıfatların "cesur", "elinden iş gelen" ve genellikle de ticarete atılmış ya da atılacak olan kişiler için kullanıldığını aklımızda tutarsak, ülkemizde bu olgunun sosyal politikalar düzeyinde ele alınmaya başlaması ve gelişmesine yönelik faaliyetlerin hızlanması oldukça çabuk gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda, mevcut çalışmanın temel amacı girişimcilik eğitimine katılan bireylerin demografik ve sosyo-ekonomik durumlarının (cinsiyet, yaş, çalışma durumu vb.) değerlendirilmesi,

söylem ve içerik analizlerinden de faydalanarak katılımcı profilinin girişimcilik eğitimlerine dair farkındalığının belli başlı parametreler üzerinden ne düzeyde seyrettiğinin incelemektir. Çalışma kapsamında ayrıca KOSGEB girişimcilik eğitimlerine katılan girişimci adaylarının çeşitli karakteristik özellikler üzerinden beklentileri ve motivasyonları da incelemeye dâhil edilmiştir.

Literatürde girişimcilik, girişimcilik eğitimleri, KOSGEB, KOBİ'ler ve süreçteki sosyal politikaların analizlerini yapan birçok nitel, nicel ve teorik çalışma bulunmaktadır. Literatür açısından zengin ve verimli olan sahada bu çalışma İşletme alanı yazınındaki girişimcilik teorilerine yönelik bir analiz olmayıp, daha ziyade katılımcıların girişimcilik eğitimine yaklaşımlarına dair betimleyici bir değerlendirme ortaya koymayı amaçlamıştır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

1.1. Girişimcilik Kavramı

Hem yerel hem de Dünya yazınına bakıldığında, girişimcilik olgusu ile ilgili yapılmış teorik ve alan destekli çalışmaların çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Etimolojik olarak Girişimcilik kavramının temeli Latince 'ye dayanmakta olup, İngilizce'de giriş (enter) ve ilk (pre) kelime köklerinden meydana gelerek, 'entrepreneur', yani ilk girişen, başlayan anlamı taşımaktadır (Marangoz, 2016: 42). Girişimciliğın tanımına ve çerçevesine ilişkin yazında net bir fikir birliğı bulunmamakla birlikte kısaca girişimcilik risk alma, fırsatları değerlendirme, yenilik yapma (Çetindamar, 2003) ve bir fikri ticari anlamda uygulanabilir hale getirme süreci (Marangoz, 2016: 42) olarak ifade edilebilir.

Shane ve Venkataraman (2000) girişimciliğın temel işlevlerini keşfetmek, değerlendirmek ve faydalanmak olarak nitelendirmektedirler. Daha açık bir ifade ile temel işlevi hâlihazırda var olmayan yeni ürünler, hizmetler veya üretim süreçleri, stratejiler, organizasyon biçimleri ve yeni pazarlar yaratabilmektir. Yenilik girişimciliğın tanımında vardır (Çetindamar, 2003) ancak bununla birlikte, girişimcilik her zaman yeni örgütlerin kurulmasını gerektirmeyip (Shane ve Venkataraman, 2000: 219), yenilik yapma sürecini de kapsamaktadır (Çetindamar, 2003). Girişimcilik kavramının nasıl ele alındığından bağımsız olarak, girişimciler genel anlamda kâr etme ve topluma hizmet sunma amaçları güderler (Marangoz, 2016: 42).

1.2. Girişimcilik ve Ülke Ekonomisi İlişkisi

Dünya Girişimcilik Platformu (GEM)' nun 29 ülkeyi kapsayan araştırması, ülkelerdeki ekonomik büyümenin yüksek girişimcilik faaliyetleri ile doğru orantılı bir şekilde gerçekleştiğini desteklemiştir (Akt. Çetindamar, 2003: 40). Ünlü ekonomist Schumpeter (1934) de girişimciliği yenilikçilik ile şekillendirmektedir. 'Yaratıcı yıkım' adını verdiği süreçte girişimcinin gerçekleştirdiği yeniliklerin ekonomide dengeyi bozarak yeni bir denge oluşturacağını savunmuştur. Schumpeter' e göre girişimciler aracılığıyla yenilikler ekonomi üzerinde önemli rol oynamaktadır (Akt. Er, 2012: 83).

Ülke ekonomilerinde KOBİ'ler önemli bir katkıya sahiptir. Nitekim Türkiye'de 2014 yılında KOBİ'ler toplam girişim sayısının %99,8'ini, istihdamın %73,5'ini, maaş ve ücretlerin %54,1'ini, cironun %62'sini ve faktör maliyetiyle katma değer (FMKD) %53,5'ini oluşturmuştur (TUIK, 25 Kasım 2016 Raporu). Bu önemi dolayısı ile KOBİ'lere ülke politikalarında da geniş yer verilmelidir.

Girişimcilik işsizliğe bir çözüm olanağı sunmakta ve yeni işletmeler kurulması, yenilik yaratma ve katma değer oluşturma aracılığı ile girişimci, ekonomik değer yaratmaktadır. Böylece ülkelerin gayri safi milli hasılasına pozitif bir etki yapılmaktadır (Kurt, Ağca ve Erdoğan, 2006:103-104). Türkiye'de girişimciliğin geliştirilmesi amacıyla faaliyet gösteren kuruluşların başında gelen KOSGEB'in, girişimci adaylarına eğitim verme, kuluçka merkezlerine destek sağlama, organize sanayi bölgelerindeki firmalara çeşitli kapsamlarda destek hizmeti verme gibi misyonları bulunmaktadır (Öktem, Aydın ve Ekinci, 2007: 49).

1.3. Bireysel Girişimcilik Performansına Etki Eden Unsurlar

Girişimlerde veya daha dar bir kapsamda KOBİ'lerde, iş başarısının sağlanmasında etkili olan pek çok unsur tartışılmaktadır. Bu çalışmada yazında da geniş yer bulan girişimcinin girişimcilik yöneliminin, demografik ve bireysel özellikler kapsamında belirli karakteristik özelliklerinin önemli bir role sahip olduğuna odaklanılmıştır. Bu bağlamda girişimciliğin ülke ekonomisi ile ilişkisine değinildikten sonra girişimcilik yönelimi, sosyo-ekonomik, demografik ve bireysel unsurlar ile girişimcilik eğitimi başlıkları ele alınmıştır.

1.3.1. Girişimcilik Yönelimi ve Profili

Bireyleri girişimciliğe yönlendiren unsurlar, girişimcilik profilini analiz etmede yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Kuratko (2009)'ya göre bu unsurlar "girişimsel ve çevresel" (makro) ile

“girişimcinin kişisel özellikleri ve girişim fırsatları” (mikro) kapsamlarında değerlendirilmelidir (Akt. Sezer, 2013: 68). Girişimcilik yöneliminin makro ercede ekonomik büyüme ile güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır (Mthanti & Ojah, 2017). Bunun yanında Man, Lau & Chan (2002)’in girişimcilik profili ile KOBİ’lerdeki uzun vadeli başarının ilişkisini araştıran çalışmalarında, rekabetçi bir kapsam ve örgütsel yetkinlikler geliştirmede sektörel faktörler veya firma kaynakları önemli bir role sahip olsalar da girişimcilik yeterlilikleri olmadığında söz konusu yetkinliklerin geliştirilemeyeceğine vurgu yapmaktadırlar. Dolayısıyla, girişimcilerin başarısında bireysel özelliklerin ve yetkinliklerin önemine vurgu yapılmaktadır.

1.3.2. Sosyo-Ekonomik, Demografik ve Bireysel Özellikler

Girişimcilerin özelliklerine vurgu yapan çalışmalara göre hızlı düşünme, belirsizlik altında karar alabilme, kararlı, azimli, hayal gücü yüksek, yaratıcı olma, kaynakları iyi yönetebilme, yenilikleri kabul ettirebilecek ikna gücüne sahip olma gibi nitelikler öne çıkmaktadır ve bu nitelikler yıllar içinde geliştirilerek girişimcilik kapasitesi oluşturulabilmektedir (Çetindamar, 2003). Eğitim ve iş tecrübesinin, yaş ve cinsiyet gibi demografik özelliklerin ve yenilikçilik, risk alma, proaktif olabilme niteliklerinin girişimcilerin başarısına olumlu etkisi birçok araştırmada desteklenmektedir (Islam, Khan, Obaidullah & Alam, 2011; Man, Lau & Chan, 2002; Mthanti & Ojah, 2017).

Demografik değişkenlere bakıldığında ise 2003 yılı TÜSİAD raporu (Çetindamar, 2003) girişimci sayısı esas alındığında kadın ve erkeklerin oranında önemli bir farklılık olduğunu ortaya koymuştur. Hem işverenler hem de kendi hesabına çalışanlar ele alındığında Türkiye’de erkek girişimcilerin sayısı kadın girişimcilerin 7 katı olarak bulunmuştur. Bu istatistikler bağlamında, daha önce de belirtildiği üzere kadın ve gençler hem ölkemizde hem de Avrupa’da dezavantajlı gruplar olarak belirlenmiş ve girişimcilik destekleri kapsamında çeşitli açılardan öncelikli olmalarının uygun olduğu öngörölmüştür. Bunun yanı sıra ilgili rapora göre girişimcilik performansı il bazında da farklılık göstermektedir. Türkiye’de girişimcilik performansının en yüksek olduğu iller İstanbul ve Kocaeli’dir.

1.3.3. Girişimcilik Eğitimi

Mesleki eğitim ve öğretim programları istihdamı artırmada önemli bir role sahiptir (Bayrakdar, 2011: 252). Bu bağlamda ele alınan girişimcilik tutum ve becerilerini geliştirmeye yönelik verilen girişimcilik eğitimlerinin, bireylerin konuya ilişkin algılarını biçimlendirdiğini ve girişimciliğe yönelime olumlu katkılar sağladığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Martin, McNally ve Kay, 2013; Sezer,

2013; Krueger ve Brazeal, 1994: 79; Weber, 2011: 18-20). Bunun yanında tutarsız sonuçların elde edildiği çalışmalara da rastlanmaktadır (Akt. Bae, Qian, Miao ve Fiet, 2014: 218).

Girişimcilik eğitimine Amerika ve Avrupa'da ilk ve orta dereceli okullarda yer verilirken, Türkiye'de büyük oranda üniversite düzeyinde (Bozkurt ve Alparslan, 2013: 13) veya çeşitli kurum veya kuruluşlar tarafından (KOSGEB, Üniversitelerin Araştırma ve Uygulama veya Sürekli Eğitim Merkezleri, Teknolojik Eğitimi Geliştirme Vakfı, Türkiye İş Kurumu vb.) yaygın öğretim programlarında verilmektedir. Girişimciliğin eğitim ve öğrenme sonucunda geliştirilebilecek bir davranış şekli olduğunu ifade eden çalışmalardan yola çıkılarak, girişimciliğin gelişmesine etki edecek en önemli faktörlerden birinin de bu yöndeki eğitimlerin yaygınlaştırılması ile bireylerin girişimcilik özelliklerinin geliştirilmesinin olacağı (Akt. Bozkurt ve Alparslan, 2013: 15) sonucuna ulaşılmıştır.

Girişimciliğe yönelik eğitimleri genel anlamda akademik ve uygulamalı mesleki eğitim odaklı olarak sınıflamak mümkündür. Bu iki eğitim türünün girişimcilik yönelimine etkisi kıyaslandığında Martin vd. (2013)'nin çalışması akademik odaklı eğitimlerin girişimcilik çıktıları üzerine daha olumlu bir etkisinin olduğunu destekleyen sonuçlar elde ettiği görülmüştür. Sezer'in (2013) girişimcilik dersi alan ve almayan İşletme bölümü öğrencilerinin girişimciliğe yönelik eğilimlerine dair araştırmasında ise, girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik kariyerine yönelim oranının (%57,7), almayanlara kıyasla (%31,7) oldukça yüksek olduğunu destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Aynı çalışmada öğrencilerin girişimcilik kariyerine yönelim nedenlerine yönelik ise bağımsız olma, kazanç ve kâr elde etme ile statü ve güç sahibi olma unsurlarının öne çıktığı görülmüştür. Girişimcilik dersi almayan öğrencilerde ise topluma faydalı olma amacının daha üst sıralarda yer alması, çalışmanın ilgi çekici bulgularındandır.

Bae vd. (2014: 219)'e göre girişimcilik eğitimlerinin girişimcilik yönelimine iki başlıkta olumlu bir ilişkisi bulunmaktadır: (1) insan kaynaklarına ilişkin çıktılar (örn. girişimciliğe yönelik bilgi ve becerilerin artması) ve (2) girişimcilik öz-yeterliliği olarak ifade edilen girişimciliğe dair olumlu tutum ve inancın gelişmesi. Bae vd.'nin 73 çalışmanın meta analizine dayanan bu araştırması girişimciliğe yönelik eğitimlerin, özellikle de işletme eğitimi ile kıyaslandığında, bireylerin girişimciliğe ilişkin yönelimlerinde az olsa da pozitif bir etkisinin olduğunu pekiştirmektedir. Başka bir deyişle girişimcilik

eğitimi alan bireylerin almayanlara kıyasla kendi işlerini kurma olasılıklarının daha yüksek olacağı beklenmektedir.

Girişimcilik eğitimlerinde teorik ve uygulamalı olarak pek çok farklı başlıkta eğitim verilmekle birlikte genel kapsamda girişimciliğin tanımı, fikir geliştirme, yönetim, finans, pazarlama, üretim, inovasyon ve yeni ürün geliştirme, yeni şirket kurma gibi içerikler yer alabilmektedir. Mevcut çalışmanın gerçekleştirildiği, Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi tarafından verilen girişimcilik eğitimi müfredatı incelenmiş olup; girişimcilik niteliklerinin sınanması, pazarlama, üretim, yönetim, finansal planlama, iş planı ve KOBİ'lere yönelik hibeler gibi derslerin yer aldığı görölmüştür.

2. YÖNTEM

Çalışmanın verileri Kasım – Aralık 2014 dönemi KOSGEB Girişimcilik Destek Programı kapsamında Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi'nde yürütölen “uygulamalı girişimcilik eğitimine” katılan ve 25'er kişiden oluşan 6 grup ile gerçekleştirilen anket çalışması neticesinde elde edilmiştir. Anket katılımı gönüllölük esasına dayalı olup 108 dönüş gerçekeşmiştir. Elde edilen 108 anketten, 35 tanesi eksik doldurulmaları sebebiyle çalışmadan çıkarılarak, 73 anket çalışmanın verilerini oluşturmuştur. Elde edilen veriler tanımlayıcı istatistikler, söylem ve içerik analizleri doğrultusunda üç ana gruba ayrılarak değerlendirilip, betimleyici bulgular sunulmuştur.

Çalışmada kullanılan anket formu kapalı ve açık uçlu sorulardan meydana gelen üç bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda çalışmaya katılan bireylerin demografik bilgileri alınmaktadır. İkinci kısımda uygulamalı girişimcilik eğitimini nereden duydukları, neden bu eğitime katıldıkları, alacakları eğitimden beklentilerinin ne olduğu gibi eğitim alma kararlarına ve sürecine yönelik açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Çalışmanın bu ilk iki bölümünde katılımcılara yöneltilmiş olan soruların temel amaçlarını belirtmek önem taşımaktadır. Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'ne bağlı SEM ve KOSGEB ortaklığında verilen sertifika eğitim programının girişimcilik eğitimi almak isteyen her bireye açık bir yapı gösterdiği görölmüştür. Bu doğrultuda katılımcıların çeşitliliğinin ön plana çıkacağı varsayılarak katılımcılara uygulanan anket çalışması, demografik bilgilerini almaya yönelik bölüm ile başlamaktadır. Demografi ve yaşam tarzı ile ilgili bilgi almak için belirlenen sorularda; cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olup olmama ve eğitim durumu gibi verilere ulaşmak amaçlanmıştır.

Katılımcıların kursa katılma sebeplerine yönelik bilgi edinmek amacı ile bireylere aktif olarak çalışıp çalışmadıkları ve çalışıyorlar ise hangi alanda çalıştıkları sorulmuştur. Böylece katılımcılar hâlihazırda bir iş – özellikle de özel sektör ve ticaret faaliyetleri ile ilgili bir iş – meşguliyeti içinde yer alıyorsa; alınan eğitimin onlara yeni iş kurmak isteyen birinden daha farklı bir teşvik ve destek sağlayabileceği ihtimali değerlendirmeye dâhil edilebilecektir. Bu sebeple özellikle demografik bilgiler, objektif değerlendirmeler yapabilmeyi sağlamaya yönelik olarak hazırlanan birincil soru grubunu teşkil etmiştir.

Anketin son bölümünde ise katılımcılara 10 girişimcilik özelliği ile eşleştirilmiş 10 cümle verilerek, bunları kişisel özelliklerine uygunluğu temel alınarak yönerge doğrultusunda öncelik sırasına koymaları istenmiştir. Yazındaki mevcut çalışmalarda girişimcilik dersi alanların girişimciliğe yönelim nedenlerine ve kişilik özelliklerine yönelik yoğun bir çeşitlilik görülmüştür (Örn. Sezer, 2013; Bozkurt ve Alparşlan, 2013; İbicioğlu, Taş ve Özmen, 2010). Bu bağlamda çalışmanın temel amacı doğrultusunda katılımcılara yöneltilen 10 girişimcilik özelliği, literatürde karşılaşılan farklı girişimcilik teorileri ve çalışmaları gözden geçirilerek, araştırmacılar tarafından formüle edilmiştir. Söz konusu özelliklerin düzenlenmesinde referans alınan çalışmaların başlıcaları Başer ve Büber (2012) ve Sezer (2013)'tür. Başer ve Büber'in çalışmasında yer alan bireyleri girişimciliğe yönlendiren sekiz özellikten yenilikçilik, liderlik, otokontrol, risk alma, kendine güven, başarı ihtiyacı özellikleri çalışmaya dâhil edilmiş ancak, iyimserlik özelliği kapsam dışında bırakılmıştır. Sezer'in çalışmasında yer alan girişimcilik dersi alanların yönelim nedenlerine ilişkin ifadeler ile beraber kategorilere ayrılmış girişimcilik özellikleri içerisinde ise kazanç elde etme, bağımsız olma, statü ve güç ile faydalı olma (Sezer, 2013: 85) özellikleri çalışmaya dâhil edilmiştir.

Söz konusu ifadelerde liderlik özelliğini karşılamak üzere “bir çalışmada, grubun liderliğini ele almaktan çekinmem” ifadesi, risk alma özelliğini karşılamak amacı ile “daha önce yapılmamış ancak başarılı olacağına inandığım şeyleri denemekten çekinmem” ifadesi kullanılmıştır. Bunlara ek olarak, yenilikçilik özelliği için “çalışmalarımda yaratıcılık benim için önemlidir” ifadesi, kendine güven özelliği için “yaptığım planları yürütebileceğimden genellikle eminimdir” ifadesi, otokontrol özelliği için “bir uygulamaya başladıktan sonra meydana gelen beklenmedik değişiklikleri iyi yönetebildiğimi düşünüyorum”, kazanç elde etmeyi ifade etmek için

“yaptığım işten yüksek maddi kazanç sağlamak önceliklidir”, bağımsız olmayı ifade eden “hayatımda kararlar alırken bağımsız olmak benim için önemlidir”, faydalı olmayı ifade eden “yakınlarıma ve topluma faydalı olmak benim için büyük önem taşır”, statü ve güç sahibi olmaya yönelik olarak “statü ve güç sahibi olmak benim için önemlidir” ve son olarak kendini kanıtlama arzusuna yönelik olarak ise “çevremdeki kişilerin benim başarılı bir insan olduğumu bilmelerini isterim” ifadeleri kullanılmıştır.

3. VERİLERİN ANALİZİ

3.1. Tanımlayıcı Veriler

3.1.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Veriler

Çalışmaya dâhil olan 73 katılımcının yaşları 22 ile 63 arasında değişmektedir ve yaş ortalaması 32,07 (standart sapma=7, Medyan=31)’ dir. Katılımcılara ait bazı tanımlayıcı bilgilere Tablo 1’ de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Tanımlayıcı Özellikler	Sayı	Oran (%)	Tanımlayıcı Özellikler	Sayı	Oran (%)
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	37	50,7	İlkokul	9	12,3
Erkek	36	49,3	Ortaokul	7	9,6
Medeni Hal			Lise	29	39,7
Bekâr	37	50,7	Ön lisans	12	16,4
Evli	36	49,3	Lisans	15	20,5
			Lisansüstü	1	1,4
Çocuk Sahibi Olma			İş Durumu		
Var	34	46,6	Çalışıyor	33	45,2
Yok	39	53,4	Çalışmıyor	40	54,8
Toplam	73	100		73	100

Tablo 1’de aktarıldığı üzere katılımcıların cinsiyet ve medeni durumlarında gruplarda yaklaşık olarak eşit bir dağılım görülmüştür. Eğitim düzeylerine bakıldığında ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitime sahip olanlar, katılımcıların %38’ini teşkil etmiştir. İlkokul ve ortaokul mezunu olanların oranı ise yaklaşık %22’dir. Katılımcıların yaklaşık %55’i düzenli bir işte çalışmadığını belirtmiştir.

Tablo 2’de girişimcilik eğitime yönelik katılımcıların bazı tanımlayıcı özelliklerine yer verilmiştir. Katılımcıların %82’si girişimciliğe yönelik bir eğitime ilk defa katılmıştır. Yaklaşık %18’inin

tam zamanlı bir işe sahip olduğu grubun %73,5'i bu eğitime katılma amacının yeni bir iş kurmak olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların girişimcilik eğitimine yönelik bazı tanımlayıcı özellikleri

Tanımlayıcı Özellikler	Sayı	Oran (%)	Tanımlayıcı Özellikler	Sayı	Oran (%)
Benzer Eğitime Katılım			Gelir Kaynağı		
Evet	13	17,8	Tam zamanlı iş	13	17,8
Hayır	60	82,2	Yarı zamanlı iş	11	15,1
İş Kurma Deneyimi			Aileden harçlık	32	43,8
Var	13	17,8	Sabit gelir (kira vb.)	1	1,4
Yok	60	82,2	İşsizlik/Engellilik/Emekli maaşı	3	4,1
			Diğer	13	17,8
Eğitime Katılım Amacı			Eğitimi Nereden Duyduğu		
Yeni iş kurmak	53	73,5	Aile	10	13,7
Mevcut işi geliştirmek	6	8,2	Arkadaş	18	24,7
Sertifika almak	10	13,7	Tanıdık	14	19,2
Zorunluluk	1	1,4	Çalıştığı kurum	2	2,7
Bilgi sahibi olmak	2	2,7	İŞKUR / KOSGEB	25	34,2
Diğer	1	1,4	Reklamlar	4	5,5

3.1.2. Katılımcıların Girişimciliğe Yönelik Kişilik Özellikleri Bulguları

Katılımcıların belirlenen gruplar özelinde yer verilen kişilik özelliklerine, bir bütün olarak bakıldığında (Tablo 3) ilk üç sırada en sık yer verilen özelliklerin liderlik (n=38), yenilikçilik (n=33) ve kendine güven (n=29) olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Katılımcıların kişilik özelliklerinin önem derecesi sıralaması

Özellik	Önem Dereceleri					
	1.	%	2.	%	3.	%
Liderlik	18	24,7	11	15,1	9	12,3
Risk alma	8	11	11	15,1	9	12,3
Yenilikçilik	9	12,3	16	21,9	8	11,0
Kendine güven	6	8,2	8	11,0	15	20,5
Otokontrol	2	2,7	7	9,6	9	12,3
Kazanç elde etme	7	9,6	2	2,7	8	11,0
Bağımsız olma	3	4,1	-	-	6	8,2
Faydalı olma	12	16,4	5	6,8	2	2,7
Statü ve güç sahibi olma	4	5,5	7	9,6	5	6,8
Kendini kanıtlama arzusu	4	5,5	6	8,2	2	2,7
Toplam	73	100	73	100	73	100

3.2. Alt Gruplara İlişkin Değerlendirmeler

Veri analizi kısmında öncelikle katılımcılara yöneltilen açık uçlu soruların cevaplarında belli başlı söylemlerin kullanılıp kullanılmadığına bakarak çeşitli kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategoriler özellikle cevaplarda ortak olan kelimeler üzerinden veya aynı anlamı veren içerikler üzerinden bir ayırıştırma yapılarak elde edilmiştir. Katılımcıların eğitimden beklentileri ve girişimcilik sertifikasını aldıktan sonra yapmak istediklerine dair planlarına yönelik sorulmuş olan açık uçlu sorulara ilişkin cevaplar üzerinden üç kategori oluşturulmuştur; (1) daha önceden belirlenmiş bir iş fikri ile eğitime gelmiş olanlar, (2) maddi destek amacıyla eğitime gelmiş olanlar ve (3) belli bir iş fikri olmadan eğitime gelmiş olanlar. Yanıtlar bu üç temel başlık altında değerlendirilmiştir.

İlk kategori olan daha önceden belirlenmiş bir iş fikri ile gelmiş olan katılımcıların belirlenmesi, kurs sonrasında nasıl bir iş kurmak istediklerine yönelik verdikleri örneklerin sınıflandırılması neticesinde ortaya konmuştur. Bu grup, kendilerinin hâlihazırda yapmakta ya da geçmişte yapmış oldukları iş paralelinde, tecrübelerinden yararlanarak yeni çalışma sahalarına katkı sağlayacakları fikirleri iş örneği olarak vermiş kişilerden oluşmaktadır (n=35). Bu gruba dâhil edilen katılımcıların verdikleri yanıtlar, bu katılımcıların hâlihazırda belirledikleri işi kurmaya yönelik net bir plan oluşturma amacıyla girişimcilik eğitimine geldiklerini düşündürmektedir.

İkinci kategoriye dâhil edilen grup ise bir iş sahibi olup olmamasından bağımsız olarak- ki içlerinde iş sahibi olan ve olmayanlar bulunmaktadır- yenilikçi bir fikir ya da mevcut işlerini geliştirmeye yönelik bir faaliyet göstermek amacıyla değil, KOSGEB'den alacakları maddi desteğe özellikle vurgu yapan katılımcıların değerlendirildiği gruptur (n=8).

Üçüncü grup ise herhangi bir iş fikrine sahip olmayan ve bunun yanında belli bir iş sahasında deneyimi olmayıp, temelde maddi destek ile beraber oldukça muğlak bir girişim sürecinin içerisinde dâhil olduğu görülen katılımcılardır. Bu grupta belli başlı bir iş sahası ile ilgilenmeyen – ev hanımı veya iş fikirleri olmayan “yeni bir iş, yeni bir girişimcilik gibi” daha ziyade muğlak denilebilecek fikirleri deklare etmiş olan katılımcılar yer almaktadır (n=30). Ayrıca her üç grup kendi içinde cinsiyet, yaş aralığı ve medeni durum özelliklerine göre alt gruplarda ele alınmıştır.

3.2.1. Önceden Belirlenmiş Bir İş Fikri İle Gelmiş Olanlar

Çalışmaya katılan kursiyerlerden belirli bir iş fikri olduğunu belirten 35 kişinin tanımlayıcı bilgilerine tablo 4’de yer verilmiştir. Bu gruptaki katılımcıların yaş aralığı 22 ile 63 arasında olup yaş ortalaması yaklaşık 34 (Standart sapma=9,2, Medyan= 32)’tür.

Tablo 4. Önceden belirlenmiş bir iş fikri ile gelen bireylerin tanımlayıcı bilgileri

Tanımlayıcı Özellikler	Sayı	Oran (%)	Tanımlayıcı özellikler	Sayı	Oran (%)
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	19	54,3	İlkokul	3	8,6
Erkek	16	45,7	Ortaokul	6	17,1
Medeni hal			Lise	14	40
Bekâr	19	54,3	Ön lisans	3	8,6
Evli	16	45,7	Lisans	9	25,7
Toplam	35	100		35	100

3.2.1.1 Önceden Belirlenmiş Bir İş Fikri ile Gelen Kadın Katılımcılar

Bu grup içinde yer alan kadın katılımcılar demografik özellikleri doğrultusunda alt gruplara ayrılarak değerlendirilmiştir. Belirli bir iş fikri ile gelmiş olan 19 kadın katılımcıdan 20-30 yaş aralığında yer alan 8 kadının medeni haline bakıldığında 3’ünün bekâr, 5’inin ise evli olduğu görülmüştür. 10 kişinin yer aldığı 30 yaş üzeri kadın katılımcıların ise 4’ü bekâr ve 6’sı evlidir.

20-30 Yaş Arası Bekâr Kadınlar

20-30 yaş arası bekâr kadın katılımcılar arasında yapılan karşılaştırma neticesinde eğitim seviyelerinde çeşitlilik olduğu ancak kurmak istedikleri iş ve çalışmak istedikleri iş sahası ile hâlihazırda yapmakta oldukları iş arasında paralellik olduğu gözlenmektedir. Bu duruma destek olarak, kursa katılma sebeplerini var olan özelliklerini geliştirmek, daha bilinçli olmak, kurmak istedikleri işe yönelik eğitim tabanını güçlendirmek olarak belirtmektedirler.

Bu grubun özellikle bekâr olması ile girişimcilik ilkeleri üzerinden yönelmiş olduğumuz kişilik özellikleri arasındaki ilişki de dikkat çekicidir. Sıralamadaki ufak değişiklikler dışında temelde otokontrol, farklılık yaratma ve statü elde etmeye yönelik bir sıralama yapmış oldukları görülmüştür.

30 Yaş Üştü Bekâr Kadınlar

30 yaş üştü kadın ve bekâr katılımcıların profiline bakıldığında bekâr 20-30 yaş arası kadın profilinin özelliklerine benzerlik göstermektedirler. Bir diğer deyişle, hâlihazırda ilgi alanları ya da yaptıkları işler ile sahip olmak istedikleri işler arasında doğru orantı bulunmaktadır. Faaliyette bulunmak istedikleri iş sahaları, ilk grup kadın katılımcılara göre daha karmaşık sektörlerde ve konseptlerdedir. Örneğin; gıda mühendisi, evli, 30 yaş üştü bir kadın katılımcının sahip olmayı planladığı iş, doğal ürünler üreten bir bahçe içerisinde üretilen ürünlerin sunulduğu bir kafe açmaktır.

Aynı şekilde bu grubun girişimcilik özelliklerine yönelik yapmış oldukları sıralama ilk kadın grubu olan bekâr, 20-30 yaş arası grup ile oldukça paralellik göstermektedir. Sıralamadaki ufak değişiklikler dışında temelde faydalı olma ihtiyacı, otokontrol, statü ve güç elde etme arzusu oldukça ön plandadır. Eğitim düzeylerine bakıldığında medeni durumdaki farklılaşmanın eğitim düzeyinde büyük bir değişiklik yaratmadığı ve lisans mezunu olanların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

20-30 Yaş Arası Evli Kadınlar

Bekâr ve 20-30 yaş arasında olan kadın grubuna kıyasla sahip oldukları çalışma sahası ve hedefledikleri iş sahası arasında fark olduğu görülmektedir. Bu grubun çalışmıyor olduğu ancak “Park ve spor alanlarında kullanılan kauçuk parke üretimi”, “Telefon ve aksesuar dükkânı açmak” gibi iş sahalarına girmeye yönelik hedefleri işaret etmeleri, eğitime katılma konusunda bazı yönlendirmelerin olduğu ya da iş sahasında karar vermede çevresel faktörlerin etkisinin yüksek olduğu değerlendirmesini ortaya çıkarmaktadır.

Bu gruptaki kadınlarda girişimcilik özellikleri paralelinde yapmış oldukları sıralamada kazanç ilkesinin ön planda olduğu görülmektedir. Evli olmalarının yanında çalışmıyor olma halinin daha baskın olduğu bilgisinden hareketle, ancak kendilerini 30 yaş üstü evli kadın grubunun belirttiği “ev hanımı” sıfatından da ayrı tutmalarını göz ardı etmeden yapılan değerlendirme, en temelde başarı ve kazanç elde etme isteğinin diğer kadın gruplarına göre daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Ancak sahip olmayı hedefledikleri iş ile eğitim aldıkları alanlar ya da çalıştıkları alanların paralellik göstermemesi bu analiz içerisinde oldukça farklı bir noktaya odaklanması gerektiğini göstermektedir. İş sahalarına karar vermiş olmaları ve kurmayı planladıkları iş ile öncelikli girişimcilik özelliklerinin kazanç elde etme olması, araştırmada yer verilmeyen evli olma halinden yürütülebilecek bir analize zemin hazırlamaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, bu gruptaki kadın katılımcıların çevrelerinden bir yönlendirme neticesinde kursa katılmış olabilecekleri düşünülmektedir.

30 Yaş Üstü Evli Kadınlar

30 yaş üstü ve evli kadın grubunun sahip olmayı planladığı iş sahaları ağırlıklı olarak “ev hanımı” olma hali ile paralellik gösteren sektörlere yöneliktir. Pastane açmak, ev yemekleri ya da yöresel yemekler yapan bir lokanta açmak gibi iş sahalarına yönelik cevapların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Örneğin, dikiş nakış atölyesi açmak, şeker ve çölyak hastaları için özel ürünler satan mağaza açmak gibi iş fikirleri eşleri veya çevrelerinden bağımsız olarak karar verdiklerine yönelik bir veri ortaya koymaktadır.

Ev hanımı olduklarını belirtmiş olmalarına rağmen, bu grup kadınların iş sahasına yönelik aldıkları kararların 20-30 yaş arası evli kadın grubundan bağımsız olduğunu değerlendirebiliriz. Aynı zamanda bu grubun girişimciliğe yönelik kişilik özelliklerini sıralarken risk alma ve faydalı olma amaçlarını tercih etmeleri, grubun kararlarını alırken bireysellikten yana eğilim gösterdiklerini bir kez daha ortaya koymaktadır.

3.2.1.2. Önceden Belirlenmiş Bir İş Fikri ile Gelen Erkek Katılımcılar

Çalışmaya katılan 16 erkek katılımcının önceden planlanmış bir iş fikri ile kursa geldiği görülmüştür. Bu gruptaki erkek katılımcılardan 20-30 yaş aralığında yer alanların 6’sının bekâr, 1’inin ise evli olduğu görülürken; 9 kişinin yer aldığı 30 yaş üzeri erkek katılımcıdan ise 5’i bekâr ve 4’ü evlidir.

20-30 Yaş Arası Bekâr Erkekler

Bu gruba dâhil olan katılımcıların sahip oldukları mesleki uzmanlıkları ile açmayı planladıkları iş arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin; organik tarım ile uğraşan bir katılımcı, “hobi bahçesinde organik tarım yapmak” istediğini belirtmektedir. Bir diğer katılımcı, bilgisayar yazılım uzmanı olduğunu belirterek “firma açıp Ar-ge projeleri yapmak” istediğinden bahsetmektedir. Eczacı olduğunu belirten bir diğer katılımcı eczane açmak niyeti ile eğitime katılmaktadır. Elektronik öğretmeni olan bir başkası, “yenilenebilir enerji üzerine iş kurmak, elektriğın ulaşamadığı bölgelere ulaşmak” amacıyla bir iş kurma niyetindedir. Makine mühendisi olan bir katılımcı ise “savunma sanayisine yönelik yedek parça şirketi” kurmayı hedeflemektedir. Bu noktadan hareketle, girişimcilik özellikleri paralelinde verilen cevaplar da grubun yaş, cinsiyet ve medeni durum profilindeki gruplanmaya paralellik göstermektedir. Kişisel özelliklere yönelik sıralamada çoğunluğun risk alma, liderlik ve faydalı olma özelliklerinin işaretlendiğı görülmektedir.

30 Yaş Üstü Bekâr Erkekler

Bu grup içerisinde yer alan katılımcılar 20-30 yaş arası bekâr erkek profiline oldukça benzerlik göstermektedir. Hâlihazırda sahip oldukları işlerini geliştirme amacıyla eğitime katıldıklarını belirten katılımcılar, kendi iş sahaları paralelinde bir iş kurma amacındadırlar. Girişimcilik özellikleri kapsamında yenilikçiliğın daha baskın olduğı ve sonrasında liderlik ve risk alma özellikleri gelmektedir. İş profili olarak bakıldığında mevcut işlerine bir yenilik katmak istedikleri ancak, bildikleri ve güvendikleri iş sahasından fazla uzaklaşmadıkları görülmektedir. Örneğin; fotoğrafçılık yapan bir katılımcı, “farklı konseptte bir fotoğrafçılık işi kurmak” istediğini dile getirmekte; elektrik teknisyeni bir diğer katılımcı “elektrik malzemesi imalatı” yapmayı planlamaktadır. İşletmeci olduğunu belirten bir diğer katılımcı ise İtalyan restoranı açma fikri ile kursa katıldığını belirtmektedir.

20-30 Yaş Arası Evli Erkekler

Bu gruba uyan tek bir katılımcının olması analiz açısından yeterli bir değerlendirmenin yapılamamasına sebep olmaktadır. Katılımcı hali hazırda sahip olduğı iş sahasına yönelik bir iş geliştirmeyi amaçlamaktadır.

30 Yaş Üstü Evli Erkekler

Bu gruba dâhil olan katılımcılar diğer gruplardaki erkek katılımcılardan farklı olarak sahip oldukları uzmanlık alanları dışında bir iş sahasına yönelik girişimcilik faaliyeti göstereceklerini

belirtmektedirler. Risk alma ilkesinin ilk sıralarda yer aldığı bu grubun iş sahalarının var olan işlerinden farklı bir sektöre giriş yapma eğilimleri paralellik göstermektedir. Örneğin, muhasebeci olduğunu belirten bir katılımcının matbaa ve reklamcılık işine girme amacıyla olduğu veya serbest meslek sahibi olduğunu belirten bir katılımcının dekorasyon mağazası gibi oldukça farklı ve spesifik bir alana yönelmek niyetinde olduğunu belirtmesi gibi örnekler bulunmaktadır.

3.2.1.3. Daha Önceden Belirlenmiş Bir İş Fikri ile Gelen Katılımcıların Girişimciliğe Yönelik Kişilik Özellikleri Bulguları

Belirli bir iş fikri ile girişimcilik eğitimine katılan bireylerin, kendilerine yöneltilen girişimcilik özelliklerini derecelmeleri istenen bölümde ilk üç sırada yer verdikleri sonuçlara Tablo 5’de yer verilmiştir. Bir iş fikri ile eğitime gelen katılımcılarda ilk sırada en çok yer verilen özelliğin liderlik olduğu görülmüştür. Sonrasında ise risk alma ve faydalı olma en çok tercih edilen özellikler olmuştur.

Tablo 5. Önceden Belirlenmiş İş fikri ile Gelen Grubun Kişilik Özelliklerinin Önem Derecesi Sıralaması

Özellik	Önem Dereceleri					
	1.	%	2.	%	3.	%
Liderlik	8	22,9	1	2,9	5	14,3
Risk alma	6	17,1	2	5,7	5	14,3
Faydalı olma	6	17,1	4	11,4	2	5,7
Kendine güven	3	8,6	5	14,3	6	17,1
Yenilikçilik	3	8,6	11	31,4	1	2,9
Kazanç elde etme	2	5,7	2	5,7	5	14,3
Otokontrol	2	5,7	3	8,6	3	8,6
Kendini kanıtlama arzusu	2	5,7	4	11,4	1	2,9
Statü ve güç sahibi olma	2	5,7	3	8,6	4	11,4
Bağımsız olma	1	2,9	-	-	3	8,6
Toplam	35	100	35	100	35	100

3.2.2. Maddi Destek Fikri İle Gelmiş Olan Grup

Çalışmada spesifik bir iş planı belirtmeyip maddi destekten faydalanmak amacı ile geldiğini ifade eden 8 erkek katılımcı yer almaktadır. Bu katılımcılar 23 ile 40 yaş aralığında olup yaş ortalaması 32 (Standart sapma = 6,48, Medyan=33)’ dir. Katılımcılara ait diğer tanımlayıcı bilgilere Tablo 6’ da yer verilmiştir. Bu gruptaki 30 yaş altı 3 katılımcı bulunmaktadır ve tamamı bekârdır, 30 yaş üzeri 5 katılımcının ise 3’ü bekâr, 2’si evlidir.

Tablo 6. Katılımcılara Ait Diğer Tanımlayıcı Bilgiler

Tanımlayıcı Özellikler	Sayı	Oran (%)	Tanımlayıcı özellikler	Sayı	Oran (%)
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	0	0	İlkokul	1	12,5
Erkek	8	100	Ortaokul	1	12,5
Medeni hali			Lise	3	37,5
Bekâr	6	75	Ön lisans	1	12,5
Evli	2	25	Lisans	2	25
Toplam	8	100		8	100

Çalışmada yer alan bireyler arasında maddi destek amacıyla eğitime katılmış olan herhangi bir yař aralığında kadın katılımcı bulunmaması, kadın/erkek katılımcı dağılımına yönelik farklılaşmayı ortaya koymak adına önemli bir veri sağlamaktadır. Aynı zamanda bu grupta sadece erkek katılımcıların yer alması ve özellikle maddi destek amacıyla katılım sağlamış olduğuna dair yapmış oldukları açıklamalar, kadınların belli bir iř fikri veya amaç için katılım sağlamış olma ihtimallerine dair bir gösterge niteliği taşıdığı dūřünölmektedir. Ancak, bu gruptaki bireylerinin sayısının oldukça az olması ileri düzey bir değerlendirme için kısıt teşkil etmektedir.

Erkek katılımcıların yaş aralıkları, medeni durumları farklılık göstermekle beraber her 4 grupta (30 yaş üşü evli ve bekâr, 30 yaş altı evli ve bekâr katılımcıların oluşturduğu gruplar) katılımcı olduğu gözlemlenmektedir. Her grup içerisinde girişimcilik özelliklerine bakıldığında yenilikçilik ve liderlik ön plana çıkan tercihler olmuştur. Maddi destek ortak paydasındaki grubun genelinde bir iş kurmak, dükkân açmak gibi muğlak cevaplar tespit edilmiş ancak sektöre ilişkin belirgin bir herhangi bir yanıt elde edilememiştir. Bununla birlikte, gruptaki katılımcılar girişimcilik eğitimine katılma amaçlarına dair soruya, bu eğitimleri mevcut işlerine katkı sağlayacak maddi bir imkân olarak gördüklerine işaret etmektedirler. Örneğin, tasarımcı olduğunu belirten 30 yaş üşü bekâr ve lise mezunu erkek katılımcı, gıda imalatı işine girmek istediğini belirtmektedir. Ancak verilen genel cevaptan bu gıda imalatının ne olduğu ile ilgili herhangi bir çıkarım yapılamamaktadır. Bunun yanında girişimcilik özelliklerinden ilk sırada kazanç ilkesinin seçilmiş olması ve kurstan sağlamayı planladığı beklenti olarak geliştirme ve maddi destek vurgusu yapması hem kurs hem de KOSGEB faaliyetleri adına maddi yardımın merkezde olduğuna dair bir algı ortaya koymaktadır. Aynı şekilde 30 yaş üşü, dekorasyon işinde olduğunu belirten lise mezunu erkek katılımcı, girişimciliği öğrenmek beklentisinde olduğunu ve

kurmak istediği iş ile ilgili de “Desteklerden maksimum faydalanarak işimi geliştirmek” cevabını vermektedir. Bu durum katılımcının hâlihazırda bir işi olmasına karşın, eğitim süreci sonunda alacağı destek ile eğitim sonrası ortaya çıkaracağı işe dair planlarında girişimcilik konsepti doğrultusunda bir netlik olmadığını düşündürmektedir.

3.2.2.1. Maddi Destek Fikri İle Gelen Katılımcıların Girişimcilik Yönelik Kişilik Özellikleri

Katılımcılardan maddi destek beklentisi ile eğitim programında yer aldığını belirten grubun girişimcilik özelliklerinde ilk üç sırada yer verdikleri özelliklere Tablo 7’de yer verilmiştir. Bu grupta yer alan sınırlı sayıdaki katılımcının kendileri ile en çok ilişkilendirdikleri girişimcilik özelliğinin risk alma olduğu görülmektedir. Diğer özellikler birbirine yakın sayıda katılımcı tarafından tercih edilmiş olup, gruptaki birey sayısının az olması ileri bir değerlendirmenin yapılmasına engel teşkil etmiştir.

Tablo 7. Maddi Destek Fikri ile Gelen Grubun Kişilik Özelliklerinin Önem Derecesi Sıralaması

Özellik	Önem Dereceleri					
	1.	%	2.	%	3.	%
Risk alma	3	37,5	2	25	-	-
Liderlik	1	12,5	2	25	1	12,5
Yenilikçilik	1	12,5	1	12,5	2	25,0
Kendine güven	1	12,5	1	12,5	2	25,0
Otokontrol	-	-	1	12,5	1	12,5
Kazanç elde etme	1	12,5	-	-	-	-
Bağımsız olma	-	-	-	-	1	12,5
Faydalı olma	1	12,5	-	-	-	-
Statü ve güç sahibi olma	-	-	1	12,5	1	12,5
Kendini kanıtlama arzusu	-	-	-	-	-	-
Toplam	8	100	8	100	8	100

3.2.3. Belirli Bir İş Fikri Olmayan Grup

Eğitime katılım amacıyla belirli bir iş fikri olduğunu belirtmeyen 30 katılımcının demografik bilgilerine tablo 8’de yer verilmiştir. Bu gruptaki katılımcıların yaşları 23 ile 54 arasında olup yaş ortalaması yaklaşık 34 (Standart sapma= 8,2, Medyan=32)’tür. Bu gruptaki katılımcılarda ön lisans ve lisans mezunu olan toplam 12 kişi ve yüksek lisans eğitimi almış olan 1 kişi bulunmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %57’si ise lise veya daha düşük eğitime sahiptir.

Cinsiyet ve yaş gruplarına bakıldığında 30 yaş altı 10 kadın ve 5 erkek; 30 yaş üzerinde ise 8 kadın ve 7 erkek katılımcı bulunmaktadır. Katılımcılara girişimcilik eğitimine katılma amaçları sorulduğunda %66'sı yeni bir iş kurmak, %16,7'si mevcut işi geliştirmek için ve %13,7'si ise sertifikanın ileride işlerine yarayacağını düşündükleri için eğitime katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 8. Belirli Bir İş Fikri Olmayan Grup Demografik Bilgiler

Tanımlayıcı Özellikler	Sayı	Oran (%)	Tanımlayıcı özellikler	Sayı	Oran (%)
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	18	60	İlkokul	6	20
Erkek	12	40	Ortaokul	1	3,3
Medeni hal			Lise	10	33,3
Bekâr	12	40	Ön lisans	5	16,7
Evli	18	60	Lisans	7	23,3
			Lisansüstü	1	3,3
Toplam	30	100		30	100

3.2.3.1. Belirli Bir İş Fikri Olmayan Katılımcıların Girişimcilığe Yönelik Kişilik Özellikleri Bulguları

Belirli bir iş fikri belirtmeyen katılımcıların kişilik özelliklerine ilişkin tanımlamalarında liderlik özelliğinin öne çıktığı görölmektedir (Tablo 9). Katılımcıların yaptığı sıralamada bu özelliğın ilk üç sırada yer alan özelliklerden biri olduğu görölmüştür. Katılımcıların birinci tercihinde en sık yer verdiği liderlikten (%26) sonra birinci tercihte yer alan diğer özellikler ise yenilikçilik, kazanç ve faydalı olma en çok işaretlenen (%16) özelliklerdir. İkinci sırada belirtilen özelliklerde liderlikten (%26,7) sonra en çok işaretlenen tercih %26 ile risk alma olmuştur. Üçüncü tercihte ise ortalama %20'lik bir dağılım ile yenilikçilik, otokontrol ve kendine güvenin olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 9. Belirli bir iş fikri belirtmeyen grubun kişilik özelliklerinin önem derecesi sıralaması

Özellik	Önem Dereceleri					
	1.	%	2.	%	3.	%
Liderlik	8	26,7	8	26,7	2	6,7
Risk alma	-	-	8	26,7	2	6,7
Yenilikçilik	5	16,7	3	10	6	20
Kendine güven	2	6,7	2	6,7	6	20
Otokontrol	-	-	3	10	5	16,7

Kazanç elde etme	5	16,7	-	-	3	10
Bağımsız olma	1	3,3	-	-	3	10
Faydalı olma	5	16,7	1	3,3	1	3,3
Statü ve güç sahibi olma	2	6,7	3	10	1	3,3
Kendini kanıtlama arzusu	2	6,7	2	6,7	1	3,3
Toplam	30	100	30	100	30	100

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ekonomik ve siyasi yapı paralelinde girişimcilik sertifika kurslarına olan katılım her geçen yıl artmaktadır. Çalışma dâhilinde elde edilen veriler değerlendirildiğinde, üniversitelerde verilen girişimcilik eğitimi sertifika programlarına farklı amaçlar ile katılım sağlayan grupların olduğu görülmüştür. Üç kategoride ele alınan bu katılımcı gruplarının içinde yer aldıkları kategori ile kişilik özellikleri olarak kendisini ve girişimcilik olgusunu nasıl gördüğünü değerlendirmek ülkemizde, dünya genelinde ivme kazanan KOBİ destek faaliyetlerinin nasıl görüldüğünün de bir resmini çizme imkânı sağlamıştır.

Katılımcıların yaş aralıkları, bir iş sahibi olmaları ya da belli bir alanda özel bir iş sahasında çalışmaları ile girmek istedikleri iş sahası genellikle paralellik göstermektedir. Öncelikle belirli bir iş fikri ile eğitime katılan bireylerin bulunduğu kategorideki cevaplar göz önünde bulundurulduğunda liderlik, yenilikçilik ve faydalı olma gibi özelliklerin ilk sırada yer alması, girişimcilik alanında yeni bir fikir ile ya da belirli bir konuda iş yapmanın öneminin katılımcılar arasında lider olma ya da faydalı olma eğilimi ile bir arada değerlendirildiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda kendine güven ve risk alma gibi özellikler de ikinci sırada yer alan dikkat çekici unsurlar olmuştur. Bu durum, belirlenmiş bir iş planı eğilimi gösteren gruptaki katılımcıların “kendilerini kanıtlamak”, “yeni bir şeyler ortaya koymak” gibi özelliklerinin öncelikli motivasyon unsurları olduğunu düşündürmektedir. Girişimcilik, bu grup katılımcılar için kendilerini diğerlerine gösterdikleri ve kendilerine güvenlerini artırdıkları yeni bir alan olarak görülmektedir. Grubun yaş unsuru da bu varsayımı doğrular nitelikte oldukça genç ve dinamik- farklı iş sahalarında hali hazırda çalışan- katılımcılardan oluşmaktadır. Bunun yanında maddi destek ile ilgili önceliklerini belirten ve iş sahası olarak ya sahip oldukları çalışma alanında ya da mezun oldukları iş sahası ile ilgili faaliyetlerde bulunmak isteyen katılımcılar risk alma özelliğine vurgu yapmaktadırlar. Bu durum, aynı zamanda kazanç unsuruna referans

olacak bir yaklaşımı da beraberinde taşımaktadır. Bu gruptaki bireyler, maddi kazancın en temel motivasyon kaynağı olarak değerlendirmeye alınması ile kapsamlı bir değerlendirme yapılabilmesini sağlamıştır.

Üçüncü kategoride değerlendirilen, herhangi bir iş sahasını kendi iş sahası olarak belirlememiş ve bunun yanında maddi destek vurgusu yapmayan bir katılımcı öbeği bulunmaktadır ki, bu grubun temel motivasyon unsuru kendine güven temelli şekillenmektedir. Ağırlıklı olarak çalışmayan bireylerden ve ev kadınlarından oluşan grup, toplum içerisinde kendilerini çevrelerine kanıtlama eğilimi göstermekte ve bu sebeple de bu girişimcilik sertifikası ile henüz karar vermedikleri bir iş sahasına yönelik çalışma yapmayı planlamaktadırlar. Bu durum kendi içerisinde girişimcilik sertifikasının bireyler üzerinde oldukça farklı bir motivasyon unsuru olduğunu göstermiştir.

Çalışma kapsamında en dikkat çeken bulgulardan bir tanesi kadın katılımcıların erkek katılımcılarla neredeyse eşit sayıda olması ve katılımcılar arasında genç nüfusun temsilidir. KOSGEB'in temelde pozitif yönde desteklediği bu iki grup hem farklı fikirler hem de girişimcilik eğitimlerine katılım hususunda somut bir veri sunmuştur. Girişimcilik eğitimlerinin amaçlarından birinin bu iki grubu üretime dâhil etmek olması göz önüne alındığında, elde edilen veri bu görevin yerine getirilmekte olduğunu desteklemektedir.

Anketlerin uygulandığı dönemin konjonktürel yapısı, Türkiye ekonomisi ve girişimcilik sertifikalarına yönelik faaliyetlerin oldukça revaçta olması sebebiyle, çalışmanın verilerini dönemi içerisindeki sosyo-ekonomik değişkenler paralelinde okumak oldukça önemlidir. Çalışmanın sonuçları, 2014 yılında ülke ekonomisi içerisinde; gerek yazılı gerek sözlü basında KOSGEB desteklerine ve girişimcilik sertifikalarına olan yoğun ilgi, belirli bir grup katılımcı profilinin özellikle bu maddi desteği kazanmaya yönelik motivasyon içeren fikirler ile ilgili bu kurslara katıldıklarını vurgulamaktadır. Elde edilen verilerden hareketle, girişimcilik kursuna katılan bireylerin fikirleri, motivasyonları ve kendilerine dair yapmış oldukları analizlerin programların amacına ulaşmasında oldukça etkili olacağı söylenebilir. KOSGEB ile ilgili çeşitli yayın organları aracılığıyla yapılan tanıtım, reklam ve kamu spotlarının girişimci olmak isteyenlerin motivasyonunu artırıcı yönde olduğu görölmüştür. Hatta bu tanıtımlarda girişimcilik eğitiminin içeriğine ve bireylerin beklentilerine dair açıklamaların yer alması, katılımcı profili ve motivasyonunu oldukça yönlendirici ve artırıcı bir etkiye sahip olduğu

sonucuna varılmıştır. Girişimci olmak, atılgan olmak, bir iş kurmak gibi kültürel kodlar KOSGEB destekleri ve girişimcilik hareketleri öncesinde de hâlihazırda toplumumuzun yabancı olmadığı durumlar olarak ele alınmaktaydı. Çalışma sonucunda gerek siyasi gerekse ekonomik hareketlenmeler ve eğitimler aracılığıyla girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesinin toplumda girişimciliğe yönelik motivasyonu arttırdığı görüşünü oluşturmuştur.

Sonuç olarak, bir devlet üniversitesinde verilen girişimcilik sertifika programında katılımcı olarak yer almış ve çalışmamıza dahil olmuş olan bireylerin önemli bir çoğunluğunun önceden belirlenmiş bir iş planı ile eğitime katılmış oldukları, liderlik, yenilikçilik, kendine güven ve risk alma özelliklerini önemsedikleri görülmektedir. Bunun yanında belirli iş planı ile gelen katılımcıların sertifika sonrası yapmak istedikleri iş ile ilgili daha yüksek bir motivasyon taşıdıkları sonucuna varılmıştır. Mevcut çalışma, girişimcilik sertifika eğitimi katılımcı profilini özgün kategoriler ile ortaya koymak niyetiyle yola çıkarak bu sonuca ulaşmıştır. İlerleyen çalışmalarda katılımcıların eğitim sonrası kurmuş oldukları ya da kuracakları iş ve aldıkları ya da alacakları maddi destekler ile ilgili bir devam çalışması yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Avrupa Topluluğu Komisyonu, Brüksel Raporu, 10.11.2005, "Implementing the community Lisbon programme-Modern SME policy for growth and employment, /* COM/2005/0551 final */" (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52005DC0551>), (15.10.218)

Avrupa Topluluğu Komisyonu, Brüksel Raporu, 25.06.2008, "Think Small First"- A "Small Business Act" for Europe {SEC (2008) 2101} {SEC (2008) 2102}, /* COM/2008/0394 final */", (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0394>), (25.11.2018)

BAE, Tae Jun, QIAN, Shanshan, MIAO, Chao, & FIET, James O. (2014), "The Relationship between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intentions: A Meta-Analytic Review", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 38(2), 217-254.

BAŞER, Hakan, & BÜBER, Recep (2012). "İş kurma amacı olan adayların girişimcilik özelliklerinin ölçülmesi: Aydın İli'nde bir uygulama", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1).

BAYRAKDAR, Seda (2011), “Avrupa Birliği mesleki eğitim programlarında girişimcilik eğitimlerinin ekonomik kalkınmadaki önemi”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 245-264.

BOZKURT, Özlem ÇETİNKAYA ve ALPARSLAN, Ali Murat. (2013), “Girişimcilerde Bulunması Gereken Özellikler ile Girişimcilik Eğitimi: Girişimci ve Öğrenci Görüşleri”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. (8) 1. 7-28.

ÇETİNDAMAR, Dilek (2002). “Türkiye’de Girişimcilik”, TÜSİAD Raporu.

ER, Perihan Hazel (2012). “Girişimcilik ve Yenilikçilik Kavramlarının İktisadi Düşünceadaki Yeri: Joseph A. Schumpeter”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29.

ISLAM, Md. Aminul, KHAN, Mohammad Aktaruzzaman, OBAIDULLAH, Abu Zafar Muhammad and ALAM, M. Syed (2011), “Effect of Entrepreneur and Firm Characteristics on the Business Success of Small and Medium Enterprises (SMEs) in Bangladesh”, *International Journal of Business and Management*, 6(3), 289.

İBİCİOĞLU, Hasan, TAŞ, Sabahattin, & ÖZMEN, H. İbrahim (2010), “Üniversite Eğitiminin Girişimcilik Düşüncesinin Değişimine Etkisi: Üniversite”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 5-74.

KRUEGER Jr, Norris F. And BRAZEAL, Deborah V. (1994), “Entrepreneurial potential and potential entrepreneurs”, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 18(3), 91-104.

KURATKO, Donald F. (2005), “The Emergence of Entrepreneurship Education: Development, Trends, and Challenges”, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(5), 577-598.

KURATKO, Donald F. (2009), Introduction to Entrepreneurship, South-Western: Australia, UK.

KURT, Mustafa, AĞCA, Veysel ve ERDOĞAN, Saffet (2006), “Afyonkarahisar İli Girişimcilik Performansının Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Analizi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2): 97-114.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun, (http://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Yonetmelikler/KOSGEB_Kurulu%C5%9F_Kanunu.pdf), (05.04.2017)

MAN, Thomas W. Y., LAU, Theresa & CHAN, K. F. (2002). “The Competitiveness Of Small And Medium Enterprises: A Conceptualization With Focus On Entrepreneurial Competencies”, *Journal of Business Venturing*, 17(2), 123-142.

MARTIN, Bruce. C., McNALLY, Jeffrey J. & KAY, Micheal. J. (2013), "Examining the Formation of Human Capital in eNtrepreneurship: A meta-Analysis Of Entrepreneurship Education Outcomes", *Journal of Business Venturing*, 28(2), 211-224.

MTHANTI, Thanti & OJAH, Kalu (2017). Entrepreneurial orientation (EO): Measurement and policy implications of entrepreneurship at the macroeconomic level. *Research Policy*, 46(4), 724-739.

ÖKTEM, Mustafa Kemal., AYDIN, Mehmet Devrim, & EKİNCİ, Serdar (2007), "Türkiye'de Girişimciliğin Geliştirilmesinde KOSGEB'in Rolü ve Önemi: Uygulamalı Bir Çalışma", *Sosyoekonomi*, 5(5).

SEZER, Cemal (2013), "Girişimcilik Kariyerine Yönelim Nedenleri ve Girişimcilik Dersinin Etkisi Üzerine Bir İçerik Analizi: KTMÜ Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 63-86.

SHANE, Scott & VENKATARAMAN, S. (2000), "The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research", *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226.

TÜİK, "Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri, 2016 Raporu", (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21540>), (15.01.2018).

AHISKA TÜRKLERİNİN DÜĞÜN TERMİNOLOJİSİ**Esmine DURSUN¹****ÖZ**

Ahıska bugün Gürcistan sınırları içerisinde kalmış olan eski bir Türk yurtdur. Bugün Türkiye'nin Kars, Erzurum ve Ardahan ili sınırının hemen doğusunda bulunmaktadır. Adıgön, Ahıska, Ahılkelek, Aspinza ve Bogdanovka adlarıyla bilinen beş ilçeden ve toplamda 248 köyden oluşan bu eski coğrafyada yaşayan Türkler 1944 yılında, İkinci Dünya Savaşının sürdüğü yıllarda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin kararıyla sürgün edilir. Sürgünle birlikte Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'daki köylere dağıtılırlar. Yerleştirildikleri bu ülkelerden, zorunlu ya da gönüllü olarak başka ülkelere doğru yaptıkları göçlerle Ahıska Türkleri bugün pek çok ülkeye dağılmış durumdadırlar. Ancak bu dağılma onları kültürel yapısını bozamamıştır. Geleneksel aile yapısını ve kültürünü sıkı bir şekilde korumuşlardır.

Yoğun olarak düğün adetlerinde kendini gösteren gelenek ve görenekler bugün Ahıska Türkleri tarafından canlı bir şekilde yaşatılmaya devam etmektedir. Bu yüzden makalede, düğünlere ait terminolojinin henüz kaybolmamışken kayıt altına alınması amaçlanmıştır.

Literatürde Ahıska düğünleri ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda odak noktası düğün geleneklerini veya kültürler arası etkileşimlerle ortaya çıkan değişimleri incelemek olduğundan, konuya bizim ele aldığımız açıdan yaklaşmamıştır. Bu sebeple de her bir eserde farklı bir terminolojik eksiklik dikkati çekmektedir. Bu eksikliğin kapatılması ihtiyacıyla ortaya çıkan makale, alanında özgün bir nitelik taşımaktadır. Bu amaçla hem literatürdeki konuyla ilgili kaynaklar taranmış, hem de bizzat Ahıska düğünlerine katılarak gözlemler yapılmıştır. Elde edilen veriler, alfabetik sıra ile dizilmiş, terimlerin fonetik transkripsiyon kullanılmadan yöresel ağızla verilmesine özen gösterilmiştir. Bu terminoloji, makalenin sonuna konan fotoğraflarla da desteklenmiştir. Sonuçta 72 adet madde başı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahıska Türkleri, düğün terminolojisi, Türk dili

¹ Lisans Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esmiradrsn1@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4140-1965

THE WEDDING TERMINOLOGY OF AHISKA TURKS

ABSTRACT

Ahiska is an old Turkish homeland that has remained within the borders of today's Georgia. It is located in the east of Turkey's Kars, Erzurum and Ardahan provinces. In 1944, during the second World War, the Turks living in this old geography, consisting of five towns and villages known as Adıgön, Ahiska, Ahılkelek, Aspinza and Bogdanovka, were exiled by resolution of the Soviet Socialist Republics. With this exile, they were dispatched to villages in Kazakhstan, Uzbekistan and Kyrgyzstan. Today, the Turks of Ahiska are scattered across many countries because of their forced or voluntary migration from these countries to other territories. However, this disintegration hasn't disrupted the traditional family and cultural structure of the community which they continue to preserve.

Ahiska traditions and customs that are intensively represented in wedding rituals continue to survive. In this context, this study attempts to provide a systematic record of the Ahiskas' wedding terminology while it is still alive and extant.

There are quite many studies on Ahiska weddings in the literature. However, a majority of those studies has focused on wedding traditions or changes in inter-cultural interactions, which renders the topic and approach of our study unique and original. A different gap exists across all studies on the terminology relevant to Ahiska weddings. For this reason, the current study is an attempt to fill this gap. To that end, a comprehensive literature review has been undertaken and first-hand observations have been made by participating in Ahiska weddings. The data obtained has been arranged in alphabetical order, and the terms are presented in local dialects without using phonetic transcription. This terminology has also been supported by photographs at the end of the article. As a result, a total of 72 items have been detected.

Key Words: Ahiska Turks, the wedding terminology, Turkish language

Giriş

Ahiska bugün Gürcistan sınırları içerisinde kalmış olan eski bir Türk yurtdur. Bugün Türkiye'nin Kars, Erzurum ve Ardahan ili sınırının hemen doğusunda bulunmaktadır. Adıgön, Ahiska, Ahılkelek, Aspinza ve Bogdanovka adlarıyla bilinen beş ilçeden ve toplamda 248 köyden oluşan bu eski coğrafyada yaşayan Türkler 1944 yılında, İkinci Dünya Savaşının sürdüğü yıllarda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler

Birliğin kararıyla sürgün edilir. Sürgünle birlikte Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'daki köylere dağıtılırlar (Avşar ve Tunçalp, 1995; Aslan, 1995; Zeyrek, 2001: 9). Yerleştirildikleri bu ülkelere zorunlu ya da gönüllü olarak başka ülkelere doğru yaptıkları göçlerle Ahıska Türkleri bugün pek çok ülkeye dağılmış durumdadırlar. (Pentikäinen ve Trier, 2004; Blacklock, 2005; Piriyeve, 2005; Aydıngün, 2006; Köksal, 2007; Buntürk, 2007; Demiray, 2012; Ersöz, 2015). Ancak bu dağılma onları kültürel yapısını bozamamıştır. Geleneksel aile yapısını ve kültürünü sıkı bir şekilde korumuşlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, sürgün edildikleri ülkelerde "Türk" olarak ötekileştirilmiş olmaları ve bu sebeple de içe kapanık bir toplumsal hayat sürmeleridir (Cihan, 2008: 19). "Bu, aynı zamanda Ahıskalılarda grup ve kimlik bilincinin yüksek olmasını sağlamıştır. Evlilikleri kendi içlerinde gerçekleştirme, dağınık değil toplu halde yaşama, aile içinde Türkçeden başka bir dille konuşmama, her türlü baskıya rağmen dinini yaşama ve yaşatma, bu bilinçten kaynaklanır (Ersöz, 2016: 3).

Yaşadıkları bölgelerde sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan zayıf durumda olmanın getirdiği kaçınılmaz etkileşimlere rağmen, hem dillerini hem gelenek ve göreneklerini yaşatmaya büyük oranda devam etmişlerdir (Hacılı, 1992; Yüzbey, 2008; Hacılı ve Polatoğlu 2001; Çetinkaya ve Kodan, 2012; Kazımov, 2012; Ersöz, 2013a; Kolukırık, 2011; Sakallı-Özcan, 2016).

Bu etkileşimlerin getirdiği yenilik ve değişiklikler bugün önemsiz derecede olsa da yine de bir değişimin başladığının habercisidir. Yoğun olarak düğün adetlerinde kendini gösteren gelenek ve görenekler bugün Ahıska Türkleri tarafından canlı bir şekilde yaşatılmaya devam etmektedir. Bu yüzden makalede, düğünlere ait terminolojinin henüz kaybolmamışken kayıt altına alınması amaçlanmıştır.

Literatürde Ahıska düğünleri ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır (Hacılı, 2001; Badalov, 2004; Ragibova, 2008; Yüzbey, 2008; Devrişheva, 2010; Can-Kahriman, 2014; Dursunova, 2015; Sakkallı ve Özcan, 2016). Ancak bu çalışmalarda odak noktası düğün geleneklerini veya kültürler arası etkileşimlerle ortaya çıkan değişimleri incelemek olduğundan, konuya bizim ele aldığımız açıdan yaklaşılmamıştır. Bu sebeple de her bir eserde farklı bir terminolojik eksiklik dikkati çekmektedir. Bu eksikliğin kapatılması ihtiyacıyla ortaya çıkan makale, alanında özgün bir nitelik taşımaktadır. Bu amaçla hem literatürdeki konuyla ilgili kaynaklar taranmış, hem de bizzat Ahıska düğünlerine katılarak gözlemler yapılmıştır. Elde edilen

veriler, alfabetik sıra ile dizilmiş, terimlerin fonetik transkripsiyon kullanılmadan yöresel ağızla verilmesine özen gösterilmiştir. Sonuçta 72 adet madde başı tespit edilmiştir.

Ahıska Düğün Terminolojisi

1. **Atlı başı:** Düğün günü, erkek tarafından atlarla gelin almaya giden kalabalık grup (=atlı) içerisinde bir kişinin grubun başkanı olarak seçilmesidir. (Ersöz, 2013b: 97).

2. **Atlı:** Atlı; düğün günü, erkek tarafından atlarla gelin almaya giden kalabalık grup. (Ersöz, 2013c: 69).

3. **Atliyi suya basma:** Düğün günü erkek tarafından atlarla gelin almaya giden kalabalık grup (=atlı) içerisinde huzursuzluk çıkaran, taşkınlık yapan... vs. kişileri cezalandırmak için, atlı başı tarafından o kişinin göl, dere gibi yerlerde suya bastırılması ya da bunlar yoksa başından aşağı bir kova su dökülmesidir. (Ersöz, 2013c: 92).

4. **Ayah açmah/açdı:** Düğünden belli bir süre sonra gelinin annesi, babası ve diğer yakın akrabalarının hediyelerle birlikte kızlarını görmeye gitmesiyle o zamana kadar kendi ailesine gidemeyen gelinin böylece ailesine gidip gelmesini sağlamak. Ayak açmaya gidiş süresi yörelere ya da kişilerin özel durumlarına (mesafe gibi) göre farklılık gösterebilir. Bu süre ortalama bir haftadır. (Ragibova, 2008: 124). Ancak bazı kaynaklarda düğünden bir yıl sonra (Devrisheva, 2010: 49). bazı kaynaklarda da iki üç hafta sonra ayak açmaya gidildiğinden bahsedilir (Hacılı, 2001: 43). Fakat hangi yöre olursa olsun, ayak açma üç haftayı geçmez. Cümle içinde kullanımına örnekler: *bir hafta sora kızın ayağını açacayuh; ayah açdıya gedecauh.*

5. **Ayah döndi: “Ayak açmak” ile aynı anlamda başka bir terminoloji. bk. ayah açmah/açdı. Cümle içinde kullanımına örnekler: ayah döndiye gedduh; ayah döndi edduh.**

6. **Baba hediyesi:** Damat tarafının düğünde kızın babası için getirdiği hediye. (Ersöz, 2013c: 556).

7. **Başluh parasi:** Başlık parası; evlenirken damadın kaynatasına ödemesi gereken para veya mal.

8. **Bel Bağlama:** Gelin evden çıkarken, erkek kardeşi tarafından belinin kırmızı bir kuşak ile bağlanmasıdır. Gelinin erkek kardeşi yoksa, erkek kuzeni bağlar. Kuşak, iki kez gelinin beline sarılır, ancak üçüncüde bağlanır. Üçüncüsünde kuşağı bağlamadan hemen önce gelinin erkek kardeşi, kuşağın iki ucunun bir araya gelmediğini belirtmek için “*gelmiyer*” diyerek erkek tarafının kendisine para vermesini bekler. Verilen para, gelinin erkek kardeşini tatmin

etmediği sürece “gelmiyer” demeye devam eder. Ancak kendine verilen parayı yeterli gördüğü zaman kuşağı, gelinin beline bağlar. Gelinin beli bağlandıktan sonra da başına kırmızı bir yazma örtülür. Bu örtüye *poşi* denir.

9. Beline Etmek Bağlama ve Eline Pirinç Tökme: Gelin düğün salonuna yüzü kırmızı bir örtüyle kapalı olarak girer. Damat gelinin yüzünü açtıktan sonra damadın yakınları tarafından gelinin beline yuvarlak bir tandır ekmeği bağlanır. Ekmek bağlama gelinin belindeki kırmızı kuşağın altına sıkıştırma şeklinde olur. Aynı zamanda bir başkası da gelinin avcuna pirinç döker. Bu adet bol rızık ve bereketliliği simgeler.

10. Büyük şerbet: Kız ve erkek tarafından tüm büyüklerin biraraya gelerek düğün gününü ve taraflarca düğün için yapılacak masrafların belirlendiği kesim kesme gününde yapılacak işler kararlaştırılınca şerbet içilir. Bu tören “büyük şerbet” olarak adlandırılır.

11. Çarşaf vermah: gelin yengesinin, gelinin evlenmeden önce namusunu korumuş olduğuna dair çarşafı, gerdek gecesinden hemen sonraki sabah, kanıt olarak damadın annesine vermesidir.

12. Çerez Oynatma: Düğün günü gelinin beli bağlanıp dışarı çıkılmadan önce içi meyve, çerez, çikolata gibi yiyeceklerle dolu olan geniş bir tepsinin gelinin başında döndürülmesidir. Çerez oynatmayı genellikle küçük çocuklar yapar. Bunun karşılığında çocuklara kıyafet, oyuncak, para gibi hediyeler verilir.

13. Damadın Ayakkabısını Gizletme: Bir yakınıyla gelinin anne ve babasını ziyarete giden (=enişteliğe giden) damadın evden çıkmadan önce ev sahipleri tarafından ayakkabısının saklanmasına denir. Ayakkabılarını geri alabilmek için damadın, onları saklayan kişiye para vermesi gerekir.

14. Damat Yengesi: Damat yengesi, bütün düğün boyunca gelinin yanında olan ve ona her konuda yardımcı olan kişidir. Damat yengesi, damadın genellikle gelinin amcasının, dayısının ya da abisinin hanımları arasından biri olur. Damat yengesi ise ekmek bağlama, pirinç dökme, tabak kırma, eşiğe bal sürme... gibi adetlerin uygulanmasında damada yardımcı olur. Gelin yengesi gibi, gerdek gecesini ve onu takip eden diğer gecelerde gelin ve damadın birlikte olduğu evde kalmaz.

15. Devedçi: Davetçi; kapı kapı dolaşıp insanları düğüne davet etmekle görevlendirilmiş kişi.(Ersöz, 2013: 289).

16. Devet Etmah: Kesim kesildikten sonra düğüne bir iki hafta kala köydeki bütün tanıdıkların ve dostların düğüne davet edilmesidir. Davet etme işini davetçiler yapar (Badalov, 2004: 43).

17. Düğün etmah: Düğün töreni düzenlemek, düğün yapmak.

18. El marhamasi: Gelinin elinin üstüne örtülen süslü bir çeşit mendil.

19. Elçi: Kız istemeye gidenlere denir.

20. Elçiluh etmah: Kız istemek. Elçilik etmek, genellikle adete göre iyi gün sayılan perşembe akşamı yapılır. Elçiliğe giden grup genellikle kalabalık olur. Bu grupta erkek tarafından büyükler başta olmak üzere pek çok akraba yer alır.

21. Enişte: Damat.

22. Enişteluğa Getmah: Düğünden birkaç gün sonra damadın; gelin yengesi ve kendi yakınlarıyla (genellikle erkek arkadaşlarıyla) birlikte gelinin anne ve babasını ziyaret etmesine denir. Gelin yengesi, gelinin şahitliğini eder (Devrişheva, 2010: 48) ve anne babasına yüz aklığı (=yüzahı) verir. Enişteluğa giden damat için hinkal yapılır. Damat bütün ziyaret boyunca yerde tek dizinin üstünde oturur. Bazı yörelerde gelinin akrabalarından herhangi biri odaya girdiğinde ayağa kalkar ve temenna alarak onlara saygısını gösterir (Devrişheva, 2010: 48). Hatta kimi zaman şaka amaçlı odadan içeriye bir kedi ya da köpek sokarak da damadın ayağa kalkıp bunlara da temenna alması sağlanır. Bu esnada damadın altına çiğ yumurta koyulduğu da bilinir. Enişteluğa gitme adetinin Türkiye'deki Ahıskalılar tarafından zaman zaman uygulanmadığı görülür.

23. Eşiğe bal sürme/çalma: Gelinin erkek evine geldiğinde eve girmeden önce, çiftlere mutluluk getirmesi amacıyla, eline sürülen bir kaşık balı kapının üstüne sürmesidir (Ramadaova, 2014: 53).

24. Evlendurmah: Erkek çocuğunu evlendirmek.

25. Fata tagmah/geymah: Gelinin başına fata (= yalnızca tülден yapılmış duvak) takınmasıdır.

26. Fata: Gelinin başına takılan yalnızca tülден yapılmış duvak.

27. Fatayla çıgmah: Gelinin düğün salonuna girerken fata takınmış olarak çıkmasıdır.

28. Gelin almaya getmah: Düğün günü gelini almak için damadın bütün akrabalarıyla birlikte kız tarafına gitmesidir. "Öğle namazından önce arabalarla kız evine giderken gelin arabasının önüne

kaynata, arkasına ise oğlan yengesi oturur” (Badalov, 2004: 43). Gelen misafirler aile büyükleri tarafından içeri buyur edilir. Daha sonra içeriye yengesiyle birlikte giren gelin, misafirlerin her birine temenna alarak onlara hoş geldiniz der. Temenna alma bittikten sonra gelin, beline kuşak bağlanıp evden çıkana kadar misafirlerin yanında bu vaziyette ayakta bekler. Bu esnada gelinin elleri göbek hizasındadır ve avuç içleri yukarıya dönüktür; başı eğik, gözleri ise her zaman yerdedir. Burada gelinin yüzüne ayna/güzgü tutma ve saç tarama, gelinin başına el koyma, çerez oynatma adetleri uygulanır.

29. Gelin çıhartma: Gelinin beli bağlandıktan sonra kayınpederinin, gelinin yazmasından tutarak yakınlarıyla birlikte onu evden çıkartmasıdır. Kayınpederi, gelini arabaya kadar götürür. Günümüzde yapılan bazı düğünlerde kayınpeder artık yazmasından değil, gelinin elinden de tutabilmektedir.

30. Gelin Yengesi: Gelin yengesi, bütün düğün boyunca gelinin yanında olan ve ona her konuda yardımcı olan kişidir. Gelin yengesi, genellikle gelinin amcasının, dayısının ya da abisinin hanımları arasından biri olur. Kız yengesi, düğünde gelinin nerede, nasıl davranacağını ve ne yapacağını kendisine söyler. Aynı zamanda, gerdek gecesi ve onu takip eden birkaç gece daha gelin ve damadın kaldığı evde kalır. Ancak günümüzde bu süre ya çok kısalmıştır ya da gelin yengesi artık gelin ve damatla aynı evde hiç kalmamaktadır.

31. Gelinin Başına El Goymah: Erkek tarafı gelin almaya geldikten sonra kız evinde, salonun ortasında bir sandalyede oturan gelinin başına, kız tarafındaki bir genç kızın sağ elini avuç içi yukarı bakacak şekilde koymasındır. Bu adetin yapılma sebebi ise gelinin başına, elini koyan genç kızın evlenebilmesi anlamını taşımaktadır. Bunun karşılığında, bu hanıma damat tarafının büyükleri para verir.

32. Gelinin şahitliğini etmah: Enişтелиğe giden gelin yengesinin, gelinin evlenmeden önce namusunu korumuş olduğunu gelinin anne ve babasına bildirmesidir.

33. Gelinin Yüzüne Ayna/Güzgü Tutma ve Saç Taramah: Erkek tarafı gelin almaya geldikten sonra kız evinde, salonun ortasında bir sandalyede oturan gelinin yüzüne kız tarafındaki küçük çocuklardan birinin bir ayna tutması ve diğer çocuğun da gelinin saçını taramasıdır. Bu adetlere göre gelinin kendisi gibi hayatının güzel olacağına ve düzgün olacağına inanılır. Bunun karşılığında, bu çocuklara damat tarafının büyükleri para verir.

34. Güreş tutmah: Düğün bitiminde kız tarafından iki erkeğin gelin arabasının önünde güreşmesi.

35. **Güvegiye Vermah:** Düğünün bitiminde damat ve gelini gerdek odasında yalnız bırakmak. Damat ve gelin gece kalacakları yere genellikle sağdıç, solduç, gelin yengesi ve damat yengesi ile birlikte gider. Ancak günümüzde gelin ve damadın, gerdek günü kendi evlerine yalnız gittiği de görülmektedir.

36. **Hinkal Günü:** Düğünün ertesinde, gelinin misafirlere hinkal yaptığı gündür.

37. **Honça:** Küçük şerbetten sonra, erkek tarafının akrabalarınca kız evine hediye olarak getirilen içi meyve, çerez, çikolatayla dolu ve üzeri hediye paketi ile bağlanmış tepsidir. (Hacılı vd. 2001).

38. **Katha:** Katha, sert karton üzerine kumaş geçirilerek yapılan kadın başlığı.

39. **Katha-leçek tagmah/geymah:** Gelinin duvak olarak başına katha ve leçek takınmasıdır.

40. **Katha-leçekle çıgmah:** Gelinin düğün salonuna girerken katha-leçek takınmış olarak çıkmasıdır.

41. **Kesim Kesmağ:** Kız ve erkek tarafından büyüklerin biraraya gelerek düğün gününü belirlemesine denir. Aynı zamanda, tarafların düğün için yapılacak masraflar belirlenir.

42. **Kına Yahti:** Düğünden bir ya da birkaç gün önce yalnızca bayanlardan oluşan bir toplulukla birlikte geline kına yakılmasıdır.

43. **Kız Saraflama:** Damat için uygun görülen kızın seçilmesine denir. Âdete göre, seçilen gelin adayının, iyice sorup soruşturulması gerekir.

44. **Kız yengesi:** bk. Gelin Yengesi.

45. **Köçürmağ:** Kız çocuğunu evlendirmek.

46. **Küçük şerbet:** Kız verildikten bir ya da birkaç hafta sonra erkek tarafının söz kesme için kız evine tekrar geldiğinde, yüzükler takıldıktan sonra içilen şerbet içilir. Bu tören, sayıca çok kalabalık olunmadığından "küçük şerbet" olarak adlandırılır.

47. **Leçek:** Gelinin, başına takılan *kathanın* üstünden bele doğru inen beyaz başörtüsü. Bu yüzden Ahıskahılar *leçek* kelimesini genellikle *katha* ile birlikte söylerler: *katha leçek*. Gelin katha leçeği, düğünden sonra da takmaya devam eder. Bazı yörelerde bu süre yalnızca bir gün iken, bazı yörelerde ise bir hafta ya da bir ayı da bulmaktadır. Katha leçek, çok daha eskiden ise bir yıl boyunca bile takılabilmekteydi. Yeni gelinler, başka düğünlere giderken de katha leçek takarlar.

48. Makar: Düğün zamanı kız tarafından oluşturulan erkekler topluluğu.(Ersöz, 2013c: 667).

49. Meslehet aşı: Düğünden bir gün önce kız ve erkek taraflarının kendi akrabaları için düzenlediği yemekte, ertesi günkü düğün için yapılan iş paylaşımına denir.

50. Müjde yasduğu: Müjde yastığı; düğün günü gelinin yaklaştığını erkek evine müjdelemek için genellikle gelinin erkek kardeşi tarafından götürülen ve karşılığında para alınan yastık.(Ersöz, 2013c: 698).

51. Nişan değişme: Büyük şerbet ile düğün günü arasında, kız ve erkek taraflarının karşılıklı olarak birbirlerine hediye vermesidir.

52. Nişan değişme: Kız ve erkek taraflarının birbirlerine hediyeler getirip götürmesidir.

53. Oğlan yengesi: bk. Damat Yengesi.

54. Papah geturmah: Papak getirmek; düğün günü kız evinden erkek evine doğru gelini getirmekte olan atlıların arasındaki birinin bu gruptan sıyrılıp daha hızlı hareket edip erkek evine daha önce ulaşarak gelinle beraber atlıların yaklaştığını haber vermesidir.(Ersöz, 2013c: 419).

55. Poşi: Poşu, bir tür baş örtüsü.

56. Sağdıç: Düğün eğlencesinin yapıldığı gece boyunca ve düğün günü gerçekleştirilen ritüellerde damadın yanında olan ve genellikle damadın yakın erkek arkadaşları arasından seçilen kişidir.

57. Solduç: Düğün eğlencesinin yapıldığı gece boyunca gelinin yanında olan ve genellikle gelinin yakın kız arkadaşları arasından seçilen kişidir.

58. Südahi: Süt hakkı. Damat tarafının düğünde kızın annesi için getirdiği hediye (Ersöz, 2013c: 860).

59. Şerbet içmah: Su, şeker ve karanfil ile hazırlanan sıcak içeceğin elçiliğe gelindiğinde kız verildikten sonra (=küçük şerbet), kesim kesme esnasında (=büyük şerbet) içilmesi ritüelidir.

60. Şirinluh Atmah: Urba gösterimi yapılırken bir yanda duran içi hediyeler ile dolu ve ağzı açık olan bavulun içine, gelen misafirlerce şirinlik olarak adlandırılan çikolata, şeker veya paranın atılmasıdır.

61. Şirinluh Sepmah: Gelin erkek evine geldiğinde damadın sağdıçlarıyla birlikte yüksek bir yerden gelinin başına şirinlik olarak adlandırılan çikolata, şeker veya parayı serpmesidir.

62. Tabah Kırma: Gelinin erkek evine geldiğinde arabadan iner inmez yere konan tabağı kırmasıdır.

63. Temenna Almaḥ: Ahıskalı kadınlarca diğer insanları bir tür selamlama şekli.

64. Toy etmah: Düğün töreni düzenlemek, düğün yapmak.

65. Toy: Düğün.

66. Urba Açma/gösterme: Düğün günü erkek tarafından o zamana kadar gelen tüm hediyelerin kız evi tarafınca kendi evlerinde sergilenmesidir.

67. Urba götürmah: Kız istendikten ve verildikten sonra erkek tarafının düğün öncesinde kız evini her ziyaretinde geline kıyafet hediye etmesidir.

68. Urba götürmah: Küçük şerbetten düğün gününe kadar kız ve erkek tarafının karşılıklı olarak birbirlerine hediye götürmeleridir.

69. Urbaya Katılmah: Düğün günü kız evine gelen misafirlerin yanlarında getirdikleri hediyeleri sunmak üzere ‘urba açma’ adetine dahil olmalarıdır.

70. Yasduh satmah/pazarlamah: Düğün günü gelin arabasının önünü keserek ya da düğün gecesi eğlencenin orta yerinde, gelinin kardeşi/kardeşlerinin damada müjde yastığını para karşılığında sembolik olarak satmasıdır.

71. Yüz Açti: Düğün günü salona duvağı örtülü olarak giren gelinin, damadın sağdıçı tarafından yüzünün açılmasıdır. *Yüz açti*den hemen önce sağdıç elinde kılıç, hançer, bıçak... cvs ile gelinin etrafında bir tur oynayarak döner ve sonra “üç defa “hanım bacılar, hanım bibiler, hanım nineler! Bu gelinin dilini mi keselim, lisanını mı?” diye sorar, misafirler ise buna “dilini kes dilsiz olsun” şeklinde cevap verir. Üçüncü tekrarından sonra sağdıç duvağı tamamen kaldırır. Bu törene *yüz açti* denir.

72. Yüzahı vermah: Eniştelige giden gelin yengesinin, gelinin evlenmeden önce namusunu korumuş olduğunu gelinin anne ve babasına müjdelemesidir.

SONUÇ

Düğün, bir kültüre ait geleneklerin belirgin şekilde icra edildiği en önemli törenlerden biridir. Bu makalede Ahıska Türklerinin düğün törenlerinde kullandıkları terminolojik ifadeler, literatüre kazandırılmaya çalışılmıştır. Kız beğenmeden düğün sonrasına kadar yapılan tüm ritüellerde 72 adet terim kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak, bu makale tüm terimleri tespit ettiği iddiasında değildir. İleride yapılacak çalışmalarla bu terminoloji, görseller ve daha açıklayıcı ifadelerle geliştirilebilir.

Bu tespitle birlikte, dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmış olsalar da Ahıska Türklerinin düğün adetlerini günümüzde hala sıkı bir şekilde korudukları da görülmüştür.

Kaynakça

AYDINGÜN, Ayşegül; Çiğdem Balım HARDİNG; Matthew HOOVER; Igor KUZNETSOZ ve Steve SWERDLOW (2006), *Meskhetian Turks*, Center of Applied Linguistics, Washington, ss. 14.

BADALOV, Çingiz (2004), Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri, Çimkent.

BLACKLOCK, Denika (2005), *Finding Durable Solutions For The Meskhetians*, Tbilisi, Georgia.

BUNTÜRK, Seyfettin (2007), *Rus Türk Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri*, Berikan Yayınevi, Ankara.

CAN, Beyza ve Gökçe KAHRİMAN (2014), *Ahıska Türklerinin Düğün Merasimi*, Bizim Ahıska Dergisi, S. 34, s.30.

ÇETİNKAYA, Kenan ve Semanur KODAN (2012), *Ahıska Turks in Philadelphia: Keeping Cultural Identity and Religion in a Multicultural Environment*, International Journal of Social and human Sciences 6, ss. 398-403.

DEMİRAY, Erdinç (2012), *Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri*, Turkish Studies, Volume 7/3, Summer, s. 877-885.

DEVRİŞHEVA, Fatima (2010), *Kazakistan'da Ahıska Türklerinin Sosyal-Kültürel Yapılarındaki Değişmeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

DURUNOVA, Cemile (2015), *Ahıska Türklerinin Düğünleri*, Lisan-ı Aşk Aylık Kültür Sanat Edebiyat Dergisi, <http://lisaniasik.com/cemile-dursunova/arastirma/ahıska-turklerinin-dugunleri/>

-
- ERSÖZ, Serpil (2013a), *Türkiye Ahıskalıları Ağzı*, 1.C., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- _____ (2013b), *Türkiye Ahıskalıları Ağzı*, 2.C., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- _____ (2013c), *Türkiye Ahıskalıları Ağzı*, 3.C., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- _____ (2015), *Türkiye Cumhuriyeti Sınırları İçerisinde Ahıska Ağzı*, Yeni Türkiye, S:78, ss. 360-365.
- _____ (2016), *Ahıska Türkleri ve Dilleri*, Tehlikedeki Türk Dilleri II A (Ed: Ülkü Çelik Şavk – Süer Eker), Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Astana-Ankara.
- HACILI, Asif ve Hüseyinoğlu İdris HABİB (2008), *Ahıska Türklerinin Örf ve Adetleri*, Türkiye Araştırma Enstitüsü Dergisi, S:1, s.28-47.
- HACILI, Asif (1992), *Geribem Bu Vetende (Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti)*, Bakı.
- HACILI, Asif, ve Aydın POLATOĞLU (2001), *Ahıska Türk Folkloru*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KAZIMOV, İsmayıl (2012), *Axısqa Türkləri: Dil, Tarih ve Folklor*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, Bakı.
- KOLUKIRIK, Suat (2011), *Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç*, ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma. *Bilig*, Sayı 59, s.167-190.
- KÖKSAL, Abdurraman (2007), *Bişkek'te Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorik Değerleri ve Oyun Müzikleri*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bişkek.
- PENTIKAINEN, Oskari ve Tom TRIER (2004), *The Mesketian Turks, Between Integration and Resettlement*, ECMI Working Paper 21, Felnburg Germany.
- PİRİYEVA, Sevil (2005), *Ahıska Türkleri Azerbaycan'da*, Milli İlimler Akademisi, Bakı.
- RAGİBOVA, İlmira (2008), *Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türkleri Folklorü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- RAMADANOVA, Sabina (2014), *Antalya'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Antalya.
-

SAKALLI, Erol ve Derya ÖZCAN (2016), *Amerika’da Yaşayan Ahıska Türklerinin Evlenme Adetleri*, Milli Folklor Dergisi, S: 109, s. 233-240.

YÜZBEY, İrade (2008), *Ahıskalı Türkler ve Kültürleri*, Turkish Studies, Volume 3/7, ss.679-695.

ZEYREK, Yunus (2001), *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara.

**TÜRKİYE'DE GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SURİYELİ BİREYLERİN
MESLEKİ EĞİTİMİ VE İSTİHDAMI:
TOPLUMLA SOSYAL HİZMET SAHA ÖRNEĞİ**

**Sema BUZ¹
Büşra USLU²**

ÖZ

Sosyal hizmet, birey, grup ve toplulukların refahını arttırmak ve sosyal adaleti ilerletmek için çaba gösteren bir disiplin ve meslektir. Destekleyici, koruyucu, önleyici, tedavi edici ve geliştirici işlevleri bulunan sosyal hizmet birey, grup ve toplumların iyilik hallerinin mümkün olan en yüksek düzeye gelmesi için temel değerler çerçevesinde çalışır. Bu makalede, sosyal hizmet disiplini açısından göç eden Suriyeli bireylerin mesleki eğitimleri ve istihdamları yasal ve sosyal boyutları ile ele alınmıştır. Göç edenler açısından mesleki eğitim ve istihdam olanaklarına ilişkin güncel durum ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, İzmir ilinde gerçekleştirilen Suriyeli bireylerin mesleki eğitimi ve istihdamı konulu bir proje sosyal hizmet saha örneği boyutu olması nedeniyle ele alınmıştır. Bu proje toplumla sosyal hizmet perspektifinde ele alınmış, proje süreci ve sonuçlarına yer verilmiş ve projeye toplum incelemesi, toplumla ilişkiler, planlama, örgütlenme, eşgüdüm ve eğitim başlıkları çerçevesinde ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Toplumla sosyal hizmet, Suriyeliler, güçlendirme, mesleki eğitim, istihdam

**THE VOCATIONAL TRAINING AND EMPLOYMENT OF SYRIANS
UNDER TEMPORARY PROTECTION IN TURKEY:
A CASE OF COMMUNITY SOCIAL WORK PRACTICE
ABSTRACT**

Social work is a profession and an academic discipline regarding the welfare for the individuals, groups and communities and the improvement of social justice. Social work with its qualities of being preventive, protective, empowering, rehabilitative and supportive operates within the framework of certain core values in order for individuals, groups and communities to access possibly the highest level of wellbeing. The subject of this paper is the vocational training

¹Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset uygulama ve Arş. Merkezi, mail: emabuz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8326-3732

² Proje Uzmanı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, mail: busraodtu@gmail.com

and employment of the Syrians with respect to social work discipline with its legal and social aspects besides the current situation in the context of migration. Moreover, a project of vocational training and employment of the Syrian individuals residing in Izmir, Turkey has been described as a case of community social work practice. Finally, the course of the project and its outcomes have been subjected to an in-depth analysis under the headings of social analysis, social relations, planning, organizing, co-operating, and education.

Keywords: Social work with communities, Syrians, empowerment, vocational training, employment

Giriş

Mesleki eğitim belli bir iş veya yeteneğin edinilmesi için bireye gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılması süreci olarak tanımlanmaktadır. Geçmişte mesleki eğitim, belli meslekler ile sınırlı iken günümüzde bilgi teknolojilerinin giderek önem kazanması, hızla gelişen teknoloji ve küreselleşmenin de etkisiyle mesleki eğitimin alanı da genişlemiştir. Mesleki eğitim ile bireylere belli bir mesleğin temel bilgi ve becerilerini kazandırarak ve belirli teknolojilerin kullanımını öğretmek, bireylerin iş hayatına hazırlanması, becerilerini geliştirmesi ve işgücü piyasasının ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Genel anlamda kullanılan mesleki ve teknik eğitim ise “bireysel ve toplumsal yaşam için zorunlu olan belirli bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve pratik uygulama yeteneklerini kazandırarak bireyi zihinsel, duygusal, kişisel, sosyal ve ekonomik yönleriyle dengeli bir biçimde geliştirme süreci” olarak tanımlanmaktadır (Alkan ve diğerleri, 2001).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bireylerin bilgi, beceri ve yetkinliklerini artırmanın yanında işgücü piyasasında aktif rol almalarını sağlamak adına mesleki ve teknik eğitimin önemi ön plana çıkmıştır. Nitelikli insan gücü yetiştirmede eğitimin önemli rolü olduğundan nitelikli insan ve güçlü toplum hedefinde insan odaklı kalkınmanın sağlanması için planlanmış bir mesleki ve teknik eğitimin sağlanması başlıca önceliklerdendir (Kalkınma Bakanlığı³, 2014).

Türkiye’de çırak, kalfa ve ustaların eğitimi ile okullarda, yükseköğretim kurumlarında ve işletmelerde yapılacak mesleki eğitime ilişkin esasları düzenlemek amacı ile Yükseköğretim Kurulu ve

³ 9 Temmuz 2018 tarihli ve 30473 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Bakanlık kapatılarak “Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı” olarak yeniden düzenlenmiştir.

Mesleki Eğitim Kurulu’nun belirlediği mesleklerde, kamu ve özel sektöre ait kurum, kuruluş ve iş yerleri ile mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarındaki eğitim ve öğretimi kapsayacak nitelikte “Mesleki Eğitim Kanunu” (1986) çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, mesleki ve teknik eğitim programlarının uygulandığı her tür ve derecedeki örgün, yaygın ve çıraklık eğitimi, mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumları ile işletmelerde yapılacak mesleki eğitimin; planlanması, geliştirilmesi ve değerlendirilmesi konularında kararlar almak üzere Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Mesleki Eğitim Kurulu olması gerekmekte ve bu kurulda her bakanlıktan müsteşar yardımcıları, Esnaf Sanatkârlar Odaları Birliği, işçi sendikalarından temsilcilerin bulunması öngörülmektedir.

Ekonomik kalkınma ile insan sermayesine eğitim yolu ile yatırım yapılması arasında bir ilişkiden söz edilmektedir (Wolfbein, 1967). Günümüzde küresel ekonomilerin en büyük problemlerinden biri haline gelen krizler ve kriz sonucu oluşan istihdam azalmasının önüne geçilebilmesinde mesleki ve teknik eğitim önemli bir araç haline gelmiştir. Kriz dönemlerinde eğitime dönüş eğiliminin artmasının yanında ekonominin gereklilikleri çerçevesinde yok olan mesleklerle birlikte yeni mesleklerin ortaya çıkması dinamik bir mesleki eğitim sistemine olan gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Bireylere temel becerilerin kazandırılması ile istihdam edilebilirliklerinin artırılması önemli hale gelmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Bununla birlikte, Kalkınma Bakanlığı’nca 2023 yılı nüfus projeksiyonlarında kriz meselesi sadece ekonomik boyutu ile ele alınmış ve göç olayları nedeniyle yalnızca bazı bölgelerde yerel derslik ve okul ihtiyacı ortaya çıkacağı tahmin edilmiştir. Oysaki göç olgusu irdelenirken mesele yalnızca ekonomik yönden değil, sosyal, kültürel, siyasal boyutları ve nüfus, güvenlik, kalkınma, sağlık, eğitim ve istihdamla ilişkili tarafları da ele alınmalıdır (Akan ve Arslan, 2008). Bunun yanında, 2014-2018 dönemini kapsayan 10. Kalkınma Planı Mesleki Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Çalışma Grubu Raporu’nda da, Suriye iç savaşı sonrası büyük göç dalgasına sebep olan insani krizden bahsedilmemiş ve 2023 projeksiyonlarında bu konu ele alınmamıştır. Dolayısıyla Suriyeliler başta olmak üzere geçici ve uluslararası koruma statü sahiplerinin mesleki eğitim ve istihdamı öncelikli olarak ele alınması gereken bir konudur.

Suriye’den Türkiye’ye Göç

2011’de Suriye Arap Cumhuriyeti’nde başlayan çatışmalar Türkiye’yi önemli bir göç hareketi ile karşı karşıya bırakmıştır. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 2019 Şubat ayı verilerine

göre çatışmadan etkilenen Suriyelilerin 3 635 841'i Türkiye'de geçici koruma statüsü altında yaşamaktadır.

1923-2005 arası dönemde Türkiye'ye yaklaşık 1.7 milyon göçmen gelmiştir (Yıldız, 2018). Bu sayı Suriye'den gelen kitlesel göç ile karşılaştırıldığında Türkiye'ye son sekiz yılda gelen Suriyeli sayısının Cumhuriyet tarihi boyunca gelen diğer uyruklu tüm göçmenlerin iki katını geçmiş bulunduğunu göstermektedir.

Bu durum hakkında, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) 91. maddesinde, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabileceği ifade edilmiştir. Aynı maddeye dayanarak hazırlanan Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Resmi Gazetede yayımlanmıştır. 2011'den bugüne Türkiye'ye sığınma talebinde bulunan Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşları uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş olsalar bile geçici koruma kapsamına alınmaktadır. Bu statü altındaki Suriyeli bireylere verilen başlıca hizmetler; barınma, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, istihdama erişim olanakları, psikososyal destek ve sosyal uyum hizmetleridir (mülga Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı⁴, 2016).

Suriyelilere sağlanacak hizmetler Geçici Koruma Yönetmeliği'nde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Yönetmeliğe konu olan bireylerin çalışma hakları da "iş piyasasına erişim hizmetleri" başlığı altında düzenlenmiştir. Buna göre; geçici korunanların çalışmalarına ilişkin usul ve esaslar, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca belirlenir. Geçici koruma kimliğine sahip olanlar, Bakanlar Kurulunca belirlenen sektörlerde, iş kollarında ve coğrafi alanlarda (il, ilçe veya köylerde) çalışmak için başvurabilir. Türkiye'de yabancıların (bunlara geçici koruma statüsü olan Suriyeliler de dâhil olmak üzere), bazı meslek ve görevleri yapmaları yasa gereği mümkün değildir. Türkiye'deki yabancılar dış hekimliği, hastabakıcılık, ebelik, eczacılık, veterinerlik, özel hastanelerde sorumlu müdürlük, avukatlık, noterlik, özel ya da kamu kuruluşlarında güvenlik görevlisi, kara suları dâhilinde dalgıçlık, kaptanlık, kılavuzluk ve sair meslekler ve gümrük müşavirliği gibi iş ve meslekleri yapamamaktadır (Kaygısız, 2017).

⁴ 9 Temmuz 2018 tarihli ve 30473 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (HKK) ile Bakanlık ismi "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" olarak yeniden düzenlenmiştir.

Ayrıca, Geçici Koruma Yönetmeliği’nde geçici koruma amacıyla Türkiye’ye gelen yabancıların, kanunlara ve idari gerekliliklere uymakla yükümlü olduğu; aksine hareket edenler hakkında genel hükümlere göre gerekli adli işlemler ile idari yaptırımların uygulanacağı ifade edilmiştir (Md.33).

Suriyelilerin çalışma haklarını ayrıntılı olarak düzenleyen bir yönetmelik olan, “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik” ise 15 Ocak 2016 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğe göre geçici koruma sağlanan yabancılar, çalışma izni olmaksızın Türkiye’de çalışamaz veya çalıştırılmaz (Md.4). Aynı yönetmelikte, çalışma izni almak için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na başvurulması gerektiği ifade edilmiş ve çalışma izni başvurusu konusunda “bağımlı çalışacak yabancılar” ile “bağımsız çalışacak yabancılar” arasında bir ayırım yapılmıştır (Md. 5).

Bağımlı çalışacak yabancılar açısından çalışma izni başvurusunu, geçici korunan yabancıyı çalıştıracak olan işverenin yapması gerektiği belirtilirken, işverenin başvuru yapma süreci de yönetmelikte düzenlenmiştir. Bu süreç, pratikte Suriyeli geçici koruma altındaki bireyi istihdam etmek isteyen işverenin başvurusu ile başlar. İşveren, en az 6 aydır geçici koruma statüsüne sahip olan Suriyeli çalışanı ile sözleşme imzalar ve e-devlet kapısı üzerinden çalışanı için başvuru sürecini başlatır. Çalışanın bir fotoğrafı ve iş sözleşmesini sisteme yükleyerek ve çalışma izin harcını ödeyerek başvurusunu tamamlar. Bu başvuru sürecinin sonunda çalışma izninin onaylanması durumunda Suriyeli çalışanın işe girişini Sosyal Güvenlik Kurumu’na bildirir. Buna ek olarak, geçici koruma sona erdiğinde –ki buna Bakanlar Kurulu karar verir- bu kapsamda verilen çalışma izni sona erer ve çalışma izni ikamet izni yerine geçmez.

Bununla birlikte bağımsız çalışma izni başvurusunu geçici koruma altındaki Suriyelilerin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na yapması gerekmektedir. Mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak geçici koruma altındaki bireyler için çalışma izni almak gerekli değildir. Bireyler sadece çalışmakta olduklarını yaşadıkları ilin valiliğe bildirmelidirler.

Geçici koruma altındaki Suriyelilerin iş piyasasına erişimi konusunda istihdam kotası söz konusudur ve Yönetmelikteki düzenlemeler sayısal anlamda nettir. Buna göre, geçici koruma sağlananların sayısı işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının % 10’unu geçemez ve eğer bir işyerinde toplam çalışan sayısı 10’dan az ise, en fazla bir geçici koruma sağlanan yabancıya çalışmasına izin verilebilir. Fakat buna

istisna olabilecek bir durum vardır. Çalışma izni başvurusu tarihinden önceki bir aylık süre içerisinde yabancıların çalıştırılacağı işi yapacak aynı nitelikte Türk vatandaşı bulunamamış olduğu belgelendirilebilirse istihdam kotası uygulanmayabilir (Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, 2016).

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun Göç ve Uyum Alt Komisyonu Başkanı Atay Uslu, geçici koruma sağlanan 19 bin 578 Suriyeli'ye çalışma izni verildiğini ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2018). Görüldüğü üzere, daha önce belirtilen Türkiye'de geçici koruma altındaki kişilerin sayısı -ki bunların % 51,9'u 18-59 yaş arasındadır (BMMYK, 2017)- ile hâlihazırda çalışma izni alan kişi sayısı arasında bir uçurum söz konusudur.

Bu durum, Suriyeli yetişkinlerin ya kayıtsız istihdama dâhil olduklarını ya da istihdam olanaklarına erişiminin olmadıklarını göstergesidir. Adana, Gaziantep, Hatay, Mersin ve Şanlıurfa'da yapılan Mülteci Hayatlar Monitörü adlı araştırmaya göre 650, 000 Suriyeli kayıtsız istihdamdadır (İNGEV ve Ipsos Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, 2017). Her iki halde de, bu durum sosyal bir problem olarak algılanmalı ve gerekli sosyal hizmet müdahale planları hazırlanarak toplum ile çalışılmalıdır.

Suriyeli bireylerin çalışma hakları konusunda bilgileri eksik olduğu gibi, işverenlerin de istihdam konusundaki farkındalıkları ve bilgileri sınırlıdır. Bunun yanında, ILO Türkiye Ofisi tarafından 13.06.2016 tarihinde düzenlenen "Suriyeli İşçi, İşveren ve Girişimcilerin İşgücü Piyasasında Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Çalıştayı"nda istidama erişimde aşağıdaki sorunlardan bahsedilmiştir:

- Suriyelilerin diplomalarının denklik sorununun çözülmemesi,
- Suriyelilerin banka hesabı açmada sorun yaşamaları,
- Çalışma izinlerinin alınması için işverenlerin yukarıda da bahsi geçen çalışma izni harcını ödemelerinin gerekliliği (Kaygısız, 2017)

Bu sorunlar, iş bulma hizmetleri ve çalışma hakları konusunda bilgileri sınırlı olan Suriyeli bireylerin daha çok kendi çabaları ile düşük ücretli ve kayıt dışı işlerde çalışmasına sebebiyet vermektedir. Nitekim bu kayıt dışılık hali ise insan onuru ile bağdaşmayan işler yapmalarına ve yaşam kalitelerinin düşüklüğüne yol açmaktadır. Bu doğrultuda ideal olan ve "tüm bireyler için özgürlük, eşitlik, güvenlik ve saygınlık koşullarında insan onuruna yakışan üretken iş" yani insana yakışır iş imkanlarının (ILO, 1999) sağlanması ve insana yakışır işin dört temel unsuru olan, "istihdam, sosyal güvenlik, çalışma yaşamına ilişkin temel

haklar ve sosyal diyalog” (Işığışık, 2005) unsurlarının da Suriyelilerin kayıt dışı istihdamı ile hayata geçmediği görülmektedir.

Kayıt dışılık göç ve istihdam konusundaki en ciddi sorundur. Suriyeliler bugüne kadar yerel halk için ciddi bir rekabet ortaya çıkarmamış ve yaygın iş kayıplarına neden olmamışlardır. Bunun nedeni, çok düşük ücretlerde ve Türklerin koşulları ve prestiji itibari ile ilgi duymadığı alanlarda çalışmayı kabullenmeleridir (Erdoğan, 2017). Bu durumda insana yakışır iş imkanlarına erişim konusunda kişilerin bahsi geçen mesleklere mecbur bırakılmaları da çalışma yaşamına ilişkin temel haklara aykırıdır.

Toplumla Sosyal Hizmet

Toplumla çalışma, temelde toplumun bütünleşmesi ve toplum katılımı esasına dayalıdır. Toplumun ihtiyaçlarının karşılanması ve barınma, sağlık, eğitim ve toplum kalkınması gibi alanlardaki eksikliklerin giderilmesinde, toplumla çalışma işlevsel bir sosyal hizmet yöntemidir. Sosyal hizmet uzmanı, toplumla çalışmada bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için eşit haklara sahip olmaları gerektiğine inanır (Koçyıldırım, 1992). Sosyal hizmet mesleği toplumun her kesiminin hayat standardını yakaladığı, istihdam, sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim gibi bir takım refah göstergelerinin fırsat eşitliği çerçevesinde dikkate alınması sonucu sosyal alanda sağlanan denge durumunu yakalamayı amaç edinir. Bu açıdan aşağıda bir örnek olarak Suriyeli bireylerin eğitim yolu ile güçlendirilmesi amacı ile uygulanmış Mesleki Eğitim ve İstihdam Projesi’nden (MEİP) bahsedilmektedir.

Yaklaşık 4 milyon nüfuslu İzmir ilinde geçici koruma kapsamında kayıtlı bulunan 143322 Suriyeli birey bulunmaktadır (T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019). İzmir’den Ege Denizi’ni aşıp Avrupa’ ya gitme umudu ile insan kaçakçılarının istismarına uğrayan bireylerin varlığı, ulusal ve uluslararası medya ve topluma yansıyan göçmenlerin durumları ve Suriyelilerin eğitim yolu ile güçlendirilmesi MEİP’in tasarlanmasına ve uygulanmasına yol açmıştır.

Bu projenin temel amaçlarından biri İzmir’de ikamet eden geçici koruma altındaki Suriyeli bireylerin mesleki eğitim yolu ile istihdam olanaklarına ulaştırılarak sosyal işlevsellik kazanmaları, güçlendirilmeleri ve toplumla uyumlarının sağlanmasıdır. MEİP yoksullukla mücadele kapsamında koruyucu/önleyici bir işleve sahip olup, sosyal hizmet disiplininin toplumla çalışma esasları dikkate alınarak 2016 yılının Ekim ayında başlatılıp 2017 yılının Aralık ayında sonlandırılmıştır.

Koçyıldırım' a (1992) göre, toplumla çalışma; toplum organizasyonu ve toplum kalkınması uygulamaları ile aynı esaslara sahiptir ve müracaatçının katılımına dayalı bir biçimde olması kaydı ile toplum ile çalışmada şu faaliyetlere ağırlık verilmesi gerekir: toplum incelemesi, toplumla ilişkiler, planlama, örgütlenme, eşgüdüm ve eğitim.

Yukarıda bahsedilen Suriyeli bireylerin mesleki eğitim ve istihdamı konulu projenin (MEİP) toplumla sosyal hizmet ilkeleri ile irdelenmesi yerinde olacaktır.

- a. **Toplum İncelemesi:** Bu faaliyet toplumsal gelişme amacı ile toplumun her yönü ile kapsamlı olarak araştırılması ve problemin tanımlanması için yapılmaktadır. İhtiyaçların haritalandırılması ve belirlenmesi bu faaliyet kapsamındadır. Bu bağlamda, MEİP tasarlanmadan önce, İzmir Valiliği, İzmir İl Göç İdaresi, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Karabağlar ve Konak Belediyeleri gibi Suriyelilerin ağırlıklı ikamet ettikleri bölgelerdeki yerel yönetimler ile görüşülmüş ve mevcut durum ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra, İzmir'de operasyonel olarak aktif bulunan UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu), BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) ve IOM (Uluslararası Göç Örgütü) ile görüşmeler yapılmış hâlihazırda sunulan hizmetler hem eksiklikleri anlamak hem de tekrarlardan kaçınmak amacı ile tartışılmıştır. Buna ek olarak, Türk Kızılayı ve Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD) gibi aktif ulusal sivil toplum örgütleri ile görüşülmüş ve yararlanıcıların gereksinimleri tartışılmıştır. Dolayısıyla Suriyelilere hizmet sunan kamu kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlardan hizmetler ve karşılanmayan gereksinimler hakkında veri elde edilmiştir.
- b. **Toplumla İlişkiler:** Toplumu tanıma, hizmetleri tanıtma, katılım bilincini ve farkındalığı artırma, toplumun belli konulara olan tepkilerini yönetim birimlerine aktarma gibi faaliyetleri kapsar. Bu bağlamda, MEİP kapsamında, göç ile gelen Suriyeli toplum, göç bağlamında çalışan profesyoneller ve İzmir'de ikamet eden yerel toplum ile odak grup çalışmaları yürütülmüştür. Bu odak grup çalışmaları proje kapsamında hizmetlerden yararlanan ve gönüllülük ilkesi ile çalışmalara katılan kişilerle yapılmıştır.

Suriyeliler ile yapılan görüşmelerde, dil bariyerinden kaynaklı olarak topluma uyum sürecinde zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir. Suriyeli bireyler, dil bilmemeleri sebebi ile hizmetlere erişim konusunda mağdur edildiklerini düşünmektedir. Örneğin, acil durumlarda hastanelerden birincil basamak sağlık hizmeti almaya çalışırken tercümanlık hizmetlerinin yüksek maliyeti nedeniyle

tercüman olarak Türkçe bilen Suriyeliler ya da Arapça bilen Türklerden yararlandıklarını belirtmişlerdir.

Bunun yanı sıra, Suriyeliler ile yakın teması olan benzer mahallelerde yaşayan İzmirli vatandaşlar ise, hâlihazırda sınırlı olan eğitim, istihdam, sosyal yardımlar vb. sosyal kaynaklar ve hizmetler açısından Suriyelilerin rekabet yarattığı görüşüne sahiptir. Ayrıca, yerel halk, doğru olmamasına rağmen hükümetin Suriyeli bireylere asgari ücretten çok daha fazla aylık maddi yardım yaptığına inanmaktadır.

Bu bağlamda kamu kurum/kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinde çalışan sosyal hizmet uzmanları ve diğer profesyoneller ise iki toplumda da farkındalık yaratmak, Suriyelilerin sunulan hizmetlere ulaşmasına yardımcı olmak, yerel halk ile uyum çalışmaları yapmak gibi görevleri yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Bu profesyonellerin bu bağlamda kayda değer tepkisi, benzer sosyal sorunlara sahip bireylere farklı muamele etmek zorunda kalmalarıdır. Örnek olarak, profesyoneller aynı mahallede ev ziyareti yaptıkları Suriyeli aileye verilen aynı yardımı, yan komşusu olan T.C. vatandaşı ailelere verememe konusunda tepkilerini dile getirmişler ve bu gibi benzer konularda hukuksal statü, proje yararlanıcısı hedef kitle vb. gibi sebeplerden zaman zaman etik çelişkiler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, her iki toplumda da bulunan dezavantajlı grupların güçlendirilmelerinin yanısıra toplumsal uyum süreçlerinin desteklenmesi için gerekli olan çabayı göstererek bu etik çelişkiyi aşmaya çalışmak gerekmektedir.

Göröldüğü üzere, toplumla ilişkiler çerçevesinde sosyal soruna doğrudan ya da dolaylı teması bulunan her grup ile ilişki kurma; hizmetlerin tanıtılması, farkındalığın yaratılması, uyuma katkıda bulunulması, tepkilerin ölçülmesi ve yönetilmesi açısından elzemdir ve tasarlanacak sosyal hizmet uygulamalarında göz önünde tutulması gerekir.

- c. **Planlama:** İnceleme aşamasında belirlenen sorunlara en uygun çözümler için kaynaklar ve ihtiyaçlar arasındaki dengeyi kurma anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, MEİP kapsamında toplumun ihtiyaçları göz önüne alınarak dil dersleri ve mesleki eğitimin en önemli güçlendirme noktaları olduğu ve projenin bu odaklar üzerinden ilerlemesi öngörölmüştür.

Eğitim ve İstihdam konuları, Milli Eğitim Bakanlığı ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın otoritesi ve koordinasyonu altında olduğundan, planlama Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı yetişkin eğitimi ve yaygın eğitim faaliyetlerinden sorumlu Hayat Boyu Öğrenme Genel

Müdürlüğü ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı işgücünün istihdam edilebilirliğini artırmadan sorumlu kurum olan İŞKUR Genel Müdürlüğü ile yapılan görüşmeler ile desteklenmiştir.

Bu kapsamda, İzmir yerelinde İzmir İŞKUR İl Müdürlüğü ve İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile görüşmeler yapılmış ve MEİP özelinde işbirliği konusu konuşulmuş ve proje kapsamında sorumluluklar paylaşılmıştır. Bu kapsamda mesleki eğitim faaliyetlerinin gerçekleşeceği okulların bulunduğu ilgili taşra teşkilatları ile protokol imzalanmış ve müracaatçıların eğitim boyunca ihtiyaçları temel alınarak iş bölümü resmi hale getirilmiştir.

Planlama aşamasında müracaatçıların, günlük cep harçlıkları, iş kazası sigortaları, tercüme hizmetleri, eğitim kapsamında kullanacakları kumaş, deri, tahta, kağıt vb. malzemeler, başarılı müracaatçıların sertifikalandırılması ve istihdam olanaklarına erişimi bahsi geçen protokole konu olmuştur.

- d. Örgütlenme:** Toplumda var olan bütün aktörlerin, (kamu kurum ve kuruluşları, dernekler, yerel yönetimler, meslek odaları vb.) organize edilmesi ve katılımlarının sağlanması olarak tanımlanabilir. Bu anlamda, MEİP kapsamında, yukarıda bahsi geçen kamu kuruluşları, esnaf ve sanatkârlar odaları birliği, ticaret odası, sanayi odası, büyük firmalar gibi mesleki eğitim ve istihdam alanında önemli rolleri bulunan ve projenin müracaatçılarının istihdam olanaklarına erişimini kolaylaştıracak kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Belli odalar iş garantisi konusunda üye esnafları ve/veya sanatkârları bilgilendirmiştir. Mesleki eğitim alan müracaatçılarla potansiyel işverenler bir araya getirilmiş ve tanıştırılmıştır. Bu kapsamda, istihdam konusunda savunuculuğun dışında, protokol ile sabitlenmemesine karşın işverenlere yasada geçen çalışma izin prosedürleri ile ilgili danışmanlık hizmeti de sunulmuştur.

Örgütlenme belirli bir işbirliğinden katılımları ile kazanacakları potansiyel faydaların aktörlere sunulmasını da içerir. Sosyal hizmet uzmanları, bu bağlamda toplumsal kalkınmayı amaçlarken kalkınmanın katılımcılara yönelik faydalarının analizini yapmak ve bunu gerekli aktörlere sunmaktan da sorumludur. Bu yüzden bu proje kapsamında toplumsal bağlamda projeye katkı sunacak paydaşların da yararlanacağı noktalar tespit edilip ortaya konmuştur. Örneğin, İŞKUR İzmir İl Müdürlüğü ile görüşmelerde bu türden toplumla çalışma örneklerinin kayıtsız istihdamı ortadan kaldırmada önemli rolünün olduğu konuşulmuştur. Bunun dışında uzun süreli çalışan bulmada sıkıntı yaşadıklarını ifade eden işverenler ile yapılan görüşmelerde müracaatçıların uzun süreli çalışma niyetlerinin olduğu

ve bunları kendileri ile yapacakları mülakatlarda da teyit edebilecekleri beyan edilmiştir. Ayrıca işverenleri özendirmek adına, BMMYK’nın müracaatçıların kayıtlı istihdama katılmaları için gerekli olan çalışma izin harcını da karşıladığı bilgisi verilmiş ve proje kapsamında işverenler ile BMMYK yetkilileri de bir araya getirilmiştir.

- e. **Eşgüdüm:** Bahsi geçen tüm aktörlerin sorunların çözümünde bir arada karar alma ve hareket etmesi amacı ile işbirliği ve iş bölümü yapması eşgüdüm olarak adlandırılır. Bu bağlamda yukarıda da bahsedildiği gibi toplumla çalışmanın esaslarından olan ihtiyaç haritalandırılmasından, toplumla sosyal hizmet müdahale planının tasarlanması, uygulanması ve sonuçlandırılmasına kadar olan süreçte ilgili bütün aktörlerin her aşamada aktif olarak sürece dâhil olması gerekmektedir.

Bu anlamda ilgili paydaşlardan sık sık geri bildirim alınmalı ve geribildirim verilmelidir. Bu durum, sürecin izlenmesi ve katılımcılar tarafından değerlendirilmesini öngörür ve gerekli görülen değişiklikler müracaatçının yüksek yararı için yapılabilir. Bu toplumla çalışma faaliyeti esasında, kilit nokta hiçbir aktörün göz ardı edilmemesi ve gerektikçe bilgilendirilmesi ve geri bildiriminin alınmasıdır. Dolayısıyla süreç iyi bir şekilde yönetilmeli ve düzenli değerlendirmelerin çıktılarına göre gerekli değişiklikler yapılmalıdır.

- f. **Eğitim:** Toplumsal gelişme için gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılmasına ilişkin bütün faaliyetler eğitim kapsamında yer alır. Eğitim kavramsal olarak belli davranışların istendik davranışlara dönüşmesi olarak görülür. Projenin müracaatçıları aynı zamanda mesleki eğitim öğrencileridir.

Müracaatçılar mesleki eğitim alarak hem teorik hem de uygulamalı beceriler edinmiş ve bu becerileri bir mesleğin icra edilmesinde kullanma şansı edinmiştir. Böylece projenin başat hedefi olan sosyal ve ekonomik işlevselliklerini kazanarak toplum ile uyum sürecine katkıda bulunulmuştur.

Projenin sonuçları nicel olarak ifade edildiğinde; proje kapsamında 80 Suriyeli yetişkin müracaatçıya; müracaatçıların ilgi alanları ve yetenekleri, İzmir işgücü piyasa ihtiyacı, istihdam olanakları doğrultusunda ve toplumdaki ilgili bütün aktörlerin katılımı ve katkısı ile mesleki eğitim dersleri verilmiş ve istihdam olanakları için savunuculuk faaliyetleri yapılmıştır. Eğitim sonrası başarılı olmaları şartıyla verilen, Milli Eğitim Bakanlığı onaylı yani ulusal boyutta tanınan eğitim sertifikalarını 64 müracaatçı almaya hak kazanmıştır. Bu müracaatçılardan birçoğu kayıtlı istihdama girebilmiş ve mesleki

becerileri ile hem topluma katkıda bulunmuş hem de toplumsal uyum süreci desteklenmiştir.

Proje kapsamında verilen eğitimlere ve istihdam olanaklarına, benzer hassasiyetlere sahip Türk vatandaşı müracaatçıların da katılımı sosyal uyumu pekiştirmesi bakımından talep edilmiş olmasına rağmen, mesleki eğitim esnasında Türkiye İş Kurumu tarafından verilen günlük cep harçlığı, Suriyeliler için farklı bir fondan sağlandığından bu talep kabul görmemiştir. Bu durumun son zamanlarda gerçekleştirilen mesleki eğitim projelerinde değiştiği, Türk vatandaşı ve Suriyeli bireylerin birlikte eğitim gördüğü gözlemlenmektedir.

Sonuç

Toplumla sosyal hizmet temelde toplumun bütünleşmesi ve toplum katılımı esasına dayalı olarak toplumun ihtiyaçlarının karşılanması ve barınma, sağlık, eğitim ve toplum kalkınması gibi alanlardaki eksikliklerin giderilmesinde işlevsel olan bir sosyal hizmet yöntemidir. Yerel toplumların güçlenmesi ve inisiyatif alması hedeflenir. Göç, toplumda çeşitli dönüşümlere yol açan dinamik bir olgudur ve göç alanında toplumla çalışma ilkelerine göre yapılandırılan toplumla sosyal hizmet örnekleri oldukça işlevsel olma potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda, makro düzeyde sosyal hizmet müdahaleleri göçmenlerin; eğitim, sağlık ve istihdam gibi alanlarda karşılanamayan ihtiyaçlarının belirlenmesi için araştırma yapma, söz konusu müracaatçıları ilgilendiren uygulama ve politikaların oluşturulmasına katkıda bulunma ve toplum ile çalışma yapma gibi çok önemli fonksiyonlara sahiptir. Hem göç eden hem de göç alan toplumlarla toplumsal kalkınmanın yanında sosyal uyumu da amaç edinerek çalışmak, şüphesiz nitelikli ve planlı toplumla sosyal hizmet müdahaleleri gerektirmektedir. Bahsi geçen İzmir MEİP saha örneği, toplumla sosyal hizmet bağlamında iyi bir örnek olarak bu yazıda ele alınmış ve belli bir sosyal problemin çok yönlü analizi, uygulaması ve sonuçları paylaşılmıştır.

Mesleki eğitimin planlı yaygınlaştırılmasının yanında sosyal ve ekonomik refahı destekleyen, toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçları ölçüsünde hizmet almasına olanak tanıyan, esnek ve şeffaf sosyal hizmet uygulamaları tasarlanmalıdır. Müracaatçıların eğitim, istihdam, sağlık ve sosyal koruma hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması ve kamu hizmetlerine erişimde engellerin ortadan kaldırılması, insan onuruna yakışan yaşam koşullarının geliştirilmesi, politika yapma ve uygulama süreçlerini güçlendirmesi açısından bu tür uygulamalar önemlidir.

Sonuç olarak yaklaşık 8 yıldır Suriye Arap Cumhuriyeti’nde yaşanan kriz, başından beri Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkilemiştir. İlk etapta ve hala “geçici” olarak değerlendirilen bu meseleye istihdam piyasasına erişim gibi uzun erimli çözümler getirilmeye çalışılmaktadır. Oysaki göç olaylarında 2-3 yıllık eşik dahi büyük önem taşır ve bireylerin özellikle güvenli ortamları tercih ettikleri ve bu ortamda kalmaya daha sıcak baktıkları görülmektedir (Erdoğan, 2018).

Avrupa ülkelerine 1960’larda konuk işçi olarak giden ve geri dönecekleri düşünülen Türklerin bugün dünyanın en büyük ilk 10 göçmen grubunu oluşturmaları ya da 1990’larda terör sebebi ile ülkenin doğu ve güneydoğusunda boşaltılan köylerden göç edenlerin geri dönüşe yönelik teşviklere rağmen çok azının dönmesi örnekleri (Erdoğan 2018) göç edenlerin kalıcılık eğilimini göstermektedir. Tıpkı bu örneklerde olduğu gibi, Suriyelilerin Türkiye’deki varlıklarının geçici olmaktan çıkıp kalıcı hale geldiği göz önünde tutularak, hukuki statülerinde değişiklik yapılması gerekmektedir. Bunun yanısıra barınma, eğitim, sağlık, istihdam politikaları göç eden kişilerin gereksinimleri doğrultusunda yeniden ele alınmalı ve konuya ilişkin düzenlemelerde insan hakları ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesi temel ölçüt olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (mülga) (2016). Türkiye’de Geçici Koruma Statüsündeki Suriye Vatandaşlarına Yönelik Sosyal Uyum ve Psikososyal Destek Koordinasyon ve Planlama Çalıştay Raporu. Ankara.
- Akan, Y., & Arslan, İ. (2008). Türkiye Üzerine Bir Uygulama Göç Ekonomisi. Ankara: Baran Matbaacılık.
- Alkan, C., Doğan, H. ve Sezgin S. İ. (2001). Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Anadolu Ajansı (2018). Suriyelilerin işgücü piyasasına katılımı. Erişim Adresi: <http://www.memleket.com.tr/suriyelilerin-igucu-piyasasına-katilimi-1356179h.htm>
- BMMYK (2017). Inter-agency Information Sharing Portal. Erişim Adresi: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>
- Erdoğan, M. (2018). Türkiye’deki Suriyeliler Toplumsal Kabul ve Uyum. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M. (2017). Suriyeliler Barometresi, Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamının Çerçevesi Yönetici Özeti. Erişim Adresi:

-
- <https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2017/12/sb-2107-yc3b6netici-c3b6zeti-06122017.pdf>
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2016). 'Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik. Erişim Adresi: <http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma-saglanan-yabancilarin-calisma-izinlerine-dair-yonetmelik> 333 336 10157 icerik
- ILO (1999). Decent Work, International Labour Conference, 87th Seesion 1999, Report of the Director General, Geneva
- Işığçok, Ö. (2005). 21. Yüzyılda İstihdam ve İnsana Yakışır İş. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- İNGEV ve Ipsos Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (2017). Mülteci Hayatlar Monitörü. Erişim Adresi: <https://www.ipsos.com/tr-tr/multeci-hayatlar-monitoru-yayinda>
- Kalkınma Bakanlığı (mülga) (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Mesleki Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Çalışma Grubu Raporu. Ankara.
- Kaygısız, İ. (2017). Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri. Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Yayınları: İstanbul.
- Koçyıldırım, Ş.(1992) Toplumsal Hizmetlerde Halk Katılımı. Ankara.
- Kut, S. (1988) Sosyal Hizmet Mesleği Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri. Ankara.
- Resmi Gazete (2014). Sayı: 29153. Geçici Koruma Yönetmeliği. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15.htm>
- Resmi Gazete (1986). Sayı: 19139. Mesleki Eğitim Kanunu. Erişim Adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3308.pdf>
- T.C.İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2019, March 10). Geçici Koruma. Erişim Adresi: <http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma> 363 378 4713 icerik
- Wolfbein, S. L. (1967). Education and Training for Full Employment. London: Columbia University Press.
- Yıldız, İ. (2018). Türkiye'ye Uluslararası Göçler ve Türkiye'nin Göç Politikası. Ankara: Bizim Büro Matbaacılık.
-

**KADINA YÖNELİK AİLE İÇİ ŞİDDETİN BOYUTLARI: ANKARA
ÖRNEĞİ¹****İpek Beyza ALTIPARMAK²****ÖZ**

Şiddet, modern çağın sosyal vebası olarak toplumsal yapı içinde kendini sıkça gösteren ve pek çok zararları olan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddetin her çeşidi ve şekli yıkıcı olmakla birlikte kadına karşı olan türü de hem bireysel hem de toplumsal pek çok problem doğurmaktadır. Şiddet sosyal bir sorun olmakla birlikte aynı zamanda pek çok sosyal sorununda kaynağı durumundadır. Bu açıdan bakıldığında kadına yönelik şiddetin önlenmesi hem mikro ölçekte hem de makro ölçekte gereklilik olarak karşımızda durmaktadır. Kadına yönelik şiddetin çok çeşitleri boyutları olmakla birlikte kadına zarar veren fiziksel, sözel, cinsel, ekonomik ve psikolojik boyutları ilk akla gelenlerdir. Bu şiddet türleri kadına fiziksel ve psikolojik zarar vermenin yanı sıra hayati tehditleri de beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle yapılan çalışmada Ankara ŞÖNİM'e başvuru yapan 63 şiddet mağduru kadın ile mülakat yapılmış ve kadına yönelik şiddetin boyutları sosyolojik açıdan değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında görüşülen kadınların sosyo-demografik özelliklerine, karşılaştıkları şiddet türlerine, şiddet sürecine ve maruz kalınan şiddet karşısındaki tavır ve tutumlarına yer verilmiştir. Çalışma bulguları analiz edildiğinde merkeze başvuran kadınların birden fazla şiddet türüne maruz kaldığı ve genellikle şiddet davranışının evlendikten hemen sonra başladığı tespit edilmiştir. Kadınların şiddet davranışı karşısında genellikle hemen tedbir alma ve kurtulma yönünde bir girişimde bulunmadıkları, çocukları için şiddet ortamında kalmaya devam ettikleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet, Şiddet Türleri

**DIMENSIONS OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN: THE
CASE OF ANKARA
ABSTRACT**

Violence emerges as a problem that frequently manifests itself in the social structure as a societal illness of the modern age and has many damages. Although violence in all kinds and all forms is destructive, the type against the woman also poses many problems

¹ Bu çalışmada "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Bir Sosyal Politika Örneği Olarak ŞÖNİM'ler Üzerine Nitel Bir Araştırma: Ankara Örneği" adlı doktora tezinin ilgili verilerinden faydalanılmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ipek.altiparmak@btu.edu.tr, ORCID:0000-0003-2971-3090

both for the individual and the society. Violence is both a social problem and a source of many social problems. For this reason, prevention of violence against women is a requirement both on micro and macro scales. Violence against women has many dimensions and types. Physical, verbal, sexual, economic and psychological damages are the ones that come to mind first. These types of violence threaten not only women's physical and psychological well-being, but their lives as well. In this study, interviews were conducted with 63 violent victims who applied to Ankara ŞÖNİM and various dimensions of violence against women were assessed from a sociological point of view. This study included participants' socio-demographic characteristics, types of violence they faced, the duration of violence, their attitudes and attitudes towards violence against women. The findings of the study reveal that women were exposed to more than one type of violence and that violence began almost immediately after being married. It has been observed that women do not take immediate action or attempt to escape from and continue to remain in a violent environment for the sake of their children.

Key Words: Violence, Violence Against Women, Types of Violence

Giriş

Şiddet, genelde toplumların özelde ise bireylerin hayatını olumsuz yönde etkileyen, negatif sonuçlar doğuran, psikolojik, fizyolojik, ekonomik ve daha birçok alanda yıkıcı etkileri olan zor kullanım ve zorbalığa dayalı olaylar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle insanlık, zaman içerisinde ilkel çağlardan günümüz modern dünyasına ulaşınca kadar pek çok evre geçirmiş, tarih sahnesinde uzlaşılar, savaşlar, barışlar, yıkımlar gibi pek çok durum ve olay ile ilk aşamadan son aşamaya gelinceye kadar şiddeti de beraberinde getirmiştir. Bunun en büyük kanıtı bugün şiddetin giderek artan bir ivme göstermesi, çeşitlenmesi ve yıkıcı etkilerinin hala dünyayı büyük ölçüde etkilemesidir.

Şiddetin hem evrensel hem de bireysel boyutları önemli tartışma ve çalışma konularındandır. Hangi sebeple olursa olsun şiddete maruz kalmak kişinin sosyal yaşamını ve bedensel bütünlüğünü tehdit ettiği için toplumsal yapı içinde kabul görmemektedir. Bu yönüyle özellikle aile içi şiddet temel mücadele alanlarından biridir. Kadınların psikolojik, ekonomik, cinsel, sözel ve fiziksel şiddete maruz kalması hem insan hakları ihlali hem de geniş kapsamlı evrensel bir sağlık

problemi olarak kabul edilmektedir (Dışsız ve Hotun Şahin, 2008: 53). Nitekim kadının şiddete maruz kalmasının önlenmesi için tüm dünya tarafından kabul gören evrensel anlaşmalar imzalanmış ve bu bilincin yayılması ülkeler bazında desteklenmiş, bu anlamda yerel ölçekli çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır.

Toplumsal hangi tabakasında görülürse görülsün şiddetin etkilerinin dalgalar halinde yayıldığını ve sadece bireysel düzeyde kalmayıp toplumun geleceğini de etkilediği ve şekillendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Toplamların mücadele alanları, bu alanlardaki kayıpları, tahribatları, yıkımları ve bunların ne şekilde sonuçlandığı gelişmişlik düzeyinin bir göstergesidir. Kişiler arasında eşitlik, adalet, bireysel saygı ve hoşgörü gibi toplumsal bilinç düzeyi, günümüzde şiddet gibi sosyal patolojik olayları etkileyen ve dolaylı olarak bunun gibi sorun alanlarının etkilerini azaltan davranış ve algılayış biçimleri olarak kabul görmektedir.

Aile içi şiddet, kadın hakları, iş yerinde kadın çalışanlara karşı mobbing vb. gibi durumlar önemli çalışma ve çözüm gerektiren şiddet alanları olup, tüm dünya için sorun teşkil etmektedir. Özellikle son yıllarda aile içi şiddetin giderek artması yıkıcı etkilerinin daha fazla gözler önüne serilmesi ile birlikte bu konudaki çalışmalar hız kazanmış ve konu ile ilgili eylem planları oluşturulmaya başlanmıştır. Toplumsal yapıdaki makro alanlar ve mezzo alanlar özündeki mikro alanlar tarafından şekillendirilmektedir. Eşlerin iletişim ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesi, şiddet ortamındaki kadının ve çocuğun söz konusu ortamdan uzaklaşması, kadının kendi ayaklarının üzerinde durabilecek ve zorluklarla mücadelede edebilecek şekilde güçlendirilmesi, gerektiğinde aile danışmanlığı ve psikolojik destek alınabileceği noktasında cesaretlendirilmesi, bireylerin yanı sıra toplumun işleyişindeki ahenk için de gerekli görülmektedir. Bu anlamda kadın ve erkeklerin şiddet konusunda bilgilendirilmesi ile toplumsal zihniyet dönüşümü yaratma ve kadına yönelik şiddetin yanlış olduğunu benimseyen genç nesillerin yetiştirilmesi genel anlamda şiddet ile mücadele etmenin en etkili yöntemlerinden biri olarak görülmektedir.

Kadına yönelik aile içi şiddetin boyutlarını ortaya koymayı amaçlayan çalışmada ilk olarak kadına yönelik aile içi şiddet açıklanmış ve bu bağlamda şiddet türlerine değinilmiştir. Daha sonra çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiş ve son olarak çalışmanın bulguları ortaya koyulmuştur. Elde edilen veriler analiz edilmiş, çalışmanın

sonuç kısmında bu veriler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışma ve ortaya koyulan çözüm önerileri ile literatüre katkı sağlanması amaçlanmakta ve bundan sonra yapılacak çalışmalar için bir hareket noktası oluşturması umut edilmektedir.

1. Kadına Yönelik Şiddet ve Türleri

21 yy. yaşanan teknolojik gelişme ve ilerlemelerin yanı sıra aynı zamanda bir şiddet yüzyılı olarak karşımızda durmaktadır. Yarattığı tahrip edici etkiler ile birlikte şiddet, adından daha fazla söz edilir ve üzerine daha fazla tartışılır bir hal almıştır. Tartışılmasının yanı sıra daha fazla insanın bedensel ve ruhsal bütünlüğünün tehdit edilmesi sebebiyle mücadele edilmesi gereken bir alan olarak kabul edilmektedir. Kimi zaman uygulayan kimi zaman ise mağdurlar değişse de kabul gören en önemli şey şiddetin giderek arttığı ve önüne geçilmesi gereken evrensel bir olgu olduğu konusudur (Taşdemir Afşar, 2015: 716).

Şiddete ilişkin yapılan yerel ölçekli çalışmalarda üzerinde durulan temel konular kültür ve değerler (Efe Yaman ve Ayaz, 2010: 27; Aslan ve Şeker, 2013: 175-179), fanatizm (Ayan, 2006: 206, Koçer, 2012: 131-132; Yücel, Atalay ve Gürkan, 2015: 85; Polat ve Sönmezoğlu, 2016: 485-487), cinsellik (Erberk vd., 2004: 200; Ayrancı, Günay ve Ünlüoğlu, 2002: 80), psikolojik ve psikiyatrik sebepler (Vahip ve Doğanavşargil, 2006: 110), sahip olunan meslek (Tezel Şahin vd., 2017: 890) vb. alanlar olmuştur. Bu yönüyle şiddetin toplumsal hayat içinde pek çok yansıması mevcuttur. Kültürel, psikolojik, ekonomik pek çok durum şiddet nedeni olarak kabul edilmektedir. Şiddet toplumun her kesiminde her birey için tartışmasız bir sorun alanıdır ancak kadınlar, çocuklar ve yaşlıların şiddete maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğu açıktır (Tatlılıoğlu, 2013: 141). Diğer bir deyişe dezavantajlı gruplar için şiddet ve saldırganlık daha büyük bir sorun ve tehdit alanı haline dönüşmektedir.

Kadınlar bu bağlamda yüksek risk altındaki gruplar içinde yer almaktadır. Kadına yönelik şiddet günümüzde hem küresel boyutları hem de yerel boyutları olan bir sorun alanı olarak değerlendirilmektedir (Akkaş ve Uyanık, 2016: 34). Bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları Komisyonu Kadın ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporunda³ da geniş kapsamlı

³ *Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporunda* aynı zamanda İngiltere'ye yönelik deneyim ve istatistikler üzerinde durmuştur. İngiltere örneği raporda şu şekilde yer almıştır: • "İngiltere'de her yıl 3 milyona yakın kadın çeşitli

olarak ele alınmıştır. Kadına yönelik şiddetin dünya ölçeğinde yansımaları ve ülke bütçelerindeki yeri raporda şu şekilde yer almıştır; “BM’de (UN Women 2011 çalışması) 86 ülkeyi kapsayan veri bulunmaktadır. Bu verilere göre iv: Kadınların %70’i fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalmaktadır. 15 ila 44 yaş arası kadınlara yönelik şiddet; kanser, trafik kazaları, sıtma ve savaşların tamamının neden olduğu ölüm ve sakatlıklardan daha fazla ölüm ve sakatlığa neden olmaktadır. Aile içi şiddetin maliyeti Kanada’da 1.16 milyar dolar, ABD’de 5.8 milyar dolar, Avustralya’da ise yılda 11.38 milyar dolardır”(www.tbmm.gov.tr, E.T. 20.04.2018, Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporu, 14).

Kadına yönelik şiddetin kompleks ve çok yönlü sebeplerinin olduğu açıktır. Ülkeler değiştikçe şiddetin kaynakları ve yerel ölçekli başlıkları değişse de çoğu zaman mevcut sorun benzer yansımalar ile yeniden meydana gelmektedir. Bu noktada şiddetin etkileri sadece eşler üzerinde değil çocuklar üzerinde de kendini göstermektedir.

Şiddet aile içinde kadına uygulandığında yıkımı sadece kadın yaşamamaktadır. Kadın ile beraber çocuklarda bu şiddet davranışından etkilenmektedir (Kaymak Özmen, 2004: 35). Şiddet davranışına tanık olan çocuk için bu travma onun hayatını etkilemekte ve ilerleyen dönemde şiddete ilişkin tutum ve davranışlarını şekillendirmektedir (Altıparmak, 2018: 257-259; Genç vd., 2017: 417-420). Kadınlar için şiddet ortamında çocuğun durumu ve sahip olduğu olanaklar çoğu zaman şiddetle mücadelede ilk planda yer almaktadır. Kurt ve arkadaşlarının (2017: 411) yaptığı sağlık, eğitim ve din alanlarında okuyan üniversite son sınıf öğrencilerinin aile içi şiddet algılarının incelendiği çalışmada öğrencilerin %43’ünün çocukluğunda şiddete maruz kaldığı ve çocukluğunda şiddet yaşayanların şiddet uygulama olasılıklarının daha yüksek olduğu ortaya koyulmuştur. Bu noktada aile eğitiminin ve çocukların şiddet

şiddet olaylarına maruz kalmaktadır. • Okuldaki her üç kızdan biri elle tacize maruz kalmaktadır. • 13-17 yaşları arasındaki kızların %33’ü cinsel şiddete maruz kalmaktadır. • 2009 yılında “Zorla Evlilik Birimi”ne 1600 başvuru yapılmış ve bunların %86’sı kadındır. • İngiltere’de bir tecavüz olayının maliyeti 122,000 pound olarak hesaplanmıştır. Aile içi şiddetin toplam maliyetinin ise 1,1 milyar pound olduğu hesaplanmıştır. • Kadına yönelik şiddetin İngiltere ve Galler ekonomisine yıllık toplam maliyetinin ise 40 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir” (www.tbmm.gov.tr, E.T. 20.04.2018, Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporu, 19).

ortamından uzak tutulmasının ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya koyulmuştur.

Sağlıklı bir aile yapısının oluşması, sağlıklı toplumun vazgeçilmez unsurlarından biridir. Ailenin güçlü olması, modern yöntemlerle sorunlarını şiddete başvurmadan çözebilmesi güçlü bağlara sahip bir toplum için oldukça önemlidir. Ancak evlilik içinde eşler arasında bir takım problemler oluşabilmektedir. Bu problemlerden biri de evlilik sonucunda ortaya çıkan yeni görev ve sorumlulukların yerine getirilmemesi, sorumluluk alanlarının çoğunun kadına atfedilmesi ya da eşitsiz paylaşımı durumlarında ortaya çıkan problemlerdir. Bunun yanı sıra aile içinde kadın sadece eşinden değil aile büyükleri tarafından da şiddete maruz kalabilmektedir. Akrabalar ve kimi zaman kayınvalide ve gelin arasındaki çekişmeler evlilik için bir problem unsuru olabilmektedir. Bu noktada evlilik içinde çiftlere ilişkileri dengelemek adına büyük görevler düşmektedir. Ancak bu dengenin tek muhatabını sadece kadın olarak görmek sosyal şiddet alanlarını doğurmaktadır.

Sağlıklı toplum vurgusu çatışmaların hiç yaşanmadığı sadece huzur ve sükûnetin hüküm sürdüğü bir toplum yapısını ön görmemektedir. Bilakis çatışmaların yaşanmaması ya da hiç şiddet olayına rastlanmaması değil, bu sorunların nasıl ne şekilde çözüldüğü noktasında toplumsal iletişim önem kazanmaktadır. Eşlerin ilişkilerindeki sorunların çözümünde ne kadar sağlıklı yollar izlediği, gerektiği zaman destek almayı kabul edip etmedikleri, sorun çözme ile ilgili iletişim ve becerilere sahip olup olmadıkları gibi durumlar toplumsal yapının sağlıklı ilerlemesi için gerekli olan durumlardır (Kocacık, 2001: 6). Bunun yanı sıra kadın-erkek eşitliği konusunda bireylerin bilinçlendirilmesi ve öncelikli alanlardan biri olarak eğitimin fırsat eşitliği bağlamında desteklenmesi sorunun çözümüne yönelik atılacak en önemli adımlardandır (Bedir vd., 2017: 191).

Genel anlamda şiddet ve özelde aile içinde şiddet genellikle güçlüden güçsüze uygulanan bir seyir izlemektedir (Aydemir ve Demircioğlu, 2017: 153-154). Mağdur birey maruz kaldığı şiddet eylemi sonrasında kimi zaman çözüm yolu ve çare aramayı tercih ederken çoğu zaman ise özellikle aile içinde yaşanan şiddet eylemlerinde olay gizli tutulmakta ve dışarıya çok fazla anlatılmamaktadır (Erbek vd., 2004: 203). Aile içinde yaşanan şiddet olayları ilk etapta fiziksel, cinsel, ekonomik, sözel ve psikolojik boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Hem toplumsal cinsiyet eşitliği hem de insan hakları bağlamında kadının

şiddet ortamından kurtulmak istemesi en doğal hakkıdır. Ancak kadının şiddet ortamından kurtulma kararı alması içinde bulunduğu durum ile yakından ilişkilidir. Çaresizlik ortamı içinde bulunan kadın için mücadele etme kararı daha zor alınmaktadır. Bunun yanı sıra kadının ailesinden ve çevresinden gördüğü destek, sahip olduğu maddi güç, çocuk sahibi olup olmaması, eğitim durumu gibi pek çok parametre kadının şiddetle mücadele etmedeki tercih biçimini ve sürecini etkilemektedir.

Şiddet, çeşitli tür ve biçimlerde toplumsal hayatın içinde var olmaya devam ederken en yaygın görülen türü olarak fiziksel şiddet; önemli mücadele alanlarından biridir. Fiziksel şiddet, etkilerinin gözle görülür hasarlar bırakması sebebiyle saklanamayan kimi zaman ekonomik ya da kültürel bir takım etkiler sebebiyle kabul gören yıkıcı ve hayati tehlikeler barındıran bir şiddet türüdür. Erkeklerdeki alkol problemi, psikolojik rahatsızlıklar, ekonomik yetersizlikler, aile baskısı, iletişim kopukluğu gibi bir takım sebepler ile ortaya çıkabilen; kadında yaralanmalara, sakatlıklara neden olan ve hatta ölümle sonuçlanabilen fiziksel eylemleri kapsamaktadır. Fiziksel şiddet, onu destekleyen birçok faktöründe etkisiyle oldukça yaygın olarak görülmektedir.

Şiddet fiziksel boyutunun yanı sıra sözel, psikolojik, ekonomik ve cinsel boyutuyla da oldukça büyük zararlar verebilmektedir (Özcan ve Kırca, 2017: 92). Sözle küçük düşürücü, hakaret ve küfür içeren sözler söylenmesi gibi kadının onurunu ve gururunu zedeleyici davranışlarda bulunmak, kadına kendini yetersiz hissettirecek şekilde onun hiçbir şeyi başaramayacağını söylemek, her eyleminde psikolojik olarak negatif yüklemelerde bulunmak, ekonomik olarak kadının çalışmasına izin vermemek, elinden istemediği halde parasını almak ya da kadının çalışmadığı durumlarda evi geçindirecek yeterli parayı vermemek gibi durumlar diğer şiddet biçimlerinden bazılarıdır.

Şiddet türlerine ek olarak cinsel şiddet, kadınların maruz kaldığı bir diğer şiddet türlerindendir. Ancak cinsellik aile içinde mahrem alan içinde yer aldığı için kadınların bu yöndeki şiddet olaylarını daha az dile getirmeleri ya da hiç konuşmak istememeleri nedeni ile çok fazla gün yüzüne çıkamamaktadır. Cinsel şiddet, kadının isteği dışında vücut bütünlüğüne zarar verilmesi, istismar edilmesi ya da akli melekelerinin yerinde ve tam olmaması durumundaki cinsel girişim olarak tanımlanabilmektedir (Atman, 2003: 334). Nitekim Korkmaz ve

arkadaşlarının (2014: 659-660) yaptığı cinsel şiddet ve ruh sağlığı arasındaki bağlantıyı inceledikleri çalışmada; eğitilmiş ya da eğitimsiz olmanın, evli ya da bekâr olmanın bir etken olmadığı her durumda mağdurun söz konusu şiddet eyleminden kötü bir şekilde etkilendiği ortaya konulmuştur.

Kadına yönelik şiddet çalışmalarında yapılan çıkarımlar arasında en önemli olan noktalardan biri de sosyo-demografik durumdur. Sosyal patolojik olaylarla yapılan mücadele planlarında öncelikli alanların belirlenmesi ve benzer sosyal profilin ortaya koyulması gerekmektedir. Söz konusu sorun alanını besleyen ekonomik, sosyal ve kültürel problemler bu şekilde gözler önüne serilmektedir. Zira sorunun ortadan kaldırılması için mücadele alanlarının neler olduğu kadar besleyen kaynaklarında neler olduğu göz ardı edilmemelidir (Salaç vd., 2011: 192). Kadına yönelik şiddet tüm yönleri ile ortaya koyulmalı, mücadele alanları ve alınan önlemler güncellenmeye devam edilmelidir.

2. Gereç ve Yöntem

2.1. Amaç ve Önem

Kadına yönelik şiddet, hem bireysel önlem almayı hem de toplumsal önlem almayı gerekli kılan olumsuz ve aynı zamanda yıkıcı etkileri olan bir sosyal hastalıktır. İlkel olarak kabul edilen çağlardan bu yana kendini geliştiren ve toplumsal hayat içinde modern adı altında kendini konumlandıran ve eğiten insanlık için şiddet, kabul edilemez boyutları ile var olmaya devam etmektedir. Her insanın sağlıkla ve huzurla yaşama hakkının kabul gördüğüne ilişkin geline son noktada bedensel ve ruhsal sağlığı tehdit eden her durum toplumsal olarak gerekli tedbir uygulamalarını ve çözüm önerilerini geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu noktada hala toplumsal bir sorun olan kadına yönelik şiddete ilişkin yapılan çalışmaların ve ortaya koyulan çözüm önerilerinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın yayımladığı Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkındaki yönetmelikte ŞÖNİM "Şiddetin önlenmesi ile koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin bir biçimde uygulanmasına yönelik güçlendirici ve destekleyici danışmanlık, rehberlik, yönlendirme ve izleme hizmetlerinin verildiği, yeterli ve gerekli personelin görev yaptığı ve tercihen kadın personelin istihdam edildiği, çalışmaların yedi gün yirmi dört saat esasına göre yürütüldüğü merkezleri" ifade etmektedir (<http://www.resmigazete.gov.tr>, E.T. 29.07.2018). Bu merkezlerden

yola çıkılarak yapılan çalışma Ankara ŞÖNİM’de niteliksel yöntemle gerçekleştirilen tanımlayıcı bir çalışmadır.

Çalışılan alanın şiddet olması ve görüşülen kadınların şiddet mağduru olması çeşitli hassasiyetleri beraberinde getirmiştir. Görüşülen kadınların bazılarının hayati tehlikesinin bulunması, bazılarının ise yaşadığı şiddet dolayısıyla travmanın devam ediyor olması nedeni ile merkeze araştırma süresince başvuruda bulunan 70 kadına ulaşılmış ancak 63 kadın ile sağlıklı görüşme gerçekleştirilebilmiştir. Çalışma kadına yönelik uygulanan şiddeti konu almakta ve araştırma kapsamında şiddetin boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle yapılan araştırmanın kadına yönelik şiddet çalışmalarına katkı sağlar nitelikte olacağı düşünülmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Nitel araştırma tekniği kullanılarak yapılan çalışmada ulaşılan şiddet mağduru kadınlar ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yapılarak çözümlenmiştir. Alan verileri görüşülen kişilerin beyan ettiği şekli ile hiçbir değişiklik yapılmadan çözümlenmiş ve çalışmada bu şekli ile yer almıştır. Gizlilik ilkesi temel alınarak görüşülen kadınların her birini temsil etmesi bakımından **G.K.1** gibi kısaltmalar kullanılmıştır.

Yapılan çalışma kapsamında kadınların bir kısmı ile ŞÖNİM’de, bir kısmıyla da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’ndan alınan izin ile kadın konukevi ve ilk kabul biriminde görüşülmüştür. Yapılan görüşmeler yaklaşık 30 dk. sürmüştür. Bu noktada kadınların psikolojik ve fizyolojik durumları göz önünde bulundurulmuş ve bu bağlamda olumlu jest ve mimikler ile yaklaşılmaya özen gösterilmiştir. Kadınların hayati hassasiyetleri göz önünde bulundurularak çalışma ile ilgili görüşmeler sadece araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

3. Bulguların Değerlendirilmesi

3.1. Sosyo-demografik Özellikler

Yapılan çalışmanın alan verileri değerlendirilirken ilk olarak Ankara ŞÖNİM’e başvuru yapan kadınların sosyo-demografik verileri analiz edilmiştir. Görüşülen kadınların yaş bilgisi incelendiğinde %18’inin 15-20 yaş aralığında, %33’ünün 21-30 yaş aralığında, %37’sinin 31-40 yaş aralığında, %6’sının 41-50 ve yine %6’sının 51-60 yaş aralığında olduğu saptanmıştır. Bu noktada bir değerlendirme yapıldığında şiddet mağduru olarak başvuru yapan kadınların yarısından fazlasının 21-40 yaş aralığında yer aldığı görülmüştür. Başvuru yapan kadınların ikamet yeri ele alındığında %29’unun il,

%37'sinin ilçe, %32'sinin köy ve %2'sinin yurt dışında ikamet ettiği bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 1: Sosyo-Demografik Özellikler (Ankara, 2014)		
Yaş	Sayı (f)	Yüzde (%)
15-20	11	18
21-30	21	33
31-40	23	37
41-50	4	6
51-60	4	6
Toplam	63	100
İkamet Yeri	Sayı (f)	Yüzde (%)
İl	18	29
İlçe	23	37
Köy	20	32
Yurt Dışı	2	2
Toplam	63	100
Eğitim Durumu	Sayı (f)	Yüzde (%)
Okur-yazar değil	5	8
İlköğretim	45	71
Lise	10	16
Yüksekokul	2	3
Üniversite	1	2
Toplam	63	100
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Sayı (f)	Yüzde (%)
1 Çocuk	12	23
2 Çocuk	18	34
3 Çocuk	14	26
4 Çocuk ve üstü	9	17
Toplam	53	100

Eğitim durumu şiddet çalışmaları için önemli parametrelerden biridir. Çalışma kapsamında şiddet mağduru kadınların eğitim durumu

incelenmiş ve kadınların %8'inin okur-yazar olmadığı, %71'inin ilköğretim, %16'sının lise, %3'ünün yüksekokul ve %2'sinin ise üniversite mezunu olduğu görülmüştür. Eğitim durumu içinde en yüksek oranın ilköğretim mezunu kadınlara ait olduğu bir diğer bulgudur. Görüşülen kadınların çocuk sahibi olma durumu incelendiğinde %23'ünün 1 çocuk, %34'ünün 2 çocuk, %26'sının 3 çocuk ve %17'sinin 4 çocuk ve üstünde çocuk sahibi olduğu görülmüştür. Merkeze başvuru yapan kadınların %77'sinin çocuğu bulunmaktadır. Bu noktada geliştirilen kadına yönelik şiddetle mücadele politikaları içinde çocuğa yönelik koruyucu önlemlerinde yer alması oldukça önemli görülmektedir.

3.2. Şiddetin Başlama Süreci

Kadınlara yapılan mülakatlarda şiddetin başlama süreci sorgulanmış ve yapılan görüşmeler sonucunda çoğunlukla evlenir evlenmez hemen şiddetin başladığı görülmüştür. Yapılan görüşmelerin hiç birinde şiddetin yıllar sonra başladığına yönelik bir bulguya rastlanmamıştır. Aksine kadınlar nişanlıyken şüphelendiklerini ya da eşin ailesindeki şiddet eğilimini fark ettiklerini belirtmişlerdir. Bu yönüyle aile içi şiddet kadınların hayatında genellikle evlenmeden önce kendi ailesinden ya da evlilikle beraber eş tarafından uygulanan yıkıcı bir olgu olarak görülmektedir.

G.K. 25. *"...Daha önce söylediğim gibi intihara kalkıştım ben. Öylece çaresiz yaşıyor insan. Çözüm bulamıyorsunuz gibi geliyor ve bitirmek istiyorsun çektiğin acıyı. Evlenir evlenmez başlıyor dayak ve arkası geliyor. Bazen acaba hak ediyor muyum? diye bile düşünmeye başlıyorsun. Çaresizlik o kadar kötü ki her şeyi yaptırır insana..."*

G.K.3. *"İlk evlendiğimden bir hafta sonra başladı. Beni bıraktı gitti babasına."*

G.K.21. *"15 günlük evliydim, başladı. Kendine yakın bulmadı beni, bilmiyorum. Seviyorum dedi ama alakası yok. Sevdığım insanda vardı. Evlendim hemen çocuğum oldu yani hamile kaldım. Sırf onun için her şeyi yaptım. Benim eski arkadaşım vardı. Sevdığım. O çok rahatsız etti beni. Bir de benim hatalarım da oldu. Ben kabul ediyorum. Onun yüzünden ben buradayım."*

G.K. 1. *"On beş yaşında evlendim ben. On bir senelik evliyim şiddet. Toz pembe bir hayale kapıldım ve genç yaşta aşık oldum. Bir cahillikti, bedelini ağır ödediğim bir cahillik. Bu yüzden iyi düşünüp doğru karar vermek gerekir."*

G.K. 9. “Üç beş ay içinde başladı. Ama ben tahmin ediyordum. Babası da kaynanama çok kötü davranıyor. Nişanlıyken korkuyordum. Gördüm birkaç defa. Aynısı başıma geldi. Keşke o zaman birilerine akıl sorsaydım.”

G.K. 19. “Yaklaşık bir ay sonra başladı. Başlarda sanki o kadar değildi. Bağırırdı sadece ama sonra arttı. Parasız kaldık birazda...”

Kadınların şiddet gördükleri dönemde kendi içlerinde bu süreci sorguladıkları ve anlamlandırmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu noktada kadınlar için maruz kaldıkları şiddetin pek çok nedeni bulunmaktadır. Şiddet sebebi olarak görülen durumlar başka bir kadın, maddi yetersizlikler, alkol ve madde kullanımı gibi problemlerdir.

G.K. 29. “Dedim ya başka kadın var. Bence sebep o. Bir de para sebeptir.”

G.K. 60. “Hep içer. Zaten içince döver. İçmesin kuzu gibi. ... içmese yoluna girecek ev işleri ama o zıkkım girince ağzına değişiyor adam.”

G.K. 37. “Bizde töre var...”

G.K. 7. “Çocukluktan beri dayak dayak. Baban dövünce kocan da dövüyor işte bu kadar basit. Bu benim kaderim bence. Ben ne yapsam kaçamam kendimi kurtaramam şiddetten. Çırpınıyorum ama boşuna. Şimdi konuşuyorum bu da boşuna. Kader yazgısı ne yapsan değişmez.”

G.K. 3. “Tecavüz olayıyla başladı her şey.”

G.K. 45. “Neden mi? Vallahi arada düşünüyorum. Bazı kadınlar sıcak evlerinde mutlu yaşıyor. Onlar neden benim yaşadıklarımı yaşamıyor? Sonra diyorum ki herhâlde ben kocamı iyi ağırlayamadım. Ona kadınlık yapamadım..”

Söz konusu olumsuz durumların sebebini kadınlar kimi zaman kendilerinde aramış ve yetersiz oldukları hissine kapılmışlardır. Kadınların doğup büyüdüğü aile yapısı, bölge ve kültür de şiddete yönelik bakış açılarını etkilemektedir. Örneğin, Doğu Anadolu’da doğup büyümüş ve daha sonra Ankara’ya göç etmiş G.K.37 maruz kaldığı şiddetin nedenini anlatırken hem hayati tehlikesinden bahsetmiş hem de şiddet temellendirmesini töre ile yapmıştır.

3.3. Karşılaşılan Şiddet Türleri

Şiddet mağduru kadınların hayat öyküleri incelendiğinde çok yıkıcı ve yıpratıcı süreçlerin yaşandığı tespit edilmiştir. Bu sürecin etkileri kadınlarla yapılan görüşmeler esnasında da kendini göstermiştir. Kadınların büyük bir çoğunluğu yaşadıklarını anlatırken gözyaşlarına hakim olamamış ya da yaşadığı fiziksel şiddetin izlerini göstermiştir. Kuşkusuz şiddet sadece beden üzerinde iz bırakan bir durum değil aynı zamanda kişinin psikolojik dünyası üzerinde de kalıcı izler bırakan bir olgudur.

Yapılan görüşmeler esnasında kadınların şiddet davranışına yönelik öykülerinin daha çok fiziksel şiddet üzerinden ilerlediği görülmüştür. Sözel, ekonomik, psikolojik ve cinsel şiddete yönelik anlatımlar daha çok araştırmacı tarafından sorulduktan sonra anlatılmaya başlanmıştır. Bu yönüyle fiziksel şiddetin kadınlar için daha ön planda tutulduğu saptanmıştır.

G.K. 5. “Burnum kırık benim. Doktor bile acıdı halime ama diyemedim. Sordu kocan mı yaptı? diye. Yok deyince kızdı bana. Ama anlamıyorlar bizi. Tamam o yaptı desem beni daha çok dövecek. Korku çok kötü bir şey. Bütün yüzüm yara bere içinde gezerdim. Başörtümle daha çok yüzümü kapatırdım. Görünmesin morluk diye. Utanıyorum sonuçta. Ayıp geliyor.”

G.K. 31. “Her türlü şiddet vardı. İki buçuk ay beni zincirledi. Kadın konukevi çözdü ayağımdan zinciri.”

G.K.59. “Diş izleri var. Kafam yarıldı. Sehpanın kenarına çizdiler. Dikiş atılacaktı. Doktor acır diye atmadı. Gözüm ezik onların yüzünden. Burnum kırık. Kaburgam kırık. Bacağımdan aksıyorum. Küreğim çıkık.”

G.K. 9. “İnsan insana bunu nasıl yapar? dersiniz. Ah! Beni bir görseydiniz. Ne bulduysa fırlatırdı bana. Acıma yok. Benim halim kan revan. Belki ölsem hiç umurunda olmazdı. Ama vurdu vurdu ölmedim işte. Ondan büyük Allah var. Fiziksel cinsel hepsi vardı. Anlatılmaz, o kadar yani...”

Fiziksel şiddete ilişkin bulguların yanı sıra sözel, ekonomik, psikolojik ve cinsel şiddete ilişkin bulgular da mevcuttur. Ancak çalışma sırasında yapılan gözlemlerden bir tanesi kadınların cinsel şiddeti anlatırken çekindikleri ve utandıkları yönündedir. Buna karşın fiziksel şiddet ve diğer şiddet türleri daha kolay ifade edilebilir bir şekildedir. Bu yönüyle cinsel şiddet mağduriyetinin daha fazla olduğu ancak kadınların çekinceleri ve mahrem görmeleri nedeni ile daha az

anlatıldığı düşünülmektedir. Kadınlar arasında en az üzerinde durulan şiddet türü sözel şiddet olarak değerlendirilmiştir.

G.K.29. “En doğru benim tavrı vardı. Daha sonra öğrendim ki başka bayanlar varmış. Gittim bir iki bayanla konuştum. Onlarda ne var da bende yok? İhanete uğrayan kadın hep kendinde kusur arar. Neyim eksik? Çok mu çirkinim? Neyi yanlış yaptım? Desem ki kendime bakmıyorum, elimden gelen. Aynaya bakıyoruz kendimizi beğenmiyoruz. Anneme kızıyordum beni neden çirkin doğurdun diye. Çok ağladım, zayıflamaya çalıştım ama kilolar oldu.”

G.K. 63. “Benim başıma hepsi geldi. Ama en çok hakaretlerini kaldıramazdım. Ne diyorsun sen ona? Sözel şiddet dedin değil mi? Her gün hem de. Kadını dokunuyor bana. Her gün aileme küfür, bana küfür. Haydi hepsini geçtim çocuğa küfür. Hem de ne laflar..”

G.K. 32. “Alkol almışsa cinsel şiddet oluyordu. Napayım benim sesim çıkmıyor onun yanındayken. Benim tedaviye ihtiyacım var psikolojik. Ama hepsi vardı şimdi nasıl ayırayım. Adam hem dövüyor, hem küfür ediyor. Hepsi aynı anda.”

G.K. 15. “Para falan hep bahanesi. Vardı kendinde eve vermezdi. Aman derdim bir eksikim para olsun, napayım? Ama baktım artıyor. Her şeyi yapıyor sonra geliyor bana. Ne çektim ben!”

G.K. 58. “Sözle bir şey demez, şimdi yalan yok. Ama içer içer eve beş kuruş para yok. Ekmek alamıyoruz ama içki alıyoruz. O iş yani. Aman babası da öyle. O da içer içer. Bunların bildiği başka bir şey yok ki. Babadan içmeyi öğrenmiş ne yapsın. O da gördüğü bildiği şeyi yapıyor. Sonra laf söylersen eğer dayak geliyor.

G.K. 44. “Hangisini anlatayım sana. Silah çekti bana. Öldürecekti diyorum. Tehdit zaten var sana bunu yaparım. Ailene bunu yaparım. Saçlarımı bile keserdi. Beni iple bağlardı. Utanıyom ben. Utanmasam daha neler anlatırım ama...”

Kadınlarla yapılan mülakatlar ile şiddet türleri konusunda bir çıkarım yapılmaya çalışılmıştır. Bu noktada maruz kalınan şiddet türlerinin sadece bir tanesinin görülmediği kimi zaman fiziksel ve sözel şiddet, kimi zaman ekonomik ve psikolojik şiddet vb. şeklinde seyrettiği görülmüştür. Genel bir değerlendirme yapıldığında ise şiddet türlerinin genellikle beraber görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların bazı şiddet türlerine daha fazla vurgu yapması (fiziksel ve ekonomik), bazı şiddet türleri üzerinde (cinsel, sözel ve psikolojik) ise

daha az durması hem mahrem alan ile ilgili hem de toplumsal yapıda ve beden üzerinde daha görünür olan üzerinden ifade edilmesi ile ilgili olarak yorumlanmıştır.

3.4. Kadınların Şiddet Davranışı Karşısındaki Tavrı

Kadınların şiddet davranışı karşısındaki tavır ve tutumunu belirleyen çok çeşitli parametreler mevcuttur. Daha önce de bahsedildiği gibi kadının ailesinin tutumu ve yetiştirilme tarzı, kadının doğup büyüdüğü kültür ve bölge şiddeti nasıl anlamlandığı ve aldığı önlemler üzerinde oldukça etkilidir. Aynı zamanda sahip olunan ekonomik durum, ailenin sahip çıkması, eğitim düzeyinin yüksek olması, çalışıyor olması gibi durumlar şiddet karşısında nasıl hareket edileceği konusunda önemli yönlendiricilerdendir.

G.K. 12. *“İnsan her şeye neden katlanır? Tabii ki çocuğu için.”*

G.K. 29. *“Ben her şeye çocuklarım için katlandım. Ben o kadar rahat içinde büyütemezdim. Bolluk içinde olsunlar her zaman istedim. Gerisini düşünmedim.”*

G.K. 1. *“Hep Allah’a sığındım ben. Gün olacak kurtulacam dedim. İnşallah kurtulacam.”*

G.K. 49. *“Başka kadın vardı. Ben anlıyordum. Bizimki akraba evliliği. Ortak mallar da var aile arasında. Boşanamazsın yani. Seviyormuş sevmiyormuş kimse düşünmüyor. Öyle olacaktı zaten. Bende kadere boyun eğiyorum. Başka kadın var biliyorum ben. Hiç sevemedi beni, bende onu sevemedim. Kadere katlanıyoruz.”*

G.K. 4. *“Hep dayak gördüm ben, hiç sevgi görmedim. Hiç kadın olmadım hayatta. Ama çocuklarım var. Ne yapıyorsam onlar için. Onlar için yaşıyorum ben.”*

G.K. 63. *“Çocuğum benim için çok kıymetli. Her anne için çocuğu kıymetlidir. Ona kıyamıyorum. Onun için sabrediyorum. Dedim ya onun için her fedakârlığı yaparım ben. Anneyim.”*

Kadınların içinde bulundukları duruma çoğu zaman çocukları için katlandıkları ve kaderci yaklaştıkları görülmüştür. Özellikle ekonomik güce sahip olmayan ve ailesi tarafından kabul görmeyen ya da çocukları kabul görmemiş kadınlar şiddet sürecinde kalmaya uzun süre devam etmişlerdir. Çocukların anne ve babadan uzak büyümemesi, çocuğun sahip olduğu ekonomik olanakların elinden alınmaması ya da düzeninin bozulmaması gibi durumlar kadının söz konusu ortamdan uzaklaşmasına engeldir. Genel bir perspektiften

bakıldığında kadına yönelik şiddetle mücadelede kadınların şiddet ortamından ayrılmaları yönünde bir tavır geliştirebilmeleri için çocuk faktörünün oldukça önemli olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Şiddet yaşadığımız yüzyılın en büyük sorunlarından biridir. Sadece sorun olmakla kalmayıp farklı toplumsal problemlere de kaynaklık etmekte ve çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Kuşkusuz her durumda en büyük yıkımı ve zararı savunmasız insanlar yaşamaktadır. Bu yönüyle incelendiğinde dezavantajlı durumda olan kadınlar için şiddet en büyük tehditlerden biridir.

Kadına yönelik şiddet yıllardır sorun olarak kabul gören ve önlem alınması yönünde hem fikir olunan bir konudur. Yapılmış çalışmalar ve alınan tedbirler bulunmaktadır ancak karşılaşılan tablo konuya ilişkin daha köklü ve etkin önlemlerin alınmasını ve toplumsal cinsiyet eşitliği diğer bir ifade ile toplumda, kadın erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik yapılacak çalışmaların arttırılmasını gerekli kılmaktadır. Kadına yönelik gerçekleştirilen şiddet sadece kadını etkilemekle kalmayıp toplumun en küçük biriminden başlayıp her hücrelerine ve makro anlamda her bütüne sirayet etmektedir. Buradan hareketle Ankara ŞÖNİM'e başvuru yapan 63 şiddet mağduru kadınla mülakat gerçekleştirilmiş ve çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışma kapsamında ilk olarak merkeze başvuru yapan kadınların sosyo-demografik özellikleri incelenmiş ve kadınların yaşına yönelik saptamalarda bulunulmuştur. Yaş bilgisi sorgulandığında 15-40 yaş arasındaki kadınların (%88) merkeze daha fazla başvuru yaptığı görülmüştür. Bu anlamda bu yaş aralıkları içinde şiddete maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğu söylenebilir. Kadınların ikamet yeri incelendiğinde %29'unun il, %37'sinin ilçe, %32'sinin köyde yaşadığı görülmüştür. Bu noktada yoğunluk ilçede ve köyde yaşayanlarda görülmektedir.

Kadının şiddet ortamından uzaklaşması ve mücadele edebilmesi noktasında eğitim oldukça önemlidir. Şiddet mağduru kadınların eğitim durumu ele alındığında %71'inin ilköğretim mezunu olduğu saptanmıştır. Yüksekokul (%3) ve üniversite mezunu (%2) kadınların oranı az olmakla birlikte en yüksek oranın ilköğretim mezunu kadınlarda olduğu görülmüştür. Şiddet mağduru kadınların yarısından fazlasının ilköğretim mezunu olması kadınların eğitimi üzerinde daha fazla durulmasını ve kız çocuklarının okula daha fazla

teşvik edilmesini gerekli kılmaktadır. Kadınların çocuk sahibi olma durumu incelendiğinde ise %77'sinin çocuk sahibi olduğu görülmüştür. Çocuk sahibi olanlar arasında en yüksek oran %34 ile 2 çocuk sahibi kadınlara aittir.

Görüşülen kadınlara göre şiddetin başlama nedeni ve süreci incelendiğinde genellikle evlilikten hemen sonra başladığı görülmüştür. Kadınların şiddet öyküleri genel olarak değerlendirildiğinde evlendikten hemen sonra başladığı yönündeki bulgular fazla olsa da kadınlar nişanlılık ve flört döneminde eşin bazı davranışlarından ya da eşin ailesindeki yanlış tutumlardan şüphelendiklerini belirtmişlerdir. Kadınlar üzerinde yoğunlukla durduğu şiddete ilişkin bir diğer neden ise alkoldür. Kadınlara göre erkeklerin alkol ya da çeşitli uyuşturucu madde kullanmaları şiddeti tetikleyen önemli nedenler arasındadır. Ayrıca erkeğin başka bir kadın ile ilişkisinin olması kadınlara göre şiddet nedeni olarak görülmektedir. Bu durumun yaşanması kadının kendisini sorgulamasına ve yetersizlik hissi yaşamasına da neden olmaktadır.

Kadına yönelik şiddetin çok çeşitli türleri mevcuttur. Teknolojinin gelişmesi ve hayatımızın içinde daha fazla var olmaya başlaması, bilgiye daha kolay ulaşılabilmesi ve bilginin yanlış kullanımı gibi konular ile birlikte şiddette evrilmekte ve kendine yeni uygulama alanları bulmaktadır. Ancak şiddet türleri konusunda ilk akla gelen fiziksel, psikolojik, sözel, cinsel ve ekonomik şiddettir. Bu noktada kadınların maruz kaldığı şiddet türleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmada kadınların şiddet öykülerini anlatırken daha çok fiziksel şiddeti ifade ettikleri görülmüştür. Fiziksel şiddetin izlerinin beden üzerinde daha fazla görünür olması ve sosyal yapı üzerinde şiddet tartışmalarının daha çok fiziksel şiddet üzerinden ilerlemesinin söz konusu durum üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Sözel, ekonomik, psikolojik ve cinsel şiddete ilişkin yapılan bilgilendirme çalışmalarının artırılması özellikle ilköğretim ve yükseköğretimde verilen derslerde bu konulara değinilmesi oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra yazılı ve görsel basının etkisinden faydalanılmasının da anlamlı olacağı düşünülmektedir.

Bir diğer çıkarım da cinsel şiddete yöneliktir. Yapılan mülakatlar sırasında kadınların yaşadıkları cinsel şiddete yönelik bilgi vermekten kaçındıkları ve utandıkları görülmüştür. Bu şiddetin daha çok mahrem alan içinde yer almasının anlatımda çekinceye yol açtığı düşünülmektedir. Ancak bu yönüyle değerlendirildiğinde cinsel şiddet

vakalarının görünen ve bilinenden daha fazla olduğu ve kadınların söz konusu durum için yardım almaları noktasında cesaretlendirilmeleri gerektiği düşünülmektedir. Şiddet türleri içinde üzerinde en az durulan şiddet türü ise sözel şiddet olmuştur. Kadınlar daha çok hayati risk taşıyan konular ve ekonomik konular üzerinde durmuşlardır.

Karşılaşılan şiddet türlerinden sonra bir diğer önemli nokta da kadınların karşılaştıkları şiddet davranışı karşısında nasıl bir tavır sergiledikleri noktasıdır. Burada devreye çeşitli durumlar girmektedir. Sorumlulukların eşit paylaşımı söz konusu olduğunda hem kadın hem de erkek için fedakarlık alanları söz konusu olabilmektedir. Ancak bu fedakarlık alanları sadece erkeklerin lehine değil, ortak aile çıkarları lehine olduğunda sağlıklı bir aile yapısı ortaya çıkmaktadır. Evin ihtiyaçları ve çocukların bakımı konusunda kadına yardımcı olmamak, onu yalnızlaştırmak psikolojik bir şiddet tavrı olarak kadın için yerine getirilmesi güç durumlar ve çaresizlikler yaratmaktadır. Bunun yanı sıra sözel, fiziksel vb. şekilde ortaya çıkan şiddeti sıradan kabul etme ya da kadınların doğup büyüklere bölge ve kültür, aldıkları eğitim, sahip oldukları ekonomik durum ve aile desteği durumu göz önünde bulundurulduğunda mücadele etme ve kabullenme davranışını önemli ölçüde etkilemektedir. Mevcut şiddet ortamından ayrılmama noktasında bir diğer önemli faktör çocuk sahibi olup olmama durumudur. Kadınlar yapılan mülakatlar sırasında genellikle çocuklarını ön plana çıkarmışlar ve şiddet ortamında kalma sebebi olarak çocuklarının sahip olduğu olanaklardan mahrum kalmaması, düzeninin bozulmaması ve anne babadan ayrı büyümemesi gibi sebepleri vurgulamışlardır. Çocuklar kadınların şiddetle mücadele etmeleri noktasında önemli bir kırılma noktasıdır. Bu yüzden geliştirilen sosyal politikalarda çocuklara yönelik önlemlerin alınması ve kadınların bu durum ile ilgili bilgilendirilmesi oldukça önemlidir.

Geçmişten günümüze kadına yönelik şiddet ile mücadele konusunda alınan birçok önlem ve hazırlanan eylem planı mevcuttur. Ancak bununla beraber şiddetin beslendiği kaynaklarda gün geçtikçe artmaktadır. Toplumdaki zihniyet dönüşümünün sağlanması, kadın-erkek eşitliği konusunda toplumun bilgilendirilmesi, şiddet ile çok yönlü mücadele edilmesi ve mücadele alanlarının çeşitlendirilmesi süreç için oldukça önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKKAŞ, İbrahim ve UYANIK, Zeki (2016), “Kadına Yönelik Şiddet”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C:6, S:1, ss. 32-42.
- ALTIPARMAK, İpek Beyza (2018), “Sosyal Öğrenmenin Aile İçi Şiddete Etkisi”, *Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 19, S:34, ss. 233-262.
- ASLAN, Mustafa ve ŞEKER, Selim (2013), “Aile İçi Şiddetin Bir Boyutu Olarak Kadına Yönelik Şiddet: Toplumsal Algı ve Tutumlar”, *Nişantaşı University Journal of Social Sciences*, C:1, S:1, ss. 171-193.
- ATMAN, Ümit Cihan (2003), “Kadına Yönelik Şiddet; Cinsel Taciz / Irza Geçme”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, C:12, S:9, ss. 333-335.
- AYAN, Sezer (2006), “Şiddet ve fanatizm”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:7, S:2, ss. 191-209.
- AYDEMİR, Leyla ve DEMİRCİOĞLU, Eda (2017), “Trabzon İli Ortahisar İlçesi’nde Yerli Halkın Şiddet Algısı ve Yaşanan Şiddet Gerçekliğine İlişkin Sosyolojik Bir Araştırma”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S:22, ss. 139-160.
- AYRANCI, Ünal, GÜNAY, Yasemin ve ÜNLÜOĞLU, İlhami (2002), “Hamilelikte Aile İçi Eş Şiddeti”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, S:3, ss. 75-87
- DAĞLAR, Gülseren, BİLGİC, Dilek, ve DEMİREL, Gülbahtiyar (2017), “Ebelik ve Hemşirelik Öğrencilerinin Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, C:10, S:4, ss. 87-96.
- DİŞSİZ, Melike & HOTUN ŞAHİN, Nevin (2008), “Evrensel Bir Kadın Sağlığı Sorunu: Kadına Yönelik Şiddet”, *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, C:1, S:1, ss. 51-58.
- EFE YAMAN, Şengül ve AYAZ, Sultan (2010), “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Kadınların Aile İçi Şiddete Bakışı”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, C:11 S:1, ss. 23-29.
- ERBEK, Evrim, ERADAMLAR, Nezih, BEŞTEPE, Emrem, AKAR, Hülya, ve ALPKAN, Latif (2004), “Kadına Yönelik Fiziksel Ve Cinsel Şiddet: Üç Grup Evli Çiftte Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Düşünen Adam*, C:17, S:4, ss. 196-204.
- GENÇ, Yusuf, TAYLAN, Hasan Hüseyin, ADIGÜZEL, Yusuf, ve KUTLU, İhsan (2017), “Aile İçi Şiddetin Ergenlerin Şiddet Eğilimlerine Etkisi: Antalya Liseleri Örneği”, *Sakarya University Journal of Education*, C:7, S:2, ss. 409-422.

-
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-8.htm>, E.T. 29.07.2018
- https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2012/raporlar/29_05_2012.pdf, Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporu, E.T. 20.04.2018.
- KAYMAK ÖZMEN, Suna (2004), "Aile İçinde Öfke Ve Saldırganlığın Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C:37, S:2, ss. 27-39.
- KOCACIK, Faruk (2001), "Şiddet Olgusu Üzerine", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:2, S:1, ss. 1-7.
- KOÇER, Mustafa (2012), "Futbol Derneklerine Üye Olan Taraftarların Şiddet Ve Holiganizm Eğilimlerinin Belirlenmesi: Kayseri Örneği", C:1, S:32, ss. 111-135.
- KORKMAZ, Mustafa; UYSAL, Cem; SIVRİ, Süleyman; BOZKURT, İsmail; BULUT, Kasım; ŞİMŞEK, Şeref; TIRAŞÇI Yaşar ve HASPOLAT, Kenan (2014), "Cinsel Saldırı Sonrası Adli Tıp Bölümüne Başvuran Olguların Beden Ve Ruh Sağlıklarının Değerlendirilmesi", *Dicle Tıp Dergisi*, C:41, S:4, ss. 656-661.
- KURT, Gonca, DÖNMEZ, Semiha, EREN, Özden, BALCI, Elçin ve GÜNAY, Osman (2017), "Üç Farklı Disiplinde Okuyan Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinin İstismar, İhmal Ve Aile İçi Şiddet Algıları", *Journal of International Social Research*, C:10, S: 50, ss. 405-413.
- ÖZCAN, Şadiye ve KIRCA, Nurcan (2017), "Çözümlemeyen Sorun: Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Ve Hemşirenin Rolü", *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, C:6, S:2, ss. 87-96.
- POLAT, Ercan ve SÖNMEZOĞLU, Uğur (2016), "Futbol Taraftarlarını Şiddete Yönelten Faktörlerin İncelenmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:16, S:1, ss. 471-489.
- SALAÇIN, Serpil, TOPRAK ERGÖNEN, Akça ve DEMİROĞLU UYANIKER, Zehra (2011), "Kadına Yönelik Şiddet", *Birinci Basamakta Adli Tıp*, ss. 192-202.
- TAŞDEMİR AFŞAR, Selda (2015), "Türkiye’de Şiddetin “Kadın Yüzü”, *Sosyoloji Konferansları*, S:52, ss. 715-753.
- TATLILIOĞLU, Kasım (2013), "Türkiye’de Aile İçi Kadına Karşı Şiddetin Psiko-sosyal ve Kültürel Dinamiklerinin Değerlendirilmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S:1, ss. 129-149.
- TEZEL ŞAHİN, Fatma, ÖZYÜREK, Arzu ve ADIBATMAZ, Mustafa (2017), "Farklı Meslek Gruplarından Bireylerin Meslek-Şiddet
-

İlişkisi ve Aile İçi Şiddete Bakışı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C:25, S:3, ss. 881-896.

VAHİP, Işıl ve DOĞANAVŞARGİL, Özge (2006), “Aile İçi Fiziksel Şiddet Ve Kadın Hastalarımız”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, C:17, S:2, ss. 107-114.

YÜCEL, Ali Serdar, ATALAY, Ahmet ve GÜRKAN, Ayça (2015), “Sporda Şiddet Ve Saldırganlığı Etkileyen Unsurlar”, *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, C:2, S:2, ss. 68-90.

**MODERNLEŞME EKSENİNDE TÜRK ROMANINDA KADIN
MERKEZLİ DEĞİŞİM VE FEMİNİST EDEBİYAT KURAMIYLA
AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN “VAH” İSİMLİ ROMANININ
İNCELENMESİ**

Esra SOY¹

ÖZ

Tanzimat ile başlayan Batılılaşma/modernleşme girişimlerinin ve bu girişimi destekleyici yayınlar yapan gazete ve dergilerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nin sosyal yaşamında büyük değişimler yaşanmış; Cumhuriyetle birlikte farklı bir boyut kazanacak olan kadın konusu, kadının rolleri ve toplumda kadına yönelik algı ilk kez bu dönemde değişmeye başlamıştır. Batılılaşma/modernleşme girişimlerine paralel olarak kadın-erkek ilişkilerinde giderek artan serbestlik, aile hayatı ve ev düzenindeki değişim de Tanzimat'tan itibaren Türk anlatısının (hikâye ve romanın) konuları arasına girmiştir.

Romanın bir tür olarak Türk edebiyatında yerleşmesinde önemli payı bulunan Ahmet Mithat Efendi, yüzeysel batılılaşma/modernleşme anlayışının toplum yaşamında ortaya çıkardığı olumsuzluklara (çatışma ve gülünçlükler, yapay ve sonradan görme tipler... vs.) ve bunların gündelik hayattaki yansımalarına sıklıkla romanlarında yer vermiştir. Yazarın 1882 yılında neşrettiği Vah adlı romanı, yanlış Batılılaşma sonucunda ortaya çıkan ahlakî dejenerasyonu, kadın-erkek ilişkileri çerçevesinde ve bir kadın kahraman etrafında ele aldığı romanlarından biridir.

Bu makalede Batılılaşma/modernleşme ekseninde Türk romanında kadın merkezli değişime bir örnek olarak Ahmet Mithat Efendi'nin “Vah” adlı romanı (vaka, kişi, zaman, mekân ve anlatıcı gibi) roman unsurları ekseninde değerlendirilecek; romanda kadına bakış, kadın meselesinin ele alınışı, kadına yönelik değer ve tanımlamalar gibi konular feminist edebiyat eleştirisi yöntemiyle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, kadın, feminist edebiyat eleştirisi, feminizm, modernleşme

¹Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
e-mail: esrakarasoy@yahoo.com, esrakarasoy@yandex.com

MITHAT EFENDI'S NOVEL "VAH" WITH THE FEMINIST LITERARY THEORY

ABSTRACT

There have been major changes in the Ottoman Empire's social life due to the effect of Westernization/modernization attempts that started with Tanzimat and the influence of newspapers and magazines supporting this initiative. The topic of woman, the role of woman and the perception of woman in society that have gained a different dimension with the Republic started to change for the first time in this period. In parallel with the Westernization/modernization attempts, ever-increasing freedom in female-male relations, the change in family life and house layout have become the topics of Turkish narrative (story and novel) beginning from Tanzimat.

Ahmet Mithat Efendi, who has a significant role in the settlement of novel in Turkish literature as a genre, often included in his novels the negativities of superficial modernization in social life (conflicts and absurdity, artificial and parvenu characters etc.) and their everyday reflections. His novel Vah, published in 1882, deals with moral degeneration that emerged as a result of false Westernization in the context of male-female relations by focusing on a female protagonist.

In this article, the woman-centered change in the Turkish novel will be evaluated in the example of Ahmet Mithat Efendi's novel "Vah" (such as case, person, time, space and narrator) in the axis of westernization/modernization. The topics such as the approach to woman, the handling of woman issues, values and definitions for woman will be examined from through feminist literary criticism.

Keywords: Ahmet Mithat, woman, feminist literary criticism, feminism, modernization

GİRİŞ

Batılılaşma / Modernleşme Ekseninde Türk Romanında Kadın Merkezli Değişim

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan çok daha öncesinde, II. Selim devrinden başlayarak, Avrupa ile birtakım temaslarda bulunduğu bilinmektedir. Modernleşme kavramına eş anlamlı olarak kullanılan Batılılaşma olgusu, 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve siyasal yaşamında etkilerini hissettirir.²

² Gerek Avrupa'nın büyük merkezlerine daimi olarak gönderilen Osmanlı elçileri gerekse bürokratik görevlerle yurt dışına çıkan Osmanlı aydınları ve ilim tahsili için

Fakat Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile doğrudan temasları, bir diğer deyişle Batılılaşma yolundaki çabaların resmi bir boyut kazanması (bir nevi siyasal bir projeye dönüşmesi) ve toplumsal yaşamın hemen her alanında yaygınlaşması Tanzimat'ın ilanı ve sonrasına rastlamaktadır.

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile yalnızca yönünü Batı'ya dönmekle kalmaz aynı zamanda yeni ve farklı bir medeniyet dairesine de adım atmış olur. Buna bağlı olarak devletin siyasi, idari, soysal ve fikri yapısında önemli bir değişim meydana gelir. Batı ve Doğu medeniyetlerinin ortak değerler etrafında uzlaştırılmasından ziyade adeta bir üstünlük yarışı etrafında karşı karşıya getirilmesi ve insanların bu medeniyetler karşısında bir tercih yapmak durumunda bırakılmaları toplumda büyük bir medeniyet krizi yaratır. Geleneksel yaşam tarzı, anlayış ve değer yargıları, Batı'nın değer ve hükümleri ışığında bir tür elemenden ve eleştiri süzgecinden geçirilir. Bir başka deyişle; Türk modernleşme serüveni, halkın – özellikle de aydın ve bürokratların – sahip oldukları değerleri sorgulamalarını ve bu değerlerin yerine yenilerini ikame etme çabalarını kaçınılmaz kılmış; hatta bu çaba sahip olunan inanç ve değerlerin toptan inkârına dek varmıştır. Sonuç olarak, eskiden yüceltilen pek çok değer Tanzimat sonrasında adeta geri kalmışlığın bir göstergesi haline dönüşmüştür.

Hiç kuşkusuz sosyal yapıda ve toplumsal değer hükümlerinde yaşanan bu sarsıntıdan Türk aile hayatının yanı sıra –kadına yönelik değer ve algının değişmesi bakımından– Türk kadını da etkilenmiş ve bu doğrultuda kadın-erkek ilişkileri, aile hayatı, kadının cinsel kimliği ve toplumun kadını algılama biçimi/algısı da yeniden şekillenmiştir.

Sosyal yapıda ve toplumsal değer hükümlerinde yaşanan bu sarsıntının kadın üzerindeki ilk ve en belirgin yansımaları ise kılık ve kıyafet alanında olmuştur.³ II. Mahmut devrinden başlayarak erkekler

Avrupa'ya gönderilen burslu öğrenciler kısa veya uzun vadeli kaldıkları Avrupa'dan yeni alışkanlıklar, Batılı zevk ve fikirlerle dönmüşler; böylece Avrupa'nın yaşayış unsurları ve modaları devlet içinde yavaş yavaş görülmeye ve yerleşmeye başlamıştır. ³ Esasen kadınların kılık ve kıyafetinde görülen bu sarsıntı 1839'dan çok evvel, III. Selim zamanında hissedilmeye başlamıştır. "Nisa taifesinin çarşı pazarda açık renk feracelerle gezip, edebsizlik ettikleri" III. Selim'in kulağına gitmiş; "edebiyatla olması iktiza edenlere tembih" olunur şeklinde bir fermanla bu tür elbiselerin giyilmesi yasak edilmiştir (Kara, 2009: 36). Bununla birlikte kadın kılık kıyafetleri ve kadına yönelik değer ve algıdaki asıl büyük değişimi 19. asırda, Tanzimat'la başlatmak daha doğrudur: "Kılık-kıyafet, sosyal teşkilat, yaşayış şekli gibi çeşitli alanlardaki Avrupa modeli, II. Mahmut devrinde bir devlet politikası haline getirilir. Bizde batılılaşma

gibi Avrupa modalarını takip etmeye başlayan kadınların kıyafet konusundaki Avrupa düşkünlüğü daha ziyade sosyetik çevrelerde ve yüksek tabaka hanımları arasında giderek yaygınlaşır (Kara, 2009: 37).⁴

Toplumsal hayatın yanı sıra toplumda kadına biçilen rollerin, kadına yönelik değer ve algının değişmesinde en büyük rolü hiç şüphesiz ki 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayın hayatına başlayan gazete ve dergiler oynamıştır. Batılılaşma/modernleşme yolunda adeta halkı teşvik edici ve özendirici bir araç vazifesi gören söz konusu gazete ve dergiler arasında en dikkat çekenleri ise *Hanımlara Mahsus Gazete*, *İnsaniyet*, *İnci*, *Hanımlar* ve *Hanımlara Mahsus Malumat* gibi dergilerdir. Bu yayınlarda kadınları ilgilendiren konulara ek olarak, Batı'daki gelişmeler doğrultusunda, Osmanlı-Türk kadının toplum ve aile içindeki konumu da tartışma konusu yapılmıştır.⁵ Böylece (yazılı basın/medya aracılığıyla) Türk kadınının kamusal alandaki varlığı daha görünür kılınarak, sosyal hayatın içinde daha çok yer almasına zemin hazırlanmış ve bu yolla kadın-erkek eşitliği konusunda kamuoyunda ortak bir algı ve kabul yaratılmaya çalışılmıştır. Ayrıca modern insanın nasıl giyinmesi ve nasıl yaşaması gerektiği "moda" kavramıyla halka benimsetilirken; kadın, eş ve anne olmak dışında cinsel kimliğiyle yine ilk kez bu dönem dergilerinde gündeme getirilmiştir (Özdemir, 2003).

19. yüzyıl başlarından itibaren, kadının hürriyeti meselesi de Doğu ve Batı kültürleri arasında en önemli ayrım noktalarından biri olmuştur. Doğu'da kadının hürriyeti çok daha sınırlı iken⁶, Avrupa'da

hareketleri yürütülürken medeniyet değiştirme ile kıyafet değiştirme işi birlikte düşünülmüş, hatta kıyafete daha çok önem verilmiştir." (Kavcar, 1985: 15)

⁴ İstanbul'da Amerikan Kız Koleji'nde uzun yıllar dersler veren H. D. Jenkins, İstanbul çevresindeki kadınların o dönemdeki giyinişleri hakkında anılarına şunları yazar: "Türk hanımı Batı toplumuna ait gördüğü şeyleri çok güzel yapar ve giyer. Fakat bazen doğulu ve batılı özellikler karışımı anlamsız ve gülünç elbiseler veya bir düğünde gördüğüm dantel işlemeli sabahlık gibi yanlış adapte edilmiş Avrupa tipi elbiseler de görülür. Türk hanımları evde çok dağınık ve düzensiz giyinirler ama sokağa çıkarken çok şık olurlar... Tanıdığım bütün Türk hanımları elbiselerini Rum ve Fransız tarzlarına yaptırıyor, onlardan alıyorlar." (Akt. Kavcar, 1985: 153)

⁵ Genel olarak bakıldığında bu dönem yayımlanan kadın dergilerinde en önemli meselenin kadın kıyafetleri olduğu görülmektedir. Batılı kıyafetler "hareket serbestliği" verdiği için kuvvetle müdafaa edilmekle birlikte, kıyafet konusunda bir fikir birliğine de varılmış değildir. Ancak genel hava Osmanlı tarzının terk edilmesi gerektiği ve bu kıyafetlerin kadının özgürlüğünü sınırladığı yolundadır (Kara, 2009: 16).

⁶ H. D. Jenkins *Türk Kafeslerinin Arkası* isimli kitabında o dönem üzerinde sıkça tartışılan kadının özgürlüğü meselesinde önemli ayrıntılara yer verir ve Türk

kadın ve erkek eşit hak ve hürriyete sahip görünmektedir (Kavcar, 1985: 86). Ancak Avrupa örneğinde bakıldığında kadının erkek egemen toplumda varlığını kabul ettirmesi –birey olarak kamusal alanda varlığını görünür kılmayı başarabilmesi– erkeklerle eşit hak ve özgürlükler elde etmesi çok zorlu mücadeleler sonrasında bilinçli, sistemli ve örgütlü bir hareket neticesinde gerçekleşebilmiştir. Bu noktada Türk kadınının sosyal ve siyasal yaşam içerisinde sistemli ve örgütlü bir mücadele sonucu erkeklerle eşit hak ve özgürlükler elde ettiğinden değil; modernleşmenin bir parçası olarak eril iktidar ya da ataerkil* yapı tarafından bu hakların kendisine verilmiş olduğundan söz etmek daha doğru olacaktır. Türk kadınının ev içinden dış dünyaya yönelmesi Batı'daki gibi ekonomik hayatın/üretimin bir parçası olmasıyla değil, daha ziyade dergi, gazete ve romanlar aracılığıyla moda kapılması ile gerçekleşmiştir.⁷

Tanzimat'la birlikte resmi bir boyut kazanan Batılılaşma/modernleşme girişimleri ve temelde mistik dünya görüşünün terk edilip seküler dünya görüşünün benimsenmesi, sadece (sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yönüyle) yaşamı değil insanı da değiştirmiştir. Modernleşmenin öne çıkardığı insan düşünen, merak eden, soru soran, akılcı ve şüpheli bir tiptir. Kadın ekseninde baktığımızda ise modernleşmenin eğitilmiş, bilgi ve zevk seviyesi yüksek, dil bilen, toplumun ve hayatın içinde tüm varlığıyla yer alan, sanata ilgi duyan, kendi seçtiği kişiyle evlenen ya da evlenme konusundaki kararı tamamen kendisi veren, erkeğin birkaç adım gerisinde değil yanında ve onunla eşit mesafede duran, özgüven sahibi bir kadını öne çıkardığını söyleyebiliriz.⁸

kadınlarının kafesler ardında yaşadığını, evlenme konusunda söz ve seçim hakkına sahip olmadıklarını belirtir (Akt. Kavcar, 1985: 86).

* "Ataerkil" sözcüğü erkek egemen, eril baskın toplumsal cinsiyet, erkeğin baskın ve otorite olduğu düzen gibi anlamlarında kullanılmıştır.

⁷ Bu doğrultuda Tanzimat'ın ilanından yirmi beş yıl sonra çıkan *Terakki Mecmuası*'nda yer alan şu satırlar oldukça dikkat çekicidir: "Bu âlemde bekayı nesli âdem için erkeklerin lüzumu ne derecede ise kadınların lüzumu dahi aynıyle o derecededir. Kuş bir kanatla nasıl uçamazsa bekayı nesil dahi yalnız erkekler yahut kadınlar ile mümkün olmaz... Akıl cihetine gelince kadınlara (saçı uzun akli kısa) denilmesi taife-i ricalden her kim olursa olsun bir erkek, taife-i nisadan herhangi kadına nisbet olunursa olunsun elbette akıllıdır demek değildir. Belki umumu üzerine erkek cinsi kadın cinsine nisbet olununca daha akıllıdır demektir." (Akt. Fındıkoğlu, 1999: 651)

⁸ "Batılılaşma/modernleşme olgusu; erkekler gibi okuyup eğitim gören, yabancı dil bilen, gururlu, bilgi ve zevk seviyesi yüksek, eğlence ve gezinti yerlerine giden; çaylara, dans ve balolara katılan; sanat, müzik ve resim gibi yönleriyle erkeklerin ve yabancıların ilgisini çekip takdirlerini kazanan; evlenme konusunda açıkça görüş bildirip kendi kararını verebilen, kocasına davetlerde eşlik edebilen ve kendine güveni

Romancı olmaktan önce toplum mühendisliğine soyunan ve düşüncelerini halka iletme yolunda romanı bir araç olarak gören ilk dönem Türk romancıları için Tanzimat'ın yarattığı dikotomik kavram dünyası ve (doğu ile batı medeniyeti arasında kalmaktan doğan) kaos ortamı bulunmaz bir fırsat oluşturur. Batılılaşma/modernleşme olgusuna bağlı olarak eski-yeni çatışması ve bunun sosyal hayatta ortaya çıkardığı ikilik, gelenekle bağların kopartılmasından doğan boşluk ve buna bağlı olarak insanların yaşadığı tedirginlik gibi pek çok mesele edebi eserlere konu olmuştur. Bunun yanı sıra Batılılaşma/modernleşme girişimlerinin özellikle kadın merkezli sosyal hayatta yansımaları ilk dönem romanlarının en sık işlediği konular arasındadır. “Değişimin gündelik hayata yansımalarıyla birlikte, kadının da toplumsal hayat içerisindeki konumu tedrici olarak değişmeye” başlamış ve “kendisini sınırlayan yuvanın içerisinde serbest hareket etme imkânını yitirmiş kadın, Tanzimat modernleşmesiyle birlikte yazarlar/aydınlar tarafından fark edilmiş”tir (Çonoğlu, 2012: 222).

Tanzimat romanında kadın ekseninde ele alınan konulara genel olarak bakacak olursak; kadın hakları ve kadının eş seçme hürriyeti en sık işlenen konulardır. Edebi eserlerde özellikle görücü usulü evlilik sıkça eleştirilmiş ve bunun yarattığı kötü sonuçlara vurgu yapılmıştır (Şemseddin Sami: *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat*; A. Midhat: *Tevhîl, Yeryüzünde Bir Melek*; N. Kemal: *İntibah*; S. Sezai: *Sergüzeşt...*). Bu konuda ilk örneklerden bir olan Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* adlı eseri Tanzimat Fermanı'nın yürürlüğe girmesinden ancak yirmi yıl sonra kaleme alınabilmiş; Şinasi eserinde “görücü usulü evlenme” geleneğini eleştirerek bu şekilde düzenlenmiş evliliklerle adeta alay etmiştir (Mardin 2003: 31).

Felsefe-i Zenân, Diplomalı Kız (Ahmet Mithat); Muhaderât ve Udî (Fatma Aliye) gibi feminist söylemin ilk kıvılcımları olarak nitelendirilebilecek kimi romanlarda ise, yazarlar kadın-erkek eşitliği konusunda kadından yana tavır alarak kadın haklarının savunuculuğunu yapmışlardır. Bu noktada Cemal Sakallı, Fatma Aliye'nin ilk feminist kadın yazar olarak nitelendirilmesinin çok doğru olmadığını özellikle altını çizer. Fatma Aliye'nin Batı kadın hareketlerinden etkilendiğini, bu gelişmelerden haberdar olduğunu ancak meselelere Tanzimat döneminin eril hâkim bakış açısıyla yaklaştığını belirtir (Sakallı, 2016: 62).

tam olan yeni bir kadın modeli ortaya çıkartır. Bu yeni kadın modeli, Mehmet Tevfik tarafından ‘piyasa eden kadınlar’ olarak ifade edilir. “ (Kara, 2009: 38-39)

İlk dönem Türk romanında kadın ekseninde ele alınan bir diğer konu da kadının eğitimidir. Namık Kemal, Şemsettin Sami ve Ahmet Mithat Efendi gibi bazı yazarlar kadının eğitimi konusuna vurgu yaparak "ilerlemenin de, gerilemenin de kadınların halinde kendisini göstereceğini" ve "özellikle medeni milletlerde kadınların da erkekler gibi aynı eğitim sürecinden geçtiğini" belirtmişlerdir (Çonoğlu, 2012: 223).

Kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin Batılılaşması da ilk dönem romanlarının vazgeçilmez konularındandır (Mardin, 2003: 31). Batılılaşma/modernleşme hareketleri özellikle de toplumsal zeminde daha ziyade kadın ve kadın kıyafetleri üzerinden değerlendirilmiş ve tanımlanmış; Avrupalı gibi giyinmek, eğlenmek, konuşmak ve davranmak modern ve Batılı olmak sanılmıştır. Bu doğrultuda, sosyal yaşamda moda etkisiyle yaygınlaşan kadın ve erkek kıyafetleri, batılı yaşayış ve zevk unsurları dönemin romanlarında da yerini almıştır (A. Midhat: *Felâtun Bey'le Rakım Efendi, Karnaval, Müşahedât, Vah*; S. Sezai: *Sergüzeşt*; R. Ekrem: *Araba Sevdası*; H. Rahmi: *Şık*).

Kadınların sosyal hayatın içinde daha fazla yer almalarına (eşleriyle ya da yalnız olarak davet, balo, dans gibi eğlencelere katılmalarına), dolayısıyla kadın ve erkeğin ortak alanlarda daha çok bir arada bulunmalarına paralel olarak, bu dönem romanlarında yasak aşk, çapkınlık, aldatma ve ihanet gibi meseleler giderek artan şekilde konu edilmiştir.⁹ "Kadının toplumsal hayatın aktif bir parçası haline dönüştürülmesi ile kadın cinselliği ilk kez bu kadar açık bir şekilde gündeme getirilmiş olur. Kadın artık, eş ve anne olmak dışında, cinselliğiyle erkekleri baştan çıkaran, güzelliğiyle bakışları üzerine çeken, giydikleriyle dikkatleri üzerine toplayan dişi kimliğiyle ön plandadır" (Kara, 2009: 41).

Batılılaşma/modernleşme ekseninde yalnızca kadına yüklenen anlam ve roller değil kadına duyulan sevginin şekli ve niteliği de değişmiş (Kavcar, 1985: 93); eski edebiyatın sembolik, manevi boyutlu, ilahi merkezli sevgi anlayışının ve büyüğü, ulaşılmaz, mahrem sevgili tipinin yerini (Tanzimat'tan başlayarak Servet-i Fünûn'da daha da belirgin haliyle) somut, ulaşılır, şuh, baştan çıkarıcı, cinsel kimliğiyle öne çıkan bir sevgili/kadın tipi almıştır.

⁹ İlk dönem Türk romancıları içinde Türk ailesinin yaşadığı sarsıntıyı ve kadın-erkek ilişkilerindeki yozlaşmayı konu eden yazarlardan biri de *İntibah* romanıyla Namık Kemal'dir. Ancak bu konudaki en etkili roman hiç kuşkusuz ki Servet-i Fünûn döneminde Halit Ziya tarafından kaleme alınan *Kırık Hayatlar* romanıdır.

Sosyal, ruhsal, bireysel yönleri ve rolleriyle kadın meselesi, aile içi yaşantı ve problemler Servet-i Fünûn romanında en sık işlenen konular olmuştur. Ayrıca ilk kez Servet-i Fünûn romanında kadın birey olarak, erkekle eşit konumda ele alınmış ve kadın haklarından söz edilmiştir. İlk dönem (Tanzimat) hikâye ve romanlarında ise kadın karakterler daha çok cariyeye, köle ve odalık gibi rollerde karşımıza çıkmaktadır (Kara, 2009: 32). Bunun yanı sıra ahlaki yönden düşkün kadın kahramanlar da ilk dönem romanlarının şahıs kadrosu içinde bolca yer almaktadır.

İlk dönem anlatısında kadın kahramanlar genellikle birbirinin zıddı iki tip olarak (yine dikotomik bir yaklaşımla) öne çıkarılmıştır: Tam bir ahlak timsali olan kadın kahramanlar adeta bir melek kadar masum ancak bir o kadar da zavallı, çaresiz ve bir erkeğin korumasına muhtaçtır. Dişi kimlikleriyle öne çıkarılan kadın kahramanlar ise fethan, baştan çıkarıcı, kurnaz, istediği erkeği elde etmek için türlü hilelere başvuran, tehlikeli, güvenilmez, kıskanç, arzulu, ahlaki yönden düşkün, bununla birlikte görünüşte güçlü ama özünde yine zayıf ve korunmaya muhtaç kimselerdir. Bu düalist yaklaşım (bir şeyi zıttı ile karşıtlıklar içinde ele alma durumu) eski anlatı geleneğinin (masal ve mitlerin) bir yansıması olarak da düşünülebilir. Masallarda da benzer şekilde sıklıkla bu ikili kadın tipi karşımıza çıkmaktadır: “Güzelliğin iktidarına sahip olan *femme fatale*’le ona eşlik eden saf ve masum güzel” (Sezer, 2011: 92)

Kavcar, ilk kez Servet-i Fünun romanında düşünen, hareketlerini ölçüp biçen, erkeğe sadece cinsel bir uysallıkla bağlı olmayan güçlü kadınların görülmeye başlandığını söyler (Kavcar 1985: 87). Bir diğer deyişle de kadınların ilk kez Servet-i Fünun dönemi anlatısında siyah-beyaz karşıtlığı içinde kâğıt varlıklar olarak değil, bizzat hayatın içinde yaşayan canlı varlıklar olarak çizildiği söylenebilir.

İnceleme: Feminist Edebiyat Kuramıyla Ahmet Mithat Efendi’nin “Vah” İsimli Romanının İncelenmesi

1. Feminist Edebiyat Kuramı

Her tür cinsiyet ayrımcılığına karşı; kadının sosyal ve siyasal hakları bakımından erkeklerle eşit olmasını savunan bir dünya görüşü ve düşünce akımı olan feminizm, kadının sosyal yaşamdaki konumunu ele alırken onun ataerkil/eril düşünce yapısının hâkimiyeti altında baskılandığı varsayımından hareket eder. Bu noktada feminizm, “kadının entelektüel bilincinin gelişmesi”ni, “ataerkil kültür

ve dil kodlarından özerkleşip kendi dil kodunu geliştirebilmesi"ni (Sakallı, 2016: 63) ve ataerkil kültür yapısı içinde kadının cinsel ve sosyal statüsünü çözümlemeyi amaçlar (Sakallı, 2016: 59)

"...bireyin en önemli sembolik aracı olan dili, toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinde gelişmektedir. Gerçekliğini yadsıyamayacağımız ataerkil toplumsal yapı, bireyin kimliğini, kendi belirlediği dinamik kabuller doğrultusunda şekillendirmekte, kadınlar ve erkekler için farklı cinsiyet rolleri öngörmektedir. Kadının doğayla bütün, edilgen ve bedeni temsil eden yapısına karşılık erkek, bilim dünyasına yatkın, etkin, akıllı ve tinsel olanı temsil etmesi cinsiyet rollerinin belirlenmesinde önemli argümanlar olmuştur. Bu tür nitelermelerle, kadınlık kimliğini kendi beklentileri doğrultusunda kurgulayan eril ideolojinin iktidar olduğu toplum yapısı içerisinde kadın kutsal, şefkatli, fedakâr anne ya da kız kardeş olarak görülmüştür." (Yılmaz, 2015: 77)

İlk olarak 18. yüzyılda İngiltere'de bir kadın hareketi olarak ortaya çıkan feminizm, kadın-erkek ilişkisini "aile, eğitim, iş dünyası, siyasi hayat, kültür ve tarihe kadar geniş bir yelpaze içinde" sorgulayarak "kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi" amaçlar (Aktaş 2013: 59). Feminizmin başlıca konuları ise kadının toplumdaki statü ve değeri, ev içi ve dışındaki rolleri, cinsiyete dayalı ayırım ve farklılıklar ile eril iktidar yaklaşımlarıdır (Taş, 2016: 164).

Feminist düşüncenin sanat ve edebiyata yansıyan yönü olarak feminist edebiyat eleştirisi -çok farklı türleri olmakla beraber (marksist/sosyalist feminist eleştiri, Fransız feminist eleştiri, postmodern feminist eleştiri, psikanalitik feminist eleştiri, lezbiyen feminist eleştirisi...)- genel itibariyle eril metinlerin incelenmesi, ataerkil varsayımların saptanması, edebi metinlerde kadınların toplumsal, kültürel ve ideolojik olarak temsili gibi konularla ilgilenir (Humm, 2002: 26). Bunun yanı sıra edebi metinlerde kadının nasıl tanımlandığı, toplumda kadına yönelik rol ve değer algısı, karakter ve tip olarak edebi metinde çizilen kadın portreleri ve edebiyat tarihinde öne çıkan kadın imajı, metni kuran dilin/yazının cinsiyeti gibi konular da feminist edebiyat eleştirisinin ilgilendiği konular arasındadır.

Virginia Woolf tarafından kaleme alınan *A Room of One's Own* (*Kendine Ait Bir Oda*) adlı eser feminist eleştirinin ilk modern yapıtı sayılmaktadır (Humm, 2002: 18). Woolf bu eseri ile kadının toplumsal hayattaki yerini ve rollerini sorgulayarak, edebiyat tarihinde kadının olmamasına dikkat çekmiş; toplumda cinsiyete dayalı her türlü

eşitsizliği, kadının aile ve ev yaşamı içine hapsedilerek sosyal yaşamdan soyutlanmasını eleştirmiştir. Woolf, eleştirdiği bütün bu olumsuzluklara neden olarak kadının kendine ait bir odasının bulunmamasını gösterir. Evinde özel bir alanı olmayan kadının toplumda özel bir yeri ve herhangi bir statüsünün olması imkânsızdır.

Moran, feminist edebiyat eleştirisini “erkek yazarların yapıtlarına kadın okur gözüyle bakarak bu yapıtlarda sergilenen cinsel ideolojiyi, kadın imgelerini, klişe kadın tiplerini saptamak ve bunların feminist açıdan yorumunu ve eleştirisini yapmak” (Moran 2014: 250-251) şeklinde tanımlar ve okurun ya da yazarın kadın olması durumunda metnin farklı şekillerde algılanabileceğini ileri sürer. Moran bu düşüncesini, kadınların toplum içinde bir alt kültür oluşturmalarına ve bu nedenle kadın yazarların eserlerinde dile getirdikleri yaşantı ve davranışlar ile savundukları değerler arasında bir birlik ve benzerlik bulunmasına dayandırır (Moran 2014: 255).

Özetlemek gerekirse; feminizm, “kadının toplumlarda, edebiyatta ve diğer alanlarda niçin ikincil konuma itildiğini, kadın deneyimlerinin erkeklerden hangi yönlerde farklı olduğunu sorgulamaktadır” (Erden 2011: 5). Feminist eleştiri ise bu doğrultuda edebi metinlerde kadının temsili sorunu ile ilgilenir. Edebi metinlerde kadının nasıl tanımlandığı meselesi, aynı zamanda sosyal yaşantı ve kamusal alan içinde kadının konumlandırıldığı yeri/statüyü göstermesi bakımından da önemlidir.

Tüm bu veriler ışığında baktığımızda, makalede kadının temsili noktasında inceleyeceğimiz roman (*Vah*) Ahmet Mithat Efendi tarafından, ataerkil düşünce yapısının hâkim olduğu bir dönemde eril bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Eserin yazıldığı dönem bir taraftan modernleşme girişimlerinin özellikle de kadın giysisi ve kadın bedeni üzerinden tanımlandığı bir dönemken; bir diğer taraftan da kadının toplumdaki varlığının henüz tam olarak kabul görmediği, kamusal alandaki varlığının, giyim kuşamının ve tavrının tamamen ahlaki ölçütlerle ve eril bakış açısıyla sorgulandığı bir dönemdir.

Genel itibarıyla Türk modernleşme serüveni giyim, tavır, eğitim, statü ve roller gibi açılardan kadının bir ölçüt olarak nesneleştirildiği bir süreç olmuştur. Bugün itibarıyla bakıldığında kadının hak, eşitlik, özgürlük ve kazanımlar noktasında, Tanzimat ile aynı noktada olmadığı hiç kuşkusuzdur. Ancak bu kazanımların eril iktidar/ataerkil yapı tarafından kadına tanınmış/bağışlanmış haklar olduğu gerçeği de yadsınamaz.

Moran’ın da dikkat çektiği gibi, feminist edebiyat eleştirisine göre yazar veya okurun cinsiyeti metnin değerlendirilmesi sürecinde

önemli etkenlerden biridir. Her ne kadar feminist edebiyat eleştirisi kadın konusu ekseninde metinde belli noktalara odaklansa da, incelemeye konu olan metnin kadın bir okur tarafından değerlendirildiği ve erkek okur tarafından farklı şekillerde değerlendirilebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

2. Feminist Edebiyat Kuramıyla Ahmet Mithat Efendi'nin "Vah" İsimli Romanının İncelenmesi

İncelemenin hem daha anlaşılır hem de daha tutarlı ve bütünlüklü olabilmesi için öncelikle romanın vaka örgüsüne kısaca değinmek yerinde olacaktır. Bu doğrultuda romana baktığımızda, ilk bölümde yazarın "vah" kelimesini hem anlam hem de gramatikal olarak izaha giriştiğini ve vaka zincirinin ilk halkasının ikinci bölümde atıldığını görürüz. Ahmet Mithat romanın ana kahramanı olan üç kişiyi de (Behçet, Necati ve Ferdane) romanın ikinci bölümünde ve aynı anda okurun karşısına çıkarır.

Behçet ile yakın arkadaşı olan Necati'nin birlikte (*Büyükdere*'den Anadolu yakasına) yolculuk ettikleri vapura *Üsküdar*'da uzun boylu, güzelliğiyle göz alan, alımlı ve anlatıcının ifadesiyle bakışlardan rahatsız olmayacak kadar da "fütursuz" bir kadın biner (Ahmet Mithat, 2000: 9). Behçet, kadının hem göz alıcı güzelliğinden hem de rahat tavırlarından cesaretle gözlerini kadından ayıramaz. Necati, her ne kadar arkadaşının bu tavrının bir kadın için rahatsız edici olduğunu söyleyerek onu uyarırsa da Behçet oralı olmayıp üstüne bir de kadını evine kadar takip eder. Daha sonra da başından geçen macerayı çalışanlarından Petraki'ye anlatıp, kadının kimlerden olduğunu öğrenmesini ister. Bu isteğin nedeni kendi tabiriyle "adi bir merak"tır (Ahmet Mithat, 2000: 38). Zira Behçet kadına âşık değildir. Sadece işsizliğin verdiği başıboşlukla kadınla biraz eğlenmek niyetindedir.

Petraki, Behçet'in kendisine yüklediği görevi kız kardeşi Despino'ya havale eder. Bohçacı olduğu için evlere kolayca girip çıkan Despino, Behçet'in "uzun boylu hanım" adını taktığı kadının Ferdane isminde evli bir kadın olduğunu ancak kocasının kendisine Samurkaş diye hitap ettiğini öğrenir. Despino'nun söylediğine göre, kocası Talat yüzüne bakılmayacak kadar çirkin ve son derece kıskanç olmakla birlikte Ferdane kocasını seven, iffetli ve ahlaklı bir kadındır.

Tüm bu gelişmelerden habersiz olan Necati, kadını yalnızca vapurda görmüş ancak kendisine dikkat edecek kadar bile yüzüne bakmamıştır. Fakat okuru şaşırtmak isteyen Ahmet Mithat, tam da bu noktada olayların seyrini değiştirecek bir kurgu oyunu yapar: Necati *Üsküdar*'da tiyatroya gittiği bir gün bazı beylerin oradaki hanımları

taciz etmelerinden son derece rahatsız olur. Hatta bu kadınlardan birine yapılan tacize daha fazla dayanamayıp eline geçirdiği iskemleyi tacizde bulunanlardan birinin kafasına indirir. Necati, uğruna kavgaya edip hapse düştüğü kadının Ferdane olduğunu ise daha sonra öğrenir.

Ferdane, Necati'nin kendisi için kavgaya karışmasından çok etkilenmiştir. Teşekkür etmek maksadıyla bir mektup yazar; Ferdane ve Necati arasındaki mektuplaşmalar Despino aracılığıyla bir süre devam eder. Tüm bu gelişmelerin dışında kalan Behçet, Despino'nun sık ziyaretleriyle Necati ve Ferdane arasındaki ilişkiyi öğrenir. İki aşığı gizliden takip edip buluşmalarına şahit olur. Kendisine yüz vermeyen Ferdane'nin Necati ile mektuplaşıp buluşmasını ise içine sindiremez.

Behçet, Despino'ya oynadığı bir oyunla Necati ve Ferdane'ye ait mektubu ve mektubun arasında bulunan Ferdane'ye ait bir fotoğrafı gizliden ele geçirir. Daha sonra bunları kullanarak Despino'yu tehdit eder ve her şeyi öğrenir. Bu olayın üzerinden bir süre geçtikten sonra, Ferdane'nin evine üzerinde "iffetlü, ismetlü Samurkaş Ferdane Hanımefendi Hazretlerine arıza-i bendegânemdir" (Ahmet Mithat, 2000: 133) yazmakta olan bir zarf gelir. Zarftan Ferdane'nin kopya edilmiş resmi ile birlikte Necati'ye yazdığı bir mektup çıkar. Behçet, Ferdane'yi üstü kapalı tehdit ederek bir randevu koparabileceğini sanmıştır. Ancak Despino'dan her şeyi öğrenen Ferdane zarfı içindekilerle birlikte geri gönderir.

Ferdane'den umduğu cevabı alamayan Behçet, bu kez Necati'ye Ferdane'nin dekoltesi bir fotoğrafını gönderir. Necati fotoğrafın Ferdane tarafından gönderildiğini düşünerek, kadının hem böyle bir pozu nasıl verebildiğini, hem de kendisine bu fotoğrafı ne cesaretle gönderebildiğini düşünüp sinirlenir. En nihayetinde Ferdane'nin bu fotoğrafı kendisini cesaretlendirmek üzere yolladığı hükmüne varır ve temiz aşklarını böylesi bayağı bir heves uğruna hem de böylesi basit bir tavırla kirlettiği için üzülür. Fotoğrafın yanına bir mektup ilave ederek Ferdane'ye geri gönderir. Ferdane çok geçmeden bunun da Behçet'in kirli oyunlarından biri olduğunu anlar.

Behçet ve Necati uzun bir aradan sonra bir vapur yolculuğunda tekrar karşılaşır. Birlikte Beyoğlu'na yürürlerken resimci dükkânlarından birinin camekânında mayolu bir kadın fotoğrafı görürler. Bu kadın Ferdane'den başkası değildir. Behçet her şeyden habersizmiş gibi görünürken, Necati ise artık Ferdane'nin düpedüz *basit bir kadın* olduğuna inanmıştır. Eve gelir gelmez Ferdane'ye hakaret dolu bir mektup yazar ve zarfın içine mayolu fotoğrafı da ilave ederek Ferdane'ye gönderir. Ancak bakkalın çırağı Necati'nin mektubunu Ferdane'ye değil kocası Talat'a teslim eder. Hem mektubu

hem de karısının yarı çıplak mayolu fotoğrafını gören Talat, ertesi gün Ferdane'yi boşar ve kendisi de kederinden yataklara düşüp ölür.

Necati'ye bir mektup yazarak her şeyi olduğu gibi anlatan Ferdane, Talat'ın ölümünden kendisini ve güzelliğini sorumlu tuttuğu için yüzüne kezzap sürerek güzelliğini mahveder. Necati olanları duyunca derin bir "vah" çeker. Tutuklanan Behçet ise, mahkeme tarafından hem Talat'ın ölümüne hem de Ferdane'nin felaketine sebep olmaktan yedi yıla mahkûm edilir. Bu olaylardan üç ay sonra da Ferdane ve Necati evlenirler.

Romanda vakalar kronolojik sıra takip edilerek anlatılmıştır. Ahmet Mithat romanda kesin bir tarih vermemekle beraber, olaylar "bin iki yüz doksan şu kadar senesinin yaz mevsiminde bir Pazar günü" başlar (Ahmet Mithat, 2000: 6). Olaylardan takip edildiği kadarıyla hikâye beş-altı aylık bir zaman zarfında geçmektedir. Vakanın gelişim süresi kesin olarak belli değilse de, arka planındaki tarihsel döneme ilişkin Ahmet Mithat açık ifadeler kullanır:

"Hikayenin güzeran ettiği zamanlar Üsküdar'da Bağlarbaşı'nın en parlak seneleriydi. 'Üsküdar'da Bağlarbaşı'nın en parlak seneleri' denildiği zaman artık hangi sene olduğunu sarahaten ve kat'iyen tayine hacet kalır mı? Bu parlaklık bir yandan Mustafa Fazıl Paşa merhumun dairesinin parlaklığıyla, diğer taraftan Millet Bahçesi'nin parlaklığı ve bir diğer taraftan dahi Osmanlı Tiyatrosu'nun parlaklığı gibi üç beş türlü parıltıdan terekküp eylemiş bir şaşaa idi ki erbab-ı güfte ve besteye 'Zülf-i zincirin beni bağladı Bağlarbaşı'na' dedirtmişti." (Ahmet Mithat, 2000: 50-51).

Mustafa Fazıl Paşa 1829-1875 yıllarında yaşamış, eğitimi Mısır'da tamamladıktan sonra, İstanbul'a gelmiş ve Babiâli'ye girmiştir. 1857'de vezir rütbesini aldığı, 1862'de Maarif Meclisi üyesi ve Maliye Nazırı olduğu düşünülürse, romanın 1857-1862 yılları arasında bir tarihte İstanbul'da geçtiği söylenebilir.

Romanda kalabalık bir mekân kadrosu bulunmakla birlikte, eserlerinde zaman ve mekândan ziyade vakaya ağırlık veren Ahmet Mithat, mekân tasviri konusunda oldukça zayıftır. Ancak adı geçen mekânlardan hareketle, romana konu olan vakanın İstanbul'un elit muhitleri ile mazbut kesimi (Üsküdar, Bağlarbaşı, Çamlıca ve Beyoğlu) arasında geliştiği söylenebilir. Moretti'nin "her yer, her mekân kendine uygun hikâye tarzını belirler" (Akt. Esen, 2006: 39) dediği gibi, İstanbul, o dönemde (batılılaşma/modernleşme girişimlerinin merkezi olarak) hem toplumsal hem de fertlerin yaşantılarında

görülen (ahlak, yaşantı, düşünce ve giyim kuşam gibi) ikiliklerin bir bütün olarak izlendiği en tipik mekândır. Ahmet Mithat, İstanbul'da yaşanan hayat tarzına uygun olarak İstanbul'u karşıtlıklar ekseninde ele almıştır. *Vah*'ta en dikkat çeken karşıtlık, *mazbut* bir adam ile *züppe* bir adam arasındadır. Romanda geçen mekânlar da bu zıt yaşantıları yansıtmak nitelikte seçilmiştir.

Hem romanın yazarı hem de anlatıcısı olarak Ahmet Mithat, olay ve durumlar içinde gösterdikleri tavırlardan hareketle roman kahramanlarını tanımayı ve onlar hakkında fikir edinmeyi okurun kendisine bırakmaz. Blok şeklinde paragraflarla kahramanlarını okurlara tek tek kendisi tanıtır.¹⁰

Romanda bütün vaka Behçet, Necati ve Ferdane etrafında gelişir. Behçet ve Necati, tamamen birbirine zıt kişiliklere sahiptirler. Normalde bu iki kişinin yan yana gelmesi pek de mümkün görünmezken, Ahmet Mithat zıt kutupları bir araya getirerek roman için gerekli olan çatışma zeminini sağlamış olur. Böylece Necati'nin sahip olduğu vasıflar, onu okurun gözünde olduğundan çok daha iyi; Behçet'i de olduğundan çok daha kötü gösterecektir.¹¹

Maliye Nezaretinde memur olan Necati romanın başından sonuna kadar hep aynı kişidir. Olaylar ve durumlar karşısındaki tavırları tek düzedir. Okurda yaratılan beklenti doğrultusunda, romanın başından sonuna kadar nasıl davranması bekleniyorsa öyle davranır.¹² Bir mirasyedi olan Behçet ise muteber bir aileye mensuptur ve Mekteb-i Sultani'yi bitirmiştir. Behçet, okura az çok Fransızca bilen; eğitimli ve görgülü bir kimse olarak tanıtılır.¹³

¹⁰ Hatta bu sırada fazlasıyla gereksiz ayrıntılara da yer verir. Örneğin Necati'yi okura tanıtırken ailesine ilişkin verdiği bilgiler vakaların gelişimi açısından herhangi bir işleve sahip değildir.

¹¹ Bu teknik, Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında da olduğu gibi diğer romanlarında da karşımıza çıkar. Yazar, romanlarında birbirine zıt kahramanlar üzerinden iyiyi ve kötüyü, olması gerekenle olmaması gerekeni, doğruyu ve yanlış okura vermeye çalışır.

¹² Nükhet Esen, Ahmet Mithat'ın onu Rakım Efendi'nin bir devamı olarak düşündüğünü söyler: "Necati, Rakım Efendi tipinin devamı. Maliye Nezaretinde memur. Orta halli, çalışkan, kültürlü, düzgün tahsil görmemiş ama kendini yetiştirmiş bir adam. Bir evi, iki dükkânı kirada. Namuslu, çok okuyan ve düşünen bir insan." (Esen, 1997: 24)

¹³ Bir diğer taraftan Behçet'in Batılı olmayı güzel giyinmek, Batılı yazarlardan kitaplar okumak ve tembellik etmekten ibaret sanan *sık*'lar zümresinin bir mensubu olduğu üzerinde durulur. Behçet'in dâhil olduğu sıkılar zümresinin en dikkat çeken özelliklerinden biri de kadınlara rağbet etmeleri ancak âşık olmamalarıdır. Kadını âşık etmek şan sayılırken, kadına âşık olmak bu zümre tarafından saflık sayılmaktadır. Behçet'in Mekteb-i Sultani'yi bitirdikten sonra, 7-8 sene zarfında yetmiş-seksen

Geçirdiği değişim düşünüldüğünde Behçet romanın en canlı kişisidir. Vakanın başındaki Behçet ile sonunda karşımıza çıkan Behçet artık aynı kişi değildir. Olaylar ve durumlar değiştikçe Behçet'in tavırları da değişir. Başlarda şık ve centilmen bir bey olarak tanıtılan Behçet, Necati ve Ferdane'nin yaklaşması ve Ferdane'nin kendisine yüz vermemesi üzerine kıskanç, kaba, merhametsiz bir adama dönüşür. Kıskançlıktan adeta gözü döner ve iki aşığa akla gelmedik tuzaklar kurar.¹⁴ Bununla birlikte roman boyunca anlaşılamayan, belki de üstü kapalı olarak geçirtilen ve yorumu okura bırakılan tek konu Behçet'in romanın başından sonuna kadar Ferdane'ye beslediği histir.¹⁵

Ferdane, romanın hem kadın kahramanı hem de başkahramanıdır. Romana Behçet ve Necati'den sonra dâhil olsa da, bütün olaylar onun etrafında gelişir. Okurun karşısına ilk çıktığında son derece serbest ve rahat bir kadın olarak tanıtılan Ferdane, romanın ilerleyen bölümlerinde tam bir ahlak ve namus timsaline dönüşür. Neredeyse romanın hemen her bölümünde Ferdane'nin namuslu ve iffetli oluşuna vurgu yapılır.

Güzel olduğu kadar ahlaklı ve erdemli olarak da öne çıkarılan Ferdane, *çirkin* ve *anlayışsız* olan kocası Talat'la kendi isteğiyle evlenmiş; karşısına Necati çıkana kadar da kocasına olan bağlılığı

kadınla beraber olduğu ve en uzun ilişkisinin iki ay sürdüğü, bu nedenle kendisinin şıpsevdi sayıldığı da okura verilen bilgiler arasındadır. Ahmet Mithat'ın Behçet'te altını çizdiği vasıflardan biri de (kendisiyle ilgili verilen diğer bilgilerle son derece çelişkili bir şekilde) güzel ahlaklı oluşudur. Ancak yazar tüm bu söylediklerini unutmuş olacak ki romanın ilerleyen bölümlerinde okurun karşısına bambaşka bir Behçet çıkarır. "Ahlak cihetinde dahi Behçet Bey epeyce medih ve sitayişe şayan bir adam görülür. Vakıa ahlakça hiçbir noksanı olmamak derecesindeki mükemmeliyet nev-i beşere verilmemiş ise de insanların hasenat ve seyiati bilmuvazene hasenat ciheti galip olanların hüsn-i ahlakına hükmolunmak lazım gelir ise bu hükme Behçet Bey dahi isbat-ı liyakat edebilirdi." (Ahmet Mithat, 2000: 30)

¹⁴ Romanda iyi ve kötü olarak iki taraf olduğu düşünülürse, Behçet romanda kötü tarafı temsil etmektedir. Ahmet Mithat ahlakçı bir eda ile Behçet'i cezalandırarak romanını sonlandırır.

¹⁵ Behçet'in dâhil olduğu *şık*'lar zümresinde kadına âşık olmak saflık sayılmakta, kadın gönül eğlendirilecek bir vasıta olarak değerlendirilmektedir. Behçet de her fırsatta Ferdane'ye âşık olmadığını dile getirir. Necati en yakın arkadaşı olduğu için ona da bir husumet beslemesi söz konusu değildir. Öyleyse ona tüm bu oyunları yaptıran, tuzakları kurduran, Ferdane'den bir nevi intikam almak için uğraşmasına sebep olan his nedir? Yazar bu noktayı adeta geçiştirmiştir. Her ne kadar kıskançlığa vurgu yapılsa da, Behçet'in kıskanmasına sebep olacak bir neden gerekmektedir. Bu noktada kadınların ilgisine alışık olan Behçet'in Ferdane kadar güzel bir kadının kendisini değil de Necati gibi *çirkin* bir adamı seçmiş olmasını kıskanmış ve bu kıskançlık duygusu ile Ferdane'yi bir kadın olarak ele geçirme hevesine düşmüş olabileceği düşünülebilir.

devam etmiştir. Ancak bu bağlılık sevgiden değil, acıma ve merhamet duygularından kaynaklanmaktadır.

Talat romanda daha çok kıskançlığı ile ön plana çıkarılmıştır. Bu kıskançlığının altında eşi çok güzelken kendisinin çirkin oluşu ve eğitim bakımından Ferdane kadar kültürlü olmayışı yatmaktadır. Bununla birlikte romandaki en zavallı kişi Talat'tır. Tüm olanlardan romanın sonunda haberdar olan Talat, namusuna ve iffetine çok güvendiği eşinin iffetsiz bir kadın olduğunu düşünerek yataklara düşer ve kederinden ölür.¹⁶

Romanın bir diğer kadın kahramanı Despino, Behçet'in çalışanlarından Petraki'nin kız kardeşidir. Bohçacılık yapmaktadır. Genel olarak bakıldığında Despino, tıpkı Necati gibi romanın başından sonuna kadar aynı kişidir. Herhangi bir değişikliğe uğramaz.

Roman boyunca bütün olaylar yazarın bakış açısı ile taraflı olarak okura sunulur. Ahmet Mithat, Ferdane ile Necati'nin aşkını daha en başından desteklemiştir. Ferdane ve Necati'nin aşklarının tensel bir aşk, cinsel bir arzu olmadığı her defasında altını çizen Ahmet Mithat, sonuç itibarıyla bu yasak aşkı okuyucunun onaylaması için, bir anlatıcı olarak elinden gelen gayreti gösterir. Bu gizli, yasak aşk öylesine yüceltilir ki, okur adeta bu aşkı tasdik etmeye ve âşıkların kavuşmasını dilemeye yönlendirilir. Talat her ne kadar iyi bir insan olsa da kıskançlığı, cahilliği ve çirkinliği ile Ferdane'yi hak etmiyordur. Yazar, Talat'a bizzat kendi ağzından bunu itiraf ettirir.

Romanda Ferdane ve Necati aşkının önünde iki engel vardır: bunlardan birisi Behçet diğeri de Talat'tır. Yazar Behçet'i hapse, Talat'ı da mezara göndererek engelleri tamamen ortadan kaldırır. Böylece roman Ahmet Mithat'ın en başından istediği gibi, Necati ve Ferdane'nin kavuşması ile sonuçlanır.

Feminist edebiyat eleştirisine göre, yazarın ve okurun cinsiyeti metnin anlamlandırılması ve değerlendirilmesi sürecinde son derece önemli bir faktördür. Çünkü cinsel kimlikler, kültürel kodlar, dönemin hâkim algısı/dünya görüşü ve okurun ya da yazarın eğitim düzeyi gibi pek çok faktör meselelerin ele alınıp değerlendirilmesinde doğrudan etkilidir. Bu noktada öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bu makalede

¹⁶ Hemen hemen romanın bütün kahramanlarında abartılan bir yön vardır. Behçet'in çok kibar ve nezaket sahibi, ince bir beyefendi olarak tanıtılması, Necati'nin hemen her durumda felsefi söz söyleme merakı, Ferdane'nin nikâhlı olmadığı bir erkekle baş başa buluşmalarında bile çok iffetli ve namuslu bir kadın olduğuna vurgu yapılması, Despino'nun olduğundan çok daha saf bir kadın olarak çizilmesi ve Talat'ın kıskançlığı onlardaki abartılan yönlerden bazılarıdır.

incelemeye konu olan metin, eril bir dilin ürünüdür. Dolayısıyla bu incelemede, (yazarın erkek olması nedeniyle) incelemeye esas olan metinde eril bakış açısı hâkim iken, okurun/ incelemecinin kadın olması nedeniyle inceleme ve değerlendirmede kadın bakış açısı hâkim olacaktır.

Edebi metinler okurla iş birliği gerektiren ve bu iş birliği içinde şekillenen yapılardır. Bu açıdan bakıldığında edebi metinler aynı zamanda farklı yaş ve cinsel kimliklere sahip, farklı rol ve statülerde bulunan, hatta farklı coğrafyalarda farklı koşullar içinde yaşayan okurlar tarafından her defasında farklı yorumlanmaya elverişli yapıtlardır. Dolayısıyla edebi metin üzerinde yapılan değerlendirmeler en nihayetinde okurun subjektif/öznel yorumlarıdır. Feminist edebiyat eleştirisi, metin hakkında yapılan değerlendirmelerin, tam da bu gibi nedenlerle, objektif olabileceği iddiasında bulunmaz. Diğer edebi eleştiri türleri gibi feminist edebiyat eleştirisi de metne yönelik farklı bir yaklaşım ve yorum ortaya koymayı hedefler. Ancak bunu yaparken kadın ve kadın ekseninde gelişen meseleleri kendisine temel alır.

Edebi metinleri yazarından, yazarları da içinde var oldukları dönemden (siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik çevreden) ve koşullardan soyutlayarak sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek elbette ki mümkün değildir. Yazıldıkları dönemden izler taşıyan edebi metinler, aynı zamanda sosyolojik açıdan da başvurulabilecek önemli bir kaynak niteliği taşırlar. Feminist edebiyat eleştirisi ile ele aldığımız *Vah* romanı da kuşkusuz hem yazarının hem de ortaya çıktığı dönemin kadına yönelik algısını ve yaklaşımını göstermek konusunda bizlere önemli ipuçları verecektir.

Ahmet Mithat Efendi, kendi döneminde ve devrin koşulları içerisinde değerlendirildiğinde kadın meselesi konusunda en çok yazan ve kadının toplumda yer almasını/görünür olmasını en çok savunanlardan biri olmuştur. Salim Çonoğlu da Ahmet Mithat Efendi'yi çağdaşlarından ayıran en belirgin özelliğin kadın meselesi üzerinde ısrarla durması olduğunu belirtir (Çonoğlu, 2012: 224). Ancak Ahmet Mithat'ın kadın hakları konusunda bilinçli ve sistemli bir fikir ortaya attığını ya da böyle bir fikrin bilinçli ve sistemli bir şekilde savunuculuğunu yaptığını söylemek imkânsızdır. Bu noktada yazarın ideolojik derinlik taşıyan sistemli bir fikirden çok, iyi niyetli yaklaşımlar ortaya koyduğunu söylemek çok daha doğrudur.

Ahmet Mithat Efendi, *Vah* adlı romanında yanlış Batılılaşma sonucunda ortaya çıkan ahlaki dejenerasyonu bir kadın kahraman etrafında ve kadın-erkek ilişkileri ekseninde ele alır. Romanda yanlış

yapılmış evlilik sonucu mutsuz olan bir kadının mutluluğu başka bir erkekte bulması aşk, iftira, fedakârlık ve şantaj gibi konular etrafında işlenir. Ahmet Mithat romanında aynı zamanda ön yargılara dayalı toplum düzenini de alttan alta eleştirir.

Yazar, romanın kadın kahramanı Ferdane'yi okurun karşısına bir vapur yolculuğunda çıkarır. Vakanın 1857-1862 yılları arasında bir tarihte İstanbul'da geçtiği düşünüldüğünde, bu yıllarda kadınların tek başına, yanlarında bir erkeğin refakati olmadan seyahat edebildiği ve kamusal alanda yalnız olarak dolaşma hakkını edinmiş oldukları gibi bir durum anlaşılmaktadır. Oysa 19. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış tiyatrolara baktığımızda "kadının toplum hayatına karışmaması, örtülü yaşaması ve yakın akrabalar hariç erkekten kaçması yüzünden" sahnede insan hayatının yansıtılması bile henüz tam olarak mümkün değildir (Akı 1963: 43). İstanbul merkezli, dar bir çevrede kadının tek başına seyahat edebilirliğinden bahsedilebilirse de toplumun geneli için böyle bir şey söylemek pek de doğru olmayacaktır.

Kadının vapura yalnız binmesi, yanında bir erkek olmadan dışarı çıkması, hatta tek başına tiyatroya gitmesi gibi romanda yer alan kimi durumlar, her ne kadar o dönemde kadınların özgürce sosyal hayatın içine karışabildiği yönünde bir izlenim yaratıyorsa da; gerçekte durumun öyle olmadığını yine aynı romandan hareketle söyleyebiliriz. Hem vapur yolculuğu sırasında hem de tiyatro çıkışı sonrasında Ferdane'nin çevredeki erkeklerin tacizlerine maruz kalması, aslında sosyal hayat içinde kadına (erkekler tarafından) tam bir özgürlük alanı yaratılmadığını bizlere göstermektedir.¹⁷

Vapura yalnız binen Ferdane, anlatıcı (ki bu kişi bizzat Ahmet Mithat'ın kendisidir) tarafından son derece rahat bir kadın olarak ifade edilir ve erkeklerin taciz edici bakışlarına maruz bırakılarak, bir anlamda da etrafta yalnız dolaştığı için cezalandırılır. Yine bir başka yerde de tiyatroya yalnız gittiği için erkekler tarafından rahatsız edilir.

¹⁷ 1872'de kaleme alınan *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında bu duruma temas edilir, kadının dışarıda/sokakta rahat hareket edemediği vurgulanır. Roman kahramanı Talat, Fitnat'la görüşebilmek için kadın kılığına girer ve yolda giderken kalemdeki arkadaşlarından birinin tacizine maruz kalır: "Kendi kendine 'Ah biçare kadınlar ne çekerler imiş! Biz erkekler onları kukla mesabesinde kullanıyoruz. Yolda serbest ve rahat yürümelerine mani oluruz. Bu ne rezalet, ne küstahlık! Bir erkek tanımadığı bir başka erkeğe rast gelse yüzüne bakmaz, söz söylemez. Lakin tanımadığı ve hiç başka defa görmediği bir kadına rast geldiği gibi gülerek yüzüne bakmaya ve söz söylemeye başlar ve kovalar bile yanından ayrılmaz. Demek oluyor ki biz karıları insan sırasına koymayız. Kendimizi eğlendirmek için onların ruhunu sıkırız.'" (Şemsettin Sami, 2003: 88)

Burada hiç şüphesiz ki Ahmet Mithat, kadının yerini sosyal hayatın içi değil evi olarak gören eril bir bakış açısı sergilemektedir. Her ne kadar kadının maruz bırakıldığı bu olumsuz manzarayı gözler önüne sererek durumu eleştirdiği söylenebilirse de bu çok zorlama bir yorum olacaktır.

Romanın kadın kahramanı Ferdane daha vakanın en başında *uzun boy, güzellik, alımlılık* gibi tamamen dış güzellik unsurlarına, fiziğine ve cinsel kimliğine atıf yapılarak okura tanıtılır. Boyu uzun, gözleri parlak, burnu ufak, yüzü "calib-i enzar-ı hayret" olacak kadar güzeldir (Ahmet Mithat, 2000: 8). Ancak tüm bu tanımlamalar eril bakışın ve erkek egemen söylemin bir ürünüdür ve kadını insan olarak değil dişi olarak ön plana çıkarmaya yöneliktir. Ahmet Mithat, Ferdane'nin dış görünüşünü divan edebiyatından alınma teşbih ve mazmunlarla romanda uzun uzadıya tasvir eder:

"-Şimdi gayet güzel ve uzun bir gerden üzerine mevzu olan bu başa beyziyü's-şekl bir çehre takınız ki geniş bir alın ile yumru bir çene ve müdevver bir çift yanak o çeneyi teşkil etmiş oldukları gibi her biri adeta erkeklerin bıyık tarakları ile taramağa muhtaç olacak kadar sık ve uzun kıllı bir çift kaş ve ne küçük ne büyük görülmeye imkan olmaksızın tamam çehre ile mütenasip bir burun ve o burun ile yumru çene arasını canlar dayanamayacak bir letafetle tefrik etmiş bir çift dudak dahi bu çehreyi tezyin ederler. (...)

-... Ya gözler! Ya gözler! Çok güzel göz gördüm ama bunun gibilerini hiçbir hanımda görmedim. Siyah değil. Fakat badi-i nazarda zannolunacak mavidirler ki asıl etraflarına yed-i kudretin tahrirlenmiş olduğu siyahlık o koyu mavi renge adeta siyahımsı bir letafet verir. Bu kadar güzel olan rengi ihata eyleyen göz akları dahi o kadar beyazdır ki onlar dahi gözlerin rengindeki parlaklığı bir kat daha artırmaya sebep olurlar. (...)

-... O ağız, o bülbül gibi söyleyen ağız! Dudakların pembeliği, dudaklarını boyayan kadınların muhcubiyet-i külliye ve kat'iyyesini mucip olur. Ya dişlerin küçüklüğü? Sıklığı? Beyazlığı? Parlaklığı. Aman Yarabbi ben şu kadınlığım ile beraber o ağız görünce çıldırmak derecelerine vardım." (Ahmet Mithat, 2000: 44-45)

Tamamen kadının cinsel kimliğine yönelik, onu adeta erotik bir obje olarak öne çıkaran (diğer bir ifade ile "şey"leştiren) bu tanımlamaların yanı sıra, Ferdane için kullanılan "*fütursuz*" ifadesi de

oldukça dikkat çekicidir. Bu ifade kadının ahlakî yönden zayıflığına bir işaret sayılabileceği gibi, kadın kahramanın kamusal alanda serbest şekilde hareket ettiğinin bir ifadesi olarak da düşünülebilir. Zira Ahmet Mithat, eserde “*serbestî, serbest tavırlı*” ifadelerine de özellikle yer verir.¹⁸ Bir anlamda *fütursuz* ifadesini “*serbestî, serbest tavırlı*” fadelerine karşılık ya da eş anlamlı olarak kullanır.

“Ya kadın ne kadar serbest tavırlı bir şeydi? Bütün enzar-ı cihan kendisine teveccüh eylemiş olduğu halde kendisi asla fütur getirmeyip gözünü istediği tarafa çevirir ve kah tebessüm ve kah dikkatle etrafa bakar hasılı tavr-ı meskenet ne olduğunu bilmediği ahval ve etvar-ı mücterianesinden anlaşıldı.” (Ahmet Mithat, 2000: 9)

Romanda “*fütursuz*” sözcüğü Ferdane’nin kendisine yönelen bakışlardan (ki görünüşü ve güzelliği ile dikkatleri üzerine çekmektedir) rahatsızlık duymuyor oluşuna atfen kullanılmıştır. Kamusal alana yalnız çıkan kadının etraftaki erkeklerin tacizkâr bakışlarına maruz bırakılması ve kamusal alandaki varlığının rahatsız edici bakışlar aracılığıyla sorgulanması da ayrıca dikkat çekicidir.

Romanın erkek kahramanı Behçet, kadının hem göz alıcı güzelliğinden hem de rahat tavırlarından cesaretle gözlerini kadından ayıramaz. Behçet’in gözlerini ayıramadığı şey kadının göz alıcı güzelliğinden ziyade, anlatıcının özellikle altını çizme gereği duyduğu bu rahat (bir anlamda davetkâr) tavırlardır. Ancak bu rahat tavırların ne olduğu üzerinde durulmaz. Kadının kendisine yönelen bakışlardan rahatsızlık duymaması “*fütursuz*” olarak nitelendirilmesi için yeterli görülmüştür. Behçet’in gözlerini Ferdane’den ayıramaması, bir anlamda anlatıcının ima ettiği bu davetkâr tavırlara aynıyla mukabele etme durumu olarak da düşünülebilir. Dolayısıyla kadının rahat ve davetkâr tavırlarına karşılık Behçet’in gözlerini ondan ayıramaması, onunla ilgilendiğini ve davete iştirak ettiğini gösterir bir eyleme dönüşür.

Romanda Behçet, modernleşmeyi kadın-erkek ilişkilerindeki serbestlikten ve güzel giyinmekten ibaret sanan bir zümreye

¹⁸ “Uzun boylu hanım ise hem pek güzel, hem pek süslü olduğu halde hem de pek serbest bir şey olduğundan cebinden zarif bir sigara muhafazası çıkarıp bir sigara yakarak püfür püfür içmeye başladı ise de yüzünü deniz tarafına çevirerek telatun-ı bahr ile eğlenmekte olduğu cihetle şu vaz’ını beğenemeyen Behçet artık başka türlü teskin-i teessüre yol bulamayarak kadınların sigaraya alışmaları ve hele serbestçe olanlarının böyle vapurlarda dahi sigara içmeleri ne kadar fena bir şey olduğunu muhakemeye başladı” (Ahmet Mithat, 2000: 26)

mensuptur. Necati ise onun tam tersi daha muhafazakâr bir yapıdadır. Bu iki erkeğin hayata bakışları aynı olmadığı gibi kadına bakışları da aynı değildir. Romanda Behçet Batı'yı temsil ederken Necati ise Doğu'yu, aynı zamanda Osmanlı'yı temsil eder. İkisinin kadına bakışı arasındaki farklılık, aslında Doğu'nun ve Batı'nın kadına bakışındaki farklılıktır. Ahmet Mithat taraf tutan bir anlatıcı olarak kendisini Necati ile aynı yerde konumlandırır ve okuru da bu yönde taraf olmaya yönlendirir.

Necati için kadın korunması ve muhafaza edilmesi gereken bir varlıktır. Ferdane ile olan ilişkilerine bakıldığında Necati'nin onu daima ahlâkî ölçütler ve toplumun kalıplaşmış değer yargıları içinde belli bir yerde konumlandığını görürüz. Bu nedenle ilk kez karşılaştıkları vapur yolculuğunda Behçet'in gözlerini ayıramadığı Ferdane, Necati'nin ise dikkatini çekmemiştir. Hatta arkadaşının bu tavrının bir kadın için rahatsızlık verici olduğunu söyleyerek onu uyarma gereği duyar. Bu tavır, Necati'nin sosyal hayat içinde kadına özel bir alan ya da özgürlük hakkı tanımasından değil, kadını muhafaza edilmesi gereken, mahrem/nâ-mahrem çizgisinde değerlendiren bir bakışa sahip olduğu içindir.

Romanda Behçet'in kadına yaklaşımının, ona âşık olmadığının ve sadece işsizliğin verdiği başıboşlukla onunla biraz eğlenmek niyetinde olduğunun (özellikle) altının çizilmesi, aslında alttan alta modernleşmenin kadını değersizleştirdiğini de ima etmektedir. Özel alandan kamusal alana çıkan kadın bir anlamda kolay ulaşılabilir bir meta, vakit geçirilecek bir eğlence aracına dönüşmüştür. Ahmet Mithat'ın kurgu aracılığıyla ortaya koyduğu bu bakış açısı, Tanzimat döneminin gelenekçi, ataerkil hâkim bakışı olarak da düşünülebilir. Behçet'in Ferdane'ye olan ilgisinin aşktan kaynaklanan bir duygu olmadığına yapılan vurgu ise bir değer olarak aşkın yüceltilmesinden çok kadının aşağılanması olarak öne çıkar.

Ahmet Mithat genel itibarıyla romanın tümünde erkek egemen bakışın ve eril dilin hâkimiyeti altındadır. Romanın bir diğer kadın kahramanı Despino'yu okura tanıtırken yine bu bakış açısı varlığını hissettirir:

"Despino'ya sair dellallıklarda dahi bulunur diye bir hüküm verilmemelidir. Bohçacı kadınların ne kadar namuslu ve müstakim olabilmeleri mümkün ise Despino o kadar istikamet sahibi bir kadın idi." (Ahmet Mithat, 2000: 39)

Bu tanımlamadan hareketle, Ahmet Mithat'ın kadına yaklaşımı konusunda olumlu ya da olumsuz çıkarımlar yapılabilir. Nitekim Fazıl

Gökçek roman üzerine yaptığı bir incelemede Ahmet Mithat'ın "Despino'yu namusuyla hayatını kazanan bir kadın olarak" tasvir ettiğini ve onun "bohçacılık mesleğinin çağrıştırdığı evden eve haber taşıma veya çöpçatanlık gibi işlere bulaşmadığını" özellikle söyler (Gökçek, 2006: 51). Ancak romanın geneline baktığımızda Despino'nun, Behçet Bey'e Ferdane hakkında bilgi getirme görevini üstlendiğini ve daha sonra Ferdane ve Necati arasında mektup taşıyarak ikisi arasında bir nevi çöpçatanlık yaptığını görürüz.

Yazarın, Despino için söylediği "*bohçacı kadınların ne kadar namuslu ve müstakim olabilmeleri mümkün ise Despino o kadar istikamet sahibi bir kadın idi*" sözleri olumsuz bir yargı şeklinde de okunabilir. Bu açıdan bakıldığında ise Despino'nun bohçacılık yapması okura bir iş olarak değil; ahlakî bir zaaf ve sorun olarak sunulmuş olur. Aynı zamanda okura çalışan kadının *doğru istikamette* olamayacağı yönünde alttan alta bir mesaj verilir. Ancak şu noktaya özellikle değinmek gerekir ki, yazar Despino'yu romanın başından sonuna kadar iyi niyetli bir kadın olarak çizmiştir. Romanın ilerleyen bölümlerinde Despino, Ferdane'nin en yakın sırdaşı olur ve içine düştüğü durumlar için üzülür ve onu bu sıkıntılardan kurtarmak için elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışır.

Ahmet Mithat'ın Despino'yu fiziksel olarak okura tanıttığı satırlarda yine cinsiyetçi bir yaklaşım takındığı görülür. Yazar, onun yaşından olgun görünen ve davranan bir kadın olduğunu ifade etmeye çalışırken ne kadar çirkin bir kadın olduğunu söylemeyi de ihmal etmez:

"Despino denilen kadın otuz beşten ziyadece bir kadın ise de bazı kırk yaşında bile kadınlar vardır ki kendilerine on beş yaşındaki kızlar derecesinde süs vererek hiç olmazsa yirmi beş yaşında görünürlerse de Despino bunlara makis değildir." (Ahmet Mithat, 2000: 41)

Feminizme göre güzellik, çirkinlik, fizikî özellikler ve yaş gibi kavramlar üzerinden, kadına dair yapılan tüm tanımlamalar tamamen eril, cinsiyet temelli ideolojik bakışın bir ürünüdür. Nasıl ki Ferdane (romanda okurun karşısına çıktığı ilk sahnede) sadece cinsel kimlik üzerinden tanımlanmış ve erotik bir obje olmaya indirgenmişse; aynı durum Despino için de geçerlidir. Yazarın Despino'yu çirkin bir kadın olarak nitelendirmesi ve yaşına yapılan vurgu, yani kadının yaşı üzerinden tanımlanması da kadını metalaştıran aynı türden cinsiyetçi yaklaşımın bir yansımasıdır. Erkek egemen söylem tarafından bu tür tanımlamalarla kadına, erkeğin gözüne güzel, alımlı ve genç

görünmek, dahası güzel olmak adeta bir zorunlulukmuş gibi dayatılmaktadır.

Son olarak, Gökçek incelemesinde Despino hakkında önemli bir ayrıntıya daha dikkat çeker. Bu, onun hem Behçet Bey hem de Necati Bey ile baş başa/yalnız iken de görüşebilmesidir. Gökçek'in ifadesiyle "Behçet Bey'le bir odada yalnız görüşebilmeleri, o günün toplum kuralları düşünüldüğünde, ancak Despino'nun Müslüman olmamasıyla gerçekleşebilecek bir durumdur" (Gökçek, 2006: 55).¹⁹ Buradan hareketle, o dönem Müslüman Türk kadının özgürlük ve hareket alanını belirleyen en önemli faktörün din ve dine bağlı kurallar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Osmanlı Devleti siyaset, hukuk, felsefe, düşünüş gibi pek çok noktada İslamiyeti kendisine temel rehber edinmiştir.²⁰

Ahmet Mithat romandaki kadın kahramanlarını daha ziyade fiziksel özellikler ve dış görünüş üzerinden güzel ya da çirkin olarak tanımlanmış olsa da, Necati'nin Fedane'ye duyduğu aşkı bu tür tanımlamaların dışında tutar. Bu nedenle Necati, Ferdane'yi aşklarının başladığı ilk anda ne kadar sevmişse yüzüne kezzap sürdükten sonra da aynı şekilde sevmeye devam eder.

Genel itibarıyla söylemek gerekirse; Ahmet Mithat roman boyunca kadına bakış/yaklaşım olarak kendisini nerede konumlandıracağını tam olarak bilememiştir. Yukarıda bahsi geçen kimi olumsuz ifade ve tanımlamalarına rağmen yine de kadın kahramanlarına karşı şefkat ve merhamet beslediğini, hatta onlara acıdığını bile söyleyebiliriz. Olayların akışı içinde Ahmet Mithat açık bir biçimde kahramanları Necati ve Ferdane'den yana olmuştur. Ayrıca romanın ilerleyen bölümlerinde Despino'yu kâmil ahlaklı, iffetli, temiz kalpli ve iyi yürekli bir kadın olarak öne çıkarırken Ferdane'yi ise adeta bir ahlak timsaline dönüştürerek, okuyucuyu da onlardan yana olmaya adeta mecbur bırakmıştır.

Ferdane o dönemki koşullar içinde iyi eğitim almış, konuşması düzgün, hitabı güçlü ve olayların gelişimi açısından bakıldığında akıllı, duygusal ve güçlü bir kadındır. Oysaki o döneme kadar gelişen sözlü

¹⁹ "Tanzimat dönemi Türk romanlarında cariyelerin ve Avrupalı veya yerli gayrimüslim kadınların, kadın erkek ilişkilerinin düzenlenmesinde romancılarımıza kolaylık sağladığını görüyoruz. Hür Müslüman kadınlara romanlarında yer verme konusunda, toplumca kabul edilen dinî/ahlakî kurallar dolayısıyla güçlükler yaşayan yazarlarımız bu problemi aşmak için çeşitli çözümlere başvurmuşlardır. Bunlardan biri de eserlerinde Müslüman erkeklerle görüşmesinde sakınca bulunmayan kadınlara (cariyeler, yerli ve yabancı gayrimüslim kadınları gibi) yer vermek olmuştur." (Gökçek, 2006: 55)

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aras (2014).

ve yazılı edebiyat ürünlerinde (sadece Türk edebiyatında değil bütün dünya edebiyatlarında) öne çıkan kadın profili, genel itibarıyla güçlü bir erkeğin gölgelediği, ayakta kalabilmek için erkeğin varlığına ihtiyaç duyan, örneğin masallarda ve mitlerde bir erkek tarafından öpülmeyi ya da kurtarılmayı bekleyen ve korunması gereken bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmet Mithat'ta Ferdane örneğinde karşımıza çıkan güçlü kadın profili, sonraki dönemde de sıkça karşılaştığımız (ve özellikle Halide Edip'in eserlerinde yeni bir boyut kazanacak olan) Batılı çizgide bir kadın profilidir. Elbette ki yazarlar bu kadın profilini Batıdan olduğu gibi edebiyata aktarmamışlar; kültür, gelenek ve milli değerlerle harmanlayarak toplumun (burada ataerkil toplum kastedilmektedir) kabul edeceği bir şekle dönüştürmüşlerdir.

Ahmet Mithat'ın öne çıkardığı kadın profiline baktığımızda, Ferdane serbest giyimli ve süslü bir kadın olmakla beraber, yabancı erkeklere yüz verecek türden bir kadın da değildir. Her ne kadar evli bir kadın olarak Necati'yle aşk yaşasa da bu aşkın tensel arzulardan değil, birbirlerini anlamaktan ve aynı yaratılıştan olmaktan kaynaklandığı özellikle vurgulanır. Ayrıca kocası Talat yüzüne bakılmayacak kadar çirkin ve son derece kıskanç bir adamken Ferdane'nin kocasını seven, iffetli ve ahlaklı bir kadın olduğu üzerinde sıkça durulur. Bunun yanı sıra Ahmet Mithat'ın Ferdane ekseninde öne çıkardığı kadın profili ile modern giyinen ve davranan kadının ahlaksız sayılamayacağı yönünde okura bir mesaj verdiği de söylenebilir. Nitekim yazarın Ferdane'yi bu noktada idealize ettiği çok açıktır.

“Ferdane Hanım güzel, okumuş, bilgili bir kadın. Modern, süslü ama namuslu biri. Sokağa yalnız çıkıyor, umumi yerlerde sigara içiyor, resim çektiriyor. Fakat kocasına son derece bağlı. Bu konu Ercüment Ekrem Talu'nun Sabir Efendi'nin Gelini romanında da işleniyor. Modern davranan bir kadının ahlaksız olması gerekmediği, modern ve namuslu bir kadın olan Belkıs'ta gösteriliyor.” (Esen, 1997: 24-25).

Eserlerinde kadın konusuna ve kadın-erkek ilişkileri meselesine sıkça değinen Ahmet Mithat, “kadın erkek eşitliğine bir yere kadar katıldığını ama bir kadınla bir erkek arasındaki ilişkinin iki erkek ya da iki kadın arasındaki ilişki gibi de olamayacağını, insanın tabiatında olan bazı duyguların devreye gireceğini” özellikle belirtir (Şenyiğit, Özdemir, 2015: 456). Dolayısıyla son tahlilde kadın-erkek ilişkileri ve kadın meselesini cinsiyete dayalı bir bakışla ele almaktan

kendisini kurtaramaz. *Vah* romanı başından sonuna kadar bu bakış açısının ürünüdür.

3. SONUÇ

Ahmet Mithat Efendi ilk dönem Türk romancıları içinde çok özel ve önemli bir yere sahiptir. Romanın bir tür olarak Türk edebiyatında yerleşmesinde ve halk tarafından sevilmesinde, bir diğer ifadeyle roman okuru kitlesinin oluşmasında bir yazar olarak Ahmet Mithat'ın katkıları göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Romanda halkı ilgilendiren her türlü meseleyi "kıssadan hisse" düsturu ile konu eden yazar, halkı eğitmeyi ve bilinçlendirmeyi kendisine görev edinmiştir. Ahmet Mithat için roman bir araçtır, onun asıl maksadı okuyucuyu hemen her konuda bilgilendirmektir. Bu nedenle Tanpınar çok yerinde bir tespitle; "onun sanatı yoktur, daima halka yönelen iyi niyetleri vardır" (Tanpınar, 1997: 456) der.

Eserlerinde daha çok sosyal meseleleri konu eden yazar, kadın meselesine ise ayrı bir önem vermiştir. Kadın-erkek ilişkileri (tanışma, aldatma, ihanet, aşk, vs.), evlilik ve aile hayatı (erken yaşta evlilikler, görücü usulü evlilik, yanlış eş seçimi, vs.), kadının eğitimi (erkekler gibi kadınların da eğitim görebilmesi, yabancı dil öğrenmesi vs.) gibi konularda çağdaşları arasında en çok değinen yazar da Ahmet Mithat'tır.

Yine Tanpınar'ın ifadesiyle söyleyecek olursak, Ahmet Mithat'ın diğer sosyal meselelerde olduğu gibi kadın meselesine de *iyi niyetlerle* yaklaştığına hiç kuşku yoktur. Ancak feminist edebiyat eleştirisi yöntemiyle ele aldığımız *Vah* romanında görüldüğü üzere, her ne kadar Ahmet Mithat romanın başından sonuna kadar kadın kahramanının yanında yer alıyor görünse de, son tahlilde kadın meselesini ataerkil bakış ile ele almaktan ve değerlendirmekten kendisini kurtaramamıştır. Bunda şüphesiz ki yazarın içinde yaşadığı çağın hâkim düşünce yapısının ve toplumdaki kadına yönelik algının da önemli bir payı vardır.

Genel itibarıyla bakıldığında *Vah* romanında yanlış evlilik sonucu mutsuz olan bir kadının mutluluğu başka bir erkekte bulması ve bunun yanı sıra sahip olduğu güzelliğin bir kadının başına ne türlü sıkıntılar açabileceği konu edilmiştir. Başka bir deyişle romandaki bütün olaylar bir kadın kahraman etrafında gelişmektedir.

Romanın başkahramanı Ferdane, dikkat çekici bir güzelliğe sahip olmanın bedelini erkeklerin tacizkar bakışlarına maruz kalmasının yanı sıra, saplantı derecesinde kendisine hayranlık besleyen Behçet'in türlü entrikalarla hayatını alt-üst etmesiyle de

öder. Bu durum temelde erkeğin (eril iktidarın) kadını nesneleştiren/şeyleştiren bakışının güçlü bir tezahürüdür. Bu bakış açısına göre kadının güzelliği yalnızca kendisine ait, kendi varlık alanında değerlendirilebilecek bir hak değildir. Güçlü ve egemen konumdaki erkek kadının güzelliği üzerinde hak sahibi olduğunu düşünür ve hakkına/payına düşeni almaya çalışır/ almak ister. Bir diğer ifadeyle “güzellik bireye değil kamuya ait” bir şey olarak görülmektedir (Sezer, 2011: 125) ve güzellik ait olduğu özneyi nesneleştirmektedir (Sezer, 2011: 128).

“Öyle ya, güzellik bireye değil, kamuya ait. Herkesin üzerinde konuşabileceği, dahası hak iddia edebileceği, kamusallaştırılan ancak kamusal alanda yaşamayı zorlaştıran bir şey... Erkekteki öz-nefretin, dışsallaştırılmış nefrete aktarımı için sıradan bir sebep.” (Sezer, 2011: 125)

Bu açıdan bakıldığında eril bakışın kadına atfettiği güzellik unsurları ve eril dille yapılmış tüm güzellik tanımlamaları kadın için bir değer ve yüceltme değil, bir bela ve sıkıntıya dönüşür. Öyle ki romanın sonunda Ferdane saadetine engel olan ve hatta hayatının mahvına sebep olan güzelliğini ortadan kaldırmak ve bir anlamda ondan kurtulmak için yüzüne kezzap sürer. Esasen güzellik ve çirkinliğin sahibine türlü sorun ve sıkıntılar yaratması ve yaşatması durumu eski bir anlatı geleneğidir ve bu motif en sık şekliyle masallarda karşımıza çıkmaktadır (Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler, Sindirella, Çirkin Ördek Yavrusu...vb.). Bu hiç şüphesiz ki toplumun güzellik-çirkinlik kavramları etrafında oluşturduğu algının da bir dışa vurumudur.

Feminist eleştiri açısından bakıldığında *Vah* romanında en dikkat çeken husus, romandaki iki kadın kahramanın (Ferdane ve Despino’nun) daha çok cinsel kimlikleri üzerinden eril bir dille tanımlanmış olmalarıdır. Her fırsatta Ferdane’nin güzelliğini vurgulayan yazar, Despino’nun ise yaşlı ve çirkin bir kadın olduğunu söylemekten geri kalmaz. Güzellik ve çirkinlik üzerine kişinin dış görünüşü ve fiziksel özellikleri üzerinden yapılan bu tür tanımlamalar tamamen cinsiyete dayalı, baskıcı ve dayatmacı bir ideolojinin/bakışın yansımalarıdır.

“Güzellik insanı bakanın tarafında simgeleştirir, ikon haline getirir ve içine bir kalıp yerleştirmek üzere oyar. Olmadığınız bir şey üzerinden kurgulanır, sürekli kazanma değil, ‘elde etme’ isteğiyle karşılaşır ve her

zaman bir tehdit olarak algılanırsınız; hem erkeğin, hem de diğer kadınların tarafında." (Sezer, 2011: 123)

Kadına dair güzellik ve çirkinlik üzerine yapılmış tüm tanımlamalarda eril dilin baskısı hissedilir. Bu noktada romanın başından sonuna kadar eril dilin hâkimiyetinden söz etmek hiç de yanlış olmayacaktır. Ahmet Mithat söz konusu romanında kadını birey olarak değil erkeğin karşı cinsi yani *dişi* olarak ele almıştır.

Romanda dikkat çeken bir diğer husus da kadının sosyal hayat içindeki konumudur. Romanın kadın kahramanı Ferdane yalnızca ev içinde değil ev dışındaki sosyal mekânlarda da karşımıza çıkar: Örneğin bir vapur yolculuğunda, Üsküdar'da bir tiyatro çıkışında ya da Necati ile buluştuğu Millet Bahçesi'nde. Romanda adı geçen bu mekânlardan hareketle kadının o dönem Osmanlı toplumsal hayatı içinde yanında bir erkek olmadan, tek başına varolabildiği düşünülebilirse de, tam olarak özgürce dolaşabildiğini söylemek imkânsızdır.

Vakanın gelişimi dikkate alındığında (ve romanda vakaların tarihsel süreç olarak Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma serüveninin ve bunun sosyal hayattaki güçlü etkilerinin sürdüğü 19. yüzyılın ortalarında geçtiği düşünülürse) kadının kamusal alandaki varlığının henüz erkek egemen erk tarafından tam kabul görmüş/alışılmış bir durum olmadığını açıkça söyleyebiliriz. Yanında erkek olmadan dışarı çıkan kadının, yazar tarafından "*serbest, sebestî ve fütursuz*" gibi ifadelerle tanımlanması ataerkil şekilde kodlanmış toplumsal bilinçaltının bir yansımasıdır. Bu gibi tanımlamalarla kamusal alandaki varlığı sorgulanan kadın, adeta yine özel alana çekilmek/ (ev içine) hapsedilmek istenir. Zira Ferdane'nin evinden/mahrem alandan dışarı çıkması hayatını alt üst edecek, felaketine sebep olacak olaylar zincirini de başlatmış olur.

Genel itibariyle bakıldığında *Vah* romanında Ahmet Mithat'ın kadın kahramanları Ferdane ve Despino hakkında iyi niyetli yaklaşımlar beslediği ancak kadını ele alma meselesinde net bir tavır ortaya koyamadığı görülmektedir. Bununla beraber, Ahmet Mithat'ın yaşadığı dönemde kadın konusu üzerine en çok eğilen yazarlardan biri olduğu ve yazar olarak Fatma Aliye Hanım'a verdiği destek de dikkate alındığında, toplumda kadına yönelik ataerkil bakış ile kendi fikirleri arasında kaldığı ve gel-gitler yaşadığı da düşünülebilir. Bu anlamda, hem Ferdane hem de Despino hakkında yaptığı çelişkili tanımlamaları, bu gel-gitler olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynaklar

- Ahmet Mithat (2000). *Karnaval-Vah*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKI, Niyazi (1963). *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- AKTAŞ, Gül (2013). "Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak", *EFD/JFL Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, Haziran, s. 53-72.
- ARAS, Bahtiyar Murat (2014). "Osmanlı Devleti'nde Din ve Devlet İlişkisi", *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, s. 68-75.
- ÇONOĞLU, Salim (2012). "Ahmet Mithat'ın Letaif-i Rivayat Adlı Eserinde Kadın", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Mart, s. 221-242.
- ERDEN, Aysu (2011), *Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar (Kötücüllük-Cinsellik-Erotizm)*, Hayâl Yayınları, İstanbul.
- ESEN, Nükhet (1997). *Türk Romanında Aile Kurumu 1870-1870*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ESEN, Nükhet (2006). *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (1999). "Tanzimat'ta İçtimai Hayat: Aile ve Kadın Telâkkisinde Tebeddül", *Tanzimat 2*, Komisyon, MEB, İstanbul.
- GÖKÇEK, Fazıl (2006). *Osmanlı Kapısında Büyümek (Ahmet Mithat Efendi'nin Hikaye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HUMM, Maggie (2002). *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, (Yay. Haz. Gönül Bakay), Say Yayınları, İstanbul.
- KARA, Esra (2009). *Ercüment Ekrem Talu'nun Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Mizahi Dille Eleştirisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- KAVCAR, Cahit (1985). *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MARDİN, Şerif (2003). *Türk Modernleşmesi - Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MORAN, Berna (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Ufuk (2003). "Türkiye'de Kadın Kıyafetinde Modernleşme Süreci ve Medyanın Etkisi-Moda, Reklam, Medya Üçgeni", *Köprü Dergisi*, Güz, Sayı 84.
-

- [http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar
&Goster=Yazi&YaziNo=570](http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=570), 20 Mart 2018'de erişildi.
- SAKALLI, Cemal (2016). *Günümüz Edebiyat Eleştiri ve Kuramları*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- SAMİ, Şemsettin (2003). *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, (Yay. Haz. Özlem Nemutlu), Özgür Yayınları, İstanbul.
- SEZER, Melek Özlem (2011). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*, Evrensel Basım Yayın, (2. Bas.), İstanbul.
- ŞENYİĞİT, Yunus - ÖZDEMİR, Mehmet (2015). A. Mithat Efendi'nin Kadın Konusundaki Çelişkileri ya da Adam İçinde Adam, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 2 (2), April, s. 447-464.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1997). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- TAŞ, Gün (2016). "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri", *Akademik Hassasiyetler*, Cilt 3, Sayı 5, s. 163-175.
- YILMAZ, Betül S. (2015). "Feminist Eleştiri Kuramının Mary Cassatt'nın Yapıtlarına Uygulanması", *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, Cilt 8, Sayı 8, Haziran, s. 75-91.

ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP ANNELERİN İYİ OLUŞLARININ BAŞA ÇIKMA TARZLARI, AİLE GEREKSİNİMLERİ VE SOSYAL DESTEK DEĞİŞKENLERİYLE MODELLENMESİ*

Demet VURAL YÜZBAŞI¹

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin iyi oluşlarını, stresle başa çıkma tutumları, aile gereksinimleri ve algılanan sosyal destek değişkenleriyle açıklamaya yönelik yapısal bir model geliştirmektir. Araştırma örneklemini İzmir ilinde yaşayan ve yaş aralığı 15-25 olan 365 zihinsel engelli çocuğun anneleri oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı kullanılmıştır. Yapılan yapısal eşitlik modeli analizinde, psikolojik iyi oluş ile problem odaklı baş etme ve algılanan sosyal desteğin pozitif yönde, duygu odaklı baş etme ve aile gereksinimlerinin ise negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, algılanan sosyal desteğin, problem odaklı baş etme ve aile gereksinimleri değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Bulgular alanyazın temelinde tartışılmış ve hem uygulayıcılara hem de araştırmacılara yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: iyi oluş, yapısal eşitlik modellemesi, zihinsel engelli

THE MODELING OF WELL-BEING OF MOTHERS WITH MENTALLY RETARDED CHILDREN BY COPING STRATEGIES, FAMILY NEEDS AND SOCIAL SUPPORT ABSTRACT

The purpose of this study was to develop a structural equation model explaining the well-being of mothers with mentally retarded children by ways of coping, family needs and perceived social support variables. The sample of the study composed of mothers with mentally retarded children aged 15 to 25 living in İzmir. The data of the study was collected through Psychological Well-Being Scale, Ways of Coping, Multidimensional Scale of Perceived Social Support and Family Needs Survey. The analysis of the structural equation model revealed that problem focused coping and perceived social support were positively related to psychological well-being whereas emotion focused coping

* Bu makale, yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Ege Üniversitesi Rektörlüğü Engelli Çocuklar Rehabilitasyon ve Eğitim Parkı
Araştırma Uygulama Merkezi. mail: demetyuzbasi@gmail.com,
ORCID: 0000 0002 6017 0875

and family needs were negatively related. Additionally, perceived social support was found to have a mediating role in the relationships between psychological well-being and problem focused coping and family needs. The findings were discussed in light of the literature and some suggestions were presented for both practitioners and researchers.

Keywords: well-being, structural equation modeling, mentally retarded

1.Giriş

İyi oluş kavramı özellikle son yirmibeş yıldır pozitif psikolojide önemli bir yer tutmaktadır (Ryan ve Deci, 2001). Her ne kadar iyilik hali- iyi oluş gibi kavramların arkasında “iyi”nin ne olduğunu sorgulayan ve yüzyıllar öncesine dayanan felsefi sorgulamalar yatsa da, bu konularda yapılan araştırmaların geçmişinin çok da uzak olmadığı görülmektedir (Ryff ve Singer, 1998). Özellikle postmodernizm ile birlikte, 1960’lı yıllardan sonra psikolojik gelişme ve sağlık konularına olan ilgi artmış ve psikolojinin psikopatoloji üzerindeki çalışma alanı daha çok iyi oluş (Diener, 1984) ve iyilik halini artırma (Cowen, 1991) konularına kaymıştır (akt. Ryan ve Deci, 2001; Kararımak ve Siviş, 2008).

İyi oluş kavramı kısaca “optimal düzeyde psikolojik deneyim ve işlev” olarak tanımlanabilir (Deci ve Ryan, 2008; Ryan ve Deci, 2001). Bu tanımdaki “optimal düzey” kavramından yola çıkıldığında, bireyin yaşamında davranışsal, duygusal ve bilişsel olarak en üst düzeye ulaşması akla gelmektedir. Bu yönüyle iyi oluş; kendini gerçekleştirme, yaşam doyumu, mutluluk, pozitif duygular, negatif duygular ve bütünsellik gibi pek çok kavramı da içinde barındırmaktadır (Bradburn,1969, akt. Ryff, 1989; Diener, 1984; Ryff, 1995). Psikolojik iyi oluş ise “bireyin kendi potansiyelinin farkında olması ve bu potansiyeli mükemmele ulaştırmak için en üst düzeyde işlevsel olarak kullanması” şeklinde tanımlanmaktadır (Ryff, 1989). Ryff (1989) tarafından ortaya atılan “6 Boyutlu Psikolojik İyi Oluş Modeli”nde bireyin kendisini kabul etmesi, olumlu ilişkiler kurması ve sürdürmesi, özerk olması, kendi ihtiyaçlarına uygun bir biçimde çevresel hakimiyet geliştirebilmesi, yaşamının bir amacının olması ve kişisel gelişime açık olması ön plana çıkmaktadır.

İyi oluş konusunda yapılan araştırmaların çoğunlukla yetişkinler ve üniversite öğrencileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (örn. Colomeischi, 2015; Gomez, Allemand ve Grob, 2012; Gutiérrez, Jiménez, Hernández ve Pcn, 2005; Hayes ve Joseph,

2003; Karademas, 2007; Sourı ve Hasanirad, 2011). Bununla birlikte farklı özellikteki gruplarla yapılan çalışmaların kısıtlı kaldığı göze çarpmaktadır. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin iyi oluş süreçleriyle ilgili yapılan çalışmaların da kısıtlı sayıda olduğu görülmektedir (Pozo, Sarria ve Brioso, 2014; Raina vd., 2005; Shenaar-Golan, 2016; Yağmurlu, Yavuz ve Şen, 2014). Bu durum söz konusu araştırmanın örneklemi oluşturan zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynler için geçerlidir. Nitekim zihinsel geriliğinin her düzeyinde çocukların özel ilgiye, özel eğitime ve çoğunlukla bir yetişkin tarafından sözel ya da fiziksel olarak desteklenmeye ve birebir bakıma ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Bu nedenle “engellilik” açısından değerlendirildiğinde, zihinsel engelli çocukların ailelerinin onlar için en önemli destek kaynağı olduğu gerçeği önümüze çıkmaktadır. Ebeveynlerin fizyolojik ve psikolojik anlamda sağlıklı olması bu çocuklar için büyük bir önem taşımaktadır. Psikolojik iyi oluş özelinde değerlendirildiğinde ebeveynlerin hem çocuklarındaki engel durumunu hem de kendilerini kabul etmeleri, olumlu kişilerarası ilişkiler yürütmeleri, kendilerine yönelik kararlarda özerk davranabilmeleri, yaşamlarında ortaya çıkan gereksinimlerine uygun çevre oluşturabilmeleri, kendilerini geliştirebilmeleri ve yaşamlarında bir anlam duygusuna sahip olmaları engelli çocuğa sahip ebeveynler açısından oldukça önemlidir. Ancak engelli bir çocuğa sahip olmanın, hem birey olarak ebeveynlerin psikolojik sağlık ve iyi oluşları üzerinde hem de aile üzerinde farklı etkiye sahip olduğu açıktır. Bu bağlamda, ebeveynlerin iyi oluşunu etkileyen etmenlerin ortaya konması ve buradan hareketle, ebeveynlere ne şekilde destek olunması gerektiğinin belirlenmesi oldukça önemlidir.

Alanyazında yer alan araştırmalara bakıldığında, başa çıkma, stres yönetimi, sosyal destek, çocuğun problem davranışları, engel düzeyi, ailenin gelir düzeyi, aile birlikteliği ve özyeterlik algısı gibi değişkenlerle engelli çocuğa sahip ebeveynlerin iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelendiği görülmektedir. Bununla birlikte, ebeveynlerin hem kendi aralarında hem de sağlıklı çocuğa sahip ebeveynlerle karşılaştırıldığında iyi oluş düzeyleri açısından ne yönde farklılaştığına dair yapılan araştırmalar da alanyazında yer almaktadır (Bumin, Günel ve Tükel, 2008; Canarslan ve Ahmetoğlu, 2015; Önes, Yılmaz, Çetinkaya ve Çağlar, 2005; Pozo, Sarria ve Brioso, 2014; Raina vd., 2005; Shenaar-Golan, 2016; Yağmurlu, Yavuz ve Şen, 2014).

Raina ve meslektaşlarının (2005) yürüttüğü bir modelleme çalışmasında, aile işleyişi ve bakım gerekliliğinin psikolojik ve bedensel sağlığı doğrudan yordadığı; kendilik algısı ve stres

yönetiminin psikolojik sağlık ile doğrudan ilişkili olduğu bulunmuştur. Sosyal desteğin, çocuğun davranışlarının ve gelir düzeyinin iyi oluş üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Güncel bir araştırmada da ailenin sosyoekonomik durumunun iyi olması, çocuğun engel düzeyinin düşük olması, ebeveynlerin evli olması, ebeveynlerin umut düzeylerinin yüksek olması ve aile işlevsellik düzeyinin yüksek olmasının, çocuklarında gelişimsel gerilik olan ebeveynlerin iyi oluş düzeyleri ile pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Shenaar-Golan, 2016). Benzer bir şekilde, Yağmurlu, Yavuz ve Şen (2014) tarafından yapılan bir çalışmada, ekonomik olarak daha avantajlı olan, ailesinden sosyal destek gören ve daha az ebeveyn stresi yaşayan annelerin iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Otizmlı çocuğa sahip ebeveynlerle yürütülen bir modelleme çalışmasında ise çocukların problem davranışları ile ebeveynlerin uyum ve iyi oluş düzeylerinin negatif yönde ilişkili olduğu; babaların kaçınmacı, annelerin problem odaklı baş etme tutumlarının aile kalitesi ve iyi oluş düzeyleri üzerinde olumlu etkisinin olduğu bildirilmiştir (Pozo, Sarria ve Briosio, 2014).

Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam kalitelerini konu edinen çalışmalarda ise engelli çocuğa sahip annelerin uyku, fiziksel aktivite, ağrı/acı, enerji, sosyal dışlanma ve duygusal tepkiler gibi boyutlarda daha olumsuz bir tablo sergiledikleri (Önes vd., 2005); depresyon ve kaygı düzeyleri açısından risk taşıdıkları ve bu durumun annelerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği bildirilmiştir (Bumin, Günal ve Tükel, 2008). Bir diğer araştırmada ise engelli çocuğa sahip anneler ile babalar yaşam kalitesi açısından karşılaştırılmış ve yine annelerin yaşam kalitesi alanlarındaki (bedensel, ruhsal, sosyal ve çevresel) puan ortalamalarının babalardan daha düşük olduğu bulunmuştur. Özellikle de sosyal ve ekonomik anlamda desteklenmeyen ebeveynlerin yaşam kalitelerinin daha düşük olduğu bulgulanmıştır (Canarşlan ve Ahmetoğlu, 2015).

Yukarıda sunulan çalışmalara ek olarak, alanyazında iyi oluşu farklı değişkenler üzerinden yordayan pek çok çalışma mevcuttur. Bu değişkenlerden en çok öne çıkanlar şüphesiz kaygı, depresyon, stres düzeyi ve sağlık algısıdır. Doğrudan iyi oluşu inceleyen araştırmalara paralel olarak bu çalışmalarda da özyeterlik algısı, çocuğun davranışları, baş etme yöntemleri, engel düzeyi, aile birlikteliği ve sosyal destek gibi değişkenlerin araştırmalar kapsamında ele alındığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalardan elde edilen ortak bir bulgu engelli çocuğa sahip ebeveynlerin olumsuz duyguları yaşama sıklığı, kaygı, depresyon, stres, yaşam doyumu ve toplamda iyi oluş

açısından dezavantajlı bir durumda olduğudur (Barlow Cullen-Powell ve Cheshire, 2007; Çengelci, 2009; Dhar, 2009; Fianco vd., 2014; Gallagher ve Hannigan 2014; Jaramillo, Moreno ve Rodríguez, 2016; Keskin, Bilge, Engin ve Dölgerler, 2010; Kılıç, Gençdoğan, Bağ ve Arıcan, 2013; Nagarkar, Sharma, Tandon ve Goutam, 2014; Uğuz, Toros, İnanç ve Çolakkadıoğlu, 2004; Veisson, 1999; Yıldırım vd., 2012). Özellikle de, engelli çocuğa sahip annelerin olumsuz etkilere daha açık konumda olduğu saptanmıştır (Avşaroğlu, 2012; İslam, Shanaz ve Farjana, 2013; Kalgotra ve Warwal, 2016; Mutlu, Akmeře ve Günel, 2010).

Engelli çocuğa sahip ailelerin temel gereksinimlerinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalar da alanyazında önemli bir yer tutmaktadır (örn. Alae, Shahboulaghi, Khankeh ve Kermanshahi, 2015; Bailey vd., 1999; Çetinkaya ve Öz, 2000; Ellis vd., 2002; Hendriks, De Moor, Oud ve Franken, 2000; Hughes, Valle-Riestra ve Arguelles, 2008; Martins ve Couto, 2014; Palisano vd., 2009; Wong vd., 2004). Araştırmaların önemli bir kısmı, engelli çocuğa sahip olan ailelerin işleyiş ve yapı açısından bazı değişimler yaşadıklarını (Reichma vd., 2008; Er, 2006); yeni sorumluluklar yüklendiklerini (Üskün ve Gündoğar, 2010) ve buna bağlı olarak farklı gereksinimler yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu gereksinimlerin başında maddi gereksinimler (Aydoğan, 1999; Heiman ve Berger, 2008; Walker vd., 1989) gelmektedir. Buna ek olarak, ailelerin özellikle çocuğun engel durumu, tedavisi, ebeveyn tutumları, sosyal hizmetler, çocuğun şu anda ve ileride gidebileceği kurumlar hakkında bilgilenme ihtiyacının ön planda olduğu görölmektedir (Bailey vd., 1999; Çetinkaya ve Öz, 2000; Ellis vd., 2002; Hendriks, De Moor, Oud ve Franken, 2000; Hughes, Valle-Riestra ve Arguelles, 2008; Palisano vd., 2009; Wong vd., 2004). Ailelerin, sosyal hizmetler (Walker vd., 1989; Wong vd., 2004), ulaşım hizmetleri (Martins ve Couto, 2014), bütüncül sağlık hizmetleri (Alae vd., 2015) ve psikososyal destek (Alae vd., 2015; Martins ve Couto, 2014; Wong vd., 2004) gibi hizmetlere ihtiyaç duydukları da birçok araştırmada vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu gereksinimlerin ne derece giderildiği ise bireylerin iyi oluşları üzerinde etkisi olduğu öngörölen bir başka etmen olarak karşımıza çıkmaktadır (Farmer vd., 2004; Leibach vd., 2014; Üskün ve Gündoğar, 2010).

Bununla birlikte, alanyazında etkili başa çıkma yöntemlerinin, yüksek özyeterlik algısının, sosyal desteğin ve aile birlikteliğinin yukarıda bahsedilen olumsuz etkiyi bir anlamda azaltabileceğini ortaya koyan araştırmalar da yer almaktadır. Özellikle engelli çocuğu

olan ebeveynlerin yaşadıkları olumsuz duygular ve stres ile ne şekilde baş etmeye çalıştıkları ve bu yöntemlerin iyi oluş düzeyleri ile ne yönde ilişkili olduğuna dair yapılan araştırmalar alanyazında önemli bir yer tutmaktadır (Boyraz ve Sayger, 2011; Coşkun ve Akkaş, 2009; Ghasempour vd., 2012; Kılıç vd., 2013; Lai Goh, Oei ve Sung, 2015; Lin, Orsmond, Coster ve Cohn, 2010; Pozo vd., 2014; Wiedebusch vd., 2010).

Söz konusu araştırmaların önemli bir kısmında problem odaklı baş etme yöntemlerinin depresyon, kaygı (Lin vd., 2010) ile ters yönde ve iyi oluş düzeyleri (Pozo vd., 2014) ile pozitif yönde ilişkili; duygu odaklı baş etme yöntemlerinin ise depresyon (Lai Goh, Oei ve Sung, 2015; Lin vd., 2010) ile pozitif yönde ilişkili olduğu bildirilmiştir. Bir araştırmada ise çocuğa odaklanma, evlilik ilişkisini güçlendirme, sosyal destek arama, kendini kabul ve olgunlaşma gibi yöntemlerin yaşam doyumunu olumlu yönde etkilediği bulgulanmıştır (Wiedebusch vd. 2010). Ghasempour ve meslektaşlarının (2012) yürüttükleri bir çalışmada engelli çocuğu olan annelerin psikolojik iyi oluş açısından daha dezavantajlı oldukları ve işlevsel olduğu öngörülen bilişsel baş etme yöntemlerini daha az kullandıkları bildirilmiştir. Bu sonuçlar, işlevsel baş etme yöntemlerini kullanmayan annelerin iyi oluş düzeylerinin olumsuz yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ailelerin uyum düzeyinin yüksek olması (Lin vd., 2010); aile birlikteliği, gelir düzeyi ve özyeterlik algısının yüksek olması (Boyraz ve Sayger, 2011) ve sosyal destek görmeleri (Coşkun ve Akkaş, 2009; Kılıç vd., 2013) ise ebeveynlerin iyi oluşlarına olumlu bir katkı sunmaktadır.

Engelli çocuğa sahip ebeveynler üzerinde yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde, ebeveynlerin iyi oluşlarını direk konu edinen ve iyi oluşlarını etkileyen etmenlerin ortaya konduğu çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte, ebeveynlerin psikolojik belirtileri, stres algısı, baş etme tutumları, ailede yaşanan güçlükler, aile gereksinimleri ve algılanan sosyal destek gibi çeşitli psikolojik değişkenlerin çalışmalarda bağımsız değişkenler olarak ele alındığı ve bu çalışmaların ebeveynlerin deneyimleri hakkında önemli bir bilgi birikimi sağladığı görülmektedir. Ancak bu yapıların daha kapsamlı ve bütüncül bir açıdan ele alınmasının literatüre önemli katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu araştırma kapsamında, psikolojik açıdan daha fazla risk altında olduğu düşünülen zihinsel engelli çocuğu olan annelerin başa çıkma tutumlarının, aile gereksinimlerinin ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin iyi oluş düzeyleri üzerindeki

etkisinin değerlendirilmesinin kabul edilebilir gerekçeleri olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, zihinsel engelli çocuğu olan annelerin iyi oluşlarının sosyal destek, aile gereksinimleri ve başa çıkma tarzları değişkenleri ile açıklayan bir modelin test edilmesidir. Önerilen modelde öncelikle psikolojik iyi oluş ile aile gereksinimleri, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma ve algılanan sosyal destek arasında doğrudan ilişki olduğu öngörülmektedir. Bununla birlikte algılanan sosyal desteğin aile gereksinimleri, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında aracı değişken olarak rol aldığı öngörülmektedir. Son olarak problem odaklı başa çıkma, duygu odaklı başa çıkma, aile gereksinimleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri inceleyen söz konusu modelin iyi bir model olduğu hipotez edilmektedir.

2. Yöntem

Bu bölümde; araştırmanın örnekleme, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizinde kullanılan yöntemlere ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1. Evren ve örneklem

Araştırmanın evrenini İzmir ilinde bulunan zihinsel engelli tanısı almış çocukların anneleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise İzmir ilindeki çeşitli özel eğitim merkezleri ve iş okullarında öğrenim gören, zihinsel engellilik tanısı almış, 15-25 yaş aralığındaki öğrencilerin anneleri meydana getirmektedir. Veri toplama sürecinde ulaşılabilir örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini oluşturan annelerin (n = 365) yaş ortalaması 45.35 (SS= 7.25, yaş aralığı = 28-65) olarak bulunmuştur. Çocukların yaş ortalaması ise 18.69 (SS = 2.66, yaş aralığı = 15-25) olarak belirlenmiştir. Çocukların zihinsel engel düzeyine bakıldığında ise % 27.1'inin hafif (n = 99), % 47.1'inin orta (n = 172), % 21.6'sının ağır (n = 79) ve % 3.3'ünün ise çok ağır (n = 12) düzeyde zihinsel engeli olduğu ortaya çıkmıştır.

2.2. Veri toplama araçları

Bu araştırmada katılımcılara çeşitli demografik bilgileri içeren kişisel bir bilgi formu ve dört ölçek uygulanmıştır. Katılımcıların iyi oluş düzeyleri "*Psikolojik İyi Oluş Ölçeği*" (Diener vd., 2010); başa çıkma tutumları "*Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği*" (Folkman ve Lazarus, 1985); algıladıkları sosyal destek düzeyi "*Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği*" (Zimet vd., 1988) ve aile gereksinimleri "*Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı*" (Bailey ve Simeonsson, 1988)

ölçekleri aracılığıyla belirlenmiştir. Aşağıdaki kısımda söz konusu ölçeklere ilişkin uyarılama, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Bu formda annelerin yaşı, eğitim durumu, çocuklarının doğum tarihi, zihinsel engellilikle birlikte görülen hastalığının adı ve çocuklarının zihinsel engel derecesine ilişkin sorular yer almaktadır.

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PiÖÖ): Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PiÖÖ), Diener ve arkadaşları (2010) tarafından mevcut iyi oluş ölçümlerini tamamlayıcı, sosyo-psikolojik iyi oluşu ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçek 8 maddeden oluşmakta ve maddeler “kesinlikle katılmıyorum (1)” ile “kesinlikle katılıyorum (7)” şeklinde cevaplanmaktadır. Bütün maddeler olumlu ifadeler içermektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 8, en yüksek puan ise 56’dır. Yüksek puan, bireyin yüksek düzeyde psikolojik kaynak ve güce sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .80; test-tekrar test güvenirliği ise .86 ($p < .001$) olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarılama çalışması Telef (2013) tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmada, açımlayıcı faktör analizi sonucunda açıklanan toplam varyansın %42 olduğu; maddelerin faktör yüklerinin ise .54 ile .76 arasında olduğu bildirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri RFI = 0.92, CFI = 0.95, NFI = 0.94, IFI = 0.95, GFI = 0.96, SRMR = 0.04 ve RMSEA = 0.08 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin güvenirlik katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri ise CFI = 0.99, NNFI = 0.98, GFI = 0.96, AGFI = 0.93, IFI = 0.99, SRMR = 0.029 ve RMSEA = 0.073 olarak bulunmuştur.

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ): Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ), Folkman ve Lazarus (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin amacı stresli durumlar karşısında bireylerin başvurduğu bilişsel ve davranışsal başa çıkma yollarını incelemektir. Orijinal ölçeğin 66 maddeden oluşan 4’lü Likert ölçeğidir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .80 olarak bildirilmiştir. Ölçekte, Problem ve Duygu Odaklı Başa Çıkma ana boyutlarında olmak üzere toplam 8 (sekiz) alt ölçek bulunmaktadır. Problem odaklı başa çıkma boyutu aktif ve işlevsel baş etme yöntemlerini; duygu odaklı başa çıkma boyutu ise çaresiz yaklaşım, boyun eğici yaklaşım gibi işlevsel olmadığı öngörülen yöntemleri içermektedir. SBTÖ, ilk kez Siva (1988) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Şahin ve Durak (1995), dörtlü Likert tipi SBTÖ’yü yeniden Türkçeye uyarlamıştır ve 30 maddelik kısa bir form elde etmiştir. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin, iki

boyuttan ve 5 (beş) alt ölçekten oluştuğu bildirilmiştir. Ölçeğin alt ölçeklerinden alınan puanlar toplanarak 2 (iki) boyuta ait toplam puan elde edilmektedir. Alt ölçeklerden alınan yüksek puanlar, bireyin o yaklaşımı daha çok benimsediğine işaret etmektedir. Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları .45 ve .80 arasında değişmektedir. Ölçeğin bütününe yönelik Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ise .68'dir. Bu araştırmada da Şahin ve Durak (1995) tarafından uyarlanan 30 maddelik Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği kullanılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Problem Odaklı Baş Etme Alt Ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı .86; Duygu Odaklı Baş Etme Alt Ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı ise .81 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri ise CFI = 0.91, NNFI = 0.90, GFI = 0.83, AGFI = 0.80, IFI = 0.91, SRMR = 0.091 ve RMSEA= 0.069 olarak bulunmuştur.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBASDÖ):

Zimet ve meslektaşları (1988) tarafından geliştirilen bu ölçeğin amacı, bireylerin algıladığı sosyal destek unsurlarını belirlemektir. Ölçek 3 faktörden oluşmaktadır ve Alfa iç tutarlılık katsayısı .88, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .85 olarak belirtilmiştir. Ölçeğin alt faktörlerine özgü iç tutarlılık katsayıları ise özel kişi için .91, aile için .87 ve arkadaş için .85 olarak bildirilmiştir. Türkiye'de ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Eker ve Arkar (1995) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin, Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları 0.80 - 0.95 arasında değişmektedir. Geçerlik çalışmalarında kullanılan dış ölçeklerle korelasyonu ise $r = .73$ olarak bulunmuştur. Toplam 12 maddeden oluşan Ölçek, "kesinlikle hayır" (1 puan) ile "kesinlikle evet" (7 puan) arasında değişen 7'li Likert ölçeğidir. Ölçek, "Aile", "Arkadaş", "Özel Kişi" desteğini belirleyen ve dört maddeden oluşan üç alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçeğin tamamından elde edilebilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 84'tür. Elde edilen toplam puanın yüksek olması, algılanan sosyal desteğin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri ise CFI = 0.97, NNFI = 0.95, GFI = 0.90, AGFI = 0.85, IFI = 0.97, SRMR = 0.075 ve RMSEA = 0.10 olarak belirlenmiştir.

Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı (AGBA): Ölçek, Bailey

ve Simeonsson (1988) tarafından işitme engelli çocukların ailelerinin gereksinimlerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Orijinal ölçek 34 maddeden ve 6 faktörden oluşmaktadır. Araştırmacılar, anne ve babalar için geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını ayrı ayrı yürütmüşler ve yalnızca test-tekrar test güvenirliliği analizini rapor etmişlerdir. Özgün çalışmadaki test tekrar test güvenirlilik katsayısı anneler için

.67; babalar için .81 olarak bildirilmiştir. Ölçek, Sucuoğlu (1995) tarafından zihinsel engelli ve otistik çocukların ailelerinin gereksinimlerini belirlemek amacıyla Türkçeye çevrilmiş ve geçerlik güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının .90 olduğu saptanmakla birlikte, madde sayısı 24 olarak belirlenmiş ve alt ölçek sayısının yine 6 olduğu bildirilmiştir. Cavkaytar, Ardiç ve Aksoy'un (2014) yaptıkları AGBA'nın geçerlik ve güvenirliğinin güncellenmesi çalışmasında yaptıkları açımlayıcı faktör analizi sonuçları ölçeğin 4 (dört) faktör ve 29 maddeden oluştuğunu göstermiştir. AGBA'ndan alınan toplam puanlar baz alınarak hesaplanan test-tekrar test güvenirliği .92 ($p < .01$) olarak bildirilmiştir. Alt ölçeklerin test-tekrar test güvenirliği ise "Maddi Gereksinim Alt Ölçeği" için .86 ($p < .01$), "Çevreye Açıklama Gereksinimi Alt Ölçeği" için .90 ($p < .01$), "Bilgi Gereksinimi Alt Ölçeği" için .87 ($p < .01$), "Genel Destek ve Toplumsal Hizmet Gereksinimi Alt Ölçeği" için .83 ($p < .01$) olarak bildirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlık değerlerinin ise toplam ölçek ve alt ölçekler boyutlarının hepsinde .80'in üzerinde olduğu görülmektedir. Maddelerden alınabilecek en düşük puan 1, en yüksek puan ise 3'tür. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 29, en yüksek puan ise 87'dir. Ölçekten yüksek puan alınması, ailenin gereksinim düzeylerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Bu çalışmada da Cavkaytar, Ardiç ve Aksoy'un (2014) önerdiği güncel form kullanılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin güvenirlik katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri ise CFI = 0.95, NNFI = 0.95, GFI = 0.81, AGFI = 0.78, IFI = 0.95, SRMR = 0.075 ve RMSEA = 0.080 olarak bulunmuştur.

2.3. Verilerin toplanması

Gerekli izinlerin alınmasının ardından Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel eğitim merkezleri ve iş okullarında ölçek uygulaması yoluyla 2015- 2016 ve 2016-2017 eğitim-öğretim yılında araştırmanın verileri toplanmıştır. Veri toplama araçları, annelere kişisel olarak ulaşılması halinde araştırmacı tarafından kapalı zarf kullanılarak elden teslim edilmiş ve alınmıştır. Annelere kişisel olarak ulaşılabilmesi halinde ise veri toplama süreci rehber öğretmenler, öğretmenler veya öğrenciler aracılığıyla kapalı zarf kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplamaya başlamadan önce bilgilendirilmiş onam formu ile katılımcılara etik açıdan hakları yazılı olarak açıklanmıştır. Uygulama yaklaşık 30 dakika sürmüştür.

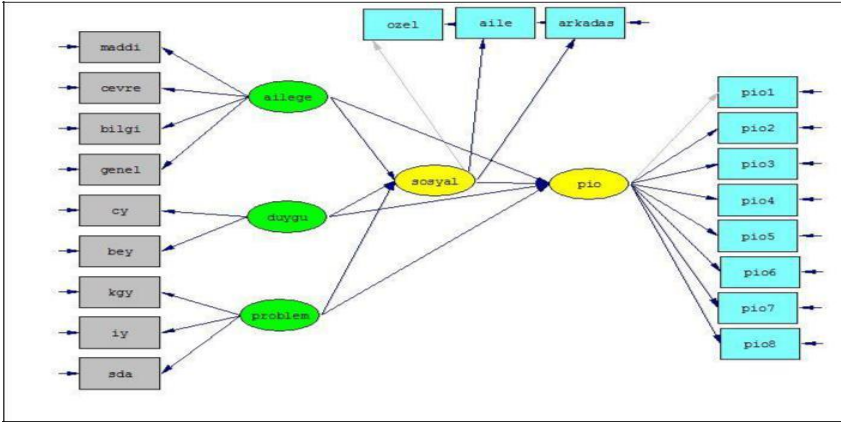
2.4. Verilerin Analizi

Kişisel bilgi formunda yer alan verilere ilişkin yapılan frekans analizinde SPSS 20 programdan yararlanılmış ve örneklem özellikleri

belirlenmiştir. Modele ilişkin analizler ise Lisrel (8.30) programı ile yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında yapılan yapısal eşitlik modeli analizinde izlenen aşamalar; modelin betimlenmesi ve tanımlanması, modelin hesaplanması, model uyumunun test edilmesi ve modelin yeniden betimlenmesi şeklinde belirlenmiştir (Kline, 2011; Schumacker ve Lomax, 2004).

3. Bulgular

Önerilen modelde psikolojik iyi oluş ile aile gereksinimleri, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma ve algılanan sosyal destek arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Bununla birlikte algılanan sosyal destek; aile gereksinimleri, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında aracı değişken olarak rol almaktadır. Modelde yer alan bağımlı değişkenler algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş iken bağımsız değişkenler duygu ve problem odaklı stresle başa çıkma ile aile gereksinimleri olarak belirlenmiştir (şekil 1).

şekil 1. Araştırma kapsamında önerilen model

3.1. Ölçüm modelinin test edilmesi

Yapısal modelleme sürecinde yapısal model ortaya konmadan önce ölçüm modeli ile gözlenen değişkenler ile örtük değişkenler arasındaki ilişki test edilmektedir. Bu nedenle psikolojik iyi oluş, algılanan sosyal destek, duygu odaklı stresle başa çıkma, problem odaklı stresle başa çıkma ve aile gereksinimleri örtük değişkenleri ve bu değişkenlerin göstergeleri olan gözlenen değişkenler ile doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak ölçüm modeli kurulmuştur. Ölçüm modeline ilişkin uyum istatistikleri incelendiğinde ise Ki-kare

anlamlılık değeri 496.14 ve serbestlik derecesi 167 olarak hesaplanmıştır. Ki-kare ile serbestlik derecesi oranı incelendiğinde bu değerin 3'ten (üç) küçük olduğu ($\chi^2 /sd= 2.97$); dolayısıyla modelin oldukça iyi uyum gösterdiği anlaşılmaktadır. Diğer model uyum iyiliği istatistikleri incelendiğinde GFI değeri 0.88, AGF değeri 0.85, CFI değeri 0.95 olarak, RMSEA değeri ise 0.074 olarak hesaplanmıştır. Model uyum istatistikleri göz önüne alındığında ölçüm modelinin iyi bir model olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272).

3.2. Yapısal modelin test edilmesi

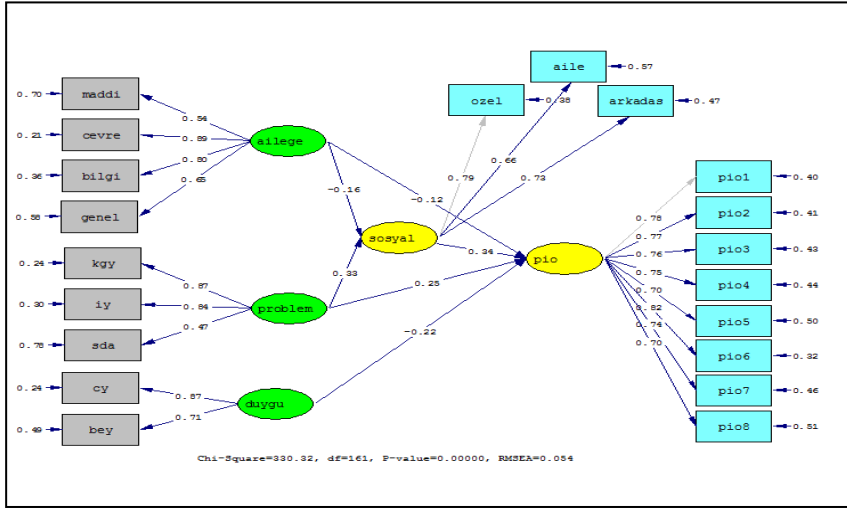
Bu aşamada, araştırma kapsamında önerilen yapısal modelin veri seti ile uyum sağlayıp sağlamadığı test edilmiştir. Model veri uyumunun test edilmesi için modelin uyum indeksleri incelenmiştir. İndeksler incelendiğinde Ki kare anlamlılık değeri 321.91 ve serbestlik derecesi 160 olarak hesaplanmıştır. Ki kare değeri serbestlik derecesine bölüldüğünde (χ^2 /sd) ise 2.01 değeri bulunmuştur. Bu değer dikkate alındığında, oldukça yüksek bir model veri uyumu sağlandığı ifade edilebilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272). Diğer uyum istatistikleri incelendiğinde ise CFI, GFI, IFI, NNFI değerlerinin 0.90'dan yüksek çıktığı, AGFI değerinin ise 0.89 olduğu görülmektedir. Bu değerler modelin mükemmel uyum gösterdiğini ifade etmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272; Şimşek, 2007, s. 48). Hata değerleri olan SRMR ve RMSEA değerleri dikkate alındığında ise bu değerlerin sırasıyla 0.056 ve 0.054 değerlerinde olduğu ve yine modelin oldukça iyi bir model veri uyumuna sahip olduğu ifade edilebilir.

Değişkenlerin aldığı yük değerleri incelendiğinde, psikolojik iyi oluş değişkeni ile aile gereksinimleri arasında -0.12, algılanan sosyal destek değişkeni ile 0.33, problem odaklı stresle başa çıkma değişkeni ile 0.25 ve duygu odaklı stresle başa çıkma değişkeni ile -0.23 değerlerinde doğrudan etki görülmektedir. Ancak değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlılığı incelendiğinde, duygu odaklı baş etme ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiye dair hesaplanan t değerinin anlamlı düzeyde olmadığı (-0.23), diğer değişkenlere ait t değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle modelin yeniden betimlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

3.3. Yapısal modelin yeniden betimlenmesi

Önerilen ilk modelin veri uyumunun oldukça yüksek olmasına ve değişkenler arasındaki doğrudan etkilerin anlamlı bulunmasına rağmen duygu odaklı baş etme ile algılanan sosyal destek değişkeni

arasındaki ilişkinin anlamlı düzeyde olmadığının görülmesi nedeniyle önerilen ilk model üzerinde modifikasyon yapılarak model yeniden betimlenmiştir. Bu modifikasyon çerçevesinde duygu odaklı baş etme ve algılanan sosyal destek değişkenleri arasında kurulan ilişki modelden çıkarılmıştır. Önerilen son modele ilişkin path diyagramı standartlaşmış katsayılarla birlikte şekil 2’de sunulmuştur.

şekil 2. Önerilen son modelin path diyagramı

Önerilen son modele ait indeksler incelendiğinde Ki kare anlamlılık değeri 330.32 ve serbestlik derecesi 161 olarak hesaplanmıştır. Ki kare değeri serbestlik derecesine bölündüğünde (χ^2 /sd) ise 2.05 değeri bulunmuştur. Bu değer dikkate alındığında, oldukça yüksek bir model veri uyumu sağlandığı ifade edilebilir. Diğer uyum istatistikleri incelendiğinde ise CFI değerinin 0.97; GFI değerinin 0.92; AGFI değerinin 0.89; IFI değerinin 0.97 ve NNFI değerinin 0.97 çıktığı g r lmektedir. Bu değerler modelin m kemm l uyum gösterdiğine işaret etmektedir. Hata değerleri olan SRMR ve RMSEA değerleri de dikkate alındığında ise bunların sırasıyla 0.056 ve 0.054 değerlerinde olduğu ve yine modelin oldukça iyi bir model veri uyumuna sahip olduğu g r lmektedir  okluk, şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272; şimşek, 2007, s. 48).

Önerilen son modelin uyum iyiliği testlerine ilişkin değerler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

Önerilen son yapısal modelin uyum iyiliği testlerine ilişkin değerler

Ki-kare	Df	CFI	NNFI	GFI	AGFI	IFI	SRMR	RMSEA	%90 C.I. RMSEA
330.32	161	0.97	0.97	0.92	0.89	0.97	0.056	0.054	0.045; 0.062

Değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlılığı ve aldıkları yükler incelendiğinde ise tüm değişkenlere ait t değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Değişkenlerin aldığı yük değerlerinin incelenmesi aşamasında doğrudan ve dolaylı etkiler dikkate alınmıştır. Psikolojik iyi oluş değişkeni ile aile gereksinimleri değişkeni arasında -0.12, algılanan sosyal destek değişkeni ile 0.34, problem odaklı stresle başa çıkma değişkeni ile 0.25, duygu odaklı stresle başa çıkma değişkeni ile -0.22 değerlerinde doğrudan etki olduğu görülmektedir. Algılanan sosyal destek değişkeninin psikolojik iyi oluş değişkeni ile aile gereksinimleri ve problem odaklı baş etme değişkenleri arasında aracı değişken rolü görmesi nedeniyle dolaylı etkiler de hesaplanmıştır. Bu değerler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Önerilen son yapısal modeldeki dolaylı etkilere ait path katsayıları

Bağımsız Değişken	Aracı Değişken	Bağımlı Değişken	Dolaylı Etki
Aile Gereksinimleri	Sosyal Destek	Psikolojik İyi Oluş	İyi -0.16x 0.34= -0.05
Problem Odaklı Başa Çıkma	Sosyal Destek	Psikolojik İyi Oluş	İyi 0.33 x 0.34= 0.11

4. Tartışma

Bu araştırmada zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin iyi oluşlarına dair bir model önerilmiştir. Araştırmada, problem odaklı başa çıkma, duygu odaklı başa çıkma, aile gereksinimleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri inceleyen modelin iyi bir model olduğu iddia edilmiş ve bulgular bu denenceyi doğrulamıştır. Bu modelde, problem odaklı stresle başa çıkma, duygu odaklı stresle başa çıkma, aile gereksinimleri ve sosyal destek

değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Bulgular, öngörülen bu ilişkileri desteklemektedir. Bununla birlikte, sosyal destek değişkeninin problem odaklı stresle başa çıkma ve aile gereksinimleri değişkenleri ile psikolojik iyi oluş arasında aracı değişken olarak rol aldığı görülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde, engelli çocuğa sahip ebeveynler veya benzer bir örneklemede stresle başa çıkma, aile gereksinimleri, sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenlerinin bir arada ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak engelli çocuğa sahip ebeveynlerin iyi oluş düzeylerinin yordayan değişkenlerin belirlenmesini amaçlayan kapsamlı bazı araştırmalar göze çarpmaktadır. Bu araştırmalarda aile işleyişi, bakım gerekliliği, kendilik algısı, stres yönetimi, sosyal destek, gelir düzeyi, çocuğun problem davranışları, baş etme tutumları, aile birlikteliği, özyeterlik algısı ebeveyn stresi gibi bazı değişkenlerin yordayıcı değişkenler olarak belirlendiği görülmektedir (örn. Boyraz ve Sayger, 2011; Lai Goh vd., 2015; Pozo, vd., 2014; Raina vd., 2005; Yağmurlu vd., 2014). Araştırma bulgularının alanyazın ile tutarlı olduğu görülmekle birlikte, bu araştırmanın söz konusu değişkenlerin birlikte ele alındığı ilk çalışma olduğu sanılmaktadır. Bu nedenle, iyi oluşu açıklamak için öngörülen bu modelde yer alan değişkenlerin daha detaylı incelenerek, elde edilen bulguların olası sebeplerinin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın önemli bulgularından biri, annelerin benimsediği stresle baş etme yöntemlerinin doğrudan iyi oluş düzeyleri ile ilişkili olduğudur. Problem odaklı baş etme ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde ilişki varken duygu odaklı baş etme ile psikolojik iyi oluş arasında negatif yönde ilişki vardır. Bu bulgular, alanyazındaki birçok araştırma bulgusu ile paralellik arz etmektedir (Bahar vd., 2009; Chang vd., 2009; Folkman vd., 1986; Hastings vd., 2005; Karademas, 2007; Keskin vd., 2010; Mayordomo-Rodríguez vd.,; Matheson ve Anisman, 2003; McCrea ve Costa, 1986; ; Tomás vd., 2012). Problem odaklı başa çıkma yöntemleri, problemleri durumunu değiştirmeye yönelik sarf edilen bilişsel ve davranışsal çabaları içermektedir (Folkman ve Lazarus, 1980; Lazarus ve Folkman, 1984). Bu bağlamda, engelli çocuğa sahip annelerin sorunun çözümüne ilişkin kendine güvenli ve iyimser yaklaşım benimsemesi ve de sosyal desteğe başvurmalarının, onların iyi oluş düzeylerine olumlu katkı yapması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim stres yaratan olaylara yönelik uygun başa çıkma yollarını benimseyen bireylerin yaşam doyum düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir (Deniz, 2006). Bu noktada,

zihinsel engelli çocuğa sahip anneler için de problem odaklı baş etme yöntemlerinin işlevsel olduğu söylenebilir.

Buna ek olarak, problem odaklı baş etme ile iyi oluş arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin olumlu katkısından da söz edilebilir. Sosyal destek ve problem odaklı baş etme birbiriyle olumlu yönde ilişkili iken, dolaylı olarak iyi oluş üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir. Alanyazın incelendiğinde, zihinsel engelli çocuğa sahip anne örneklemine problem odaklı başa çıkma ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide sosyal desteğin aracı rolünü ele alan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Engelli çocuğa sahip anneler üzerinde yapılan bir araştırmada işlevsel baş etme yöntemlerine ek olarak duygusal desteğin ve komşulardan alınan sosyal desteğin annelerin stres ve ruh sağlığı problemi yaşama riskini azalttığı bildirilmiştir (Zablotsky vd., 2013). Bu araştırmadan elde edilen bulgu, problem odaklı baş etme yöntemlerini benimseyen annelerin, algıladığı sosyal desteğin de katkısıyla daha yüksek düzeyde psikolojik iyi oluş deneyimlediği şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda, sosyal desteğin bu ilişkiyi güçlendirdiği, dolayısıyla problem odaklı baş etme gibi kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin sosyal çevreleri tarafından desteklenmesinin sağlanması psikolojik açıdan olumlu bir etki bırakabilir.

Bununla birlikte, duygu odaklı baş etme ile psikolojik iyi oluş arasında saptanan negatif ilişki bu yöntemlerin işlevsel olmadığına işaret etmektedir. Bu bulgu alanyazındaki pek çok araştırmaya paraleldir (Dabrowska ve Pisula, 2010; Hastings vd., 2005; Jones vd., 2003; Karademas, 2007; Lai Goh vd., 2015; Mayordomo-Rodríguez vd., 2015). Yaşanan zorlu durumlar karşısında annelerin boyun eğici ve çaresiz yaklaşım benimsemelerinin, kendilerine psikolojik iyi oluş açısından dezavantaj sağladığı görülmektedir. Sonuç olarak, stresle baş etme yöntemleri değerlendirildiğinde, zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin problem odaklı baş etme yöntemlerini tercih etmesinin psikolojik iyi oluş açısından kendilerine katkı sağlayacağı ve yeterli sosyal destek algısının bu katkıyı daha da güçlendireceği söylenebilir.

Bu araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin gereksinimlerinin karşılanma düzeylerinin, annelerin psikolojik iyi oluşlarını etkilediği bulgusudur. Alanyazın incelendiğinde, aile gereksinimleri ile psikolojik iyi oluş ve ruh sağlığı değişkenleri arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar olduğu görülmektedir. Leibach ve arkadaşları (2014) yaptıkları kapsamlı araştırmada, aile gereksinimleri ile anksiyete, depresyon ve

bakıcı yükü değişkenlerinin pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, aile gereksinimlerinin yaşam doyumu ve özgüven değişkenleri ile ters yönde ilişkili olduğu bildirilmiştir. Türkiye’de yapılan bir araştırmada ise maddi problemler, sosyal ilişkilerdeki azalma ve fiziksel yapılarıdaki yetersizliklerin ebeveynler için en önemli stres kaynakları olduğu ortaya konmuştur (Üşkün ve Gündoğar, 2010). Bir başka araştırmada da ekonomik gereksinimlerin ebeveynlerin kaygı düzeylerini etkilediği bildirilmiştir (Kurt, 2001). Özetle, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin gereksinim düzeyleri ile annelerin iyi oluş düzeyleri arasında negatif yönde ilişki olduğu bulgusunun alanyazın ile uyumlu olduğu görölmektedir. Bu bulgu, anneler için ailelerinin gereksinimlerinin karşılanmasının son derece önemli olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada aile gereksinimleri değişkeninin, annelerin iyi oluşu üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra algılanan sosyal destek aracılığıyla da psikolojik iyi oluş ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Aile gereksinimlerinin, algılanan sosyal destek ile negatif yönde ilişkili olduğu ve dolayısıyla iyi oluş üzerinde de olumsuz etkisi olduğu görölmüştür. Bu durum, ailenin dışarıdan gelecek tepkilere karşı ie kapanması ve dolayısıyla ihtiyaç duyduğu sosyal desteği görmemesi (Heiman ve Berger, 2008; Sarıhan, 2007) ile ilişkili olabilir. Bununla birlikte, ebeveynlerin devlet ve özel kuruluşlar tarafından sunulan destek hizmetlerinin yanı sıra aile üyeleri ve akrabalarından gördüğü sosyal destekten fayda sağladığı bilinmektedir (Heiman ve Berger, 2008). Kısaca, zihinsel engelli çocuğa sahip anneler için aile gereksinimlerinin (maddi, bilgi, çevreye açıklama ve genel hizmet gereksinimleri) karşılanmasının yanı sıra yakın çevreden sosyal destek gormenin önemli olduğu görölmektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, sosyal desteğin yukarıda bahsedilen aracı rolüne ek olarak psikolojik iyi oluş ile doğrudan ilişkili bulunmasıdır. Bu bulguya göre, sosyal olarak desteklendiğini düşünen zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin, psikolojik iyi oluş düzeyleri de yüksektir. Sosyal destek; bireyin zorlu durumlarla başa çıkmada, duygusal destek gereksinimini karşılamada, ait olma, sevgi, kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlarını gidermede önemli rol oynamaktadır (Cobb, 1982; akt. Cooke vd., 1988). Dolayısıyla sosyal desteğin, engelli çocuğa sahip annelerin psikolojik iyi oluş düzeyleri açısından da kritik bir öneme sahip olması öngörülebilir. Nitekim engelli çocuğa sahip ebeveynler üzerinde yapılan araştırmalarda sosyal desteğin, ruh sağlığı değişkenleri üzerinde olumlu etkisinin olduğu görölmektedir (Coşkun ve Akkaş,

2009; Karadağ, 2009; Yurdakul ve Girli, 1999). Bununla birlikte, sosyal desteğin, ebeveynlerin duruma yönelik işlevsel bakış açısı edinmesi ve daha az bakım yükü hissetmesi açısından katkı sağladığı ortaya konmuştur (Lindblad vd., 2005). Bu araştırmada da zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin eşlerinden, ailelerinden ve arkadaşlarından sosyal destek görmelerinin olumlu bir etki yarattığı ve annelerin psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerinde pozitif yönde katkı sağladığı görülmektedir.

5. Sonuç ve öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar alanyazın ışığında değerlendirildiğinde, bulguların çoğunlukla alanyazındaki diğer çalışmaların bulguları ile paralel olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu araştırmada yer alan değişkenlerin bir arada ele alındığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla araştırmanın alanyazına önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Modelde yer alan problem odaklı baş etme, duygu odaklı baş etme, aile gereksinimleri ve sosyal destek değişkenlerinin, annelerin psikolojik iyi oluşlarını belirlemede kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Özellikle, işlevsel baş etme yöntemlerinin benimsenmesi, aile gereksinimlerinin karşılanması ve sosyal desteğin sağlanması ile birlikte annelerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin artabileceği öngörülebilir. Bu noktada, hem uygulayıcılara hem de konu ile ilgilenen araştırmacılara bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

Bu araştırmada, problem odaklı baş etme yöntemlerinin, annelerin psikolojik iyi oluşları ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, alanda çalışan ruh sağlığı uzmanlarının, engelli çocuğa sahip annelere yönelik sunacakları müdahale programlarında problem odaklı baş etme yöntemlerine yer vermelerinin ve annelerin işlevsel baş etme yöntemlerini benimsemeleri konusunda desteklemelerinin kritik derecede önemli olduğu düşünülmektedir. Problem odaklı baş etme yöntemlerine örnek olarak zaman yönetimi, yeni davranış edinme, beceri eğitimleri ve problem çözme becerilerini kullanma gibi yöntemler gösterilebilir (Gramling ve Auerbach, 1998; Lazarus ve Folkman, 1984).

Bu araştırmada, aile gereksinimlerinin yeterince karşılanmamasının, annelerin iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Buradan hareketle, öncelikle engelli çocuğa sahip ailelerin temel gereksinimlerinin belirlenmesi ve bu gereksinimlerin giderilmesi konusunda gerekli desteğin aileye sağlanmasının kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, öncelikle ailelerin *ekonomik gereksinimlerinin* karşılanması

amacıyla daha etkin ve kapsamlı sosyal hizmet politikalarının benimsenerek uygulamaya konması önerilebilir. Ailelerin, *çocuklarının durumlarını başkalarına açıklama gereksinimlerinin* giderilmesi ise hem ebeveynlerin durum hakkında yeterince bilgi sahibi olmasını hem de bu bilgiyi doğru aktarabilme becerisine sahip olmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, ruh sağlığı uzmanlarının ebeveynlere destek olabileceği düşünölmektedir. Aileler için bir diğer temel gereksinim olarak değerlendirilen *bilgi gereksinimi* ise özellikle alanda çalışan uzmanları yakından ilgilendiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte, ruh sağlığı uzmanları tarafından ebeveynlere yönelik bilgi içerikli profesyonel desteğin sağlanması faydalı olacağı düşünölmektedir. *Genel destek ve sosyal hizmetlere* erişim gereksinimlerinin giderilmesi hususunda ise öncelikle bu hizmetleri sağlamakla yükümlü devlet kuruluşları tarafından çok yönlü ve işlevsel politikalar üretilmesi gerektiği açıktır. Bununla birlikte, engelli çocuğun tedavi, eğitim ve rehabilitasyon sürecinde görev alan ruh sağlığı uzmanlarının ise ailelerin psikolojik destek ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde kritik bir rolü olduğu düşünölmektedir. Bu bağlamda, alanyazında da belirtildiği üzere (örn. Dereli ve Okur, 2008; şengöl ve Baykan, 2013; Kaçan-Softa, 2013; Keskin vd., 2010) ruh sağlığı uzmanlarının ebeveynlerin duygusal paylaşımda bulunmalarını destekleyebilecek etkili, planlı ve bütöncöl müdahale programları hazırlamalarının faydalı olacağı düşünölmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bir diğer önemli bulgu, engelli çocuğa sahip annelerin algıladığı sosyal desteğin psikolojik iyi oluşları ile doğrudan ilişki olduğu bulgusudur. Bu bulguya ek olarak algılanan sosyal desteğin, problem odaklı baş etme ve aile gereksinimleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye aracılık ettiği de bulunmuştur. Buradan hareketle, annelerin eşlerinden, ailelerinden ve arkadaşlarından gördükleri desteğin onlar için oldukça önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, özellikle alanda çalışan ruh sağlığı uzmanlarının yürüttükleri psikolojik destek hizmetlerinde sürece yakın çevrenin de dahil edilmesinin, en azından süreçte desteklerinin alınmasının faydalı olacağı düşünölmektedir.

Bu araştırmanın örneklemini engelli çocuğa sahip anneler oluştırmaktadır. Ancak engelli çocuğa sahip olmanın ailenin diğer bireyleri üzerinde farklı etkilere sahip olabileceği açıktır. Bu bağlamda, konuyla ilgilenen araştırmacıların, özellikle babaların bu süreçte psikolojik iyi oluş açısından neler yaşadığını ortaya koymaları ve bu araştırmada öngörölen modeli baba örneklemini üzerinde

yeniden test etmeleri alanyazına önemli katkı sunabilir. Bu araştırmanın örneklemini oluşturan annelerin çocuklarının ortak özelliklerine bakıldığında, hepsinin 15-25 yaş aralığında olduğu ve çeşitli düzeylerde zihinsel engele sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla test edilen modelden elde edilen bulguların geçerliliği bu grup ile sınırlıdır. Buradan hareketle, farklı özelliklerdeki örneklem (farklı yaş grupları, farklı engel grupları) ile de bu çalışmadaki ilişkilerin yeniden incelenmesi söz konusu olabilir. İleride yapılacak araştırmalarda iyi oluş ile ilişkili olabileceği öngörülen farklı değişkenlerin (örn. yaş, sosyoekonomik durum, kişilik özellikleri) ele alınması alanyazına katkı sağlaması açısından faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

ALAE, N., Shahboulaghi, F. M., Khankeh, H., ve Kermanshahi, S. M. K. (2015), "Psychosocial challenges for parents of children with cerebral palsy: A qualitative study", *Journal of Child and Family Studies*, 24(7), 2147-2154.

AVŞAROĞLU, S. (2012), "Zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu olan anne babaların kaygı düzeylerinin incelenmesi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 533-549.

AYDOĞAN, A. A. (1999), "Özürlü çocuğu sahip olan anne babaların umutsuzluk düzeylerinin belirlenmesi", Hacettepe Üniversitesi, (Yayınlanmamış doktora tezi), Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

BAHAR, A., Bahar, G., Savaş, H. A. ve Parlar, S. (2009), "Engelli çocukların annelerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri ile stresle basa çıkma tarzlarının belirlenmesi", *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(11), 97-112.

BAILEY, D. B., ve Simeonsson, R. J. (1988), "Assessing needs of families with handicapped infants", *The Journal of Special Education*, 22(1), 117-127.

BARLOW, J. H., Cullen-Powell, L. A., ve Cheshire, A. (2006), "Psychological well-being among mothers of children with cerebral palsy", *Early Child Development and Care*, 176(3-4), 421-428.

BOYRAZ, G., ve Sayger, T. V. (2010), "Psychological well-being among fathers of children with and without disabilities: the role of family environment and paternal self efficacy", *American Journal of Men's Health*, 5(4), 286-296.

BUMİN, G., Günel, A., ve Tükel, Ş. (2008), "Anxiety, depression and quality of life in mothers of disabled children", *Medical Journal of Suleyman Demirel University*, 15(1), 6-11.

CANARSLAN, H., ve Ahmetoğlu, E. (2015), "Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi", *Trakya University Journal of Social Science*, 17(1), 13-31.

CAVKAYTAR, A., Ardıç, A., ve Aksoy, V. (2014), "Aile gereksinimlerini belirleme aracının geçerlik ve güvenilirliğinin güncellenmesi", *Özel Eğitim Dergisi*, 15(2), 1-12.

CHANG, E. C., D'Zurilla, T. J., ve Sanna, L. J. (2009), "Social problem solving as a mediator of the link between stress and psychological well-being in middle adulthood", *Cognitive Therapy and Research*, 33(1), 33-49.

COLOMEISCHI, A. A. (2015), "Predictors for well being: Emotional factors and expectancy for success", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 190, 48-53.

COOKE, B. D., Rossmann, M. M., McCubbin, H. I., ve Patterson, J. M. (1988), "Examining the definition and assessment of social support: A resource for individuals and families", *Family Relations*, 37(2), 211-216.

COşKUN, Y. ve Akkaş, G. (2009), "Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kayęı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 10(1), 213-227.

ÇENGELCİ, B. (2009), "Otizm ve down sendromlu çocuğa sahip annelerin kayęı, umutsuzluk ve tükenmişlik duygularının karşılaştırılması", *Ege Eğitim Dergisi*, 10(2), 1-22.

ÇETİNKAYA, Z. ve Öz, F. (2000), "Serebral palsili çocuğu olan annelerin bilgi gereksinimlerinin karşılanmasına planlı bilgi vermenin etkisi", *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 4(2), 44-51.

ÇOKLUK, Ö., şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, ř. (2012), *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları (2. baskı)*, Ankara: Pegem Akademi.

DABROWSKA, A., ve Pisula, E. (2010), "Parenting stress and coping styles in mothers and fathers of pre-school children with autism and Down syndrome", *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(3), 266-280.

DECI, E. L., ve Ryan, R. M. (2008), "Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction", *Journal of Happiness Studies*, 9(1), 1-11.

DEMİR, G., Özcan, A. ve Kızılırmak, A. (2010), "Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin depresyon düzeylerinin belirlenmesi", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(4), 53-58.

DENİZ, M. E. (2006), "The Relationships among coping with stress, life satisfaction, decision making styles and decision self-

esteem: An Investigation on Turkish university students", *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 34(9), 1161-1170.

DERELİ, F. ve Okur, S. (2008), "Engelli çocuğa sahip olan ailelerin depresyon durumunun belirlenmesi", *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 164-168.

DHAR, R. L. (2009), "Living with a developmentally disabled child: Attitude of family members in India", *The Social Science Journal*, 46, 738-755.

DIENER, E. (1984), "Subjective well-being", *Psychological Bulletin*, 95 (3), 542-575.

DIENER, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., Oishi, S., ve Biswas-Diener, R. (2010), "New well being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings", *Social Indicators Research*, 97(2), 143-156.

EKER, D ve Arkar, H. (1995), "Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin faktör yapısı, geçerlik ve güvenirliği", *Türk Psikoloji Dergisi*, 34, 45-55.

ELLIS, J. T., Luiselli, J. K., Amirault, D., Byrne, S., O'Malley-Cannon, B., Taras, M., ... ve Sisson, R. W.(2002), "Families of children with developmental disabilities: assessment and comparison of self reported needs in relation to situational variables", *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 14(2), 191-202.

ER, M. (2006), "Çocuk, hastalık, anne-babalar ve kardeşler", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49(2), 155-168.

FARMER, J. E., Marien, W. E., Clark, M. J., Sherman, A., ve Selva, T. J. (2004), "Primary care supports for children with chronic health conditions: identifying and predicting unmet family needs", *Journal of Pediatric Psychology*, 29(5), 355-367.

FIANCO, A., Sartori, R. D., Negri, L., Lorini, S., Valle, G., ve Delle Fave, A. (2015), "The relationship between burden and well-being among caregivers of Italian people diagnosed with severe neuromotor and cognitive disorders", *Research in Developmental Disabilities*, 39, 43-54.

FOLKMAN, S., Lazarus, R. S., Gruen, R. J., ve DeLongis, A. (1986), "Appraisal, coping, health status and psychological symptoms", *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(3), 571- 579.

FOLKMAN, S., ve Lazarus, R. S. (1980), "An analysis of coping in a middle-aged community sample", *Journal of Health and Social Behavior*, 219-239.

GALLAGHER, S., ve Hannigan, A. (2014), "Depression and chronic health conditions in parents of children with and without

developmental disabilities: The growing up in Ireland cohort study", *Research in Developmental Disabilities*, 35(2), 448-454.

GHAEMPOUR, A., Akbari, E., Taghipour, M., Azimi, Z., ve Refaghat, E. (2012), "Comparison of psychological well-being and coping styles in mothers of deaf and normally-hearing children", *Audiology*, 21(4), 51-59.

GOMEZ, V., Allemand, M., ve Grob, A. (2012), "Neuroticism, extraversion, goals, and subjective well-being: Exploring the relations in young, middle-aged, and older adults", *Journal of Research in Personality*, 46(3), 317-325.

GRAMLING, S. E., ve Auerbach, S. M. (1998), "Stress management workbook: Techniques and self assessment procedures", Prentice-Hall.

GUTIÉRREZ, J. L. G., Jiménez, B. M., Hernández, E. G., ve Pcn, C. (2005), "Personality and subjective well being: Big five correlates and demographic variables", *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1561-1569.

HASTINGS, R. P., Kovshoff, H., Brown, T., Ward, N. J., Degli Espinosa, F., ve Remington, B. (2005), "Coping strategies in mothers and fathers of preschool and school-age children with autism", *Autism*, 9(4), 377-391.

HAYES, N., ve Joseph, S. (2003), "Big 5 correlates of three measures of subjective well being", *Personality and Individual Differences*, 34(4), 723-727.

HEIMAN, T. ve Berger, O. (2008), "Parents of children with Asperger syndrome or learning disabilities: Family environment and social support", *Research in Developmental Disabilities*, 29, 289-300.

HENDRIKS, A. H., De Moor, J. M., Oud, J. H., ve Franken, W. M. (2000), "Service needs of parents with motor or multiply disabled children in Dutch therapeutic toddler classes", *Clinical Rehabilitation*, 14(5), 506-517.

HUGHES, M. T., Valle-Riestra, D. M., ve Arguelles, M. E. (2008), "The voices of Latino families raising children with special needs", *Journal of Latinos and Education*, 7(3), 241-257.

ISLAM, Z., Shanaz, R. ve Farjana, S. (2013), "Stress among parents of children with mental retardation", *Bagladesh Journal of Medical Science*, 12(1), 74-80.

JARAMILLO, S., Moreno, S., ve Rodríguez, V. (2016), "Emotional burden in parents of children with trisomy 21: Descriptive study in a Colombian population", *Universitas Psychologica*, 15(1), 29-37.

JONES, T. G., Rapport, L. J., Hanks, R. A., Lichtenberg, P. A., ve Telmet, K. (2003), "Cognitive and psychosocial predictors of subjective well-being in urban older adults", *The Clinical Neuropsychologist*, 17(1), 3-18.

KAÇAN-SOFTA, H. (2013), "Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeylerinin incelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 589- 600.

KALGOTRA, R., ve Warwal, J. S. (2016), "Perceived stress and anxiety among parents of the children with intellectual disabilities", *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 7(4), 426-429.

KARADAĞ, G. (2009), "Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri", *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 315-322.

KARADEMAS, E. C. (2007), "Positive and negative aspects of well-being: Common and specific predictors", *Personality and Individual Differences*, 43(2), 277-287.

KARAIRMAK, Ö., ve Siviş, R. (2008), "Modernizmden postmodernizme geçiş ve pozitif psikoloji", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 102-115.

KESKİN, G., Bilge, A., Engin, E. ve Dülgerler, Ş. (2012), "Zihinsel engelli çocuğu olan anne babaların kaygı, anne-baba tutumları ve başa çıkma stratejileri açısından değerlendirilmesi", *Anatolian Journal of Psychiatry*, 11, 30-37.

KILIÇ, D., Gençdoğan, B., Bağ, B., ve Arıcan, D. (2013), "Psychosocial problems and marital adjustments of families caring for a child with intellectual disability", *Sexuality and Disability*, 31(3), 287-296.

KLINE, R. B. (2011), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (3rd Edition), New York: The Guilford Press.

KURT, O. (2001), "Zihin özürlü çocuk annelerinin aile özelliklerine ilişkin algılamaları ile çeşitli ailesel değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

LAI, W. W., Goh, T. J., Oei, T. P., ve Sung, M. (2015), "Coping and well-being in parents of children with autism spectrum disorders", *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(8), 2582-2593.

LAZARUS, R. ve Folkman, S. (1984), *Stress, Appraisal and Coping*, Springer: New York.

LEIBACH, G. G., Trapp, S. K., Perrin, P. B., Everhart, R. S., Cabrera, T. V., Jimenez Maldonado, M., ve Arango-Lasprilla, J. C. (2014),

“Family needs and TBI caregiver mental health in Guadalajara, Mexico”, *NeuroRehabilitation*, 34(1),167-175.

LIN, L. Y., Orsmond, G. I., Coster, W. J., ve Cohn, E. S. (2011), “Families of adolescents and adults with autism spectrum disorders in Taiwan: The role of social support and coping in family adaptation and maternal well-being”, *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5(1), 144-156.

LINDBLAD, B. M., Rasmussen, B. H., ve Sandman, P. O. (2005), “Being invigorated in parenthood: parents' experiences of being supported by professionals when having a disabled child”, *Journal of Pediatric Nursing*, 20(4), 288-297.

MARTINS, M., ve Couto, A. P. (2014), “Everyday experiences of parents with disabled children”, *Revista de Enfermagem Referência*, 4(1), 113-120.

MATHESON, K., ve Anisman, H. (2003), “Systems of coping associated with dysphoria, anxiety and depressive illness: a multivariate profile perspective”, *Stress*, 6(3), 223-234.

MAYORDOMO-RODRÍGUEZ, T., Meléndez-Moral, J. C., Viguer-Segui, P., ve Sales-Galán, A. (2015), “Coping strategies as predictors of well-being in youth adult”, *Social Indicators Research*, 122(2), 479-489.

MCCRAE, R., Costa, P. T. (1986), “Personality, coping and coping effectiveness in an adult sample”, *Journal of Personality*, 54, 384-405.

MUTLU, A., Akmeşe, P. P. ve Günel, M. K. (2010), “Değişik özür seviyesindeki serebral palsili çocukların annelerinin depresyon düzeyleri farklı mıdır?”, *Yeni Tıp Dergisi*, 27, 87-92.

NAGARKAR, A., Sharma, J. P., Tandon, S. K., ve Goutam, P. (2014), “The clinical profile of mentally retarded children in India and prevalence of depression in mothers of the mentally retarded”, *Indian Journal of Psychiatry*, 56(2), 165-170.

ÖNES, K., Yılmaz, E., Çetinkaya, B., ve Çağlar, N. (2005), “Assessment of the quality of life of mothers of children with cerebral palsy (primary caregivers)”, *Neurorehabilitation and Neural Repair*, 19(3), 232-237.

PALISANO, R. J., Almasri, N., Chiarello, L. A., Orlin, M. N., Bagley, A., ve Maggs, J. (2010), “Family needs of parents of children and youth with cerebral palsy”, *Child: Care, Health and Development*, 36(1), 85-92.

POZO, P., Sarriá, E., ve Brioso, A. (2014), “Family quality of life and psychological well-being in parents of children with autism

spectrum disorders: a double ABCX model", *Journal of Intellectual Disability Research*, 58(5), 442-458.

RAINA, P., O'Donnell, M., Rosenbaum, P., Brehaut, J., Walter, S. D., Russell, D., ... ve Wood, E. (2005), "The health and well-being of caregivers of children with cerebral palsy", *Pediatrics*, 115(6), 626-636.

REICHMAN, N. E., Corman, H., ve Noonan, K. (2008), "Impact of child disability on the family", *Maternal and Child Health Journal*, 12(6), 679-683.

RYAN, R. M., ve Deci, E. L. (2001), "On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being", *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141-166.

RYFF, C. D. (1989), "Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well being", *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069- 1081.

RYFF, C. D. (1995), "Psychological well-being in adult life", *Current Directions in Psychological Science*, 99-104.

RYFF, C. D., ve Singer, B. (1998), "The contours of positive human health", *Psychological Inquiry*, 9(1), 1-28.

SARIHAN, C. Ö. (2007), "*Engelli çocuğa sahip olan ve olmayan annelerin aile işlevlerini algılamaları ile yalnızlık düzeylerinin incelenmesi*", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

SCHUMACKER, R. E. ve Lomax, E. D. (2004), *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling* (2nd Edition), New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

SHENAAR-GOLAN, V. (2016), "The subjective well-being of parents of children with developmental disabilities: The role of hope as predictor and fosterer of well being", *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 15(2), 77-95.

SOURI, H., ve Hasanirad, T. (2011), "Relationship between resilience, optimism and psychological well being in students of medicine", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 1541-1544.

SUCUOĞLU B. (1995), "Özürlü çocuğu olan anne-babaların gereksinimlerinin belirlenmesi", *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 9(2), 36-43.

ŞAHİN, N. H., ve Durak, A. (1995), "Stresle başa çıkma tarzları ölçeği: Üniversite öğrencileri için uyarlanması", *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 56-73.

şENGÜL, S. ve Baykan, H. (2013), “Zihinsel engelli çocukların annelerinde depresyon, anksiyete ve stresle başa çıkma tutumları”, *Kocatepe Tıp Dergisi*, 14(1), 30-39.

şİMşEK, Ö. F. (2007), *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve Lisrel Uygulamaları*, Ankara: Ekinoks.

TELEF, B. B. (2013), “Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 28(28-3), 374-384.

TOMÁS, J. M., Sancho, P., Melendez, J. C., ve Mayordomo, T. (2012), “Resilience and coping as predictors of general well-being in the elderly: A structural equation modeling approach”, *Aging and Mental Health*, 16(3), 317-326.

UĞUZ, ř., Toros, F., İnanç, B. Y. ve Çolakkadıoğlu, O. (2004), “Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi”, *Klinik Psikiyatri*, 7, 42-47.

ÜSKÜN, E., ve Gündoğar, D. (2010), “The levels of stress, depression and anxiety of parents of disabled children in Turkey”, *Disability and Rehabilitation*, 32(23), 1917-1927.

VEISSON, M. (1999), “Depression symptoms and emotional states in parents of disabled and non disabled children”, *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 27(1), 87-97.

WALKER, D. K., Epstein, S. G., Taylor, A. B., Crocker, A. C., ve Tuttle, G. A. (1989), “Perceived needs of families with children who have chronic health conditions”, *Children's Health Care*, 18(4), 196-201.

WIEDEBUSCH, S., Konrad, M., Foppe, H., Reichwald-Klugger, E., Schaefer, F., Schreiber, V., ve Muthny, F. A. (2010), “Health-related quality of life, psychosocial strains, and coping in parents of children with chronic renal failure”, *Pediatric Nephrology*, 25(8), 1477-1485.

WONG, S. Y., Wong, T. K., Martinson, I., Lai, A. C., Chen, W. J., ve He, Y. S. (2004), “Needs of Chinese parents of children with developmental disability”, *Journal of Learning Disabilities*, 8(2), 141-158.

YAĞMURLU, B., Yavuz, H. M., ve şen, H. (2015), “Well-being of mothers of children with orthopedic disabilities in a disadvantaged context: findings from Turkey”, *Journal of Child and Family Studies*, 24(4), 948-956.

YILDIRIM, A., Aşılar, R. H., ve Karakurt, P. (2013), “Engelli çocukların annelerinin ruhsal durumlarının belirlenmesi”, *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 20(3), 200-209.

YURDAKUL, A., ve Girli, A. (1999), “Engelli çocuğu olan ailelerin sosyal destek örüntüleri ve bunun psikolojik sağılık ile ilişkisi”, *İlkışık Dergisi*, 1-5.

ZABLOTSKY, B., Bradshaw, C. P., ve Stuart, E. A. (2013), “The association between mental health, stress, and coping supports in mothers of children with autism spectrum disorders”, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 43(6), 1380-1393.

ZIMET, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., ve Farley, G. K. (1988), “The multidimensional scale of perceived social support”, *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41.

İSMET İNÖNÜ'NÜN VEFATI VE YANKILARI

Süleyman ÂŞIK¹

ÖZ

Yakın dönem Türk askeri ve siyasi tarihinin en önemli isimlerinden olan İsmet İnönü, Türk siyasetinde birçok olayı yönlendirmiş ya da birçok olayın içinde bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olan İnönü, bilhassa Atatürk'ün ardından 1950'ye kadar devletin karar alma mekanizmasında kilit noktada yer almıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesinde, çok partili hayata geçmesinde ve hatta muhalefette olduğu dönemlerde dahi görüşleri, söylemleri dikkate alınmıştır. Bu özelliklere ve uzun denilebilecek bir ömre sahip olan "İkinci Adam"ın vefatı da geniş yankı uyandırmıştır. Hastalığından vefat ettiği güne kadar geçen sürede basın konuya yakından ilgi göstermiştir. Halkın da İsmet İnönü'nün vefatına ilgisi fazla olmuştur.

Bu makalede, İsmet İnönü'nün rahatsızlandığı günden vefatına ve cenaze töreninde yaşananların Türk kamuoyundaki yankıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Mevhibe İnönü, Prof. Dr. Zafer Paykoç, Pembe Köşk.

İSMET İNÖNÜ'S DEATH AND ITS REPERCUSSIONS

ABSTRACT

One of the most important names in recent Turkish military and political history, İsmet İnönü directed or was involved in many events in Turkish politics. He was the first prime minister of the Turkish Republic, and especially from the death of Atatürk until 1950, he occupied a key position in the government's decision-making mechanisms. In keeping Turkey out of the Second World War, in the transition to multi-party rule, and even at times when he was in the opposition, his views and what he said were taken notice of. Given his peculiarities and a reasonably long life, the death of the "Number Two" had great repercussions. The press showed great interest throughout his illness until his death, and his death attracted great public attention. This study examines the period from when İsmet İnönü fell ill until his death and the events during his funeral, mainly through the eyes of the press.

Keywords: İsmet İnönü, Mevhibe İnönü, Prof. Dr. Zafer Paykoç, Pink Kiosk.

¹ Dr. mail: suleyman3542@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5818-6245

GİRİŞ

Bazı insanlar yaşamları, topluma etkileriyle zaman içerisinde tarihi bir şahsiyet kimliği kazanırlar. Bu isimler bilhassa siyaset arenasında iseler, bir ülkenin geleceğinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olurlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde bu özellikte olan isimler arasında en önde gelenlerden birisi de İsmet İnönü'dür. Yaklaşık elli yıllık siyasi hayatında birçok önemli olayda etkili olmuş ya da tanık olmuştur.

24 Eylül 1884'te İzmir'de dünyaya gelen Mustafa İsmet (İnönü)², bir Osmanlı askeri olarak başladığı meslek hayatında, I. Dünya Savaşı ve ardından Milli Mücadele'de görev almıştır. İleride soyadını alacağı "İnönü" kelimesi, kendisine İnönü savaşlarının adeta bir hatırası olmuştur. İsmet Paşa, Milli Mücadele'nin hemen akabinde, askeri kimliğini bırakarak siyasi bir hüviyete sahip olarak Mudanya Konferansı'na başkanlık yapmıştır.³ Ateşkesi müteakip Lozan Konferansı'nda da Türk heyeti başkanı olarak Türkiye'yi temsil etmiştir. Dış politikada tecrübesi olmamasına karşın, Milli Mücadele'nin kazanılmasında gösterdiği gayretlerin halk tarafından bilinmesi kendisine güven duymasında etkili olmuştur.⁴ Lozan Barış Antlaşması'nı 24 Temmuz 1923'te imzalayarak yurda dönmüştür. 29 Ekim 1923'te yeni devletin rejiminin "Cumhuriyet" olarak belirlenip Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesiyle kendisi de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk başbakanı olarak görevlendirilmiştir. Kısa bir süre bu görevden ayrılmasının dışında 1937 yılına kadar başbakanlık yapmıştır. Atatürk'ün vefatının ardından da 11 Kasım 1938'de TBMM tarafından cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 1950'ye kadar da bu makamda kalan İnönü, bu dönemde Türkiye için de çok kritik bir süreç olan II. Dünya Savaşı'nda, dış politikadaki genel "temkinli"⁵ tavrını burada da sergilemiştir. Diğer bir deyişle, bu dönemde olayları adeta saati saatine

² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam I*, Remzi Kitabevi, 14. Baskı, İstanbul, 2011, ss. 17-18.

³ Mevlüt Çelebi, *Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009, s. 13.

⁴ Mehmet Gönülöbol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 44.

⁵ Selim Deringil, *Denge Oyunu II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s. 47.

değerlendirmiştir.⁶ Böylece, Türkiye savaşa fiili olarak girmemeyi başarmıştır.

Savaş döneminin ardından tarafını Batılı demokratik ülkelerden yana seçen İsmet İnönü önderliğindeki Türkiye, 1945 yılında çok partili hayata geçmiştir. Cemil Koçak'a göre İnönü, "*geçiş kararını, geçiş zamanını, geçiş sürecini, geçiş biçimini ve geçişte rol alacak siyasal kadroları seçmiş ya da en azından onayından geçirtmiştir.*"⁷ 1950-1960 yılları arasında ise muhalefette kalan CHP lideri İsmet İnönü, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra yapılan seçimlerde Adalet Partisi (AP) ile koalisyon kurmuştur. 12 Mart 1971 askeri muhtırasından sonra ise, CHP içinde özellikle Bülent Ecevit ve Kasım Gülek ile karşı karşıya gelen İnönü, seçimli kurultayda Ecevit'e karşı yarışı kaybedince 5 Kasım 1972'de, 49 yıllık partisi CHP'den istifa etmiştir. Yenilgisinde, Ecevit faktöründen ziyade yaşının (88) vermiş olduğu yorgunluk ve yıpranmışlık etkiliydi denilebilir.⁸ 16 Kasım 1972'de ise, eski bir cumhurbaşkanı olarak Senato'daki yerini almıştı.⁹ Ancak, ilerleyen yaşı İsmet İnönü'nün siyasetle yoğun mesai içerisinde olmasına müsaade etmemeye başlamıştır.¹⁰

1. İsmet İnönü'nün Kalp Rahatsızlığı Geçirmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

İsmet İnönü'nün esasında doğuştan gelen ya da çocukluğunda geçirdiği bir hastalıktan dolayı kulaklarında başlayan duyma güçlüğüne, giderek karaciğer zafiyeti, şeker hastalığı, safra kesesi iltihabı, kalp rahatsızlığı ve son olarak da görme problemi eklenmişti. Hatta 1972 yılında katarakt ameliyatı olmuştu. Ancak, 1973'ün son günlerinde artık iyice çökmüş, Senato'ya gitmekte dahi zorluk çeker hale gelmişti.¹¹ 17 Aralık 1973 Pazartesi günü uyandığında kendisini iyi hissetmediğini söyleyen İnönü için Pembe Köşke Prof. Dr. Zafer Paykoç çağırılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda ağır bir enfarktüs geçirdiği bildirilen İnönü'nün hastaneye kaldırılmasına eşi

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam II*, Remzi Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul, 2011, s. 158.

⁷ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 8. Baskı, İstanbul, 2005, s. 181.

⁸ Hakkı Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2010)*, Anka-Ha Yayınları, Ankara, 2012, ss. 106-107.

⁹ Metin Heper, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, (çev.) Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 217.

¹⁰ Uyar, s. 107.

¹¹ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 499.

Mevhibe İnönü karşı çıkmış,¹² doktorlar da bunu kabul etmişlerdir.¹³ Öte yandan, İnönü'nün nefes darlığı ve aşırı yorgunluğu nedeniyle Köşke oksijen çadırı getirilmiştir.¹⁴ Bilinci açık olan İnönü koltukta daha rahat ettiğini söylemesine rağmen, doktorlar tarafından yatağına yatırılmıştır.¹⁵ İlk gün, Türkiye'de bulunan aile fertleri de yanına gelen İsmet İnönü, zaman zaman dalgınlaşmış, sağlık durumunu soranlara *"Bilmiyorum ki, on dakika sonra bambaşka oluyor!"*¹⁶ karşılığını vererek, sağlık durumundaki değişkenliği dile getirmiştir.

Krizden sonra saat 14'e yaklaşırken Prof. Dr. Paykoç'un isteği üzerine kalp hastalıkları uzmanlarından Prof. Dr. Bekir Berkol, Sabahat Kaymakçalan, Cavit Sökmen, Turhan Akyol ve Türkan Gürel konsültasyonda bulunmak üzere Pembe Köşke gelmişlerdir.¹⁷ Akşama doğru nabzının normale döndüğü bildirilen İnönü'nün¹⁸ nabzı 110 ölçülürken, tansiyonu ise 12 çıkmıştır.¹⁹ Prof. Dr. Paykoç ise yaptığı açıklamada, krizin ciddi olduğunu ifade ederek, *"Birkaç gün beklemek lazım. Ama ilk günü atlattı, bugünü atlatmış olmamız sabaha doğru önemli bir adımdır"*²⁰ demiştir.

Fakat bu açıklamadan bir gün sonra çıkan "İnönü öldü" yönündeki asılsız haberler siyasi kulislerde hareketliliğe sebep olmuştur. Saat 17.30 gibi CHP merkezinden, CHP grubuna gelen bir telefonla haber duyurulmuştur. CHP Parti Meclisine durumu aktaran bir müstahdem ise, haberi Genel Sekreter Orhan Eyüpoğlu'na bildirmiştir. Ardından, haberi alan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise, gözyaşlarını tutamamış ve yaklaşık bir buçuk yıl önce rekabet ettiği eski genel başkanı için şu sözleri söyleyerek, CHP Parti Meclisi'ni saygı duruşuna davet etmiştir: *"Memleketimize ve partimize büyük emekleri geçmiş olan büyük insan İsmet İnönü'nün ölümü dolayısıyla duyduğumuz derin üzüntüyü belirtmek isterim."* Bu arada, Parlamento'daki bütün toplantılar sekteye uğramıştır.²¹ Ancak, daha sonra haberin aslı bizzat Bülent Ecevit tarafından kamuoyuna

¹² Turan, s. 502.

¹³ Gülsüm Bilgehan, *Mevhibe-II Çankaya'nın Hanımefendisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 295.

¹⁴ *Hürriyet*, 18 Aralık 1973, 11.

¹⁵ Bilgehan, s. 295.

¹⁶ Turan, s. 502.

¹⁷ *Milliyet*, 18 Aralık 1973, 11.

¹⁸ *Yeni Asır*, 18 Aralık 1973, 1

¹⁹ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1973, 1.

²⁰ *Hürriyet*, 18 Aralık 1973, 3.

²¹ *Hürriyet*, 19 Aralık 1973, 1.

duyurulmuştur. Önce telefonla İnönü'nün evini arayıp seleftinin hayatta olduğunu öğrenen Ecevit, CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüpoğlu ile birlikte Pembe Köşke gitmiş ve geçmiş olsun ziyaretinde bulunduktan sonra tekrar Meclis'e gelerek haberin doğru olmadığını partililere iletmiştir.²² Ecevit yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: *"Şimdi büyük insan, büyük devlet adamı, eski genel başkanımız İnönü'nün evinden geliyorum. Torunları bana, sıhhatinin iyi olduğunu söylediler. Uyuduğu için yanına giremedim. Kendisine uzun ömürler ve sağlık dilerim."*²³

Diğer yandan, CHP içinde ilginç görüntüler de ortaya çıkmıştır. Parti Meclis üyelerinden bazıları asılsız vefat haberini alır almaz Meclis'teki PTT'ye giderek Mevhibe İnönü'ye başsağlığı telgrafları göndermişler ancak, gerçek ortaya çıkınca telgraf metinlerini geri alıp iptal ettirmişlerdir. Fakat CHP Bursa eski milletvekili İbrahim Öktem'in telgrafi İnönü ailesine ulaşmıştır.²⁴

Prof. Dr. Zafer Paykoç ise yaptığı açıklamada, hastanın nabızı ve tansiyonunun normale döndüğünü ve geceyi rahat geçirdiğini,²⁵ kan değerlerinin normal olduğunu²⁶ ve başında sürekli bir doktorun bulunduğunu ifade etmiştir.²⁷ Ayrıca, Kardiyolog Dr. Sibel Göksel de, İnönü'nün şuurunun yerinde olduğunu ama kritik safhayı henüz atlatamadığını belirterek, bu safhanın 10-15 gün sürebileceğini söylemiştir.²⁸ Bu arada, İsmet İnönü de, son siyasi gelişmeler hakkında bilgi istemiş ve hükümetin kurulup kurulamadığını sormuştur.²⁹ Bu da, İsmet İnönü'nün en sıkıntılı anlarında dahi siyasetten kopmadığını ve olayları yakından takip etme arzusunu göstermektedir.

Öte yandan, hastalığın üçüncü gününde olumlu yönde bir seyir izlenirken, Prof. Dr. Cavit Sökmen, İnönü'nün durumunun memnuniyet verici olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

"Paşa'yı üç gün evvel görmüştük. İlk gördüğümüz ana nazaran çok farklı, çok iyi bulduk. Böyle bir hastalıkta üç günde bu derece çabuk iyileşme her zaman görülmez. Paşa'yı aynı hastalığı geçiren

²² *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1973, 1.

²³ *Hürriyet*, 19 Aralık 1973, 11.

²⁴ *Son Havadis*, 19 Aralık 1973, 3.

²⁵ *Akşam*, 19 Aralık 1973, 1.

²⁶ *Milliyet*, 19 Aralık 1973, 11.

²⁷ *Demokrat İzmir*, 19 Aralık 1973, 1.

²⁸ *Demokrat İzmir*, 20 Aralık 1973, 1; *Yeni Asır*, 20 Aralık 1973, 1.

²⁹ *Hürriyet*, 20 Aralık 1973, 9.

başkalarıyla mukayese edersek, daha genç hastalarda bile bu kadar memnuniyet verici sonuca nadir rastlandığını söyleyebiliriz.”³⁰

Prof. Dr. Zafer Paykoç da, büyük bir aksilik olmadığı takdirde İsmet İnönü’nün tehlikeyi atlattığını açıklamıştır.³¹ Bunun yanı sıra Paykoç, hastanın bisküviyle çay içip yoğurt ve püre yediğini, aynı zamanda sakal tıraşı olduğunu beyan etmiştir.³² İsmet İnönü de, kendisine konsültasyon yapan doktorlara, *“Bugün ben de kendimi iyi hissediyorum. Göğsüm ağrımıyor ve ok takılma hissi de artık kayboldu”³³* demiştir. Hatta beşinci günde, Senato’ya gidip gidemeyeceğini dahi doktorlara sormuştur.³⁴ Bir hafta sonra gidebileceği söylenince de, *“İyi, iyi demek hastalığım önemli bir şey değilmiş, ben de uzun zaman yatacağımı ve hastalığımı daha ciddi sanmıştım”³⁵* diyerek, yukarıda ifade edildiği gibi, siyasetin içerisinde olma isteğinin ilerleyen yaşına rağmen hâlâ sürdüğünü göstermiştir.

Bu arada, yurtiçinden geçmiş olsun telgraf ve mektupları da eksik olmamaktaydı. Ankara’nın ünlü simaları da Pembe Köşke ziyaretlerde bulunmaktaydılar.³⁶

Fakat hastalığın beşinci gününde İnönü’nün durumu ciddileşmiştir. Özel doktoru Prof. Dr. Zafer Paykoç, hastasının durumunda bir *“gerileme”* olduğunu ifade ederek, *“Paşa’nın bugünkü durumunda düne nazaran gelişme değil, gerileme olmuştur. Nefes darlığı çekmektedir. Bu sebeple, kesik kesik ve kısa aralıklarla kendisine oksijen verilmektedir. Beslenmesi için de serum takılmıştır”³⁷* açıklamasında bulunmuştur. Ayrıca, kritik sürecin geçirilmesi için bir haftalık dönemi atlatması gerektiğini³⁸ buna karşın, hastasının oksijen ve serum verildikten sonra bir rahatlama hissettiğini söylemiştir.³⁹ Prof. Dr. Cavit Sökmen de, İnönü’nün eski bir bronşitten yakındığını ifade etmiştir.⁴⁰ Bunların yanı sıra, İsmet İnönü’nün ateşinin 37, tansiyonunun 12,5 ve nabzının da 100 olduğu açıklanmıştır.⁴¹

³⁰ *Demokrat İzmir*, 21 Aralık 1973, 1.

³¹ *Akşam*, 21 Aralık 1973, 1.

³² *Son Havadis*, 21 Aralık 1973, 7.

³³ *Hürriyet*, 21 Aralık 1973, 9.

³⁴ *Vatan*, 22 Aralık 1973, 1.

³⁵ *Hürriyet*, 22 Aralık 1973, 9.

³⁶ *Akşam*, 21 Aralık 1973, 7.

³⁷ *Yeni Asır*, 23 Aralık 1973, 1.

³⁸ *Vatan*, 23 Aralık 1973, 1.

³⁹ *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1973, 1.

⁴⁰ *Hürriyet*, 23 Aralık 1973, 11.

⁴¹ *Son Havadis*, 23 Aralık 1973, 1.

Sağlık durumunda sürekli değişimler gözlenen İsmet İnönü, hastalığının altıncı gününde bir kez daha toparlanma eğilimleri göstermiştir. Kahvaltısını yaparak güne başlayıp öğlen de köfte, yoğurt ve komposto⁴² tüketmiştir. Akşam yemeğinde ise, elma rendesi, bir tek ızgara köfte almıştır. Paykoç da, endişe edilecek bir durumun olmadığını söylemiştir. Hatta İnönü'nün kendisine, “*Sıhhatim iyi, iştahım yok*” dediğini; bunun üzerine “*Birkaç gün içinde düzeleceksiniz Paşam*” karşılığını verdiğini ve İnönü'nün “*Peki*” deyip güldüğünü aktarmıştır.⁴³

Kendini iyi hissettiği anlarda, daha önce de yaptığı gibi siyasi durum hakkında bilgi alan İnönü, en çok da hükümetin kurulup kurulamadığını merak etmekteydi.⁴⁴ Kızı Özden Toker'in, Naim Talu'nun hükümeti kurma görevinde henüz sonuç alamadığını söylemesi üzerine de, “*Ne kurulamaz şeymiş bu!*” diye tepki göstermiştir.⁴⁵ Bir seferinde de kendi kendine, “*O da çok yoruldu. Çok çaba gösterdi ama olmadı gene, demek ki*”⁴⁶ demiştir.

Öte yandan, gece sık sık uyanan İnönü doktoru Paykoç'a, biraz rahatsız olduğu için yakınındakileri de üzdüğünü söylemiştir.⁴⁷ Kendisine verilen ilaçların kalp rahatsızlığı için olduğunu öğrenince de, “*Demek ki kalbimin hasta olduğunu anladınız ki, bana ilaç yutturuyorsunuz*”⁴⁸ demiştir. Bu arada, kahvaltısını ilk kez masada yapmıştır.⁴⁹ Bilincinin açık olduğu bir ara ise, Mevhibe İnönü'ye beraber oynadıkları bezik oyununa göndermede bulunarak, “*Hanımefendi, elimde üç as var. Dördüncüsünü çektiğim zaman oyun bitecek*” deyince, Mevhibe İnönü de bunun üzerine ağlamaya başlamıştır.⁵⁰

2. İsmet İnönü'nün Vefatı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

17 Aralık'ta geçirdiği rahatsızlıktan sonra dokuz gün boyunca hayatta kalma mücadelesi veren Türkiye Cumhuriyetinin II. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü son nefesini 25 Aralık 1973'te vermiştir.⁵¹ Öğleden sonra ağırlaşan İsmet İnönü'nün son anlarında yanında kızı Özden ile doktoru ve hemşiresi bulunmaktaydı. Kalp

⁴² *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1973, 1.

⁴³ *Hürriyet*, 24 Aralık 1973, 11.

⁴⁴ *Yeni Asır*, 25 Aralık 1973, 1; *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1973, 1.

⁴⁵ Turan, s. 503; *Milliyet*, 25 Aralık 1973, 1.

⁴⁶ Heper, s. 218.

⁴⁷ *Hürriyet*, 25 Aralık 1973, 1.

⁴⁸ *Vatan*, 25 Aralık 1973, 5.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1973, 7.

⁵⁰ Heper, s. 218.

⁵¹ *Akşam*, 26 Aralık 1973, 1; *Milliyet*, 26 Aralık 1973, 1; *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1973, 1.

göstergesi aniden düz bir çizgi şeklini almış ve nefes alamaz hale gelmiştir. İlk müdahalenin ardından hayata dönen İnönü'nün yanına aile bireyleri gelmiş ve onların odada bulunduğu sırada da vefat etmiştir.⁵² Son sözleri ise, *"Hayrola! Niçin geldiniz? Ne var?"*⁵³ olmuştur. Vasiyetinin olup olmadığını soranlara ise, gülmüştür. Mevhibe İnönü ise, eşinin vefatı üzerine fenalık geçirmiştir. Bunun yanı sıra, başucunda Kuran-ı Kerim okumuştur.⁵⁴ Ayrıca zor duyulur bir sesle, *"Paşacığım, canım Paşacığım"*⁵⁵ demiştir.

Vefat haberinin duyulması üzerine Bakanlar Kurulu da toplanarak ülkede cenaze töreninin bitimine kadar milli yas ilan etmiştir.⁵⁶ Ayrıca, İsmet İnönü'nün naaşının Anıtkabir'e defnedilmesine karar verilmiştir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ve bakanlar kurulu üyelerinin imzasının bulunduğu ilgili Başbakanlık Kararnamesinde şu ifadeler yer verilmiştir:

*"Kurtuluş Savaşının Garp Cephesi Komutanı Eski Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi İsmet İnönü'nün, 26/12/1973 günü Anıtkabir'de Hükümetçe yaptırılan inceleme sonucunda defnedileceği yer olarak tespit edilmiş bulunan (Zafer ve Barış Kuleleri arasında 25 açıklıklı Kolanad'ın orta boşluğu 13 ve 14 üncü kolonları arası) mahalle gömülmesi, Bakanlar Kurulunca 27/12/1973 tarihinde kararlaştırılmıştır."*⁵⁷

Diğer yandan, bayraklar yarıya indirilirken, eğlence mekânları da kapatılıp radyo ve televizyonda matem yayınları başlamıştır.⁵⁸ Bir bildiri de yayınlayan Başbakanlık, İsmet İnönü'nün tarihi öneminden ve millet nazarında sahip olduğu değerden bahsederek şu ifadeleri kullanmıştır:

"İstiklal Savaşımızın Garp Cephesi Komutanı ve Lozan Kahramanı, Türkiye Cumhuriyetinin Atatürk'ten sonra ikinci devlet başkanı, eski başbakan ve Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi, büyük milletimizin yetiştirdiği müstesna devlet adamı Sayın İsmet İnönü 25 Aralık 1973 saat 16.10'da Ankara'da vefat etmiştir."

Büyük milletimiz savaşta ve savaş sonrası, barışın kazanılmasında olduğu gibi, dünya tarihinin en çetin şartları karşısında da huzur ve güvenliğimizin korunmasında ve devletimizin demokratik

⁵² Bilgehan 1998, 297.

⁵³ Turan, s. 503.

⁵⁴ *Akşam*, 26 Aralık 1973, 1.

⁵⁵ Bilgehan, s. 297.

⁵⁶ *Hürriyet*, 26 Aralık 1973, 1.

⁵⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 30.18.1.2/309.102.16

⁵⁸ *Hürriyet*, 26 Aralık 1973, 1.

yapısının kurulup gelişmesinde değerli hizmetler ifa etmiş olan büyük bir evladını kaybetmiş olmanın derin acısı içindedir.

Milletçe ve devletçe uğradığımız bu büyük kayıp karşısında Cumhuriyet hükümeti, Cumhuriyetimizin 50. yıldönümünü idrak ettiğimiz bir zamanda, milletimizin kurtuluşunda ve devletimizin kuruluş ve gelişmesinde sayısız hizmetleri geçmiş, kahraman asker ve mümtaz devlet adamının arkasından milletçe duyduğumuz bu büyük acıyı derinden paylaşmaktadır.

Bakanlar Kurulu bugün millete ve memlekete yaptığı tarihi hizmetlerle dolu bir hayatın sonunda fani âleme gözlerini yuman bu büyük insanın ölümünden doğan umumi teessürün bir ifadesi olarak cenaze töreninin bitimine kadar bayrakların yarıya çekilmesini kararlaştırmıştır.

Eski cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi Sayın İnönü'nün İstiklal Savaşının başlangıcından itibaren savaşta ve barışta en yakın çalışma arkadaşı olarak şerefle yanı başında yer aldığı büyük Atatürk'ün anıt kabrinde defnedilmesine de karar verilmiştir.

Ebediyete göçen bu büyük insan, yakın tarihimizi dolduran kıymetli hizmetlerinin milletçe duyulan şükranı için de milletimizin vefakâr kalbinde gerçek yerini bulacaktır.

Kendisine Tanrı'dan rahmet ve şan ve şeref dolu hatıralarıyla geride bıraktığı büyük milletimize ve ailesine başsağlığı dileyerek manevi huzurunda derin saygı ile eğiliyoruz.”⁵⁹

Vefat haberinin ardından muhalefetten olsun, CHP'den olsun pek çok farklı isim ve kesimden açıklamalar gelmiştir. Aile kanadından oğul Ömer İnönü basın mensuplarına şunları söylemiştir:

“Fazla bir şey açıklayacak durumda değiliz. Babamızı tahmin ediyorum 16 civarında kaybettik. Biliyorsunuz bir haftadır rahatsızdı. Doktorlar hiçbir gayreti esirgemediler. İyileşecek diye ümit ediyorduk, öyle görünüyordu fakat tıbbın imkânları yetmedi. Başınız sağ olsun. Ölümü çok ani geldi, dün gece de bir kriz geçirdi. Bu sabah da iyi değildi. Yani son bir iki günü iyi geçirmiyordu.”⁶⁰

Devletin zirvesindeki isim, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk yayınladığı mesajında, İnönü'nün büyük asker ve büyük devlet adamı olarak Türk milletinin kaderinde çok önemli ve uzun bir dönem etkili olduğunu; dünya siyasetine kendini kabul ettirdiğini ifade etmiştir. Millet, İsmet İnönü'nün hizmetlerini daima hatırlayacağını da belirtmiştir. Başbakan Naim Talu ise verdiği demeçte, ne diyeceğini

⁵⁹ *Milliyet*, 26 Aralık 1973, 11.

⁶⁰ *Vatan*, 26 Aralık 1973, 1.

pek bilemediğini, İnönü'nün Türk devletinin ve Türk siyasetinin en önemli isimlerinden biri olduğunu söylemiştir.⁶¹

İnönü'nün siyaset arenasındaki bir dönem en ciddi rakiplerinden olan 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar da, üzüntü içinde olduğunu belirterek, hastalığını öğrendiğinde acil şifalar için dualar ettiğini ancak, her fani gibi İsmet İnönü'nün de mukadder sondan kaçamadığını söylemiştir.⁶² Süleyman Demirel ise, derin bir üzüntü içerisinde olduğunu ifade etmiştir.⁶³ AP Genel Başkanı ve İnönü'nün son dönemdeki rakiplerinden Başbakan Yardımcısı Kemal Satır da, *"Milletçe büyük keder içindeyiz. Sayısız hizmetler yapmış bir insan değil, bir müesseseyi kaybetmiş gibiyiz. Onun için, milletimizin ıstırabına ben de katılıyorum"*⁶⁴ demiştir. Dolayısıyla, İsmet İnönü'nün siyaseten rakibi konumundaki isimler, İnönü'nün vefatından üzüntü duyup tarihî konumunu takdir etmişlerdir.

İnönü'den CHP Genel Başkanlığını alıp halefi olan Bülent Ecevit ise açıklamasında, üzüntüsünün sonsuz olduğu ifade ederek, tüm millete başsağlığı dilemiştir.⁶⁵ Ayrıca, İnönü'nün ölmekle yok olmayacak kişilerden olduğunu söylemiştir.⁶⁶ İzmir Belediye Başkanı İhsan Ayanak ise, İnönü'nün doğduğu evin en kısa zamanda müze haline getirileceğini ve bir caddeye de adının verileceğini duyurmuştur.⁶⁷

İnönü ailesine ve Türk devlet erkânına taziye mesajları yurtdışından da gelmiştir. İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth Mevhibe İnönü'ye bir mesaj göndermiştir. Mesajda şu ifadeler yer verilmiştir: *"Eşinizin vefatını büyük bir üzüntüyle öğrendim. Ben ve eşim, size ve ailenize derin taziyelerimizi sunarız."*⁶⁸ İran Başbakanı Abbas Huveyda ise, Başbakan Naim Talu'ya gönderdiği mesajda, acı vefat haberini derin bir teessürle öğrendiğini bildirmiş ve üzüntülerinin İnönü ailesine iletilmesini istemiştir. Tunus Başbakanı Hedi Noura da benzer ifadelerin yer aldığı mesajını Başbakan Talu'ya iletmıştır.⁶⁹

⁶¹ *Milliyet*, 26 Aralık 1973, 3.

⁶² *Son Havadis*, 26 Aralık 1973, 1.

⁶³ *Son Havadis*, 26 Aralık 1973, 1.

⁶⁴ *Milliyet*, 26 Aralık 1973, 1.

⁶⁵ *Akşam*, 26 Aralık 1973, 1.

⁶⁶ *Yeni Asır*, 26 Aralık 1973, 4.

⁶⁷ *Demokrat İzmir*, 27 Aralık 1973, 1. İzmir'in Konak ilçesinde bulunan ev şu an "İzmir İnönü Evi" olarak ziyaretçilere açıktır. Ayrıca, evin bulunduğu sokağa 2000 yılında "İnönü Sokağı" adı verilmiştir.

⁶⁸ *Yeni Asır*, 27 Aralık 1973, 1.

⁶⁹ *Vatan*, 28 Aralık 1973, 1.

Diğer taraftan, vefat dolayısıyla taziye mesajı yayınlayan ve İnönü ailesine telgraf gönderen kuruluşlar da olmuştur. Bu kuruluşlar şunlardır: Danıştay, Yargıtay, Basın Kuruluşları ve Parlamento Muhabirleri Derneği, DİSK, Türk-İş, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Ankara ve İstanbul baroları, Türk Eczacılar Birliği Merkezi Konseyi, Türk Veteriner Hekimleri Birliği Merkez Konseyi, Dış Hekimleri Cemiyeti, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Sayıştay Genel Kurulu, Türkiye Odalar ve Barolar Birliği ile diğer çeşitli kuruluşlar.⁷⁰

İkinci Adam'ın ebediyete intikali gazetelerin de bir numaralı konusu olmuştur. Birçok gazete üzüntülerini belirten manşetler atmışlardır. Örneğin, Milliyet: Kaybettik⁷¹; Akşam: Bir Tarih Söndü⁷²; Vatan: İnönü'yü Kaybettik⁷³; Demokrat İzmir: Yaşayan Tarihimiz Sonsuzluğa Ulaştı. İnönü'yü Kaybettik.⁷⁴ Kimi gazeteler de İsmet İnönü'nün siyasi ve askeri hayatını okuyucuları ile paylaşmıştır.⁷⁵

Bu arada, Bakanlar Kurulu'nun Anıtkabir'e defin kararı almasına karşın, İnönü'nün damadı Metin Toker ve oğlu Erdal İnönü, İsmet İnönü'nün sağlığında sık sık doğduğu şehir olan İzmir'e gömülmek istediğini söylediğini aktarmışlardır.⁷⁶ Mevhibe İnönü de, Anıtkabir'e karşı çıkarak, *"Ben bütün bir evlilik hayatı boyunca Paşam'dan ayrılmadım. Ölümde de ayrılmam. Asri Mezarlıkta aynı yere gömüleceğiz"*⁷⁷ demiştir. Fakat defin yeri konusunda karar verilmiş ve İsmet İnönü'nün, Anıtkabir'de Atatürk'ün yattığı yerin tam karşısındaki "Kolanat" isimli bölüme defnedileceği bildirilmiştir. Yer tespiti için önce Cumhurbaşkanlığından iki yetkili daha sonra da, yukarıda da belirtildiği gibi, Başbakan Yardımcısı Kemal Satır incelemelerde bulunmuş ve Kolanat'ta karar kılınmıştır.⁷⁸

AP Grubunda ise, Anıtkabir meselesi tartışılmıştır. Ankara Milletvekili İsmail Köylüoğlu, Atatürk'ten sonra başka bir ismin buraya gömülmesine yasaların izin verip vermediğini sormuş, Devlet Bakanı İsmail Hakkı Tekinel de, herhangi bir mahsur olmadığını söylemiştir. Daha sonra söz alan Süleyman Demirel de, devlet

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1973, 7.

⁷¹ *Milliyet*, 26 Aralık 1973, 1.

⁷² *Akşam*, 26 Aralık 1973, 1.

⁷³ *Vatan*, 26 Aralık 1973, 1.

⁷⁴ *Demokrat İzmir*, 26 Aralık 1973, 1.

⁷⁵ *Hürriyet*, 26 Aralık 1973, 1; *Yeni Asır*, 26 Aralık 1973, s. 5.

⁷⁶ *Yeni Asır*, 26 Aralık 1973, 1.

⁷⁷ *Hürriyet*, 26 Aralık 1973, 3.

⁷⁸ *Milliyet*, 27 Aralık 1973, 1.

başkanlığı yapmış kişilerin vefatının ardından nereye defnedilecekleri hususunun her seferinde bir tartışmaya yol açmaması için kat'i bir karara bağlanması gerektiğini dile getirmiştir.⁷⁹

27 Aralık'ta ise, Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan beraberinde imamlarla gelerek naaşı Pembe Köşk'ün üst katındaki banyoya alıp gerekli dini işlemleri yapmışlardır.⁸⁰ Bunun ardından, Mevhibe İnönü, eşinin vefatından sonra alınan kefenin kullanılmasına izin vermeyerek kendi sandığından çıkardığı "Hasa" denilen kefeni görevlilere iletmiştir. Ayrıca, yine sandıktan çıkardığı üzeri simli "La ilahe illallah Muhammeden Resulullah" yazılı bir buçuk karış eninde yeşil satenin İsmet İnönü'nün göğsüne örtülmesini istemiştir. Bu isteğin yerine getirilmesinin ardından naaş sandukaya konmuştur.⁸¹ Ardından naaş konvoy halinde Pembe Köşk'ten Meclis'e getirilmiştir.⁸² Özel bir katafalka konan naaş önce İnönü ailesi, sonra da Cumhurbaşkanlığı adına Genel Sekreter Fuat Bayramoğlu ve Başyaveri, Cumhuriyet Senatosu Bakanı, Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu üyeleri, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve milletvekilleri tarafından selamlanmıştır.⁸³

Bu arada, ülke genelindeki matem ortamının bir tezahürü olarak Milli Eğitim Bakanlığı Cuma günü bütün okullarda bir anma töreni düzenlenmesini istemiştir. Ayrıca, birçok üniversite de eğitime ara verdiklerini açıklamışlardır.⁸⁴ Bunların yanı sıra, Yerli Film Prodüktörleri Cemiyeti ve Film Prodüktörleri Cemiyeti yönetim kurulları aldıkları ortak karar gereğince, cenaze töreninin yapılacağı Cuma günü sinemaların kapatılacağını açıklamışlardır.⁸⁵ CHP Manisa örgütü ise aldığı kararla, İnönü'nün sağlığında meydana gelen kırılganlıkları bitirme yönünde adım atmıştır. İsmet İnönü'nün CHP'den istifasının ardından binadan indirilen resim ve tabloları yeniden duvarlara asılmıştır.⁸⁶

Diğer yandan, Prof. Dr. Zafer Paykoç, İsmet İnönü'nün ölüm raporunu açıklamıştır. Raporda şöyle denmiştir:

"Sayın İsmet İnönü, 17 Aralık 1973 Pazartesi günü saat 9'da geçirdiği enteroseptal miyokard enfarktüsü ve akua sol kalp yetmezliği

⁷⁹ *Yeni Asır*, 28 Aralık 1973, 6.

⁸⁰ Bilgehan, s. 299.

⁸¹ *Hürriyet*, 29 Aralık 1973, 6.

⁸² Bilgehan, s. 299.

⁸³ *Son Havadis*, 28 Aralık 1973, 1.

⁸⁴ *Yeni Asır*, 27 Aralık 1973, 1; *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1973, 7.

⁸⁵ *Son Havadis*, 27 Aralık 1973, 3.

⁸⁶ *Yeni Asır*, 28 Aralık 1973, 1.

sonucu olarak ve uygulanan bütün tedavilere rağmen 25 Aralık 1973 Salı günü saat 16.10'da ani kalp durması ile vefat etmiştir.”⁸⁷

Bütün bu hareketliliğin ardından artık İsmet İnönü'ye son görevin yapılacağı gün gelmiştir. TBMM önündeki katafalktan saat 9'da alınan naaş bir top arabasına konup yaklaşık bir buçuk saat süren törenin ardından⁸⁸ Meclis'ten 10.30'da iki bandonun çalmasıyla Anıtkabir'e doğru yol alınmaya başlamıştır.⁸⁹ Ardından cenaze namazının kılınacağı Maltepe Camii'ne gidilmiştir.⁹⁰ Namaza Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Ferruh Bozbeyli, İsmet Sezgin gibi önde gelen siyaset adamları katılmışlardır. Namazı, Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan kıldırıştır.⁹¹ Doğan, cenaze başında yaptığı konuşmada, İsmet İnönü'den övgüyle bahsederek şunları söylemiştir:

“Şu anda musalla taşında bulunan kişi, hayatını amelle dolduran bir yüce kişidir. Bu ses tarihin ötesinden gelen bir büyük insanın sesi, şan ve şereflerin sesidir. İstiklal Harbi'nden, Çanakkale'den gelen sestir. Ya Rabbim, bu büyük merhuma kendi katında rahmet ver.”⁹²

Namazın ardından kortej Anıtkabir'e doğru yola çıkmıştır. İnönü'yü taşıyan top arabasının arkasından İnönü ailesi, Cumhurbaşkanı, eski ve mevcut TBMM Başkanları, Başbakan, CHP Genel Başkanı, Anayasa Mahkemesi Başkanı gibi birçok isim gitmiştir. Kabrin önüne gelindiğindeyse, amiral ve generaller, Harp Okulu öğrencileri naaşı arabadan indirerek ebedi istirahatgâhına defnetmişlerdir. Daha sonra iki dakikalık saygı duruşunda bulunulmuş ve tören sona ermiştir.⁹³ Kabre yaklaşan Mevhibe İnönü ise eşine son kez seslenerek, *“Paşam, biz beraberken ne kadar güzeldik”⁹⁴* demiştir.

Cenaze töreninden bir gün sonra İsmet İnönü'nün çocukları Özden Toker, Erdal İnönü ve Ömer İnönü, Başbakan Naim Talu'yu ziyaret ederek, bu süreçte kendisinin ve hükümetinin göstermiş olduğu yakınılgiden dolayı teşekkür etmişlerdir.⁹⁵ Ayrıca, Pembe Köşk'te Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan ile birlikte 14 hoca İsmet İnönü için hatim indirmişlerdir.⁹⁶

⁸⁷ *Yeni Asır*, 29 Aralık 1973, 5.

⁸⁸ *Yeni Asır*, 29 Aralık 1973, 1.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1973, 1.

⁹⁰ Bilgehan, s. 300.

⁹¹ *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1973, 9.

⁹² *Milliyet*, 29 Aralık 1973, 7.

⁹³ *Vatan*, 29 Aralık 1973, 5.

⁹⁴ Bilgehan, s. 300.

⁹⁵ *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1973, 1.

⁹⁶ *Milliyet*, 30 Aralık 1973, 6.

SONUÇ

Toplumda yer etmiş kişilerin yaşamları kadar vefatları da ilgi görür. Bunun bir örneği de, yakın dönem Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan İsmet İnönü'nün geçirdiği rahatsızlık ve ardından vefatında görülmüştür. Devlet erkânı, kamuoyu ve Türk basını 10 günlük bir sürede II. Cumhurbaşkanı'nın yaşam mücadelesi ve vefatıyla birlikte yaşananları yakından takip etmiştir. Bu süreçte yaşananlar geniş bir biçimde kamuoyu ile paylaşılmıştır. Cumhuriyet'in "kurucu babalarından" olan İsmet İnönü'ye karşı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurumları ile birlikte bu hadiseye yakından ilgi göstermesi, Türk devlet geleneğinin de bir tezahürü olmuştur. Ayrıca, bu vefat toplum nezdinde de yankı bulmuştur. Bu da, dönemin basınının ve kamuoyunun o günkü hislerinin ortaya konması açısından dikkate değerdir. Netice itibarıyla, İsmet İnönü'nün vefatı, Türk siyasi hayatındaki ağırlığı ile doğru orantılı bir şekilde kamuoyunda yankı bulmuştur denilebilir.

KAYNAKLAR

Arşiv

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi:

Belge Tarihi: 27.12.1973-00.00.0000.

Kitaplar

Aydemir, Şevket Süreyya (2011), *İkinci Adam I*, 14. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aydemir, Şevket Süreyya (2011), *İkinci Adam II*, 11. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara

Bilgehan, Gülsüm (1998), *Mevhibe-II Çankaya'nın Hanımefendisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Çelebi, Mevlüt (2009), Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Deringil, Selim (2009), *Denge Oyunu, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem (1997), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Heper, Metin (1999), *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, (çev.) Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Koçak, Cemil (2005), "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, 8. Baskı, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.

Turan, Şerafettin (2000), *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uyar, Hakkı (2012), *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2010)*, AnkaHa Yayınları, Ankara.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Hürriyet

Milliyet

Son Havadis

Vatan

Yeni Asır

EKLER

RESİM 1: Hürriyet, 26 Aralık 1973

RESİM 2: Cumhuriyet, 28 Aralık 1973

RESİM 3: Akşam, 29 Aralık 1973

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ FİZİK, KİMYA VE BİYOLOJİ DENEYLERİNE YÖNELİK ALGILARININ METAFORLAR ARACILIĞI İLE İNCELENMESİ

Gonca HARMAN¹

Renan ŞEKER²

ÖZ

Bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik algılarının metaforlar aracılığı ile incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya fen bilgisi eğitimi anabilim dalı 3. sınıfta öğrenim görmekte olan 68 öğretmen adayı katılmıştır. Bu nitel araştırmada fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Öğretmen adaylarından “Fizik deneyleri gibidir. Çünkü”, “Kimya deneyleri gibidir. Çünkü”, “Biyoloji deneyleri..... gibidir. Çünkü” cümlelerini tamamlamaları istenmiştir. Çalışmadan elde edilen veriler adlandırma, tasnif etme, kategori geliştirme, geçerlik ve güvenilirliği sağlama ve verileri bilgisayar ortamına aktarma olmak üzere beş aşamada analiz edilmiştir. Öğretmen adaylarının ifade ettikleri metaforlar olumlu ve olumsuz olmak üzere değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda öğretmen adaylarının fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik algılarının olumlu olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: metafor, deney, fizik, kimya, biyoloji.

AN INVESTIGATION ON PROSPECTIVE SCIENCE TEACHERS' PERCEPTIONS TOWARDS PHYSICS, CHEMISTRY AND BIOLOGY EXPERIMENTS THROUGH METAPHORS ABSTRACT

The purpose of this study was to determine prospective science teachers' perceptions towards physics, chemistry and biology experiments through metaphors. 68 prospective (sophomore) science teachers studying at the Department of Science Education participated in this study. Phenomenology design was used in this qualitative research. Prospective teachers were asked to complete the following sentences: “Physics experiments are like”, “because.....”, “Chemistry experiments are like”, “because.....”, “Biology experiments are like”, “because.....”. The data obtained from participants were analyzed through following steps, i.e. (1) naming, (2) classification, (3)

¹ Dr., drgoncaharman@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9717-1150

²Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi, rseker@konya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0953-1177

category development, (4) reliability and validity, and (5) data transfer to computer. Metaphors that were expressed by prospective science teachers were evaluated as either positive or negative. As a result of this study, it was determined that prospective science teachers' perceptions towards physics, chemistry and biology experiments were positive.

Keywords: metaphor, experiment, physics, chemistry, biology.

Giriş

Fen bilimleri ile ilgili konular çoğunlukla kompleks ve soyuttur. Bu konuların öğretiminde soyut konuların kavranabilmesi ve öğrenmenin tam olarak gerçekleşebilmesi için laboratuvar uygulamaları yapılması son derece gerekli ve önemlidir. Somut materyallerle deneyim kazanma olanağı sunan laboratuvar uygulamaları (Çepni ve Ayvaci, 2011) fen ve teknoloji eğitiminin önemli bir parçası olup bu eğitimin odağında yer almaktadır. Laboratuvar uygulamaları sırasında yapılan deneyler, kavramların pekiştirilerek daha etkili öğretilmesini ve daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Yenice, 2005). Gerek teorik olarak açıklanan konuların ispat edilmesine gerekse öğrencilerin bireysel veya grupta çalışarak bilgiyi keşfetmelerine imkân sunan laboratuvarlarda teorik olarak aktarılan konular somutlaştırılır ve bu konularla yaşam arasında ilişki kurulur. Bu şekilde etkili bir fen öğretimi gerçekleştirilebilir (Çepni ve Ayvaci, 2011). Bu bağlamda en büyük görev öğretmenlere düşmektedir. Geleceğin öğretmenleri olacak fen bilgisi öğretmen adaylarının fen bilimlerinin farklı alanlarında gerçekleştirilen laboratuvar uygulamaları olarak fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik algılarının belirlenmesi önemlidir.

Bireylerin bir kavrama yönelik algıları metaforlar aracılığı ile ortaya çıkarılabilir (Cerit, 2008; Girmen, 2007; Gürbüzöğlü-Yalmanlı ve Aydın, 2013). Metaforlar ile bilinen bir alandan bilinmeyen bir alana doğru bilgi transfer edilebilir (Soysal ve Afacan, 2012); bilinen bir kavram ya da durumdan hareket ederek bilinmeyen bir kavram ya da durumla ilgili açıklama yapma imkânı bulunabilir (Dönmez-Usta ve Ültay, 2015). Kavramları anlamak, açıklamak ve ilişkilendirmek için keşfedilen dilsel iletişim araçlarından biri olan metaforlar bireylerin gözlemlerinin, deneyimlerinin, bilgi birikimlerinin ve kültürel değerlerinin son derece değerli ürünleridir (Ekici, 2016). Bir dizi yeni fikir, uyulama ve olasılık öneren metaforlar (Aubusson, Harrison ve Ritchie, 2006) insan aklının doğal bir sonucu olarak insanların

dünyayı ve kendi aktivitelerini kavramsallaştırdıkları temel şemalardır (Gibbs, 2008). Bu şemaları anlamlandırabilmek amacı ile alanyazında fizik (Harman ve Çökelez, 2017), kimya (Anılan, 2017; Derman, 2014; Dönmez-Usta ve Ültay, 2015; Harman ve Çökelez, 2017) ve biyoloji (Gürbüzoğlu-Yalmancı ve Aydın, 2013; Harman ve Çökelez, 2017; Ulukök, Bayram ve Selvi, 2015; Yapıcı, 2015) olmak üzere fen bilimlerinin farklı alanlarına yönelik metaforların araştırıldığı çalışmalar incelenmiştir.

Fizik kavramına yönelik metaforların incelendiği çalışmalarda okul öncesi öğretmen adaylarının fizik için oluşturdukları metaforların çoğunlukla olumlu olup, olumlu metaforların daha çok yaşam ve doğa ile iç içe, denge ve düzen, eğlenceli, değişen, ilerleyen ve yenilikçi, ihtiyaç kategorilerinde yoğunlaştığı ortaya koyulmuştur (Harman ve Çökelez, 2017).

Kimya kavramına yönelik metaforların incelendiği çalışmalarda lise öğrencilerinin “Kimyanın yapısı ve işleyişi” kategorisinde çok sayıda metafor oluşturdukları, “Sevilmeyen, zor ve karışık bir ders olarak kimya” kategorisinde yer alan metafor sayısının “Sevilen, eğlenceli, kavranabilir bir ders olarak kimya” kategorisinde yer alan metafor sayısından daha fazla olduğu saptanmış, bu durumun kimya dersine yönelik olumsuz tutuma neden olabileceği ifade edilmiştir (Derman, 2014). Bu sonucun aksine okul öncesi öğretmen adaylarının kimya kavramı ile ilgili olarak ifade ettikleri olumlu ve olumsuz metaforların birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir (Dönmez-Usta ve Ültay, 2015; Harman ve Çökelez, 2017). Fen bilimleri öğretmen adaylarının kimya kavramına yönelik olumlu ve olumsuz metaforlar oluşturdukları, kimyaya ilişkin algılarının genelde olumlu olduğu saptanmış; üretilen olumlu metaforlardan öğretmen adaylarının kimyaya yönelik tutumlarının da olumlu olduğu anlaşılmıştır (Anılan, 2017).

Biyoloji kavramına yönelik metaforların incelendiği çalışmalarda lise öğrencilerinin biyolojiyi yaşamın kaynağı-yaşamın kendisi, değişen ve gelişen, yaşam alanı ve gereksinim olarak gördükleri, oluşturdukları metaforların çoğunlukla olumlu görüşleri yansıtan nitelikte olduğu belirlenmiştir (Yapıcı, 2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının biyoloji kavramı için oluşturdukları metaforların çoğunlukla olumlu olup, olumlu metaforların daha çok yaşam ve doğa ile iç içe, ihtiyaç, zevkli, değişen, ilerleyen ve yenilikçi, düzenli, araştırmaya açık kategorilerinde yoğunlaştığı saptanmıştır (Harman ve Çökelez, 2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji kavramına ilişkin ifade ettikleri metaforların daha çok olumlu olduğu

saptanmış; bu sonuç üzerinde biyoloji konularının günlük yaşamla ilgili olması, biyolojiden zevk almaları, biyolojiyi sevmeleri ve eğlenceli bir ders olarak görmelerinin etkili olabileceği ifade edilmiştir (Ulukök, Bayram ve Selvi, 2015). Fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarının hayat metaforunu ifade ederek yaşamla ilişkilendirdikleri biyoloji kavramının içerik ve işlevsel açıdan yaşamı yansıttığını vurguladıkları, biyoloji kavramına ilişkin oluşturdukları metaforların çoğunlukla olumlu olduğu saptanmıştır (Gürbüzoğlu-Yalmanlı ve Aydın, 2013).

Fizik, kimya ve biyoloji kavramlarına yönelik metaforların incelendiği bir çalışmada okul öncesi öğretmen adaylarının oluşturdukları olumlu metaforların sırası ile biyoloji, fizik ve kimya kavramlarına ilişkin olup, biyolojiye yönelik algılarının fizik ve kimyaya yönelik algılarından daha olumlu olduğu anlaşılmıştır (Harman ve Çökelez, 2017).

Laboratuvara yönelik metaforların incelendiği çalışmalarda ise oluşturulan metaforlar üzerinde laboratuvarda yapılan deneylerin etkili olduğu ifade edilmiştir. Öyle ki, fen ve teknoloji öğretmen adaylarının fen laboratuvarına yönelik metaforik algılarının incelendiği bir çalışmada öğretmen adaylarının laboratuvarda yapılan deneylerin başarısız olduğunu ve bu deneylerin kötü görüldüğünü; laboratuvarda yapılan deneylerin gösteri deneyi şeklinde yapıldığını; yapılan deneylerin sonuçları bağlamında laboratuvarın keşif ve yeni ürün üretme ortamı olduğunu; laboratuvarda yapılan deneylerin yapılış aşaması bağlamında laboratuvarın katılımcıların birebir deneyimde bulunabildikleri bir yer olduğunu; laboratuvarda yapılan deneylerin günlük yaşamdaki işlevleri bağlamında laboratuvarın günlük hayata hazırlayan bir yer olduğunu; laboratuvarda yapılan deneylerin eğlenceli ve zevkli olduğunu; laboratuvarda yapılan deneylerin katılımcıların bilgi edinmesine katkı sağladığını ve deneylerin öğrenme ile ilgili olduğunu ortaya koyan metaforlar oluşturdukları tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının oluşturdukları metaforların daha çok olumlu olduğu görülmüştür (Arık ve Benli-Özdemir, 2016). Sınıf öğretmenliği lisans programı öğrencilerinin fen bilimleri laboratuvar imajlarının incelendiği başka bir çalışmada ise öğrencilerin fen bilimleri laboratuvarına yönelik hem olumlu hem de olumsuz imajlara sahip oldukları ortaya koyulmuştur. Öğrencilerin bilimsel çalışma, öznel bilgiye ulaşma, soğuk-istenmeyen ortam, çeşitli alanlarda çalışabilme, üretim merkezi, bilgi kaynağı ve pahalı ortam kategorilerinde metaforlar oluşturdukları saptanmıştır (Bağ ve Küçük, 2017).

Katılımcıların oluşturdukları olumlu/olumsuz metaforlar üzerinde fene yönelik tutumlarının da etkili olabileceği düşünülmektedir (Osborne, Simon ve Collins, 2003). Farklı çalışmalarda da bir kavrama yönelik oluşturulan metaforların kavrama yönelik tutumla ilgili yorum yapmaya imkân sağlayacağı ifade edilmektedir (Anılan, 2017; Derman, 2014; Harman ve Çökelez, 2017). Olumsuz metaforlar ile olumsuz tutumlar arasındaki ilişki dikkate alındığında olumsuz görüşler içeren metaforlar öğretmen adaylarının meslek hayatlarında karşılarına bir engel olarak çıkabilir (Ulukök, Bayram ve Selvi, 2015). Bu nedenle fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik oluşturacakları metaforların da fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik algıları ve beraberinde de tutumlarını yansıtmaya bağlamında son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce ile çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1-Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik deneylerine yönelik sahip oldukları metaforlar nelerdir?

2-Fen bilgisi öğretmen adaylarının kimya deneylerine yönelik sahip oldukları metaforlar nelerdir?

3-Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji deneylerine yönelik sahip oldukları metaforlar nelerdir?

4-Fen bilgisi öğretmen adaylarının oluşturacakları metaforlar bağlamında fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik algıları nasıldır?

Yöntem

Çalışmanın türü

Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik algılarının metaforlar aracılığı ile incelendiği bu çalışmada olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda kullanılan olgu bilim (fenomenoloji) deseni farkında olduğumuz ancak derin ve detaylı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanır. Yaşamda bu olgularla deneyim, algı, yönelim, kavram ve durum gibi farklı şekillerde karşılaşırız. Yine de bu karşılaşmalar olguları tam olarak anladığımızı göstermez. Tümüyle yabancı olmasak da ne anlam ifade ettiğini tam olarak kavrayamadığımız olguların araştırıldığı çalışmalar için olgubilim (fenomenoloji) uygun bir araştırma desendir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Çalışma Grubu

Çalışma 2017-2018 güz yarıyılında bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalında üçüncü sınıfta öğrenim gören 68 öğretmen adayının gönüllü katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Öğretmen adaylarının lisans öğrenimlerinde birinci ve ikinci sınıfta aldıkları laboratuvar derslerinde yaptıkları fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik algılarını belirlemek amaçlandığı için çalışmanın amacı dikkate alınarak bu laboratuvarları tamamlamış olan üçüncü sınıf öğrencileri çalışma grubunda yer almıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmacılar tarafından geliştirilen veri toplama aracında çalışmaya katılan öğretmen adaylarının fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik algılarını belirlemek için “Fizik deneyleri gibidir, çünkü.....”; “Kimya deneyleri gibidir, çünkü.....”; “Biyoloji deneyleri gibidir, çünkü.....” cümlelerini tamamlamaları istenmiştir.

Verilerin Analizi

Fen bilgisi öğretmen adaylarının ifade ettikleri metaforlar ve gerekçeleri Saban (2008), Yapıcı (2015) ve Ulukök, Bayram ve Selvi (2015) tarafından yapılmış olan çalışmalarda kullanılan (1) adlandırma, (2) tasnif etme (eleme ve arıtma), (3) kategori geliştirme, (4) geçerlik ve güvenilirliği sağlama ve (5) verileri bilgisayar ortamına aktarma aşamaları takip edilerek analiz edilmiştir.

Adlandırma: Her öğretmen adayına bir numara (Ö₁-Ö₂-...) verilerek fen bilgisi öğretmen adaylarının ifade ettikleri metaforlar gerekçeleri ile birlikte Excell tablosuna yazılarak incelenmiştir.

Tasnif etme (eleme ve arıtma): Fen bilgisi öğretmen adaylarının ifade ettikleri metaforlar konu, kaynak ve konu ile kaynak arasındaki ilişki dikkate alınarak analiz edilmiştir. Bu aşamada “Fizik deneyleri1.....gibidir. Çünkü.....2.....” cümlesinde görüldüğü üzere fizik deneyleri konu, 1 numaralı boşluğa yazılan ifade kaynak, 2 numaralı boşluğa yazılan ifade ise konu ile kaynak arasındaki ilişki olarak değerlendirilmiştir. Benzer durum kimya deneyleri ile biyoloji deneyleri için de söz konusudur.

Kategori geliştirme: Fen bilgisi öğretmen adaylarının ifade ettikleri metaforlar ortak özellikleri açısından incelenmiştir. Metaforlar olumlu ve olumsuz olmak üzere değerlendirilmiştir. Olumlu ve olumsuz

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Fizik, Kimya ve Biyoloji Deneylerine Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığı İle İncelenmesi

metaforlar kendi içlerinde kategorilere ayrılmıştır. Fizik deneyleri için oluşturulan olumlu metaforlar 5, olumsuz metaforlar 2 kategori; kimya deneyleri için oluşturulan olumlu metaforlar 4, olumsuz metaforlar 2 kategori; biyoloji deneyleri için oluşturulan olumlu metaforlar 5, olumsuz metaforlar 2 kategori içerisine yerleştirilmiştir. **Geçerlik ve güvenilirliği sağlama:** Metaforların yerleştirildiği kategorileri temsil etme durumunu saptamak için iki araştırmacının birbirinden bağımsız bir şekilde belirledikleri kategoriler karşılaştırılmıştır. Görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları belirlenmiştir. Veri analizinin güvenilirliği, Miles ve Huberman'ın (1994) Güvenirlik = $\text{Görüş Birliği} \setminus [\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}] \times 100$ formülü kullanılarak hesaplanmış ve güvenirlilik değeri % 90 olarak bulunmuştur. Bulunan değer %70'in üzerinde olup bu çalışma için güvenilir olarak kabul edilmiştir (Miles ve Huberman, 1994).

Verileri bilgisayar ortamına aktarma: Kategorilerin oluşturulmasının ardından veriler bilgisayar ortamına aktarılacak metafor ve katılımcı sayılarını temsil eden frekanslar hesaplanmıştır.

Ayrıca öğretmen adaylarının cevaplarından doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Doğrudan alıntılar analiz sırasında öğretmen adaylarına verilen numaralar (Ö₁-Ö₂-...) ile birlikte italik olarak sunulmuştur.

Bulgular

Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik deneyleri için ifade ettikleri olumlu metaforlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Fen bilgisi öğretmen adaylarının olumlu metaforları (fizik deneyleri)

Kategoriler	Metafor	f
İşlevsel	Bilinmeyene ulaştıran	Belgesel izlemek, Denizde yolculuk yapmak, Uzay boşluğunda uçmak
	Farkındalık kazandıran	Bildiğin bir şehri gezmek, Dünyayı ve evreni anlamak, Uzaya çıkmak
	Günlük yaşamı yansıtan	Günlük hayat, Günlük hayatta karşılaştığımız olaylar, Rutin işlem
	Somutlaştıran	İçinde yaşamak, Öğretici, Uzay
	Anlama ve kalıcılığı kolaylaştıran	Hayat, Kolay
	Öğrenciyi aktifleştiren	Elektrikçi olmak, Gereklilik
	Zihinsel faaliyetleri etkileyen	Koşu yapmak, Uzayı hayal etmek

	Bilgiye ulaşmayı kolaylaştıran	Bilim	1
	Öğretici	Yaşam	1
	Özgüven kazandıran	Bilge olmak	1
		Toplam	21
Bilişsel	Bilimsel süreç becerileri	Arabada hız yapmak, Fabrikayı gözlemlemek, Hayatı tecrübe etmek, Oyun oynamak	4
	Dikkat	Deneyle oyun oynamak, İnşaat mühendisi olmak, İnşaat yapmak, Ütü yapmak	4
	Yaparak yaşayarak öğrenme	Buluş yapmak, Tecrübe, Zaman	3
	Tümevarım yolu ile öğrenme	Bulmaca çözmek, Yapboz tamamlama	2
	Aşamaları takip etme	Araba sürmek, Bisiklete binmek	2
	Akıl yürütme	Oyun evi kurmak	1
	Bilgiyi uygulama	Arabada hız yapmak	1
	Keşif	Eğlenceli bulmacalar	1
	Zihinde tasarlama	Hayal etmek	1
		Toplam	19
Duyuşsal	Eğlenceli, zevkli	Bilim adamı olmak, Ekşi elma, Eşeğe binmek, Müzik, Zor olan bir şeyi başarmak, Oyun (2)	7
	İstekli olma	Yürümeyi öğrenen çocuk	1
		Toplam	8
Donanım	Araç-gereç çeşitliliği ve kullanımı	İnşaatta çalışmak, Lunapark, Oyun oynamak (2), Sanayide çalışmak	5
İçerik	Farklı alanlarla ilişkili	Mühendislik, Sanayide çalışmak	2
	Deney konusu	Kuantum, Sürtünme	2
		Toplam	4
		TOPLAM	57

Tablo 1 incelendiğinde 57 fen bilgisi öğretmen adayının fizik deneylerine yönelik ifade ettikleri olumlu metaforların işlevsel (f:21), bilişsel (f:19), duyuşsal (f:8), donanım (f:5) ve içerik (f:4) olmak üzere beş kategoride toplandığı görülmektedir. Olumlu metaforlar daha çok bilinmeyene ulaştırıcı, farkındalık kazandıran, günlük yaşamı yansıtan ve somutlaştıran, gözlem, neden-sonuç ilişkisi kurma ve ispat olmak üzere bilimsel süreç becerileri, dikkat, eğlenceli, zevkli, araç-gereç çeşitliliği ve kullanımı olmak üzere alt kategorilerde yoğunlaşmaktadır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik deneyleri ile ilgili ifade ettikleri olumlu metaforlara ve gerekçelere ait bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Fizik, Kimya ve Biyoloji Deneylerine Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığı İle İncelenmesi

"Fizik deneyleri **fabrikayı gözlemlemek** gibidir. Çünkü fabrikanın işleyişini gözlemlemek bazı şeylerin nasıl oluştuğunu, neden-sonuç ilişkisini anlamak gibi bir şey." (Ö₈)

"Fizik deneyleri **günlük hayatta karşılaştığımız olaylar** gibidir. Çünkü fizik deneylerini yaparken aslında çoğunu günlük hayatımızda da kullandığımızı görüyoruz." (Ö₁₆)

"Fizik deneyleri **içinde yaşamak** gibidir. Çünkü somut olarak deneyleri yapıyor ve görüyoruz." (Ö₂₁)

"Fizik deneyleri **hayatı tecrübe etmek** gibidir. Çünkü her deneyde aslında bildiğimiz şeylerin geçerliliğini teyit ediyoruz." (Ö₂₈)

"Fizik deneyleri **bildiğin bir şehri gezmek** gibidir. Çünkü o şehri aslında bilirsin ama daha çok ayrıntıya dikkat edersen gezerken. Daha iyi öğrenirsin." (Ö₃₉)

"Fizik deneyleri **bulmaca çözmek** gibidir. Çünkü anahtar kelimeler ve formüller sayesinde büyük resmi görüyoruz." (Ö₄₁)

"Fizik deneyleri **müzik** gibidir. Çünkü çok eğlenceli ve yapınca müzikteki gibi mutlu oluyorum." (Ö₄₆)

"Fizik deneyleri **tecrübe** gibidir. Çünkü yaparak yaşayarak öğrenmek daha akılda kalıcıdır." (Ö₅₇)

"Fizik deneyleri **lunapark** gibidir. Çünkü birçok metal, demir, araba, oyuncak gibi malzemeler kullanılıyor." (Ö₆₀)

Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik deneyleri için ifade ettikleri olumsuz metaforlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Fen bilgisi öğretmen adaylarının olumsuz metaforları (fizik deneyleri)

Kategoriler		Metafor	f
Duyuşsal	Sıkıcı	Bir işte çalışmak, Bitmek bilmeyen yol, Ders işlemek, Faydasız şeyler, Lunaparktaki çekiç aleti, Sıkıcı, Silah zorlu ile yapmak	7
	Korku ve tedirginlik	Balon patlatmak, Basınç	2
	Sevmeme	Ölüm	1
Toplam			10
Bilişsel	Zorlanma	Uzayda roket fırlatmak	1
TOPLAM			11

Tablo 2 incelendiğinde 11 fen bilgisi öğretmen adayının fizik deneylerine yönelik ifade ettikleri olumsuz metaforların duyuşsal (f:10) ve bilişsel (f:1) olmak üzere iki kategoride toplandığı görülmektedir. Olumsuz metaforlar daha çok sıkıcı ile korku ve

tedirginlik alt kategorilerinde yoğunlaşmaktadır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik deneyleri ile ilgili ifade ettikleri olumsuz metaforlara ve gerekçelere ait bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

“Fizik deneyleri **bitmek bilmeyen yol** gibidir. Çünkü iki sene fizik deneylerini hiç eğlenerek yapmadım.” (Ö₁₃)

“Fizik deneyleri **bir işte çalışmak** gibidir. Çünkü fizik deneylerinden zevk aldığım söylenemez.” (Ö₂₃)

“Fizik deneyleri **ölüm** gibidir. Çünkü sevmediğim bir uygulamadır.” (Ö₃₈)

“Fizik deneyleri **balon patlatmak** gibidir. Çünkü deneyin sonucu yanlış çıktığı zaman tekrar başa döneceğiz korkusu oluşuyor.” (Ö₄₉)

“Fizik deneyleri **silah zoru ile yapmak** gibidir. Çünkü çok sıkıcıdır.” (Ö₅₃)

Fen bilgisi öğretmen adaylarının kimya deneyleri için ifade ettikleri olumlu metaforlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Fen bilgisi öğretmen adaylarının olumlu metaforları (kimya deneyleri)

Kategoriler	Metafor	f
Bilişsel	Dikkat	Araba kullanmak, Heyecan dolu, İpte yürümek, Yemek yapmak (4)
	Aşamaları takip etme	Kek yapmak, Yemek yapmak (5)
	Bilimsel Süreç Becerileri	Bilim insanı hissetmek, Formül, Sihirbazlık yapmak, Yemek yapmak
	Eğlenerek öğrenme	Eğlence, Oynamak (2)
	Yaparak öğrenme	Görev, Kanıtlayıcı
	Buluş yaparak öğrenme	Keşif
	Toplam	23
İçerik	Madde oluşumu	Çözelti, Fabrikaya gitmek, Gök kuşağını seyretmek, İcat bulmak, Mutfak, Mutfakta aşçı olmak, Salata yapmak, Sihir, Yemek yapmak (4)
	Yaşamın içinde ve her alanında yer alan	Breaking bad, Hayatımızda en çok yer edinen şeyler, Su
	Deney konusu	Atom, Buhar makinesi, Film izlemek
	Süreçte gerçekleşen değişimler	Büyü, Sihirbazlık
	Toplam	20
Duyuşsal	Eğlenceli, zevkli	Bayramlık kıyafetler, Eğlenceli (2), Eğlenceli bir oyun, Lunaparkta eğlenmek, Oyun, Uçmak, Yemek yapmak
	İlginç ve güzel	Bilim yapmak, Sihir

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Fizik, Kimya ve Biyoloji Deneylerine Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığı İle İncelenmesi

	Mutlu eden, heyecan verici	Lunapark, Masal dünyası	2
	Dikkat çekici, merak uyandırıcı	Lunaparkta eğlenmek	1
	İstekli olma	En sevdiğin oyun	1
		Toplam	14
İşlevsel	Aydınlatan	Mektup zarfı	1
	Bakış açısını değiştiren	Bir gözlükle dünyaya bakmak	1
	Deneyim kazandıran	Bilmediğin yemeği ilk kez yapmak	1
	Kazanımlara ulaştıran	Eğlence merkezine gitmek	1
	Öğrenciyi aktifleştiren	Gerekli	1
		Toplam	5
		TOPLAM	62

Tablo 3 incelendiğinde 62 fen bilgisi öğretmen adayının kimya deneylerine yönelik ifade ettikleri olumlu metaforların bilişsel (f:23), içerik (f:20), duyuşsal (f:14) ve işlevsel (f:5) olmak üzere dört kategoride toplandığı görülmektedir. Olumlu metaforlar daha çok madde oluşumu, eğlenceli, zevkli, dikkat ve aşamaları takip etme alt kategorilerinde yoğunlaşmaktadır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının kimya deneyleri ile ilgili ifade ettikleri olumlu metaforlara ve gerekçelere ait bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

*“Kimya deneyleri **bir gözlükle dünyaya bakmak** gibidir. Çünkü soluduğumuz hava, dışarıda yağan yağmurlar daha birçok güzel doğa olayı var. Bizler kimya deneyleri ile yağmurun yağması için suyun nasıl işlemlerden geçtiğini öğreniyoruz ve bu öğrenme dünyaya bakış açımızı değiştiriyor. Dünyamızı, çevremizde bulunan maddeleri daha iyi anlamamızı sağlayan bir gözlük gibi.” (Ö₆)*

*“Kimya deneyleri **gök kuşağını seyretmek** gibidir. Çünkü gök kuşağındaki renklerin birbirinden farklı olması gibi farklı maddelerden değişik reaksiyonlarla farklı maddeler oluşuyor.” (Ö₈)*

*“Kimya deneyleri **mektup zarfı** gibidir. Çünkü açıldıkça içindeki bilgiler bizi aydınlatır.” (Ö₂₅)*

*“Kimya deneyleri **sihirbazlık yapmak** gibidir. Çünkü çözeltileri birbirine karıştırarak değişik durumlar gözluyoruz.” (Ö₃₇)*

*“Kimya deneyleri **en sevdiğin oyun** gibidir. Çünkü deney yaptıkça sıkılmıyoruz. Aksine daha çok yapmak istiyorum. Sevdiğim oyuna benziyor.” (Ö₄₅)*

*“Kimya deneyleri **masal dünyası** gibidir. Çünkü yapılan deneyler macera, heyecan içeriyor.” (Ö₅₃)*

*“Kimya deneyleri **yemek yapmak** gibidir. Çünkü neyi ne zaman koyacağını bilmek aşırıya kaçmadan doğru adımları izlemek gerekir.” (Ö₆₂)*

Fen bilgisi öğretmen adaylarının kimya deneyleri için ifade ettikleri olumsuz metaforlar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Fen bilgisi öğretmen adaylarının olumsuz metaforları (kimya deneyleri)

Kategoriler		Metafor	f
Güvenlik önlemleri	Tehlikeli	Ocağın altını açık bırakıp komşuya gitmek, Tehlikeli asitlerle oynamak	2
Sonuç	Olmuş gibi kabul etme	Piyango	1
TOPLAM			3

Tablo 4 incelendiğinde 3 fen bilgisi öğretmen adayının kimya deneylerine yönelik ifade ettikleri olumsuz metaforların güvenlik önlemleri (f:2) ve sonuç (f:1) olmak üzere iki kategoride toplandığı görülmektedir. Kimya deneyleri için ifade edilen olumsuz metaforlar ve gerekçeleri incelendiğinde 2 öğretmen adayının kimya deneylerini güvenlik açısından tehlikeli deneyler olarak kabul ettiği, 1 öğretmen adayının ise yaptığı deneylerde sonuca ulaşamasa da ulaşmış gibi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının kimya deneyleri ile ilgili ifade ettikleri olumsuz metaforlara ve gerekçelere ait bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

*“Kimya deneyleri **ocağın altını açık bırakıp komşuya gitmek** gibidir. Çünkü her an her şey olabilir. Patlayabiliriz.” (Ö₁₀)*

*“Kimya deneyleri **piyango** gibidir. Hiç biri tutmaz, tutmuş gibi yapılır.” (Ö₅₂)*

Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji deneyleri için ifade ettikleri olumlu metaforlar Tablo 5’te verilmiştir.

**Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Fizik, Kimya ve Biyoloji Deneylerine
Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığı İle İncelenmesi**

Tablo 5. *Fen bilgisi öğretmen adaylarının olumlu metaforları (biyoloji deneyleri)*

Kategoriler		Metafor	f
İşlevsel	Vücudumuzu ve diğer canlıları tanıtan	Bulmaca, Canlı yaşamını tanımak, Doktor olmak, Dünya, Dünyayı keşfe çıkmak, Gerçek, Hayatı anlamlandırmak, Keşfetmek	8
	Çıplak gözle görülemeyeni gösteren	Ameliyat, Eğlenceli (2), Gerçeğin içini görmek, Mikroskop	5
	Başka dünyalara kapılar açan	Canlılara ve çevreye başka gözle bakmak, Farklı bir dünyayı keşfetmek, Yeni bir dünya	3
	Ufuk açan	Dünyayı dolaşmak, Hayat, İnsanların bilincini geliştiren şeyler	3
	Ayrıntıları gösteren	Canlıları anlamak, Resim yapmak	2
	Yorum becerisi kazandıran	Bitki yetiştirmek, Eğlence/oyun	2
	Besinleri tanıtan	Alışveriş yapmak	1
	Bilim insanı gibi hissettiren	Bilim adamı olmak	1
	Yaşamı aydınlatan	Güneş	1
	Toplam		26
İçerik	İnceleme alanı	Canlı içinde olmak, Canlı, Doğayı çözmek, Farklı yerlerde gezmek, Hayat, İnsan, İnsan vücudunu açmak, Sağlık alanı, Tarlada çalışmak	9
	Yaşam, doğa ile bağlantı	Doğa, Doğa ile iç içe olmak, Sokakta oynamak	3
	Konuya bağlılık	Yerine göre	1
Toplam		13	
Bilişsel	İnceleme-Araştırma	Ajanlık yapmak, Büyütec, Doktor olmak (2)	4
	Bilimsel Süreç	Gizem çözmek, Gözlem yapmak, Televizyon izlemek	3
	Keşif	Farklı yerlerde gezmek, Ülkeler arasında dolaşmak	2
	Dikkat	Ameliyat yapmak	1
	Toplam		10
Duyuşsal	Eğlenceli	Küçük çocuğun dünyayı yeni keşfetmesi, Oyun oynamak	2
	Zevkli	Çikolata yemek, Sevdiğin işi yapmak	2
	Etkileyici	Araştırma	1
	İlgi çekici	Eğlenceli	1
	Mutlu eden	Şarkı söylemek	1
Toplam		7	
Donanım	Araç-gereç	Mikroskop, Yemek yapmak	2
	Ortam	Doğada çalışmak	1
	Toplam		3
TOPLAM		59	

Tablo 5 incelendiğinde 59 fen bilgisi öğretmen adayının biyoloji deneylerine yönelik ifade ettikleri olumlu metaforların işlevsel (f:26), içerik (f:13), bilişsel (f:10), duyuşsal (f:7) ve donanım (f:3) olmak üzere beş kategoride toplandığı görülmektedir. Olumlu metaforlar daha çok vücudumuzu ve diğer canlıları tanıtan, çıplak

gözle görülmeyeni gösteren, inceleme alanı, inceleme-araştırma alt kategorilerinde yoğunlaşmaktadır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji deneyleri ile ilgili ifade ettikleri olumlu metaforlara ve gerekçelere ait bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

*“Biyoloji deneyleri **ülkeler arasında dolaşmak** gibidir. Çünkü her şehirde yeni bir şey keşfeder gibi biyolojide de sürekli yeni şeyler keşfettik.” (Ö₁)*

*“Biyoloji deneyleri **yeni bir dünya** gibidir. Çünkü mikroskoptan incelediğimiz her bir parça, madde bizi başka bir dünyaya götürür. Mesela sadece bir ip parçası bile mikroskopla incelediğimizde halat gibidir. Bakterileri incelediğimizde bu kez başka bir canlı inceleriz. Bu yüzden biyoloji lab çalışmaları benim için sürekli bambaşka dünyaya giriş kapısıdır.” (Ö₆)*

*“Biyoloji deneyleri **farklı yerlerde gezmek** gibidir. Çünkü her hafta farklı bir canlının farklı bir özelliğini inceledik.” (Ö₁₃)*

*“Biyoloji deneyleri **sevdiğin işi yapmak** gibidir. Çünkü insanın vücudunu ve yaşadığı çevreyi tanıması çok zevkli.” (Ö₁₅)*

*“Biyoloji deneyleri **doğada çalışmak** gibidir. Çünkü doğa da bir laboratuvardır.” (Ö₂₀)*

*“Biyoloji deneyleri **gizem çözmek** gibidir. Çünkü aslında var olan bir şeyin varlığını deney ve gözlemle ortaya koyuyoruz.” (Ö₂₈)*

*“Biyoloji deneyleri **şarkı söylemek** gibidir. Çünkü deneyleri yaptığımızda çevremizle, kendimizle alakalı şeyler öğrendiğimiz için içimizi bir mutluluk kaplıyor.” (Ö₃₇)*

Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji deneyleri için ifade ettikleri olumsuz metaforlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Fen bilgisi öğretmen adaylarının olumsuz metaforları (biyoloji deneyleri)

Kategoriler	Metafor	f
Duyuşsal	Sıkıcı	Ders çalışmak, Hayat, Sevmediğin biriyle arkadaş görünmek, Telefonun şarjının bitmesi
	Durağan	Boşa kürek çekmek
	Zoraki	Pırasa yemeği
	Toplam	6
Donanım	Ortam	İşkence, Koku
	Araç-gereç	İşkence
	Toplam	3
	TOPLAM	9

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Fizik, Kimya ve Biyoloji Deneylerine Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığı İle İncelenmesi

Tablo 6 incelendiğinde 9 fen bilgisi öğretmen adayının biyoloji deneylerine yönelik ifade ettikleri metaforların olumsuz olduğu görülmektedir. Olumsuz metaforların duyusal (f:6) ve donanım (f:3) olmak üzere iki kategoride toplandığı görülmektedir. Biyoloji deneyleri için ifade edilen olumsuz metaforlar ve gerekçeleri incelendiğinde duyusal bağlamda 4 öğretmen adayının biyoloji deneylerini sıkıcı, 1 öğretmen adayının durağan olarak nitelendirdiği ve başka 1 öğretmen adayının ise biyoloji deneylerini zoraki yaptığını ifade ettiği anlaşılmıştır. Donanım bağlamında ise 2 öğretmen adayının ortam, 1 öğretmen adayının ise araç-gereç açısından olumsuz algılara sahip olduğu görülmüştür. Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji deneyleri ile ilgili ifade ettikleri olumsuz metaforlara ve gerekçelere ait bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

*“Biyoloji deneyleri **sevmediğin biriyle arkadaş görünmek** gibidir. Çünkü çok sıkıcı ve hocaya ayıp olmasın diye mutlu görünmekteyiz.” (Ö₁₀)*

*“Biyoloji deneyleri **boşa kürek çekmek** gibidir. Çünkü çaba gösteriyor gibi görünsek de biyoloji labda yerimizde saydığımızı, ilerleme gösteremediğimizi düşünüyorum.” (Ö₃₄)*

*“Biyoloji deneyleri **pirasa yemeği** gibidir. Çünkü annem o gün pirasa yaptıysa sırf karnım doysun diye yiyorum. Bu derse de sırf geçmek için girdim.” (Ö₃₅)*

Çalışma sonucunda kimya, fizik ve biyoloji deneyleri ile ilgili saptanan olumlu ve olumsuz metaforlar öğretmen adayı sayısı, metafor çeşidi ve kategori bağlamında frekans değerleri ile birlikte Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Metafor çeşidi ve kategorilere ilişkin frekans değerleri

	Öğretmen adayı (f)			Metafor çeşidi (f)			Kategori (f)		
	FD	KD	BD	FD	KD	BD	FD	KD	BD
Olumlu metafor	57	62	59	52	44	52	5	4	5
Olumsuz metafor	11	3	9	11	3	8	2	2	2
TOPLAM	68	65	68	63	47	60	7	6	7

FD: Fizik deneyi, KD: Kimya deneyi, BD: Biyoloji deneyi

Tablo 7 incelendiğinde öğretmen adaylarının önemli bir bölümünün fizik, kimya ve biyoloji deneyleri için oluşturdukları metaforların olumlu olup birbirine yakın değerlerde olduğu görülmektedir. Bu bulgunun yanı sıra 11 öğretmen adayı fizik deneyleri, 8 öğretmen adayı biyoloji deneyleri ve 3 öğretmen adayı da

kimya deneyleri ile ilgili olumsuz metaforlar oluşturmuştur. Buradan fen bilgisi öğretmen adaylarının kimya deneylerine yönelik algılarının fizik ve biyoloji deneylerine kıyasla biraz daha olumlu olduğu anlaşılmaktadır.

1 öğretmen adayı fizik ve biyoloji deneyleri için metaforlar yazmasına karşın kimya deneyleri için metafor yazmamıştır. 2 öğretmen adayı ise laboratuvarında çalışmak ve lunapark eğlencesi olarak ifade ettikleri metaforlarla kimya deneylerini deney konusuna bağlı olarak eğlenceli ya da gereksiz, tereddütle yaklaşılması gereken etkinlikler olarak ifade etmiştir. Bu nedenle Tablo 7’de kimya deneyleri için öğretmen adayı sayısı 65 olarak verilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda fizik deneylerine yönelik fen bilgisi öğretmen adaylarının % 83,8’inin olumlu ve % 16,2’sinin olumsuz; kimya deneylerine yönelik % 95,4’ünün olumlu ve % 4,6’sının olumsuz; biyoloji deneylerine yönelik % 86,8’inin olumlu ve % 13,2’sinin olumsuz metaforlar oluşturdukları saptanmıştır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik, kimya ve biyoloji deneyleri için oluşturdukları metaforların üç alan için de çoğunlukla olumlu olduğu görülmüştür. Alanyazında yer alan çalışmalarda fen ve teknoloji öğretmen adaylarının fen laboratuvarına yönelik oluşturdukları metaforların daha çok olumlu (Arık ve Benli-Özdemir, 2016), sınıf öğretmenliği lisans programı öğrencilerinin fen bilimleri laboratuvarına yönelik oluşturdukları metaforların ise hem olumlu hem de olumsuz (Bağ ve Küçük, 2017) olduğu ortaya koyulmuştur. Bu çalışmalarda laboratuvarında yapılan deneylerin laboratuvara yönelik oluşturulan metaforlar üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca fizik, kimya ve biyoloji kavramları ile ilgili okulöncesi öğretmen adaylarının oluşturdukları metaforlar incelendiğinde olumlu metaforların sırası ile biyoloji, fizik ve kimya kavramları ile ilgili olduğu görülmüştür. Buradan okulöncesi öğretmen adaylarının biyolojiye yönelik algılarının fizik ve kimyaya yönelik algılarından daha olumlu olduğu anlaşılmıştır (Harman ve Çökelez, 2017).

Fen bilgisi öğretmen adaylarının oluşturdukları metaforlar bağlamında fizik, kimya ve biyoloji deneylerine yönelik tutumlarının da olumlu olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde alanyazında da bir kavrama yönelik oluşturulan metaforlara bakılarak kavrama yönelik tutumla ilgili yorum yapılabileceği ifade edilmektedir (Anılan, 2017; Derman, 2014; Harman ve Çökelez, 2017).

Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik deneylerine ilişkin ifade ettikleri olumlu metaforların daha çok bilinmeyene ulaştıran, farkındalık kazandıran, günlük yaşamı yansıtan, somutlaştıran olmak üzere işlevsel kategorisi ile bilimsel süreç becerileri ve dikkat olmak üzere bilişsel kategorisinde; olumsuz metaforların sıkıcı olmak üzere duyuşsal kategorisinde yoğunlaştığı görülmüştür. Alanyazında ise okul öncesi öğretmen adaylarının fizik kavramı için oluşturdukları olumlu metaforların daha çok yaşam ve doğa ile iç içe, denge ve düzen, eğlenceli, değişen, ilerleyen ve yenilikçi, ihtiyaç; olumsuz metaforların zor ve karmaşık, tehlikeli ve gereksiz kategorilerinde yoğunlaştığı ortaya koyulmuştur (Harman ve Çökelez, 2017). Fizik ve fen bilgisi öğretmenliği ile fizik bölümünde öğrenim gören öğrenciler ise modern fiziğe yönelik algılarını soyut, görselleştirmenin zor olması, kavramsal zorluk içermesi, matematiksel zorluk, ön yargı, yabancılaşma ve endişe olmak üzere olumsuz ifadelerle ortaya koymuşlardır (Aksakallı, Turgut ve Salar, 2016).

Bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının önemli bir bölümünün biyoloji deneyleri için olumlu metaforlar oluşturdukları saptanmıştır. Benzer şekilde alanyazında da lise öğrencilerinin (Yapıcı, 2015), fen bilgisi öğretmen adaylarının (Ulukök, Bayram ve Selvi, 2015), fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarının (Gürbüzöğlu-Yalancı ve Aydın, 2013) biyoloji kavramına ilişkin daha çok olumlu metaforlar oluşturdukları ortaya koyulmuştur.

Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji deneylerine ilişkin ifade ettikleri olumlu metaforların daha çok vücudumuzu ve diğer canlıları tanıtan, çıplak gözle görülmeyeni gösteren olmak üzere işlevsel kategorisinde; olumsuz metaforların daha çok sıkıcı olarak duyuşsal kategorisinde yoğunlaştığı görülmüştür. Alanyazında lise öğrencilerinin önemli bir bölümünün biyolojiyi yaşamın kaynağı-yaşamın kendisi, değişen ve gelişen, yaşam alanı ve gereksinim olarak nitelendirdikleri ortaya koyulmuştur (Yapıcı, 2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının biyoloji kavramı için oluşturdukları olumlu metaforların daha çok yaşam ve doğa ile iç içe, ihtiyaç, zevkli, değişen, ilerleyen ve yenilikçi, düzenli, araştırmaya açık; olumsuz metaforların zor ve karmaşık kategorilerinde olduğu saptanmıştır (Harman ve Çökelez, 2017). Fen bilgisi öğretmen adayları tarafından oluşturulan metaforların ise “Kapsamlı bir ders olarak biyoloji”, “Araştırmaya, yeni buluşlara açık olan biyoloji”, Farklı alt dalları olan biyoloji”, “Zor bir ders olarak biyoloji”, “Yaşamın içinde var olan bir ders olarak biyoloji”, “Eğlenceli bir ders olarak biyoloji”, “Dikkat gerektiren bir ders olarak biyoloji”, “Duruma göre kolay veya zor bir ders olarak

biyoloji”, “Heyecan verici bir ders olarak biyoloji” kategorilerinde yer aldığı tespit edilmiştir (Ulukök, Bayram ve Selvi, 2015). Fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarının biyoloji kavramını hayat metaforunu ifade ederek yaşamın kendisi ile ilişkilendirdikleri görülmüştür (Gürbüzoğlu-Yalmanlı ve Aydın, 2013).

Fen bilgisi öğretmen adaylarının kimya deneylerine ilişkin ifade ettikleri olumlu metaforların daha çok dikkat ve aşamaları takip etme olarak bilişsel kategorisi ile madde oluşumu olmak üzere içerik kategorisinde; olumsuz metaforların tehlikeli olmak üzere güvenlik önlemleri kategorisinde yoğunlaştığı görülmüştür. Alanyazında lise öğrencilerinin oluşturdukları metaforların kimyanın yapısı ve işleyişi, olguları anlama aracı olarak kimya, hayatın içinde bir yapı olarak kimya, simyadan kimyaya, sevilen, eğlenceli, kavranabilir bir ders olarak kimya, seilmeyen, zor ve karışık bir ders olarak kimya kategorilerinde olduğu belirlenmiştir (Derman, 2014). Okul öncesi öğretmen adaylarının ise kimya kavramı için oluşturdukları olumlu metaforların daha çok yaşam ve doğa ile iç içe, eğlenceli, değişen, ilerleyen ve yenilikçi, ihtiyaç, üretken ve kapsamlı; olumsuz metaforların zor ve karmaşık, tehlikeli ve rahatsız edici kategorilerinde yoğunlaştığı saptanmıştır (Harman ve Çökelez, 2017). Fen bilimleri öğretmen adaylarının kimya kavramına yönelik oluşturdukları metaforlar arasında en çok ifade edilenlerin “Hayat, Su, Yaşam, Bilmece-bulmaca, İhtiyaç ve Aşk” olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarının kimya ile günlük yaşam arasındaki ilişkiyi temel alarak kimyanın yaşamdaki yeri ve önemi bağlamında “Hayat, Su, Yaşam, İhtiyaç” metaforlarını oluşturdukları saptanmıştır. Kimyanın birbirini takip eden olayları içerdiği, aşamalı bir şekilde öğrenildiği ve öğrenme ile her şeyin çorap söküğü gibi geldiği, ipuçlarından hareketle olayların çözümlenebileceği ve çevremizdeki her şeyin cevabının kimyada saklı olduğunu vurgulayarak “bilmece-bulmaca” metaforunu oluşturdukları tespit edilmiştir. Bir şeyler eksik yapılırsa hüsrarla sonuçlanacağı gerekçesi ile “Aşk” metaforunu oluşturdukları belirlenmiştir (Anılan, 2017).

Bu çalışmada kimya deneyleri için fizik ve biyoloji deneylerine nazaran daha az olumsuz metafor oluşturulduğu görülmüştür. Bu sonucun aksine alanyazında öğretmen adaylarının fizik, kimya ve biyoloji kavramları arasında daha çok kimya için olumsuz metaforlar oluşturdukları ortaya koyulmuştur (Harman ve Çökelez, 2017). Bu çalışmada kimya deneyleri için oluşturulan olumlu metafor sayısı olumsuz metafor sayısından oldukça fazla olmasına karşın alanyazında yer alan çalışmalarda okul öncesi öğretmen adayları

tarafından kimya kavramı için oluşturulan olumlu ve olumsuz metafor sayılarının aynı (Harman ve Çökelez, 2017) ve birbirine yakın (Dönmez-Usta ve Ültay, 2015) olduğu görülmüştür. Nötr ve olumsuz metaforlar üzerinde kimya ile günlük yaşam arasında yeterli düzeyde bağlantı kurulamamasının etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekler nitelikte alanyazında da kimyanın günlük yaşamdaki izlerini fark etmenin kimyanın yaşamı kolaylaştırdığını anlama ve kimyadan zevk alma üzerinde etkili olacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca kimyanın günlük yaşamdaki yerini gösteren derslerin kimyaya yönelik algı ve ilgi üzerinde olumlu etkileri olacağı ifade edilmektedir (Büyükekşi ve Yavuz, 2016). Benzer durum fizik ve biyoloji için de geçerlidir. Fizik, kimya ve biyoloji alanları gerek içerdikleri konular açısından gerekse bu alanlarda gerçekleştirilen deneyler bağlamında geniş, zor ve karmaşık olarak algılandıkları da günlük yaşam ile kurulacak zengin bağlantılar sayesinde olumsuz algılar olumlu algılara dönüştürülebilir.

Kaynaklar

AKSAKALLI, Ayhan, Turgut, Ümit ve Salar, Rıza (2016), “Modern Fiziğe Karşı Negatif Algılar ve Yabancılaşma Algısının Nedenleri: Lisans Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 18, S: 2, ss. 771-794.

ANILAN, Burcu (2017), “Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Kimya Kavramına İlişkinin Metaforik Algıları”, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – ENAD*, C: 5, S: 2, ss. 6-27.

ARIK, Selçuk ve Benli-Özdemir, Esra (2016), “Fen ve Teknoloji Öğretmen Adaylarının Fen Laboratuvarına Yönelik Metaforik Algıları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C: 24, S: 2, ss. 673-688.

AUBUSSON, Peter J., Harrison, Allan G. & Ritchie, Stephen M. (2006). “Metaphor and Analogy”, (ed.), Aubusson P.J., Harrison A.G., Ritchie S.M., *Metaphor and Analogy in Science Education*, Science & Technology Education Library, vol 30. Springer, Dordrecht.

BAĞ, Hasan ve Küçük, Mehmet (2017), “Sınıf Öğretmenliği Lisans Program Öğrencilerinin Fen Bilimleri Laboratuvar İmajları”, *Route Educational and Social Science Journal*, C: 4, S: 2, ss. 271-286.

BÜYÜKEKŞİ, Cem ve Yavuz, Soner (2016), “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Kimya Algılarının İncelenmesi”, *Journal of the Turkish Chemical Society, Section C: Chemical Education*, C: 1, S: 1, ss. 107-118.

CERİT, Yusuf (2008), “Öğretmen Kavramı ile İlgili Metaforlara İlişkin Öğrenci, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C: 6, S: 4, ss. 693-712.

ÇEPNİ, Salih ve Ayvacı, Hakan Şevki (2011), “Laboratuvar Destekli Fen ve Teknoloji Öğretimi”, (ed.) Salih Çepni, *Kuramdan Uygulamaya Fen ve Teknoloji Öğretimi* (ss. 204-234), Pegem Akademi, Ankara.

DERMAN, Aysegül (2014), “Lise Öğrencilerinin Kimya Kavramına Yönelik Metaforik Algıları”, *Turkish Studies*, C: 9, S: 5, ss. 749-776.

DÖNMEZ-USTA, Necla ve Ültay, Neslihan (2015), “Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının “Kimya” Metaforlarının Karşılaştırılması Üzerine Bir Çalışma”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ksbd/article/view/5000160171>)

EKİCİ, Gülay (2016), “Biyoloji Öğretmeni Adaylarının Mikroskop Kavramına İlişkin Algılarının Belirlenmesi: Bir Metafor Analizi Çalışması”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, C: 17, S: 1, ss. 615-636.

GİBBS, Raymond W. Jr. (2008). “*The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*”, Cambridge University Press, Cambridge, New York.

GİRMEN, Pınar (2007), *İlköğretim Öğrencilerinin Konuşma ve Yazma Sürecinde Metaforlardan Yararlanma Durumları*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Doktora Tezi), Eskişehir.

GÜRBÜZOĞLU-YALMANCI, Sibel ve Aydın, Solmaz (2013), “Öğretmen Adaylarının Biyoloji Kavramına Yönelik Metaforik Algıları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 10, S: 21, ss. 208-223.

HARMAN, Gonca ve Çökelez, Aytekin (2017), “Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Kimya, Fizik ve Biyoloji Kavramlarına Yönelik Metaforik Algıları”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C: 46, S: 46, ss. 75-95.

MİLES, Matthew B. & Huberman, A. Michael (1994), “*Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*”, 2nd Edition, SAGE Publications, California.

OSBORNE, Jonathan, Simon, Shirley & Collins, Sue (2003), “Attitudes Towards Science: A Review of The Literature and Its Implications”, *International Journal of Science Education*, V: 25, I: 9, pp. 1049-1079.

SABAN, Ahmet (2008), “Okula İlişkin Metaforlar”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C: 55, ss. 459-496.

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Fizik, Kimya ve Biyoloji Deneylerine Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığı İle İncelenmesi

SOYSAL, Davut ve Afacan, Özlem (2012), “İlköğretim Öğrencilerinin “Fen ve Teknoloji Dersi” ve “Fen ve Teknoloji Öğretmeni” Kavramlarına Yönelik Metafor Durumları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 9, S: 19, ss. 287-306.

ULUKÖK, Şeyma, Bayram, Kadriye ve Selvi, Mahmut (2015), “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Biyoloji Kavramına İlişkin Zihinsel İmgeleri (Metafor Analizi Örneği)”, *International Online Journal of Educational Sciences*, C: 7, S: 3, ss. 244-259.

YAPICI, İbrahim Ümit (2015), “Lise Öğrencilerinin Biyoloji Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 14, S: 55, ss. 139-147.

YENİCE, Nilgün (2005), “İlköğretim Fen ve Teknoloji Eğitiminde Laboratuvar Uygulama Yöntemleri”, (ed.) Mustafa Aydoğdu ve Teoman Kesercioğlu, *İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi* (ss. 144-168). Anı Yayıncılık, Ankara.

YILDIRIM, Ali ve Şimşek, Hasan (2011), “*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*”, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN EDEBİYATI'NA YANSIYAN ERMENİ MESELESİ

Merve TOPAL¹

ÖZ

Bu çalışmamızda, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan ve "Ermeni meselesi" olarak da isimlendirilen çatışmaların edebiyata yansımından bahsedilmiştir. Ayrıca Ermeni meselesindeki gerginlik mevzularından olan Dağlık Karabağ bölgesindeki hadiselerin çıkış sebepleri üzerinde de durulmuş, kaotik ilişkilerin edebi eserlere nasıl aksettiği irdelenmiştir.

Ortaya çıkan çatışmalar; Azerbaycan Türkleri ve Ermenileri sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik olarak olumsuz yönde etkilemiştir. Edebiyata da keskin biçimde sirayet etmiş olan bu kavga ortamı, Azerbaycan edebiyat tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. 1980'li yılların sonlarında Azerbaycan'a bağlı Karabağ, Ermeniler tarafından işgal edilince Azerbaycan edebiyatında savaş psikolojisi ve millî birlik düşüncesi belirgin biçimde öne çıkar. Çağdaş Azerbaycan edebiyatının dikkate değer ediplerinden Anar Rızayev, Bahtiyar Vahabzade, Nebî Hazri, Sâbir Rüstemhanlı, Elçin Efendiyev ve İsmail Şihli gibi isimler millî birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan eserler kaleme alırlar. Gerek kendileri, gerekse onların izinden giden Azerbaycan edipleri, Ermeni meselesini de ele alıp eserlerinde ciddi bir konu olarak işlemiştir.

Sadece Azerbaycan edebiyatı ile sınırlı kalmayan Ermeni meselesi, Türkiye Türklerinin edebiyatında da yoğun biçimde karşımıza çıkar. Türkiye'de eserlerinde Türk-Ermeni ilişkilerini olumsuz yönleriyle ele alan epeyce roman ve hikaye yazarı bulunmaktadır. Bununla birlikte ilişkileri olumlu bakış açısıyla değerlendiren edipler de mevcuttur. Olumlu yaklaşım sergileyenler, halklar arasındaki kültürel benzerlikleri öne çıkarmış, karşılıklı ılımlı tavırları desteklemiş ve düşmanca yaklaşımın sebeplerini irdelenmişlerdir. Olumlu yaklaşım gösteren romancılar, bilhassa dil ile edebiyattaki benzerlik ve ortak noktalar üzerinde durmuşlardır. Bununla birlikte, Azerbaycan'da ve Türkiye'deki kimi yazarlar, eserlerinde Ermeni halk edebiyatı ve folklorunda yer alan Türk kültürüne ait unsurları tarihi gerçekliğe bağlı kalarak işlemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Dağlık Karabağ, dil, kültür ve edebiyat.

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, mail: Merve.topal08@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2767-9001

THE ARMENIAN ISSUE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY AZERBAIJANI LITERATURE

ABSTRACT

This study addresses the clashes between Azerbaijan and Armenia which are called "Armenian issue" as reflected in the Azerbaijani literature. In addition, the reasons behind the events of Nagorno-Karabakh as a topic of tension in the Armenian issue are discussed, and the effects of chaotic relations on literary works are examined.

The resulting conflicts affected the Azerbaijani Turks and Armenians negatively in social, cultural, political and psychological aspects. This struggle environment, which has extensively permeated the literature, has an important place in the history of Azerbaijan literature. In the late 1980s, when Azerbaijan's Karabakh was occupied by the Armenians, the psychology of war and the idea of national unity became prominent in the Azerbaijani literature. Prominent figures of contemporary Azerbaijani literature such as Anar Rızayev, Bahtiyar Vahabzade, Nabi Hazri, Sabir Rustemalı, Emin Efendi and İsmail Shihli penned literary works that emphasized the importance of national unity and togetherness. These writers and their followers emphasized the Armenian issue and addressed it as a serious topic in their works.

The Armenian issue, which is not unique to Azerbaijani literature, is also highly frequently encountered in the literature of Turkish Turks. There are quite a few novelists and storytellers dealing with the negative aspects of Turkish-Armenian relations in Turkey. However, there are also authors who evaluate relations from a positive point of view. The authors who exhibited a positive approach have highlighted the cultural similarities among the peoples, supported mutual moderate attitudes and examined the reasons for the hostile approach. However, some authors in Azerbaijan and Turkey have addressed Turkish cultural elements in the Armenian folk literature and folklore by adhering to historical reality.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh, language, culture and literature.

GİRİŞ

Dil, toplumlar arasında kültür alış verişinde kullanılan en önemli unsurlardan biridir. Bunun yazıya aktarılarak sonraki nesillere ulaştırılmasını sağlayan araç ise edebiyattır. Toplumların eski dönemlerde yaşadığı sosyal, kültürel ve siyasi hadiselerin çoğu zaman

edebiyata yansıdığı ve izler bıraktığı bilinmektedir. Bunun bir örneği, Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında yaşanan "Ermeni meselesi"dir.

Kafkasya'da birbirine komşu iki coğrafyada yaşayan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki ilişkiler tarihi süreç içinde karmaşık bir seyir gösterir. Ülkelerdeki siyasi yaklaşımlar, toplumsal ilişkileri de etkilediği için bu durum zamanla edebî eserlere de aksetmiştir.

Ortaya çıkan çatışmanın en son aşamalarından biri olan Dağlık Karabağ sorunu, eski dönemlerden başlamış ve güncelliğini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Mesele sadece Azerbaycan edebiyatında değil, Türkiye Türklerinin ve Ermenilerin edebiyatında da yerini almıştır.

1.Ermeni Meselesinin Tarihi Süreci

Resmîyette Azerbaycan'a bağlı olan Dağlık Karabağ toprakları, geniş alana yayılan Karabağ bölgesinin bir parçasıdır. Ermenistan'ın doğusunda ve İran'ın kuzeyinde yer alır. Küçük Kafkas Dağları'nın güneydoğusunda bulunan Yukarı Karabağ, kuzeyde Murov Dağları'ndan başlar. İran ile Azerbaycan arasında doğal sınır oluşturan Aras Nehri'ne kadar uzanır (İbadov, 2007: 78). Karabağ, resmi kaynaklara göre 7 Temmuz 1923'te kurulmuştur. Başkent Hankendi, Ermenice "Stepanakert" olarak adlandırılmaktadır.

Yukarı Karabağ ismi verilen bölge, bulunduğu stratejik konumu sebebiyle eski çağlardan beri askeri açıdan önem arz etmektedir. Zira Karabağ, hem Ermenistan hem de İran'ı kontrol altında tutabilecek jeostratejik değere sahip bir bölgedir. Kıymetli yeraltı kaynakları henüz verimli biçimde kullanılsa da, zengin bitki örtüsü ve ormanlık arazisiyle emsalsiz bir coğrafyaya sahiptir. Uzun tarihi süreç içinde yeraltı kaynakları ve verimli toprakları komşu ülkelerin dikkatini çekmiş; aynı durum sömürgeci devletlerin iştahını kabartmıştır. Karabağ'ın tampon bir bölgede yer alması gerek Çarlık Rusya'nın gerek Sovyet Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştır. Ayrıca Karabağ'ın Kafkasya, İran ve Türkiye sınırının birleşme noktasında bulunması Rusya'nın buraya göz dikmesine ortam hazırlamıştır. Zira bölge, sıcak denizlere inme politikası açısından da önem taşımaktadır (Özyılmaz, 2013: 196.). Gerek bölgedeki ulaşım gücüğü gerekse de Ermenilerin engellemeleri sebebiyle bölgenin doğal kaynakları, uzun yıllar verimli olarak kullanılamamıştır.

Çarlık Rusya, 18. yüzyılın başlarından itibaren bilinçli biçimde Ermenileri kışkırtmaya ve türlü vaatlerle Türklerle çatıştırmaya başlar. Rusların cesaretlendirdiği Ermeniler, o yıllarda yalnızca

Türklerle değil, Kafkasya'daki diğer halklarla kavga ve güç mücadelesine girer. Günümüzde Kuzey ve Güney Kafkasya (Transkafkasya) olarak ikiye ayrılmış bulunan bölgede, çok eski zamanlardan beri değişik halkların yaşadığı bilinmektedir. Eskiçağda da çok renkli etnik yapısıyla dikkat çeken bölge, farklı isimlerle adlandırılmıştır. Aynı toprak parçasında kimi zaman iç içe, kimi zaman komşu olarak yaşayan halkların tarih, edebiyat ve kültürlerini birbirlerinden tamamen farklı olarak değerlendirmek doğru değildir (Palaz-Erdemir, 2015: 47). Uzun süre birlikte yaşayan Ermenilerle Türklerin edebiyat ve kültür bakımından birbirlerine yakınlaştıkları, bazı benzer değer yargıları oluşturdukları görülür. Yemek ve beslenme kültürleri ile edebiyat sahasında Ermenilerin Türklere epeyce yakın olduğu söylenebilir. Bilhassa Türk edebiyatındaki âşıklık geleneğinden çokça etkilenen "Ermeni aşuğları", Türk halk edebiyatındaki "saz âşıkları"nın tam karşılığıdır.

18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarını kapsayan dönemde Çarlık Rusya'nın izlediği devlet politikasıyla bölgede Ermeni kontrolünde bir Hristiyan devleti kurulması planlanmaktaydı. Bu amaçla İran ve Anadolu'dan Karabağ bölgesine Ermeni göçleri başlatıldı. Gizli stratejik planın bir parçası olarak, Ermenistan'ın kuruluşunu gerçekleştirmek için zaman içinde göçler daha fazla teşvik edildi. Bunda amaç, demografik yapıyı Türkler aleyhine değiştirmek ve yüzyıllardır bölgede yaşayan Türkleri kendi topraklarında azınlık durumuna düşürmektir. Başka coğrafyalarda yaşayan Ermenilerin Batı Azerbaycan olarak bilinen şimdiki Ermenistan ve Karabağ'a yerleştirilmesinin bir sonraki adımı Türkleri buradan tamamen göç ettirmekti.

20. yüzyıl başlarında yıkılma sürecine giren Çarlık Rusya'nın devlet yönetiminde bir boşluk ortaya çıkmıştı. Ülkede beliren kaotik ortamın bir sonucu olarak iç karışıklık ve çatışmalar süratle artmaktaydı. Karmaşayı fırsat bilen Ermeniler, başta Bakü olmak üzere Azerbaycan coğrafyasında Türklere yönelik yıldırma, göçe zorlama ve katliam hareketlerine giriştiler. Bakü'nün hemen ardından çok sayıdaki şehirde de benzer katliamlar yapıldı. Ermeni milisler, İrevan (Erivan), Nahçıvan, Gence, Karabağ, Zengezur, Kazak ve Tiflis'te aynı tedhiş hareketlerini sürdürdüler. Masum silahsız sivil halktan çok sayıda Türk'ü öldürdüler ve halka göçe zorladılar. Onların amacı Türkleri kadim yurtlarından kovmak, boşaltılan Türk topraklarında yapay bir Ermenistan devleti kurmaktır. Tamamen silahlanmış 10 bin civarındaki Ermeni kuvveti, önceden belirlenen bir planla birlikte sırayla Türk şehirlerine saldırdılar. Bakü, Erivan, Eçmiedzin (Üçkilse),

Şerur-Dereleyaz, Nahçıvan, Zengezur, Şuşa, Cavanşir, Cebrayıl, Kazak ve Ereş adlı il ve ilçelerde toplu kıyımlar yaptılar (Morkoç, 2018: 388).

1832 yılında gerçekleştirilen ilk resmi Rus nüfus sayımına göre, Karabağ nüfusunun % 64'ü Azerbaycan Türklerinden, % 34'ü ise Ermenilerden oluşmaktaydı. I. Dünya Savaşı esnasında ve savaş sonrasında bölgeye Ermeni göçü yoğun biçimde devam etti. Göçle gelenler bilinçli olarak Karabağ'a yerleştirildi. Böylece bölgedeki Ermeni nüfusu yapay bir biçimde hızla çoğaldı. (Gökçe, 2011: 1112).

Sovyetler Birliği döneminde Komünist Partisi'nin belirlediği direktifler doğrultusunda yazılan edebi eserlerde iki halk arasındaki gerginlik ve çatışmaların sorumlusu olarak Çarlık Rusya gösterilmiştir. O dönemde kalem oynatan ediplerin ortak düşüncesine göre, Türklerle Ermeniler arasındaki düşmanlığı körükleyen en önemli uygulama, Çarlık rejiminin çıkardığı "fitne"dir. Azerbaycan edebiyatında Ermenilerle Türklerin düşmanlıklarını tasvir ve tahlil eden eserlerde, Çarlık Rusya'nın "milletleri çatıştırma" politikası eleştiri hedefine konmuştur (Uygur, 2007: 2243).

1800'lü yıllarda bilinçli bir biçimde başlatılan ve uzun yıllar ardı arkası kesilmeden devam eden Ermeni göçleri, iki taraf arasında var olan gerginliği arttırmış, sert çatışmalara zemin hazırlamıştır. Israrla sürdürülen göçler neticesinde 1988 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ'daki toplam nüfusun %75'ini Ermenilerin oluşturduğu görülmekteydi.

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasını fırsat bilen Ermeniler, Dağlık Karabağ bölgesinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunun sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında silahlı çatışmalar başladı.

Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması Azerbaycan'ı büsbütün savunmasız bıraktı. 1992 yılı boyunca Ermeni ve Rus askeri birlikleri, sınır boyunca Azerbaycan köy ve yerleşim alanlarını yağmalayarak, buradaki insanları katlettiler. Ermeni vahşetinin en büyük örneği ise 26 Şubat 1992 tarihinde Karabağ'ın Hocalı kasabasında sergilendi. Katliamda 83'ü çocuk, 106'sı kadın toplam 613 kişi katledildi. Bu katliamda 150 kişi de kayboldu (Attar, 2003: 9).

Bir başka kaynağa göre:

Hocalı soykırımında Ermenilerin katlettiği Azerbaycan Türklerinin sayısı 613'tür. Bunlardan 106'sı kadın, 63'ü çocuk 70'i de yaşlıdır. 487 kişi ağır yaralanmıştır. Olmadık işkenceler uygulanan 1275 kişi de esir alınmıştır. Bunlardan 800'ü

sonradan serbest bırakılmıştır. Ancak 500'e yakın Azerbaycan Türkü halen kayıptır (Mustafayev, 2011: 30).

Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalar sonucunda Türkler, atalarının yüzyıllardan beri yaşadıkları kasaba ve köyleri terk etmek zorunda kalmıştır. Sığınıp barınacak bir yer bulamayan halk, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine göç etmiştir. Halihazırda Azerbaycan'da bir milyonu aşkın Karabağlı insan göçmen durumundadır. Azerbaycan Türkçesi'nde "kaçkın" olarak adlandırılan bu insanlar, zor şartlar altında geçimlerini temin etmek durumundadırlar. Yaşanan olaylarda Karabağ'da 30.000'den fazla kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.

2.Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı'na Yansıyan Ermeni Meselesi

Azerbaycan coğrafyasında gerek 1905-1906 yıllarında yaşanan Ermeni zulmü gerekse de 1980'li yılların sonlarında patlak veren çatışmalar, halkın millî bilincini diri tutmuştur. Çağdaş Azerbaycan edipleri de bu trajik olaylardan etkilenmiş, duygularını kalemleriyle dile getirmişlerdir. Tarihi süreç içinde Ermeni zulüm ve katliamlarının çeşitli periyotlarla yaklaşık 120 yıldan beri devam etmesi çağdaş Azerbaycan edebiyatında savaş psikolojisinin işlenmesine ortam hazırlamıştır.

Azerbaycan şairleri, bu acı olaylar karşısında vatanlarına daha sıkı bağlanmış ve eserlerinde vatan sevgisinden her fırsatta söz etmişlerdir. Azerbaycan Türk halkını bilinçlendirmek amacıyla birçok eser yazmış, böylece halkı gaflet uykusundan uyandırmaya çalışmışlardır. Aşağıdaki şiirde şair, Karabağ ve çevresinin Türk yurdu olduğunu ısrarla dile getirmektedir:

*Bunu bilmek çağdı,
Dünya eşitsin, bilsin
Qarabağ Türk torpağı,
Xankendi Türk torpağı,
Şuşa Türk torpağıdı.* (Sadıq'tan aktaran Erol, 2009: 1215)

Çağdaş Azerbaycan edebiyatı sahasında İsmail Şihli (1919-1995), Anar Rızayev (1938), Nebî Hazri (1924-2007), Bahtiyar Vahabzade (1925-2009), Elçin Efendiyev (1943), Sâbir Rüstemhanlı (1946) gibi şair ve yazarlar millî şuurun savunucusu olarak kendilerini gösterir. Millî mücadelenin yaşandığı bu dönemde edebiyata kazandırılan *Azerbaycan Harayı* adlı antoloji dikkat çekicidir:

Karabağ sorununun patlak vermesi ile birlikte on yıl boyunca neşredilmiş çalışmalardan örneklerin sunulduğu bu eser, Bahtiyar Vahabzade ve İlyas Tapdıq (1934)'ın önsözü ile birlikte 2002 yılında Bakû'de yayınlandı. Söz konusu çalışmada aralarında Memmed Araz, (1933-2004), Fikret Sadık (1930-2016), Fikret Koca (1935), Anar Rızayev (1938), Sabir Rüstemhanlı (1946), Abbas Abdulla (1940) gibi çağdaş Azerbaycan edebiyatının önemli simalarının da bulunduğu 69 edebiyatçıya ait 208 şiir ve 10 poema bir araya getirilmiştir (Erol, 2009: 1214)

Eserlere konu olan hususlar arasında halkın çektiği sıkıntılar, kadınların ve çocukların vahşice öldürülmesi, insanların esir alınması, sakat bırakılması öne çıkar. Ayrıca Karabağ Türk halkının kendi topraklarından göçe zorlanması, açlık ve sefalet içinde yaşaması dile getirilir.

Ermeni meselesinin aslında basit bir çatışmadan ibaret olmadığını, patlak veren hadiselerde Rusya'nın direkt kışkırtıcılık yaptığı şiirlerde göze çarpmaktadır. Şairler, bu durumu "baskıcı politika"nın² katı uygulamalarından çekindikleri için ima yoluyla dile getirirken sayıları az da olsa işlenen bu konuları açıkça kaleme almaktan çekinmeyen şairler de bulunmaktadır:

Bu geliş Rus gelişidi,

Érmeni gelişİ déyil.

Topa tanka sine germek

Bés-on adam işi déyil (Sadıq'tan aktaran Erol, 2009: 1220).

Çağdaş Azerbaycan edebiyatına yansıyan ve kanayan yara olarak nitelendirilen "kaçkınlar" meselesi Azerbaycan edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Yerini yurdunu terk eden Karabağ halkı, mülteci konumuna düşmüş; başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ın muhtelif yerlerine iskan etmişlerdir:

Qaçkın, köçkün, didergin, évsiz-éşiksiz qalan,

Dili sözsüz, laylasız, eli beşiksiz qalan,

Boyun büken sonalar,

Yazıq olan analar (Yaqup'tan aktaran Erol, 2009: 1225).

Aynı coğrafyayı paylaşan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler, her ne kadar zaman zaman çatışma halinde bulunsalar da tarihi süreç

² 19. yüzyılda Azerbaycan halkı içerisinde ortaya çıkan "Türklük bilinci" Rusya'yı rahatsız etmiştir. Azerbaycan sahasında hâkimiyet kurma amacıyla ülkede yapılan matbuat faaliyetleri engellenmiş ve zaman zaman kimi şairler, rejim muhalifi oldukları iftirasıyla sürgün edilmiştir.

inde kültür ve edebiyat konularında birbirleriyle etkileşim içinde olmuşlardır. Ermeni edebiyatına ait eserlerde çokça görülen halk edebiyatı ve folklora ait motifler ile Türk gelenekleri ve aile yapısına ait unsurlar bu ortaklığı açıkça göstermektedir.

Sözlü halk edebiyatında özel bir yere sahip olan maniler, ortak kültürün bir diğer parçasıdır. İki toplumun birbirini seven gençleri arasında din, kavuşmaya engel olan unsurlardandır. Bu yüzden aşıklar birbirlerini kendi dinlerine dönmeye ikna etmek için çalışmıştır. Edebiyat tarihinde konuyla ilgili birçok mani bulunmaktadır:

Gel kız Müslüman ol alayım seni,

Ben dinimden dönsem el kınar beni (Yardımcı, 2018: s.2).

Azerbaycan'da yayımlanmış olan eserlerde sık sık rastlanan, aşağıdaki manilerin arka arkaya sıralanmasından ortaya çıkan türküler de iç içe yaşayan iki halkın yakın ilişkilerini gösterir.

Bahçelerde mor meni

Verem ettin sen beni

Ya sen İslam ol Ahçik

Ya ben olam Ermeni (Yardımcı, 2018: s. 2).

Zaman zaman sömürgeci devletlerin de her iki tarafı kışkırtmasıyla çatışmaların şiddetlendiği ve bölgede kaotik bir durumun meydana geldiği bilinmektedir. Ancak buna rağmen Azerbaycan'da kaleme alınan eserlerde Türklerle Ermeniler arasında bazı dönemlerde sevinç, hoşgörü, dayanışma ve yardımlaşma gibi ortak paylaşımlar olduğu vurgulanmıştır. Başka bir ifadeyle tarihi gerçeklikler başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Yine bazı edipler, iki toplum arasındaki ortak noktaları öne çıkarmış; farklılıkları en aza indirmek için hususi çaba sarf etmiştir. Azerbaycan edipleri kaleme aldıkları çok sayıdaki eserde Türkler ile Ermeniler arasındaki aşk hikayelerini işlemiş, böylece iki toplum arasındaki sıkı ilişkiyi göstermiştir. Buna en iyi misal Neriman Nerimanov (1870-1925) olsa gerektir. Tanınmış yazar, doktor ve devlet adamı olan Nerimanov, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da yönetimi ele geçirmesinden sonra ön plana çıkmıştır. Siyasetçi ve bürokrat gibi kimliklerinin yanı sıra, o dönemde ülkede ses getiren edebi eserleriyle tanınır (Morkoç, 2017: 1631).

Neriman Nerimanov'un (1870-1925) aşk üzerine kaleme aldığı Bahadır ve Sona (1896) adlı hikâyesi bu ortak kaderin bir örneği olarak verilebilir. Sona, babası tüccar olan Ermeni bir ailenin kızıdır. Eser içerisinde Bahadır'dan ise dürüst, aydın bir Türk genci olarak bahsedilmektedir. Sona'nın Bahadır'dan Farsça dersi almaya başlamasıyla aralarında dil, din, kültür gibi konularda ortaklıklar ve

farklılıklar üzerine sohbetler başlar. Zamanla ikili arasında bir yakınlık oluşur.

"...tek tanrılı inançlar manzumesini ayrıştırarak birbirine karşıt güçler haline getiren unsurların menfaatler üzerine yapılandığı söz konusu edilir. Bahadır ve Sona'ya göre yapay ayrılıklar olarak nitelendirilen bu bölünmeleri ve taassupları bilim yok edecek güçtedir." (Uygur, 2007: 2240)

Gençler, farklı yönlerine rağmen ortak bir noktada buluşmuş olsalar da aileleri arasında aynı durum söz konusu değildir. Sona'nın ailesi Bahadır'ın Hristiyan olmasını ister. Bu talep birbirini seven iki gencin kavuşmasına engel olacaktır. Hristiyanlık dayatması, Bahadır ve Sona'nın hazin sonlarını hazırlayacaktır.

Bahadır ve Sona hikâyesi, ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde o yıllarda Türkler ve Ermeniler arasında ticari ilişkiler bulunduğu anlaşılmaktadır. İki halka mensup insanlar, belli meclislerde bir araya gelerek rahatlıkla düşüncelerini ifade edebilmektedir. Ancak söz konusu aile ve din olduğu zaman dini fanatizm yüzünü gösterir ve aileler kendi kültürlerini ön plana çıkarır.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşunu takip eden yıllardan itibaren rejimin dayatmasıyla "halkların dostluğu" mevzusu edebi eserlere yansımaya başlar. Bu dönemde kaleme alınan eserlerde, geçmiş yıllarda Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan çatışma ve düşmanlıklara rağmen hoşgörünün öne çıkarılması istenir. Sosyalizmin temel ilkelerinden olan "halkların dostluğu" temasının sık sık ele alınması edebiyatçılara tembih edilir.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatında Ermeni meselesi iki yönlü işlenmiştir. Bir tarafta, iki millet arasındaki dayanışma ve yardımlaşmadan başarılı bir şekilde bahsedilirken diğer tarafta ise halkın birbirine karşı nefreti, hakaretleri, ırkçı yaklaşımları dikkatimizi çekmektedir. Buna verilebilecek en güzel örnek Mevlüt Süleymanlı (D. 1943)'nın *Ermeni Adındaki Harfler* (2012) romanında yer alan Aped karakteridir.

Roman içerisinde Aped, ırkçılığa varan fikirleriyle tanınmaktadır. Ermeni tarihine büyük önem verir ve Ermeni tarihinin okullarda ders olarak okutulması taraftarıdır. İrkçı tavırları sadece Azerbaycan Türklerine değil, Gürcülere karşı da mevcuttur.

Lenin'e yönelik hakaretlerini pervasızca sıralayan Aped, güya eski tarihe sahip olan Ermenilerin, Türklerle aynı değerle tutulmaması gerektiğini söyler. Diğer bir komşu halk olan Gürcü tarihinin ise basit, avuç içi büyüklüğünde olduğunu belirtir (Morkoç, 2016: 5296).

Ermeni meselesi, sadece Çağdaş Azerbaycan edebiyatıyla sınırlı kalmamıştır. Dikkatli bir gözle incelendiğinde Türk edebiyatı içerisinde de Ermeniler ve Ermeni meselesi hakkında kaleme alınmış eserler dikkat çekmektedir. Ermenilerin özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'de sergiledikleri saldırgan tavırlar, halkın nefretine sebep olmuştur. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı dönemini veya sonrasını anlatan romanlarda Ermenilere karşı olumsuz bir bakış görülmektedir.

Türkiye Türklerinin edebiyatında, Ermeni tip ve karakterlerine eserlerinde yer veren yazarlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Ömer Seyfettin (1884-1920), Halide Edip Adıvar (1884-1964), Mithat Cemal Kuntay (1885-1956), Refik Halit Karay (1888-1965), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), Sait Faik Abasıyanık (1906-1954), Kemal Tahir (1910-1973), Orhan Kemal (1914-1970), Tarık Buğra (1918-1994), (Morkoç, 2016, s. 5295).

Sıralanan yazarlar içinde, eserlerinde yer alan şahıslara "hümanist" bakış açısıyla yaklaşan Sait Faik'in hem Rumlar ve hem de Ermenilerle ilgili yorum ve değerlendirmelerinin daha objektif ve olumlu olduğu görülmektedir. O Türkiyeli Ermenilere "öteki" değil, "biz" olarak bakmakta, Türk toplumunun bir parçası olarak görmektedir. Yazara göre Türkiye'deki Ermeniler, Türklerle ortak kültür ve değerlere sahip vatandaşlarımızdır. Yazarın eserlerinin hiç birinde millîyetleri sebebiyle Ermenilere yönelik aşağılama, kınama ve küçük görme gibi yaklaşımlar yoktur (Morkoç, 2008: 794).

Neriman Nerimanov'un hikâyesi dışında da çok sayıda eserde Azerbaycan Türkleriyle Ermeniler arasındaki ilişkilerinden bahsedilmektedir. Mirze Feteli Ahundof (1812- 1878)'un *Sergüzeşti Merdi-Hasis* (1852) ya da çok bilinen adıyla *Hacı Qara* piyesi, Ebdürrehim Bey Haqverdiyev (1870-1933)'in *Ağa Mehmed Şah Gacar* (1907) piyesi, Abdulla Şaiq (1881-1959)'in *İntihar mı, Yaşamak mı?* eseri, Memmed Seid Ordubadi (1872-1950)'nin *Qanlı Seneler* piyesi, Celil Memmedquluzade (1866-1932)'nin *Kamança* (1920), Cefer Cabbarlı (1899-1934)'nın *1905. ilde* adlı piyesi, Ebdürrehim Bey Haqverdiyev (1870-1933)'in *Köhne Dudman* (1927) piyesi, yine Haqverdiyev'in "Bakı-Tiflis-Yerevan Dostluğu" adlı makalesi bunlara misal olarak verilebilir.

Bilhassa Celil Memmedquluzade'nin *Kamança* ile Cefer Cabbarlı'nın *1905. İlde* adlı tiyatro eserlerinde Çarlık Rusya'nın bizzat organize ettiği zincirleme entrikaların toplumları birbirine düşman ettiği vurgulanır. Çar yönetiminin öfke ve çatışmaya yol açan kötü

niyetli uygulamaları açıkça gözler önüne serilir. Bütün olumsuzluklara rağmen hoşgörü ve hümanist yaklaşımın dostluk ve barışa zemin hazırladığı ısrarla belirtilir.

İki toplum arasında musikiyi temel alarak kültürel benzerlikleri ön plana çıkaran Celil Memmedquluzade, *Kamança* piyesinde Türkler ve Ermeniler arasında patlak veren çatışmaları tasvir eder. Karşılıklı mücadelenin devam ettiği sırada Türkler bir Ermeni'yi esir alır. Ermeni'nin ölmek ile yaşamak; Türk komutanının ise öldürmek ve yaşatmak arasındaki ince çizgi üzerinde keskinleşen gergin psikolojik durumları ustaca tasvir edilir. Tutsak Ermeni çok güzel kamança çalmaktadır. Onun enstrümanından çıkan ezgiler, Türk komutanı derinden etkiler. Komutanın gözleri önüne çatışma öncesi dönem gelir. Çocukluk ve gençlik yıllarının güzel günlerine geri döner. Hatıralar onu iki toplumun barış içinde yaşadığı eski zamanlara götürmüştür. Uzun psikolojik iç hesaplaşmaların ardından, iki toplum arasındaki düşmanlığın Çarlık Rusya'nın kışkırtmalardan kaynaklandığını düşünür. Silahsız olan Ermeni'yi bağışlayarak serbest bırakır.

Kamança adlı hikayede musikinın insan ilişkilerindeki olumlu tesiri şöyle ifade edilmiştir:

Ermeni, güzel kamança çalmaktadır. Kamançadan çıkan ezgiler Türk komutanı çocukluğuna, gençlik yıllarına, iki toplumun huzur içinde bir arada yaşadığı zamana götürür. Uzun duygusal iç hesaplaşmalardan sonra, çatışmanın Çar kaynaklı fitnelerden çıktığını bilen komutan silahsız Ermeni'yi serbest bırakır (Uygur, 2007: 2241).

SONUÇ

Jeostratejik öneme sahip olan Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde, tarihin en eski dönemlerinden beri çok sayıda devlet söz sahibi olmaya, bu toprakları ele geçirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Rusya, İran gibi bölgeye sınırı olan ülkelerin uyguladığı çeşitli politikalar aracılığıyla Dağlık Karabağ bölgesinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amaçlanmıştır.

120 yılı aşkın bir süreden beridir tüm hızıyla devam eden Ermeni meselesi, Çağdaş Azerbaycan edebiyatında kendine yer bulmaktadır. Zira bu mesele savaş psikolojisini diri tutmakta ve Ermeni meselesi konulu eserlere zemin hazırlamaktadır. Eserlerde yaygın olarak halkın çektiği sıkıntılardan bahsedilmektedir. Ne yazık ki, sürecin kötü yansımaları günümüzde de devam etmektedir.

19. yüzyıldan itibaren Azerbaycan Edebiyatı'nda işlenen Ermeni meselesi, Türkiye Ermenistan, İran ve Rusya, gibi ülkelerin edebiyatlarında da benzerlikleri ve farklılıklarıyla yerini almıştır. Çağdaş Azerbaycan aydınları, iki toplumun birbirleriyle olan olumlu veya olumsuz etkileşimlerini tarihi süreç içerisinde değerlendirmiştir. Azerbaycan edipleri de benzer biçimde eserlerinde olayları elden geldiğince objektif bir gözle anlatmaya çalışmıştır.

Dönemin Azerbaycan şairleri ve yazarları, çekilen tüm sıkıntılara rağmen vatanlarına karşı daima duyarlı olmuş ve vatan sevgilerini eserlerinde en özlü duygularla dile getirmiştir. Bu sebeple Azerbaycan'daki her bir şairi, "vatan şairi" olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Zira onlar, tabiatı konu alan şiirlerde bile vatan sevgilerini dile getirmekten kaçınmamıştır.

Yıllardır süregelen ve hâlâ güncelliğini koruyan Ermeni meselesinde, Azerbaycan edip ve aydınları, Dağlık Karabağ bölgesinin kadim Türk yurdu olduğunu her vesile ile vurgulamış ve bunu eserlerinde konu olarak işlemiştir. Bu konu bütünlüğünde yazmış olduğumuz makalede de hem Türk hem Azerbaycan şair ve yazarlarının gerek isimlerine gerek hikaye, roman ve şiir örneklerine yer verilmiştir.

Eski dönemlerde Azerbaycan ile Ermenistan halklarının barış içinde birlikte yaşadıkları dönemler de bulunmaktadır. O yıllarda dil, ırk ve kültür gibi farklılıklara bakılmaksızın güzel komşuluk ilişkisi içinde yaşamayı başarabilmişlerdir. Bununla birlikte iki toplum bireyleri arasında din ve evlilik söz konusu olduğunda Ermenilerin aşırı fanatik tavırlar sergiledikleri bilinmektedir. Ele alınan kimi eserlerde de Azerbaycan ve Ermenistan halkları arasında birlik ve beraberlik, ortak kültür anlayışı vurgulanmıştır. Kanaatimizce ne kadar ılımlı bir hava oluşturulmaya çalışılsa da iki halk arasında kökü eskilere dayanan çatışmaların yakın gelecekte sona ermesi pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Attar, Aygün (2003), "'Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, (22-24 Ekim 2003), İstanbul, <http://politika.dumlupinar.edu.tr/attar/3.doc>, 17.07.2018, 14.37.

Erol, Ali (2009), "Karabağ Şiirleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8, ss.1212-1228.

Gökçe, Mustafa (2011), "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, ss.1111-1126.

İbadov, Adalet (2007), *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Kamu Yönetim Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Morkoç, Ayvaz (2018) "Memmed Seid Ordubadi ve Qanlı Seneler Adlı Eserinde Ermeniler", *JSHSR, Journal of Social And Humanities Sciences Research*,5(18), 387-400.

Morkoç, Ayvaz (2017) "20. Yüzyıl Başlarında Azerbaycan Edebiyatına Yansıyan Kadın Hukuksuzluğu", *JSHSR, Journal of Social And Humanities Sciences Research*,4 (14), 1628-1637.

Morkoç, Ayvaz (2008), "Sait Faik'in Eserlerinde İstanbul Rumlar", *1. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu Bildirileri*, Beşir Kitabevi, İstanbul, s. 783-795.

Morkoç, Ayvaz (2016), "Mevlüt Süleymanlı'nın Ermeni Adındaki Harfler Romanı ve Tarihi Gerçekler". *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5290-5303.

Mustafayev, Beşir (2011), "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 29, ss.23-41.

Özyılmaz, Emine Vildan (2013), "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15/2, ss.191-208.

Palaz-Erdemir (2015), "Antikçağ'ın Sonunda Doğu Roma'nın Güney Kafkasya (Transkafkasya) Politikası", *Yeni Türkiye Yayınları, Kafkaslar Özel Sayısı*, sayı: 72, S. 47-55.

Sariahmetoğlu, Nesrin(2016), "Karabağ Sorununun Çözüm Sürecinde Türkiye ve Rusya", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, ss.93-119.

Şihaliyev, Emin (2014),"Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni İddialarının Mitolojik Boyutu",*Yeni Türkiye* 60.

Uygur, Erdoğan (2007), "Azerbaycan Edebiyatında Türk-Ermeni İlişkileri" (Poster Bildiri), I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 09-15 Nisan, İzmir, 2006 (Düzenleyen: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü). *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı V*, s. 2239-2244, Lazer Ofset, Ankara.

Uygur, Erdoğan (2017), "Neriman Nerimanov'un Bahadır ve Sona Eserinde Türk-Ermeni Kültür Çatışması" *Social Sciences Studies Journal*, Vol: 3, İssue: 12, S. 2261-2268, Kahramanmaraş.

Yardımcı, Mehmet, "Anadolu Aşıklarının Ermeni Aşıklarına Etkileri",

<http://www.mehmetyardimci.net/img/files/cesitliyazilar5.pdf>,

17.07.2018, 16.50.

**BARNABA İNCİLİ VE YAZMALARININ DEĞERİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA****Emine MEYDAN¹****Ahmet GÜÇ²****ÖZ**

Asıl adı Barnaba olan fakat aidiyet bildiren 's' harfiyle Barnabas şeklinde tanınan kişinin kimliği, gerçekten yaşayıp yaşamadığı, İncil yazıp yazmadığı, yazdı ise onun adıyla ünlenen İncil'in gerçekten ona ait olup olmadığı tartışılmalıdır. Erken Dönem Hristiyanlığı'nda pek çok İncil yazılmış olmasına rağmen, bu İnciller arasında belki de hiçbiri Barnaba İncili kadar merak konusu olmamıştır.

Barnaba İncili'nin apokrif (dini otoritelerce kabul görmemiş) sayılması II. yüzyılda başlamış, XIX. yüzyılda hız kazanmış ve XX. yüzyılda tartışmalara, tahlillere son verilerek, nihai ve değişmez şekilde mahkûm edilmiştir. Diğer taraftan Müslümanlar, geç sayılabilecek bir dönemde Barnaba İncili'nden haberdar olmuşlardır. Konu hakkında eser vermeye ise ancak Hristiyanların Avrupa Üniversiteleri'nde yaptıkları ilahiyat tartışmalarıyla başlamışlardır.

Ancak İncil'in aslı ortaya çıkıncaya kadar soru işaretleri devam edecektir. Bunca cevap bekleyen soruları kaleme alınan yazılar eşliğinde ve baştan başlayarak çözmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu makalenin amacı çok bilinmeyenli bir denklem gibi

Bu sebeple hem Hristiyan hem de Müslümanlar tarafından yazılan eserler aracılığıyla Barnaba, Barnaba Mektubu ve Barnaba İncil'i hakkındaki görüşler çerçevesinde bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Barnaba, Barnaba Mektubu, Barnaba İncili, Hristiyan, Müslüman.

**A RESEARCH ON THE VALUE OF GOSPEL OF BARNABAS AND THE
SCRIPTURES
ABSTRACT**

It has long been discussed who Barnabas was, whose real name was Barnaba, but known as Barnabas with the 's' letter which denotes a belonging, whether he really lived or not, whether he wrote the Bible or not, and whether the Bible known for his name really belonged to him or not. Although many biblical scriptures were

¹ Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Dinler Tarihi, Doktora Öğrencisi, mail: e.meydan64@gmail.com

² Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mail: aguc@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4614-6235

written in the Early Christian Period, perhaps none of them was as much of an object of curiosity.

The fact that the Gospel of Barnabas was regarded as the apocryphal (unaccepted by religious authorities) first started in the 2nd century, gained momentum in the XIX. century and the discussions and analyses were decisively and incommutably condemned in the XX. century. On the other hand, Muslims found out about the Gospel of Barnabas in a relatively late period. However, they started to produce works about the issue with the theology discussions of Christians in European Universities.

Yet, the doubts will continue until the origin of the Gospel is found. It is necessary to solve all these questions waiting for an answer in company with the written scriptures and from scratch. Therefore, the aim of this article is to find answers to the questions at large like an equation with many variables.

For this reason, we will reach a conclusion on the Barnabas, the Epistle of Barnabas, the Gospel of Barnabas via making use of the articles, written both by Christians and Muslims.

Keywords: Barnaba, Barnabas Epistle, Barnabas Gospel, Christian, Muslim.

GİRİŞ

İlk Hristiyanlar Yahudi-Hristiyan geleneğine mensuptu. Çünkü Matta, 15/24'de İsa'nın, "ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim" dediği yazılıdır. Aynı geleneğe mensup olan Barnaba da İsa'nın çağdaşı, Pavlus'un okul arkadaşı olup çevresi ve yaptığı seyahatler sayesinde tanınan bir şahsiyettir.

Erken Dönem Hristiyanlığı'nda Yahudi-Hristiyanlığı ile Pavlus-Hristiyanlığı arasında inanç mücadelesi baş göstermiştir. İmparator Konstantin bu mücadeleyi kendi yararına sonlandırmak amacıyla MS. 325 yılındaki İznik Konsili'nde Pavlus-Hristiyanlığını desteklemiştir. Bu görüşü temsil eden tarafın ağırlık kazanması neticesinde yazılan İnciller de bir elemeye tabi tutulmuştur. Böylece kanonik (dini otoritelerce kabul gören) ve apokrif listeler oluşmuştur. Barnaba İncili ise Musa şeriatı üzerinde durması, teslis ve enkarnasyonu (ilahi kelamın ete, kemiğe bürünmesi, İsa'nın tanrılığı) reddetmesi gibi konulardan dolayı kanonikler arasına dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla diğer apokrif metinler gibi imha etme, unutma, yakma veya gizleme gibi tutumlara maruz bırakılmıştır.

Ne var ki geçen zaman içinde Barnaba İncili'ne reva görülenler unutulması veya okuyucuda yol açtığı etkiyi silmek için yeterli

olmamıştır. Günümüzde de Barnaba ve Barnaba İncili merak edilen konular arasında yer almaya devam etmektedir.

1. BARNABA

Asıl adı Yusuf (Joseph) olan Kıbrıslı Barnaba (Cilacı, DİA, cilt: 19,1992: 76), Hristiyanlığın ilk dönem şahsiyetlerindendir. Levi soyundan Yahudi bir aileye mensuptur ve havariler kendisine “peygamber oğlu”, “cesaret verici” (Elçilerin İşleri, 4/36-37) ve “teselli oğlu” gibi lakaplar verilmiştir. Ayrıca Luka onu “Ruhulkudüs ve imanla dolu iyi adam” şeklinde tanımlamıştır (Elçilerin İşleri, 11/24).

Barnaba, yeni dini yayma gibi aktif bir görev üstlenerek, cemaat temsilcisi sıfatıyla Antakya’ya gitmiş ve böylece Hristiyanlık tarihinin ilk misyonerlerinden sayılmıştır (Elçilerin İşleri, 11/22-24). Yürüttüğü bu inanç faaliyeti yanında hem inananlara yardım için tarlasını satmış (Elçilerin İşleri, 4/36-37) hem de geçimini temin etmek amacıyla çalışmıştır (I. Korintlilere Mektup, 9/6). 46 yılından sonra Antakya ve Suriye’deki tebliğ görevine Pavlus³ ile beraber devam etmiştir.

Pavlus’la birlikte Selefkıye, Kıbrıs, Pamfilya Pergesi, Psıdy, Yalvaç, Konya, Likaonya’nın Listra ve Derbe’si ile Antalya’ya çeşitli

Misyon gezilerinin yanında Antakya İhtiyar Heyeti tarafından verilen arabuluculuk görevini de ifa etmiştir. Kudüs’te Elçiler ve İhtiyar Heyeti tarafından tertiplenen ve Musa Şeriatı gereği sünnet olma prensibinin tartışıldığı toplantıda ikna edici sözler söylemiştir. Bu toplantıda diğer söz alanlarla beraber Barnaba’nın da etkisiyle “*Öteki uluslardan Tanrı’ya dönenlere güçlük çıkarmamak*” şeklinde bir karar alınmıştır.⁴

Barnaba, Pavlus ile birlikte Anatakya’da bulunduğu sırada Yeruslaim’den peygamberler diye adlandırılan bir grup gelmiştir. Bu grup arasında bulunan Hagavos adındaki kişi dünyada şiddetli bir kuraklığın olacağını haber vermiştir. Bu kuraklık sonucundaki kıtlık da Claudius’un (MÖ. 10- MS. 54) imparatorluk dönemine denk gelmiştir. İnananlar, Yahudiye’de yaşayan kardeşlerine ulaştırmak üzere kendi güçleri oranında yardım toplayarak Barnaba ve Pavlus

³ Hristiyanların Pavlus’u aralarına kabul etmelerini Barnaba sağlamıştır. Bkz: Elçileri İşleri, 9/26-29; Galatyalılara Mektup, 2/1-10.

⁴ Pagan iken Hristiyan olan inananlara yönelik sağlanan kolaylıklar sünnet uygulaması gerekmeksizin (Elçilerin İşleri, 15/1-11), putlara sunulan kurbanların etinden, kanından, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve fuhuştan uzak durmak şeklinde sıralanabilir. Bkz: Elçilerin İşleri, 15/24-29.

aracılığıyla kilisenin ihtiyarlarına göndermişlerdir (Elçilerin İşleri, 11/25-30).⁵

Barnaba, Pavlus ile yapacakları seyahatlere yeğeni Markos'u da götürmek istemiş fakat Pavlus buna karşı çıkmıştır. Aralarındaki anlaşmazlık Barnaba'nın Markos'u alıp Kıbrıs'a geri dönmesine sebep olmuştur. Bu kararla beraber Kutsal Kitap metinlerinde Barnaba hakkındaki bilgiler de son bulmuştur. Kaynaklara göre geleneksel Kıbrıs Kilisesi'nin kurucusu olarak kabul edilen Barnaba 61 yılında Salamis'te ölmüştür (Gündüz, 1998: 59).

Barnaba'nın havari olup olmadığı meselesi tartışmalı bir durumdur. Sıralamada Barnaba isminin bulunmadığı Matta (Matta İncili, 10/ 2-4) ve Markos (Markos İncili, 3/ 13-19) İncilleri'nde yer alan isimlerle Luka (Luka İncili, 6/ 12-16) İncili'nde yer alan isimler arasında farklılık vardır. Apokrif listede yer alan Barnaba İncili'nde ise Barnaba kendisini havariler arasında saymıştır (Linges, 2004: 26). Pavlus⁶ ve İskenderiyeli Clement (Crillo, 1977: 240), Barnaba'yı havari kabul etmişlerdir. Oxford Bodleian Library'de, Codex Barocci 39 kaydıyla İtalyan kaynaklı metinde Barnaba'nın havari olduğu belirtilmiştir (Schirrmacher, 1992: 245).

Muhammed Ataurrahim'e göre ise, diğer havariler tarafından bir teselli ve cesaret kaynağı olarak bilinmesinden dolayı ona "Barnaba" ismini vermeleri, İsa ile tanışmasından sonra malını satarak onun ve takipçilerinin yolunda harcaması ve onlara karşı duyduğu derin sevginin yansıması şeklinde kendisine verilen diğer niteliklerden hareketle onun havari sayılması mümkündür. Bunun yanında, eğer ilk on iki havariden biri değilse de yetmiş iki şakirtten biri olması kuvvetle muhtemeldir (Ataurrahim ve Thomson, 2009: 78).

Bu bilgiler çerçevesinde Barnaba'nın İsa'nın yakınında yer alan ve eli kalem tutan eğitilmiş (Ataurrahim ve Thomson, 2009: 80)⁷ bir kişi olarak "İncil" yazmış olması uzak bir ihtimal değildir. Hatta kaleme aldığı ve kendi adıyla anılan Barnaba Mektubu ile Barnaba

⁵ Ayrıca Elçileri İşleri, 4/36-37'de Barnaba'nın bizzat kendisinin de ihtiyaçların giderilmesi için satış yoluyla para temin ettiği kayda geçmiştir: "Örneğin, Kıbrıs doğumlu bir Levili olan ve elçilerin Barnaba, yani Cesaret Verici diye adlandırdıkları Yusuf, sahip olduğu bir tarlayı sattı, parasını getirip elçilerin buyruğuna verdi." Bkz: Elçilerin İşleri, 4/36-37.

⁶ Korintoslulara I. Mektup, 9/5-6; Elçilerin Hakları başlıklı 9. babda kendisini, Rabb'in kardeşlerini, Kefas ve Barnaba'yı sayar.

⁷ Barnaba, eğitimini döneminin en büyük âlimlerinden olan Ortodoks Yahudi bilgini Gamaliel'den almıştır.

Belgeleri/Yazmaları da vardır. Bazı kaynaklara göre V. yüzyılda Juhannes Markus tarafından yazıldığı düşünülen, Barnaba'nın İşleri ve Havari Barnaba'nın Methiyesi adlarıyla bilinen ve içerik olarak da Kıbrıs geleneğini yansıtan iki yazma mevcuttur (Harman, t.y.: 34).

2. BARNABANIN YAZMALARI

Barnaba İncili'ne geçmeden önce Yahudi-Hristiyan geleneği çizgisinde ve İncil ile aynı minvalde olduğu için Barnaba Mektubu hakkındaki görüşlere değinmek yerinde olacaktır.

2. 1. Barnaba'nın Mektubu

Barnaba'nın Mektubu Erken Dönem Hristiyanlığı'na ait olup Yahudi-Hristiyan ilişkilerini konu alan bir yazmadır. MS. 130-132 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen mektup Codex Vaticanus ve Codex Sinaiticus'ta yer almıştır. Yine Nikeforus'un kutsal metinler sıralamasında (Stichometry⁸) 3. sırada ve 1300 satır ile kayıt altına alınmıştır. Altmış Kitap Kataloğu'nda ise Barnaba'nın Mektubu 18. sırada, İncili ise 24. sırada yer almıştır (Ataurrahim ve Thomson, 2009: 161). Barnaba, mektubunda eskilerin antlaşmaya uymayıp hataya düşmeleri ve vefa göstermemeleri konusuna dikkat çekerek yeni nesli itaate çağırmıştır (Rhodes, 2004: 180).

Hans Windisch'in eserine göre 21 bölüm (Windisch, 1920: 303-408) ve 1360 satırdan oluşan mektup (Schirrmacher, 1992: 244), temelde Yahudilerin dini kuralları yanlış anladıkları ve iki yol motifinden örnekler verme şeklinde bir anlatıma sahiptir. Böylece Barnaba, muhataplarının doğru ve ahlaki bir tavır sergilemelerini istemiştir.

Yabancı literatürde Barnaba'nın Mektubu'yla ilgili birçok yorum yapılmıştır. Mesela Albrecht Oepke, Barnaba Mektubu'nun ana fikrinin "Ahit", Hristiyanların da Tanrı'nın "Yeni İnsanları" olduğunu ifade ettiğini söylemiştir. Diğer taraftan Klaus Baltzer, gerçeğin açıklanması, bireysel hüküm ve Tanrı'ya bağlılık kavramlarının ön plana çıktığını belirtmiştir. Reidar Hvalvik Barnaba'yı Hristiyanlara yazan bir Hristiyan olarak tanımlayıp mektubu da gerçek bir mektup olarak değerlendirmiştir. Franz de Liagre Böhl ile J. Alvarez Barnaba'nın Yahudiliğe karşı olan duruşuna dikkat çekmişlerdir. Böhl, Barnaba'nın mevcut Yahudi Mesihliğini yetersiz gördüğünü, Alvarez de Yahudi ve Yahudilik kelimelerini özellikle kullanmadığını yazmıştır. Carl Andry, Barnaba'nın Mektubu'nun alegorik abartılarla dolu olduğunu ve Kutsal Kitaba karşı yanlış değerlendirmelerde bulunduğunu ifade etmiştir. James N. Rhodes ise, Barnaba'nın Yahudi

⁸ Stichometry: Hristiyan Metinleri için Toplam Satır Sayımlarının Listesi.

karşıtı olmadığını fakat yeni dine inananları Yahudilerin dini yanlış anlama ve uygulama akıbetinden kurtarmaya çalıştığı görüşündedir (Rhodes, 2004: 90-204).

2. 2. Barnaba İncili

İsa zamanında yaşamış, İncil’de adı geçen, yolculukları anlatılan, İsa sonrasında da yeni dinin yayılması için çaba göstermiş olan Barnaba’nın yazdığı söylenen incilin adıdır. Mevcut İncil meşin ciltli olup, küçük boy ve hacimli bir yapıya sahiptir. Toplam 506 sayfadan oluşan İncil’in ilk dört⁹ sayfadan sonra gelen otuz dört sayfası ile son altı sayfası boş olup ve ebadı 10.7 × 15.5 cm.’dir. Sayfalar filigranlı (www.yek.gov.tr),¹⁰ yazılar da kırmızı çerçeve içine alınmıştır. Yazıların kenarında yer alan Arapça notlar da sonradan eklenmiştir (Cilacı, 1992: 77).

Hristiyanlığın ilk zamanlarından beri bir şekilde gündemdeki yerini koruyan, ilgililerin merakını hâlâ celbeden Barnaba İncili’nin geçirdiği serüven dikkate şayandır.

İraneus’un (MS 130-200) yazılarında aslının Aramice olduğu ifade edilen Barnaba İncili Hristiyanlığın ilk yıllarından itibaren, Roma İmparatoru Konstantin’in, Roma yararına ve Hristiyanlar arasında birliği sağlamak amacıyla MS. 325’te İznik Konsili’ni toplamasına kadar İskenderiye kiliseleri tarafından kabul edilmiştir.

İznik Konsili sonunda teslis akidesi ile mevcut İnciller’den sadece dördü kanonik kabul edilmiş, diğerleri de apokrif sayılmıştır. Böylece Pavlus doktrinine uygun olan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri sahih olarak kabul edilirken, Barnaba İncili yasaklanmasından dolayı unutturulanlar/gizlenenler arasında yer almıştır. Çünkü apokrifler listesinde bulunan İnciller imha edilme yoluna gidilmiş, buna uymayanlar veya teslis akidesini kabul etmeyen kimseler öldürülmeye kadar varan çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

Diğer taraftan Barnaba İncili’nin tarihte defalarca yasaklandığı görülmüştür. Mesela MS. 366’da Papa Damasus (304-384) Barnaba İncili’nin okunmaması yönünde bir karar çıkarmış ve Kaesaria Piskoposu Gelasus (öl. 395) da kütüphanesinde Barnaba İncili bulunduğu halde bu kararı desteklemiştir. 382 yılında Batı Kiliseleri, 465 yılında Innocent, 496 yılında Papa Hormisdas söz konusu yasağı tekrarlamışlardır. B. de Montfaucon (1655-1741) ise hazırladığı ve

⁹ Jean Frédéric Cramer’in 20.06.1713 yılında Savoy Dükü Prens Eugène de Savoie’ye ithafen kaleme almış olduğu yazı vardır.

¹⁰ Filigranlı kâğıt, İtalya menşeli olup XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa’da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Doğru kaynaklı kâğıtlarda rastlanmamıştır.

Chancellor Segulier Kütüphanesi'nde bulunan ve Yunanca Yazma Kataloğu'nda çıkan kararnamelere yer vermiştir. Bu bilgilerden hareketle Erken Dönem'de kaleme alınmış olan Barnaba İncili'nin itirazlara mahal vermeyecek derecede mevcut olduğu söylenebilir.

Barnaba İncili'nin ortaya çıkış hikâyesi de oldukça ilginçtir. Bu hikâye İncil'in İtalyanca el yazmasında şöyle anlatılmaktadır: Fra Marino, II. yüzyılda yaşamış ve yazılarında Barnaba İncili'nden oldukça yararlanmış olan Iraneus'un bu yazılarını okumuş, dolayısıyla söz konusu İncil'e karşı merak duymuştur. Papa Sixtus Quint ile arkadaş olan Fra Marino, onu ziyarete gittiği bir gün kitaplığındaki Barnaba İncili'nin İtalyanca nüshasını görmüştür. Öğle yemeği akabinde Sixtus Quint'in uykuya dalmasını fırsat bilen Fra Marino, İncil'i elbisesine gizleyerek almıştır. İncil'le beraber Vatikan'a gitmiş ve orada İncil üzerinde çalışma yapmıştır. Bu çalışma sonunda İslam Dini'ni kabul ederek Barnaba İncili'ni Hristiyan dünyasına tanıtmaya çalışmıştır.

Bir süre elden ele dolaşan İtalyanca nüsha Amsterdam'da tanınmış bir kişinin eline geçmiştir. Onun ölümünden sonra Prusya Kralı temsilcisi Jean Frédéric Cramer tarafından 1713'de Savoy Dükü Prens Eugène de Savoie'a verilen İncil 1738'de Viyana'daki Avusturya Milli Kütüphanesi'ne 2662 koduyla kaydedilmiştir (<http://digital.onb.ac.at/>). Erken Kilise tarihçilerinden olan John Toland Barnaba İncili hakkında "bu tıpkı kutsal kitap görünümündedir" demiştir. Toland, kaleme aldığı *Nazarenus, or Jewish, Gentile and Mahometan Christianity* adlı eserinde Barnaba İncili'ni "Muhammedî İncil" veya "Türk İncili" şeklinde nitelendirerek bu İncil'e Jean Frédéric Cramer aracılığıyla ulaştığını belirtmiştir (Toland, 1718: 14-15). Ayrıca İtalyanca nüshanın ilk dört sayfasında Cramer'in, 20 Haziran 1713 tarihinde Savoy Dükü Prens Eugène de

Aslı Aramice olan Barnaba İncili, Latince ve İtalyancadan başka İspanyolca (Crillo, 1977: 51), İngilizce, Arapça, Farsça gibi dillere çevrilmiştir. İlerleyen zamanda okuyucuda ilgi uyandırması sebebiyle, Türkçe de dâhil olmak üzere birçok dile daha çevirileri yapılmıştır.

George Sale, İspanyolcaya kimin çevirdiğinden bahsetmemekle birlikte, 1734 yılında yayımladığı Kur'an Tercümesi'nde İspanyolca tercümenin varlığından bahsetmiştir. Bu tercümenin bir bölümü Sydney'de bulunan Fisher Kütüphanesi'ndedir (Schirrmacher, 1992: 261). İngilizce çeviriyi 1907 yılında Lonsdale ve Laura Ragg yapmış ve basımı Oxford Üniversitesi matbaası tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu basımdan biri British Museum ile diğeri de Washington Kongre Kütüphanesi'nde bulunan sadece iki nüsha

kalmıştır. Arapça çevirisini 1908 yılında Dr. Halil Seâde Mısır'da yapmış ve Muhammed Reşid Rıza'nın yazdığı bir mukaddime ile neşredilmiştir. Farsçaya çeviren de Murtaza Kerim Kirmani'dir.

3. BARNABA İNCİLİ HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

Barnaba İncili hakkında Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki öteden beri birtakım tartışmalar yapılagelmiştir. Bu noktada söz konusu tartışmalara değinmek gerekmektedir.

3. 1. Hristiyanlar Açısından Barnaba İncili Tartışmaları

Barnaba İncili'nin mevcut olan en eski nüshası İtalyanca nüshadır. Dolayısıyla tartışmalarda esas alınan İncil de budur. Hristiyan dünyasında, Barnaba İncili'nin apokrif sayılması, içeriği bakımından kanoniklerle uyuşmaması, aksine teslise karşı olması, İsa'ya peygamber olarak yer vermesi ve Hz. Muhammed'e göndermelerde bulunması açısından bir karşı duruş mevcuttur (Xavier, 1985: 153). Bununla birlikte Barnaba İncili'nin miladi I. yüzyılda yazıldığının ispatlanmasının mümkün olmadığı yönünde uğraşı vermişlerdir (Waardenburg, 2006: 609). Söz konusu sebeplerden dolayı da eleştirel anlamda birçok eser kaleme almışlardır.

Bernard de la Monnoye, Menagiana adlı esrinde Barnaba İncili'nin Türkler tarafından doğru İncil olarak kabul edildiğini ve 1470-1480 tarihleri arasında kaleme alındığını yazmıştır. John Toland da aynı minvalde bir çıkarımda bulunmakla beraber kâğıdının türü ve ciltleme şeklini dikkate alarak Barnaba İncili'ni Müslümanlar tarafından orijinallikinden uzaklaştırılan apokrif bir İncil olarak görmüştür. Diğer taraftan Thomas Mangey Barnaba İncili'ne ve onu yasaklayan Gelasus Kararnamesi'nde (Decretum Gelasianum) Barnaba İncili ile ilgili yer alan bilgilere karşı kuşku duyduğunu ifade etmiştir. George Sale, Barnaba İncili'nin İspanyolca nüshasına Dr. Holme aracılığıyla ulaştığını, nüshaya Müslümanlar tarafından eklemeler yapıldığını ve kökeninin Afrika Mağribîleri'ne dayandığını iddia etmiştir. Joseph White, Barnaba İncili'nin önce sapkın Hristiyanlar tarafından değiştirildiği daha sonra Müslümanlar tarafından revize edildiği yönünde kanaat belirtmiştir.

Christina Schirrmacher, Barnaba İncili'nin İtalyanca nüshasının Mustafa de Aranda¹¹ adıyla Fra Marino tarafından İspanyolca'ya çevrilmiş olduğunu iddia etmiştir. Gerekçe olarak da

¹¹ İspanya'nın kuzeyinde yer alan bir şehir.

Moriscolar'ın¹² 1575-1610 yılları arasında Engizisyon Mahkemesi tarafından gördükleri muameleye tepki olarak Mustafa de Aranda'nın Barnaba İncili'ni yazdığını göstermiştir (Schirrmacher, 1992: 262). Thomas Michel de Fra Marino'nun aslında İslam ile uyuşan bir İncil yazma arzusuyla bu sonuca ulaştığı ihtimalinden söz etmiştir (Michel, 1992: 43).

Otto Braunsberger Erken Dönem Hristiyan Kilise Tarihi ile İncil'in metni arasındaki bağlantıyı "tanrısız yalanlar ağı" tanımlamasıyla geçersiz saymıştır. William E. A. Axon, Adrian Reland'ın "De Religione Mohammedica" adlı yazısına dayanarak Barnaba İncili'nin Arapça nüshasının varlığını kabul ettiğini, fakat İncil'de yer alan İslami öğretileri ve Nisa suresinin 157-158. ayetlerinde yer alan İsa'nın çarmıha gerilmediği şeklindeki ifadelerle katılmadığını belirtmiştir.

Lonsdale ve Laura Ragg kardeşler 1907 yılında Barnaba İncili'nin İtalyanca nüshasını İngilizceye çevirmişlerdir. Yayımladıkları bu çalışmanın önsözünde Barnaba İncili'nin İtalyanca ve İspanyolca nüshalarının farklarını, tarih ve yer hatalarını, kanonik İnciller ile uyuşan ve uyuşmayan yönlerini, Arapça kenar notlarını, Dante'nin "İlahi Komedyası"yla olan benzerliklerini (Şakiroğlu, 2000: 68-70) ve İncillerin içeriklerini eleştirel gözle tahlil etmişlerdir.

David Sox, İtalyanca nüshanın cildinin XVI. veya XVII. yüzyıla ait kalpazanvâri bir çalışma olduğunu söylemiştir. Ayrıca Fra Marino'nun Müslüman olduktan sonra haleflerinden öç almak için Barnaba İncili'nin İtalyanca versiyonunu yazdığını ileri sürmüştür.

Shlomo Pines, 1966 yılında "The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity According to a New Source" adlı yazısında Barnaba İncili'yle ilgili görüşlerini belirtmiştir. Tıpkı John Toland gibi, metinde yer alan ve İslami olarak yorumlanan unsurların aslında Ebionitlik yani Yahudi-Hristiyan unsurlarına dayandığı kanaatindedir. Ayrıca Biruni'nin (973-1048) Maniheizt İncili'nin yazarının adının "B.lâm.s" olduğunu, bu ismin de "Barnaba"yı andırdığını iddia ederek söz konusu İncil'in Barnaba İncili'nin ilkel bir versiyonu şeklinde düşünülebileceği hipotezini savunmuştur.

Barnaba İncili'ni İslam'a ve Arapça bir nüshanın varlığına bir şekilde dayandırmaya çalışanların aksine Suriyeli bir Ortodoks Hristiyan olan Halil Seâde, Arapça yazılmış olan eski eserlerin

¹² Morisco: Ortaçağ'da Hristiyanların İspanya yarımadasını Müslümanların elinden almasıyla, orada yaşayan Müslümanların Hristiyanlaştırılmaları sonucunda İspanyolların taktığı ad.

içeriklerinde Barnaba İncili'ne rastlamadığını ifade etmiştir (Schirrmacher, 1992: 300). Bu konudaki açıklaması da şöyledir:

“Gerek eski gerekse yakın asırlarda, Müslüman müellifler bu kitaba hiç atıfta bulunmamışlardır. Kendisini dini münakaşalara hasreden müelliflerin kitaplarında bile zikredilmemektedir. Hâlbuki Barnaba İncili bu münakaşalarda onlar için en etkili bir silah olurdu. Keza bu kitap, Araplar ve Arap olmayanlarca ve müsteşriklerce hazırlanan en ender nüshalara bile yer veren kitap kataloglarında, fihristlerde de görünmez.”

Ayrıca Barnaba İncili'nin kenar notlarının “acemi bir Arapça” (Yıldırım, 2005: 167) ile yazıldığına dikkat çekmiştir. Seâde'ye göre İtalyanca nüshayı kaleme alan kişi, Endülüslü bir Yahudi Yahudilikle ilgili bilgilere vâkıf, sonradan Hristiyan olan, ardından da Müslümanlık'ta karar kılan bir kimse olabilir (Yıldırım, 2005: 167-168).

Luigi Cirillo, Barnaba İncili'nin tarihçesinin zannedildiğinin aksine daha eskilere dayandığını savunmuştur. Cirillo, Michel Frémaux ile birlikte Barnaba İncili'nin ilk ve çekirdek bir nüshasının olduğuna inandığını belirtmiştir. Yani var olan bu ilk çekirdeğin bugünkü haline katmanlar alarak ve değişime uğrayarak geldiğini, bu katmanların ayrışması gerektiğini söylemiştir. Söz konusu katmanları dıştan öze doğru gidecek şekilde Ortaçağ katmanı, Müslüman katmanı ve son olarak da Gnostik eğilimli Yahudi-Hristiyan katmanı olarak vermiştir. Diğer taraftan Barnaba İncili'nin üslup ve muhtevasının Pseudo-Clementinler'e dayandığını tahmin ettiğini ifade etmiştir. Cirillo ve Frémaux'a göre elde mevcut olan yazma XVI. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmıştır. Yazan kişinin de sık sık Ortadoğu'ya giden bir Venedikli, Batı hakkında detaylı bilgiye sahip bir Ortadoğulu veya Bologna Üniversitesinde öğrenim görmüş bir İspanyol olması muhtemeldir. El yazması da kopya ürünü olduğundan asıl metin daha eskilere dayanıyor olabilir.

1974 yılı itibarıyla konuyla ilgili üç çalışmanın varlığından söz edilmiştir. Jan Slomp, “Pseudo-Barnabas in the Context of Muslim-Christian Apologetics” adlı yazısını 1974'te Pakistan'ın Pencap eyaletinde yer alan Rawalpindi şehrinde yayımlamış ve bu yazıda kendine göre önemli ve geçerli bulduğu görüşler dışındakilere yer vermemiştir. Yazma sebebi olarak da Barnaba İncili'nin İngilizce baskısına Müslümanların ilgisini göstermiş olup ona göre bu ilgi Ahmediye Hareketi kadar büyüktür. Komşu ülke Afganistan'ın Kabil şehrinde ise yine 1974'de Grant Henning “Why Christians don't accept the Gospel of Barnabas” başlığını attığı yazısını yayımlamıştır. Yeni

Ahit ile Barnaba İncili karşılaştırmasını merkeze alan yazısında İran kaynaklı yayınlara da dikkat çekmiştir. Ayrıca Barnaba İncili'nin Kur'an-ı Kerim ile benzerlik göstermediğini belirtmiştir. Aynı yıla ait üçüncü çalışma ise Marc Philonenko'ya aittir. O, Barnaba İncili'nin köklerini Erken Dönem Hristiyanlığı'na dayandırmıştır. Hipotezini Barnaba İncili'yle Esseni mezhebi arasında görünen uyumu temel alarak açıklamıştır. Çünkü ona göre İncil'de Talmut'a ait bilgiler mevcuttur (Schirrmacher, 1992: 318-325).

1985 yılında R. Benson İstanbul'da "İncil-i Barnaba" adlı bir eser yayımlamış ve bu eserini bilimsel bir araştırma olarak tanıtmıştır. Benson, bu eserinde Barnaba İncili'nin Kur'an-ı Kerim ile çelişen yönlerini ele almıştır. Ayrıca Yeni Ahit'in bozulmadığı savını, Kur'an'da tahrif ile ilgili tek bir ayetin bulunmadığına ve Kur'an-ı Kerim'in onu tasdik ettiğine dayandırmıştır (Benson, 1985: 9). Böylece Müslümanların ilgisini Barnaba İncili'nden Yeni Ahit'e çekmeyi amaçlamıştır. Kendisinin de Gelasus Kararnamesi'nde yer alan Barnaba İncili ve Barnaba Mektubu'nun Barnaba tarafından yazıldığına inanmadığını belirtmiştir (Benson, 1985: 49).

Muhammed Ebu Zehra da "Hristiyanlık Üzerine Konferanslar" adını vererek yayımladığı konferanslarında Hristiyanların neden Barnaba İncili'ni kabul etmediklerini gerekçeleriyle birlikte açıklamaya çalışmıştır. William F. Campbell, Ebu Zehra'nın bu çağrısına uyarak 1989 yılında Pakistan'da "The Gospel of Barnabas, Its True Value" adlı yazısını kaleme almıştır. Campbell bu yazısında Barnaba İncili'ne merak duyulan ülkelerde ne kadar basıldığı, satıldığı ve ne kadar okunduğu verileri üzerinden cevap vermek istemiştir. Ortaya koymaya çalıştığı tespit de aslında Barnaba İncili'ne duyulan ilginin sanıldığından daha az olduğu yönündedir.

Hendrik Geels ise, 1990 yılında Barnaba İncili'ni Flemenkçeye çevirmiş ve yazdığı önsözde, 48 yılında Havari Barnaba tarafından yazılmış olan İncil'in tek ve en eski İncil olduğunu iddia etmiştir.

1992 yılında Almanya'da yayımlanan "Mit den Waffen des Gegners" adlı eserin yazarı Christine Schirrmacher'e göre Barnaba İncili'nde bulunan ve Kur'an-ı Kerim ile uyumlu anlatımlar nedeniyle -yer ve zaman gibi yanlışlar olsa da- Müslümanların ilgisini çekmeye çalışmıştır. Bu sebeple Barnaba İncili XX. yüzyılda okunmuş ve üzerinde araştırmalar yapılmıştır (Schirrmacher, 1992: 241-242).

İsa Karataş, 1996 yılında yazdığı "Gerçekleri Saptıranlar" adlı eserinde kendini Türkiye Bağımsız Protestan Kiliseleri'nin Basın Danışmanı olarak tanıtmıştır (Karataş, 1996: Önsöz). Karataş bu eserinde Barnaba İncili hakkında birçok gerçek dışı iddianın ortaya

atıldığını savunmuş ve amacının yanlış bilgilere cevap vermek olduğunu belirtmiştir (Karataş, 1996: 12).

Rodney Blackhirst, 2000 yılında yazmış olduğu bir makale ile Barnaba İncili'nin tarihsel açıdan var olmadığı şeklindeki görüşlere dikkat çekmiştir. Hâlbuki farklı yüzyıllarda yazılmış olan iki listede (Gelasus Kararnamesi ile Altmış Kitap Listesi) Barnaba İncili aynı adla yer almıştır. Dolayısıyla *"İki listede de aynı yanlışın olması, aslında olmayan bir şeyin yanlışlıkla iki ayrı listede de "Barnaba İncili" adıyla yer alması mümkün müdür?"* sorusunu sormuştur. Devamında da *"Altmış Kitap Listesi sadece bu tek konuda yanlış olabilir mi?"* diyerek aynı iddiada ısrar edenlerin Altmış Kitap Listesi'nin de yanlışlığını veya doğruluğunu sorgulamaları gerekeceğini ifade etmiştir. Bunun sebebi olarak da Barnaba İncili'nden günümüze kadar hiçbir parçasının gelmeyişi göstermiştir (Blackhirst, 2000).

XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde Barnaba İncili'yle ilgili birçok yayın yapılmıştır. Bu yayınlarda özellikle Barnaba, Barnaba İncili ve İncil'de Müslümanların dikkatini çeken konular yer almıştır. Yukarıda kısmen örnekleri de verilen yayınlar gibi içinde çeşitli teori ve hipotezlerin geliştirildiği birçok yazı daha kaleme alınmıştır. Hatta Papa'ya muhalefet etmek için Fraticelli mezhebinden bir Fransisken'in Ebionitik orijinalinden alıntılar yaparak yazmış olduğu gibi Barnaba İnciliyle ilgili ispatlanması sıkıntılı olan uç teoriler bile üretilmiştir (Schirrmacher, 1992: 313).

3. 2. Müslümanlar Açısından Barnaba İncili Tartışmaları

Barnaba İncili, MS. 325 yılında apokrifal listeye girmeden önce İskenderiye Kilisesi müntesipleri yani Yahudi-Hıristiyanlar tarafından rağbet görmüş ve okunmuştur (Ataurrahim ve Thomson, 2009: 155). Dolayısıyla Barnaba İncili'ne yapılan atıf ve kayıtlar Hz. Muhammed'in dünyaya gelişinden çok öncesine dayanmaktadır (Ataurrahim ve Thomson, 2009: 161).

Burada merak edilen soru Müslümanların Barnaba İncili'nden ne zaman haberdar olduklarıdır. Mesela X.-XI. yüzyıllar arasında Endülüs Kurtuba'da yaşamış olan ünlü tarihçi İbn Hazm, "el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal" adlı eserinde İncilleri eleştiriye tabi tutmuştur. Fakat Barnaba İncili'nden söz etmemiştir. Aynı şekilde Biruni, Ebu'l-Fadl es-Suudi, Yakubi, Mes'udi, Ebu'l-Beka Salih el-Caferi, Taberi ve İbn Teymiyye de eserlerinde Barnaba İncili'nden söz etmemişlerdir. Diğer taraftan İbnü'n-Nedim el-Fihrist'inde ve Kâtip Çelebi (Hacı Halife) Keşfü'z-Zünun'unda yine Barnaba İncili'ne değinmemişlerdir. Böylece X. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar yukarıda

isimleri verilen İslam âlimlerinin Barnaba İncili'nden haberdar olmadıkları anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla Barnaba İncili İslam dünyasında ancak XIX. ve XX. yüzyıllarda önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu da XIX. yüzyılda Kitab-ı Mukaddes'e karşı yapılan eleştiri furyasının Avrupa üniversitelerinden dünyaya yayılmasına denk gelmiştir. Çünkü Avrupa üniversitelerinde Eski ve Yeni Ahit'te yer alan mucizeler, tarihi olaylar, Kristoloji'nin oluşması, teslis inancı, İsa Mesih'in tanrılığı ve çarmıha gerilmesi, ardından yeniden dirilmesi ve temel ilkeler eleştirel gözle tekrar tekrar sorgulanmıştır. İşte Avrupa, kendi teolojisini sorgularken Müslümanlar da İncil hakkında yapılan çalışmalar sayesinde Barnaba İncili'ni öğrenmişlerdir (Waardenburg, 2006: 611).

Şu hâlde, İslam dünyasında Barnaba İncili'yle ilgili tartışmaların hız kazanması XIX. yüzyılın ortalarına rastlamıştır. Barnaba İncili'yle ilgili tartışma yazısını ilk kaleme alan da Rahmetullah İbn Halil el-Osmani el-Kayranavi'dir. Barnaba İncili'nin İtalyanca nüshası 1907 yılında Lonsdale ve Laura Ragg tarafından İngilizce neşredilmiştir. Bu çeviri esas alınarak Ortodoks bir Hristiyan olan Halil Seaâe İslam dünyasının öğrenmesi amacıyla 1908 yılında Muhammed Reşid Rıza tarafından Arapça'ya tercüme etmek üzere görevlendirilmiştir.

10.04.1854 tarihinde Hindistan'da Müslüman Kelamcı Rahmetullah ibn Halil el-Osmani el-Kayranavi ile Alman misyoner Karl Gottlieb Pfander arasında Agrabı kelamcılarının isteği üzerine Hristiyan Kutsal Kitaplarının tahrifi konusunda halka açık bir müzakere gerçekleştirilmiştir. El-Kayranavi Kitab-ı Mukaddes'ten örnekler vererek Hristiyan Kutsal Metinlerinin geçersiz sayılması gerektiğini savunmuştur. Pfander ise Yeni Ahit'in gerçekliği iddiasını sürdürmüştür (Waardenburg, 2006: 599-600). Pfander, müzakere sonrasında "Mizanü'l-Hakk"ı ve el-Kayranavi ise ona karşı "İzharu'l-Hak" adlı eserini cevap niteliğinde yayımlamıştır. Daha sonra Pfander kitabını Ermenice, Urduca, Farsça, Türkçe ve Arapça'ya tercüme ettirmiştir. Buna karşın el-Kayranavi, Arapça olarak yazdığı bu eserini Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz'in desteği ile Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Urduca'ya tercüme ettirmiştir (Waardenburg, 2006: 600-605). El-Kayranavi, Barnaba İncili'nin doğruluğuna inanmış ve bu İncil'de tahrifin yapıldığını kabul etmemiştir (Schirrmacher, 1992: 275).

Diğer taraftan Hamid Snow, İsa'nın çarmıha gerilip gerilmediği konusunda Hristiyan ve Müslümanların farklı düşüncelerini küçük

bir ayrıntı olarak görmüştür. Barnaba ve Pavlus, aralarında geçen anlaşmazlık sonucu görüş ayrılığına düşerek yollarını ayırdıklarından dolayı da Barnaba'nın görüşlerini güvenilir bulmuştur. Böylece Snow Barnaba İncili'ni "Gerçek İncil" kabul etmiştir. Snow ile aynı görüşe sahip olan Muhammed Reşid Rıza, Barnaba İncili'nin Müslümanlar tarafından tanınması için gayret sarf etmiştir. Söz konusu İncil'in 1908 yılında Arapça çevirisini yaptırmış ve yayımlanmasını sağlamıştır. *El-Menar* isimli eserinde de kanonik incillerin tahrifi konusunu Barnaba İncili ile ilişkilendirmiştir. Reşid Rıza'ya göre Hristiyanlar ilk üç yüz yılda çok zulüm gördükleri için İncillerin tahrif edilmeden kurtarılması pek mümkün olmamıştır. MS. 325 yılında yapılan İznik Konsili ile teslis inancı dogmaya dönüşmüş, dolayısıyla tevhit yerini teslise bırakmıştır. Barnaba ile Pavlus arasında çıkan ihtilafın temelinde de inanç problemi bulunduğundan Barnaba İncili tahrif edilmeyen İncil sayılmıştır. Reşid Rıza, *El-Menar*'ın mukaddimesinde; İsa'nın kendisini insanoğlu olarak vasıflandırması, Hz. Muhammed'i son peygamber olarak duyurması ve İsa'nın çarmıha gerilmesinden Yahuda'nın defnine kadar olan son bölüm üzerinde odaklanmıştır.¹³

Zeyd H. Asfi'ye göre Barnaba İncili tevhid inancına yer verdiği ve Hz. Muhammed'in gelişini müjdelediği için apokrif sayılmıştır. Asfi, Müslümanların girişecekleri bir çalışma ile ve aralıksız bir isnad zincirinin kurulmasıyla var olan şüphelerin ortadan kalkacağını savunmuştur. Ayrıca Asfi'e göre, Barnaba'nın mezarı 487 yılında Kıbrıs'ta açıldığı esnada göğsünde bulunan İncil Barnaba'nın kendi İncil'i olup, Fra Marino'nun Sixtus Quint'in kütüphanesinden aldığı yazmadır.

Diğer taraftan Avad Saman, 1970'lerin başında yazdığı "İncil-i Barnaba fi Da'vet et-Tarih vel-Akl ved-Din" adlı eserinde Müslümanlar tarafından yapılan tahrifatları ele almıştır. Tahrif iddialarını Buhari, Razi, Beydavi, Zemahşeri ve Taberi gibi âlimlerin görüşlerini vererek çürütmeye çalışmıştır. Barnaba İncili'nin İtalyanca nüshasının Yahudilikten İslamiyet'e geçmiş bir Filistinli tarafından yazıldığı konusunda Halil Seâde ile aynı kanaati paylaştığını beyan etmiştir (Schirrmacher, 1992: 317-318).

Muhammed Ebu Zehra "Hristiyanlık Üzerine Konferanslar"¹⁴ isimli çalışmasında eleştirel metot kullanmış, Hristiyanların putperest içeriklerle kendi yazılarını ve inançlarını tahrif ettiklerini

¹³ Muhammed Reşid Rıza, el-Kayranavi'nin yazdığı *İzharu'l-Hak* adlı eserinden alıntı yaparak *el-Menar*'ın 9. cildinde 60 sayfa kadar yer vermiştir.

¹⁴ Muhadaratün fi'n-Nasraniyye.

iddia etmiştir. Bu bozulmanın sebebini de Hristiyanlık, Yahudilik, Roma Putperestliği ve Yeni Platonculuğun karışımından meydana gelen senkretik bir karakterin meydana gelmesi olarak göstermiştir (Ebu Zehra, 1978: 57-61).

Ahmet Çelebi, Barnaba İncili'ne farklı bir yaklaşımda bulunarak, bu İncil'in diğer dört İncile göre daha gerçek olduğuna kanaat getirmiştir. Çünkü Pavlus ile Hristiyanlığa putperest unsurlar girmiş ve böylece kanonik kabul edilen İncillerin bozulmalarına sebep olmuştur. Ayrıca Kanonik İncillerde İsa'nın doğumu ve yeniden dirilişi konularında Budist, Hinduist ve Yakın Doğu'lu efsanevi anlatımların etkilerinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Çelebi, Hristiyan olan ve olmayan Batılı bilginlerin, Müslüman âlimlerin ve sonradan ihtida eden Hristiyanların eserlerini analiz ederek Barnaba İncili'nin Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında bir köprü olabileceği sonucuna ulaşmıştır (Cilacı, 1983: 29). Bununla birlikte kaleme alınan İncillerin yazarları arasında Barnaba'nın İsa'nın tek havarisi olduğuna ve İncili'nin Kur'an ile bağları bulunduğuna dikkat çekerek bu İncil'in kasıtlı olarak ortadan kaldırıldığına inanmıştır (Schirrmacher, 1992: 334-337). Ayrıca Halil Seâde'nin Barnaba İncili'nin İtalyanca nüshasını yazan kişinin önce Yahudi, sonra Hristiyan ve en sonunda da Müslüman olup İslam'da karar kılması şeklindeki görüşünü eleştirmiş ve inandırıcı bulmamıştır (Yıldırım, 2005: 168).

Mustafa Hasan el-Bikri, "el-İslâm ve'l-Mesîhiyye" adlı eserinde Barnaba İncili'yle ilgili görüşünü "İncillerin en doğrusu ve kabule en değer olanı" şeklinde beyan etmiştir (Schirrmacher, 1992: 338). Muhammed Ataurrahim de "Bir İslam Peygamberi Hz. İsa" adlı eserinde Yahudi-Hristiyan geleneğine sahip olan Barnaba ile Roma paganizmini Hristiyanlığa dâhil eden Pavlus'un görüşleri arasında karşılaştırma yapmıştır. Sonunda da Barnaba İncili'nin güvenilir olduğunu yazmıştır (Ataurrahim ve Thomson, 2009: 179).

Muhammed Ali es-Sâbûnî ise, 1980 yılında Mekke'de neşrettiği "en-Nübüvve ve'l-Enbiyâ" adlı eserinde Barnaba İncili'nin Erken Dönem Hristiyanlığı'na ait bir yazma olduğunu ifade etmiştir (es-Sâbûnî, 2003: 482).

M. A. Yusuf, "*The Dead Sea Scrolls, The Gospel of Barnabas and The New Testament*" adlı eserini 1985 yılında neşretmiş ve bu eserin önsözünü de M. Tarık Kureyşi yazmıştır. Yusuf, Barnaba İncili için kurulan isnadı ön plana çıkarmıştır. Diğer taraftan gün geçtikçe taraftar sayısı artan Pavlus'a karşı, onunla yollarını ayıran Barnaba'nın durumuna dikkat çekmiştir. Ona göre, Barnaba bu

ayrılıştan sonra bir şekilde İncil metinlerini değiştiren Nikolait komplosuna maruz kalmaması için kendi İncili'ni Matta İncili'yle ilişkilendirerek yazmıştır. Çünkü Nikolait¹⁵ grubu -ki Pavlus da onlara dâhildir- yaptıkları çalışmalar sonucunda “*Decretum Gelasianum*”un¹⁶ çıkmasını sağlamışlardır. Böylece Roma'nın putperest inancı teslis yoluyla Hristiyanlık içinde kendine yer bulmuştur (Schirrmacher, 1992: 344-345).

Gulam Cilani Berk memleketi Pakistan'da 1975'de çıkan “el-Furkân” dergisinde Barnaba İncili'nin gerçek İncil olmadığını ve yapılan tartışmaların ancak aslının ortaya çıkmasıyla sona ereceğini ifade etmiştir (Benson, 1985: 65).

Muhammed Yahya el-Hâşimî 1977 yılında yazmış olduğu “İncil Barnaba fitne baîn el-Mesîhiyyîn vel-Müslimîn” adlı makalesinde Barnaba İncili'ni reddetmiş ve bu incile gereğinden fazla değer verildiğini beyan etmiştir. O, Barnaba İncili'ni kabul edenlerin söz konusu İncil'e iman etmemesini tuhaf karşıladığını ifade etmiştir. Haşimi'ye göre, Hz. Muhammed'in müjdelendiği pasajları bulmak için mutlaka apokrif İncillere başvurmak gerekmez. Çünkü Yuhanna İncili'ndeki “Parakletos” kelimesi “Muhammed” ismine tekabül etmektedir. Hâşimî'nin, Barnaba İncili'nin yazarının Hristiyan ve Müslümanların arasına fitne sokmak isteyen bir Yahudi olduğunu düşünmektedir (Schirrmacher, 1992: 353-354). Haşimi'nin makalesine karşı fikir beyan eden Nureddin Ammar da, -Ebu Zehra ve Çelebi gibi- Barnaba İncili'nin yazarının bizzat Barnaba olduğuna inandığını açıklamıştır.

Diğer yazarların görüşleri ise Barnaba'nın yaşamış ve havari olabileceği, Barnaba İncili'nin yazıldığı, tahriflerin zamana ve yapılan çevirilere bağlı olduğu, mevcut Barnaba İncili'nin İsa'nın öğretilerini içerdiği ve dolayısıyla Yahudi-Hristiyan geleneğinin temsilcilerinden olduğu yönündedir.

Barnaba İncili'yle ilgili dünyada yapılan çalışmalardan sonra Türkiye'deki durumu da değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'de yapılan çalışmaların dünyada yapılanlara kıyasla daha az olduğu görülmüştür. 1985'de R. Benson, eserinin önsözünde amacının Barnaba İncili'nin kimin tarafından ve ne zaman yazıldığını bilimsel bir şekilde incelemek olduğunu yazmıştır. Ortaya koyduğu veriler ile

¹⁵ Nikolaitanlar: Bazı Erken Dönem Kilise yazarlarının bahsettiği ve MS. I. yüzyılda var olduğu düşünülen gnostik mezhebe verilen ad.

¹⁶ Decretum Gelasianum: Papa I. Gelasius (492-496) tarafından 496 yılında kaleme alınan, kanonik ve apokrif İncillerin listesinin bulunduğu kararname.

de Hristiyanların kabul ettikleri kanonik İncillerin Kur'an-ı Kerim tarafından da onaylanan gerçek İncil olduğu sonucuna ulaştığını yazmıştır (Benson, 1985: 66). Mehmet Yıldız, 1987 yılında Barnaba İncili'nin Türkçe çevirisini yapmıştır. Ömer Faruk Harman'ın da 1994 yılında "Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Barnaba İncili" adlı basılmamış bir çalışması mevcuttur. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basımı gerçekleştirilen ve 44 ciltten ibaret olan İslam Ansiklopedisi'nin 1992 tarihli beşinci cildinde "Barnaba İncili" maddesi Osman Cilacı tarafından yazılmıştır. Son olarak Cengiz Batuk'un Barnaba ve Barnaba İncili hakkında yapılmış olan tartışmaları ele aldığı eseri 2018 yılında basılmıştır.

Yukarıda adı geçen müstakil çalışmaların yanında farklı konuları ele alan eserlerin içinde Barnaba İncili'ne yer verilen bölümlerin mevcudiyeti de bilinen bir gerçektir. Nitekim Barnaba İncili başlığı altında konuyu işleyen eserler ve yazarlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

1. Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-Mehmet Alparslan Küçük: *Dinler Tarihi* (Ankara, 2009)
2. Ahmet Midhat Efendi: *Müdâfaa* (İstanbul, 1883-85)
3. Ahmet Yüksel Özemre: *Toma'ya Göre İncil* (İstanbul, 2002)
4. Celil Kiraz: "Peygamberlerin Mesajlarındaki Birlik ve Bütünlük", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, X. Sayı (Bursa, 2001)
5. Ekrem Sarıkçıoğlu: *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (Isparta, 2004)
6. İsa Karataş: *Gerçekleri Saptıranlar* (İstanbul, 1996)
7. M. Fatih Kesler: *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar* (Ankara, 2001)
8. Suat Yıldırım: *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık* (İstanbul, 2005)
9. Şaban Kuzgun: *Dört İncil, Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri* (İstanbul, 2008)
10. Thomas Michel: *Hristiyan Tanrıbilimine Giriş* (İstanbul, 1992)

Bu konuyla ilgili Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde yedi tezin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan konuyu temel alan iki adet yüksek lisans tezi, dolaylı olarak ise iki doktora tezi, üç yüksek lisans tezi mevcuttur (www.tez.yok.gov.tr).

Doğrudan Barnaba İncili'ni konu alan tez çalışmaları:

1. Emine Meydan: Barnaba İncili: *Değeri, Muhtevası ve Tahlili* (Bursa, 2013)
2. Mehmet Reşat Şavlı: *Barnabas İncili'nde Hz. Muhammed'in Haber Verildiği Pasajların İslam İnanç Sistemi Açısından Tahlili* (Erzurum, 2007)

SONUÇ

Kanonik İnciller'de Barnaba, misyon gezileri yapan, insanlarla iyi iletişim kurabilen, Pavlus'a kefil olacak kadar hatırı sayılan, yardımseverlik adına tarlasını satıp inananlara bağışlayan, yer yer arabuluculuk görevi üstlenen ve tarihi bir şahsiyet idi.

Böyle özelliklere sahip olan Barnaba'nın yazdığı kabul edilen İncil hakkındaki spekülâtif tartışmalar yapan Hristiyanlar, somut bazı verilerden hareketle onu yok saymaya çalışmışlardır. Yani ciltleme, filigranlı sayfa, kenar Arapça notları gibi zamanın ve o dönemin imkânlarıyla örtüşmeyen veriler üzerinde durmuşlardır. İçerik açısından da "Muhammedî İncil" veya "Türkî İncil" denilmesi, İslam inanç yapısına yakın olması ve/veya muhteva açısından kanonik İncillerden farklı olmasından dolayı da şiddetle eleştirmişlerdir.

Diğer taraftan Müslümanlar somut verilerin zaman içinde değişime uğrayabileceği ihtimalinden hareketle içeriğe yönelmiş ve anlam üzerinde yoğunlaşmışlardır. Hristiyanların aksine Barnaba İncili'nin bir Müslüman tarafından yazıldığına ihtimal vermemişlerdir.

Barnaba İncili, birçok dogma ve kanonik İncillerle uyumsuzluğu, İsa zamanına diğer İncillere nazaran daha yakınlığı ve tahrif meselesinde İslami gerçeklerle örtüşen ifadelerle yer vermesiyle, sanki Kur'an'daki İncil kavramının karşılığı gibi görünmektedir.

Müslümanlar açısından asıl önemi ise Barnaba İncili'nde yer alan ve İslam inanç esaslarıyla örtüşen anlatımlara yer vermiş bulunmasıdır. Bundan dolayı kanonik İncillerden ziyade Kur'an-ı Kerim'e daha yakın bir muhtevaya sahiptir.

Dolayısıyla Barnaba İncili'nin, Erken Dönem Hristiyanlığı'ndan günümüze kadar yerini, önemini ve gizemini koruduğu bilinen bir gerçektir. Böylece İncil'in Hristiyanlar tarafından tarihi süreç içerisinde defalarca Apokrif İnciller Listesi'ne alınmak suretiyle ona biçilen yer belirlenmiştir. Barnaba İncili'nin Hristiyanlar tarafından tahlil ve mahkûm edildiği dönemde henüz Müslümanlar onun varlığından haberdar değildi. Barnaba İncili üzerinde Hristiyanlar tarafından II. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar devam edegelen hararetli tartışmalara XX. yüzyılda Müslümanlar'ın da katılmaları aynı zamanda bu İncil'in öneminin bir göstergesidir.

Gizemi de aslının ortaya çıkması/çıkarılması ile kalkacaktır. Aksi halde gizemi ve hakkındaki tartışmalar devam edecektir.

KAYNAKLAR

ATAURRAHİM Muhammed- THOMSON Ahmet (2009), *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, çev. Gülsüm Mehdiyev, İnsan Yayınları, İstanbul.

BENSON R. (1985), *İncil-i Barnaba*, Zafer Matbaası, İstanbul.

BATUK Cengiz, (2018), *Bir Polemik Aracı Olarak Barnabas İncili Tartışmalar ve İddialar*, Eskiyei Yayınları, Ankara.

CRİLLO Luigi (1977), *Evangile de Barnabé*, Paris.

Dictionnaire de la Bible (1912), I, Paris.

EBU ZEHRRA Muhammed (1978), *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, çeviri: Akif Nuri, Fikir Yayınları, I. Baskı, İstanbul.

ES-SABUNİ Muhammed Ali (2003), *Ayetler Işığında Peygamberler Tarihi* (En-Nübüvve vel-Enbiya), çeviri: Hanifi Akın, Ahsen Yayınları, I. Baskı, İstanbul.

GÜNDÜZ Şinasi (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, I. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.

HARMAN Ömer Faruk (1994), *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Barnaba İncili*, (Yayınlanmamış Çalışma), İstanbul.

KARATAŞ İsa (1996), *Gerçekleri Saptıranlar*, Lütuf Yayıncılık, İstanbul.

Kitabı Mukaddes Şirketi (2009), *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Acar Basım, İstanbul.

LİNGES Safiyya M. (2004), *Das Barnabas Evangelium*, Spohr Verlag, India.

MİCHEL, Thomas (1992), *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Ohan Basımevi, İstanbul.

RHODES James N. (2004), *The Epistle of Barnabas and the Deuteronomic Tradition*, Mohr Siebeck, Tübingen.

SCHİRRMACHER Christine (1992), *Mit den Waffen des Gegners: Christlich-Muslimische Kontroversen im 19. und 20. Jahrhundert*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

TOLAND John (1718), *Nazarenus, or Jewish, Gentile and Mahometan Christianity*, Chap. V, London.

WAARDENBURG Jacques (2006), *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışları*, çev. Fuat Aydın, Ensar Neşriyat, I. Baskı, İstanbul.

XAVİER Jakob (1985), *İncil Nedir? Tarihi Gerçekler*, kent Matbaacılık, Ankara.

YILDIRIM Suat (2005), *Mevut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, Işık Yayınları, İstanbul.

DERGİ

CİLACI Osman (1983), "Barnaba İncili Üzerine Bir Türkçe Yazma", *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Dergisi* (DİB), cilt: XIX, sayı: 4, ss. 23-25, Ankara.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

CİLACI Osman (1992), "Barnaba İncili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), cilt: V, İstanbul.

ŞAKİROĞLU Mahmut H. (2000), "İlahi Komedi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), cilt: XXII, İstanbul.

E-KAYNAK

BLACKHIRST Rodney, "Was there an ancient Gospel of Barnabas?", *Journal of Higher Criticism* 7/1 (Spring 2000).

https://depts.drew.edu/jhc/Blackhirst_Barnabas.html (Erişim: 07.11.2018)

<http://www.vaticanstate.va/content/vaticanstate/de/ricerca.html?q=barnabas+bible> (21.09.2018)

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (11.09.2018)

Österreichische Nationalbibliothek, cod. 2662.
http://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_7317448&order=1&view=SINGLE (08.09.2018)

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı:
<http://www.yek.gov.tr/> (24.11.2018)

RESİMDEN EDEBİYATA KADIN VE KEDİ

Şerife ÇAĞIN*

ÖZ

Kediler, eski çağlardan beri pek çok şeyin sembolü olmuş, bazen eski Mısır'da olduğu gibi kutsal sayılıp tapılmış, bazen de Ortaçağ Hristiyan dünyasında şeytanla işbirliği halinde olduğu düşünülen kadınlarla birlikte katledilmiştir. Değişik kültürlerde bakışından rengine, cinsine, yaşayış şekline kadar kediye çok çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Zıt duygular içeren ikiliğiyle, uyuşukluktan çılgınlığa geçen beklenmedik sıçrayışlarıyla, kararsız ruh halinin oyunlaştırmalarıyla kedinin gizemli tarafına sürekli dikkat çekilmiştir. Goya, Manet gibi ressamlar kadınların dişiliğini, özgürlüğünü, karanlık taraflarını kedi resimleriyle vurgulamaya çalışmışlardır. Türk edebiyatında kadın ve kedi ilişkisi, bizim bu çalışmada üzerinde duracağımız Samipaşazade Sezai, Tevfik Fikret, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Yakup Kadri, Behçet Necatigil, Nazım Hikmet, Cahit Külebi gibi yazar ve şairlerin dışında başka sanatçılar tarafından da ele alınmıştır. Kadının kediyle ilişkilendirildiği eserlerde daha çok vefasızlık, tekinsizlik, hırçınlık gibi kötücül duygular ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın ve kedi, Yakup Kadri'de kedi benzetmeleri, Behçet Necatigil'in "Kadın ve Kedi" oyunu, kedi hikâyeleri, kedi şiirleri.

WOMAN AND CAT FROM ART TO LITERATURE

ABSTRACT

Cats have been symbols of many things since ancient times, sometimes they were sacred and worshiped as in ancient Egypt, and sometimes they were murdered together with women who were thought to be in cooperation with the devil as in the Christian world of the Middle Ages. Cat has been loaded with a variety of meanings from its look to its color, species and life style. Due to its dualistic emotions, unexpected leaps from numbness to madness, and the playfulness of its unstable mood, constant attention was drawn to the mysterious side of the cat. Painters such as Goya and Manet tried to emphasize the femininity, freedom and dark sides of women with cat pictures. The relationship between women and cats in Turkish literature was discussed by other artists as well as writers and poets such as Samipaşazade Sezai, Tevfik Fikret, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Yakup Kadri, Behçet Necatigil, Nâzım Hikmet and Cahit Külebi on whom we

*Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; Assoc. Prof. Dr., Ege University Faculty of Literature, Turkish Language and Literature Department, scagin@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8406-3962

will focus in this study. In the works where the woman is associated with the cat, malicious emotions such as disloyalty, uncanny and frustration are highlighted.

Keywords: Woman and cat, cat similes in Yakup Kadri, Behçet Necatigil's play "Woman and Cat", cat stories, cat poems.

GİRİŞ

Camille Paglia, *Cinsel Kimlikler* kitabında, insanın evcilleştirdiği en son hayvan olan günümüzün kedisinin, Kuzey Afrika'ya özgü bir yaban kedisi cinsi olan felis libica'dan türediğini iddia eder. Sinsi, tekinsiz bir gece yarattığı oluşu, esrareniz biçimde "gizlilik" içinde yaşaması bu hayvanın başlıca özelliği olarak verilir. Korku içinde ve korku için yaşayan, sessizce yaklaşıp pusu kuran, insanları korkutmanın ve insanlardan korkmanın pratiğini yapan kediler, Orta Çağ'da Hristiyanlığın ölümcül düşmanı, cadıların işbirlikçileri olarak görüldüğü için uğursuz sayılan kadınlarla birlikte katledilmişlerdir. Kedinin telepati kurabildiği ya da öyle olduğu düşünülür. Soğuk bakışları birçok insanı ürkütür. Bir köle gibi insanı hoşnut ettiği düşünülen köpeklerin aksine kediler, özgürlüklerine düşkünlüdürler. Bunun yanında hem ahlâksız hem de edepsizdirler; kuralları kasıtlı olarak bozarlar. Sapkınlığın tadını çıkaran ya da bunu gösteren bir hayvan olarak düşünülen kedi olumlu özellikleri kadar tekinsiz, şeytanî yönüyle de ön plana çıkarılır. Mısır'da kedinin, Yunanistan'da atın değer gördüğünü söyleyen Paglia, atın gururlu ama hizmete hazır bir atlet olduğuna, kedinin ise kendi kanunlarıyla hareket ettiğine dikkat çeker. Bu yüzden erkek-sever bir toplum olan Yunanlılar nezdinde kedi fazla kadınsı bulunmuştur. Zıt duygular içeren ikiliğiyle, uyuşukluktan çılgınlığa geçen beklenmedik sıçrayışlarıyla, kararsız ruh halinin oyunlaştırmalarıyla kedinin gizemli tarafına dikkat çekilir. Hatta, kitonyen ile Apollonca'nın başka hiçbir kültür tarafından başarılamamış olan kaynaşmasının sembolü olarak görülen kedi sayesinde Mısır, karmaşık estetiğini tanımlamış ve işlemiştir. Büyü ve zarafetin moda olmasıyla birlikte itibarı artmış; Poe ve Baudelaire'in Dekadan estetizminde, Sfenksi çağrıştıran parlaklığına ve prestijine yeniden kavuşmuştur. (Paglia, 2004:s. 78-80).

Resim 1.

Mısır'da erkek kedi güneş tanrısı Ra ile, dişi kedi ise ay ile ilişkilendirilir. Gözbebeklerinin çizgi biçiminden yuvarlak biçime dönüşmesi onun ay ile olan kutsal bağına işaret eder. Ay tanrıçasının kedide vücut bulduğuna inanılır. Kedi ile ilişkilendirilen; anneliği, doğurganlığı ve bereketiyle ön plana çıkan tanrıça Bastet'in Yunanlılarda karşılığı

Artemis'tir. Artemis'in hünerlerinden biri, kedinin vücuduna girebilmesidir. Ortaçağ Hristiyan dünyasında kedilerin ruhunda eski pagan Tanrıların kalıntılarının bulunduğu ve şeytanla işbirliği içinde olduğu düşünülerek kedi besleyen yüzlerce insan (özellikle kadınlar) büyücülükle suçlanmış ve bu yüzden öldürülmüştür. Şeytanın ve diğer şeytanî ruhların kedide, özellikle siyah kedide barındığı düşünülmüştür (Tekin, 2004: s. 56-63).

Resim 2. Evelyn de Morgans, "The Love Potion"

Yandaki resim, Evelyn de Morgan'ın "Love Potion" (Aşk İksiri) tablosudur. Tabloda iksir hazırlayan kadın, siyah kediyle birlikte kötü niyetli bir cadı şeklinde yorumlandığı gibi sanat pratiğinin bir alegorisi şeklinde de yorumlanmıştır. Böyle bir yorumda, kadın bir simyacı olur ve burada bir aşk iksiri olarak gizlenen opus magnum (büyük eser), sanatçının eserini çağırıştırır (Evelyn de Morgans "The Love Potion", 2018).

Kedi, kuzey Avrupa mitolojisinde de benzer şekilde sevgi, tutku, cinsellik ve doğurganlığı temsil eden tanrıça Freya'nın sembolüdür. Gecenin hâkimi olan Freya'nın arabasını siyah kediler çeker (Cat Symbolism, 2011).

Resim 3. Tanrıça Freya

Dişiliği, tekinsizliği, özgürlükçü tavrıyla ön plana çıkan siyah kediler, resim ve edebiyatta pek çok sanatçıya ilham vermiş, özellikle femme-fatale kadını tamamlayan veya niteleyen bir unsur olarak şeytanî öğelerle kullanılmıştır. Romantizmin önde gelen isimlerinden olan İspanyol ressam ve gravür sanatçısı Francisco Goya (1746-1828), eserlerinde insanoğlunun karanlık, tekinsiz yönlerini açığa çıkarmak için sembolik unsurlara fazlasıyla yer vermiştir. Ölüm,

iktidar, şehvetle ilişkili yarasa, baykuş, eşek, keçi, şeytan imgelerinin yanında siyah kedi de onun resimlerinde olumsuz bir figür olarak yer almıştır (Batur Çay, 2017: s. 88-103).

Resim 4. Francisco Goya,
"Ensayos"

"Ensayos" (Denemeler) isimli tablosunda ateşin ve güneşin sembolü olan koç, Güneş ve gök tanrılarıyla olduğu kadar erkeklikle de ilişkilendirilir. Resmin arkasında yer alan koç, tüm öfkesiyle açtığı gözleriyle izleyiciye bakmaktadır. Onun hemen önünde yere düşmek üzere olan erkek figürün kulağını koparmaya ya da kulağına bir şeyler sokmaya çalışan neşe içinde bir kadın yer alır. Kadının yüzündeki sevinç ve mutluluk, erkeğin yüzündeki acıyla tezatlık oluştururken erkek de kadının kulağını tutmaktadır. Kadın ve erkek figürlerinin vücutları, yerden yukarıda yani havada asılı durur biçimde resmedilmiştir. Bu da büyücülükle ve büyüyle ilintili olduklarını akla getirir. Onların önünde yer alan kedi, bakışlarıyla kötülüğü çağrıştırmaktadır.

Resim 5. Francisco Goya, "Donde va
Mama"

Yine Goya'nın "Dónde va Mamá" (Anne Nerede) tablosunda resmin merkezinde, şişman bir kadını kucaklamış götürülen kötücül üç insan figürü dikkat çekmektedir. Birer cadı olduğu düşünülen bu figürler, kendilerinden oldukça şişman olan kadını şehvetle kucaklamışlardır. Tepelerin üstünde götürülen kadının altındaki erkeğin cinsel uzvu, baykuşla sembolize edilmiştir. Avcı bir gece kuşu olan baykuş aynı zamanda bilgeliğin, karanlığın ve ölümün sembolüdür.

Resmin sol üst köşesinde, dönemin süslü kadınlarının ve burjuvazinin temsili olarak düşünülen şemsiyeyle uçan, kötülüklerin sembolü olarak kullanılan kedi imgesi yer almaktadır. Sanatçının diğer çalışmalarında olduğu gibi burada da kedi korkutucu, kızgın ve yırtıcı ve dehşet verici bir yüz ifadesine sahiptir. Bu çalışmada dönemin cinsellik algısına göndermeler olduğu söylenmektedir (Batur Çay, 2017: s. 88-103).

Resim 6. Manet, "Olympia"

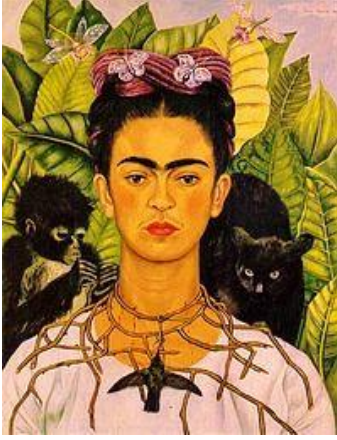
James H. Rubin, *İzlenimcilik Nasıl Okunur* kitabında, gerçekçilik akımından izlenimciliğe geçişte önemli rol oynayan Édouard Manet'nin (1832-1883) "Olympia" tablosunu yorumlarken kedilerin bağımsızlığı ve hafifmeşrepliğinin onları sosyete fahişelerine uygun refakatçiler yaptığını belirtir. Bununla birlikte kediler, iyi bir etki yaratmak için kurallardan sapmakla ve sanatsal özgürlükle ilişkilendirilmiştir. Burada resmedilen kadın bir fahişedir ve bu resim 1865'te sergilendiğinde büyük tepki çekmiştir. Manet'nin kompozisyonu, Tiziano'nun *Urbino Venüsü*'nün güncellenmiş bir versiyonudur. Tiziano, Urbino Dükü'nün metresini idealize ettiği halde modern hayatın ressamı olan Manet, Olympia için bunu yapmayı reddetmiştir. Bir de Venüs'ün -sadakatin sembolü olan- beyaz köpeğinin yerine siyah kediye koymuştur. Ayartmadan ve teslimiyetten ziyade Olympia'nın kendinden emin bakışı, özgüveni, bir hayranının gönderdiği çiçeklere ilgisiz tavrı; yengeç, tarantula ya da Manet'nin imzası olan baş harfi M gibi farklı şekillerde tarif edilen elinin şekliyle bu resim epey ses getirmiştir. Ayakucundaki siyah kedi ise tam da kadının özgüvenini, özgürlüğünü, aynı zamanda tekinsizliğini vurgulamaktadır (Rubin, 2015: s. 218-219).

Resim 7. Max Beckmann, "Odysseus and Calypso"

Alman ressam ve heykeltıraş Max Beckmann'ın (1884-1950) Odysseus destanından ilham alarak 1943'te yaptığı "Odysseus ve Calypso" tablosunda kedi yine baştan çıkarıcı kadınla birlikte tekinsizliğin, dişiliğin sembolü olarak yerini alır. Kalypso, Odysseus'u adasında yedi yıl boyunca büyüleyerek alıkoyan tanrıçadır. Kendisiyle kalmak koşuluyla Odysseus'a ölümsüzlüğü teklif eder, fakat yirmi yıldır görmediği güzel karısı Penelopeia'yi unutamayan Odysseus bu teklifi reddeder. Bu resimde yılan, kuş ve kedi figürleri esaretten kurtulmak

isteyen, fakat aynı zamanda güzel bir kadının cazibesine kapılan Odysseus'un karışık duygularını temsil etmektedir (Erbay Aslıtürk-Küçükgüney, 2016: s. 263-298).

Resim 8. Frida Kahlo, "Self-Portrait with Thorn Necklace and Hummingbird"

Hayvanlara düşkünlüğüyle bilinen Frida Kahlo'nun (1907-1954) 1940'ta, eşi tarafından terkedildikten sonra yaptığı "Self-Portrait with Thorn Necklace and Hummingbird" (Dikenli Kolye ve Sinekkuşu Otoportresi) adlı eserinde pek çok hayvanla birlikte kara kedi de sembolik olarak kullanılmıştır. Sinek kuşunun, Meksika'da aşkta şans getirdiğine inanılan büyü müskalar olarak kullanıldığı, keleklerin yeniden doğuşu, dikenli kolyenin Frida'nın çektiği acıları, maymunun kötülüğü, kara kedinin de ölümü ve kötü şansını sembolize ettiği söylenmektedir (Velimirović, 2018).

Mitoloji, efsane ve resimlere konu olmuş olan kadın ve kedi, bir diğerini çağrıştıracak şekilde edebî metinlerde de işlenmiştir. Türk edebiyatında kedinin kadınlı ilişkilendirildiği anlatılara baktığımızda özellikle bu iki cinsteki dişiliğe, cinsel cazibeye, tekinsizliğe ve yırtıcılığa vurgu yapıldığı görülmektedir. Kediyi kadınlı ilişkilendirmesi bakımından Türk edebiyatında Samipaşazade Sezai'nin çok bilinen "Kediler" hikâyesi (Kerman, 1981: s. 8-13) ayrı bir öneme sahiptir. Yazarın 1891'de yayımlanan *Küçük Şeyler* isimli hikâye kitabında yer alan "Kediler"de, evin hanımı tarafından eve toplanan yirmi-otuz kedinin, eve hâkimiyet kurup ev sahibi adamın huzurunu kaçırmaları mizahî bir üslupla anlatılır. Evin içinde kediler, hükmedici tavırlarla kuyruklarını kaldırarak bedbaht kocaya yönelttikleri küçümseyen ve aşağılayan bir bakışla kanepeleri istila edip koltuk sandalyelerinde uyurlar, adamın ısınmak için yaktığı ateşin karşısında düşünürler; sofalarda, odalarda kavga ederler. Kedinin biri ekmeğini çalar, diğeri sütlü kahvesini içer, öteki fincanını kırar. İşin kötüsü, bu hayvanların karısı tarafından kendisine tercih edilmesidir. Adam kedilerle evin hanımı arasındaki işbirliğinden hareketle şöyle bir çıkarımda bulunur: "Bu kibirli, vefasız, nimet-nâşinas hayvanatın, kadınlar elbette taraftarı olur. Zaten kedi kadındır." Karısıyla kedilerin yönettiği bu evde daha fazla

duramayacağını anlayan adam arkasına paltosunu, başına şapkasını giyerek eşyasını koyduğu sandığın üzerine oturur ve karısına hitaben “Ya ben, ya kediler?” sorusunu yöneltir. “Kediler” cevabını üzümlere alan adam, kendini sokağa atar. Pek çok dolaştıktan sonra çaresizlikten ne yapacağını, nereye gideceğini bilemez ve tekrar evin yolunu tutar. Eve döndüğünde minderlerin üzerine kapanıp hıçkırarak hıçkırarak ağlamaya başlayınca kadın, nezaketle oda kapısını açarak “O kadar haykırarak ağlama. Kedilerimi korkutacaksın!” uyarısında bulunur.

Tevfik Fikret’in “Zerrişte” şiirinde de (Tevfik Fikret, 2017: s. 108-109) benzer şekilde kadını çağrıştıran mağrur, hor gören, vefasız, tırmalayan, hırçın kedi karşısında adam; aciz, büyülenmiş, boyun eğen, sürekli aldatılan, tırmalanan durumundadır.

(...)
Lâkin üzerimden
Bir kerre o hüzn oldu mu zâil, kurulurdu;
“Sayemde bu neş’en!” demek ister gibi mağrur;
Mağrur u muhakkir,
Başlardı vefasızlığa, ben âciz ü meshur,
Her türlü huzûzâtına, her keyfine tâbi;
Bazan mütehayyir,
Bazan mütehakkim; yine âciz, yine kaani;
En şüpheli bir meylini görsem inanırdım,
Bîçareliğimden;
Hep tırmalanır, tırmalanır, tırmalanırdım!
(...)”

Nazım Hikmet’in ilk şiirlerinden olan “Samiye’nin Kedisi”nde (Ran, 2008: s. 1888) kedi; deniz gibi gözleri, baygın bakışları, ne zaman ne yapacağı belirsiz halleri, gururu ile kadın ile ilişkilendirilmiştir. Bütün bu oynak, güvenilmez haline rağmen yine de rüya gibi cezbedicidir:

“Yeşil deniz gibi gözleri vardı
Beyaz tüyleriyle bir küme kardı.
Ağzını süsleyen sedef dişleri
Baygın nazarı ta ruha işlerdi.

Severken aldatıp birden kaçırdı
Okşarken amansız pençe açardı
Onda bir kadın gururu vardı
Sürmeli gözlerinden rüya akardı.”

Cahit Külebi'nin "Kadınlar, Ülkeler, Denizler" şiirinde (Külebi, 1993: 237- 239) ise kadın yine kedi ve dişil olan deniz ile ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Her üçünün ortak özelliği "dalgalı", "oynak" aynı zamanda cezbedici olmasıdır.

"Üç çeşit deniz var bildiğim.

Birincisi sütliman deniz.

İlk günün özenle okşadığı,

Gökyüzüyle kaynaşan deniz.

İkincisi dalgalı, oynak,

Bir kedi gibi önce sokularak

Sonra tozu dumana katan deniz.

(...)"

Samipaşazade Sezaî'den sonra Halit Ziya ve özellikle Hüseyin Rahmi bir kedi anlatıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Halit Ziya'nın "Zerrin'in Hikâyesi"nde (Uşaklıgil, 2007: s. 30-36) anlatılan Zerrin, dişiliğinin bütün cazibesiyle erkeği kendisine bağlamasını bilen, süsüne düşkün, tavırları zarif, genç, sarı renkli bir kedir. O, yırtıcı olmaktan ziyade munis hareketleriyle kendisini sahibine sevdirmiştir:

"Ve bütün halinde hayata yırtmaktan ziyade sevmek, fakat sevmekten evvel sevmek için gelmişe benzer nazenin bir edanın baygınlıkları vardı. Farz edilmezdi ki, bir küçük pudra tüyü teması ile yüzünü gözünü silip temizleyen ellerinin ucunda, lüzum görülünce yırtabilecek çengellerle birer pençe mevcut olsun."

Tırnaklarını pembe pençelerinin kadifesine gömen ve hiçbir zaman çıkarmayan Zerrin, cilve yapmaktan, sevmekten memnun, hastalığında efendisinin etrafında endişe ile dolaşarak, yanından ayrılmayarak sadakatini göstermiştir. Bir kadın gibi insanî özellikler yüklenerek anlatıldığı kısımlar ona sevimli bir hava vermektedir:

"Onun bazen mutfakta, çamaşırlıkta, sanki eteklerini toplayarak nalınlarının üzerinde çekine çekine yürüyen bir hanım takayyüde, ayaklarının ucuna basarak dolaşırları vardı."

Bir gün Zerrin ortadan kaybolur ve günlerce eve dönmez. Bir süre sonra efendisi onu, arkasında bütün mahallenin kedileriyle duvardan duvara aşarken görür. Çamurlara bulanmış, yüzü gözü yırtılmış, sefil, berbat bir şekilde eve döndüğünde ise artık ihanete uğradığını düşünen efendisi tarafından kabul görmez ve dışarıya atılır:

"O günden sonra Zerrin eve kabul edilmedi ve kim bilir, gidip günahının meyvelerini hangi penceresi delik bir komşu kömürlüğünde bıraktı. O vakitten beri kedilere pek mütemayil değilim, hele karar verdim ki hiç itimad caiz değil. Hatta tırmalamamağa yemin etseler,

hatta çengellerini kadife ellerinin içine gömseler bile, kedilerin sadakati ancak bir mevsim meselesinden ibaret diye hüküm verdim, fakat kendimin de pek adilane bir iş gördüğümünden emin değildim..."

"Zerrin'in Hikâyesi"nde kadının sadakatsizliği, vefasızlığı ve özgürlüğüne düşkün tabiatı kedi üzerinden eleştirel bir tavırla verilmiştir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Kedi Yüzünden" hikâyesinde (Gürpınar, 1995: s. 374- 378), erkek kedilerin peşinden koştukları Gülfem bir yaşında, Van azmanı, gözlerinin içi mandalina renginde, samur kuyruk kaba kulak altın sarısı bir dişi kedir. Çiftleşme döneminde mahallenin erkek kedilerinin Gülfem'in etrafında toplanmalarından doğan curcuna, kadınlara da sirayet etmiş ve evden eve tartışmaların doğmasına sebep olmuştur. Mizahî bir üslupla anlatılan bu ağız kavgalarının cinsel içerikli olması, kadınları kedilere yaklaştırmaktadır:

"Kediler boyunlar çarpık, gözler hasma dikik, kuyruklar müteharrik hep bir ağızdan bozuk bir arganın gibi muhtelif perdelerden bir 'koro'dur tutturlar... Bu gürültü arasında Müride Hanım:

-Senin oynasın, sırdaşın yok da bir sıraya dişlerini neye yaldızlattın? Puhu kuşu gibi o kuyruklu sürmeleri kimin için çekiyorsun?"

Öyle ki hikâyenin sonunda kadınlar arasındaki kavga iyiden iyiye kızışır. Bu kez Gülfem'le komşunun erkek kedisi Kaplan üzerinden kadınların birbirlerine hakaret ettiklerini görürüz:

"Saadet Hanım -Ah Fikriyar kardeşim, kedi yüzünden kavga... Kebapçıların kedisi bizim Gülfem'in kanına girdi. Burada damın üstünde gözümüzün önünde olmadık rezalet yok..."

Kebapçıların pencereleri açılarak hımhımca bir ses:

-Kebapçılar kadar başınıza taş düşsün... Kuzum kuzum bizim Kaplan erkektir. Hangi dişi kuyruğunu sallarsa ona gider... Kendinizi zapt ediniz."

Duvardan duvara, ağaçtan ağaca, damdan dama birbirini kovalayan bu kedilerin yaşama alanları da bir o kadar ilginçtir. Kedilerin dayak yemeleri, kırıdıkları kiremitler, komşuları birbirine düşürmeleri bu evlere canlılık katarken kendiliğinden bir mizah atmosferinin doğmasına da yol açar. Hüseyin Rahmi'nin kedili hikâyelerini okurken gözümüzün önünde dekolte ev kıyafetiyle uzun tavan süpürgesi dışarıya fırlayan kadınlar, cinsel içerikli ağız sataşmaları, mahremiyetin sokağa taşıdığı geleneksel bir mahalle canlanır. Bu kedilerin ister aşüfte, ister haydut olsun birer ismi, birer

şahsiyeti vardır: Kebapçıların Kaplan, Makbule Hanımın sincabi kedisi, imamın kuyruksuzu, muhasebecilerin tekiri, muhtarın dudağı yırık kuyruksuz kedisi, Tosun, Sarman, Pamuk, Nazlı, Ebru vs. Kedi, bu hayat tarzının ayrılmaz bir parçası olarak görülür.

Hüseyin Rahmi'nin "Kedim Nasıl Öldü" (Gürpınar, 1971: s. 115-128) hikâyesindeki Nazlı, İstanbul'da doğmuş bir Ankara melezidir: *"Kedilerde ender tesadüf edilen açık krem tüyleri, gözleriyle renkçe ahenktar, henüz belirmiş koncaya benzeyen minimini pembe burnu, top çehresi, kıvrır kıvrır ipeklere gömülmüş ufacık kulakları, toz gibi atılmış harire andırır kaba kuyruğu, hasılı heyeti mecmuasıyla Nazlı tabii bir kedi olmaktan ziyade âdeta nefis bir levha idi."*

Nazlı'nın güzelliklere bîgane kalan muhitinin içinde "şarklılığın bütün sefaletlerini çekerek şöhret bulamadan sönüp gitmesi mizahî bir üslupla anlatılırken burada hazin bir kaderi paylaşan güzel kadınların hikâyelerine de bir gönderme yok değildir. Mağrur olduğu kadar hırçındır, pek samimi birkaç aşinasından başkasına yüz vermez, hemen tırmalar. Güzelliği esaretine sebep olur. Çalarlar yahut kaçar endişesiyle onu evde mahpus tutar, bahçeye, sokağa salıvermezler. Diğer kediler gibi duvarlara, ağaçlara tırmanmak, damlarda gezmek, mahalleyi dolaşmak hürriyetinden mahrumdur. Burada yazar, Nazlı üzerinden kadınların evin içine bağlı bırakılan hayatlarına bir eleştiri getirmekten geri durmaz: "Evlerimizin hanımları gibi harici havayı pencereden teneffüs eder, ancak kafes arkasından güneşlenirdi."

Haldun Taner'in "Fraulein Haubold'un Kedisi" başlıklı hikâyesi (Taner, 1970: 280-291), Hitler rejimi altındaki Almanya'da bir pansiyonda erkeklerle düşüp kalkan bir kadını ve kedisini konu alır. Pansiyonun üst katında Fraulein Haubold ve bir gözü mavi bir gözü sarı olan Dropsi ismindeki kedisi yaşamaktadır. Dropsi'nin hanımı Yugoslavya asıllı "al yanak, kor dudak, iri kıyım bir taze"dir Kilosuna ve iri endamına göre canlı ve çevik, aynı zamanda bakımlı ve temiz olan Fraulein Haubold'un yanına pek çok erkek gelip gider. Hikâyenin anlatıcısı, arkadaşıyla birlikte orta katta oturan üniversiteli bir gençtir. Onun gözünden Fraulein Haubold ile kadının misafirleri "Hitlerci gençler" arasındaki cinselliğe dayalı ilişki mizahî bir üslupla anlatılır. Grup halinde gelen bu gençlerin dışında ara sıra gelen bir genç daha vardır ki Fraulein Haubold bu Yahudi, soluk yüzlü delikanlıya düşkündür. Kadın Yahudi gencin diğerleriyle çatışmasını önlemek için bir parola da tertip etmiştir.

Mart geldiğinde Fraulein Haubold'un kedisi Dropsi iki yaşını doldurur ve tabiatı gereği karşı cinse ilgisi artar. Dropsi ile Hüseyin

Rahmi'nin "aşüfte" kedileri Nazlı ve Gülfem büyük ölçüde birbirlerine benzer Özellikle mizahî teknikleri ve mizah üslubu bakımından Hüseyin Rahmi'nin takipçisi olarak görebileceğimiz Haldun Taner, Dropsi'yi ve Fraulein Haubold'u bayağılığa düşmeden tabiatlarına uygun bulduğu cinsel arzularını ön plana çıkararak tasvir etmiştir:

"Bu Mart iki yaşını dolduran Dropsi'de yeni duymaya başladığı genç kızlığının olanca ihtirasıyla hanımının o aygın baygın Slav şarkılarına taş çıkartan konserlere başladı. Tabîî bunun üzerine semtin bütün erkek kedileri evin etrafını sarıp Dropsi'nin özlem dolu haykırılarına aynı şekilde ateşli ve firaklı karşılıklı bulundular."

Hüseyin Rahmi'nin "Kedim Nasıl Öldü" (Gürpınar, 1971: s. 115-128) hikâyesinde dişi ve erkek kediler arasındaki bu aşk nağmeleri orijinal benzetmelerle başarılı bir mizah üslûbuyla şöyle anlatılmıştır:

"Kedilerin sergermi aşk oldukları mevsimlerdeki nev-i ihtiyacatını tatmin etmek için elden geleni diriğ etmezdi. Kânunlarda serd-i şita ile ortalık donar iken bu nermin, bu küçük mahlûklar kızarlar. Damlarda sevda coşkunkulukları, iştihak vaveylası başlar."

İşte bu mevsimlerde bizim bahçe kapısının önü coşkun âşıklarla dolar, İtalyan sevdakârlarına reşkiaver olacak 'serenad'lar, 'senfoni'ler, alafranga gırtlak nağmelerinin envai işitilir... Meyhaneden avdetle semt-i cananesinden geçen hovardaların naralarına benzeyen taşkınlıklar duyulur."

Bu âşıkane nümayişin müsebbibi kendi olduğunu anlayan Nazlı bahçe kapısının arkasına iner, perestîşkârlarının bu davet avazlarına rakik, tatlı, hafif, ruhnevaz mırıltılarla aralıktan cevap verir. Dışardaki babayığıtler arasında kapıya bir hücum kıyameti vuku bulur. Sıçrayan, yıkılan, siyen, dört ayağı üzerine gerilip boynunu çarpıtarak sadrî 'do' sadası salıveren, ayılan, bayılan bu arbede-i sevda ki tarife gelmez."

Haldun Taner'in hikâyesine dönecek olursak, Fraulein Haubold kendisi için tanıdığı özgürlüğü kedisi için uygun bulmaz. Dropsi'nin özlem dolu çağrışlarına gelen erkek kedilerin üstlerine kaynar sular dökerek onları kaçırtmaya çalışır. Dropsi'yi de kilit altında tutmaya kalkışır. Anlatıcı bu durumu, genelev işleten, fakat kızını manastırda el dokunulmamış bakire olarak yetiştirmek isteyen romantik melodram kahramanlarına benzetir. Sonunda Fraulein Haubold kedisini bodruma kapatarak meseleyi çözeceğini düşünür. Fakat kısa bir süre sonra kimin tarafından salıverildiği anlaşılamayan Dropsi sırta kadem basar.

Haldun Taner'in hikâyesinde cinselliğin doğal ve hayvansal bir içgüdü olarak canlılarda bulunduğu düşüncesi Fraulein Haubold ve

kedisinden hareketle anlatılmıştır. Fizikî güzelliği ve yemek yemeye düşkünlüğü ile ön plana çıkarılan Fraulein Haubold, fizikî özellikleriyle cinsel bir obje, yemek yemeye düşkünlüğüyle de ihtiraslı, içgüdülerine dur diyemeyen bir kişi olarak verilmiştir (Yalçın, 1995: s. 180-181).

Hüseyin Rahmi'nin kedi ve kadını konu aldığı söz konusu hikâyelerinde yer yer kediden hareketle kadının "aşüfte"liğine göndermeler olsa da asıl üzerinde durulan, kedinin tabiatıdır. Yalnız "İki Loğusa" hikâyesinde hamile bir kadınla evin hamile kedisinin doğum süreçleri, hayvan ve insan aynileştirilerek, biyolojik bir olgu şeklinde anlatılmıştır. Kediler, özgürlüklerine düşkün, sevimli yaratıklar olmakla birlikte bu hikâyelerde olduğu gibi her zaman masum değildirler. Yakup Kadri "zehirli yılan", "pars", "yırtıcı ve avcı hayvanat" gibi oldukça olumsuz imajlarla tasvir ettiği kadınlar için sık sık "yabanî kedi", "munis kedi" gibi benzetmeler de kullanır. Onun eserlerinde dişiliğiyle ön plana çıkan kadınlarda munis olduğu kadar yabani, avcı kedi mizacını daima hissederiz (Baş, 2003: s. 13-36). Necdet Bingöl, "Yakup Kadri'nin imajları üzerinde durduğu bir yazısında Emile Zola'nın eserinde hâkim fikir olan "insanın hayvanlığı" düşüncesi ile yapılan teşbihleri Yakup Kadri'nin romanlarında da gördüğümüzü belirtir. Teşbihlerinde yazar genellikle kadınları kediye, erkekleri de köpeğe benzetir.¹ *Yaban*'da (Karaosmanoğlu, 1995/1) olumlu özellikler yüklediği Emine'yi Van kedisine, *Kıralık Konak* romanının (Karaosmanoğlu, 1995/2) başlarında henüz saflığını muhafaza eden Seniha'yı "munis bir kedi"ye benzetirken, *Kıralık Konak* ile *Sodom ve Gomore*'nin (Karaosmanoğlu, 1990) ilerleyen bölümlerinde femme-fatale'e dönüşen kadına paralel olarak kediler de avcı, yırtıcı sıfatlarını alarak tekinsizleşir.

"Ben yerken, çalışırken veya kahvemi içerken onun ayakta beklemesini hoş görürdüm. Alafranga âşıktaşlığa mahsus öpme ve okşamarların hiçbirini ona göstermemekle beraber, ara sıra bir iri Van kedisi gibi onunla oynamaktan haz alırdım. Van kedisinden ne farkı var? O da bir Van kedisi gibi haşmetli ve ahenktar değil mi? Tabiata

¹ Necdet Bingöl, "Realizm Açısından Yakup Kadri'nin Romanlarında Üslûp (II)", *Hisar*, Nisan 1971, Nr. 88, s. 22-25. Ayrıca Necdet Bingöl başka bir yazısında, Yakup Kadri'de aşkın fizyolojik bir ihtiyaçtan ibaret olduğunu, yazar üzerinde etkisi görülen Maupassant ve Zola'nın kahramanlarının çoğunda da aşkın bir ihtiyaçtan başka bir şey olmadığını belirtir. Realistlerden gelen bu tesir, Yakup Kadri ile birlikte yukarıda örneklerini gördüğümüz Hüseyin Rahmi ve Haldun Taner'in cinselliği ele alış şekillerini de izah eder niteliktedir. Bkz. Necdet Bingöl, "Yakup Kadri'nin Beş Romanında Fransız Realist ve Natüralistlerinin Tesirleri", *DTCFD*, III/I, 1944, s. 9-20.

onun kadar yakın bulunmuyor mu? Ona da bir Van kedisi gibi tabiatın canlı bir süs denilemez mi? Eminem, o da bir Van kedisinden daha akıllı değildir. Bunun konuşmasının öbürünün miyavlamasından farkı ne?" (Karaosmanoğlu, 1995/1, s. 119).

"Seniha şimdi munis bir kedi gibi Hakkı Celis'e sokuluyor, bir kolunu genç adamın ensesinden geçirip dizlerinin üstüne oturuyor, diğer eliyle çenesini okşuyordu" (Karaosmanoğlu, 1995/2, s. 80) .

"Zira sevildiğini hisseden kadın kadar çekilmez bir şey yoktur. Kadının gerçekte, namert ve kancık olan tabiatı, öyle bir safhada, adeta öldürücü bir mahiyet alır. Yabani kedilikten, zehirli yılanlığa geçer ve gitgide, hayalimizin ölçemeyeceği kadar derin, nihayetsiz ve tuzlu kötülük denizinde, gülerek çırılçıplak yüzmeye başlar." (Karaosmanoğlu, 1995/1, s. 62).

"Seniha Faik Beyin bu ani iptilasından nihayetsiz bir gurur duydu. Her kadında, yırtıcı bir avcı hayvanattan bir şey vardır. Kuşu yakalayan kedide nasıl nihayetsiz bir hazzın râşeleri ve dişlerini bir ceylanın etine geçiren aslanda ne kadar derin bir şehvetin emareleri görülürse kadınlar da lâlettayin herhangi bir erkeği kendilerine ram etmekte o kadar büyük bir haz ve neşat duyarlar." (Karaosmanoğlu, 1995/2, s. 80).

"Seniha, Ada'nın sevdavî gölgelerinde Faik Beyin yanı başında yabani bir kedi gibi dolaştı ve aylardan beri kâh yatağın içinde, kâh tuvalet masasının başında bilemediği tırnaklarını nefret ve gayza yakın bir hırsıyla bastırmak istediği etin en yumuşak tarafını, en gafil anını yoklamakla meşgul oldu. Ne vakit ki buna muvaffak oldu, avını başkalarından kaçırmak, uzaklara götürmek, yalnız ve asude kalmak ihtiyacını hissetti." (Karaosmanoğlu, 1995/2, s. 80-81).

"Ve bir yabanî kedinin şikârının üstüne atılmazdan evvelki fiâl ve râşân hareketsizliği içinde pusuya yatmış bekliyordu. Lakin şikâr ormanın en kesif köşelerinde dolaşüyor ve bu mütereddi salon kedisi artık oralara kadar sokulmanın yolunu bulamıyordu." (Karaosmanoğlu, 1990, s. 355).

Behçet Necatigil'in *Radio Oyunları* içerisinde yer alan "Kadın ve Kedi" (Necatigil, 2006: 9-21), erkek karşısında kadın ve kediyi ilişkilendirerek olumsuzlayan ilginç bir oyundur. Birinci Adam, İkinci Adam, kadın ve kedi olmak üzere dört kişilik kişi kadrosuna sahip olan oyunda, Birinci Adam daktiloyla bir şeyler yazarken İkinci Adam kapıyı biraz kollayıp, biraz gıcırta, biraz da korku ile açar. İkinci Adam, bir zamanlar aynı evde, aynı odada yaşamış olan eski kiracıdır. Daha önce yaşamış olduğu bu eve tekrar dönme ihtiyacı duymuştur. Gerçi oyunda bu kişinin varlığının gerçek mi yoksa evdeki Birinci Adam'ın

hayal ürünü mü olduğu pek belli değildir. Gelen kişi, evlerde eskinin izi kalacağını, her yeni gelenin görünmez izler bırakacağını iddia etmektedir. Bu evde bulunduğu acayip sessizliği, hüzünlü havayı kendisinin de sürdürdüğünü, şu anda da her şeyi bıraktığı gibi bulunduğunu söyler. Onun bir kedisi vardır, tıpkı Birinci Adam gibi. Birinci Adam evlidir, evde olduğu günler karısı, komşu ve akraba ziyaretlerine gitmektedir. Haftanın dört günü bir tüccarın mektuplarını yazar, defterini tutarken diğer üç günü evde masanın başında hayal kurar, roman ve hikâye yazar. Emekli lise öğretmeni olan İkinci Adam da ondan pek farklı bir yaşantı sürmemiştir. Haftanın dört günü, yazsa parka, kıssa kahveye çıkmışken kalan üç günü burada bir eski zaman sandığının önünde oturup hiç bıkmadan içindekilerle oyalanmıştır. İki de anılar ve yaşantılarla oyalanan insanlardır. Birinci Adam'ın diğer odada uyuyan, evin sessizliğine uyum sağlamış bir çocuğu vardır; İkinci Adam'ın da geçmişte aynı odanın penceresinde, açmak için akşamın olmasını bekleyen bir çiçeği vardır. Çocuk da açılmak için akşamı, annesini bekler. Birinci Adam çocuk ve çiçeğin bu durumunu "karanlıkta bir aydınlığı yaşamak" olarak tarif eder. İkinci Adam, sandığında bir sürü öteberi arasında gizli, gözlerden uzak, her açışında kendisini heyecanlandıran, solmayan aşklarının olduğunu söyler. İşte kedi ve kadın, tam burada oyuna dâhil olur ve Birinci Adam ve İkinci Adam arasında şu konuşma geçer:

"BİRİNCİ ADAM: Kedinizin gözü değmemiştir de ondan. Kedilerin, kadınların gözü değdi mi, solar aşk. Aşk, yani şiir ve ümit."

İKİNCİ ADAM: (Hafif güler) Doğru, çok doğru! Ama ben beklerdim, kedi giderdi; ondan sonra geçerdim kendi dünyama. Çünkü bir kere o varken açmıştım da sandığı, sivri pençelerini en kıymetli bir resme geçirmişti."

Bu arada sokak kapısının zili hızlıca çalar, fakat Birinci Adam büyü bozulmasın diye hareket etmez, çünkü oyun boyunca arkasını dönüp İkinci Adam'a hiç bakmamıştır. Bir çocuğun çalıp kaçmış olabileceği tahmininde bulunurlar. Buradan hareketle Birinci Adam "Hayatımız çalıp kaçanlarla dolu... Çalıp kaçır, bizi tedirgin ederler" diyerek serzenişte bulunur. Birinci Adam, karısı yokken şiir yazdığından; şiirlerde, yaşamadığı şeyleri yaşamış gibi gösterdiğinden bahseder. İkinci Adam, kapalı pencereyi açar. İkinci güneşi vurmuş, komşunun bahçesindeki ağaç beyaz çiçekler açmıştır. Birinci Adam'a, niye sabah güneşi gelen öbür odada oturmadığını sorduğunda tekrar konu "kadın"ın dünyasına, mekân algısına, eşyayla ilişkisine, beklentilerine gelir:

“BİRİNCİ ADAM: O oda karımın odası. Daha geniş, hem de dayalı döşeli. Bu oda küçük ve gösterişsiz. Çıplak adeta. Bu ise benim hoşuma gidiyor.

İKİNCİ ADAM: Bazı şeyler ister istemez hoşumuza gider. Hem biz erkekler pek aldırmayız, ama kadınlar çevreleri sarılmadıkça kendilerini emniyette hissedemezler. (Kısa bir sessizlik) Evet, ne diyordum, ağaç beyaz çiçekler açmış, fakat...”

Ağaç çiçek açmasına rağmen odanın duvarları tıpkı eskisi gibi siyahtır. Yeni badanaların altından bir acayip siyahlık kendini daima belli etmektedir. En güçlü kireçler, boyalar bile onu büsbütün yok edemez. Birinci Adam pencere yanına oturursa ağaca bakmaktan çalışamayacağını söyler. İkinci Adam, onun içindeki donmuş “beyaz” duyguları uyandırmıştır. Bu arada “beyaz” üstüne bir şiir yazmak ister. Saat, karısının dönme vakti olan beşe gelmek üzeredir. Önündeki pencereyi açar, bahar daha çok dolar içeri. İkinci Adam daha sonra tekrar bu eve gelebilmek için izin istediğinde Birinci Adam buranın onun da evi olduğunu her zaman gelebileceğini söyler. Tam duvarlarda siyahlık azalmış, “beyaz”a başlamak için içine güzel duygular dolmuşken bir kedi miyavlayarak merdivenleri çıkar. Kapı açılır içeriye kadın girer. Kadın pencerenin açık olmasına bozulur. “Daha bahar gelmedi; kapa şu pencereyi, aldanma güneşe!” diyerek pencereyi kapatır. Kapatılan bir pencere sesi ve bir kedi miyavlamasıyla oyun biter.

Oyunda kadın ve kedi; adamın hayal kurmasına izin vermeyen, şiir ve aşkı solduran, adamın dışarıyla bağlantısını koparan birbiriyle aynileşen olumsuz iki unsurdur. Kadının, erkeği hayal kurmaktan alıkoyan otoriter sesi, Oğuz Atay’ın *Oyunlarla Yaşayanlar*’da sürekli dikiş dikerek düzeni temsil eden Cemile’nin, bir eser sahneye koyma hayali olan kocasına hitaben sık sık “Bir yere gidemezsin Coşkun” diyen sesini akla getirir.

SONUÇ

Kediler, pek çok hayvan gibi tek başına sanatın konusu olmakla birlikte, çoğu zaman kadının dişiliğini, tekinsizliğini, hatta özgür tarafını ön plana çıkaracak şekilde ele alınmıştır. Özellikle yeni Türk edebiyatı metinlerinde kadını tamamlayan, kadının özelliklerini çağrıştıran bir sembol olarak kullanılmıştır. Türk edebiyatında kedinin kadınla ilişkilendirilerek anlatıldığı ilk örnekler hakkında kesin bir şey söyleyememekle birlikte Samipaşazade Sezai’nin “Kediler” hikâyesi ve Fikret’in “Zerrişte” şiiri ayrı bir öneme sahiptir. Bu eserlerde kadın ve kedinin, erkeğin karşısında baskın, otoriter, hükmeden olarak ele alındığını görmekteyiz. Hüseyin Rahmi’nin ve

Haldun Taner'in eserlerinde ise kedi, kadınla ilişkilendirilerek cinsel içgüdüleriyle ön plana çıkarılmıştır. Kedinin tekinsiz, karanlık tabiatıyla kadının birleştirilmesi daha sonraki dönemlerde görülen bir özelliktir. Kediye olumlu özellikler yükleyen İslâm kültüründen ziyade, bu tür kullanımların ilk örneklerinin Batı kaynaklı, özellikle resim sanatında kendini gösterdiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Baş, Şerife. (2003). "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Kadın Karakterlerin Anlatımı". *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S:6, s.13-36.
- Batur Çay, Meral. (2017). "Francisco Goya'nın Kabus Resimleri Üzerine Bir İnceleme". *Yıldız Journal Of Art And Design*, Volume: 4, Issue: 2., s. 88-103.
- Bingöl, Necdet. (1944). "Yakup Kadri'nin Beş Romanında Fransız Realist ve Natüralistlerinin Tesirleri". *DTCFD*, C: 3, S:1, s. 9- 32.
- Bingöl, Necdet. (1971). "Realizm Açısından Yakup Kadri'nin Romanlarında Üslûp (II)". *Hisar*, Nr. 88, s. 22- 25.
- Chou, Peter Y., "Kedi Sembolizmi", (E.T. 23.01.2019). <www.wisdomportal.com/Cats/CatSymbolism.html>
- Erbay Aslıtürk, Gül; Küçükgüney, Ecem. (2016). "20. Yüzyıl Resim Ve Heykellerinin Yunan Mitolojisi Ve İkicilik Kavramı Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma". *Ulakbilge*, C. 4, S. 8, s. 263- 298.
- Gannon, Corinna. "Evelyn de Morgans -The Love Potion", (E.T.10.01.2019), <www.aurorapharma.com/blog/frau-alchemie>
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. (1971). "Kedim Nasıl Öldü", *Gönül Ticareti*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. (1995). "Kedi Yüzünden", *Mezarından Kalkan Şehit-Eti Senin Kemiği Benim-Tünelden İlk Çıkış*. İstanbul: Özgür Yay.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1990). *Sodom ve Gomore*. İstanbul: İletişim Yay.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1995/1). *Yaban*, İstanbul: İletişim Yay.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1995/2). *Kiralık Konak*. İstanbul: İletişim Yay.
- Külebi, Cahit. (1993). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Adam Yay.
- Necatigil, Behçet. (2006). "Kadın ve Kedi", *Radyo Oyunları*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

-
- Paglia, Camille. (2004). *Cinsel Kimlikler -Nefertiti'den Emily Dickinson'a Sanat ve Çöküş-*. Anahid Hazaryan-Fikriye Demirci (Çev.), Ankara: Epos Yay.
- Ran, Nâzım Hikmet. (2008), *Bütün Şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Rubin, James H. (2015). *İzlenimcilik Nasıl Okunur Bakma Biçimleri*. F. Tülay Kazancı (Çev.), İstanbul: Hayalperest Yay.
- Samipaşazade Sezai. (1981), "Kediler", *Samipaşazade Sezai'nin Hikâye-Hatıra-Mektup ve Edebî Makaleleri*, Zeynep Kerman (Haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Taner, Haldun. (1970). "Fraulein Haubold'un Kedisi", *Hikâyeler, Yaşasın Demokrasi-Tuş-Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu*. Ankara: Bilgi Yay.
- Tekin, Oğuz. (2004). "Eskiçağdan Ortaçağa Kedi -Bir zamanlar Tanrıydılar-", *Toplumsal Tarih*, S. 123, s. 56-64.
- Tevfik Fikret. (2017), *Rûbab-ı Şikeste*, Sabahattin Çağın (Haz.), İstanbul: Dergâh Yay.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. (2007). "Zerrin'in Hikâyesi", *Aşka Dair*, Özlem Nemutlu (Haz.), İstanbul: Özgür Yay.
- Velimirović, Andreja. (6 Temmuz 2018). www.widewalls.ch/frida-kahlo-self-portrait-with-thorn-necklace-and-hummingbird/
- Yalçın, Sıdıka Dilek. (1995). *Haldun Taner'in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*. Ankara: Bilgi Yay.

TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASININ BİR ÖGESİ: ATATÜRK VE KADIN**Nilgün Nurhan KARA*****ÖZ**

Yıkılış sürecinde Osmanlı devlet adamları ve aydınları devletin devamını sağlamak için bir takım çabalara girişmişlerse de pek çok sebeple devlet kurtarılamamıştı. Yaptıkları faaliyetler ve yenilikler sonucu meydana gelen birikimler ise yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nde sonrası gelişimlere zemin hazırlayacaktı. Burada dikkat çeken husus dönemin kadınlarının toplumsal hayattaki mevcut durumları ile ilgili süreçtir. Her ne kadar bu gelişmeler mevcut olsa da kadının toplumda hak ettiği yeri edinmesi ve siyasi haklara sahip olması Atatürk'le olacaktı. Çünkü toplumu çağdaş medeniyet seviyesine çıkartmayı hedefleyen Atatürk için kadınıyla erkeğiyle birlikte gelişme göstermek zorunluydu.

Bu çalışma ile geçmişten günümüze Türk kadınının toplum içerisindeki yerine değinilerek Atatürk'ün öncülüğünde yeni kurulan devletle birlikte kadının toplumsal ve siyasal kazanımları etüt edilecektir.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Kadın, Kadın Hakları, Maarif Kongresi, Medeni Kanun.

AN ELEMENT OF TURKISH MODERNISATION:**ATATÜRK AND THE WOMAN****ABSTRACT**

Even though Ottoman statesmen and intellectuals undertook certain endeavors in order to ensure the continuity of the state during the process of collapse, the state could not be rescued. Achievements resulting from activities and innovations they performed, would establish the ground for the developments in the newly-established Turkish Republic. The point that attracts attention here is the process about the situation of women in social life. Despite the earlier achievements, women's acquiring the place they deserved in the public sphere and political rights would be with Atatürk. Because for Atatürk, who aimed at raising the society to the level of modern civilizations, it was necessary to progress with women and men together.

In this study, by mentioning the place of Turkish women in society from the past to the present, the social and political gains that

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Tarih Bölümü, mail: nnkara@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6168-5996

are achieved with the state that is newly established in the leadership of Atatürk will be analyzed.

Keywords : Atatürk, Woman, Woman Rights, Congress of Education, Civil Law.

Giriş

Kadınların toplum içerisinde erkeklerle eşit haklara sahip olması konusunda 19. yüzyıldan bu yana Batı ülkelerinde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de yoğun bir mücadelenin verildiği bilinmektedir. Ülkemizde ise, gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminde kadınlarımız, kendi haklarını elde etmek için Batı ülkelerine benzer bir mücadele vermemişlerdir. Buna rağmen, Atatürk’ün önderliğinde bu haklara kadınlar birçok Batı ülkesinden daha önce kavuşmuşlardır. Ancak, kadın haklarının kısıtlı olduğu bir toplum düzeninden, kadın-erkek eşitliğinin kabul edildiği modern bir toplum haline gelmek kolay olmamıştır. Atatürk, kadınların toplum hayatında yerlerini alabilmelerini bir uygarlık aşaması olarak görmüş ve çağdaş bir Türk toplumu meydana getirmek amacıyla yenilikler yapmıştır.

Kurtuluş Savaşı’nın en yoğun çarpışmalarının yaşandığı 20 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan ilerleyişinin Eskişehir’den doğuya Sakarya istikametine harekete geçtiği dönemde, Atatürk; milletin maddi ve manevi nesi varsa ortaya koyduğu, TBMM’nin hareket halinde olduğu, muhalefetin her gün daha da arttığı, hükümet merkezinin Kayseri’ye naklinin gündeme geldiği bir dönemde, her şeyin normal bir barış dönemi havası içinde olduğu gibi Türk insanına verilecek “Milli Terbiye”nin esaslarını tespit etmek için Maarif Kongresi’ni toplamış,¹ geleceğin Türkiye’sinin kız ve erkek çocuklarına ayırım yapılmaksızın verilmesi gereken millî terbiyenin, eğitim-öğretimin esasları tespit edilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde de, Meşrutiyet devrinde olduğu gibi, kadın nüfus hesaba katılmadan yalnız erkek nüfusa göre bir seçim kanunu hazırlanmış ve her yirmi bin erkek nüfus için bir milletvekili seçmek esası kabul edilmişti. Kadınların da vatandaş sayılmasını arzulayan idealist bir milletvekili olan Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, erkeklerin çoğu cephede asker olduğu gerekçesiyle kadınların da “vatandaş” sayılarak, bu rakamın içerisine dâhil edilmesini istemiştir. Bu konuda, vermiş olduğu kanun teklifi önerisi,

1 Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982, s.17-18.

Meclis'te kızılca kıyametin kopmasına yol açmış, gürültüler, patırtılar arasında susturulan Hilmi Bey; *"Ayaklarınızı vurmayınız efendiler, benim mukaddes analarımın, benim mukaddes bacılarımın başına vuruyorsunuz ayağınızı"* demek suretiyle tepki göstermek zorunda kalmıştır.² Hâlbuki bu, *"kadına seçim hakkı verilmesi"* teklifi değil, sadece kadının "vatandaş sayılması hatta insan sayılması" önerisidir.

Atatürk, toplum içerisinde kadının yeri konusunu sadece millî bir mesele olarak görmemişti. 22 Nisan 1935 tarihinde İstanbul Beylerbeyi Sarayı'nda *"Milletlerarası Kadın Kongresi"*nin toplanması için zemin hazırlamış olan Atatürk, kongreyi himayesi altına almıştır. Dünya çapında ünlü kadınların ve yazarların katılımını da sağlayan Ulu Önder, kongreye gönderdiği telgrafta *"Siyasî ve içtimai hakların kadın tarafından kullanılmasının, beşeriyetin saadeti ve prestiji bakımından elzem olduğuna eminim"* ifadelerine yer vermiştir. Buna göre, Türk kadınının dünya kadınlarıyla ilişkilerinin alacağı şekil de Atatürk'ün *"Türk kadınının dünya kadınlarına elini vererek dünya barış ve güveni için çalışacağına emin olabilirsiniz"* ifadeleriyle belirlenmiştir.³

Bu toplantıya 1936 yılında Mısır'da çıkan bir derginin özel sayı ile yer verdiği görülmektedir. Burada İstanbul'daki *"kongreye katılmanın bir ayrıcalık olduğu ve Müslüman Türk kadınlarının gıptayla izlendiği ..."* dile getirilmiştir. Aynı dergi yazarlarından bir diğeri ise kongreyi *"ahşılmış dünya düzenini kökünden sarsan bir kongre"*⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Atatürk her vesileyle yaptığı gezilerde kadın hakları konusundaki görüşlerini halkıyla paylaşmıştır. 1923'te İzmir'deki konuşmasında *"... şuna inanmak lazımdır ki; dünya üzerinde gördüğümüz her şey kadının eseridir..."*⁵ sözleri ile kadının toplumdaki yerini ifade etmiştir.

Atatürk'ün 1920'li yıllardan itibaren üzerinde titizlikle durduğu ve 1930'lu yıllarda kararlı bir şekilde uygulamaya koyduğu

2 Ersin Müezzinoğlu, Yakup Kaya, Milli Mücadele Sonrasında Türk Kadınına Siyasal Haklar Tanınmasına Yönelik Arayışlar (1923-1924), *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2017, Sayı: 18, s.144.

3 Burhan Göksel, "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1992, s. 926-927.

4 Sedef Bulut- Miray Vurmay Güzel, "Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hareketleri" *DTCF Dergisi* S.57-1(2017), s.6.

5 Necmi Ülker, Vehbi Günay, Latif Daşdemir, *İzmir'in Sevinç Günleri - Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi yay. İzmir 2009, s.68.

kadın hakları için dünya, ancak 1975 yılında birlik olarak çaba sarf etme gereği duymuş ve bu yılı “*Kadın Yılı*” olarak ilân edebilmiştir.

Tarihsel Süreçte Türklerde Kadın

Türk toplumlarında, kadınlar erkeklerden farklı olmakla beraber birbirlerine eşit varlıklar olarak saygı görürlerdi. Tek eşli evlilik geçerli idi. Kadın erkek mülkiyet bakımından eşit haklara sahipti. Hakan’ın emirlerinde eşinin “*Hatun*”un adına da yer verilirdi. Yani Türk toplumu kadınlar için kapalı bir yapıya sahip değildi.⁶

M.S.720 yılında Kültekin için dikilen Tonyukuk ve 734 yılında Bilge Han adına dikilen Orhun Kitabelerinden anlaşılmaktadır ki, eski Türklerde kadın, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda özgürlüğe sahip bir varlıktır. Kültekin’in annesi Bilge Hatun, devlet yönetiminde başarılıydı. Kültekin Han ülkeyi eşi Kutlulu Sultan ile birlikte yönetmiştir⁷.

Belazuri’nin Fütühu’l-Buldan’ında, Arap ordularının Buhara’ya yaptığı saldırılara karşı Buhara Melikesi Hınık Hatun’un nasıl karşı koyduğu anlatılırken onun, son derece dirayetli ve idareci bir kişiliğe sahip olduğu belirtilir⁸.

Türk topraklarına ziyaretlerde bulunmuş olan İslam coğrafyacılarından İbn Battuta 1330’lu yıllarda Kıpçak topraklarını ziyaret etmiş ve “*Bu ülkede kadınlara karşı şaşılacak kadar büyük saygı duyulduğunu gördüm. Onlar erkeklerden çok saygı görürler*” demekte ve yine meşhur tarihçi el-Ömerî de kadınların Türk toplumundaki yerinden bahsederek, kadınların erkeklerle birlikte yönetime katıldıklarını ve çıkarılan kanunlarda han ve hatunun birlikte hareket ettiğini ve hatta hatunun oldukça etkili olduğunu aktarmıştır.⁹

XIV. yüzyılda kurulan Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde Hükümdarların hanımlarının olumlu rolleri olmuşsa da sahip oldukları herhangi bir hak ve selahiyetlerini bilmemekteyiz. İslam

6 Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Kadın Sorunu”, *Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler*, Ankara, 1980, s. 119-120; Emel Doğramacı, *Türkiye’de Kadın Hakları*, Ankara, 1982, s:3 ve devamı; Sıdika Tezel, “Atatürk ve Kadın Hakları”, Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar, Ankara, 1983, ss:1-3’den aktaran, Turhan Feyzioğlu, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 6, Temmuz 1980, s: 586.

7 Günseli Özkaya, *Tutsaklıktan Özgürlüğe, Kadınların Savaşı*, İstanbul 1970, s. 157,158.

8 Zekeriya Kitapçı, “Müslüman Arap Ordularında Çarpışan ilk Türkler” *Diyanet Dergisi*, Cilt XII, sayı 4, s. 239-244.

9 Fatma Akkuş Yiğit, “İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49, Bahar 2016, s.116.

dinine göre, kızlar da erkekler gibi, dini eğitime tabiidirler. Çünkü Peygamberimiz kadın ve erkeğin okuyup, bilgi sahibi olmasını emretmiştir. Bu nedenle kız çocuklarının dini esasları öğrenebilmeleri için okumaları gereklidir.¹⁰

1876'da Osmanlı Devleti Meşrutiyeti ilan ederek "*Kanun-i Esasi*"yi kabul etmiştir. Fakat burada da kadınların siyasi hakları söz konusu edilmediği gibi sadece erkek nüfus dikkate alınmıştır. 1908'deki II. Meşrutiyetin ilanıyla da seçim maddeleri aynen kalmış ve kadın nüfus sayılmamıştır. Demokrasi bir milletin bütün fertlerini bütünüyle içine almaktır. Nisan 1923'te T.B.M.M' deki görüşmelerde olduğu gibi milletvekilleri sayısı için bile kadını saymaktan çekinen zihniyete uymak doğru olmasa gerekir: "*Atatürk, T.B.M.M'ne o zaman niçin bir başka teklifi getirtmedi? Kendisinin konuşmalarından hatırladığıma göre, O zemin ve zamanı daima iyi hesap etmiş olduğunu söylerdi. Esasen olaylar da bize bunu ispat etmektedir. T.B.M.M'nin o günkü havası içinde bu iş hal edilemezdi...*"¹¹

1915 yılında İstanbul Üniversitesi'nde kızlar için Edebiyat, Biyoloji ve Matematik dallarında şubeler açılmıştır. Fakat kızların erkeklerle bir arada ders görmelerine Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin karşı koyması sonucu uygulamaya son verilmiştir. Aynı tarihte Afife Jale Hanım, tiyatrodaki rol alması nedeniyle tutuklanmıştı.

Kadın öğretmen yetiştirmek ihtiyacından dolayı kızlara ayrı bir üniversite (İnas Darülfünunu) kurulmasına izin verilmişti.

XX. yy. başında bile kadın kocası ile sokakta yan yana yürüyemez, araçta yan yana oturamazdı. Tramvay ve vapurda kadınların oturdukları yerler perde ile ayrılırdı.¹²

Atatürk Döneminde Türk Kadınının Elde Ettiği Kazanımlar

Kadının toplum içerisindeki yeri incelenirken, öncelikle onun, birey olarak kişiliğini kazanması, daha sonra ise aile ve toplumdaki durumu akla gelmelidir. Çünkü aile ve toplum arasında bir köprü görevini üstlenmiş olan kadın, görevlerini yerine getirmek suretiyle, sosyal sistemin işleyişine büyük katkı sağlamaktadır. Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından dokuz ay önce İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nin hazırlıkları sırasında, 2 Şubat 1923 tarihli bir

10 Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.245.

11 Afetinan, *a.g.e.*, s.253.

12 Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar*, Yanık Matbaası, İstanbul, 1969, s.335.

toplantıda; “Bizim heyeti içtimaiyemizin ademi muvaffakiyetinin sebebi, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz tekâsül ve kusurdan neşet etmektedir. İnsanlar dünyaya mukadder oldukları kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Binaenaleyh bir heyeti içtimaiyenin, bir uzvu faaliyette bulunurken, diğer uzvu atalette olursa o içtimaiye meflûctur.” demek suretiyle kadının toplum içerisindeki yerini açıkça ortaya koymuştur.¹³

Atatürk’ün kadın konusuna ilişkin yaklaşımı dikkate değerdir; “Daha esenlikle, daha dürüst olarak yürüteceğimiz yol vardır. (Bu yol), Türk kadınına çalışmamıza ortak yapmak, ilmi, ahlâkî, sosyal, ekonomik yaşamda erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi yapmak yoludur.”¹⁴Bu düşünce yapısı, kadının toplum içerisinde bir kişilik kazanmasına yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Atatürk’ün kendine özgü bir kadın anlayışının olduğu ortaya çıkar. O da, bugün dünya aydınlarının birleştiği ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtı’nın yaymaya çalıştığı ileri düzeydeki görüşü çok daha önceleri dile getirmiş olmasıdır. 1923 yılında İzmir’de yaptığı konuşmada “Şuna kani olmak lâzımdır ki, dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir” diyen Atatürk, her toplumun iki cinsiyetten meydana geldiğini, bunlardan yalnız birinin yüzyılın imkânlarını elde etmekle yetinmiş olmasının, o toplumu yarı yarıya zayıflatıldığını dile getirmiştir.¹⁵

Türk toplumunun uğradığı başarısızlıkların altında yatan en önemli sebebin, uzun zamandan beri kadınlara karşı gösterilmiş olan ihmal ve kusur olduğu gerçeğinden hareket eden Atatürk, kadınlarımızın erkeklerden daha çok aydın, verimli ve de bilgili olmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Çünkü O’na göre “kadın, en saygın yerde, her şeyin üstünde yüksek ve şerefli bir varlık”tır. Kadın konusundaki bu düşüncesini söylemde bırakmayıp hayata geçiren Atatürk, aynı zamanda, kadına Türk ordusu içerisinde aktif olarak yer veren ilk askerî komutan da olmuştur. O, kadınların bilim ve fenle meşgul olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Kadının çağdaş bilgi ile donanımlı olmasının topluma katkı sağlaması açısından önemini ifade etmiştir ¹⁶.

Atatürk, “Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah’ın emrettiği şey, Müslim ve Müslimenin

13 Mehmet Önder(Yay. Haz.), *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Türkiye İş Bankası Yay., 1989, s. 69.

14 *Atatürkçülük, I. Kitap*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984, s. 331.

15 Mehmet Önder, *a.g.e.*, s. 69.

16 *Atatürkçülük, III. Kitap*, s. 161.

beraber olarak iktisabı ilmi irfan eylesidir. Kadın ve erkek bu ilmi irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayatı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katîyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir.”¹⁷ diyerek, daha Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde, Türk kadınına süratle bütün siyasî hakların verilmesini sağlamıştır.

Türk kadınları bir yandan cephelerde savaşırken cephe gerisinde kalanlar da teşkilatlı bir şekilde yaptıkları faaliyetlerle Milli Mücadele’ye önemli destek vermişlerdir. Bir taraftan kağnisında hatta sırtında cephaneye taşırken bir taraftan da askerin yiyecek ve giyecek ihtiyacını karşılamaya yardımcı olmuşlardır. Milli Mücadele döneminde Türk kadınının yaptığı hizmet ve fedakârlıklar Atatürk tarafından takdir edilmiş ve Türk kadınına verdiği değeri her fırsatta dile getirmiştir.

Kadınlarımızın gerek cephede ve gerekse cephe gerisinde teşkilatlı, bilinçli ve başarılı faaliyetleri erkeklerle omuz omuza verdiği mücadele Atatürk tarafından¹⁸*Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde Anadolu köylü kadınının fevkindeki kadın mesaisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım. Milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim diyemez... Belki erkeklerimiz memleketi istila eden düşmana karşı süngüleri ile düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbatı vücud ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat membalarını kadınlarımız işletmiştir. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulatı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnisıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip kış demeyip sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur. Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen ta’ziz ve takdis edelim.”¹⁹ diyerek dile getirilmiştir.*

17 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III, II., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 90.

18 Tülin İçli, “Atatürk ve Türk Kadını”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:25, 1992, ss: 68-69.

19 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: II, Ankara, 1952, s.148.

Atatürk'e göre Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde birtakım yenileşme hareketlerine girişilmişse de gerçek yararlar görülmemiştir. Bunun sebebi "*esasından, temelinden başlanmamış olmasıdır.*" Çünkü bir toplum, bir millet erkek ve kadın olmak üzere iki cinsten meydana gelmiştir. Ailenin temeli kadın olup gerek çocukların yetiştirilmesinde gerekse kültür unsurlarının nesilden nesile aktarılmasında köprü vazifesi görür. Toplumda üstlendiği bu rollerden dolayı kadınlarımız Atatürk'ün ifadesiyle "*... Hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar...*"²⁰ Atatürk yaptığı pek çok konuşmalarında öncelikle Türk kadınının tarihsel değerini ortaya koymuş, aydınlarımızı siyasetçilerimizi ve hatta kadınlarımızı bilinçlendirmeği amaçlamıştır²¹

Yakup Kadri, "*Cephede vurulan garip erin ardından hiç değilse üç-dört kadın birden yaralanıyor*" diye yazmıştır.²²

Birinci Dünya Savaşı içinde kadınların durumu hakkında Halide Edip Adivar'ın şu saptaması önemlidir:

"*Anadolu hattında, İzmit'ten öteye bu ilk seyahatim, etrafıma büyük bir merak ve alaka ile bakıyorum. Bu birinci sefer, askeri harekât ve nakliyatı ilk görüşümdü. Eskişehir'den Konya'ya uzanan çıplak sarı saha çok sıcaktı. Trenin Konya civarında bir istasyonda iki saatten fazla kalmasından faydalanarak oracıktaki küçük bir köyü gezdik. Bu 25 hanelik köycükte, hemen hiç erkek yoktu, ihtiyar kadınlar kapıların önünde, elleri şakaklarında oturmuş düşünüyor, çocuklar sokaklarda oynuyor, bir genç kadın grubu da omuzlarında çapalarıyla tarladan dönüyorlardı.*

Kadınların yalnızlığı, tozun, sıcaklığın sıkıntısı tarif edilemez bir hatıradır. Tarladan dönen kadınlar, tozlu köy sokağında çömeldiler. Hepsi birer birer kocalarının adını söyleyerek hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. Henüz harbin ikinci yılında idik. Fakat bu kendi hallerine terk edilmiş kadınların takati tükenmiş, harbin ne zaman sona ereceğini soruyorlardı. Bunlar sadece cephedeki sevgililerini düşünmekle kalmıyorlardı. Bütün Türkiye'yi ve orduyu doyurmak vazifesi Anadolu kadınının omuzlarına yüklenmişti. Herhalde bu kadınlar, bir hayli yıl

20 Tülin İçli, a.g.m., s.71.

21 M. Rauf İnan, "Atatürk ve Türk Kadını", *X. Türk Tarih Kongresi*, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt: VI., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.2960.

22 İkdâm, S:8662, 24 Nisan 1921, s:2'den aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.40.

daha bu yükü omuzlarında taşıyacaklardı ve zavallıların pek azı dünya gözü ile oğullarını veya kocalarını görebileceklerdi.”²³

Yazarın işaret ettiği kadınlar üzerindeki bu ağır yük, ağırlaşarak 1918’e kadar iki yıl daha sürmüştür. Kurtuluş Savaşı ile yeni bir yokluk ve mihnet dönemi başlamaktaydı.

Ruşen Eşref Üneydin, 25 Ekim 1919 günü Sivas’ta Mustafa Kemal’le yaptığı bir görüşmede, İstanbul’dan gelirken yolda gördüklerini ona şöyle anlatıyor:

“Anadolu’nun hayli yerlerinden geçtik. İşlenmemiştii. Yollar haraptı. Çuval giyen kadınlar gördük ki, kıyafetlerinde cinslerinin zarafetinden eser yoktu. Belinden aşağı çıplak, şiş karınlı sıska çocuklar gördük ki, havuç sapları kemiriyorlardı. Peştamal eskilerine sarılmış kız çocukları sabah ayazında titreyiyorlardı.”

Ruşen Eşref, bu sefalet tablosunu “Dış bir kuvvet yardım etmezse kendimizi bu girdaptan nasıl kurtaracağız?” sorusu ile tamamlıyordu.²⁴

İnci Enginün’ün edebiyat eserlerinden aktardığı bilgilere göre, İstanbul’un Türk semtlerinde yoksul ve kimsesiz kadınlar arasında yoksulluk son dereceye ulaşmıştır. Bunlar hayatlarını nasıl kazanacaklarını da bilememektedirler. Ellerindeki değerli eşyayı veya göz nuru dökerek işledikleri örtüleri yok pahasına satmaktadırlar. Satma işinin de acemisidirler. Alıcılar da işgal ordusunun mensuplarıdır. Bir kısmı dilencilğe kadar düşmüştür.²⁵

Ülkemizin çok zor günler geçirdiği bir zamanda Mustafa Kemal öğretmenlerin temsilcilerini Ankara’ya davet ederek Türkiye Muallimler Kongresi’nin (16 Temmuz 1921) toplanması ve burada eğitim ve öğretim alanında planlananlar, gelecekte kadın hakları konusunda yapılacaklar hakkında fikir vermektedir.²⁶

Atatürk, 1930’da, Türk kadınına ilk kez belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanımış, 1933’de ise köy ihtiyar heyetlerine ve muhtarlığa seçme ve seçilme haklarını vermiş, siyasî hakların son halkası olan milletvekili seçme-seçilme hakkını da, 5 Aralık 1934 yılında çıkan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun, “22 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk’e milletvekili seçme ve 30 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk’e milletvekili seçilme” hakkı tanıyan kanunu ile tamamlamıştır.

23 Zeki Sarıhan *a.g.e.*, s.40.

24 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s.41.

25 İnci Enginün, “Edebiyatımıza Akisleriyle Milli Mücadele’de Türk Kadını”, *Milli Mücadele’de Türk Kadını*, s:104’dan aktaran: Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 41.

26 Burhan Göksel, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 1., Sayı: 1, Mayıs 1984, s.221.

Böylece Türk kadını birçok çağdaş ülke kadınından çok daha önce milletvekili seçme-seçilme hakkına ve eşit vatandaş olma niteliğine yasal olarak kavuşmuş oldu. Atatürk, *“Siyasi ve sosyal hakların kadın tarafından kullanılmasının, beşeriyetin saadeti ve prestiji açısından olduğuna eminim”* derken, 1935 yılında yapılan ilk genel ve ara seçimlerde toplam 18 kadın milletvekili TBMM’ye girmiş oldu.²⁷

Atatürk, Milli Mücadele boyunca cephede savaşmış, cephe gerisinde ise; sırtında cephane taşımanın yanı sıra dernekler kurmak suretiyle yabancı devletlerin dikkatlerini çekici bildiriler yayınlamak, mitingler düzenlemek gibi birçok etkinlikler içerisinde bulunmuş olan Türk kadını, toplumun yeniden yapılanması ve kalkınmasında da, çağın gerektirdiği bilgi donanımına sahip olarak görmek istemiştir. Çünkü bir toplum kadın-erkek birlikte kalkınır. Eğer bunlardan biri ihmal edilirse ülke için büyük bir hata olur. Nitekim Atatürk, bu konudaki düşüncelerini Kastamonu’da yapmış olduğu bir konuşmada: *“Bir sosyal topluluk, bir millet erkek ve kadın denilen iki tür insandan oluşur. Kabil midir ki, bir kitlenin bir parçasını geliştirelim, diğerini müsamaha edelim de, kitlenin bütünü ilerletilebilmiş olsun? Mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer kısmı gökyüzüne yükselebensin. Şüphe yok, gelişmenin adımları dediğim gibi iki cins tarafından beraber arkadaşça atılmalı ve gelişme ve yenilik alanında birlikte kesin bir tavır almak gereklidir. Böyle olursa inkılâp başarılı olur”* ifadeleriyle dile getirmiştir. Atatürk’e göre, toplumu kaldırmak istiyorsak, kadını çalışmalarımıza ortak etmek, sosyal hayatımızı onunla birlikte yürütmek, ekonomik hayatta ortağımız, arkadaşımız yapmak zorundayız.²⁸

“Milli Mücadele yıllarında toplumda yükselen bağımsızlık ve vatan mücadelesi kavramları çerçevesinde kadınlar, sadece fikirsel düzeyde değil aksiyon düzeyinde de kurtuluş mücadelesine katılmışlardır. Bu durum Türk toplumunda “vatan ve bağımsızlık”

27 Ayrıntılı bilgi için Bkz.,Ayten Sezer,

<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kadin.htm>, **Erişim:**04.11.2018

T.B.M.M. 5. Dönem seçimleri 8 Şubat 1935 tarihinde yapıldı ve 17 kadın milletvekili ilk kez meclise girdi. Ara seçimlerde bu sayı 18’e ulaştı: Mevrure Gönenç (Afyon), Şehike İnsel (Bursa), Huriye Öñiz Baha (Diyarbakır), Dr. Fatma Şakir Memuk (Edirne), Fakihe Öymen (İstanbul), Ferruh Güpgüp (Kayseri), Bahire Bediz Morova (Konya), Mihri Pektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Esmâ Nayman (Seyhan), Sabiha Gökçül Erbay (Balıkesir), Seniha Hızal (Trabzon), Satı Çırpan (Ankara), Benal İstar Arıman (İzmir), Türkan Baştuğ Örs (Antalya), Nakiye Ergücü (Erzurum), Sabiha Görkey (Sivas), Hatice Özgener (Çankırı)’dan seçilerek Cumhuriyetin ilk kadın milletvekilleri oldular.

28 *Atatürkçülük*, II. Kitap, s. 138.

kavramları çerçevesinde cinsiyet ayrımının- neredeyse- ortadan kalktığı, Cumhuriyet Dönemi kadınları için temel referans alınacak bir süreç olmuştur..."²⁹

Atatürk, yurt gezilerinde toplumu aydınlatmak ve yapılan inkılapları halka anlatmak istemiştir. Türk kadınına yönelik yapılan inkılapları ve toplum olarak kadınlarımıza bakışımızın nasıl olması gerektiğini de şu veciz sözlerle ifade etmiştir:

"Bizim toplumumuzun başarı gösterememesinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlik kusurundan doğmaktadır. İnsanlar dünyaya alnında yazılı olduğu kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Bu sebeple bir toplumun bir organı faaliyette bulunurken diğer organı işlemezse o toplum felç olmuştur. Bir toplumun hayat çalışması ve muvaffak olması için çalışmanın ve muvaffak olabilmenin bağlı olduğu bütün sebep ve şartları benimsemesi gerekir. Bundan ötürü bizim toplumumuz için ilim ve teknik gerekli ise bunları aynı derecede hem erkek, hem de kadınlarımızın edinmeleri lâzımdır. Malûmdur ki, her safhada olduğu gibi sosyal hayatta dahi iş bölümü vardır. Bu umumî iş bölümü arasında kadınlar kendilerine ait olan vazifeleri yapacakları gibi aynı zamanda sosyal topluluğun refahı, saadeti için gerekli gündelik çalışmaya dâhil olacaklardır.

Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin, ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâıkiyle anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bugünün gereçlerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Bu sebeple kadınlarımız da âlim ve teknik bilgi sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olacaklardır."³⁰

"Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihin, olayların tanıklığıyla sabittir ki, cidden yüksek faziletler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin en büyüğü ve en ehemmiyetlisi kıymetli evlâtlar yetiştirmeleriydi. Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın umumî vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır. Bugünün anaları için gerekli özellikler taşıyan evlât yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat

29 Sedef Bulut- Miray Vurmay Güzel, *a.g.m.*, s.16.

30 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 89-90.

için faal bir uzuv haline koymak, pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız hattâ erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar.”³¹

“Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır siklette değil; ahlâkta, fazilette ağır, ağırbaşlı bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi, Türk'ü zihniyetiyle, bazusıyla, azmiyle koruma ve müdafaaya gücü yeter nesiller yetiştirmektir. Milletin kaynağı, sosyal hayatın esası olan kadın, ancak faziletli olursa vazifesini yapabilir. Herhalde kadın çok yüksek olmalıdır.”³²

“Arkadaşlar, Türk milleti çok büyük vak'alarla ispat etti ki, yenilik sever ve inkılâpçı bir millettir. Son senelerden önce de milletimiz yenileşme yolları üzerinde yürümeğe, sosyal inkılâba teşebbüs etmemiş değildir. Fakat hakikî neticeler görülemedi. Bunun sebebini araştırdınız mı? Bence sebep işe esastan, temelinden başlanmamış olmasıdır...”³³

27 Şubat 1923'te Ankara'dan bildiren Chicago Tribune gazetesinde bir İngiliz ve Bulgar gazeteci ile yapılan görüşmeye yer verilmektedir. Burada Latife Hanımın Birleşik Devletlerdeki kadın hareketlerine aşina olduğu belirtilmekte ve bir gazetecinin Amerikalı kadınların, erkeklerin bütün haklarını gasp ettiğini söylemesi üzerine Latife Hanımın gülerek *“Türk kadının amacının bu olmadığını ifade etmekte, eşi ve kendisinin siyasi konularda olduğu gibi kadın hakları konusunda da mükemmel bir işbirliği içinde olduklarını eklemektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan unsurlar oldukları, sosyal hayat içinde ayırım yapılmaması gerektiği konusundaki düşüncelerini de İngilizceye çevirerek gazetecilere”* aktardığı bildirilmektedir³⁴.

Atatürk, 5 Aralık 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin bir lütuf olarak değerlendirilmemesini önemle belirterek *“Kadınlarımız haddizatında içtimaî hayatta erkeklerimizle her vakit*

31 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 155-156.

32 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 242.

33 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s.226-227.

34 Şayan Ulusan, “Amerikan Basınında Türk Kadını Hakkında Çıkmış Bazı Makaleler”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XXV, S.2, Aralık 2010, s. 592, ss:583-606.

yanyana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamandan beri kadınlarımız erkeklerle başa baş mücadele hayatında, ziraat hayatında, geçim temininde erkeklerimizden yarım adım geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüs germekle düşman karşısında buldular. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun zayıf kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin var olması imkânını hazırlayan kadınlarımız olmuştur ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin hayat kabiliyetini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odun ve keresteyi getiren, mahsulleri pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnısı ile kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ilâhi Anadolu kadınları olmuştur.”³⁵ diyerek, Anadolu’nun fedakâr kadınları olduğunu vurgulamıştır.

Atatürk’ün üzerinde durduğu konulardan biri de kadınların eğitimi meselesidir. Sağlıklı bir toplum, dengeli ve tutarlı bir aile yapısını gerektirir. Toplumların sosyal yapılarının sağlamlığının, kadınlarının iyi eğitim almaları ile paralel olduğunu gözlemleyen Atatürk, Türk toplumu için aynı düşünceleri gerçekleştirmek üzere bütün yurt gezilerinde ve Meclis konuşmalarında kadınların eğitimi konusunu dile getirmiştir.

Atatürk, bir toplumun iki cinsiyetten oluştuğunu hatırlattıktan sonra, bunlardan sadece birinin çağın gereklerine uymasıyla ilerlemenin yarım kalacağını belirterek; Türk kadınına bütün okulların ve mesleklerin kapılarını erkekle aynı koşullarda açmanın gereğini ortaya koymuştur. *"Anaların bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli vasıfları taşıyan evlât yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak pek çok yüksek vasıflar taşımalarına bağlıdır. Onun için de kadınlarımız, hattâ erkeklerimizden çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar.”*³⁶

Atatürk’ün düşüncelerinde; Türk toplumunun ilerlemesi, gelişmesi ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşabilmesi için en önemli görevi analık olan “Türk Kadını”nın; yasal ve eğitim-öğretim alanlarında erkekle eşit fırsatlara sahip olması, toplum hayatının her alanında aktif olarak yer alması, analık sorumluluğunu ve toplumdaki

³⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II.,s.152.

³⁶ Turhan Oğuzkan, “Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim”, Atatürkçülük, II. Kitap, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.121-122.

görevini aktif bir şekilde yerine getirebilmesi için çağdaş bilgilerle donatılması gereğini ortaya koymaktadır. Yani, “*Kadın ve Eğitimi*”ne ilişkin görüşler, kadının hem topluma katılması hem de eğitilmesi biçimindedir. Kadının eğitilmesi ise, onun kişiliğinin gelişmesi ve çocuğunun eğitimcisi olması bakımından önem kazanmaktadır. Atatürk’ün “*Kadın ve Eğitimi*” anlayışı, bugün çağdaş dünya aydınlarının birleştiği ve uluslararası teşkilâtlarca yayılmaya çalışılan görüşlerle aynı çizgidedir.

Ancak, kadının bu görev ve sorumluluklarına karşılık, toplumsal statüsü, Cumhuriyet’ten günümüze istenilen düzeye yükselememiştir. Çünkü her şeyden önce, teknolojik değişimin yaşandığı Türkiye’de, değişen toplumsal yapıda kadının layık olduğu konuma ulaşması için gerekli bilgi ve becerileri tüm kadınlar aynı derecede elde edememişlerdir. Eğitim görme şansına genellikle kent kadını sahip olabilmıştır. Kırsal kesim kadınları, zaman zaman açılan yaygın eğitim faaliyetlerinden bir ölçüye kadar yararlanmışlar, okuma-yazma öğrenmişlerdir.

Sonuç

Tarih boyunca Türk devletlerinde kadınlar devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Hakan’ın emirlerinde eşinin “*Hatun*”un adına da yer verilmesi önemlidir. Türk toplumu kadınlar için kapalı bir yapı değildi. Osmanlı’nın son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet ilanı ile devam eden “*çağdaşlaşma*” hareketleri çerçevesinde gerçekleştirilen yenilikler ile bir taraftan toplumdaki kadın erkek eşitsizliği ortadan kaldırılmaya çalışılmış, diğer taraftan da kadının toplumda layık olduğu yere gelmesi için gayret sarf edilmiştir. Bu maksatla Osmanlı dönemindeki gelişmeler önemlidir. 1921 yılında, işgal yıllarında “*Maarif Kongresi*”nin toplanması ile Cumhuriyet döneminde çıkarılan 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanında, 1926 tarihli Medeni Kanun ile sosyal ve hukukî alanlarda ve nihayet 1930 ve 1934 tarihlerindeki düzenlemelerle siyasal alanda getirilen hakların temelinde de söz konusu çabaların yattığı söylenebilir. Zira her iki dönemde de kadının konumu çağdaşlaşmanın ölçütü olarak görülmüştür. Cumhuriyet’le kadınlara tanınan siyasal haklarda, yeni rejimle kabul edilen “***Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir***” ilkesinin etkisi tartışılmaz. Hiç şüphesiz bu demokratikleşmenin de bir gereğiydi ve siyasal katılımın boyutlarını arttırması açısından da önemlidir. Kadınların siyasal haklarını hiçbir çaba sarf etmeden aldıklarını söylemek doğru olmaz. Batıdaki kadınların verdikleri mücadele örneğinde olmasa bile, Türk kadını

siyasal hak talebini her fırsatta dile getirmiş ve sırası geldiğinde bu hakkını elde etmiştir. Ancak bu haklarını yeterince kullanamadığı konusu tartışılabilir. Bunda da, toplumda yaygın bir kanaat olarak yerleşen siyasetin “erkek işi” olması düşüncesi ile kadına yüklenen görevlerin daha çok “aile içi” sorumluluklar çerçevesinde kalmasının etkileri fazladır.

Atatürk Türk toplumunun çağdaşlaşmasını sağlayacak en önemli unsur olarak kadınları görmüştür. İstanbul’da 1935’te dünya kadınlarının bir araya geldiği toplantı sonrası izlenimlerde görüldüğü gibi Türk kadını dünya kadınının sonraları kazanacakları haklara Atatürk’le birlikte önceden sahip olarak hayranlık uyandıracaklardı.

Mevcut gelişmelerle birlikte kadınların toplum içerisinde konumunun gelişimi için çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
- Akkuş Yiğit Fatma, “İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49, Bahar 2016. ss. 103-120.
- *Atatürkçülük, I.II. III Kitap*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984.
- *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I.II. III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.
- Bulut Sedef - Vurmay Güzel Miray, “ Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hareketleri”, *DTCF Dergisi*, C. 57, Sayı.1, 2017, ss. 1-49.
- Denk Cemil, *Atatürk Laiklik ve Cumhuriyet*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2309, Ankara, 1999.
- Ergün Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982.
- Feyzioğlu Turhan, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 6, Temmuz 1986, ss. 585-601.
- Göksel Burhan. “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, ss. 213-235.
- İçli Tülin, “Atatürk ve Türk Kadını”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:25, 1992, ss. 67-72.
- İnan M. Rauf, “Atatürk ve Türk Kadını”, *X. Türk Tarih Kongresi, 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt: VI*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, ss. 2957-2974.

-
- Karal Enver Ziya, "Atatürk ve Kadın Sorunu", *Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler*, Ankara, 1980, ss. 118-122.
 - Kitapçı Zekeriya, "Müslüman Arap Ordularında Çarpışan ilk Türkler", *Diyanet Dergisi*, Cild XII, Sayı.4, 1973, ss. 239-244
 - Müezzinoğlu Ersin, Yakup Kaya, " Milli Mücadele Sonrasında Türk Kadınına Siyasal Haklar Tanınmasına Yönelik Arayışlar (1923-1924)", *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2017, Sayı: 18, ss. 137-158.
 - Önder Mehmet (Yay. Haz.), *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Türkiye İş Bankası Yay., 1989.
 - Özkaya Günseli, *Tutsaklıktan Özgürlüğe, Kadınların Savaşı, Garanti Matbaası*, İstanbul 1970.
 - Sarıhan Zeki, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
 - Turhan Oğuzkan, "Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim", *Atatürkçülük, II. Kitap*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.
 - Ulusan, Şayan, "Amerikan Basınında Türk Kadını Hakkında Çıkmış Bazı Makaleler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXV, Sayı 2, Aralık 2010.
 - Yazman Aslan Tufan, *Atatürk'le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar*, Yanık Matbaası, İstanbul, 1969.
 - Sezer, Ayten, Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları, (<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kadin.htm>), (4.11.2018)
-

**QUEST FOR UTOPIAN IMPULSE IN TWENTIETH-CENTURY
DYSTOPIAN NARRATIVE: P. D. JAMES'S CRITICAL DYSTOPIA,
*THE CHILDREN OF MEN*¹**

Emrah ATASOY²

ABSTRACT

Dystopian narrative has gained enormous worldwide recognition and popularity with an upsurge in the number of literary dystopias and dystopian films. Dystopia presents alternative world scenarios, which project a relatively worse dystopian social order than the current experienced one, thereby functioning as a cautionary tale. Twentieth century witnessed the emergence and gradual rise of dystopia in the aftermath of the socio-political conjuncture and led dystopia to be generally interpreted as pessimistic. However, twentieth-century dystopian fiction is not completely pessimistic since it signifies hope through open-ended narratives, especially in the critical dystopias of the century. The experiential journey motif, which facilitates potential transformation in the character's stance on the dynamics of the projected system, plays a significant role in eliciting the utopian impulse. The aim of this article is therefore to discuss the possibility of hope in twentieth-century dystopian fiction through a comprehensive analysis of P. D. James's critical dystopia, *The Children of Men* (1992), which has not achieved critical and scholarly acclaim it deserves, probably due to the success of Alfonso Cuarón's film, *Children of Men* (2006).

Keywords: critical dystopia, hope, P. D. James, journey, utopian impulse

**20. YÜZYIL DISTOPIK ANLATISINDA ÜTOPIK DÜRTÜ ARAYIŞI: P.
D. JAMES'İN ÜMITVAR DISTOPYASI, *THE CHILDREN OF MEN*³**

ÖZ

Distopik romanlardaki ve filmlerdeki artış, distopik anlatının dünya çapında tanınırlık kazanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Distopya, deneyimlenen toplumsal düzene kıyasla daha kötü bir toplum düzenini yansıtan alternatif dünya senaryolarını sunmaktadır. Bu bağlamda distopyanın uyarıcı, ikaz edici bir boyutu da bulunmaktadır. 20. yüzyıl, distopyanın sosyo-politik konjonktür sonrası ortaya çıkışına ve kademeli gelişimine tanıklık etmiştir. Bu da distopyanın karamsar bir tür olarak algılanmasına yol açmıştır. Ancak,

¹ This article has been produced from my ongoing doctoral dissertation.

² Research Assistant, Hacettepe University, Department of English Language and Literature, atasoy.emrah@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5008-2636

³ Bu makale devam eden doktora tezinden üretilmiştir.

20. yüzyıl distopik anlatısı tamamıyla karamsar değildir çünkü bu yüzyılda yazılan romanların, özellikle de eleştirel distopyaların açık uçlu yapısı umudu barındırmaktadır. Eserdeki karakterin, tasarlanan sistemin dinamiklerine olan tutumunda olası bir değişimi mümkün kılan ve tecrübeye dayanan seyahat motifi, ütöpik dürtünün ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda bu makalenin amacı, muhtemelen Alfonso Cuarón'un *Children of Men* (Son Umut, 2006) başlıklı filminin başarısı yüzünden şu ana kadar hak ettiği değeri görmeyen P. D. James'in ümitvar⁴ distopyası, *The Children of Men* (1992)'in kapsamlı analizi üzerinden, 20. yüzyıl distopik anlatısında umudun olasılığını tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: eleştirel distopya, umut, P. D. James, seyahat, ütöpik dürtü

Introduction: Insight into Dystopia & Critical Dystopia in the Twentieth Century

Utopian narrative fell from grace at the outset of the twentieth century. Dystopian narrative accordingly superseded the popularity of eutopia or positive utopia, which Prof. Lyman Tower Sargent, one of the most distinguished scholars in the field of utopian studies, describes as “a non-existent society described in considerable detail and normally located in time and space that the author intended a contemporaneous reader to view as considerably better than the society in which the reader lived” (“The Three Faces,” 1994: 9). This paradigmatic shift from utopia to dystopia resulted from the social, political, historical and cultural events, most of which were relatively catastrophic and pernicious, in the course of the century.

This radical shift from the utopian propensity to the dystopian tendency in this century occurred under the enormous influence of such events, incidents and developments as the rise of totalitarian and fascist regimes in the countries such as Germany and Spain, the First and Second World Wars, the gradual advancement of technology, and social movements. When the promoted utopian politics failed, the utopian ideals and ensuing belief in these notions were drastically shaken since these monolithic regimes turned Europe into an uninhabitable and unbearable place and diminished the likelihood of

⁴ Critical dystopia has not been dealt with in Turkish literature or has not been translated into Turkish language; therefore, I suggest “*ümitvar distopya (or eleştirel distopya, umut içeren distopya, içinde umut barındıran distopya,*)” as the translation of the concept of “critical dystopia.”

a more ideal world. Moreover, Prof. Tom Moylan also elucidates the preponderance of literary dystopias in this century as: "A hundred years of exploitation, repression, state violence, war, genocide, disease, famine, ecocide, depression, [and] debt ... provided more than enough fertile ground for this fictive underside of the utopian imagination" (2000: xi). Consequently, the feasibility of utopian alternatives was heavily challenged by the projections of dystopian narrative.

What people actually experienced in this century in line with utopia, which "expresses and explores what is desired," did not augur well for the realization of the utopian desire (Levitas, 1990: 191). Subsequently, literary illustrations began to picture how these utopian ideals might fail, which functions as cautionary. This skepticism pervades the literary ambiance of the time through production of dystopian novels, which highlight worse societies, and imply a lack of hope for a more ideal future. A critical outlook on literary utopias is therefore portrayed through the representation of comparatively nightmarish societies. These novel depictions "cast a haunting shadow over the idyllic landscape of utopia," and present an anti-utopian landscape (Bammer, 1991: 19). As a result, dystopian genre prevails the literary aura of the time rather than the utopian narrative; however, this does not mean that people gave up dreaming about better worlds and societies.

John Stuart Mill (1806 - 1873), the English economist and philosopher is generally credited with the word, dystopia, which Mill used in a speech he gave in the British House of Commons. In this speech delivered in 1868, he criticized the land policy of the government in Ireland: "It is, perhaps, too complimentary to call them Utopians, they ought rather to be called dys-topians, or caco-topians. What is commonly called Utopian is something too good to be practicable; but what they appear to favour is too bad to be practicable" (qtd. in Trahair, 1999: 110). However, it is not Stuart Mill who used the word for the first time, but Henry Lewis Younger who used dystopia as a word for the first time as far as is known, which Prof. Sargent, with whom I have exchanged e-mails, explains as:

The first use of this word is usually ascribed to Negley and Patrick's 'Introduction' to their anthology, but there were much earlier uses. Deirdre Ni Chuanacháin has recently noted a 1747 use by Henry Lewis Younger in his *Utopia or Apollo's Golden Days* (Dublin: Ptd. by George Faulkner) spelled as 'dustopia' used as a clear negative contrast to utopia. Before this discovery, the earliest usage appeared to be in

1782. See Patricia Köster, 'Dystopia: An Eighteenth Century Appearance', *Notes & Queries* 228 (n. s. 30, no. 1) (February 1983): 65–6, where she says that the first use was in 1782 by Noel Turner (1739–1826) as dys-topia [first three letters in Greek] in 'Letter VIII' of his *Candid Suggestions in Eight Letters to Soame Jenkins, Esq.* (London, 1782), 169–72. John Stuart Mill used 'dys-topian' in the House of Common ... According to the OED, Cacotopia was first used by Jeremy Bentham in his *Plan of Parliamentary Reform, in the Form of a Catechism* (1818, Bowring edition of his Works, 3: 493). ("In Defense of Utopia," 2006: 15)

Dystopian fiction has certain idiosyncratic features, which include fabricated societies, actual, or illusory, unreal settings and imaginary cultural, religious, economic, social and political systems. In these dystopian visions, the ruling body generally has the tendency to be repressive and totalitarian, which helps the dominant power maintain unconditional power. In accordance with this objective, the fictional commanding regime may curb the right to express opinions and viewpoints in a free manner, apply corporal punishment, and implement social stratification in a rigid sense. In this regard, such governing dystopian bodies promote propaganda and demagoguery and instill fear in the mind of the citizens of the societies projected.

The way plots of literary dystopias are organized has a huge impact on the practice of power, the fate of the protagonist, the operation of the system and the illustration of hope. The plot of a dystopian text may revolve around an alienated protagonist who might become gradually more and more aware of how the system functions; however, how the protagonist's fate and/or future proceed may differ in each dystopian text. The protagonist may be defeated by the dominant system in some narratives, whereas in some others, s/he may struggle and resist against the coercive body. As to the protagonist's situation, Prof. Moylan enunciates that "the singular misfit finds allies and not only learns the 'truth' of the system" but he also "enters collectively into outright opposition ... Or the outcome may lead to the organization of a resistant enclave, a liberated zone, that sticks in the craw of the hegemonic system; or it may even result in a political movement that threatens to transform the entire order" (2000: xiii).

Experience, which arises in the wake of the geographical and metaphorical journeys of the protagonist, turns out to be the source of why the protagonist physically and psychologically suffers. The newly acquired level of awareness probably results in losses on certain planes for the protagonist, which Erika Gottlieb clarifies as: "The

protagonist's experience and fate is tragic in the sense that it deals with irrevocable loss on the personal level: he or she loses his position, his beloved, his freedom, and ... his private, individual identity" (2001: 13). However, this article argues that experiential journeys also facilitate the promotion of hope and of the utopian impulse in a seemingly dystopian world order and hint at the potentiality of revised epistemology, which may lead to the formation of a more ideal meritocratic society in critical dystopias, which "prefigure a horizon of hope" (Fortunati, 2013: 35).

Dystopian narrative warns the society against the potential perils of absolute power and of an unbridled rule. In this sense, dystopia expedites critical judgment and satire via its structural and thematic nature. Accordingly, the Italian scholar, Prof. Raffaella Baccolini, and Prof. Moylan speculate about dystopia's capacity and potential for critique pointing out that "the dystopian imagination has served as a prophetic vehicle, the canary in a cage, for writers with an ethical and political concern for warning us of terrible sociopolitical tendencies" (*Dark Horizons*, 2003: 1-2). Likewise, Judith A. Little elaborates on dystopia as cautionary: "Writers of utopian and dystopian fiction call for social and political action: in utopias, by describing a world in which we want to live, and in dystopias, by warning us of the consequences of current social and political trends" (2007: 14).

Thus, it is not wrong to assert that dystopian fiction highlights a correlation between the fictional world and the real world due to its characteristic as a warning to the society. These literary dystopias cast an insight into the actuality of the real world since they are almost always inspired by the real societies, which become inspirational sources for the production of these texts. In this context, speculative texts can foreshadow potential prospective catastrophes, tyrannies and authoritarianism to be employed and enforced by overbearing regimes. Moreover, dystopian narrative also has the potential to expose how citizens can possibly adhere to submission, subjugation and herd mentality in a fetishistic manner. The regime as the authority does not allow the development of its citizens personally and intellectually; therefore, it poses obstacles to their cultivation. The fictional regime's strict policy on the citizens' progress on certain planes leads potential resisting citizens inevitably to a conflict. Such a suppressive regime has the objective to have an overall manipulation over social life and its numerous aspects through various strategies and means such as propaganda, sexuality, the control of eugenics,

religion, memory, history, gender roles, secret organizations, family, oppression and education.

The journey motif, especially a journey that transforms the main character from a character who may show initial satisfaction or ignorance as to the real nature of the system to a character who speaks his mind and/or sets out to act in an attempt to reverse the dystopian order, gains utmost significance in dystopia. The journey motif projects the fabricated nature of the communicated episteme in dystopia, which M. Keith Booker describes as “a general term encompassing any imaginative view of a society that is oriented toward highlighting in a critical way negative or problematic features of that society’s vision of the ideal” (*Dystopian Impulse*, 1994: 22). This epiphany gives rise to epistemological/epistemic warfare, and arouses and generates the prospect of the utopian hope in dystopias which present “a critique of existing social conditions or political systems ... through the imaginative extension of those conditions and systems into different contexts that more clearly reveal their flaws and contradictions” (*Dystopian Literature*, Booker, 1994: 3).

The experiential journeys that the protagonist goes through unmask the lacking aspects of utopian aspirations and ideals. The oppressive facet of the system is revealed in the course of these journeys since the protagonist finds himself/herself “bound up in an inescapable web of power relations ... systems of control and surveillance” (Darcy, 2013: 109). A state of maturity ensues in the wake of these journeys. Suffering and pain follow alongside these experiences, yet the open-ended structure of these novels, namely the ones that do not offer closure, portends optimism and a potentially constructive change in the future. It is through these open-endings that the text suggests “the utopian impulse [to be found] within the work” (“Gender and Genre,” Baccolini, 2000: 18).

A brief theoretical perspective will contribute to the argument of this article, which seeks to reveal the utopian impulse in dystopian narrative, with a special focus on critical dystopias in the light of the protagonist’s experiential journeys in P. D. James’s critical dystopia, *The Children of Men* (1992). Theoretical sources such as the French philosopher, Michel Foucault’s critical stance towards knowledge, power, discourse, and surveillance society and Thomas Robert Malthus’s understanding of population are crucial in this article’s endeavor to uncloak the possibility of hope in dystopian narrative.

To start with, population control is deemed as one of the principal characteristics of dystopian powers, which is exemplified in

numerous literary dystopias. The writers of speculative fiction may come up with a society, which may suffer from overpopulation or depopulation. The way such a society is designed in terms of the amount of population thus plays an instrumental role in how the ruling power organizes and regulates social life and social stratification. The attempt to find an answer to the question, “[w]hat is the link between population and governance in the overpopulated [or depopulated] societies of these dystopias, whether in the megalopolises or in the superpower blocs of the imagined world?” clarifies the functional role of population in dystopian narrative (Domingo, 2008: 730). Malthus's work on demography and population, *An Essay on the Principle of Population* (1798) calls attention to the threat of overpopulation and how nature would react to such a population that is constantly growing. Malthus asserts that population growth should be checked by societies on a regular basis. When a society fails to check it, which then progresses unchecked, there is ultimately no possibility for nature to provide sufficient subsistence.

Population, which is unchecked, results in the necessity to lower the living standards. Therefore, escalation in population and the capacity to provide subsistence should be balanced. According to Malthus, nature through natural catastrophes like earthquakes and famine and/or some other external factors such as wars, pestilence intervene in case of overpopulation:

... the introduction or failure of certain manufactures, a greater or less prevalent spirit of agricultural enterprise, years of plenty, or years of scarcity, wars and pestilence, poor laws, the invention of processes for shortening labour without the proportional extension of the market for the commodity, and, particularly, the difference between the nominal and real price of labour, a circumstance which has perhaps more than any other contributed to conceal this oscillation from common view. (1798: 10)

Hence, a society, which suffers from overpopulation is unable to supply adequate subsistence since “the power of population is indefinitely greater than the power in the earth to produce subsistence for man” (Malthus, 1798: 4). A Malthusian viewpoint on population plays a vital inspirational role in dystopian narrative, which is also exemplified in James's literary dystopia as literary dystopias are influenced by the drastic changes in population in the twentieth century.

The link between power, knowledge and discourse is also significant in dystopian narrative. Power occupies a position, which is indispensable in dystopian narrative since power relations are what shapes and regulates social life, the society and knowledge. The ideological discourse imposed by the ruling power is influenced by the manipulation and distortion of episteme in order to maintain an overall control over the society. In this regard, Foucault's concept of power is conducive to comprehend how the system uses and abuses knowledge and power in order to forge a certain ideological mindset. Power relations have a direct impact over discursive practices because they are "not purely and simply modes of manufacture of discourse. They take shape in technical ensembles, in institutions, in behavioral schemes, in types of transmission and dissemination, in pedagogical forms that both impose and maintain them" (*Ethics*, Foucault, 1997: 12). The ruling power may create and enforce a specific kind of discourse based on a certain ideology in order to reinforce its position. Generation of such a discourse has an inseparable relation to and coexistence of power and truth.

The social body is created through power relations, which circulate and which cannot be thought of without discourses of truth in a Foucauldian sense. In dystopian fiction, Foucault's outlook on power's multi-layered structure becomes significant thereof:

-Power is not something that is acquired, seized, or shared ... power is exercised from innumerable points, in the interplay of nonegalitarian and mobile relations.

-Power comes from below; that is, there is no binary and all-encompassing opposition between rulers and ruled at the root of power relations, and serving as a general matrix.

-Power relations are both intentional and nonsubjective. (*History of Sexuality*, 1978: 94)

Social and collective level is therefore where power functions on an effective level, shaping the shared mainstream knowledge and/as truth. Citizens are supplied with a certain type of episteme in order to continue with their lives. Some characters, however, generally the protagonist find himself or herself in a situation, in which s/he questions the soundness and trustworthiness of such implanted episteme. This questioning of power relations takes place under the strong influence of some external elements such as a stranger, a beloved person, or a shift in power exercise within the boundaries of the social order.

People are born into a kind of discourse on truth and power structure, which have a mutual, reciprocal relation. This relationship becomes crucial in formulating an ideology and maintaining a lifestyle accordingly (*Society*, Foucault, 2003: 29). This indispensable correlation between power and discourse enables transformation of the actual meaning of episteme into another type of episteme, which becomes distorted. The new shape of the recently generated knowledge is then turned into the broadly recognized and accepted truth for the general public in the society. Knowledge is subsequently molded since "a discursive tactic, a deployment of knowledge and power which ... is transferable and eventually becomes the law governing the formation of a knowledge and, at the same time, the general form of the political battle" (*Society*, 2003: 190).

Resistance follows as a result of epistemic manipulation, frustration and discontent. It comes into question when power is to be used and exploited in such a manner that it fails to reach an overall contentment, becoming repressive and restraining. It is through the practice of power in a deliberate manner that the regime in a literary dystopia strives to scheme its own utopian order. However, one regime's utopia may then turn into some citizens' dystopia in such fictional literary representations. Resentment ensues among the frustrated individuals, who feel left out and/or suppressed by the state. Power and resistance, for Foucault, thus co-exist, that is to say, resistance is immensely probably in multiple forms as either target or support wherever power exists (*History of Sexuality*, 1978: 95). Thus, resistance, which is closely linked with power, is seen in numerous forms in dystopia: "[R]esistances that are possible, necessary, improbable; others that are spontaneous, savage, solitary, concerted, rampant, or violent; still others that are quick to compromise, interested, or sacrificial" (*History of Sexuality*, Foucault, 1978: 96).

These resistances become essential and influential in criticizing the lacking aspects of the extant order juxtaposed with the vital role of power relations. It is the active role of power, which fashions the rhetoric on episteme, regulating life on different social planes. This in return leads some citizens, especially the main character to resist as power is "necessarily resisted because it is necessarily constraining ... resisted not by a force external to it, but precisely at the point of its application" (May, 1993: 114). As a result, in some dystopian projections, the protagonist in such an epistemological warfare may be either suppressed, crushed, remolded or exterminated owing to defying against the power

implementation of the ruling body. This may imply a seeming loss of hope in a dystopian world, in which hope may not find a fruitful platform to blossom. In such an ambiance, s/he may be deprived of a free territory from the repressive strictures of the system. In some other dystopian illustrations, the protagonist may not be destroyed or killed. In this case, his or her survival and the open-ended structure of the literary work can augur well for a potential change and the probability of the utopian impulse in a dystopian envision of a social order in twentieth century dystopian fiction, particularly critical dystopias. At this point, it is important to briefly explain the concept of critical dystopia prior to the analysis of James's novel.

Critical Dystopia

Dystopian narrative went through various fluctuations in the twentieth century indicating differing tendencies. Dystopian tendency reemerged in the 1980s and 1990s, however, literary dystopias in these decades do not portray a dystopian representation like classical dystopias, which offer closure lacking in any room for flexibility. It is possible to find the utopian impulse and hope in these critical dystopias through the open-ended structure, which can bring alternative possibilities in the face of the extant order to mind. This term can be drawn upon to spotlight the paradigm shift in dystopian narrative and to highlight the utopian enclave in the twentieth century dystopian fiction, particularly in James's vision.

Critical dystopia as a term accentuates the residual hope in dystopia, which is generally referred to as pessimistic, denying the possibility of hope in its nature. Prof. Sargent describes this term as:

A non-existent society described in considerable detail and normally located in time and space that the author intended a contemporaneous reader to view as worse than contemporary society but that normally includes at least one eutopian enclave or holds out hope that the dystopia can be overcome and be replaced with a eutopia. ("US Eutopias," 2001: 222)

That at least one eutopian enclave in Sargent's terms gains immense significance in the discussion of critical dystopias. Transformative journeys of the protagonist facilitate deconstructing the firmly established norms, and ends in epistemic warfare between the audacious protagonist and the dominant power. To this end, critical dystopia "opens a space of contestation and opposition for those groups (women and other 'eccentric' subjects whose subject position hegemonic discourse does not contemplate) for whom subjectivity has

**Quest For Utopian Impulse In Twentieth-Century Dystopian Narrative:
P. D. James's Critical Dystopia, *The Children Of Men***

yet to be attained" (Baccolini, "Gender and Genre," 18). Baccolini further argues that critical dystopias through their "permeable borders, questioning of generic conventions, and resistance to closure" emerge as one of the "preferred sites of resistance" since they include "empowerment, resistance, utopian imagination, and awareness" ("Gender and Genre," 2000: 30).

Critical dystopia makes it possible to trace the utopian enclave in the literary dystopias even within the text itself: "[D]ystopias maintain utopian hope *outside* their pages, if at all ... the new critical dystopias allow both readers and protagonists to hope by resisting closure: the ambiguous, open endings of these novels maintain the utopian impulse *within* the work" (*Dark Horizons*, Baccolini and Moylan, 2003: 7). Critical dystopias do not only serve as cautionary tales, but they do take an active position in the potentiality of substantial transformation. These literary texts withstand "hegemonic and oppositional orthodoxies" and "begin to find ways to transform it that go beyond the limitations of both the radical micropolitics and the compromised centrist 'solutions' of the 1990s" (Moylan, 2000: 190). This confrontational resistance, for Moylan, makes it possible "to develop the critical capacity of people to know, challenge, and change those aspects of it that deny or inhibit the further emancipation of humanity" (2000: 199). The following part of the article is dedicated to the discussion and analysis of P. D. James's novel, *The Children of Men*⁵ as an example of critical dystopia in an attempt to reveal the utopian impulse and hope in twentieth century dystopian narrative.

In Search of Hope and Utopian Impulse in *The Children of Men* by P. D. James

The Children of Men (1992), has not achieved critical and scholarly acclaim it deserves, probably due to the success of the famous film director, Alfonso Cuarón's film, *Children of Men* (2006). Brief information about Phyllis Dorothy James White, Baroness of James of Holland Park, known as P. D. James's style is crucial in promoting her work and comprehending the textual discussion and the socio-political background prior to the analysis of the text. James was endowed with the title, *Queen of Crime* as a mystery and detective

⁵ James's novel has not been referred to as "a critical dystopia" yet; however, I find it useful to label this novel as an example of critical dystopia due to the time span in which it was written and particularly the eutopian enclave / the utopian impulse and hope it has/offers, which forms the main argument of this article.

fiction novelist. Her novels have been televised and adapted to the screen. Her first novel, *Cover My Face* (1962) introduced the character of Adam Dalgliesh, initially a police inspector in Scotland Yard and a detective. Her work highlights Dalgliesh, “an intelligent, sensitive widower who is a published poet in addition to his profession as a homicide investigator” (Lindsay, 2007: 122).

James, who is acknowledged as one of the most important writers of the twentieth century, has an idiosyncratic style as a writer. Her novels have “a puzzle plot and genteel characters ... her characters are more fully realized, and she delves into their emotions and motivations in a way that was uncommon for earlier crime novelists” (Haynes, 2011: 79). She has “deftness in creating plot, setting and character ... [and] her demonstration of moral sensitivity and humanistic concerns.” (Joyner, 1981: 22). There are many interviews with P. D. James, which look for information about her crime and detective fiction because she is often deemed as the successor to Agatha Christie, Margery Allingham and Dorothy L. Sayers. However, academic insight into her contribution to dystopian narrative, namely her only dystopian text, *The Children of Men* (1992) is still lacking. Alfonso Cuarón’s 2006 film, *Children of Men*, based on James’s novel, has brought the book to light and provided more inter/national recognition. Nevertheless, the film seems to have accomplished more prominence and critical acclaim compared to the book. This article therefore hopes to contribute to the utopian studies and dystopian literature by attempting to partially fill the gap in the discussion of James’s alternative vision with a special focus on the possibility of yet another utopian hope in the aftermath of such a nightmarish dystopian social vision.

The Children of Men is divided into two parts: Omega (January-March 2021) and Alpha (October 2021). It illustrates a future England set in 2021, in which the world is stricken with sterility, mass infertility, and impotence. The world faces the risk of depopulation and puts the future of humanity in jeopardy. Males cannot produce offspring. The world is taken to despair and anguish after the death of Joseph Ricardo, the last human being to be born on earth in Buenos Aires. Countries collaborate and conduct scientific research in order to find a solution to this global disaster. Xan Lypiatt, the Warden of England, promises to terminate the epidemic of infertility, but fails to do so. Lypiatt’s rule brings forward other alternatives instead: promoting voluntary self-killing, that is implementing Quietus; the semen-testing programme; compulsory gynaecological examinations

and the routine examination of women; opening State porn shops; the establishment of the Man Penal Colony; and importing the Sojourners / the Omegas from other less prosperous countries to do unpleasant work once those individuals reach the age of sixty. The members of the group called the Five Fishes are not content with these practices and resistance ensues in the aftermath of disgruntlement. The protagonist, Theodore Faron finds himself unexpectedly in the group's resistance under the influence of his passionate feelings for one of the group members, Julian, who is revealed to be pregnant, probably the only pregnant woman in the world as far as is known. Ultimately, the baby is born and the Warden is killed by Theodore. The book ends with the christening of the baby.

The developments of her time gave James inspiration for this thought experiment. She was affected by the population decline in Europe, particularly in England during the 1980s and the 1990s. The statistical estimates of the future of population (a gradual decline in the number of children to be born) and the aging population contributed to James as an inspiration source "As early as 1991 a European Community Report showed a slump in the number of children born in Europe---8.2 million in 1990, with particular drop in the Roman Catholic countries" (James, 1992: 8). James expresses how actual events influenced the novel:

This novel, which is totally different from all my other work, didn't begin with a setting, but with a review I read in the *Sunday Times*. The book reviewed dealt with the dramatic and so far unexplained fall in the fertility rate of Western man... I began to imagine what the world would be like, and more specifically what England would be like, a quarter of a century after a catastrophic year in which the human race was struck by a universal infertility. (qtd. in Young, 2017: 57)

This factual inspiration also played a role in her preference for the title, which is closely linked with the theme; therefore, her choice for the title of the book needs to be explicated. She chooses intentionally to make use of the word "men" rather than "humanity, humankind" so as to demonstrate to whom the children in this world belong. Her title in a way excludes women and places an emphasis upon the male. Its implication of children as belonging to men hints at the suppression of the female voice in spite of the fact that her narrative reflects the viewpoint of the female characters substantially. The male characters dominate the narrative although the males, except for Luke, a priest and the unborn baby's father, are infertile. The protagonist, Theo and

the Warden of England, who is furnished with authority to govern the country, are male. Moreover, the title implies a patriarchal rule both extolling men and imposing an enormous burden on them.

In addition to these possible explanations, there is a further religious connotation since James uses the Bible as an inspirational source for her book: "You turn man to destruction; and say, Return, you children of men" (*The Holy Bible*, "The Eternity of God, and Man's Frailty," 2004: Psalm 90). She directly quotes from the Bible, which Theo articulates during the Burial Service for Luke:

Lord, thou hast been our refuge: from one generation to another. Before the mountains were brought forth, or ever the earth and the world were made: thou art God from everlasting, and world without end. Thou turnest man to destruction: again thou sayest, Come again, ye children of men. For a thousand years in thy sight are but as yesterday: seeing that is past as a watch in the night. (James, 1992: 194)

This quotation, which draws attention to the omnipotent power of God as both benevolent and retributory, is a prayer of Moses. Rick Schramm interprets the word, *men* as *adam*, which refers to "those who believed the lies of the Serpent, who is Satan ... So the verse 'Return, O children of men' means something like 'Return, O children of Adam' or 'Return, O fallen children of Satan who formerly dwelled as my children!'" (2014: 202). This interpretation is instrumental in that it reflects the dystopian aura of the extant socio-political order since it correlates humans with Satan and Adam, the tempter and the tempted respectively. Furthermore, it implies the possibility of the ultimate utopian impulse, which engenders revisionary epistemology in the aftermath of Theo's transformative journey due to its implied belief in divine power.

Theo continues the Burial Service with the lines from *the Book of Common Prayer* (1662): "Earth to earth, ashes to ashes, dust to dust; in sure and certain hope of the Resurrection to eternal life, through our Lord Jesus Christ" (James, 1992: 194). These lines, which refer to the resurrection of Jesus Christ, are spoken by the priest "as the corpse is lowered into the grave" (McGrath, 2015: 224). Hope stands out as the main feature of the burial service, especially influenced by the hope of resurrection. To conclude, James's title choice is not coincidental but efficient because what it connotes illustrates the controversial nature of the extant political order extrapolated, creating an aura of pessimism. It also presents an epistemological

warfare between the political body and the protagonist, resulting in the ruler's eventual death, which in a way subverts the system.

Xan's regime desires to exercise extreme power in order to serve the collective or individual desires of certain groups or figures. Power exercise as a triggering force portrays the political dynamics of Xan's order, which highlights the growing hankering for more clout. It is what shapes the projected episteme and numerous aspects of the social sphere. Power is referred to as more in terms of power to reproduce, to give birth at the beginning of the novel: "Overnight, it seemed, that the human race had lost its power to breed" (James, 1992: 8). However, this usage later on takes on a sense of political power. Xan's political power in this regard leads to both collective submissive conformity and rebellious opposition by seditious individuals. On the surface, it seems to facilitate an atmosphere of resignation, appeasement and allegiance. In a world stricken with global infertility, the majority of the citizens are made to adopt the desperate preventative precautions in the aftermath of the actions of Xan's powerful regime.

James's depiction of power does not prioritize one group/individual over another since she directs attention to desire for power and the ensuing addiction to extreme power and authority practice, which results in corruption and manipulative discourse. Xan's remarks about power towards the very end of the novel in the aftermath of the revelation of Julian's pregnancy clarifies the paramount significance of power: "Good God, Theo, do you realize what power is in our hands? Come back on the Council, be my lieutenant. You can have anything you want" (James, 1992: 237). Xan's words on the potential function of power accentuates his aspiration and longing to mold episteme and truth presented to the citizens in order to maintain thorough control over the society. The party that enjoys political power in a similar vein thus enjoys the power to engineer the social values and norms in such a way that it does not welcome the plurality of voices and diversity of opinions; rather, it welcomes and embraces an aura of monomania, which offers indifference, lethargy, and apathy. The political discourse created therefore plays an instrumental role in establishing the normative beliefs, attitudes, social norms and truth in Xan's authoritarian despotism regime through the functioning of power relations.

The lust for power becomes clear not only on the level of the political figure, the Warden of England, but to the degree of some other individual characters in the novel. In this regard, it is a driving force

for some characters like Rolf to take a step to revolt against the government. Rolf, Julian's husband and the alleged leader of the Five Fishes, the defiant rebellious group, does not act on the mere grounds of bringing yet another more ideal social order. Rather, he acts intuitively to acquire power and to introduce his own political system. His emphasis of his position in the group illustrates his growing thirst for absolute power: "There's no need for you to know our surnames. We'll use forenames only. I' am Rolf and I'm the leader of the group" (James, 1992: 54-55). James's depiction of his physical appearance also differentiates him from the other members of the group since he is depicted as having a dark masculinity. His curiosity about Xan's extreme power foreshadows his own obsession with power: "All that power, more than anyone has ever had before---in this country anyway---all in his hands. Does he enjoy it? ...The Warden controls the system from top to bottom, you must know that" (James, 1992: 59).

The novel's narrative attaches importance to transformation, including that of the dystopian protagonist. Towards the end of the novel, the dystopian ambiance in the forest gives way to a utopian aura before the birth when Theo, Miriam, and Julian find a wood-shed to deliver the baby: "[T]he forest was transformed from a place of darkness and menace ... into a sanctuary, mysterious and beautiful" (James, 1992: 222). Among the peaceful, tranquil atmosphere of the forest, nature as refuge makes Theo understand why Julian insisted on giving birth without Xan's presence: "For her Xan was evil. The word has a meaning for her ... He could understand now her obstinate choice and it seemed to him, sitting in this peace and quietness, to be both right and reasonable" (James, 1992: 225). With the help of Miriam, Julian gives birth a son in such a wood-shed, which can be compared with Jesus Christ's alleged birth in the barn.

The last section of the book, in which Theo confronts and kills Xan, highlights his transition into a new state of knowledge and the possibility of the utopian impulse out of such a dystopian order. Theo's conversation with Xan in the last section represents Xan's real motive, which is to gain even more power. Xan, who has an ambulance, doctors, helicopters, and midwives with him, goes alone to witness the pregnant mother, unaware of the fact that she has already given birth. However, Theo meets him. Xan tells Theo that Gascoigne, Rolf, and Miriam (garroted, strangled to death) have been killed, and that he is planning to produce fertile sperm from the baby at the age of twelve or thirteen, and marry Julian. Xan as a dystopian ruler is interested solely in the power he will attain through this baby: "Theo, do you

realize what power is in our hands?" (James, 1992: 237). Theo's grasp of Xan's true despotic motives and his pejorative remarks about Julian lead Theo to shoot Xan through the heart with the gun he acquired from Jasper's house.

Theo manages to get the Coronation Ring (the ring that gives Xan power) from Xan's finger, and tells Carl Inglebach, Martin Woolvington, the two women, and six Grenadiers that the Warden is dead. Attaining the ring becomes pivotal as an act, "instinctive and yet deliberate, a gesture to assert authority and ensure protection" (James, 1992: 240). He decides to take Xan's place for some time in order to do away with the despotic impositions of the regime: "There were evils to be remedied; but they must take their turn. He couldn't do everything at once, there had to be priorities ... It's useful for the present. I shall take it off in time" (James, 1992: 241). In the end, Xan dies; Theo gets the Coronation Ring in order to deal with the extant problematic issues; and Theo christens the baby and gives him the name "Luke Theodore / Theodore Luke." The novel thus ends on a very Christian tone.

However, before discussing the possible ramifications of Theo's transformative journey, and its relation to the hope for a new revisionary epistemology, it is useful to briefly touch upon the significance and symbolic meaning of the baby within the context of the projected world. In a world of global infertility, the baby represents the seed of a new hope: the world will be able to repopulate if he has the fertile sperm. He is regarded as a miracle that will save the world from despair, thereby symbolizing hope for the world. The dystopian world order is subverted and dystopian social engineering fails to manipulate society. Accordingly, the possibility of a revisionary epistemology and the utopian impulse are born with the birth of the baby. Moreover, Julian's birth and the baby himself contribute to the plot development by heightening suspense and contributing to characterization.

The significance of the baby reverberates throughout the narrative by mirroring the excessive and obsessive desires of some characters such as Xan and Rolf, who yearn to exploit the baby to obtain more power or to consolidate extant power. These characters have an infatuation and preoccupation with absolute power; therefore, the baby becomes an important tool that they want to use to buttress their authority and to have enough power to fashion the world according to their wills. Their interest does not lie in the baby or the welfare of the people, but in the benefit they will derive from

the baby as they only care about their individual, egoistical and pragmatic interests. Finally, the baby can be also interpreted in a religious light. The baby is born in a wood-shed, which can be correlated with Jesus Crist's birth. He becomes the hope of the world to come, in a way as the new savior of the world; similarly, Jesus Christ represents hope for humanity and serves as the savior who according to Christian theology, sacrificed himself and was crucified for the sins of humans. At the end of the novel, the baby is christened and baptized by Theo: "It was with a thumb wet with his own tears and stained with her blood that he made on the child's forehead the sign of the cross" (James, 1992: 241). Julian is a devout Christian, and believes in the omnipotent power of God, which informs the Christian undertone. In this regard, James probably communicates her wish for the formation of a more religious, Christian society through the baptism of the baby, who is to father the new race and the new world.

To conclude, Theo's transformative journey transforms him from a citizen, who is initially ignorant and apathetic towards the dystopian impositions of Xan's despotic regime to a citizen, who gains critical awareness into the reality of the political system constructed around him; this all takes place under the strong influence of an external agent, the female character, Julian. He goes through difficulties and mishaps throughout the narrative such as his ruined marriage, the accidental manslaughter of his daughter, the violent confrontation with the Painted Faces, the discovery of the suicide of his friend, the death of an elderly woman, and ultimately the murder of the Warden of England. All of these experiences, though negative, help him transition to a state of maturity and of knowledge in such a dystopian social order. His attraction to Julian maintains his share in the cause of the subversive group, the Five Fishes, and contributes to his critical insight into the dystopian mechanics of the extant order, which draws on manipulative social engineering and authoritative rhetoric through the alleged provision of comfort, security, and pleasure.

It becomes increasingly clear to Theo that Xan's rule aims to create a collective society consisting of members who have total conformity to the normative ethics and values of the hegemonic power. His rule does not tolerate diversity, plurality of ideas, multiplicity of perspectives, or individualism. Dissident citizens who have an oppositional stance therefore become the target of the regime. Xan's pragmatic and egoistical interests pervade James's narrative. The regime has constructed an inegalitarian and unmeritocratic

dystopian social order through distortion, fabrication, falsification, misstatement, manipulation, inhumane treatment of the immigrants, the Sojourners, promotion of Quietus, deportation of criminals to the hellish Isle of Man, and compulsory semen testing against people's wills. All these despotic practices result in the subversive act of creating the Five Fishes and lead them to resist against the regime. Theo finds himself involved in their resistance movement and the ensuing warfare, which brings about the possibility of a revisionary epistemology.

In the end, Theo's naïve innocence or ignorant state is shattered in the wake of his metaphorical journey. This transition from innocence to experience turns him into an outcast as he is pushed into a clash with the ruling body. His exile, however, cannot prevent him from revealing the truth about the regime that is unable to exterminate him. His murder of Xan may imply the death of the extant nightmarish order and the possibility of a new utopian order, which could welcome diversity and plurality of viewpoints. His survival attests to the failure of Xan's totalitarian regime. Furthermore, the open-ended narrative of James's dystopian novel hints at the hope of a revisionary knowledge that might lead to a better, more just society.

Conclusion

Dystopian fiction in the twentieth century should not be viewed as totally pessimistic in the light of the discussion. This article has demonstrated and discussed the possibility of the utopian enclave and hope to be ascertained and resurfaced in the light of the protagonist's transformative journeys, particularly in critical dystopias. The open-ended structure of these literary dystopias, the protagonists' survival in the face of the repressive body in an epistemic warfare, and/or communication of the secrets of the operation of the system facilitate and engender yet another potential utopian impulse in a dystopian social order. The transformative journey of the dystopian protagonist awakens the protagonist to the reality of the despotic regime, thereby facilitating the transition from innocence and ignorance to a new state of knowledge and experience. The protagonist's victory in epistemological warfare against the ruling power helps provide the undistorted truth in the aftermath of the regime's failure. This increases the potential for hope in the quest for the utopian impulse and the possibility of a body of revisionary epistemology that might facilitate the formation of a new more ideal meritocratic egalitarian society.

Works Cited

- Baccolini, Raffaella and Tom Moylan (2003), Introduction. *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*. Eds. Raffaella Baccolini and Tom Moylan. New York & London: Routledge, p. 1-12.
- (2000), "Gender and Genre in the Feminist Critical Dystopias of Katharine Burdekin, Margaret Atwood, and Octavia Butler." Ed. Marleen S. Barr. *Future Females, The Next Generation: New Voices and Velocities in Feminist Science Fiction Criticism*. Lanham: Rowman & Littlefield, p. 13-34.
- Bammer, Angelika (1991), *Partial Visions: Feminism and Utopianism in the 1970s*. New York & London: Routledge.
- Booker, M. Keith (1994), *Dystopian Literature: A Theory and Research Guide*. Westport, CT: Greenwood.
- (1994), *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*. Westport, CT: Greenwood.
- Darcy, Soo (2013), "Power, Surveillance and Reproductive Technology in P. D. James' *The Children of Men*." *Women's Utopian and Dystopian Fiction*. Ed. Sharon R. Wilson. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, p. 88-111.
- Domingo, Andreu (2008), "'Demodystopias': Prospects of Demographic Hell." *Population and Development Review* 34.4, p. 725-745.
- Foucault, Michel (2003), *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège De France, 1975-76*. Trans. David Macey. Eds. François Ewald and Alessandro Fontana. New York: Picador.
- (1978), *The History of Sexuality: An Introduction*. Vol. 1. Trans. Robert Hurley. New York: Vintage Books.
- (1997), *Ethics: Subjectivity and Truth*. Trans. Robert Hurley and Others. Ed. Paul Rabinow. New York: The New Press.
- Fortunati, Vita (2013), "Why Dystopia Matters." *Dystopia(n) Matters: On the Page, on Screen, on Stage*. Ed. Fatima Vieira. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, p. 28-36.
- Gottlieb, Erika (2001), *Dystopian Fiction East and West: University of Terror and Trial*. Montreal: McGill-Queen's UP.
- Haynes, Elizabeth (2011), *Crime Writers: A Research Guide*. Santa Barbara, California: Libraries Unlimited.
- James, P.D (1992), *The Children of Men*. New York: Vintage Books.

**Quest For Utopian Impulse In Twentieth-Century Dystopian Narrative:
P. D. James's Critical Dystopia, *The Children Of Men***

- Joyner, Nancy Carol (1981), "P. D. James." *10 Women of Mystery*. Ed. Earl F. Bargainnier. Bowling Green: Bowling Green State UP, p. 107-23.
- Levitas, Ruth (1990), *The Concept of Utopia*. Syracuse, N.Y.: Syracuse UP.
- Lindsay, Elizabeth Blakesley (2007), *Great Women Mystery Writers*. 2nd ed. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Little, Judith A (2007), Introduction. *Feminist Philosophy and Science Fiction: Utopias and Dystopias*. Ed. Judith A. Little. New York: Prometheus Books.
- Malthus, Thomas (1798), *An Essay on the Principle of Population*. London: Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard.
- May, Todd (1993), *Between Genealogy and Epistemology: Psychology, Politics, and Knowledge in the Thought of Michel Foucault*. University Park, Pa: Pennsylvania State UP.
- Moylan, Tom (2000), Preface. *Scraps of the Untainted Sky: Science Fiction, Utopia, Dystopia*. Colorado: Westview Press.
- McGrath, Alister E (2015), *Christianity: An Introduction*. 3rd ed. West Sussex: WILEY Blackwell.
- Sargent, Lyman Tower (1994), "The Three Faces of Utopianism Revisited." *Utopian Studies* 5.1, p. 1-37.
- (2006), "In Defense of Utopia" *Diogenes* 53.11, p. 1-17.
- (2001), "US Eutopias in the 1980s and 1990s: Self-Fashioning in a World of Multiple Identities." *Utopianism/Literary Utopias and National Cultural Identities: A Comparative Perspective*. Ed. Paola Spinozzi. Bologna: COTEPRA/ University of Bologna, p. 221-32.
- Schramm, Rick (2014), *Seeing the Forest despite the Tree: The Meaning and Purpose of Life on Earth*. Bloomington, In: WestBow Press.
- The Holy Bible* (2004), *The Essential Evangelical Parallel Bible: New King James Version, English Standard Version, New Living Translation, the Message*. Ed. John R. Kohlenberger. Oxford: Oxford UP.
- Trahair, R. C. S (1999), *Utopias and Utopians: An Historical Dictionary*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Young, Laurel A (2017), *P. D. James: A Companion to Mystery Fiction*. Ed. Elizabeth Foxwell. Jefferson, NC: McFarland.

**TANZİMAT MİZAHININ “ŞARİVARİ”LERİ: ŞARİVARİ YA DA
İBRETNÜMA-YI ÂLEM (1871) VE ŞARİVARİ MEDENİYET (1874)
MİZAH DERGİLERİ**

Gökhan DEMİRKOL*

ÖZ

“Charivari”, en genel biçimiyle toplumsal normları ihlal edenleri alaycı bir şekilde cezalandırmak amacıyla uygulanan bir eylemdir. Bu kavram 1830 Devrimi sonrası Fransa’da bir mizah dergisine de isim olmuştur. 1832 yılından 1937 yılına kadar yayımlanan Le Charivari dergisi Fransa’da önemli bir mizah dergisi olmanın yanı sıra Avrupa’da yayımlanan mizah dergilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. 1870 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan Türkçe mizah dergileri de Le Charivari’den etkilenmiştir.

“Charivari” kelimesi Osmanlıcada yabancı kelimelerin okunduğu gibi yazılması geleneğinin bir sonucu olarak “şarivari” şeklinde Türkçe’ye girmiştir. Şarivari, kelimesi Türkçe mizah dergileri tarafından genel olarak “mizah” ve “mizah dergisi” olgularını tanımlayan bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu kullanım biçiminin bir sonucu olarak “şarivari” ismi ile Türkçe mizah dergileri yayımlanmıştır. Türk Basın Tarihi’ne ilişkin literatürde 1870-1877 yılları arasında Şarivari ve Şarivari Medeniyet ismi ile iki derginin yayımlandığı bilgisi bulunmaktadır. Bu çalışma, Türk Basın Tarihi’ne ilişkin literatürde ismi geçen Şarivari ve Şarivari Medeniyet dergilerini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Mizah Basını, Le Charivari, İbretnüma-yı Âlem, Şarivari Medeniyet

**THE “ŞARİVARİ”S OF THE TANZİMAT HUMOUR: ŞARİVARİ OR
İBRETNÜMA-YI ÂLEM (1871) AND ŞARİVARİ MEDENİYET (1874)
HUMOUR MAGAZİNES**

ABSTRACT

“Charivari”, in its most general form, is an act to punish those who violate social norms. This term became a name for a humor magazine in France after the 1830 Revolution. Beside being an important humour magazine in France Le Charivari magazine, published from 1832 to 1937, had a significant influence on humour magazines published in Europe. Turkish humour magazines, which began to be published in 1870, were also influenced by Le Charivari.

The word “charivari” entered Turkish in the form “şarivari”, as a result of the tradition of writing foreign words as they are read in

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü, mail: gokhand06@yahoo.com. ORCID: 0000-0003-0672-0992

Ottoman Turkish. Şarivari was used as a term by the Turkish humor magazines as the term describing the phenomena of “humour” and “humour magazine”. As a result of this usage, Turkish humour magazines have been published with the name of şarivari. In the literature related to the history of Turkish Press, between 1870 and 1877, there are reports that two magazines were published with the names of Şarivari and Şarivari Medeniyet. This study examines Şarivari and Şarivari Medeniyet journals, which are mentioned in the literature on Turkish Press History.

Keywords: Turkish Humor Press, Le Charivari, İbretnüma-yı Âlem, Şarivari Medeniyet

Giriş

Fransa’da 1830 Devrimi sonrası yayımlanan *Le Charivari* dergisi, 19. yüzyılda Avrupa’da yayın hayatına başlayan mizah dergileri için örnek teşkil etmiş önemli bir yayındır.

Le Charivari’nin etki alanı Avrupa ile sınırlı kalmamış, 1870 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan Türkçe mizah dergilerini de etkilemiştir. Bu etkinin en yalın şekilde gözlemlenebildiği mecra ise “charivari” kelimesinin kullanımıdır. Osmanlıcada yabancı kelimelerin okunduğu gibi yazılması geleneğinin sonucu olarak “charivari” kelimesi “şarivari” şeklinde Türkçe’ye girmiştir. Bu kelimenin Türk mizahı açısından önemi ise “mizah” ve “mizah dergisi” olgularını tanımlayan bir kavram olarak Osmanlı Basını tarafından kullanılmasıdır. Tanımladığı bu anlamların dışında 1870-1877 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerinden bazıları tarafından da “şarivari” kelimesi dergi ismi olarak tercih edilmiştir.

Türk Basın Tarihi literatürüne göre bu dönemde yayımlanan Türkçe mizah dergileri içinde “şarivari” kelimesini dergi ismi olarak da kullanan iki derginin varlığı söz konusudur. İlk dergi 1871 yılında yayınlanan *Şarivari* dergisi, ikincisi ise 1874 yılında yayımlanan *Şarivari Medeniyet* dergisidir. Bu çalışma, söz konusu bu iki dergiyi ele almaktadır. Çalışma, bu dergiler hakkında Türk Basın Tarihi literatüründe bulunan bilgileri sorgulamak, dergiler hakkında genel bilgi vermek ve bu iki dergide “şarivari” kelimesinin kullanım biçimlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle *Şarivari* dergisi hakkında literatürde bulunan bilgilerin çelişkili olması ve böyle bir derginin gerçekte var olup olmadığı sorusunun yanıtsız kalmış olması dikkat çekicidir ki *Şarivari* isimli bir Türkçe mizah dergisinin yayımlanıp yayımlanmadığı sorusunun cevaplanması da çalışmanın amaçları arasındadır. *Şarivari Medeniyet* dergisi hakkında ise

literatürde var olan bilgi yok denecek kadar azdır. Bu açıdan dergi hakkında ortaya konulacak somut veriler Türk Basın Tarihi ve Türk Mizah Dergiciliği açısından önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan dergilerle ilgili genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmış, dergi içerikleri literatürde var olan bilgiler ile karşılaştırılmıştır.

Her iki dergi hakkında müstakil olarak yapılmış akademik bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmayı Türk Basın Tarihi ve Türk Mizah Dergiciliği noktasında önemli kılmaktadır. Çalışmanın özellikle Tanzimat mizahı ile ilgili ileride yapılacak çalışmalara yardımcı olacağı da düşünülmektedir.

1- “Charivari” Kavramı ve Le Charivari Dergisi

Karnavalesk bir toplumsal eylem olan *charivari*, toplumsal hayat içerisinde çizgi dışına çıkan veya geleneksel kuralları çiğneyenlere yönelik uygulanan “sokak gösterisi”¹ni tanımlayan bir kavramdır. Kendinden genç bir kadınla evlenen yaşlı bir erkeği, aldatılmış bir kocayı, köy dışından birisi ile evlenmiş bir kızı² veya evdeki egemenliğini eşine kaptırmış bir erkeği hedef alan bu eylem bir anlamda “ahlak polisliği” olarak da tanımlanabilir. Çanak ve tepsilere vurularak yapılan kakofonik bir müziğin eşlik ettiği bu “alaycı” tören, toplumsal normların korunması ve bu normlara uyulmamasının sonuçlarını teşhir ederek tehdit uyarısı içermesi açısından “*toplumsal denetim mekanizması*”³ olarak işlev görmesinin yanı sıra normların çerçevesinin tanımlanması, sürekliliğinin sağlanması, kuşaktan kuşağa aktarılması ile birlikte kolektif bir eylem olması bakımında da toplumsal dayanışmanın ifadesi olarak kabul edilebilir. *Charivari* kavramı yasal çerçevenin dışında, Burke’ün ifadesiyle “halk mahkemesi törenleri” içinde yer alır⁴ ve bünyesinde “ceza” ile “şenlik” olgularını birleştirir. “Karnaval” olgusundan farklılaştığı nokta ise zamanlamasıdır. *Charivari*, takvimin döngüsel ritmine bağlı kalmadığı için “karnaval” olgusundan ayrılır.⁵

¹ Amy Weise Forbes, *The Satire and the Rise of Republicanism in France, 1830-1840*, Lexington, New York, 2010, s.178.

² Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, (çev.) Göktuğ Aksan, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.225.

³ Burke, s. 226.

⁴ Burke, s. 224.

⁵ François V. Pageau, *On the streets and in the book: text, subtext and context in Lyon’s Chevauchée de l’asne, 1566*, , University of Alberta, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Canada, 2013, s.31

Avrupa'nın neredeyse tamamında toplumsal bir denetim mekanizması olarak işlerlik gösteren *charivari* kavramı, 1830 Devrimi sonrası Fransa'nın önemli mizah dergilerinden birisinin de ismi haline gelmiştir: *Le Charivari*.

Lyon doğumlu Charles Philipon tarafından 1 Aralık 1832 tarihinde yayımlanmaya başlayan *Le Charivari*⁶, yine Philipon tarafından 4 Kasım 1830 tarihinde yayın hayatına başlamış olan ve 1835 yılında kapanan *Le Caricature* dergisinin yerini almıştır. Haftalık periyotta yayımlanan *Le Caricature* dergisinin aksine günlük periyotta dört sayfaya 36 x 26 cm ebatlarında yayımlanan *Le Charivari*, her gün sayfalarında bir karikatüre yer vermektedir.⁷

Politik bir mizah dergisi çizgisinde ilerleyen *Le Caricature*'ün aksine sosyal ve kültürel hayat ağırlıklı konuları tercih eden *Le Charivari*, Maxime du Camp'a göre oldukça başarılı bir dergidir: "(...)kamuoyunda çok gerçek bir etki yarattı. (...) *La Charivari* tarafından çizilen bir hicivden yirmi dört saatten az sürede Paris'teki tüm nüfus haberdar oluyordu."⁸

Derginin başarılı olmasında ele aldığı konuların ve yayımladığı karikatürlerin yanı sıra fiyatı da önemli bir etkidir. 1830'larda Paris'te yayımlanan günlük gazetelerin yıllık abone bedeli 80 franktır. Paris dışı abonelerden posta ücreti ve ekstra vergiler için 12 frank ilave ücret alınmaktadır. *Le Charivari*'nin ise yıllık abone bedeli 60 franktır. İlave ücretlerle birlikte derginin aylık ücreti 6 franka gelmektedir.⁹ Bu bedel hem taşra aboneleri hem de Parisli okuyucular için *Le Charivari*'yi ucuz bir günlük yayın haline getirmektedir. Gerek içeriği gerekse de fiyatı *Le Charivari*'yi toplumsal anlamda önemli bir yayın haline getirmiş olsa da bu durum derginin tirajlarına yansımamaktadır. Kerr, derginin 1841 yılı Ocak-Kasım ayları arasındaki tirajının 2333 ile 3000 arasında olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Langbein ise bu rakamların 1870'lere kadar değişmediğini ifade etmektedir.¹¹ Aynı dönemde Paris'te yayımlanan günlük gazetelerin

⁶ Andre Blum, "La Caricature Politique en France sous la Seconde Republique", *La Revolution de 1848 et les revolutions du XIXe Siecle*, Tome 13, Numero 74, 1917, s. 203.

⁷ Edmond Texier, *Biographie Des Journalistes*, Paris, 1850, s. 235.

⁸ Maxime du Camp, *Les Ancêtres De La Commune Lattentat Fieschi*, Paris, 1877, s.51

⁹ David S. Kerr, *Caricature and French Political Culture:1830-1848*, Oxford Üniverstiy Press, Oxford, 2000, s.123.

¹⁰ Kerr, s. 126.

¹¹ Julia Langbein, *Salon Caricature in Second Empire Paris*, The University of Chicago, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Chicago-Illinois, USA, 2014, s. 20.

tirajlarının 20.000 civarında¹² olduğu düşünüldüğünde bu rakam oldukça düşüktür. Bu duruma sebep olan etken ise aboneler tarafından satın alınan nüshaların elden ele dolaşarak okunmasıdır.

1937 yılına kadar yayın hayatını sürdüren *Le Charivari* dergisi Fransa’da karikatürün altın çağını başlatması¹³ ve Avrupa’da da modern politik mizah dergileri (örneğin *Punch*, *The London Charivari* gibi) için model¹⁴ teşkil etmesi açısından önemlidir.

2- Muamma Bir Dergi: Şarivari

Türk Basın Tarihi literatürü içerisinde Türkçe mizah dergilerine ilişkin çalışmalar incelendiğinde hakkında en az bilginin bulunduğu dergi olarak karşımıza *Şarivari* dergisi çıkmaktadır. Bu bilgilerin cevaplayamadığı en önemli soru ise gerçekten bu isme sahip bir periyodüğün var olup olmadığıdır. Türkiye’de mizah ve karikatürün tarihi konusunda temel başvuru kitabı haline gelmiş olan Turgut Çeviker’in eserinde *Şarivari* dergisinin varlığına ilişkin bilgiye kaynak olarak Ragıp Özdem gösterilmektedir. Eserinde Çeviker, bu isimli bir dergiyi görmediğini ancak varlığından Özdem sayesinde haberdar olduğunu belirterek yazıyı alıntılarıştır.¹⁵

Ragıp Özdem, “*Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz*” başlıklı çalışmasında *Şarivari* dergisinden şu şekilde bahsetmektedir:

“*İbret (mecmuası)*

(1288=1870)

Kamerî 1288 ve şemsi (Rumî) 1287 de çıkağa başliyan bu yarı mizahi mecmua, dediğine göre “menafii umumiyeye dair poletika ve mevaddı saireden bahseder gazete”dir. Elimizdeki 3 üncü numarasının baş sahifesindeki (ilân) başlığı altında gazetenin evvelce (Şarivari) unvanıyla iki nüshası çıkarıldıktan sonra, vaki olan itiraz ve dedikodular üzerine kapatılarak, bu sefer “İbret” adı altında aynı yolda neşriyata devam edileceği bildiriliyor(...)”¹⁶

¹² Jean-Noel Jeanneney, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, (çev.) Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.92.

¹³ Jeffrey W. Freels, *Cartoons, Politics, And The Fourth Estate: The Emergence Of Visual Media in Nineteenth-Century Great Britain, United State, And France*, The University of Texas at Arlington, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), USA, 2005, s.74.

¹⁴ Ursula E. Koch, “Der Krieg und seine Folgen im Spiegel der politisch-satirischen Tageszeitung *Le Charivari*”, *Pariser Historische Studien*, Bd.29, 1990, s. 480. Ayrıca bkz. Champfleury, *Histoire de la caricature moderne*. Paris, 1885, s.276

¹⁵ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986, s.123.

¹⁶ Ragıp Özdem, “*Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz*”, *Tanzimat II*, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s.897.

Özdem, dergi içeriklerinden örnekler vererek yazısını bitirmektedir. Bu bilgiler ışığında Ragıp Özdem *İbret* dergisinin ilk iki sayısının Şarivari ismi ile yayımlandığını belirtmektedir. Ancak Özdem'in alıntı yaptığı dergi *İbretnüma-yı Âlem* dergisidir.

İlk sayısı 7 Safer 1288 (28 Nisan 1871) tarihinde yayımlanan *İbretnüma-yı Âlem* dergisi mukaddimesinde yapacağı işin "(...)kötü adetleri istihzâ edip mazarratını güldürücü bahislerle ahaliye göstermek(...)"¹⁷ olduğunu belirtmiştir. Derginin serlevhasında haftada bir defa resimli olarak yayımlanacağı ifadesine de yer verilmiştir.¹⁸ Gerek mukaddime de yer alan "güldürücü bahisler" ibaresi gerek serlevhadaki "resimli" yayımlanacağı bilgisi *İbretnüma-yı Âlem*'in bir mizah dergisi olabileceğine dair ipuçları vermektedir. *İbretnüma-yı Âlem*'in ikinci sayısı 13 Safer 1288 (4 Mayıs 1871) tarihinde yayımlanır. Üçüncü sayısı ise 2 Cemaziyelevvel 1288 (20 Temmuz 1871) tarihlidir. İkinci sayı ile üçüncü sayı arasındaki yaklaşık üç aylık süre Özdem'in belirttiği "iki sayı yayınlandıktan sonra kapatılan Şarivari unvanlı dergi" bilgisi ile uyushmaktadır. Ancak ilk iki sayının ismi Şarivari değildir. Ragıp Özdem'in çalışmasında kaynak olarak kullandığı ve içerik noktasında örnekler verdiği üçüncü sayının da ismi ne Şarivari ne de *İbret*'tir. Dergi ilk sayısından itibaren *İbretnüma-yı Âlem* ismi ile yayımlanmıştır.¹⁹ Derginin üçüncü sayısında yer alan "ihtar" başlıklı yazı yaşanan süreci açıklamaktadır: "gazetemiz bundan akdem şarivari unvanıyla iki nüsha çıkarıldığı halde imtiyazı yoktur bahanesiyle kapattırılmış idi bu defa gazete-i mezkûrenin ber-minvâl-i sâbık politika ve menafî-i umûmiyye ve mevadd-ı sâireden bahs etmek üzere şimdilik haftada bir defa çıkarılmasına karar verilmiştir."²⁰

Yazıda yer alan "şarivari unvanıyla iki nüsha çıkarıldığı halde" ibaresi dikkate alındığında derginin daha önceden Şarivari ismi ile yayımlandığı sonucuna ulaşılması doğaldır. Ancak ilk iki sayısının

¹⁷ "Mukaddime", *İbretnüma-yı Âlem*, Sayı:1, 7 Safer 1288 (28 Nisan 1871), s.1. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0145.

¹⁸ Serlevhada ayrıca derginin idarehanesinin Mahmutpaşa yanında Kaşıkçı Hanının üst katında 9 numaralı oda olduğu ve nüshasının satış bedelinin 40 para olduğu bilgileri de yer almaktadır.

¹⁹ Derginin Şarivari ismi ile değil *İbretnüma-yı Âlem* ismi ile yayımlandığı bilgisi literatür içerisinde net bir şekilde sadece Dilek Çetindaş'ın çalışmasında yer almaktadır. Bkz. Dilek Çetindaş, "Cumhuriyet Öncesi Mizah Dergileri", *Gülmek*, (ed.) Emine Gürsoy Naskali, Libra Yayınları, İstanbul, 2018, s. 223.

²⁰ "İhtar", *İbretnüma-yı Âlem*, Sayı:3, 2 Cemaziyelevvel 1288 (20 Temmuz 1871), s.1.

hiçbir yerinde²¹ derginin isminin *Şarivari* olduğuna dair bir ibare bulunmamaktadır. Ragıp Özdem’in, derginin ilk iki sayısını görmediği yazısında yer alan “elimizdeki 3 üncü numarasının (...)” ifadesinden anlaşılmaktadır. Burada kafa karıştıran unsur metinde yer alan “unvan” kelimesidir. Bu kelime genel olarak bir kitap veya makalenin ismini²² tanımlamanın yanı sıra bir kişinin ya da nesnenin vasfını²³ da tanımlar. *İbretnüma-yı Âlem*’in üçüncü sayısında “ihtar” başlıklı yazıyı takip eden “şarivari demek ne demek” başlıklı yazı bu konuda açıklayıcıdır:

“şarivari eğlence manasına tercüme olduğu takdirde manası değiştirilmiş olur çünkü lûgat be lûgat tercüme edersek pek çok şamata yahut gürültü eden demektir fakat asıl mana-yı hakîkisinin bedhuyuları tarik-i edebe ithâl edici olduğu anlaşılmalıdır bazılar tarafından şarivari yolunda olunan evraka rezalet ve terbiye-i umûmiyi ihlâl edici unvanı verilmekte olduğundan bizim dahi bundan evvel çıkardığımız iki nüshalarımızda bu tarike sülûk etmiş olduğumuz vechle beray-ı tebriyye-i nâmus-ı şarivari hakkında olan mütâla’amızı ber-vech-i âti beyan ederiz (...)”²⁴

Yazıda yer alan “şarivari yolunda olunan evraka rezalet ve terbiye-i umûmiyi ihlâl edici unvanı verilmekte olduğundan” ibaresi “unvan” kelimesinin ad veya isimden ziyade niteliği tanımlamak için de kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca yazıda geçen “bundan evvel çıkardığımız iki nüshalarımızda bu tarike sülûk etmiş olduğumuz” ifadesi ile derginin nitelik bakımından “şarivari”yi hedeflediği, isim olarak kullanmadığı da anlaşılmaktadır. Genel olarak derginin hiçbir zaman “Şarivari” ismi ile yayımlanmadığı ve derginin isminin *İbretnüma-yı Âlem* olduğu açıktır.²⁵

²¹ Derginin ilk iki sayısından sadece 2. sayı tam olarak koleksiyonlarda yer alır. 1. sayının ise 1 ve 2. sayfaları tam, 3. sayfanın ise çok az bir kısmı mevcuttur. Bu genelleme mevcut sayfalar üzerinden yapılmaktadır.

²² Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 904.

²³ Ali Nazîmâ-Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, (haz.) Neşat Birinci...(ve başk) Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, s. 545.

²⁴ “Şarivari demek ne demek”, *İbretnüma-yı Âlem*, Sayı:3, 2 Cemaziyevvel 1288 (20 Temmuz 1871), s.1.

²⁵ Çeviker, kitabında *İbretnüma-yı Âlem* dergisi için ayrı bir başlık açmıştır. *Şarivari* ve *İbretnüma-yı Âlem* şeklinde iki ayrı başlık açılması bu iki derginin birbirinden farklı periyodikler olduğunu göstermez. Çünkü her iki dergiye ilişkin bilgiler ikinci el kaynaklara dayanmaktadır. *Şarivari* dergisi için Ragıp Özdem, *İbretnüma-yı Âlem* dergisi için de Selim Nüzhet Gerçek kaynak olarak kullanılmıştır. Bkz. Çeviker, s.125.

Yayın serüveni iki sayı ile sınırlı kalmış bir mizah dergisi olan *İbretnüma-yı Âlem*'in²⁶ yayımlanma sürecine ilişkin Türk Basın Tarihi literatüründe var olan bilgi sınırlıdır. Önce *Kevkeb-i Şarki* sonra *İbret* gazetelerini çıkaran Aleksan Sarrafyan gazetesini İskender Bey'e kiralamış ve gazete mizah dergisine dönüştürülerek *İbretnüma-yı Âlem* ismi ile yayımlanmıştır.²⁷ Literatürde yer almayan bilgi ise derginin kapatılmasına ilişkin süreçtir. Derginin kendisinin ifade ettiğine göre kapatılma gerekçesi imtiyazının bulunmamasıdır.

Bir süreli yayının çıkarılmasına ilişkin hükümler 1864 Matbuat Nizamnamesi ile düzenlenmiş ve bu nizamnamenin 1. maddesine göre de gazete çıkarmak ruhsata bağlanmıştır. *İbretnüma-yı Âlem* dergisinden önce yayımlanan *Terakki*, *Asır*, *Terakki Eğlence* mizah dergilerinin günlük bir gazetenin eki olması, *Letâif-i Âsar*'ın *Asır* gazetesinin imtiyazı alınarak yayımlanması ve de *Diyojen*'in Fransızca *Le Diogene*'in Türkçe nüshası olarak yayın hayatına başlaması²⁸ dikkate alındığında *İbretnüma-yı Âlem*'in kapatılma nedeninin uygun olduğu düşünülebilir. Bu durum *İbret*'in Aleksan Sarafyan tarafından İskender Bey'e kiralanmayıp satıldığı ya da *İbretnüma-yı Âlem*'in *İbret*'ten farklı yeni bir süreli yayın olduğu sonucunu akla getirmektedir. Öbür taraftan bu durum derginin kendisinin de ifade ettiği gibi "bahane" edilmiş de olabilir.

İbretnüma-yı Âlem'in sahibi kaynaklara göre İskender Bey'dir ki gazete üzerinde de "İskender" imzası bulunmaktadır. Dergide yer alan bu imzanın dışında İskender Bey hakkında bir bilginin bulunmayışı bu kişinin kimliği hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır. Dönemin basın camiası içerisinde "İskender" isminde bir şahsın varlığına *Hayal* dergisinde rastlanmaktadır. *Hayal* dergisine göre İskender Bey *Tiyatro* dergisinin yazarlarındanıdır.²⁹ Ancak derginin ikinci sayısının serlevhasında yer alan "(...) mektup ve evrak-ı sâire Zakarya Beykozluoğlu ismine gönderilmelidir"³⁰ ibaresi

²⁶ *İbretnüma-yı Âlem*, 7 Safer 1288 (28 Nisan 1871) ile 13 Ramazan 1288 (26 Kasım 1871) tarihleri arasında toplam 39 sayı yayınlanmıştır.

²⁷ Nesimi Yazıcı, "İbret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, 2000, s.368. Ayrıca bkz. M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 228. Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.27.

²⁸ *Diyojen* dergisi 1871 Devlet Salnamesi'nde Fransızca yayınlanan gazeteler bölümünde yer almaktadır: "*Diyojen*, haftada bir defa Fransızca ve Türkçe Beyoğlu'nda çıkar" bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, Darü't-Tibaatü'l-Amire, İstanbul, 1288, s.207.

²⁹ "İhtar", *Hayal*, Sayı:86, 20 Temmuz 1290 (1 Ağustos 1874), s.1.

³⁰ *İbretnüma-yı Âlem*, Sayı:2, 13 Safer 1288 (4 Mayıs 1871), s.1.

yayıncı hakkında başka bir varsayım ortaya koymaya olanak sağlar. Zakarya Beykozluayan, *Lâtife* dergisinin yanı sıra Gazanfer İbar’a göre *Meddah* dergisinin de yayıncısıdır.³¹ *Meddah* dergisinin üzerinde yer alan imza ise “Aristoteles” şeklindedir. Bu bilgiye göre Zakarya Beykozluayan’ın yayıncılık hayatında kendi isminin dışında takma isimle dergi yayımladığı ve *İbretnüma-yı Âlem*’i “İskender” imzası ile çıkardığı ileri sürülebilir. Bu iddiayı destekleyecek bir diğer ayrıntı ise gazetelerde yer alan imzaların sadece isim şeklinde; *Terakki*’de Ali Raşid, *Diyojen* ve *Hayal*’de Teodor Kasab, *Letâif-i Âsar*’da Tevfik, *Basiret*’te Ali gibi yazılması, “bey” veya “efendi” gibi unvanların gazete ve dergilerde yer almamasıdır. Söz konusu durumda *İbretnüma-yı Âlem*’de yer alan imza “İskender Bey” değil sadece “İskender”dir ki sonuna “bey” unvanı araştırmacılar tarafından eklenmiş gibi gözükmemektedir. Bu ifadeden derginin sahibinin *Tiyatro* dergisi yazarı “İskender” mi olduğu yoksa tarihi bir şahsiyet mi –Aristoteles’de olduğu gibi- olduğunu tespit etmek zordur.

İki sayılık yayın hayatında *İbretnüma-yı Âlem*’in mizah anlayışı ya da dergi içeriği aynı dönem yayımlanan mizah dergilerinden farklı değildir. 4 sayfaya 3 sütun tasarlanmış olan derginin içeriğini Fransa-Prusya savaşı başta olmak üzere kadınların toplumsal hayatta yaşadıkları sorunlar, Şirket-i Hayriye vapurları, konsolid ve kurbanları gibi konular oluşturmaktadır. Özellikle derginin ikinci sayısında yer alan “*pariste kusur kalan farelerin mösyö tiyre verdikleri lâhiyanın tercümesidir*” başlıklı yazı derginin mizah anlayışına ışık tutabilir mahiyettedir:

“(…) dünya dünya olalı çok yerde pek çok muhâsaralar olmuştur bunu sizin tevârih dediğiniz kitapların yağlı yapraklarını aç kaldığımızda kemirdiğimiz vakit okuduk hele yakın vakitte muhâsara olan şehirleri bir mesel tutalım (...) ve sâire az ve çok vakit muhâsarada kaldılar bunların hangisinde bize kast olundu ve hangisinde şimdiki kadar telefata duçar olduk fi’l-vâki’ bakla ekmeği ve beygir eti yenildiğini işitmiş idik ama fare eti yendiğini bilmez idik kedileri yesinler bak ona memnun oluruz fakat bizim gibi cürmsüz hayvancıkların yenmesinde ne lezzet var (...)”³²

Derginin mizah anlayışına ilişkin bir diğer örnek ise “*modayı seven bazı kadınlar*” imzası ile yayımlanan yazıdır:

³¹ Gazanfer İbar, *Şa Şa Şa’dan Çapkın Kıza: Müstesna Yayınlar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s.14.

³² “Pariste kusur kalan farelerin mösyö tiyre verdikleri lâhiyanın tercümesidir”, *İbretnüma-yı Âlem*, Sayı:2, 13 Safer 1288 (4 Mayıs 1871), s.2.

“(...) kocamıza esir gibiyiz hele o ki valide ve peder elinden dâd u feryad! Bazı kere defî gam zamanında Kalpakçılar başına gideriz orada dahi boş gezen beylerin elinden çektiğimizi bir Mevla bilir seyir yerlerinde her nerede gölgeli bir yer var ise onu dahi erkekler zabt etmiş olduğundan güneş amûden kafamıza inip beynimizi eritiyor elhasıl karı dendi mi erkekler arasında zerre kadar itibarı yoktur (...)”³³

İbretnüma-yı Âlem dergisi serlevhasında belirttiği gibi resimli yayımlanmıştır. Koleksiyonlarda tam nüshası bulunan ikinci sayının dördüncü sayfasında müvezzileri konu alan renkli bir karikatür yer almaktadır.

RESİM 1: “Suplimen! Fer du bosfor novel dö pari sikunet suplimen levant times kör miskinler ortalık süt limandır bağırırlar herkesin üstünü başını yırtıyorlar” İbretnüma-yı Âlem, Sayı:2, 13 Safer 1288 (4 Mayıs 1871), s.4.

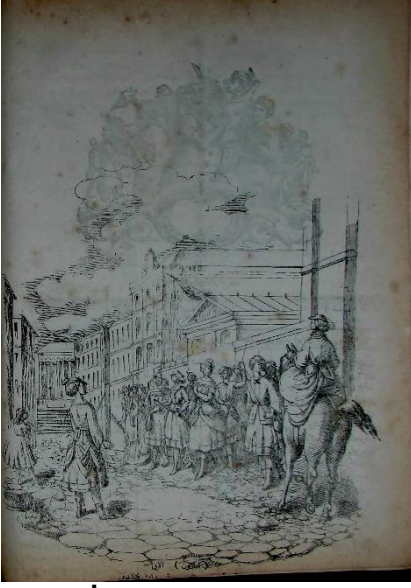
Bu karikatür, Türkçe mizah dergileri arasında İbretnüma-yı Âlem dergisini karikatür yayımlayan ilk dergi yapmaktadır.³⁴ Türkçe mizah dergileri içinde ilk karikatür benzeri resim Terakki Eğlence dergisinin isimsiz yayımlanmış 18 Şubat 1871 tarihli 10. sayısında yer

³³ “Kadınlar tarafından matbaamıza gelen varakadır”, İbretnüma-yı Âlem, Sayı:1, 7 Safer 1288 (28 Nisan 1871), s.2.

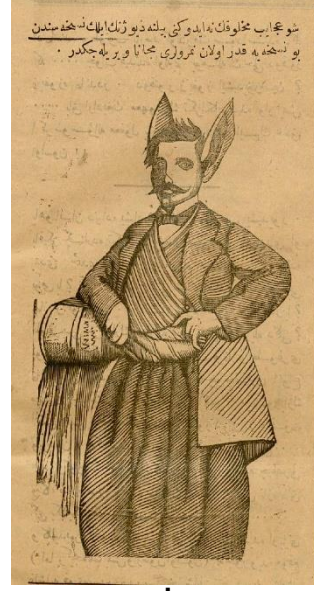
³⁴ Derginin ilk sayısında karikatür olup olmadığı tespit edilemediğinden İbretnüma-yı Âlem’e karikatür yayımlayan ilk Türkçe mizah dergisi gözü ile bakılması doğru olacaktır.

Tanzimat Mizahının “Şarivari”Leri: *Şarivari* Ya Da *İbretnüma-Yı Âlem* (1871) Ve *Şarivari Medeniyet* (1874) Mizah Dergileri

almaktadır. “Amazon Alayı” lejandlı bu resim (RESİM 2), büyük ihtimalle Batılı gazetelerden alınmıştır ve mizahi açıdan karikatür olarak tanımlanması zordur.

RESİM 2: (Terakki Eğlence), Sayı: 10. Sayı: 74.

RESİM 3: Diyojen,

Türkçe mizah dergileri içerisinde mizahi açıdan karikatür olarak tanımlanabilecek ilk örneklerden biri de *Diyojen*’in eşek kulaklı Garabet Panosyan çizimidir ki (RESİM 3) derginin 8 Aralık 1871 tarihli 74. sayısında yayımlanmıştır. Bu açıdan ele alındığında *İbretnüma-yı Âlem*’in karikatürü Türkçe mizah dergileri içerisinde bir ilktir.³⁵

Türk Basın Tarihi literatüründe Ragıp Özdem’e atfen *Şarivari* olarak bilinen derginin aslında *İbretnüma-yı Âlem* olduğu ve iki sayılık bir mizah dergisi olduğu açıktır. Öyleyse Türk Basın Tarihi içerisinde “Şarivari” ismi ile yayımlanmış başka bir dergi olma ihtimali var mıdır? *Şarivari* isimli bir derginin varlığından bahseden kaynaklardan birisi de Dilek Çetindaş’tır:

“(…)Stepanyan, Ermeni harfli olarak yayımlanan Türkçe Periyodikler içerisinde *Şarivari* gazetesinin de ismini belirtir (Stepanyan,2005) (...)”

³⁵ *İbretnüma-yı Âlem*, üçüncü sayısından itibaren politika gazetesi olarak yayınına devam etmesine karşın karikatür yayımlamaya devam etmiştir. Dergi, 7, 8, 9 ve 10. sayfalarının dördüncü sayfalarında birer karikatür yayımlamıştır.

1874 yılında yayımlanan İzmir’de bu isimli bir gazetenin mizahi varlığı, yabancı konsoloslukların eleştirilmesi amacıyla, Şura-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi Reisi Sait Bey tarafından 1889 yılında kaleme alınan Sefirler ve Şehbenderler adlı kitabın mizahî olan ikinci bölümünde geçmektedir. (Sait Bey, 1889). 1876’da 5 sayı yayımlanabilen bir diğer Şarivari isimli periyodik ise Fransız Büyükelçiliği’nin Belçika’da aynı isimle yayımlanan periyodiklerinin isim hakkına mugayir olduğu yönündeki başvurusu üzerine kapatılır (...)”³⁶

Stepanyan’ın belirttiği gibi 1876 yılında İstanbul’da “Şarivari” ismi ile yayımlanmış bir mizah dergisi bulunmaktadır. 28 x 21 cm ebadında 8 sayfa olarak haftada üç gün çıkan dergi Ermenice-Ermeni Harfli Türkçe şeklinde yayımlanmaktadır. Hagop Hacıyan’ın sahibi olduğu dergi 50 sayı yayımlanmıştır.³⁷ Bu derginin yayın dilinin Ermenice-Ermeni Harfli Türkçe olması Türkçe mizah basını içerisinde tasnif edilmesine engeldir. “Şarivari” isimli derginin varlığına dair Çetindaş tarafından kaynak olarak gösterilen, Türk Basın Tarihi’nde “Lastik Sait” olarak bilinen Şura-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi Reisi Sait Bey’in Sefirler ve Şehbenderler eserinde yer alan kısım ise şu şekildedir:

“(Joie de la maison) yani (neşat hane) unvanlı bir tiyatro oyununda istihsal zevk ve neşat ve def’i gam u keder hususunda derece-i sâi ve gayretini isbaten bir adam diyorki “sefaretlerden uzak bir mahalde ittihaz-ı meskenle diplomasi haberleri muâmelâtı hakkında sayfalar dolduran gazetelerin haneme duhulünü katiyen men ettim. Şarivari gazetesinin resimleri ve cinasları politikaya taalluk eylemekle onun dahi abonmanını kestim”³⁸

Eserinin bu kısmında Sait Bey bir tiyatro oyunundaki diyalogu aktarmaktadır. Söz konusu olan Joie de la maison isimli oyun 1873 yılında Fransız Tiyatrosu tarafından sahnelenmiştir.³⁹ Oyunun sahnelendiği 1873 yılında “Şarivari” isimli bir periyodığın bulunmadığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yayının Ermeni Harfli Türkçe Şarivari dergisi olmadığı da açıktır. Metnin yer aldığı kitabın ise 1889/1890 yılında basıldığı ve bu yıllarda Osmanlı

³⁶ Çetindaş, s. 223.

³⁷ Hasmik A. Stepanyan, Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2005, s.582-583. Ayrıca bkz. Zakarya Mildanoğlu, Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.48.

³⁸ Said Bey, Sefirler ve Şehbenderler, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1307, s.87.

³⁹ Metin And, “Eski İstanbul’da Fransız Sahnesi”, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, 1970, s.82.

topraklarında mizah dergisi yayımlanmasının yasak oluşu fiziki olarak “Şarivari” isimli bir derginin varlığını imkânsız kılmaktadır. Sait Bey’in eserinde yer verdiği “şarivari” kelimesi ile bir mizah dergisini değil içeriği mizah olan tematik bir süreli yayını kast ettiğini söylemek mümkündür.

Dilek Çetindaş’ın aktardığı 1876’da Fransız Büyükelçiliği’nin başvurusu ile kapatılmış 5 sayılık *Şarivari* isimli bir dergiye ilişkin ne kaynaklarda ne de arşivlerde bir veri bulunmaktadır. Çetindaş’ın bu bilgi için bir kaynak göstermemiş olması da bilgiyi teyit etmeyi zorlaştırmaktadır.

“*Şarivari*” isimli bir derginin varlığından bahseden bir başka kişi ise Münir Süleyman Çapanoğlu’dur. İlk Türk karikatüristi olan Ali Fuad Bey’i kaynak gösteren Çapanoğlu’nun naklettiği olay şöyledir:

*“(...) Said Paşa’nın Ferit Bey namında bir kardeşi vardı ki o da gazeteciliğe heves etmişti. İsmi hatırımda kalmadı, günün birinde bir gazete çıkardı. Talihe bak ki bir tane bile alan olmadı. Bunun üzerine Ferit Bey kızdı. “Şarivari” diye bir mizah gazetesi çıkarır, Andon isminde bir zevzek vardı, onunla beraber, gazeteleri bir arabaya yüklettiler, kendileri de bindiler etrafa saça saça cümlesini tükettiler.(...)”*⁴⁰

Mehmet Said Paşa’nın küçük kardeşi olan Ferit Bey’in⁴¹ hüsrarla sonuçlanan gazetecilik macerası başka kaynaklarda yer almamasının yanında olayın tarihine ilişkin bir bilginin de bulunmayışı durumu doğrulamayı zorlaştırmaktadır.

Gelenen bu noktada eldeki veriler üzerinden Türk Basın Tarihi literatüründe “Şarivari” ismi ile yayımlandığı belirtilen derginin aslında *İbretnüma-yı Âlem* dergisi olduğu aşıkârdır. Böyle bir yanlışlığın ortaya çıkmasındaki en önemli etken ise “şarivari” kelimesinin kullanım şeklidir. Bunun dışında net bir şekilde 1870-1877 yılları arasında “Şarivari” ismi ile yayımlanmış bir Türkçe mizah dergisinin olmadığını söylemek zordur; ancak olmama ihtimali de güçlüdür.

⁴⁰ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962, s.43.

⁴¹ Ferit Bey hakkında bilgi Sicill-i Osmanî’de bulunmaktadır: “*Tahran maslahatgüzarı Ali Namık Efendi’nin oğlu ve sadrazam Mehmed Said Paşa’nın küçük kardeşidir. Kalemde yetişerek tahrir-i emlâk hizmetlerinde bulunarak nihayet tahrir-i emlâk müdürü oldu. 4 Cemaziyevvel 1300’de (13 Mart 1883) vefat eyledi. Yahyâ Efendi Türbesi’nde medfundur. İşe elverişli ve kabiliyetliydi*”. (IV.19). Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (yay. haz.) Nuri Akbayan, (eski yazıdan akt.) Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt 2, s.520-521

2.1. *İbretnüma-yı Âlem*'de “Şarivari”

İbretnüma-yı Âlem dergisinin “şarivari” kavramı ile kurduğu ilişkinin ve kullanım biçiminin ortaya konulması bu kavramın Türk Basın Tarihi'ndeki yerinin belirlenmesi açısından yol göstericidir. Bu noktada *İbretnüma-yı Âlem* dergisini önemli kılan unsur, derginin yayın tarihinin Türkçe mizah basınının doğuşu dikkate alındığında erken kabul edilebilecek bir tarih olmasıdır ki bu kavrama yaklaşım ve algılanma biçimi hakkında dergiyi en erken kaynaklardan birisi haline getirmektedir. Kavram ile ilgili yaklaşımın ipuçlarını derginin üçüncü ve dördüncü sayısında yer alan “*şarivari demek ne demek*” başlıklı yazıda bulmak mümkündür. Öncelikle dergi “şarivari” kavramını tanımlama gereği duymuştur. Kavramın “eğlence” ya da “pek çok şamata veyahut gürültü eden” şeklinde tercüme edilmesinin “şarivari”nin asıl manasını göz ardı etmek olduğunu belirtmiştir. *İbretnüma-yı Âlem*'e göre “şarivari”; “*bedhuyaları târik-i edebe idhâl eden*” bir olgudur. Bu tanımlamanın kelimenin orijinali olan “charivari” ile uyduğu açıktır. Bu iki kavramın farklılaştığı nokta ise hedef kitesidir. “Charivari”den farklı olarak “şarivari”nin hedef kitlesinde bir ayrım gözetilmemektedir. Dergiye göre “şarivari” herkes içindir ve hem akıllı hem cahil insan için bir “hoca” işlevi görür. *İbretnüma-yı Âlem*, “şarivari” kavramını aynı zamanda “mizah dergisi” olarak da tanımlamaktadır. Bu tanımlamada “mizah dergisi” “şarivari”nin işlerlik kazandığı alandır. Toplumsal kontrol biçimi olan “charivari” kavramının “şarivari” şeklinde “mizah dergisi” olgusunu tanımlar hale gelmesinde kuşkusuz *Le Charivari* dergisinin etkisi büyüktür.

3-Medeniyet'in Şarivarisi: *Şarivari Medeniyet*

1870-1877 yıllarını kapsayan Tanzimat mizahı döneminde “şarivari” kelimesine dergi ismi içerisinde yer veren tek periyod *Şarivari Medeniyet* dergisidir. *Medeniyet* gazetesinin mizah eki olarak yayımlanan *Şarivari Medeniyet* dergisinin sahibi ise Eğribozlu Mehmet Arif'tir. Türk Basın Tarihi'ne “Arifaki” lakabıyla geçmiş olan Mehmet Arif, ilk resimli Türkçe gazete olan *Ayine-i Vatan* ve *İstanbul* gazetelerinin de sahibidir.

Selim Nüzhet Gerçek'e göre Türkiye'de “*resimli neşriyatın hakiki babası*”⁴² olan Mehmet Arif, döneminde gazetecilik alanında farklı uygulamalarla isminden söz ettirmiş bir kişidir. Bu uygulamalardan birisi gazetesi *Medeniyet*'in ebadını dönem

⁴² Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, Matbuat Cemiyeti (Devlet Matbaası), İstanbul, 1931, s.67.

gazetelerinin ebatlarından daha büyük boyda bastırmasıdır. Söz konusu girişimi sadece *Medeniyet* gazetesi için değil sahibi olduğu *Şems* gazetesi için de hayata geçirmiştir:

*“Eğribozlu Arif ki, Arifaki ismile ün almıştır. (Karagöz) gazetesi sahibi Rahmetli Ali Fuat Bey, Arifaki için dolandırıcı derdi. Günün birinde o zamana kadar emsali görülmemiş büyüklükte, belki de 1.5 metre boyunda (Şems) isimli bir gazeteyi 2-3 günde basarak sokaklarda araba ile dağıtmış ve bu yüzden epeyce abone yapmış. Ali Fuat Beyin verdiği malumata göre 2 inci sayısında çıkarmamış. Sonradan Filip Efendile birleşerek (İstanbul) isimli gazeteyi Ayine-i Vatan ruznamesine karşılık olarak çıkarmış.”*⁴³

Çapanoğlu’nun aktardığı bu olayda Ali Fuat Bey’in düşüncülerinin Selim Nüzhet Gerçek kadar olumlu olmadığı ortadadır. Ali Fuat Bey kadar açık ifade etmemiş olsa da Mehmet Arif’in bu girişimini tasvip etmeyen bir başka kişi de Teodor Kasap’tır. *Hayal* dergisinin 4 Eylül 1290 (16 Eylül 1874) tarihli 99. sayısında *Medeniyet* gazetesinden şu şekilde bahseder:

“- aman yeni bir gazete çıkmış gördünüz mü?

- evet gördüm

- ismi de medeniyet imiş?

- malum.

- şimdiki alafranga binalarda camlar büyüdü de onun için

- camların büyümesinden gazetelere ne?

*- yani basiret şark yetişmiyor da.....”*⁴⁴

Teodor Kasap’ın *Medeniyet* gazetesinin ebadı üzerinden ortaya koyduğu “perde” teşbihi *Hayal*’in 103. sayısında görsel hale getirilir:

⁴³ Çapanoğlu, s. 60.

⁴⁴ *Hayal*, Sayı: 99, 4 Eylül 1290 (16 Eylül 1874), s.2.

RESİM 4: “- a kuzum bu çarşaflık ben perdelik isterim.
- perde de olur baksanıza yolludur.”

Hayal, Sayı: 103, 18 Eylül 1290 (30 Eylül 1874), s.4.

Gerçek'in ifadesi ile “resimli neşriyatın hakiki babası” olan Mehmet Arif, mizah dergisi yayıncılığına da el atmış, *Şarivari Medeniyet* dergisini sahibi olduğu *Medeniyet* gazetesinin mizah eki olarak 13 Ramazan 1291 (24 Ekim 1874) tarihinde yayımlamıştır. Aynı tarihli *Medeniyet* gazetesinde derginin yayımlandığına ilişkin bir ilan da yer almaktadır; “bu resimli nüshadan mâada resimli bir şarivari nüshası dahi neşr olunmuştur”⁴⁵.

Literatürde *Şarivari Medeniyet* dergisine ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Dilek Çetindaş, dergi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“*Şarivari Medeniyet* ise Mehmet Arif Efendi'nin imtiyaz sahipliğinde çıkarılır. Haftada bir yayımlanacağı belirtilen gazete, ancak 3 sayı yayımlanabilmiştir. Dört sayfalık büyük boy bir gazetedir. Üç sayı *İstanbul Taksim Atatürk Kitaplığı*'nda mevcuttur.”⁴⁶

⁴⁵ “İhtar”, *Medeniyet*, Sayı: 3, 13 Ramazan 1291 (24 Ekim 1874), s. 24. İ.İ.B. Atatürk Kitaplığı Demirbaş No: NS1509.

⁴⁶ Çetindaş, s. 223.

Turgut Çeviker’in dergi hakkında verdiği bilgiler ise dergi künyesinde yer alan bilgiler ile sınırlıdır. Tek sayısını görebildiğini belirten Çeviker, dergi hakkında aktardığı bilgiler için Cemal Kutay’ı kaynak göstermiştir:

“Cuma akşamları” (3. sayıyla birlikte) “Çarşamba günleri, akşamleyin haftada bir defa yayımlanır”. 13.10.1874-1874. 1-5. sayı. Sahibi: Mehmet Arif Efendi. Yönetim Memuru: Lâtif Efendi. “Yönetim adresi: Vezir Caddesi, numara 46. İlanlar pek ucuz fiyatla basılır. Eğitim ve edebiyatla ilgili olan evrak parasız kabul edilir. Basımevi: Babıâli Caddesi numara 25. sayısı 40 paradır.” İstanbul. Orta boy. 2 sütun, 4 sayfa. Şarivari Medeniyet’in karikatürleri imzasızdır. Bu gazetenin bir sayısını görebildik. Yeterli bilgiden yoksun olduğumuz için Cemal Kutay’ın ayrıntılı yazısından yararlanıyoruz (...)”⁴⁷

Cemal Kutay, *Nelere Gülerlerdi* isimli kitabında *Şarivari Medeniyet* dergisinin beş sayı yayımlandığını ve “Şarivari”nin aslının Fransa’da III. Napolyon ile mücadele ettiği için çıkmasına müsaade edilmeyen bir dergi olduğu anlaşıncı Fransız Sefareti’nin müracaatı üzerine Hariciye Nezareti’nin “*ya adı değişsin, ya kapatılsın!*” talimatı ile yayınına son verildiğini belirtmektedir.⁴⁸ Bugün koleksiyonlarda *Şarivari Medeniyet* dergisinin ilk üç sayısı mevcuttur. Kutay’ın belirttiği gibi beş sayı çıkıp çıkmadığını teyit etmek zordur. Derginin üçüncü sayısından sonra gerek *Medeniyet* gazetesinde gerekse de dönemin diğer gazetelerinde *Şarivari Medeniyet* hakkında bir yazının bulunmaması derginin yayın hayatını üç sayıdan sonra sürdüremediğini düşündürmektedir.⁴⁹ Derginin kapanması konusunda ise Kutay’ın vermiş olduğu bilgiler tamamen yanlıştır. *Şarivari Medeniyet* dergisinin isim noktasında III. Napolyon’la mücadele eden Fransa’daki bir derginin ismi ile aynı olması üzerine Fransız Sefareti’nin başvurusu üzerine kapatılmasının tarihsel olarak imkanı bulunmamaktadır. Çünkü *Şarivari Medeniyet* dergisinin yayımlandığı tarihte yani 1874’te Fransa’da III. Napolyon’un tahttan indirilip III. Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ve de III. Napolyon’un ölümünün üzerinden neredeyse bir yıl geçmiştir. Tahttan indirilmiş ve ölmüş bir imparator ile “mücadele” eden bir derginin isminin kullanılmasından acaba hangi cumhuriyetin sefareti rahatsız olabilir? Cemal Kutay’ın verdiği bilgiler için “esin kaynağı”nın Osmanlı

⁴⁷ Çeviker, a.g.e., s. 127-128.

⁴⁸ Cemal Kutay, *Nelere Gülerlerdi*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 67.

⁴⁹ Ancak Kutay derginin dördüncü sayısının özel arşivinde bulunduğunu belirtmekte, beşinci sayıya dair bir bilgi vermektedir. Ancak kitabında derginin mizah anlayışına dair verdiği örnekler ilk üç sayıdandır.

Arşivi'nde yer alan bir evrak olduğu varsayımı ileri sürülebilir. 29 Aralık 1885 tarihli evraka göre Paris'te yayımlanan "Şarivari" mizah dergisi Osmanlı Devleti aleyhinde "muzır resim ve makalat" yayımladığı için "men-i ithal" edilmiş ancak Paris Sefiri Sait Paşa'nın derginin sahibinden Osmanlı Devleti aleyhinde yayın yapmayacağına dair resmi teminat almasına karşın aleyhte yayınlarına devam ettiği için tekrar yurda girişi yasaklanmıştır.⁵⁰

4 sayfaya 3 sütun tasarlanan *Şarivari Medeniyet* dergisi ilk sayısında haftada bir defa cuma günleri yayımlanacağını belirtmiştir. Ancak yayın periyodu ikinci sayısında çarşamba ve cumartesi günleri olmak üzere haftada ikiye çıkarılmıştır. Üçüncü sayısında ise tekrar haftada bir çarşamba günleri şeklinde düzenlenmiştir. İkinci ve üçüncü sayısında yönetim yeri olarak Vezir Caddesi numara 46, matbaa olarak da Bab-ı âli caddesi numara 25 adresi verilmiştir. Derginin idare memuru ise Lütü Efendi'dir.⁵¹ Derginin yıllık abone ücreti 1 Osmanlı Lirası, nüshası ise 40 paradır. Nüsha satış bedeli dönem mizah dergileri ile aynı olmasına karşın yıllık abone bedeli mevcut dergilerin taşra için belirledikleri bedelden bile yüksektir.⁵²

RESİM 5: *Şarivari Medeniyet* dergisi serlevhası, Sayı: 1, 13 Ramazan 1291 (24 Ekim 1874)

⁵⁰ BOA, HR.TH., Kutu: 60.Gömlek: 46. M-29.12.1885.

⁵¹ Çeviker'de bu bilgi yanlış tercüme sonucu "yönetim memuru Lâtif Efendi" şeklinde yer alır. Bkz. s.127-128. Selim Nüzhet Gerçek de derginin idare memurunun Lütü Efendi olduğunu belirtmektedir: "(...)Giritli Lütü Bey isminde de bir zat kendisiyle beraber çalışmış.(...)". Bkz. s.67-68.

⁵² 1 Osmanlı Lirası yaklaşık 5 mecdiye'ye tekabül etmektedir. Bu dönemde yıllık abone bedeli *Hayal*'in İstanbul için 3, taşralar için 4.5 mecdiye, *Lâtife*'nin İstanbul için 3, *Tiyatro*'nun İstanbul için 3 mecdiye şeklindedir. Taşralar için dergiler tarafından abonelik bedellerine posta ücreti de ilave edilir.

Şarivari Medeniyet, ilk sayısında yer verdiği “başlangıç” başlıklı yazıda amacını “şarivari yolunda” olmak şeklinde tanımlamış ve içeriğinin “(...)gazetemiz sair şarivariler yani Hayal Tiyatro Letâif ve Lâtife gibi dırıltı ve zırıltı olmayacağı(...)”⁵³nı belirtmiştir. Bu “iddialı” çıkışa ilk cevap veren Lâtife dergisi olmuştur:

“medeniyet gazetesinin şarivarisinin neşr olunmaya başladığını işittiğimizden birinci nüshasını celble mütalaa eyledik vakıa tenâsüb endam ve kıyafetine ve gerek resimleriyle münderecatının letafetine hiç diyecek olmadığı cihetle yalnız vâdî-i tebrikte işbu iki beyiti îrad ve iktifâ eyledik

medeniyet şarivarisini tebrik ederiz
yüzünü çaylağa taklit ile kuzgunlaşmış
bir elinde sıpası var bir elinde sopası
doğrusu sîretine sureti uygunlaşmış”⁵⁴

Lâtife dergisi Şarivari Medeniyet dergisini karşılama yazısında eleştirisini derginin serlevhası üzerinden ortaya koymuştur. Serlevhadaki resimden hareketle derginin sahibi Mehmet Arif’in karakteri (sîreti) ile simsiyah (kuzgunlaşmış) çaylak imgesi arasında ilişki kurulmuştur. Şarivari Medeniyet dergisini hoş karşılamayan bir diğer dergi de Hayal’dır:

“- aman karagöz! medeniyet gazetesini cuma günü şarivari diye bir şey çıkarmış gördün mü?

- evet gördüm neden sordun?
- canım sanki okudun mu neden bahs ediyor demek isterim
- okudum ama bir şey anlayamadım
- anlaşılmaz şey olur mu? ne yazmış?
- başına başlangıç yazmış
- işte iyi ya başlangıçta ne diyor?
- her şeyde bir başlangıç olduğu gibi biz de başlangıç yazmayı murad ettik ve yazdık diyor.

(...)- hem şimdi ciddi gazetelerin eğlence namıyla birer de yoldağı olmak modadır haberin yok mu? (...)

(...)- ayrıca eğlence çıkarmaya muvaffak olamayanlar gazetelerinin bir miktar mahallini eğlenceye hasr ediyorlar(...)”⁵⁵

⁵³ “Başlangıç”, Şarivari Medeniyet, Sayı:1, 13 Ramazan 1291 (24 Ekim 1874), s.1. İ.İ.B. Atatürk Kitaplığı Demirbaş No:

⁵⁴ Lâtife, Sayı:19, 14 Teşrinievvel 1290 (26 Ekim 1874), s.2-3. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Yer No: 0237/1

⁵⁵ Hayal, Sayı: 111, 16 Teşrinievvel 1290 (28 Ekim 1874), s.1.

Hayal'in eleştirisinin *Lâtife*'ye oranla daha naif olduğu söylenebilir. Mizah yapmayı ya da mizah dergisi çıkarmayı bir yetenek olarak kabul eden *Hayal*'e göre *Şarivari Medeniyet* de benzer bir yeteneksizliğin ürünüdür ki satır arasında yine Mehmet Arif'e gönderme yapılmaktadır.

Şarivari Medeniyet dergisinin mevcut üç sayısı incelendiğinde içerik hususunda bir mizah dergisinden çok günlük bir gazete çizgisi izlediği görülmektedir. Derginin birinci ve ikinci sayılarının içeriği daha çok köşe yazısı mahiyetindedir. Birinci sayıda medeni toplum ile bedevi toplumun kıyaslandığı “medeniyet ve bedeviyet” başlıklı yazı, ikinci sayıda yer alan dil kullanımının ve tiyatronun önemini anlatan “*lisan*” başlıklı yazı ve aynı sayıda yer alan gazetecilik mesleği üzerine kaleme alınmış “*mübâdele ve mukâbele*” başlıklı yazılar bu duruma örnek verilebilir. Birinci sayıda mizah noktasında dikkat çeken tek yazı “*bir tercüme-i hal*” başlıklı yazıdır:

“takrîben bin sekiz yüz yirmi dört tarihinde Sulukule civarında anası karnından dünyaya bir ayı yavrusu gelivermiş (...) küçükler büyür mesel-i meşhurunca gel zaman git zaman ayı yavrusu büyüyerek semen peyda etmiş (...) bu ayıyı meraklı bir zat mahsusa gidip gördükte bir muhabbet-i pederane hasıl etmekle derhal maiyetine alarak bir müddet sonra li-eclî'l-tahsil İtalyanın Napoli şehrine kadar götürür (...) ayının hamisi ticaret sevdasına düşerek (kehle) toplayıp satmaya girişir ve ayısını da bu vechle kehle toplamaya memur eder ancak ayı kehlelerin irisini ufağını fark edemeyip rast geldiği beyaz siyah büyük küçük kehlelerin cümlesini toplar (...) kehlelerin kıymeti artar! Ayının efendisi ise bu halden yani kehlelerin kıymetlenmesinden canı sıkılarak ayısına müracaatla (...) kehlelerin karma karışık bir surette ayda toplanmış olduğunu görüp fena halde hiddet eder (...) ayı da (...) dayanamayarak başını alır gider gider gider nihayet Samatyada bir balıkçının hizmetini görmeyi deruhte eder(...) balıkçıya da hilâf-ı merzîsi ihanette bulunduğundan oradan dahi kovulur. Şurasını dersek doğru söz söylemiş oluruz ki mebhûsün-anh olan ayı ayı deyip de geçilecek ayı değildir. İstîdadı bir raddededir ki hâti bir iki gazete veya gazeteci hizmetinde de bulunur doğrusu ya azametli istîdadlı ayıdır. Bakalım ki bundan sonra istîdad-ı kesbîsi kendisini ne hizmette bulunduracaktır.”⁵⁶

⁵⁶ “Bir tercüme-i hal”, *Şarivari Medeniyet*, Sayı:1, 13 Ramazan 1291 (24 Ekim 1874), s.2-3.

Derginin üçüncü sayısı ise içerik noktasında dönemin mizah dergileri ile kıyaslandığında mizah dergisi formatına daha yakındır.⁵⁷ Bu sayıda yer alan yaklaşık üç sayfalık sattığı malın parasını müşterisi hanım efendinin evine yaptığı 19 sefer sonunda alan kumaş satıcısının hikâyesini anlatan “pusula komedyası” başlıklı tiyatro oyunu ve “şuûnat” başlıklı mizahi kısa haberler mizah ürünü olarak kabul edilebilir:

“posta maddesiçün ceride-i havadisle şark beyinde bir düello vuku bulacağı ve bu düelloda şark tarafından basiret şahid olacaksa da ceride-i havadise şahid olacak kimse bulunamadığı mesmûdur.

Efendi kısmının bazen gözü kör olması lazım olduğu gibi hizmetkarların da bazı defa kulakları sağır olmalıdır.

Bir zat bir herifin frenkler niçin suya şarap karıştırıyorlar diye sualine tufanda boğulan insanların kokusu gelmesin için cevabını vermiş”⁵⁸

Bu noktada yukarıda örnekleri yer alan “şuûnat” başlıklı kısa haberlere bir parantez açmak gereklidir. Cemal Kutay, Şarivari Medeniyet dergisinin mizah anlayışını göstermek için bu kısımdan şöyle bir alıntı yapmıştır:

“ŞARİVARİ’nin “küçük haberler” kısmında şöyle bir NOT var: “Bunlar küçük haberlerdir amma, dertleri büyüktür!

Ve, işte birisi: ‘İstanbul’da bulunan dilencilerin şehir içinde nerede çalışacaklarını kendi aralarında kararlaştıracakları öğrenilmiştir. İkinci mesele olarak da taşradan gelen acemi dilenciler mesleğin inceliklerini bilmediklerinden ağılama, sızlama, yalan yere sakatlık ve saire gibi meslek sırlarının haysiyetini payimal ediyorlarmış. Bu sebeple kurulacak cemiyetin taşraya usta dilenciler göndererek oradakileri yetiştireceği ve bu suretle mesleklerinin haysiyetini muhafaza edecekleri haber alınmıştır. Öteki mesleklerle nümune-i imtisal olmasını arzu ederiz.”⁵⁹

Cemal Kutay’ın alıntısı Şarivari Medeniyet dergisinde şu şekilde yer almaktadır: “İstanbulda bulunan dilencilerin yakında bir cemiyet teşkil edip sanatlarının tâtîm-i esbabının istihsaline

⁵⁷ Dergi içeriğinin niteliği noktasındaki tespitlerin ilanlara ayrılmış dördüncü sayfaların dışında kalan ilk üç sayfa üzerinden yapıldığı dikkate alınmalıdır.

⁵⁸ “Şuûnat”, Şarivari Medeniyet, Sayı:3, 9 Şevval 1291 (19 Kasım 1874), s.1.

⁵⁹ Kutay, a.g.e., s.68-69.

çalışacakları rivayet olunuyor."⁶⁰ İki metin arasındaki fark düşündürücüdür.⁶¹

Şarivari Medeniyet dergisinin içeriğinin mizah dergisi çizgisinde olmadığı, dönemin mizah dergileri tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin *Lâtife* dergisi durumu; "*medeniyet şarivarisini mütalaa edenler hiç gülmüyorlar*"⁶² ifadesi ile aktarmıştır. İki derginin rakip olmaları göz önüne alındığında *Lâtife*'nin bu ifadesinin rekabetin sonucu olduğu düşünülebilir; ancak 25. sayısında *Lâtife* okuyuculardan konuyla ilgili "imzalı" mektup geldiğinden bahsetmektedir:

*"medeniyet gazetesinin şarivarisini alanlar nâdim ve geriye iade etmek efkârında bulunduklarından ve fakat paralarının nereden alınacağını bilemediklerinden bahisle gazete-i mezkure hitaben birçok imzalı bir varaka aldık (...) eğer inanmaz ise gelecek nüshamızda varakayı aynen tab' ederiz."*⁶³

Lâtife dergisi sonraki sayılarında böyle bir varaka yayımlamamıştır; ancak *Şarivari Medeniyet* dergisinin içeriğinin mizahi anlamda yeterli olmadığına ilişkin görüşünde haklılık payı bulunmaktadır. Buna karşın *Şarivari Medeniyet* dergisinin bir mizah dergisi olarak öne çıkan unsuru karikatürleridir. Mevcut olan üç sayıda toplam 9 karikatür yer almaktadır. Çağdaşları olan *Hayal* ve *Lâtife* ile kıyaslandığında *Şarivari Medeniyet* dergisinin karikatürleri teknik açıdan daha iyidir. Büyük ihtimalle batılı gazete ve dergilerden alınarak lejantın değiştirilmesi ile "adapte"⁶⁴ edilen bu karikatürler derginin tasarımı ile bütünlük halindedir ve görselliği de güçlüdür.

⁶⁰ "Şuûnat", *Şarivari Medeniyet*, Sayı:3, 9 Şevval 1291 (19 Kasım 1874), s.1.

⁶¹ Cemal Kutay'ın "mizah yeteneği" ile ilgili faydalı bir çalışma için bkz. Hamdi Özdiş, "Cemal Kutay ve Osmanlı Mizahı", *Kebikeç*, Sayı:17, 2004, s.27-40.

⁶² "Telgraf", *Lâtife*, Sayı: 21, 21 Teşrinievvel 1290 (2 Kasım 1874), s.4.

⁶³ *Lâtife*, Sayı: 25, 23 Şevval 1291 (3 Aralık 1874), s.2.

⁶⁴ Karikatür yayınlamakta "adaptasyon" usulü Osmanlı mizahı içerisinde yaygın kullanılan bir üsluptur. Bu konuyla ilgili yapılmış iyi bir çalışma için bkz. Hamdi Özdiş, "Osmanlı Mizah Basınının İntihalle İmtihanı: Punch or The London Charivari'den "Adaptasyonlar", *Kebikeç*, Sayı:39, 2015, ss.423-442.

Tanzimat Mizahının “Şarivari”Leri: Şarivari Ya Da İbretnüma-Yı Âlem (1871) Ve Şarivari Medeniyet (1874) Mizah Dergileri

RESİM 6: Şarivari Medeniyet Sayı:1, s.1.

RESİM 7: Şarivari Medeniyet, Sayı:2, s.4.

Dergide yer alan iki karikatür ise dikkat çekicidir. Birinci sayının 4. sayfasında yer alan karikatürde elinde gazete tutan insan başlı bir ayı teşhir edilmektedir.

RESİM 8: “inanmazsan gir de bak hele gel ayıya bak.....” Şarivari Medeniyet, Sayı: 1, 13 Ramazan 1291 (24 Ekim 1874), s.4.

Bu karikatür derginin aynı sayısında çeşitli işlerle uğraşıp başarılı olamamış bir ayının hikâyesinin anlatıldığı “bir tercüme-i hal” başlıklı yazı ile uyumludur. Burada ayı bedeni üzerine oturtulmuş kafa, *Hayal* dergisinin sahibi Teodor Kasap’a aittir. *Hayal* dergisinin 91. sayısında Karagöz’ün gazeteciliği bırakıp ayıcılığa başlayacağını konu edinen Karagöz-Hacivad muhaveresine⁶⁵ atfen *Şarivari Medeniyet* dergisi bu karikatürü yayımlamıştır.⁶⁶ “bir tercüme-i hal” başlıklı yazıda bahsedilen ayının “bir meraklı zat” tarafından İtalya’nın Napoli şehrine götürülmesi hikâyesi de Teodor Kasap’ın hayat hikâyesindeki Kırım savaşı’ndan dönen Alexandre Dumas Père’in kuzeni tarafından Paris’e götürülme⁶⁷ detayı ile örtüşmektedir.

RESİM 9: “mürettipler muharrirler oltacılar açıcılar daha sair beni arayanlar. benim ömrüme dua ettiniz de bu günümü de gördünüz mü”. *Şarivari Medeniyet*, Sayı: 2, 5 Şevval 1291 (15 Kasım 1874), s.2.

Dikkat çekici bir diğer karikatür ise derginin ikinci sayısında yer alır. Cenaze merasimi izlenimi veren karikatürün üst kısmında “hülâsa-i kalam bu son sefer ves-selam” ibaresi yer almaktadır.

⁶⁵ Bkz. *Hayal*, Sayı: 91, 7 Ağustos 1290 (19 Ağustos 1874), s.1.

⁶⁶ Bu bilgi Lâtfiye dergisinde de yer almaktadır: “hayal gazetesinin ayıcılığını medeniyet şarivarisi ilk nüshasında taklit ederek insan başlı bir ayı resmi göstermiş(...)”. Bkz. Lâtfiye, Sayı: 19, 14 Teşrinievvel 1290 (26 Ekim 1874), s.3.

⁶⁷ Turgut Kut, “Teodor Kasap”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, Yıl: 2011, s.473.

Karikatürün barındırdığı unsurlar incelendiğinde elinde gazete tutan boynu zincirli şahsın bir gazete sahibi olduğu ve gazetesinin kapanması sebebiyle bir cenaze merasimi düzenlendiği anlaşılmaktadır. Cemal Kutay’a göre boynunda zincir ile yatan bu kişi Teodor Kasap’tır.⁶⁸ Ancak karikatürün yayımlandığı dönemde *Hayal* dergisine verilmiş bir kapatma cezası bulunmamaktadır. Bu kişinin kimliğine ilişkin bilgi *Lâtife* dergisinde bulunmaktadır:

“(...) hani medeniyet şarivarisi geçen gün bir cenaze resmi yapmamış mıydı

- evet yapmıştı

- iyi o ne idi bildin mi

- hûlasatü'l efkâr gazetesi değil midir

- işte öyle işte öyle (...)”⁶⁹

Karikatürde cenazesi kaldırılan *Hûlasatü'l Efkâr* gazetesi sahibi Antuvan’dır ki *Hûlasatü'l Efkâr*’ın 1 ay kapatma cezası aldığı bilgisi *Hayal*’in 125. sayısında yer almaktadır.⁷⁰

Mehmet Arif tarafından yayımlanan *Şarivari Medeniyet* dergisinin ne sebeple yayınına son verdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yayımlanmış üç sayısı ile Tanzimat mizahı döneminde kısa süreli yayımlanmış bir mizah dergisi olmasının yanı sıra tasarım/mizanpaj noktasında dikkat çekici bir periyodiktir.

3.1. “Şarivari”li Medeniyet

Şarivari Medeniyet dergisinde “şarivari” kavramı, dergi ismi olarak kullanımının dışında çok fazla yer almamaktadır. Mevcut üç sayı içerisinde birinci sayıda yer alan “başlangıç” başlıklı yazıda kullanılan kavram, *İbretnüma-yı Âlem* dergisinde olduğu gibi hem “mizah” olgusunu niteler şekilde hem de mizah dergisi anlamında kullanılmıştır. Yazıda dergi kendisini “şarivari yolunda çıkacak” bir gazete olarak tanımlayarak niteliğinin mizah olduğunu ortaya koymuştur. Aynı yazıda yer alan *Hayal*, *Tiyatro*, *Letâif* ve *Latife* gibi dergilerden “sair şarivariler” şeklinde bahsetmesi ise kavramın aynı zamanda mizah dergisi anlamında kullanıldığını da göstermektedir. Bu kullanıma bir başka örnek ise derginin yayımlanmasına ilişkin *Medeniyet* gazetesinde yer alan ilandaki “şarivari nüshası” ibaresidir. *Şarivari Medeniyet* dergisinin kavramı ağırlıklı olarak “mizah dergisi” şeklinde kullandığını söylemek mümkündür. Bu tarz bir kullanım

⁶⁸ Kutay, s.46.

⁶⁹ “Muhavere”, *Lâtife*, Sayı: 25, 23 Şevval 1291 (3 Aralık 1874), s. 2.

⁷⁰ Bkz. *Hayal*, Sayı:125, 4 Kanunievvel 1290 (16 Aralık 1874), s.3.

Şarivari Medeniyet dergisine özgü olmadığı, dönemin mizah dergilerinden *Hayal*'de yer alan Hacivat-Karagöz muhaveresinden anlaşılmaktadır:

"- (...) baksana hacivad! Bu yolda eğlence yazan gazetelere Fransızca ne tabir ederler

- karagöz ben onu bilmiştim ama unuttum (...)

- (...) ben sana Fransızca gülünç gazeteye ne derler diyorum(...)

- dur karagöz! Şariva...

- ben buldum be! Şarivari.

- ha şarivari. Onu demek istersin? (...)"⁷¹

Hayal dergisindeki kullanım şekline bakarak "şarivari" kelimesinin dönem mizah dergileri tarafından tematik bir yayın olan "mizah dergisi"ni tanımlamak için kullanılan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Toplumsal bir denetim mekanizmasını imleyen "charivari" kavramı, Türkçe'de "şarivari" formuna dönüşmüş ve "mizah" ile mizahın uygulama alanı olarak "mizah dergisi" olgularını ifade etmek üzere kullanım alanı bulmuştur. Anlamsal olarak birbirlerinden farklılaşmış iki kavram olarak görünse de "charivari" ile "şarivari" kavramları ortak bir olguyu paylaşmaktadırlar. Bu ortak payda en genel "islah etme/hizaya getirme" şeklinde izah edilebilir. Toplumsal yapıyı oluşturan değer, yargı, norm vb. ihlal edildiği noktada yapının tekrar eski haline getirilmesi bunun yanı sıra sürdürülebilmesi ve denetlenmesinde ortaya çıkan "charivari" ile Türkçe mizah dergilerinin "mizah" kavramına yüklediği anlamın örtüşmesi bu iki kavramı aynı paydada buluşturmaktadır. "Şarivari" kavramının Türkçe'ye "mizah dergisi" olgusu üzerinden girmesinde ve kabul görmesinde kuşkusuz *Le Charivari* dergisinin de etkisi büyüktür.

1871 yılında yayımlanan *İbretnüma-yı Âlem* ile 1874 yılında yayımlanan *Şarivari Medeniyet* dergilerinde kavramın "mizah" olgusundan "mizah dergisi" olgusuna doğru bir değişim geçirdiği görülmektedir. Bu değişimin altındaki temel etken olarak *Le Charivari* dergisi kabul edilebilir. Başka bir ifade ile mizah-sürelî yayın ilişkisi *İbretnüma-yı Âlem* ve *Şarivari Medeniyet* tarafından *Le Charivari* üzerinden kurulmuş ve kavramsallaştırılmıştır. Bu kavramsallaştırma *Le Charivari* dergisinin Türkçe mizah dergilerini etkisi altına almasının önemli bir göstergesidir.

⁷¹ *Hayal*, Sayı:48, 23 Mart 1290 (4 Nisan 1874), s.1.

Türk Basın Tarihi literatüründe yer alan 1871 yılında yayımlanmış *Şarivari* isimli derginin aslında *İbretnüma-yı Âlem* dergisi olduğu aşikârdır. Ancak bu isimli başka bir derginin yayımlanmadığını net bir şekilde söylemek zordur. İsmi *Şarivari* olmadığı halde *İbretnüma-yı Âlem* dergisini önemli kılan unsur ise Fransızca “charivari” kavramını mizah dergiciliği ile birleştirme çabasıdır. Türk Karikatür Tarihi açısından da önemli bir dergidir *İbretnüma-yı Âlem*. İkinci sayısında yayımlanan karikatür ile dergi Türkçe mizah dergileri içerisinde karikatür yayımlamış ilk dergi unvanını hak etmektedir. Yayımlanan bu karikatürün “çocuksu” tekniği dikkate alındığında yerli üretim bir karikatür olduğu ve “adaptasyon” olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum dergiyi ve karikatürü daha da önemli hale getiren başka bir unsurdur.

1870-1877 yılları arasında ismi içerisinde “şarivari” kelimesine yer veren tek dergi *Şarivari Medeniyet*’tir. Mehmet Arif’in yayımladığı *Şarivari Medeniyet* dergisi görsel anlamda çağdaşları arasında öne çıkmaktadır. Bu unsur şüphesiz ki Mehmet Arif’in “resimli neşriyat” konusundaki deneyiminin bir sonucudur. Özellikle yayımladığı karikatürleri dergi mizanpajı ile birleştirmesi önemlidir.

Gerek *Şarivari Medeniyet* dergisi gerek *İbretnüma-yı Âlem* dergisi Türk Basın Tarihi literatüründe hakkında sınırlı bilginin bulunduğu mizah dergileridir. Her ne kadar çok kısa yayın hayatları olsa da bu iki dergi Türk Mizah Tarihi’ne zenginlik katan dergilerdir.

KAYNAKLAR

AND, Metin, (1970), “Eski İstanbul’da Fransız Sahnesi”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, ss. 77-102.

BLUM, Andre, (1917) “La Caricature Politique en France sous la Seconde Republique”, *La Revolution de 1848 et les revolutions du XIXe Siecle*, Tome 13, Numero 74, 1917,ss. 203-215.

BOA, HR.TH., Kutu: 60.Gömlek: 46. M-29.12.1885.

BURKE, Peter, (1996), *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, (çev.) Göktuğ Aksan, İmge Kitabevi, Ankara.

CHAMPFLEURY, (1885), *Histoire de la caricature moderne*, Paris.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, (1962), *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul.

ÇETİNDAS, Dilek, (2018), “Cumhuriyet Öncesi Mizah Dergileri”, *Gölmek*, (ed.) Emine Gürsoy Naskali, Libra Yayınları, İstanbul, ss. 211-275.

ÇEVİKER, Turgut, (1986), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul.

DU CAMP, Maxime, (1877), *Les Ancêtres De La Commune Lattentat Fieschi*, Paris.

FORBES, Amy Weise, (2010), *The Satire and the Rise of Republicanism in France, 1830-1840*, Lexington, New York.

FREELS, Jeffrey W. (2005), *Cartoons, Politics, And The Fourth Estate: The Emergence Of Visual Media in Nineteenth-Century Great Britain, United State, And France*, The University of Texas at Arlington, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), USA.

GERÇEK, Selim Nüzhet, (1931), *Türk Gazeteciliği*, Matbuat Cemiyeti (Devlet Matbaası), İstanbul.

Hayal, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0092/2.

İBAR, Gazanfer, (2017), *Şa Şa Şa'dan Çapkın Kıza: Müstesna Yayınlar*, Doğan Kitap, İstanbul.

İbretnüma-yı Âlem, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0145.

İNUĞUR, M. Nuri, (2005), *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul.

JEANNENEY, Jean-Noel, (2006), *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, (çev.) Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KERR, David S. (2000), *Caricature and French Political Culture:1830-1848*, Oxford Üniverstiy Press, Oxford.

KOCH, Ursula E. (1990), "Der Krieg und seine Folgen im Spiegel der politisch-satirischen Tageszeitung Le Charivari", *Pariser Historische Studien*, Bd.29, 1990, ss. 480-493.

KUT, Turgut, (2011), Teodor Kasap, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, ss. 473-475.

KUTAY, Cemal, (1998), *Nelere Gülerlerdi*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.

LANGBEIN, Julia, (2014), *Salon Caricature in Second Empire Paris*, The University of Chicago, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Chicago-Illinois, USA.

Lâtife, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Yer No: 0237/1

Medeniyet, İ.İ.B. Atatürk Kitaplığı Demirbaş No: NS1509.

MİLDANOĞLU, Zakarya, (2004), *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*, Aras Yayıncılık, İstanbul.

NAZÎMÂ, Ali, Faik Reşad, (2005), *Mükemmel Osmanlı Lügati*, (haz.) Neşat Birinci...(ve başk) Türk Dil Kurumu, Ankara.

ÖZDEM, Ragıp, (1999), "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz", *Tanzimat II*, MEB Yayınları, İstanbul, ss. 897-931.

ÖZDİŞ, Hamdi, (2004), “Cemal Kutay ve Osmanlı Mizahı”, *Kebikeç*, Sayı:17, ss.27-40.

ÖZDİŞ, Hamdi, (2015), “Osmanlı Mizah Basınının İntihalle İmtihani: Punch or The London Charivari’den “Adaptasyonlar”, *Kebikeç*, Sayı:39, ss.423-442.

PAGEAU, François V. (2013), *On the streets and in the book: text, subtext and context in Lyon’s Chevauchée de l’asne, 1566*, University of Alberta, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Canada.

SAİD BEY, (1307), *Sefirler ve Şehbenderler*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, (1288), Darü’t-Tıbaatü’l-Amire, İstanbul.

SAMİ, Şemsettin, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

STEPANYAN, Hasmik A. (2005), *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, Turkuaz Yayınları, İstanbul.

SÜREYYA, Mehmed, (1996), *Sicill-i Osmanî*, (yay. haz.) Nuri Akbayan, (eski yazıdan akt.) Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şarivari Medeniyet, İ.İ.B. Atatürk Kitaplığı Demirbaş No: NS 2183.

TEXIER, Edmond, (1850), *Biographie Des Journalistes*, Paris.

TOPUZ, Hıfzı, (2003), *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

YAZICI, Nesimi, (2000), “İbret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, ss.368-370.

ÜÇ EFENDİLERİN NANKİNG ve DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ MÜCADELELERİ

Emin KIRKIL*
Tekin TUNCER**

ÖZ

Üç Efendiler, Doğu Türkistan milli mücadele hayatının önemli şahsiyetleridir. Bu kişiler uzun yıllar vatanlarından uzakta Doğu Türkistan davası için mücadele etmiştir. Milliyetçi bir çizgi izleyen bu kişiler Çinli valiler tarafından engellenmiş ve vatanlarına girmelerine izin verilmemiştir. Ancak mücadele önderleri olan Üç Efendiler, davanın sadece vatan topraklarında yapılmayacağını bunu her yerde olabileceğini göstermiş örnek kişilerdir. Bu doğrultuda Nanking'de başlayan mücadele hayatları, Doğu Türkistan'da devam etmiş ve nihayetinde bir kısmı anavatan topraklarını tamamen terk ederek göç etmek zorunda kalmışlardır. Üç Efendilerin Çin'de ve Doğu Türkistan'da yaptığı mücadelelerini biz de bu yazımızla ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Mücadele, Üç Efendi, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Mesut Sabri Baykozi, Komünist, Göç.

THE STRUGGLES OF THREE MASTERS IN NANKING AND EAST TURKESTAN ABSTRACT

Three Masters are important figures of the national struggle of East Turkestan. These people fought for the cause of their homeland, East Turkestan, far many years. These people, who embraced a nationalist worldview, were burdened by the Chinese governors and expelled from their homeland. However, the leaders of this movement, The Three Masters are the pacemakers who proved that the fight can be fought not only within the national borders. Within this context their struggle began in Nanking, continued in East Turkestan and at some point some of them were forced to migrate and to leave their Motherland for good. Therefore this paper aims to reveal the struggles of the Three Masters in the East Turkestan and in China.

Key Words: East Turkestan, Fight, Three Master, Mehmet Emin Bugra, Isa Yusuf Alptekin, Communist, Migration.

*Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü, emin.kirkil@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9753-2120

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, tekintuncer@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3985-8341

İSA YUSUF ALPTEKİN VE ARKADAŞLARININ NANKİNG ve DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ MÜCADELELERİ

Milliyetçi Çin Partisi, Ocak 1924'te sınırları dâhilinde yaşayan halkları kapsayacak bir genelge yayınlamıştır. Bu genelgeye göre Çin hudutları içinde yaşayan milletlerin kendi mukadderatlarını belirlemesine yönelik bazı hakların verilmesi kararı alınmıştır. Bu genelge yayınlanmış olmasına rağmen, Umumi valilerin yönetimi altında bulunan Doğu Türkistan'da uygulamaya konulmamıştır. Doğu Türkistan'da yaşayan halk ise bu iki yüzölçümü siyaset karşısında 1931 yılında Kumul Ayaklanması ile tepkilerini ortaya koyarak kendi geleceklerini belirlemek istemişlerdir. Ancak isyanın başlamasından kısa bir süre sonra kendi çıkarlarının da zedeleneceğini hisseden Rusya'nın da verdiği destekle Çin yönetimi Kumul Ayaklanmasını bastırmıştır. Bu durum karşısında bir şeyler yapılması gerektiğini düşünen Doğu Türkistanlı milliyetçi aydınlar, Çin'in sadece ayaklanmaları bastırarak bu sorunu halledemeyeceğini dile getirmeye başlamışlardır. Doğu Türkistan'da isyanları önlemenin yolunun Milliyetçi Çin Partisi'nin programında yer alan, her milletin kendi geleceğini tayin etme vaadini yerine getirilmesinden geçtiğini dillendirmeye başlamışlardır. Buna rağmen dönemin Doğu Türkistan Valisi Chin Shu-ren, isyanı önlemek ve hâkimiyetini sağlamak için Ruslarla gizlice anlaşınca, Ekim 1932'de İsa Yusuf Alptekin, o dönem Çin'in başkenti olan Nanking'e gitmiştir¹.

İsa Yusuf Alptekin'in amacı Milliyetçi Çin Partisi'nin programında yer alan vaadi doğrultusunda Doğu Türkistan'a muhtariyet verilmesini sağlamak ve genel valinin Ruslarla imzaladığı antlaşmayı feshettirmektir. Bu yolla Rusya'nın Doğu Türkistan'ı istila etmesini önlemek istemiştir. İsa Yusuf Alptekin, bu fikrini Milliyetçi Çin Partisi Lideri Chan Kai-şek başta olmak üzere devlet adamlarına anlatmıştır. Bu görüşmelerinde, halk üzerinde uygulanan baskı ve kötü yönetimin Kumul Ayaklanmasına neden olduğunu, Çinli genel valinin isyanı bastırmak için Ruslarla anlaştığını ve Rusların Doğu Türkistan'a müdahale eder duruma geldiğini iletmiştir. Genel valinin Ruslarla yaptığı antlaşmanın Ruslara geniş imtiyazlar verdiğini ve

¹ İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin-1*, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, Haz. Ömer Kul, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s.218-228; Forbes, bu gidiş tarihini Ağustos 1932 olarak belirtmektedir. Andrew D.W. Forbes, *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*, Çev. Enver Can, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, Münih 1990, s.447.

bunun Doğu Türkistan'da bir Rus hâkimiyetine² neden olacağını söyleyerek, bunu önlemek için Doğu Türkistan'a ilk etapta muhtariyet verilmesini savunmasına rağmen Doğu Türkistan'da olup bitenlerden habersiz Çin yönetimi, İsa Yusuf Alptekin ve Mesur Sabri Baykozi'nin bu talebini kabul etmemiştir³.

İsa Yusuf Alptekin'in Rusya'yı doğrudan karşısına alan bir politika içine girmesi sebebiyle Kumul Ayaklanmasının bastırılması sonrası yönetimi ele geçiren Rus varlığı, İsa Yusuf Alptekin'in uzun yıllar Doğu Türkistan'a girememesine neden olmuştur. Ancak bu dönemde de boş durmayan İsa Yusuf Alptekin ve dava arkadaşları “Türkistan Avazı”, “Tiyanşan” ve “Altay” isimli Çince ve Türkçe neşriyatlar çıkartarak, Doğu Türkistan davasına hizmet etmeye devam etmiştir⁴.

İsa Yusuf Alptekin'in bu mücadelesine daha sonra Mesut Sabri Baykozi ve Mehmet Emin Buğra'da katılmışlardır⁵. Türkiye'de tıp eğitimi alan Mesut Sabri Baykozi İli'nin Rus kontrolüne geçmesi sonrasında 1934 yılında Hindistan üzerinden Çin'e ulaşmıştır. Hoten Ayaklanmasının önderi olan Mehmet Emin Buğra, 1934 yılında ilk önce Afganistan'a daha sonra ise 1942 yılında Çin'e giderek Doğu Türkistan davası noktasında Çin'in merkezinde mücadelelerine devam etmiştir. “Üç Efendiler”⁶ olarak adlandırılan bu kişiler, Çin'in ilk anayasa çalışmaları dönemde, Doğu Türkistan'a muhtariyet verilmesi ve bölgenin Sinkiang yerine Doğu Türkistan olarak resmen

² Sheng Shih-tsai artık ülkeyi Sovyet müsteşarlar ve polisleri kontrolünde yönetmiştir. A. A. Whiting, *Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49*, Sinkiang: Pawn or Pivot, Haz. A. S. Whiting-Sheng Shih-ts'ai, Michigan UP, East Lansing 1958, s.69.

³ Alptekin, *a.g.e.*, s.282.

⁴ Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu, Güven Basımevi*, İstanbul 1952, s.55; Alptekin, *a.g.e.*, s.262-263. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, neşriyat hayatının önemini bildikleri için Türkiye'ye geldikten sonra da devam ettirmişlerdir. Bu doğrultuda 1953 yılında “Türkistan” dergisini, 1954 yılında ise “Türkistan Sesi” dergisini çıkartmışlardır. Bkz. Tekin Tuncer, “Mehmet Emin Buğra'nın Mektuplarında Türkistan Sesi Dergisinin Çıkartılması Süreci”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. 17/2, Kış 2017, s. 52.

⁵ Buğra, *a.g.e.*, s.55; Abdullah Bakır, *Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.67; Alptekin, *a.g.e.*, s.427; Forbes, *a.g.e.*, s.459-460.

⁶ Hızırбек Gayretullah, “Üç Efendi” tabirini kabul etmeyerek bunların içine Canımhan Hacı'nın da alınıp “Dört Efendiler” denilmesini savunmuştur. Hızırбек Gayretullah, *Uzaklara Balam*, Toker Yayınları, İstanbul 2009, s.71; Ancak bu tabire başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız gibi görüştüğümüz Uygur ve Kazak asıllı insanlarda bu tabiri kabul etmemişlerdir.

adlandırılması için tüm gayretleri ile mücadele etmelerine rağmen bu isteklerini kabul ettirememişlerdir⁷.

İsa Yusuf Bey'in 1932, Mesut Sabri Baykozi'nin 1934, Mehmet Emin Buğra'nın 1942 yıllarında Çin'de yapmaya başladıkları çalışmalar, 1945 yılına kadar sürmüştür. 1945 yılına kadar Rus tehdidi ve Çin'in bu üç milliyetçinin Doğu Türkistan'a gitmelerini engellemeleri sebebiyle burada kaldıktan sonra İli İhtilâli sonrası Doğu Türkistan'daki yumuşama bu üç liderin yeniden anavatanlarına dönmesinin yolunu açmıştır⁸. Memleketlerine dönmeleri sonrasında halkın derin sevgisi ile karşılaşan bu üç lider, Çin'in merkezinde yürüttükleri davalarını bu defa da anavatanlarında sürdürme şansı elde etmişlerdir. Bu doğrultuda halkı bilinçlendirmek ve milli bilinci canlı tutmak için Temmuz 1946 yılında müdürlüğünü İsa Yusuf Alptekin'in, başyazarlığını Mehmet Emin Buğra'nın yaptığı Altay Neşriyat Evi açılmıştır⁹. Bu neşriyat evinin açılması, o dönemin şartları içinde hem çok zor hem de büyük bir olaydır. Halkın fikir ve kültür olarak canlı tutulmasının yanında Rus ve Çin karşıtı bir politika izleyerek milliyetçi bir çizgide yayın yapmak o dönemin şartlarında çok zor olmasına rağmen bunu göze alarak yayın hayatlarını devam ettirmişlerdir. Yine bu dönemin sıkıntılarından bir diğeri de halkın kendi içinde de parçalanmış olmasıdır. Halkın içinde Çin taraftarları olduğu gibi Rus taraftarları da vardır. İsa Yusuf Alptekin ve arkadaşlarının bu ikisini de reddeden bir politika içinde olmaları, işlerini biraz daha zor hale getirmiştir. Çin ve Rusya ile mücadele etmek çok zor bir durum iken Türklerin içinde Çin ve Rus sempatzanı kişilerin olması aynı kandan ve soydan olanlarla da mücadeleyi gerektirmiştir ki bu çok zor bir durum oluşturmıştır.

⁷ Bakır, *a.g.e.*, s.67-72; Hacı Yakup Anat, *Hayatım ve Mücadelem*, Haz. Soner Yalçın, Özkan Matbaacılık, Ankara 2003, s.46-48; Tekin Tuncer, *1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2015, s.155-156.

⁸ Alptekin, *a.g.e.*, s.447, Bakır, *a.g.e.*, s.77; Buğra, *a.g.e.*, s.59; Amaç Karahoca, *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*, Fakülte Matbaası, İstanbul 1960, s.25; F. Aubin, *İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d'Islam*, L'Islam de la seconde expansion, Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques, Paris 1981, s.11; Tekin Tuncer, *Doğu Türkistan Yönetiminde Çin-Sovyet Çekişmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi, S. 54, Mart-Nisan 2016, s. 1062.

⁹ Alptekin, *a.g.e.*, s.469-470; Bakır, *a.g.e.*, s.83; Buğra, *a.g.e.*, s.60; Anat, *a.g.e.*, s.63-70; Tuncer, *a.g.t.*, s. 156; Kazım Gültepe, *Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-II*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.119, Kasım 1996, s.56; Kemal Çapraz-Giray Saynur Altuğ, *Ulu Mücahitlerimiz: İsa Yusuf Alptekin ve Müstecip Ülküsal*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 1995, S.98, s.52.

Üç Efendilerin Doğu Türkistan'a geldikleri dönemde Rus yanlısı Ahmetcan Kasimî ve arkadaşları iş başında idiler. Rus yanlısı bu karma hükümet, her geçen gün etkinliğini artırıp Çin'in etkinliği azalınca Merkezi Çin Hükümeti, gidişatın Doğu Türkistan'daki Çin hâkimiyetinin bitmesi anlamına geldiğini hissedince, bu duruma müdahale etme lüzumunu hissetmiştir¹⁰. İşte bu nedenle Merkezi Çin Hükümeti 1 Haziran 1947'de karma hükümeti görevden alarak, yönetimi milliyetçilere bırakmıştır. Mesut Sabri Baykozi genel valilik görevine, Mehmet Emin Buğra Tamirat Bakanlığına, İsa Yusuf Alptekin ise genel sekreterlik görevine getirilmiştir¹¹. Bunun üzerine Ruslar, karma hükümette görev alan Rus yanlısı Ahmetcan Kasimî ve arkadaşlarını İli'ye geri çağırılmış ve yeni hükümete yönelik bir nevi protesto hareketi içine girmişlerdir¹².

Bu hükümet değişikliği doğal olarak Rusların aleyhinedir. Çünkü Ruslar hayata geçirmeyi düşündükleri Doğu Türkistan'ı ele geçirme emellerine bu durum yüzünden ulaşamamışlardır. Milliyetçilerin iş başına geçmesi halkta büyük memnuniyet yarattığı gibi halk içindeki Çin ve Rus sempatisini çekişmeleri de yavaş yavaş

¹⁰ Tuncer, "Doğu Türkistan Yönetiminde Çin Sovyet Çekişmesi", s. 1055-1056

¹¹ Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin gerçek birer Uygur Milliyetçileriydiler ve Sovyetlerin de iddia ettiği gibi birer Milliyetçi Çin Hükümeti kuklası değildiler. Fakat her ikisi de Sinkiang'ın özgürlüğünün her geçen gün daha da mümkün olmadığını fark edince, Sovyetler Birliği'nden ziyade Çin dâhilinde bir otonomiye tercih ettiler. A. D. Barnett, *China on the Eve of the Communist Takeover*, Thames&Hudson, London 1963, s.256-257, 272-273; Milliyetçi yazarlar tarafından Uygur vatanseverleri olarak kabul edilirler. Baymirza Hayit, Türkistan, Rusya ile Çin Arasında, Otağ Yayınları, İstanbul 1975, s.330; Muhammed Said İsmâil-Muhammed Aziz İsmâil, "Moslems in the Soviet Union China", JPRS, S.3936, 19 Eylül 1960, s.29; Fakat Lattimore onları kendileri için öz yönetim talep eden Pan-Türkçü olarak eleştirir. O. Lattimore, *Pivot of Asia, Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China*, Little, Brown&Co., Boston 1950, s.112-114. Jack Chen bile uzun süredir bölgede olan faaliyetlerinden dolayı Mehmet Emin Buğra'nın Mesut Sabri'den daha büyük bir popülaritesi olduğunu söylemiştir. J. Chen, *The Sinkiang Story*, Macmillan, New York 1977, s.251. Ömer Kul ve Tekin Tuncer, komünistlerin baskısından kaçarak Keşmir'e iltica eden Doğu Türkistan'ın eski Genel Vali Yardımcısı Mehmet Emin Buğra ve eski Genel Sekreteri İsa Yusuf Alptekin'in Hindistan ve Pakistan'a göç edenlerin Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak yerleştirilmeleri için Türkiye'ye gelip faaliyette bulunduklarını belirtmektedirler. Ömer Kul-Tekin Tuncer, "XX. Asırda Doğu Türkistan'da Göçler", *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2015, s. 221.

¹² 26 Ağustos'ta ise Ahmetcan Kasimî başta olmak üzere İli Bölgesi'nin vekillerinin tamamı Urumçı'yi terk ederek Gulca'ya gider. Lattimore, *a.g.e.*, s.98; Aubin, Mehmet Emin Buğra'yı Gulca grubunun bir bakanı olarak göstererek hata etmiştir. Aubin, *a.g.m.*, s.11; Sovyet taraftarı Gulca vekillerinin adamları sokaklarda Baykozi aleyhine bildiriler dağıtmışlardır. Lattimore, *a.g.e.*, s.97.

unutulmaya başlanmıştır. Aslında halkın özellikle Rus sempatzanı olmalarında en önemli sebep, Çin'in uyguladığı zulüm politikasıdır. Çin zulmünden kurtulmak isteyen halk Rusları bir kurtarıcı olarak görmüştür. Ancak milliyetçilerin iktidara gelmesi sonrası Rus sempatzanı denilen kesimler de milliyetçilere yakınlık göstermeye başlamıştır¹³.

Yeni Hükümetin ilk icraatı eğitim sahasında olmuştur. Yıllardan beri politikaya alet edilmiş olan ve genç beyinlerin yıkanmasına hizmet eden eğitim kurumlarının yeniden dizayn edilebilmesi için harekete geçerek Türkçe eğitimi ve milliyetçi doktrini esas alan yeni bir eğitim modeline geçilmiştir. İdari alanda da eski hükümet döneminde kalan, Rus yanlısı çizgiye hizmet eden vali ve kaymakamların yerine milli kadrolar atanmıştır¹⁴. Bu sayede kısa sürede milliyetçi bir hükümet profili çizen bir devlet hâline gelinmiş, bu durum en fazla Rusları rahatsız etmeye başlamıştır. Bunun için Rusya, Alma Atı ve Taşkent Radyolarında Mesut Sabri Baykozi ve İsa Yusuf Alptekin'i emperyalist ve Pantürkist olmakla itham eden yayınlar yapmaya başlamıştır¹⁵. İdeolojik olarak milliyetçi çizgide olan Çin yönetimi de yeni hükümetin politikalarından rahatsızlık duymaya başlamıştır. Hatta 1948 yılında Çin silahlı kuvvetleri komutanı bu yeni hükümetin izlediği siyasetin Ruslardan daha tehlikeli olduğuna dair bir beyanat yayınlamış ve arkasından Çin'in Doğu Türkistan'da kurulan yeni hükümete karşı tavrı değişmeye başlamıştır.

Milliyetçi Çin Hükümeti, bir taraftan Doğu Türkistan'daki Milliyetçi Hükümeti etkisiz hale getirmek için çareler ararken; diğer taraftan her geçen gün ilerleyen Komünist Çinlilerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Kansu ve Kokonor Eyaletlerine doğru ilerleyen komünistler, Doğu Türkistan sınırına dayanmışlardır. Durumdan istifade ederek, Rusya'nın Doğu Türkistan'a müdahale etmesinden çekinen Çin Merkezi Hükümeti, bu gelişmeyi bahane ederek Mesut Sabri Baykozi ve hükümetini görevden almıştır. 17 Temmuz 1948'de Mesut Sabri Baykozi'nin yerine Burhan Şehidî, yardımcılığına ise Mehmet Emin Buğra getirilmiştir¹⁶.

¹³ Buğra, *a.g.e.*, s.62.

¹⁴ Alptekin, *a.g.e.*, s.521-524.

¹⁵ Lattimore, *a.g.e.*, s.112-14.

¹⁶ Baymirza Hayit, "Doğu Türkistan'ın Türk Dünyası'ndaki Önemi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.145, Ocak 1999, s.38; Mesut Sabri Baykozi'ye İran'daki Çin Büyükelçiliği teklif edilmiştir. Fakat o, Çin'de kalmayı tercih etmiştir. Baykozi, Komünist otoritelerce 5 Nisan 1951'de tutuklanmış ve Mart 1952'de hapisteyken ölmüştür. H. L.

Göreve geldikten sonra hem Çin hem de Rusya ile sıkı ilişkiler kuran Burhan Şehidi, Çin makamlarının isteklerini yerine getirdiği gibi Rus Konsolosu ile de sık sık bir araya gelerek onun fikirlerini de almıştır¹⁷. Çift taraflı siyaset izleyen bir politikacının yanında Mehmet Emin Buğra gibi bir milliyetçinin olması ilginç gibi görünse de onun bu görevi kabul etmesinde İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri Baykozi'nin fikirleri etkili olmuştur. Bu kişilerle yaptığı görüşmeler sonrası vali yardımcılığı görevini kabul etmiştir.¹⁸

Burhan Şehidi göreve geldikten sonra başkomutanlık görevini yürüten Shung Hsi-lien'i görevden alarak yerine Tao Chi-yüeh'i getirmiştir¹⁹. Ayrıca bu dönemin en sıkıntılı olaylarından biri de Rusya ile olan ticaret ilişkilerinin çok az olması sebebiyle ekonomik sıkıntı yaşanıyor olmasıdır. Bu durum Rusları daha çok rahatsız etmiştir. Bundan dolayı 1949 yılında Rusya, Çin ile bir ticaret antlaşması yapmak istediğini bildirince içinde Mehmet Emin Buğra'nın da bulunduğu bir heyet 10 Şubat 1949'da ticaret antlaşması için Rusya ile görüşmelere başlamıştır. Bu ticaret antlaşmasının Doğu Türkistan'ın ekonomik hayatı için tehlikeli olduğunu Mehmet Emin Buğra dile getirmişse de bu antlaşma 12 Nisan 1949'da bazı değişikliklerle kabul edilmiştir²⁰.

Doğu Türkistan'da bunlar yaşanırken Komünist Çin kuvvetleri Mayıs 1949 yılında Shan-shi eyaletini işgal etmiş ve Kansu'yu tehdit etmeye başlamıştır. Bu önemli gelişme sonrası Burhan Şehidi'nin başkomutanlık görevine getirdiği Tao Chi-yüeh, önceden anlaştığı komünistlerin Doğu Türkistan'a girmesinin önünü açmıştır. Eylül 1949'da Komünist Çinliler, hiçbir direnişle karşılaşmadan Doğu Türkistan'a girmişlerdir²¹. Bu duruma karşı çıkan bazı Çinli generaller,

Boorman-R.C.Howard, *Biographical Dictionary of Republican China*, C.I, Columbia UP, New York 1967, s.4; Hayit, *a.g.e.*, s.331.

¹⁷ Buğra, *a.g.e.*, s.62-63.

¹⁸ İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra'ya yardımcılık görevinin teklif edilmesinden sonra bu görevi kabul etme noktasında tereddüt geçirdiğini görmüş ve bu görevle ilgili olarak: "...Hükümetten, üç milliyetçi birden ayrılmasın. Hükümete getirdiğimiz çok milliyetçiler var. Onların korunması, himayesi lazımdır. Sizin himayenize ihtiyaçları var. Ben başkan yardımcılığı kabul edersem, kardeşlerim kırılacak mı, gönülleri kalacak mı demeyin. En önemli mesele, böyle önemli bir mevkie gelmek suretiyle, bizim yürüttüğümüz icraatı yürütmeye, milliyetçileri muhafaza ve müdafaa etmeye gayret etmenizdir." Diyerek Mehmet Emin Buğra'yı rahatlatmıştır. Alptekin, *a.g.e.*, s.536.

¹⁹ Forbes, *a.g.e.*, s.468.

²⁰ Buğra, *a.g.e.*, s.64-65; Bakır, *a.g.e.*, s.88.

²¹ Whiting, *a.g.m.*, s.117-118; D. H. McMillen, *Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977*, Colorado&Folkestone, Westview 1979, s.24; Karahoca, *a.g.e.*,

İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra'ya yakınlaşmak zorunda kalmışlardır²². Generaller içinde en önemlisi olan ve İsa Yusuf Alptekin ile Mehmet Emin Buğra'ya destek veren ise Ma Chin-shan olmuştur. Böylece yeni oluşuma karşı silahlı direniş başlamıştır. 10 Ağustos 1949'da Urumçi Başkonsolosu Aleksander Sevilof, Komünist Çin'in Doğu Türkistan'daki başkomutanı Tao Chi-yüeh ve Burhan Şehidi'ye bütün generallerin teslim olması yolunda bir muhtıra vermiştir. Bu gelişme sonrası Ma Chin-shan, kendisine bağlı kuvvetleri teslim ederek, Doğu Türkistan'ı terk etse de İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra, komünistlere teslim olmayı kabul etmemişlerdir²³.

İli İhtilâlcilerinin akıbetlerine gelince, bunlar komünist olmalarına rağmen Çin yönetimine karşı idiler. Rusya'nın Burhan Şehidi ile ticaret antlaşması sonrası ve yeni yönetimle yakın ilişkiler içine girmesi, İli İhtilâlcilerinin Ruslar tarafından ortadan kaldırılması ile sonuçlanmıştır. Sovyetler 26 Ağustos 1949'da bu kişilerin havayoluyla Çin'e gitmelerini istemiştir. Ancak bu uçağın daha sonra düştüğü ve bu uçakta bulunan Ahmetcan Kasimî, General İshakbek, Abdülkerim Abbasî, General Delilhan Şükürbay, Gazi Kerim, Abdülkerim İmin ve Ahmetcan Kasimî'nin kardeşi Osmancan Kasimî'nin öldüğü bildirilmiştir²⁴.

s.23; Hacı Yakup Anat, Doğu Türkistan'daki Kuomintang'ın askeri komutanı General Tao, Eyalet Hükümeti Başkanı Burhan Şehidi ve Üç Vilâyet temsilcisi Seyfettin Azizî ile birlikte hazırladıkları teslimiyetçi komplo sonucunda Komünist Çin Ordusu'nun Doğu Türkistan'ı tek kurşun atmadan ele geçirdiğini ifade etmektedir. Hacı Yakup Anat, "Safsatalara Cevap", *Doğu Türkistan*, S.183-184, İstanbul 1999, s.20.

²² İsa Yusuf Alptekin, *a.g.e.*, s.550-553; Bakır, *a.g.e.*, s.89.

²³ Buğra, *a.g.e.*, s.66; Bakır, *a.g.e.*, s.89.

²⁴ İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti*, 1944-1949, TTKB, Ankara 1992, s.87; Bakır, *a.g.e.*, s.90; Whiting, *a.g.m.*, s.143; Hayit, *a.g.e.*, s.22; B. Davidson, *Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia*, Jonathan Cape, London 1957, s.132-133; McMillen, *a.g.e.*, s.24; J. T. Dreyer, "The Kazakhs in China", *Ethnic Conflict in International Relations*, New York 1977, s.155; O. E. Clubb, *China and Russia: The "Great Game"*, Columbia UP, New York 1971, s.371; Chen, *a.g.e.*, s.275; Karahoca, *a.g.e.*, s.25; Aslında bu kaza ile ilgili bir sürü tartışma ve kuşkular vardır. Pekin bu haberi 4 ay sonra duyurmuştur. Bu bile kazayı şüpheli hale getiren önemli bir noktadır. Bazı batılı araştırmacılar Çin Komünist Partisi'nin bu kazadaki rolü hakkında cümleler sarf etmiştir. Ahmetcan Kasimî'nin torunu bu konuda, Çin Komünist Partisi'nin bilerek ve kasten Gulca liderlerini öldürdüğünü ifade etmiştir. "A Strained Type of Unity", FEER, Hong Kong 14 Eylül 1979, s.8-9; Kasimî ve arkadaşlarının ölümü ile ilgili eldeki kaynaklar yetersiz olduğu için halen bu kaza veya ölümler tam olarak izah edilememiştir. Ancak bu kişilerin ölümü Çin komünistlerinin işine gelmiştir. Çünkü bu kişiler Sovyet taraftarı oldukları için ölümleri Çinlilerin işine gelirken Sovyetler için ise bölgede siyasi çıkarları için bir darbe olmuştur; Miao Pu-sheng'e göre uçakta

Çin topraklarında hâkimiyeti tamamıyla ele geçiren Komünist Çin Hükümetine karşı silahlı bir mücadelenin yapılmasını Doğu Türkistan'ın felaketine yol açacağını düşünen milliyetçiler için artık hür dünyaya açılmaktan başka çare kalmamıştır. Bu nedenle İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra, Doğu Türkistan'ı terk etmeye karar vermişlerdir.

SONUÇ

Doğu Türkistan davasının önderleri olarak kabul edilen Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin Doğu Türkistan halkı tarafından *Üç Efendiler* olarak anılmaktadır.

Milliyetçi Çin Hükümeti kuruluş döneminde ilan ettiği genelge ile Çin hakimiyeti altında yaşayan bütün toplumlara kendi mukadderatlarına sahip çıkma hakkını tanıyacağını duyurmuştu. Buna rağmen 1924 genelgesi Doğu Türkistan'da uygulanmayınca bölgede sıkıntılar ve tepkiler oluşmaya başladı. 1931 yılında meydana gelen ile bölge olaylarına Sovyet Rusya'da müdahil olunca olaylar devletler arası bir boyut kazanmış oldu.

Böyle bir ortamda Doğu Türkistan önderleri, başkent Nanking'de kendi toplumlarının problemlerini ve olası çözüm yollarını anlatma çabasına giriştiler. Onlara göre Doğu Türkistan ahalisinin sorunları 1924 genelgesi çerçevesinde bölgeye muhtariyet verilmesi ile çözülebilirdi. Bu amaçla Nanking'de devlet adamları ile bir dizi temaslarda bulunmuşlar ve seslerini daha etkili bir şekilde duyurmak için çeşitli neşriyat faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir.

İli İhtilali ve Ahmetcan Kasımı'nın Rus yanlısı politikaları, Çin Hükümetinin Doğu Türkistan yönetiminde *Üç Efendileri* değerlendirmesi sonucunu doğurdu. 1947 yılında yapılan düzenleme ile Mesut Sabri Baykozi Genel Vali, M. Emin Buğra Tamirat Bakanı, İsa Yusuf Alptekin de Genel Sekreter oldular. Böylece Doğu Türkistan'ın yönetimi, bölge ve bölgedeki Türk soylu toplulukların hakları mücadelesini yönlendiren bir kadronun eline geçmiş oldu. Ancak bu uzun sürmedi.

Bir yandan Doğu Türkistan'da etkin olmak isteyen Sovyet Rusya bölgedeki gelişmelere müdahil olumuş öte yandan Çin'de kontrolü sağlayan komünist yönetim Doğu Türkistan'ı işgal edince *Üç Efendiler* için yurtlarında kalma şansı ortadan kalkmış oldu. Onlar da

toplam 17 kişi bulunmaktaydı. Miao Pu-sheng-Ma Ping-yen-Li-sheng, Lishi shang de Xinjiang, (y.y.), Urumçi 2006, s.435.

gurbette mücadele kararını alarak Doğu Türkistan'dan ayrılmak zorunda kaldılar.

KAYNAKÇA

- "A Strained Type of Unity". (1979, Eylül 14). *FEER*. Hong Kong.
- Anat, H. Y. (1999). "Safsatalara Cevap". *Doğu Türkistan*(183-184), 20-22.
- Anat, H. Y. (2003). *Hayatım ve Mücadelem*. (S. Yalçın, Dü.) Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Aubin, F. (1981). "İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d'Islam". *L'Islam de la seconde expansion, Paris 1981, Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques* (s. 25 pasage). içinde Paris: Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques.
- Bakır, A. (2005). *Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- Barnett, A. D. (1963). *China on the Eve of the Communist Takeover*. London: Thames & Hudson.
- Boorman, H. L., & Howard, R. C. (1967). *Biographical Dictionary of Republican China* (Cilt I). New York.
- Buğra, M. E. (1952). *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*. İstanbul: Güven Basımevi.
- Chen, J. (1977). *The Sinkiang Story*. New York: Macmillan.
- Clubb, O. E. (1971). *China and Russia: The "Great Game"*. New York: Columbia UP.
- Çapraz, K., & SaynurAltuğ, G. (1995, Şubat). "Ulu Mücahitlerimiz: İsa Yusuf Alptekin ve Müstecip Ülküsal". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*(98), 51-54.
- Davidson, B. (1957). *Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia*. London: Jonathan Cape.
- Dreyer, J. (1977). "The Kazakhs in China". *Ethnic Conflict in International Relations*, 146-177.
- Forbes, A. D. (1990). *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*. (E. Can, Çev.) Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- Gayretullah, H. (2009). *Uzaklara Balam*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gültepe, K. (1996, Kasım). "Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-II". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*(119), 50-57.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan: Rusya İle Çin Arasında*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Hayit, B. (1999, Ocak). "Doğu Türkistan'ın Türk Dünyası'ndaki Önemi". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*(145), 36-39.

-
- İsmâil, M. S., & İsmâil, M. A. (1960, Eylül 19). "Moslems in the Soviet Union China". *JPRS*(3936).
- Karahoca, A. (1960). *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*. İstanbul: Fakülte Matbaası.
- Kul, Ö. (Dü.). (2010). *Esir Doğu Türkistan İçin-1, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kul, Ö., & Tuncer, T. (2015). "XX. Asırda Doğu Türkistan'da Göçler". N. Sarıahmetoğlu, & İ. Kemaloğlu (Dü) içinde, *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç* (s. 193-231). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- Kurban, İ. (1992). *Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lattimore, O. (1950). *Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China*. Boston: Little, Brown & Co.
- McMillen, D. H. (1979). *Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977*. Westview: Colorado & Folkestone.
- Pu-sheng, M., Ping-yen, M., & Li-sheng. (2006). *Lishi shang de Xinjiang*. Urumçi.
- Tuncer, T. (2015). 1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler (Basılmamış Doktora Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncer, T. (2017). "Mehmet Emin Buğra'nın Mektuplarında Türkistan Sesi Dergisinin Çıkartılması Süreci". *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 51-76.
- Tuncer, T. (Mart-Nisan 2016). "Doğu Türkistan Yönetiminde Çin-Sovyet Çekişmesi". *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*(54), 1051-1067.
- Whiting, A. A. (1958). "Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49". S. Shih-ts'ai, & A. S. Whiting içinde, *Sinkiang: Pawn or Pivot* (s. 3-148). East Lansing: Michigan UP.
-

İNGİLTERE’NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA ABD’DE YÜRÜTTÜĞÜ ERMENİ PROPAGANDASI

Mustafa ÇABUK*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı’nda propaganda ilk kez kamuoyunun görüş, düşünce ve hareketlerini yönlendirmek için etkili ve bilimsel olarak kullanıldı. İngiltere savaş yıllarında propaganda ofisi kurarak propaganda faaliyetlerini hem ülke içinde hem de ülke dışında koordineli olarak tek bir merkezden yönetti. İngiliz propaganda faaliyetlerinin amaçlarından biri de tarafsız ülkeleri kendi yanında savaşa sokmaktı. Özellikle de o yıllarda tarafsız olan ABD İngiliz propaganda faaliyetlerinin en yoğun ve faal olduğu ülke haline geldi. ABD’yi İtilaf Devletleri’nin yanına çekmek için Ermeni meselesi üzerinden zulüm hikâyeleri üreterek ABD kamuoyunu yönlendirme politikası izledi. Bu amaçla hazırlanan propaganda materyalleri ABD’de dağıtıldı. Bu materyallerin yanı sıra ABD gazetelerine İngiliz politikaları gereği olarak üretilen propaganda bilgileri servis edildi. Ayrıca, kiliselere, rahiplere, politikacılara, eğitimcilere, hastanelere, finans ve ticaret merkezlerine düzenli olarak ve sayıları milyonları bulan propaganda yayınları düzenli olarak ulaştırıldı. O yıllar için yeni bir teknoloji olan sinema da İngiliz Propaganda Ofisi tarafından etkili bir şekilde kullanıldı. Zulüm hikâyeleri için üretilen bazı kitap ve kitapçıklar filme çekildi.

Bu makalede, İngiliz arşivinden ve bu alanda yayınlanmış olan eserlerden yararlanılarak İngiltere’nin savaş yıllarında ABD’de Ermeniler üzerinden yürüttüğü propaganda faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Ermeni meselesindeki rolü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Birinci Dünya Savaşı, Ermeni, Propaganda,

ARMENIAN PROPAGANDA MADE BY ENGLAND IN THE USA DURING TO FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

For the first time in the First World War, propaganda was used effectively and scientifically to guide the views, thoughts and movements of the public. England established a propaganda office during the war and ruled its propaganda activities from a single center both within the country and coordinated outside the country. One of the aims of the British propaganda activities was to bring the neutral

* Dr. Öğrt. Üye., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, E-posta: cabukm@yahoo.com,
ORCID: 0000-0001-5560-8193

countries into war on her side. Especially in those years, the US, which was impartial, became the most intense and active target of British propaganda. England followed the policy of guiding the US public by persuading them about the Armenian persecution in order to join the United States to the Entente States. Propaganda materials prepared for this purpose were distributed in the USA. In addition to these materials, US newspapers were provided with propaganda information produced as a requirement of British politics. In addition, propaganda publications were regularly distributed to churches, priests, politicians, educators, patients, finance and commerce centers. The movie which was a new technology for those years was also used effectively by the British Propaganda Office. Some books and booklets produced about the victims of the persecution were filmed.

In this article, the British archives and the works published on this issue will be used to analyze the propaganda activities of England over the Armenians in the United States during the war and their role in the Armenian issue.

Key Words: USA, World War First, Armenian, Propaganda,

Giriş

Propaganda zihnin ve fikirlerin kontrol edilmesidir. Propagandanın potansiyel rolü, toplumun düşmanlığını, nefretini düşmana karşı harekete geçirmektir. Savaş propagandalarında sivillerin beynini kontrol etmek amaçlanır (Lasswell 1927: 9-10). Propagandacıların temel amaçları, düşmana karşı nefreti harekete geçirmek, müttefiklerin dostluğunu korumak, mümkünse tarafsızları yanına çekmek ve düşmanın moralini bozmaktır (Lasswell 1927: 195). Propaganda ülke içinde, tarafsız, müttefik ve düşman ülkelerde kamuoyunun görüş ve düşüncelerini kontrol etmeyi amaçlar (The Times, 21. 12. 1919: 325). Savaş için kamuoyunu ikna etmek isteyen ülkeler propagandayı Birinci Dünya Savaşında sistemli olarak kullandılar.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere Parlamentosu'nda 5 Eylül 1914 tarihinde propaganda faaliyetlerini koordine etmek için propaganda ofisi kurulmasına ve başına da kabineden C.F.G. Masterman'ın getirilmesine karar verildi. Bu propaganda bürosu Wellington House'u ofis olarak kullandığı için Wellington House olarak anıldı (Sanders 1975: 119). Savaş sırasında İngiltere, ülke içinde ve dışında koordineli olarak çalışan bir propaganda mekanizması kurdu. Propaganda sayesinde ülke içinde ve dışında kamuoyunun görüşlerini kendi çıkarları doğrultusunda

yönlendirmeye çalıştı. İngiliz propaganda faaliyetlerinin en etkin yürütüldüğü tarafsız ülke ise ABD' idi. İngiliz propaganda faaliyetleri sonucunda ABD daha sonra İtilaf Devletleri yanında savaşa girdi. Wellington House'un ABD'de en çok kullandığı propaganda konularından biri de Ermeniler üzerinden yürütülen propaganda faaliyetleriydi.

İngiltere, Alman propagandasının ABD'de yayınlanmasına engel olmak için 5 Ağustos 1914 tarihinde ABD ile Almanya arasındaki kabloları kesti. Böylece İngiliz Propagandası Amerika'ya hâkim oldu. Kabloları keserek İngiltere Amerikalılara ne düşünmeleri gerektiğini dikte etmiş oldu (Peterson 1939: 12-13). Amerikan halkının bundan sonraki süreçte görüşleri, İngiltere propaganda ofisinin ürettiği katliam hikâyeleri doğrultusunda şekillendi.

Kalabalıkları savaşa ikna etmek için önce onlardaki nefret duygularını artırmak gerekmekteydi. Zulüm hikâyeleri de bunda çok etkili olmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler üzerine çok sayıda propaganda amaçlı zulüm hikâyesi üretildi (Read 1972:3). Propagandanın hedefi de politik ittifaklara göre değişiyordu. İngiltere, savaşla ilgili olarak halkını ve tarafsız ülkelerin halkını ikna etmek ve insanların doğal direncini yenmek ve tüm suçluluğu diğer tarafa atmak için vahşet hikâyelerini kullandılar (Marquis, 1978: 488). Ermeniler hakkında hazırlanan Bryce Raporu da bu hikâyelerdendi (Lasswell 1927: 19).

Mısır'daki İngiliz Sömürge Komiserliği 24 Eylül 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'ndeki yenilgi üzerine, İskenderun üzerinden bir operasyon önerdi. Böylece hem Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası, Irak, Suriye ve Kafkasya ile bağlantısının kesileceği hem de Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş olan Ermenilere yardım edileceğini bildirdi. Bu sayede İngiltere'nin Çanakkale'de sarsılan imajının düzeltileceği de iddia ediliyordu (FO 141/735/2). Bu gibi raporların da etkisiyle, savaş yıllarında, İngiltere Ermeniler üzerine bazı planlar yapmaya başladı.

İngiltere'nin bu yöndeki politikasının önemli bir ayağını da ABD'deki Ermeni propagandası oluşturdu. 1915 yılı Ekim ayından itibaren Ermeni katliamı iddiası savaşın standart propaganda malzemesi haline geldi. Almanların ve Türklerin Ermenileri katlettiği propaganda yapıldı (Read 1972: 216-217).

Osmanlı Devleti, Irak, Arap Yarımadası, Mısır gibi yerlerdeki propaganda faaliyetlerinin İngiltere Enformasyon Bakanlığı'ndaki direktörü Arnold Toynbee idi. Toynbee'nin içlerinde bulunduğu uzmanlar propaganda hazırlamak için kullanacakları malzemeleri, İngiltere Savaş Ofisi'nden, İngiltere Donanma istihbarat bölümünden,

gizli servisten, İngiltere elçi ve konsolosların gönderdiği raporlardan, propaganda ajanlarından, savaş muhabirlerinden ve misyonerlerden temin ediyorlardı. Bu bölümde hazırlanan en etkili propaganda bildirileri Mr. Bevan, Mr. Headlam ve Arnold Toynbee tarafından hazırlandı (INF 4/1B). İngiltere'nin savaş sırasında ABD'de kullandığı propaganda kitap, kitapçık, broşür ve gazete haberleri genelde Bryce Raporu ve Mavi Kitap olarak bilinen kitaptan yapılan alıntılardı.

Ermeni Bürosu ve Propaganda Faaliyetleri

İngiltere, Ermenilerle ilgili propaganda faaliyetlerini yürütmek için Londra'da Ermeni Bürosu'nu kurdu. Bu kurum adına kitaplar, kitapçıklar bastırıldı. Bu kitaplardan birisi 1918 yılında Londra'da Ermeni Bürosu tarafından basılan The "Clean-fighting" Turk Yesterday, To-day and To-morrow" adlı propaganda kitabıydı. H. H. Johnson'ın 3 sayfalık bir sunumu kitabın girişinde yer almıştı. Sunumda Orta Asya'dan başlayıp Balkanlara kadar Türklerin tarihi geçmişi kötülenmekte ve karalanmaktaydı. The Times gazetesinin 20 Şubat 1917 tarihli sayısında The "Clean- fighting" Turk adıyla bu kitapta yer alan propaganda materyallerinin bir kısmı daha önce yayınlanmıştı (The Times 20 Şubat 1917).

Ermenilerle ilgili dikkat çeken bir diğer propaganda kitapçığı ise The Horrors of Aleppo (Halep Dehşeti) idi. Bu kitapçık 1916 yılında propaganda maksatlı kullanılmak üzere hazırlandı. T. Fisher Unwin Ltd. tarafından Londra'da basıldı. 24 sayfadan oluşuyordu ve üzerinde fiyat olarak 1 penny yazıyordu. Kitapçıkta diğer propaganda kitap ve kitapçıklarında olduğu gibi İttihat ve Terakki yönetiminin Sultan II. Abdülhamit'ten daha kötü olduğu vurgulanıyordu. Kitapçık kendi içinde de çelişkilerle doluydu. Kitapçıkta hem İttihat ve Terakki yönetiminin gayrimüslimleri, Müslüman olmaya zorladığı anlatılmaktaydı hem de Türklerin medeniyet olarak geri olduğu, hukuk, din ve dillerini Araplardan ödünç aldıkları iddia edilmekteydi. Kitapçık Türkleri ırk olarak kötülemek amacıyla kaleme alınmıştı. Kitapçıkta, olaylar yaşandığı sırada Halep'te bulunduğu ve olaylara şahit olduğu iddia edilen Alman misyoner Dr. Martin Niepage'in ifadeleri üzerinden okuyucuya sunulmuştu. Halep'te meydana geldiği iddia edilen olaylardan bahsederken yazar aynı kitapçıkta birden Bulgaristan'da 1878 yılında yaşandığı iddia edilen olaylardan örnek veriyordu. Kitapçığın görgü şahidi olarak Alman asıllı bir insanın isminin yazılması da Almanya'yı savaşta Osmanlı Devleti ile ittifak yaptığı için eleştirmeyi amaçlayan propaganda faaliyetinin bir sonucuydu.

İngilizler, Müslümanlara yönelik propaganda faaliyeti yürütürken İttihat ve Terakki yönetimini İslamiyet'ten uzak olmakla, din düşmanı olmakla, Kuran'a karşı olmakla, Turancılığı savunmakla, Arap alfabesinden çıkmak istemekle suçluyorlardı. Hristiyanlara yönelik propaganda faaliyetlerinde ise İttihat ve Terakki yönetimini Ermenileri zorla Müslüman yapmaya çalışmakla, Ermeni ve Hristiyan halka zulmetmekle, Ermenilere karşı Müslüman halkı koruyup kollamakla suçluyorlardı (Niepage 1917: 20-21).

Bryce Raporu (Mavi Kitap)

Mavi Kitap, James Bryce ve Arnold Toynbee tarafından Birinci Dünya Savaşı yıllarında hazırlanan bir savaş propaganda kitabıydı. *The Blue Book* (Mavi Kitap) adıyla bilinmektedir (Özdemir 2005: 11). İngiltere'nin savaş propaganda ofisi Wellington House'ın Bryce'tan talepte bulunması üzerine Propaganda Ofisi'nin elemanlarından Toynbee'ye teklif edilmesiyle bu çalışma derlendi (McCarthy 2002: 846). *The Blue Book* adlı savaş propagandası kitabının malzemelerini toplayan asıl kişi olan Lord Bryce, Arnold Toynbee'nin kitaplaştırdığı bu propaganda senaryosunu kendi adına dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e sunmuştur (Özdemir 2005: 16).

Mavi Kitap, Bryce tarafından yazılan bir giriş yazısıyla mektuplar, broşürler ve makalelerin derlenmesiydi (McCarthy 2002: 848). Bryce Raporu'nda yayınlanan belgelerin ana kaynağı Ermeni bireyler ve Ermeni örgütlerin göndermiş olduğu mektuplardı. Ararat ve Gotçnak gibi Ermeni gazeteleri de kaynaklar arasındaydı. Belgelerin ana kaynakları ise Amerikalı misyonerler ve misyonerlik örgütleriydi (McCarthy 2002: 847). Mavi Kitap'ta yazılanlara bakılırsa bunların çoğunun kaynağı ve kanıtı söylentilerden oluşmaktaydı (Read 1972: 221).

Bryce Raporu'na göre sanki hiçbir Türk ölmemiş, hiçbir Ermeni öldürmemişti. Ermeni örgütlerden, Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Ermeni vekillerin Ruslarla işbirliği yapmasından, Türklere karşı savaşan silahlı örgütlere önderlik etmesinden, Osmanlı memurlarının ve subaylarının katledilmesinden, Osmanlıların iletişim hatlarının Ermeniler tarafından kesilmesinden, Osmanlı şehirlerini ele geçirme teşebbüslerinden, Van'da giriştikleri kitle katliamlarından, bir milyondan fazla Müslüman'ın Ruslar ve Ermeniler tarafından göçe zorlanmasından hiç söz edilmemekteydi (McCarthy 2002: 850-851).

Mavi Kitap'ın yazılma nedeni ABD kamuoyunun dikkatini başka yerlere çekme gayretiydi. Amerika'ya savaş sırasında Rusların çok sayıda Yahudi'yi katlettiği haberi ulaşmıştı. İngilizler, Rusların bu

icraatının Müttefikler ve Amerika arasındaki iyi ilişkileri bozacağından korktu. Rusların Amerikalıların zihnindeki kötü imajını düzeltmenin tek yolu, İtilaf Devletleri için çok daha kötü bir imaj çizmekti (McCarthy 2002: 840). Amerika'da etkili bir azınlık olan Yahudilerin dikkatini, İngiltere'nin müttefiki olan ve Rusya'daki Yahudilere zulmeden Rusların aşırı anti-semitik politikalarından uzaklaştırmak için Ermeni katliamı iddialarını kullandılar. Bu katliam iddiaları üzerine propagandalarını yoğunlaştırarak bunu da Almanların ve müttefiki Türklerin yaptıklarını iddia ettiler. Amerika'da baskın olarak kullanılan bu tema İngiltere'nin tarafsız ülkelerdeki tipik propaganda temasıydı (Sanders-Taylor 1982:178).

Propagandanın içeriğinde savaşılan ülkeleri suçlayan kendilerini haklı çıkaran ifadeler yer alıyordu. Savaşın devam ettiği 4 yıl boyunca İngiliz propaganda memurları zulüm dolu hikâyeler uydurup ürettiler ve bu hikâyelerin yayılmasını desteklediler (Sanders-Taylor 1982:137). Ermeniler üzerinden üretilen zulüm hikâyelerinin ve propagandanın iki amacı vardı. Birincisi halkın düşmana karşı nefretini uyandırmaktı. İkincisi tarafsız bir ülke olan güçlerden Amerika'yı savaşa sokmaktı (Roetter 1974: 43).

Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilere yapıldığı iddia edilen zulüm hikayelerinden oluşan Mavi Kitabın amacı da Ermeniler üzerinden Türklerin kötülenmesiydi. Genelde dünya kamuoyunda ve özelde ise Amerikan kamuoyunda Osmanlı Devleti ve müttefiki Almanya'nın karalanması ve ABD'nin İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi için propaganda ürünü olarak kurgulanmıştı.

Propaganda yayınlarıyla Almanları ve Türkleri suçlayan İngiltere diğer yandan kendi müttefiki olan Rusya'nın hiçbir gerekçesi olmadan Yahudi katliamı yapmasına sessiz kalıyordu (Read 1972:219).

Kitabın kurgulayıcılarından Lord Bryce şunları belirtiyordu: *"Türk insanı bu katliamlardan(?) sorumlu değil, Avrupalı seyyahlar, Türklerin güvenilir, kibar insanlar olduğunu sık sık vurgular. Bizim askerlerimiz de Türklerin adil savaşçılar olduğunu bildiriyor. Fakat yöneticileri farklı"* (Read 1972: 216-217). Çünkü propaganda faaliyetlerinde milletleri topyekûn suçlamaktan kaçınıyorlardı. Liderleri suçlamayı tercih ediyorlardı.

Amerikalı Misyonerlerle İngiliz Propaganda Bürosu arasında tam bir işbirliği vardı. Amerikalı Misyonerler, Toynbee'ye propaganda için kullanabileceği malzemeler göndermekte ve Wellington House'un hazırladığı propaganda materyallerini dağıtmaktaydılar. Amerikalı Protestan misyonerler 1915 ile 1923 yılları arasında Türkleri

kötüleme politikasıyla meşgul oldular. Çünkü ürettikleri korkunç bir düşman imajının yaptığı baskılar altında ezilen ve yardım edilmezse ölecekleri iddialarıyla süslenmiş propagandalar, daha çok para toplamalarını kolaylaştırmaktaydı (McCarthy 2002: 841).

Hristiyan din adamlarının yazdıkları kitaplar ve broşürler de Wellington House tarafından dağıtıldı. Bu kitaplarda Türklerle müttefik olduğu için Almanlar hedef alındı. Almanları suçlamak için Türklerin, Hristiyanlara zulmettiğine insanlar inandırılmaya çalışıldı (Sanders-Taylor 1982:160).

Türklerle ilgili birçok zulüm iddiası ortaya atılmasına rağmen Türkler Çanakkale Cephesi'nde çok adil savaşarak insanlık dersi verdiler (Read, 1972: 221). İngiliz propagandalarının aksine, Ermenilerin sevk edildiği zamanlarda, Ermenilerin yaşadığı topraklarda bulunan İsveçli memurlar, Ermenilere karşı hiçbir zulüm yapılmadığını Türk hükümetinin sıkı tedbirler aldığını bildirdi (Read, 1972: 219).

Wellington House'un Ermeni propagandası için hazırlattığı "*Bryce Raporu*" savaş yıllarında birçok dile çevrilip dağıtıldı. Bu propaganda sayesinde 1914 yılı sonlarında tarafsız ülkelerin büyük bir kısmı beyinlerinde İtilaf güçlerini desteklemeye başladı. Ermeniler, İngiltere'nin propaganda ofisinin propaganda için kullandığı en önemli konu başlıklarından biri oldu (INF 4/4A).

Wellington House ve Ermeni Büro'nun Ermeniler Üzerine Yayınladığı Diğer Propaganda Kitap ve Kitapçıkları

Arnold J. Toynbee, *Armenian Atrocities: the Murder of a Nation*, Hodder and Stoughton, London and New York, 1915.

Herbert Adams Gibbons, *The Blackest Page In Modern History Armenian Events of 1915 The facts and Responsibilities*, Putnam, New York and London.

Zabelle C. Boyaciyan, *Armenian Legends and Poems with an introduction by Viscount Bryce*, J. M. Dent&Sons London; E.p. Dutton& Co. New York, 1916.

Harry Stuermer, *Two Years of War Seen At Constantinople*, London, Hodder and Stoughton, 1917; New York, Doran, 1917.

A.P. Hacobian, *Armenia and the War*, London, Hodder and Stoughton, 1917; New York, Doran, 1917.

W. Williams, *Armenians Past and Future*, King&Son ltd., Westminster, 1917.

E. A Brayley Hodgettts, *Round About Armenia. The Record Of a Journey Across the Balkans Through Turkey, The Caucasus and Persia*, Sampsons Low. Marston&Co. Ltd, 1917.

Noel ve Harold Buxton, *Travel and Politics in Armenia*, Joseph Hocking, *The Path of Glory*, Hodder Stoughton, London, 1917.

E.F. Benson, *Deutschland über Allah*, London and New York, Hodder and Stoughton, 1917.

Germany, Turkey, and Armenia: Selections of Documentary Evidence relating to Armenian Atrocities, London, J.J. Keliher & Co., 1917.

The Ottoman Domination, Fisher Unwin, London, 1917.

Arnold J. Toynbee, *The Murderous Tyranny of the Turks*, London, Hodder and Stoughton, 1917; New York, Doran, 1917.

A speech by Little of Kansas, *The Armenian Question In The American House of Representatives*, 1918.

By a Diplomatist, *Constantinople the Solar Plexus of the War*, 1918.

E.F. Benson, London, *Crescent and Iron Cross*, New York, Doran, 1918.

Esther Mugerditchian, *From Turkish Toils: an Armenian Family's Escape*, London, C. Arthur Pearson, 1918; New York, Doran, 1918.

Emily J. Robinson, *The Armenians*, 1918.

Faiz El Glusein. A Bedouin, *Martyred Armenia*, C. Arthur Pearson Ltd., 1918.

Fa'iz El-Ghusein, London, C. Arthur Pearson, *"Bedouin Notable of Damascus" [sic], Martyred Armenia*, 1917; New York, Doran, 1918.

General Allenby, *Armenia's Charter*, 1918.

Henry Morgenthau (the late Ambassador at Constantinople), *Tragedy of Armenia*, 1918.

Letters exchanged between Viscount Bryce and Lord Robert Cecil, *Armenia's Charter (Leaflets)*, reprinted from Westminster Gazette, 1918.

Letters exchanged between Lord Robert Cecil and Viscount Bryce, *Armenians And Baku, (Leaflets)*, reprinted by The Daily Telegraph, 1918.

Reprinted from The Globe, *Transcaucasia and Caspian, leaflets*, 1918.

Appeal by the Armenian National Delegation, *Turkish Enormities, (Leaflets)*, 1918.

Lloyd George, M. Clemenceau, A.J. Balfour, Robert Cecil, Viscount Bryce, Mark Sykes, *The Future of the Near East*, 1918.
Mc Gluer Stevens, *The Armenian Trek*. 1918.
Michael Varandian, *Tragedy of Caucauses*, 1918.
Nicolas Velimrovic, *The Children of the Illuminator*, 1918.
Walter Cuinness, *Impressions of Armenia*, 1918 (McCarthy 2002: 469-481; The Armenian Bureau Publications).

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin ABD'deki Propaganda Faaliyetleri

Amerika'da New York ve Chicago'daki İngiliz propaganda ofislerinde afişler, gazeteler, resimler, fotoğraflar, filmler propaganda amaçlı dağıtılıyordu. Özellikle savaş filmleri propaganda için daha etkiliydi. İngiliz görüşleri doğrultusunda savaş ve savaşın gidişatı hakkında Amerikan gazetelerine makale ve paragraf olarak bilgi aktarıyorlardı. Amerikalı gazetelere İngiliz haber ofisinden haftalık olarak mektuplar gönderiliyordu. Gazetecilere propaganda malzemeleri ulaştırıldı. Londra'da yayınlanan kitapçıklar ABD'deki 170.000 den fazla adrese doğrudan gönderiliyordu. Başlıca İngiliz gazeteleri ABD'deki küçük kasabalara günlük 300 adet gönderilmekteydi. Her hafta Amerika'daki Katolik ve Protestan papazlara propaganda maksatlı mektuplar gönderilmekteydi. İngiliz Savaş Ofisi tarafından kurulan İngiliz-ABD dostluk grubu düzenli olarak İngiltere'de misafir edilip onlara bilgiler veriliyordu. Belli haber ajanslarına haftalık olarak bilgilendirme yapılıyordu (INF 4/4A).

İngilizler, Amerikan gazetelerine de Bryce Raporu'nun önemli kısımlarını yayınlamaları için dağıttılar. *The New York Times*, *Philedelphia Public Ledger* ve *Chicago Herald* gibi gazeteler bu Ermeni öykülerine çok fazla yer verdiler. *New York Times*'ın aylık çıkardığı *Current History* dergisi, Bryce Raporu'nun uzun giriş bölümünü doğrudan yayınladı. Ayrıca raporun Türk vahşetiyle ilgili en korkunç kısımlarını özetleyen Türk karşıtı makaleleri orta sayfa serileri olarak yayınladı. *New York Times* gazetesi Bryce Raporu'nu aktarmak için üç sayfasını ayırdı. *New Republic*, Bryce'ı kaynaklarının seçimi ve kanıtları için övdü. Ancak yazıda kaynakların çoğunun anonim olduğundan hiç bahsedilmedi. Raporun özeti yayımlandı ve Türkler kınandı. Diğer gazete ve dergiler de rapordan alıntılar veya raporun özetini yayınladılar. Wellington House, Bryce Raporu'nu diğer propaganda yayınları için bir kaynak olarak kullandı (McCarthy 2001: 474-484).

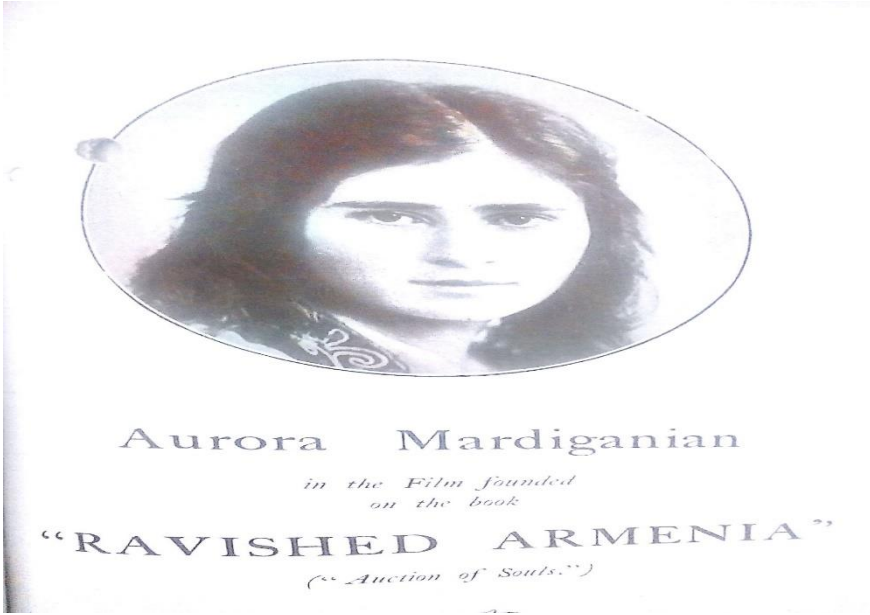
ABD’de Wellington House adına çalışan firma G. H. Doran Company idi. Bu şirketin sahibi Messrs Hodder Stoughton’du. G. H. Doran Company, firmanın Amerika’daki şubesi idi. 7 ayda bu firma Wellington House için ABD’de 1.267.140 adet kitap bastı. Bunun maliyeti de 39.364 dolardı (INF 4/10).

Wellington House yayınları genellikle İngiltere’deki Hodder & Stoughton yayınevinde basılıyordu. Amerika’da ise, bir kısım hisselerine Hodder & Stoughton yayınevinin sahip olduğu Doran yayınevi, Hodder & Stoughton’ın bazı dokümanları New York’ta bulunan kendi matbaasında basmasına rağmen, ilave olarak seçilmişti. Wellington House’a göre, yayınevi sahibi George H. Doran, Geoffery Butler ile işbirliği içindeydi ve New York’taki Amerikan Misyonu başkanı Lord Northcliffe ile de temas halindeydi. Doran, Amerika Birleşik Devletleri’nde Wellington House’un şubesi olduğu için Wellington House’un birçok kitap ve broşürünü bastı. Doran, ayrıca, misyonerlerin kaleme aldığı birçok Türk karşıtı yazıyı ve diğer propaganda malzemelerini de bastı (McCarthy 2002: 845).

Wellington House Amerikan basınındaki haberlerin haftalık analizini yaparak Amerikan kamuoyunu yönlendirmek için gerekli propaganda materyallerinin sunumunu yapmaktaydı (BBK E/3/1: 3).

Propaganda memurlarından olan Arnold Toynbee’nın hazırladığı *The Murderous Tyranny Of The Turks* (Türklerin Katil Tiranlığı) adlı kitapçığın başlığını dahi müttefiklerin Amerikan Başkanı Wilson’a verdiği cevaptan almıştı. Wilson 1916 yılı sonunda kendi savaş amaçlarını beyan etmek için muharip talep etmesi üzerine bu cevabı vermişlerdi. Başka bir deyişle, propagandacılar politika yapıcıları önceden satın almışlardı (Sanders-Taylor 1982:160). Robert Kolej’in müdürlüğünü da yapan misyoner H.L. Gates, *Ravished Armenia: The Story Of Aurora Mardigonian* (Ermeni Kızı Aurora Mardigonian’ın Hikâyesi) adlı bir kitap yayınladı. Gates kitabının girişinde kaynak olarak İngiliz Propaganda Ofis’inden ve Bryce Raporu’ndan yararlandığını belirtti. Bu kitap daha sonra Amerika’da filme çekildi. Tiyatrolarda oynandı. Yardım toplama kampanyalarında kullanıldı (McCarthy, 2010: 198). Amerika’da savaş yıllarında Ermeni propagandası için dağıtılan bu kitapçığın kapağı aşağıda verildi.

Şekil. 1. *Ermeni Kızı Aurora Mardigonian’ın Hikâyesi* Adlı Propaganda Kitabının Kapağı

Aurora Mardiganian adlı güzel bir Ermeni kızın yaşadığı iddia edilen olaylar üzerine kurgulanan kitap propaganda amaçlı birçok yere dağıtıldı. Propaganda dergilerinde de neşredildi. *Ruhların Müzayedesi* adıyla filmi de çekildi. Bu film Amerika'da önemli bir propaganda malzemesi olarak kullanıldı.

Çünkü filmler görsel olduğu için propaganda faaliyetlerinde daha önemli bir rol oynamaktaydı (IOR/L/PS/11/159/P7105/1919). İngiliz Propaganda Ofisi ABD'de propaganda amaçlı olarak sinemadan da etkili bir şekilde yararlandı. İngiltere Enformasyon Bakanlığı'nın yayınında sinemanın toplum üzerindeki etkisiyle ilgili şu bilgilere yer verilmişti: "Şu an toplum üzerinde en etkili araç sinema filmidir. Toplum görüşü ve düşüncesi üzerinde çok büyük bir potansiyele sahiptir. D. W. Griffith tarafından çekilen iki filmden her biri sadece ABD'de 40 milyon kişi tarafından izlendi. Bu filmlerden biri ABD'de Kuzey ile Güney arasındaki savaşı anlatan *The Birth Of A Nation* adlı film. Bizim ABD'de gösterime sunduğumuz resmi filmleri 3 ay içinde 10 milyon insan izledi ve bunun Amerika'daki etkisi çok büyük oldu. Amerikan toplumunun İtilaf güçlerine sempatisini artırdı. ABD'nin Omaha kentinde İngiliz resmi propaganda filmi gösterileceği gün Belediye Başkanı resmi tatil ilan etti. Bizzat kendisinin başkanlığında 5000 kişilik göstericiyle resmigeçit yaptı. Saatler içinde cadde de 70 bin kişi toplandı.

Tiyatrolarda izdiham yaşandı. Binlerce kişi içeri giremedi. Aynı durum ABD'nin diğer kentlerinde de yaşandı" (INF4/6) .

Aurora Mardiganian için hazırlanan propaganda fotoğraflarının altında film için şu yorumlara yer verilmişti: *"Ruhların Müzayedesi'nden daha dokunaklı bir film daha önce hiçbir zaman sinema ekranlarında görülmemiştir. Bu Türklere tutsak olan bir Ermeni kızın hikâyesidir. Ermenistan'da binlerce Aurora Mardiganian var. Fakat dünya onları tanımıyor. Onlar inanılmaz zulümler yaşadılar. Aurora Mardiganian'ın ağlaması aslında bütün Ermenistan'ın ağlamasıdır. Onlar yardım istiyor. Bizi zulümden kurtarın diye sesleniyorlar...". Auction of Souls Ermenilerin Türk askerleri tarafından sığır gibi çöle sürülüşünü anlatıyor. Kadın ve çocuklar erkeklerden ayrılıyor. Bazı gruplar diri diri gömülüyor. Bazıları ise en kanlı şekilde vuruluyor. Ermeniler bu ölüm tehdidine rağmen Müslüman olmadılar. Ermeni kızları çarmıha gerildi. Onların vücutları ve ruhları bir dolardan daha az paraya satıldı..." (IOR/L/PS/11/159/P7105/1919).*

Yukarıdaki paragrafta görüldüğü üzere propaganda metinlerinde gerçek dışı bilgilerle duygu sömürsü yapılmaktaydı. Bu sayede politik ve ekonomik kazanımlar hedeflendi. Amerikan halkından daha çok para toplamak ve Amerikan halkını yönlendirmek için bu tür propagandalara ihtiyaç duyuyorlardı.

Wellington House Amerika'da yerel talebin gerektirdiği türden kaynaklar sağlıyordu. Wellington House'un 14 Ekim 1916 tarihli 3. raporunda son 6 ayda propaganda kitaplarına çok talep olduğu bu kitapların birçok dile çevrildiği belirtildi. Bu propaganda kitapları şunlardı: Lord Bryce'in *Neutral Nations And War* adlı eseri 11 dile çevrildi. *The Death Of Edith Cavell*, 8 dile çevrildi. *The Horrors Of Wittenberg*, 9 dile çevrildi. Toynbee'nin *Murder of a Nation* adlı kitabı 8 dile çevrildi. Hurd'ın *Sure Shield* ve *Murder At Sea* adlı eserleri 10 dile çevrildi. William Archer'ın professor Brandes'a cevabı olan *The Murder of Captain Fryatt* ve Davies'in *İngiliz ve Alman Ekonomisi* adlı eseri 9 dile çevrildi (TI/11992/27254: 7).

İngiltere ve Diğer İtilaf Devletleri'ne Ait Propaganda Materyallerinin Amerika'da Dağıtımı

İngiliz propaganda materyallerinin dağıtıcılarından Denizaşırı Kulüp'ün ABD'deki Connecticut Eyaleti şubesinden Londra'daki şubeye yazılan mektupta, ABD'de dağıtmak üzere kendilerinin aşağıdaki kitapçıları aldıklarını bildirdiler:

Murder At Sea (Denizde Cinayet)

The Horrors of Louvian (Louvian'ın Korkuları),

The Soul of France (Fransa'nın Ruhu),
What Britain is Fighting For (İngiltere Ne İçin Savaşıyor),
The Horrors of Wittenberg (Wittenberg'nin Korkuları) (Cfmg 32/2/2).

Yabancı basının değerlendirildiği 30 Ocak 1917 tarihli raporda, İtilaf Devletleri'nin Amerika'daki propaganda faaliyetleri hakkında bazı bilgiler verildi. Buna göre, 1916 yılı Ekim ayında İngiliz ve Fransız hükümetleri Amerika'ya İtilaf Devletleri için propaganda yapmak üzere bir takım politikacılar gönderdi. Bu ajanlar Amerika'da şehir ve kasabaları ziyaret edip mitinglerde konuşmalar yaptılar. Konuşmaların konusu 'Alman Zulmü', 'Barbar Hareketler' gibi rakiplerini karalamaya dönük konuşmalardı. Bu mitinglerdeki amaç propagandanın yanı sıra, Amerikan kamuoyunu etkileyerek onlardan İngiliz ve Fransız Kızılhaç'ı için ve İtilaf askerleri için para toplamaktı. Bu amaçlar doğrultusunda Londra'dan Güney Amerika Devletleri'ne daha çok propaganda heyetleri gönderilmeye başlandı. Bu faaliyetler için İngiliz Hükümeti 400.000 Pound Fransız Hükümeti ise 8 milyon Frank hibe etti (Cfmg 32/2/2/33).

Wellington House Başkanı Masterman, ABD'deki propaganda için dağıtılan posta listesinin 30.000'e ulaştığı, buna ek olarak SS Dağıtım tarafından 60.000 kişiye dağıtıldığını bildirdi. Propaganda malzemeleri gönderilecek kişi ve gruplar sınıflandırılmıştı. Gazetelere, akademisyenlere, belli isimlere, Katoliklere, din adamlarına, ticaret ve finans merkezlerine, diplomatlara, kurumlara, kalabalıklara, Deniz Aşırı Kulüp üyelerine gönderiliyordu.

Cunard Steamship Şirketi'nden yazılan 3 Mart 1917 tarihli mektupta; 1914 yılı Ekim ayından itibaren 1917 yılı Mart ayına kadar kendi şirketlerinin ABD'nin Minnesota, Kuzey ve Güney Dakota, Montana, İdeho, Kuzey Wisconsin, Michigan'ın yukarı kıyılarında yaklaşık 250.000 adet propaganda kitapçığı dağıttıklarını, bu bölgede Cunard'ın 1500 ajanı olduğu yazıldı (Cfmg 32/2/2/33).

1917 ve 1918 yılı içerisinde son 9 ayda 850.000'den fazla kitabı Wellington House basarak Amerika'ya gönderdi (BBK E/3/1/1917-1918:13).

Cunard Steamship (vapur) Şirketi'nin Boston Şubesi'nden yazılan 5 Mart 1917 tarihli raporda: Boston'da gönderilen propaganda yayınlarını dağıttıkları bildirildi. Buna göre; Georgia ve Alabama'da bulunan 25 kolejlin profesörlerine (hocalarına), 50 seçilmiş 3. Sınıf ajana, 1800 rahibeye, New England olarak adlandırılan ve Amerika'nın kuzey doğusunda bulunan Connecticut, Maine, Massachusetts, New Hampshire, Rhode Island ve Vermont

eyaletlerindeki 610 kütüphaneye, 100 gazete ve ithalatçıya, 150 özel istek sonucu seçilen kişiye, 50 YMCA(Genç Hristiyanlar Birliği) üyesine, ABD ve Kanada'da 8000 posta listesine, 436 Rodoslu ve Oxfordluya dağıtılmıştı. Bu propaganda malzemeleri New Jersey, Maryland, Florida, Idaho, Connecticut, Illinois, Virginia, Pennsylvania, New York eyaletlerinde de dağıtıldı.

Tablo. 1. Savaş Yıllarında Boston Ofisince Savaş Edebiyatı üzerine Alınan ve Dağıtılan Propaganda Eserleri

Yıllar	Sayı
1915	201.478.000
1916	103.282.00
1917 (1 Mart itibariyle)	39.415.00
Toplamda	344.175.00

Kaynak: Cfgm 32/2/2/33)

Cunard Steamship Şirketi'nin New York Şubesi'nden yazılan 1 Mart 1917 tarihli raporunda, propaganda malzemelerinin yaklaşık 600 adet posta listesine, 200 adet seçilen ajan listesine, 150 adet kulübe, 15 adet kütüphaneye, 140 adet otele, 275 adet navlun komisyoncusuna olmak üzere dağıtıldığı bildirildi.

Cunard Steamship Şirketi'nin Chicago Şubesi'nden yazılan 21 Nisan 1917 tarihli raporda, bu tarihe kadar 450.000 adet propaganda yayını dağıttıkları ve bunun 425.000'in İngilizce, 12.000'in İsveççe, 3500'ün Danimarka'ca, 3000'in Norveççe, 1500'ün Polonya'ca, 5000'in Almanca, 500'ünün İtalyanca olduğunu bildirdiler (Cfgm 32/2/2/33).

The Royal Mail Steam Pocket Şirketi, 24 Kasım 1914- 31 Aralık 1917 tarihleri arasında propaganda malzemesi olarak çok sayıda broşür, dergi, kitap ve posta kartı dağıttı. Aşağıda şirketin dağıttığı propaganda malzemelerinin miktarı, hangi dilde basılmış olduğu ve nerelere dağıtıldığı tabloda gösterildi.

Tablo. 2. Güney Amerika'da

İspanyolca	2.316.950 adet
Portekizce	1.432.350 adet
Latin Dillerinde	837.000
Almanca	119.250
İtalyanca	55.000
İngilizce	45.030

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de Yürüttüğü Ermeni Propagandası

Fransızca	8.550
Arapça	4000
Diğer Dillerde	3000
Toplam	4.821.130 adet

Fas&Atlantik Adaları

Değişik Dillerde	235.700 adet
İspanyolca	27.075
Arapça	20.500
Latin Dillerinde	12.725
Toplam	296.000

Peninsular(Yarımadaya Ait)

İspanyolca	40.800
Latin Dillerinde	18.300
Portekizce	1300
Toplam	60.400

Şirket Vapurlarında Yolcuların Kullanımı İçin Dağıtılan Propaganda Materyalleri

İngilizce	3.613 adet
İspanyolca	1.950
Portekizce	200
Fransızca	149
Latin Dillerinde	25
Toplam	5.937
Genel Toplam	5.183.467 adet

Kaynak: (Cfmg 32/2/4/4)

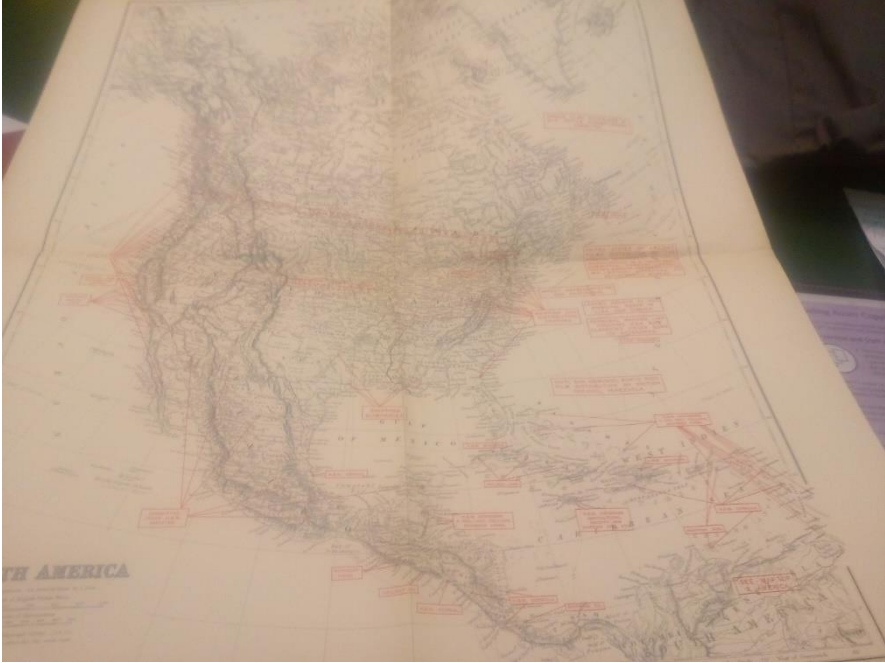
Wellington House Başkanı Masterman ABD'nin en etkili yazarlarının kendilerinin propagandalarına katkıda bulunduklarını, Amerikan vatandaşlarına sundukları propaganda malzemeleriyle onların olayları kendi arzu ettikleri noktadan görmelerini sağladıklarını ve onların fikirlerini ve düşüncelerini şekillendirdiklerini, propaganda kitapçıklarının ve kitaplarının günlük makalelerden daha etkili olduğunu belirterek Bryce Raporu gibi belgelerin çok ilgi gördüğünü ve hemen hemen her gazete liderinin bu rapordan bahsettiğini bildirdi. İngiltere'nin propaganda faaliyetleri Amerika'da çok geniş etki bıraktı (Cfmg 32/2/2/33).

Masterman, ABD liderlerinin düşüncelerini İngiliz görüşlerine yaklaştırmak ve onların İngiliz iddialarına sempatiyle bakmalarını sağlamak için de tartışmalı konuları ele alan ve ABD'de dağıtılan

propaganda kitap ve kitapçıklarının önemli olduğunu belirtti. Masterman Amerika'daki kamuoyunda etkili olan insanlara ve ciddi öğrencilere de direk ulaşmanın ancak Wellington House'un hazırladığı propaganda yayınlarıyla mümkün olduğunu vurguladı. Masterman, ABD'de gazete editörlerinin, akademisyenlerin açıklamalarında belirttikleri gibi Wellington House'ın propaganda kitapçıklarının Amerikan kamuoyunda çok etkili olduğunu ve Amerikan düşüncesini bir kalıba soktuğunu belirtti. Amerika'daki İngiliz propagandası için Wellington House'da şu ifadeler kullanılıyordu: *"Muazzam miktardaki broşürler, konuşmalar ve diğer ikna etme yöntemleri kullanılarak Amerikan kamuoyunun duygu ve düşüncelerini istismar edip sömürüyoruz"*(Cfmg 32/2/2/33).

Aşağıda İngiltere'nin Amerika'daki propaganda malzemelerinin dağıtımını gösteren harita verildi.

Şekil. 2. Kuzey Amerika'da İngiliz Savaş Propagandasının Dağılımını Gösteren Harita

Kaynak: MSS EUR. F.112/ 561.

İngiltere'nin Amerika'daki propaganda faaliyetlerinden biri de Amerika'nın çeşitli kentlerinde propaganda resimleri için sergiler düzenlemektir. Bu maksatla İngiltere'deki propaganda resimleri

Amerika'nın New York, Washington, Boston ve diğer önemli şehirlerinde propaganda resimlerinin sergilendiği sergiler açtılar (T1/12216/treasury 34453/5 Eylül 1918).

Wellington House'un ABD'de Siparişle Yazdırdığı Propaganda Kitapları

İngiliz Propaganda Ofisi, Amerikan kamuoyunu etkileyecek kitaplar yazdırmak için bazı Amerikalı yazarlarla görüşmeler yaptı. Wellington House Başkanı Masterman'dan 18 Ocak 1917 tarihinde Mr. Collles'e yazılan mektupta şu ifadeler yer alıyordu: *"Mr Belloc kendisi Amerika'da bizim amaçlarımıza uygun bir kitap yazarsa, biz kitabın satışında ve dağıtımında her türlü desteği veririz. Bizim geniş dağıtım ağımla çok sayıda kitabın dağıtımını yaparız. Böyle bir eser yazdığı takdirde Mr. Belloc normal ticaret kanallarıyla da Amerikan gazeteleri ve yayıncılarından önemli miktarda para kazanacaktır. Ödemelerimiz yayıncıların Mr. Belloc'un eserlerini basmalarının ve dağıtmalarının sigortası olacaktır. Aynı şekilde yazarlar Arnold Bennett ve H. G. Wells bizim istediğimiz gibi yayınlar yapabilirler. Bu iki yazar da Amerikan kamuoyunu etkilemek ve onların ilgisini çekmek için İngiliz Propaganda Ofisi Wellington House'ın istedikleri yayınları yapmaya daima istekli olmuşlardır. Bu yazarlar yayınlarını, Amerika'daki kendi yayıncıları ve kendi editörleriyle birlikte yapmaya devam ediyorlar. Çünkü onlar bu şekilde yapılan tanıtımların devletin düzenlemeleriyle yapılandan daha geniş etkiye sahip olduğuna inanıyorlar"* (Cfmg 6/5/6/1).

Masterman, Mr. Collles'e yazdığı 25 Mart 1917 tarihli mektupta ise; Lord Bryce'in propaganda ofisi için düzenli olarak bir şeyler yazdığını bildirdi. Masterman, kendisinin son 2.5 yıl içinde, sürekli olarak Bryce'a bir şeyler yazması için talepte bulunduğunu ve bunun kamu yararına olacağını düşündüğünü yazdı. Mektupta, Bryce'ın bu işler için hiç ücret almadığını ve tüm çalışmaların Bryce'la ve diğer önemli yazarlarla bağlantılı olarak günden güne normal kurs çalışmaları içerisinde yürütüldüğünü bildirdi (Cfmg 6/5/6/5). (Bkz. ek.1.)

Sonuç

İngiltere'nin ABD'de yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin amacı ABD kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirerek, İngiltere'nin söylediklerini yapacak bir hale getirmektir. Bu amaçla savaş yıllarında ABD'de Ermeniler üzerinden insanların dini ve insani duygularını harekete geçirip halkın ABD hükümetleri üzerinde baskı kuracak ve kendi paralarını karşılıksız masum insanları desteklediğini

düşünerek hibe etmesini sağlayacak derecede etkili olan zulüm hikâyeleri ürettiler. Kurgulanan hikâyeler üzerine hazırlanan ve sayıları milyonları bulan kitap, kitapçık, afiş ve filmleri ABD'nin hemen her yerinde sistemli bir şekilde dağıttılar.

Amerika'da çeşitli eyaletlerde İngiliz propaganda ofisleri açıldı. Bu ofisler vasıtasıyla afişler, gazeteler, resimler, fotoğraflar, filmler propaganda amaçlı dağıtıldı. Amerika'nın çeşitli kentlerinde propaganda resimleri için sergiler düzenlendi. İngiliz görüşleri doğrultusunda savaş ve savaşın gidişatı hakkında Amerikan gazetelerine makale ve haber olarak bilgi aktarıldı. İngiliz propaganda ofisi Wellington House, Amerikan basınındaki haberlerin haftalık analizini yaparak Amerikan kamuoyunu yönlendirmek için gerekli propaganda materyallerinin sunumunu yaptı. Amerikalı gazetelere İngiliz haber ofisinden haftalık olarak mektuplar gönderildi. Belli haber ajanslarına haftalık bilgilendirme yapıldı. Gazetecilere propaganda malzemeleri ulaştırıldı. Londra'da yayınlanan kitapçıklar ABD'deki yüz binden fazla adrese doğrudan gönderildi. Başlıca İngiliz gazeteleri ABD'deki küçük kasabalara kadar günlük ulaştırıldı. Her hafta Amerika'daki Katolik ve Protestan papazlara propaganda maksatlı mektuplar gönderildi.

ABD'deki çeşitli şehirlerdeki gazetelere, akademisyenlere, etkili isimlere, Katoliklere, din adamlarına, ticaret ve finans merkezlerine, diplomatlara, ajanlara, kütüphanelere, ithalatçılara, kurumlara, kalabalıklara, Deniz Aşırı Kulüp Üyelerine vs. propaganda malzemeleri düzenli olarak gönderiliyordu.

Bu propaganda malzemeleri sadece İngilizce değil ABD'de konuşulan diğer dillerde de hazırlanmıştı. İngilizce, İsveççe, Danimarka'ca, Norveççe, Polonya'ca, Almanca, İtalyanca ve İspanyolca dillerinde hazırlanmış on binlerce propaganda malzemesi Amerika'da dağıtıldı.

Amerikan gazetelerine yayınlamaları için Ermeni propagandası için hazırlanan Bryce Raporu dağıtıldı. *The New York Times*, *Philedelphia Public Ledger* ve *Chicago Herald* gibi gazetelerde rapordan alıntılar yayınlandı. Amerikan gazetelerinde Ermeni öykülerine çok fazla yer verildi. Amerika'daki birçok gazete ve dergide rapordan alıntılar veya raporun özeti yayınlandı. Wellington House, Bryce Raporu'nu diğer propaganda yayınları için bir kaynak olarak kullandı. ABD'de Wellington House adına çalışan yayın evleri oluşturuldu. Propaganda kitapları, afişler ve kitapçıklar bu firmalara bastırıldı. İngiliz propaganda ofisi, Amerikan kamuoyunu etkileyecek kitaplar yazdırmak için bazı Amerikalı yazarlarla anlaştı. Amerika'da

İngiltere'nin propaganda faaliyetleri doğrultusunda kitap yazan yazarlara, kitabın satışında ve dağıtımında her türlü destek verildi. Bu tür yazarlar Wellington House'un desteğiyle önemli paralar kazandı. Amerikalı yazarların yazdığı kitaplar, Amerikan kamuoyunu etkilemede ve onların ilgisini çekmede daha etkiliydi. ABD'nin en etkili yazarlarının propaganda faaliyetlerinde kullanılmaları, Amerikan vatandaşlarının fikir ve düşüncelerinin İngiltere'nin istediği yönde şekillenmesine neden oldu.

İngiltere Enformasyon Bakanlığı sinemanın toplum üzerindeki etkisini de propaganda için kullandı. Bazı propaganda kitaplarının filmi de çekildi. Bu filmler ABD'nin çeşitli şehirlerinde sinemalarda gösterime sunuldu. Filmler yardım toplama kampanyalarında kullanıldı. Propaganda ofisinin hazırladığı filmler ABD milyonlarca kişi tarafından izlendi.

ABD liderlerinin ve Amerikan kamuoyunda etkili olan insanların düşüncelerini İngiliz görüşlerine yaklaştırmak ve onların İngiliz iddialarına sempatiyle bakmalarını sağlamada ABD'de dağıtılan propaganda kitap ve kitapçıkları önemli rol oynadı. Muazzam miktardaki propaganda malzemesi vasıtasıyla İngiliz Propaganda Ofisi Amerikan kamuoyunun duygu ve düşüncelerini, kendi çıkarları doğrultusunda istismar etmeyi başardı.

İngiltere'nin propaganda faaliyetleri Amerika'da çok geniş etki bıraktı. Sistemli ve çok yönlü olarak yürütülen propaganda faaliyetleri sonucu özellikle Amerikan halkında gerçeklerden uzak bir Ermeni Sorunu algısı oluştu. Yüzyıl önce ortaya atılan iddialar üzerinden yürütülen bu kampanyaların etkisi günümüzde de devam etmektedir. İngiliz propaganda faaliyetleri için üretilen kitap, kitapçık, broşür, afiş ve filmler, günümüzde Ermeni diasporası tarafından asılsız iddialarına dayanak olarak kullanılmaktadır. Bu gibi eserlerin gerçeklerden uzak, kurmaca olduğunun ve propaganda faaliyetleri için özel olarak üretildiğinin hem ülke içinde hem de dünyada yapılacak olan çalışmalarla insanların bilgisine sunulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

a)British Library Arşivi (Londra)

MSS EUR. F.112/ 561. Maps Showing Distribution Of
British War Propaganda in North America

MSS EUR. F.112/ 561

Indian Papers

IOR/L/PS/11/159/P7105/1919

b) British National Arşive (Londra)

FO 141/735/2

INF 4/4A

INF 4/1B

INF4/6

INF 4/10

TI/11992/27254, Sayfa 7

T1/12216/treasury 34453, (5 Eylül 1918)

c) İngiltere Parlamento Arşivi (Londra)

BBK E/3/1 sayfa 3

BBK E/3/1/1917-1918, s.13

d) Masterman Arşivi (Birmingham)

Cfgm 32/2/2

Cfgm 32/2/2/33

Cfgm 32/2/4/4)

Cfgm 6/5/6/1

Cfgm 6/5/6/5

e) Araştırma ve İnceleme Eserler

JOHNSON, Henry Hamilton (1918), *The "Clean- fighting" Turk Yesterday, To-day and To-morrow*, London: Spottish woode Ballantyne Co. Lit.

LASSWELL, Harold D (1927), *Propaganda Technique in The World War*, London: Kegan Paul, Trench, Trubnc company Ltd.

McCARTHY, Justin (2002), "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:13: 469-481.

MARQUİS, Alice Goldfarb (1978), *Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany during the First World War*, *Journal of Contemporary History*, Vol. 13(3).

McCARTHY, Justin (2009/07/30). "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", , <https://www.turkishnews.com/tr> Erişim Tarihi: 29.07.2018

McCARTHY, Justin (2010), *The Turk İn America The Creation of an Enduring Prejudice*, Salt Lake City: The University of Utah Press.

NİEPAGE, Martin (1917), *The horrors of Aleppo, seen by a German eyewitness*, London: T.F. Unwin Ltd.

ÖZDEMİR, Hikmet (2005), *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, Ankara: Tüba Yayınları.

PETERSON, H.C (1939), *Propaganda for War the Campaign Against American Neutrality, 1914-1917*, Norman: University of Oklahoma Press.

READ, James Morgan (1972), *Atrocity Propaganda 1914-1919*, New York: Arno Press A New York Times Company.

ROETTER, Charles (1974), *Psychological Warfare*, London: B. T. Batsford Ltd.

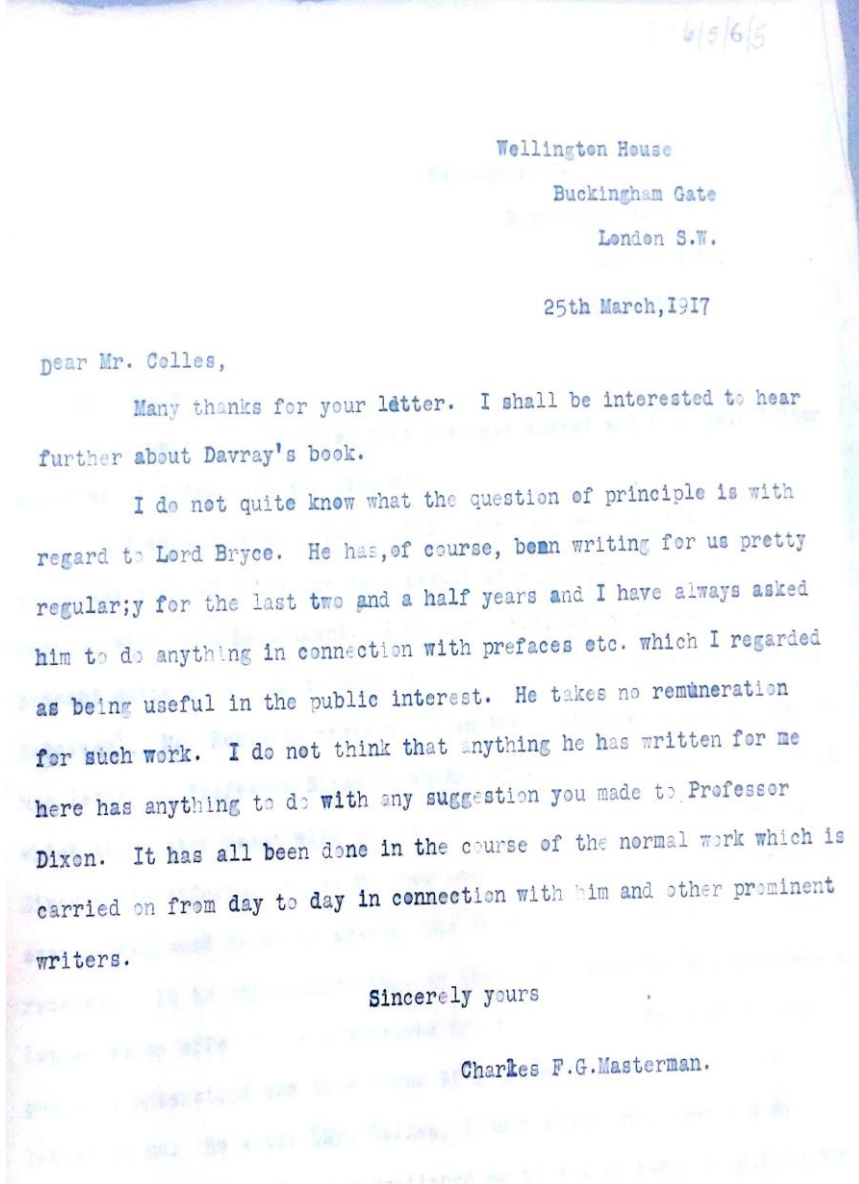
SANDERS, M.L. (1975), "Wellington House and British Propaganda During The First World War", *The Historical Journal*, 18/1.

SANDERS M.L.- TAYLOR, Philip (1982), *British Propaganda During The First World War, 1914-1918*, London: The Macmillan Press Ltd.

The Times, 21 Aralık 1919.

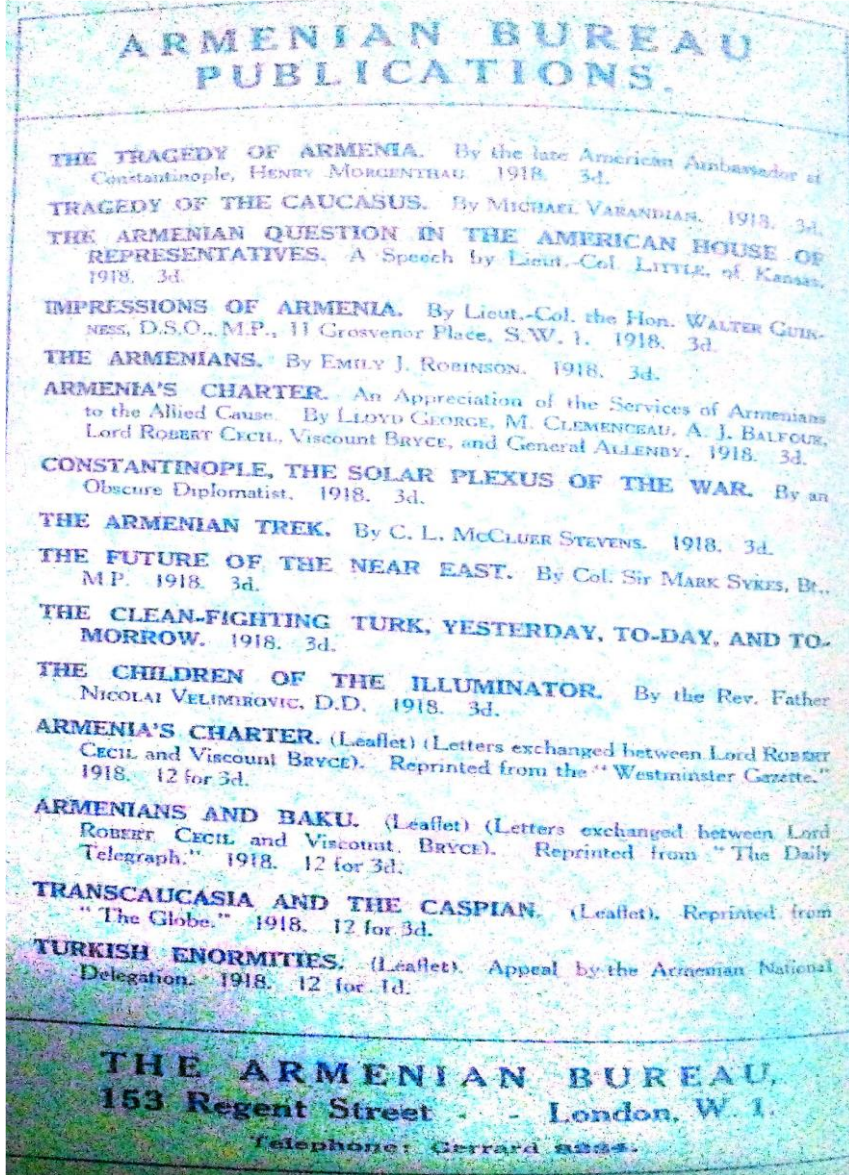
EKLER

Ek. 1. Wellington House Başkanı Masterman'ın Lord Bryce'in Propaganda Ofisi İçin Düzenli Olarak Bir Şeyler Yazdığını Belirten Mektubu

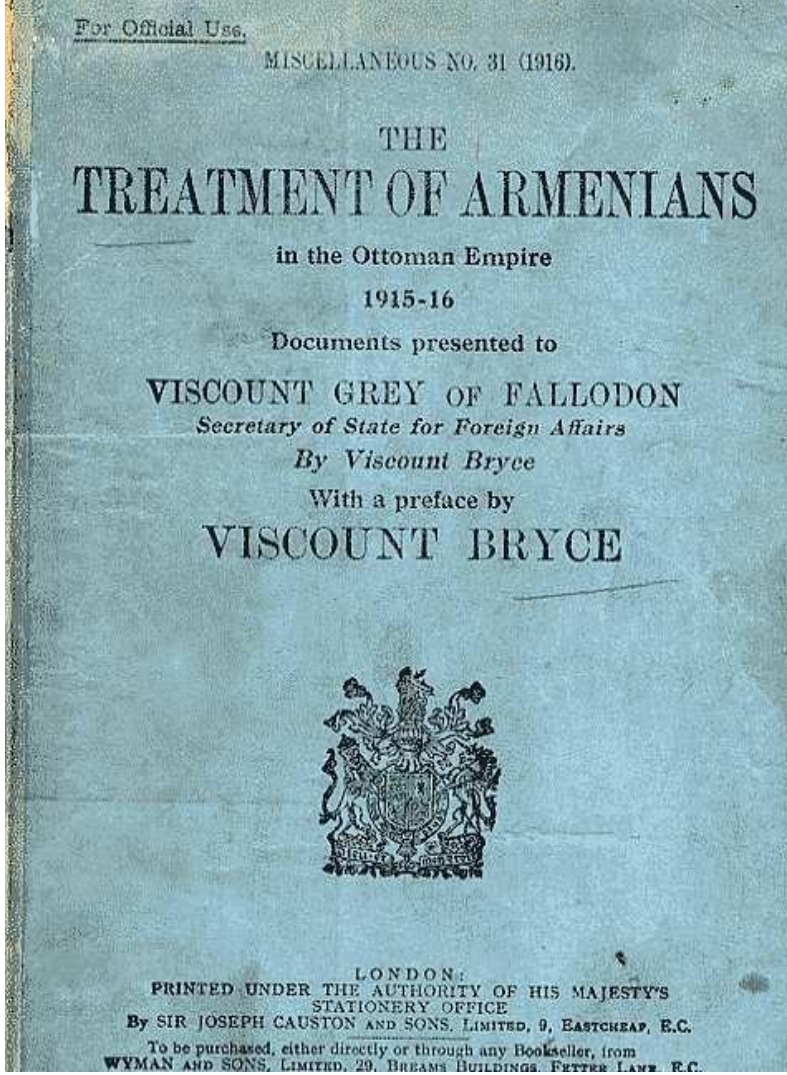
Kaynak: Cfgm 6/5/6/5

Ek. 2. Ermeni Bürosu'nun 1918 Yılındaki Propaganda Yayınları

Kaynak: (Johnson, 1918: Arka Kapak)

Ek. 3. Mavi Kitap (Bryce Raporu)

AZERBAYCANLI BİR MÜLTECİ: MEHMET ALTUNBAY**Salih ÖZKAN*****ÖZ**

Azerbaycan Gence doğumlu (1911) olan Mehmet Altunbay, Odessa Askeri Hava Okulu'nda okumuştur. 1933 yılında bu okulu başarıyla bitirerek pilot olarak görev yapmıştır. Pilotluk mesleğindeki başarılarından dolayı Sovyet Rusya'da üç kez ödül almıştır. Hava Harp Okulu komutanlığı görevine kadar yükselmiştir. Ancak Azerbaycanlı bir Türk subayın bu makama kadar yükselmesini hazmedemeyen KGB'nin sudan bahanelerle idam fermanı çıkarması üzerine Türkiye'ye kaçmaya karar verir.

İki arkadaşıyla birlikte önce İran, sonra Bağdat ve nihayet Türkiye'ye geçer. Genel Kurmay Başkanlığı'nca yapılan sınav sonrasında kendisine Türkiye'de pilotluk yapma belgesi verilir. 1945-1960 yılları arasında Türk Hava Yolları'nda pilot olarak çalışır. Azerbaycan Türkleri arasında bir kahraman olarak görülen Mehmet Altunbay için 1967 yılında bir de sinema filmi yapılır. 1987 tarihinde de vefat eder.

Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye iltica ederek, çok sayıda hizmetlerde bulunan Azerbaycanlı aydınlardan birisi olan Mehmet Altunbay'ın biyografisi konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler; Mehmet Altunbay, Azerbaycan, Azerbaycanlı Mülteciler

AN AZERBAIJANI REFUGEE: MEHMET ALTUNBAY**ABSTRACT**

Mehmet Altunbay from Azerbaijan Gence (1911) was educated at Odessa Military Air School. In 1933 he successfully graduated from this school and served as pilot. He has been awarded three times in Soviet Russia for his achievements in his profession. He rose to the command of the Air Force Academy. However, the KGB was not ready for an Azerbaijani officer occupying such a high position, so he was given a death penalty by the KGB and he decided to escape to Turkey.

He and his two friends first went to Iran, then to Baghdad and finally to Turkey. After the exam held by the General Staff, a pilot document was given to him in Turkey. He worked as a pilot in Turkish Airlines between 1945 and 1960. For Mehmet Altunbay, who is seen

* Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi, salihozkan66@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8701-6608

as a hero among the Turks of Azerbaijan, a cinema film is made in 1967. In 1987 he passed away.

This study will focus on the biography of Mehmet Altunbay, one of the Azerbaijani intellectuals who have been in refuge in Turkey during the Republican era.

Keywords; Mehmet Altunbay, Azerbaijan, Azerbaijani Refugees

GİRİŞ

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki coğrafi yakınlık, tarihin hemen her devrinde az ya da çok muhaceret hareketini ortaya çıkarmıştır. Fakat iki dönem var ki bu muhaceretin en yoğun yaşandığı dönemdir. Birincisi 19. Yüzyıl sonu ile 20. Yüzyılın ilk on yılında gerçekleşmiştir. Bu muhaceretle gelenler arasında, Türkiye'nin siyasi yaşamında önemli rol oynayan Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Ağaoğlu isimler ön plana çıkmaktadır. İkinci önemli muhaceret ise Azerbaycan'ın Sovyet hakimiyetine girmesiyle başlayan ve 1920-1930 yıllarını kapsayan dönemdir. (Attar, Şimşir, 2013: s.139)

Çarlık Rusya'sı dağıldıktan sonra Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan oluşan Maveray-ı Kafkas Devleti kurulmuştu. 27 Mayıs 1918'de bu devletin dağılması üzerine Azerbaycan delegeleri olağan üstü toplanarak kendilerini geçici şura ilan ettiler. Şuranın başına oy çokluğu ile Resulzade Mehmet Emin Bey getirildi. 28 Mayısta şuranın ilk toplantısı yapıldı ve üç madde üzerinde duruldu. 3. Madde federasyonun dağılması ve Azerbaycan'ın durumu ile ilgiliydi. İçinde bulunulan vaziyet Azerbaycan'ın selameti açısından bağımsızlığının ilan edilmesini gerektiriyordu. Bu nedenle şura Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesini karar aldı ve altı bentten oluşan "İstiklal Beyannamesi"ni ilan etti. (Aksoy, 2013: s.16) Ancak Bakü başta olmak üzere Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmı Bolşevik ve Ermeni müfrezelerinin işgali altında idi. Osmanlı devleti Batum Anlaşması (4 Haziran 1918) ile Azerbaycan'a yardım edeceğini vaat etmişti. İşte bu anlaşma gereğince Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Kafkas İslam Ordusu adı altında bir ordu ile katliamları durdurmak üzere Azerbaycan'a giderek Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına hizmet etmiş olur. (Gasimov, 2001: s.23)

Azerbaycan Cumhuriyetinin varlığı ancak 23 ay sürdü. 23 ay gibi bir sürede Azerbaycan Cumhuriyeti hem siyasi, hem askeri, hem de kültürel alanda tam bağımsız olabilmek için her türlü çabayı sarf etmiştir. Bu çabaların sonucu sadece kendi adına değil tüm Kafkas

milletleri adına önemli başarılar ve gelişmeler kaydetmiştir. Ancak Azerbaycan hakkındaki emellerinden vazgeçmeyen Rusya, Sovyetler Birliği adı altında örgütlenip, Azerbaycan'ı tekrar işgal ederek 27 Nisan 1920 Türk ve İslam âleminin ilk demokratik devleti olan Azerbaycan Cumhuriyetine son verdi. (Aksoy, 2013: s.19)

İşte Azerbaycan'ın Sovyet yönetimi tarafından işgalinden sonra ikinci dönem muhaceret başlamıştır. Bu süreçte Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Konsey Başkanı Mehmed Emin Resulzade başta olmak üzere Müsavat Partisi yöneticilerinin pek çoğu çeşitli yollardan ve değişik tarihlerde Türkiye'ye gelmişlerdir. (Attar, Şimşir, 2013: s.118)

Özellikle muhaceretin ikinci safhası olan 1920-1930 yılları arasında, yani Bolşevik ihtilalin başarılı olmasından sonra, yalnızca Azerbaycan'dan değil bütün Rus coğrafyasından çok sayıda mülteci Türkiye'ye göçmüştür. Başta İstanbul olmak üzere tüm Türkiye Rusya'dan kaçan mültecilerin sığınağı olmuştur. 1921 yılının ilk iki ayı için verilen rakamlara göre, İstanbul'da Sovyet zulmünden kaçan Rus mültecilerinin toplam sayısı 75000'i buluyordu. Sonraki bir yıl içinde bunların bir kısmı Amerika ve Almanya'ya diğer bir kısmı da İngiltere, Fransa, Avusturya, Japonya, İsviçre ve Afrika'ya vize alarak gitmişlerdir. Mayıs ayına kadar ise Rusya'dan Türkiye'ye iltica edenlerin sayısı 175000'i bulmuştur. Bunların 115000'i Türkiye'de kalmıştır. (Attar, Şimşir, 2013: s.117) Bu rakam Bütün Sovyet mültecilerini içermektedir. Bunların ne kadarının Azerbaycan Türk'ü olduğu konusunda kesin bir rakam verememekle beraber çoğunluğunun Azerbaycan Türk'ü olduğunu belirtebiliriz.

İkinci muhaceret hareketi Türkiye'nin gerek siyasi, sosyal, kültürel, ve düşünsel alanda gerekse askeri ve insani alanda bir dönüşüm yaşadığı döneme tesadüf etmesi dolayısıyla da önem arz etmektedir. Özellikle Azerbaycanlı aydınlar Türkiye'nin geçirdiği bu dönüşüme katkı sağlamışlar hatta bazı durumlarda tam merkezinde yer almışlardır. Tabii ki etkileşim karşılıklı olmuş, Azerbaycanlı aydınlar Türkiye'de yürütülmekte olan inkılaplara katkı sağlarken, Azerbaycan'da da milli bilincin olgunlaşmasına, şekillenmesine ve istiklal fikrinin yaşamasına zemin hazırlamıştır. (Attar, Şimşir, 2013: s.140)

1920-1930 dönemi sonrasında Sovyet yönetiminin izlediği dışa kapalılık (demirperde ülkesi olma) dolayısıyla muhaceret hareketinin pek olmadığını görüyoruz. Çalışmamıza konu olan Mehmet Altunbay bu konuda ilk olma özelliğine sahiptir. 1939 yılında uçakla Rusya dışına kaçmayı başaran Altunbay hatıratının adını

“Hürriyete Uçan Türk” olarak koymuştur. “Hatta ilk insan desek yanılmış olmayız” demektedir.

1. Mehmet Altunbay’ın Ailesi

Mehmet Altunbay hatıratında birçok aile efradından uzun uzun bahsetmektedir. Babasının babası hakkında geniş bilgi vermemekle beraber adının Derviş olduğu anlaşılmaktadır. (Altunbay, 1989: s.43) Baba tarafından ninesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Mehmet Altunbay’ın hatırlamış olduğu yaşlarda ölmüş olması muhtemeldir. Zira hatıratında diğer yakınlarından bahseden yazar babaannesinden de bahsederdi. Gence’nin Sovyet ordusu tarafından işgali esnasında Altunbay’ın bir amcası karısı ve çocuklarıyla birlikte şehit ediliyor. (Altunbay, 1976: s.30)

Annesinin babası ise Gence’nin zenginlerinden birisidir. Gence’deki iki büyük otel ve bir lokantanın sahibidir. Fakat 1917 ihtilalinden sonra bütün malları yağmalanır veya el konur. Kısa boylu olduğu için “Bala Seyyit” diye bilinen dedesi fakirlere yardım etme konusunda oldukça cömerttir. Yardım konusunda Ermeni, Yahudi, Rus, Çingene vs hiçbir ayırım gözetmez. (Altunbay, 1989: s.15) Yakın çevresinin uyarılarına rağmen otellerinde Hamparsun ve Mıgırdiç isimli iki Ermeni kardeşi sürekli çalıştırmıştır. Bu iki kardeş iki Ermeni aile arasında çıkan kavgada anne babasını kaybetmiştir. Hiçbir Ermeni bunlara sahip çıkmazken Bala Seyyit yanına alır. İş verir, büyütür ve evlenip yuva kurmalarına yardımcı olur. Buna rağmen 1917 ihtilalinden sonra Ermeniler casusluk yaparlar. Azerbaycan Türklerini jurnalliyerek onların hapse atılmalarına sebep olurlar. Bizzat Hamparsun’un jurnaliyle Bala Seyyit de oldukça ileri yaşta hapse atılır ve zindanda hakkın rahmetine kavuşur. (Altunbay, 1989: s.16) Anneannesinin adının Meşesera olduğunu anlıyoruz. Haksızlıklar karşısında cesur, korkusuz ve hırçın olan anneanne gerektiğinde de oldukça merhametli birisidir. (Altunbay, 1989: s.32)

Hatıratta yazar üç dayısı olduğunu belirtiyor. Büyük dayısı Hasan (Mirhasan) tıpkı babası gibi Ruslara (Urusa) karşı mücadele eden bir kahramandır. 1920 Mayıs’ında Sovyet ordusunun Gence’yi işgali esnasında kadın ve çocukları şehrin dışına çıkararak onların zarar görmemesi vazifesini üsleniyor. (Altunbay, 1989: s.94) Azerbaycan’ın Sovyet idaresine geçmesinden sonra yazarın ailesiyle en çok o ilgileniyor. Gence’nin işgalinden bir süre sonra Şemkir’e gidip orada mülkiyeti devlete ait olan bir arabada faytonculuk yapıyor. Küçük dayı ve ortanca dayı felaketlere uğradıktan sonra Ruslara karşı mücadele etmek için dağa çıkıyor. Beş yıl arkadaşlarıyla çetin bir

mücadele vermesine rağmen başarılı olamayacağını anlayınca Türkiye'ye kaçıyor. Elazığ'a yerleşerek burada evlenip çocuk sahibi oluyor. Kendisi ölümünden sonra buraya defnediliyor, çocuk ve torunları ise halen Elazığ'da yaşıyor. (Altunbay, 1989: s.250)

Altunbay'ın sessiz, sakin, duygulu ve sanatçı ruhlu diye tanımladığı Mir Damat isminde küçük dayısı Suşa'da adil bir savcıdır. Herkes onun adaletini takdir etmekte ve sevmektedir. Ancak rejim jurnalcilerinin ihbar ettiği muhalifleri tutuklamadığı gerekçesiyle önce hapse atılır, sonrada kurşuna dizilir. (Altunbay, 1989: s.232) Ortanca dayı Talip ise güçlü kuvvetli birsidir. Dedesinin ısrarlarına rağmen Ortaokuldan sonra okumaz çiftçilikle meşgul olur. Küçük dayının kurşuna dizilmesinden sonra karakola alınır. Oradan hiçbir açıklama yapılmadan ve ailesiyle vedalaşmasına fırsat verilmeden Moskova'ya kanal inşaatında çalışmak üzere gönderilir. Yazar 1931 yılında Moskova'ya gittiğinde okul komutanından izin alarak dayısını görmeye gider. Çok zor şartlar altında çalışan dayısını yıllar sonra oldukça yıpranmış bulur. 1932 yılında bir kış günü tekrar görmeye gittiğinde dayısının ölüm haberini alır. Arkadaşlarının anlattığına göre, gece kanalda çalışırken aç kalmış kurtlar dayısı Talip ile birlikte beş arkadaşını parçalamıştır. (Altunbay, 1989: s.237)

Mehmet Altunbay'ın babası Dervişoğlu Kaçak İbrahim diye bilinmektedir. Kaçak lakabı halk arasında "Azerbaycan halkının Urus (Rus) esaretinden kurtulması için mücadele eden öz kahramanlarına verdiği şanlı ve şerefli" bir addır. (Altunbay, 1989: s.44) Babası sürekli Ruslarla mücadele halinde olduğu için onu çok nadir görmektedir. Annesinin anlattıklarına göre babası "mert, cesur, faziletli, vatanına aşık, millete gönülden bağlı dini bütün bir Müslüman'dır." Rus zulmüne hiçbir zaman boyun eğmemiş, kendisi gibi yiğit insanları etrafına toplayarak ülkeyi zalim Rus boyunduruğundan kurtarmak için mücadele etmiştir. Zaman zaman ölümcül yaralar almasına hatta Rusya'nın Kafkas valisi yakalanması veya yakalanmasına yardımcı olunması halinde yardım edenlere ödül vaat etmesine rağmen mücadelesinden asla vaz geçmemiştir. (Altunbay, 1989: s.46).

Altunbay'ın babasını son gördüğü tarih Gence'nin Sovyet yönetimi tarafından işgalinden hemen sonradır. Babası, annesi ve kardeşleriyle birlikte hapis tutulduğu bahçeye getirilir. Fakat babasına kavuşma sevinci uzun sürmez. Kavuşmadan hemen sonra daha hasret bile gideremeden silahlı kişiler (kızılordu mensupları), bahçede topladıkları Azerbaycanlı Türk erkeklerini duvarın önüne sıraladıktan sonra eş ve çocuklarının gözü önünde kurşuna dizerek şehit ederler. (Altunbay, 1989: s.210 vd).

Altunbay'ın annesi Bala Seyyid'in kızı Begüm hanımdır. Komşuları ona "Begüm Bacı" demektedirler. Babası sürekli kaçak olduğu için yazarla ve kardeşleriyle annesi ilgilenmektedir. Yazar hatıratında annesinden oldukça çok bahsetmektedir. Annesi müşfik, dindar, komşularına yardım eden ve çocuklarını koruyup kollayan bir kişiliğe sahiptir. Bunun yanında gerektiğinde cesur ve soğukkanlı birisi olduğunu en sıkıntılı anlarda bile yakınlarına ve komşularına sabır ve metanet tavsiye ettiğini hatıratından anlıyoruz. (Altunbay, 1989: s.32)

Hatıratından anlaşıldığına göre Altunbay'ın iki kardeşi vardır. Kendinden üç yaş büyük Cemil adında ağabeyi onun kahramanı gibidir. Onun olaylar karşısındaki olgun tavrı Altunbay'ı etkilemektedir. Küçük kardeşi Habil ise Gence'nin işgal edildiği tarihte henüz (kucakta diye belirtiyor) bir ya da iki yaşındadır. İşgalden sonra küçük kardeşi yakın bir köye bir başka ailenin yanına verilir. (Altunbay, 1976: s.29)

2. Tahsili ve Hayatı

1911 yılında Gence'de doğan Mehmet Altunbay'ın tahsil hayatının başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Gence'nin işgalinden sonra başladığı söylenebilir. İşgalden bir süre sonra büyük dayısı Mir Hasan onu ve ağabeyini yetimhaneye yazdırır. İlkokula da buradayken başlar. Yetimhane ve ilkokul günlerine ait hatıralarında rejim propagandası yapıldığını belirtmektedir (Altunbay, 1989: s.229).

Ortaokul ve liseyi Bakü'de bitiren Altunbay, 1931 yılında Bakü'de açılan Hava Okulu'na kayıt olur. Bu okulda okuyorken bir yıl süreyle Moskova'ya giderek uçuş eğitimi alırlar. (Altunbay, 1989: s.238) Bakü'de başlayan havacılık eğitimini, 1933 yılında Odesa Askeri Hava Okulundan mezun olarak tamamlar. Sovyetler Birliği'nin birçok yerinde pilot olarak vazife görür. Mesleğindeki başarılarından dolayı Moskova, Gürcistan ve Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreterliğince üç defa "olağanüstü" takdirnamelerle taltif edilir. (Attar, Şimşir, 2013: s.240).

1939 yılında Bakü Hava Okulu Uçuş Birliği Komutanı iken komünist rejimde, bilhassa Türklere karşı uygulanan amansız zulüm ve işkenceler dayanılmaz boyutlara ulaşır. Az sayıda arkadaşı ile birlikte yapılan zulüm ve işkencelere karşı mücadele başlatır. Fakat tespit edilen pek çok arkadaşı kurşuna dizilirler. Bu durumda Altunbay, hür dünyaya (Türkiye'ye) kaçmaya karar verir. Kaçış da bir arkadaşıyla birlikte uçakla gerçekleştirirler. Önce uçağın Rus pilotunu

etkisiz hale getirirler, sonra sınırı geçerler. Sınırı geçerken uçak ağır isabet almasına rağmen İran topraklarına indirmeyi başarırlar. Böylece beklide tarihin ilk uçak kaçırın adamı ve komünist rejimden hürriyete uçan ilk insanı olurlar. (Altunbay, 1989: s.X)

İran'a geçmelerinden itibaren, İran Hükümetinden ısrarla kendilerini Türkiye'ye göndermelerini istemelerine rağmen gönderilmezler. Dokuz ay Tebriz hapishanesinde kaldıktan sonra Tahran'da polis nezaretinde tutulmaya devam edilirler. Türk Elçiliği ile irtibat kurmalarına bile müsaade edilmez. Bu arada Rusya kaçakların iadesi için İran hükümetine müracaatlarda bulunur. 1941 yılında da İran'ın elinde bulunan Güney Azerbaycan, Tahran'ın yarısı da dahil olmak üzere, Sovyet orduları tarafından işgal edilir. İran polisi bu kaçakları Sovyet ordularına teslim etmeyi düşünmektedir. O sırada Tahran'da bulunan eski Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu Türk Büyükelçiliğinden öğrendiği bu haberi Mehmet Altunbay'a bildirir. Bu durumda Türk Büyükelçiliğine sığınmaya karar verirler. Fakat oldukça zor gerçekleşen sığınma işinde arkadaşlarından birisi çatışmada ölür. Aynı gece Türk Büyükelçiliği onları Tahran'dan çıkarır. Onlara pasaportlarını kaybettiklerine dair bir belge verir. Onlar da Sovyetlere ait üzerlerinde bulunan bütün belgeleri yakarlar. Çok geçmeden Sovyet birlikleri tarafından yakalanırlar. Üzerinde Sovyetlere ait bir belge bulunmadığı için serbest bırakılırlar. Sekiz hafta devam eden geceli gündüzlü bir yolculuktan sonra Bağdat'a ulaşmayı başarırlar. Bağdat'ta o zaman Türk Büyükelçisi olan Sahip İlkin Bey onları misafir eder ve onun yardımıyla Türkiye'ye geçmek üzere trenle hareket ederler. Fakat kötü talih bu yolculukta da Altunbay'ın yakasını bırakmaz. Tel Kucuk Tren İstasyonunda İngilizler tarafından yakalanıp sorgulanırlar. İngiliz yetkililer belgelerinden şüphelenir. Bağdat'a geri götürülerek hapse atılırlar. İki buçuk ay hapis hayatından sonra kurşuna dizilmek üzere iken durumdan haberdar olan Türk büyükelçisinin girişimleri ile kurtulup 1941 yılında Türkiye'ye geçmeyi başarırlar.(Altunbay, 1989: s.XII)

Mehmet Altunbay Türkiye'ye geldiğinde önce Reha Oğuz Türkkan'ın aracılığıyla Nuri Demirağ'ın kurmuş olduğu "Gök Okulu"nda baş pilot olarak görev yapar. (turkctarih.com) Bu esnada Demirağ'ın fabrikasında üretilen ilk sivil taşıma uçağı olan ve Türk Hava Kurumu tarafından önemli miktarda sipariş verilen "Nu. D. 38" isimli uçağın deneme uçuşunu Mehmet Altunbay yapar. (<http://www.nuridemirag.com>) Nuri Demirağ'ın fabrikayı kapatmasından sonra pilotluk yapmak için 1943 yılında Genel Kurmay Başkanlığına müracaat eder. Bunun üzerine Eskişehir Hava Okuluna

gönderilir, burada yapılan imtihan neticesinde pilotluk yapabilir belgesi alır. 1945-1960 yılları arasında Türk Hava Yollarında pilotluk yapar. 1953-1954 yıllarında Hürriyet ve Yeni Sabah Gazeteleri tefrika halinde Mehmet Altunbay'ın hatıralarını "Türk Pilotu Mehmet Altunbay Rusya'dan Nasıl Kaçtı?" ve "Cehennemde Gördüklerim" başlıkları ile yayınlar. 1960-1963 yıllarına Amerika'nın Avrupa'dan yayın yapan "Azatlık" radyosunun Azerbaycan şubesinde görev yapan Altunbay 1963 yılında Türkiye'ye döner. (Altunbay, 1989: s.XIV) Bundan sonra Türkiye'de çeşitli illerde gençlere yönelik komünizmi anlatan konferanslar veren Altunbay, 28 Aralık 1987 tarihinde vefat eder. (Attar, Şimşir, 2013: s.240).

Bu arada Türkiye'de evlenmiş ve çocukları da olmuştur.

3. Eserleri

Hürriyete Uçan Türk; Mehmet Altunbay'ın hatıralarını oluşturan bu eser onun ölümünden iki yıl sonra Melahat Altunbay tarafından yayına hazırlanmıştır. Eserde daha çok 1920 yılında Azerbaycan'ın Sovyet idaresine geçişi esnasında Gence'de yaşanan felaketler anlatılmaktadır. Asırlarca birlikte yaşadıkları ve iyi komşuluk adına ellerinden gelen her türlü yadımı yapmaktan geri durmadıkları Ermenilerin ihanetleri ve zulümleri hatıratında en çok üzerinde durulan konulardan birisidir. Yine Sovyet yönetiminin uyguladığı mezalim de hatıratın ana temasıdır.

Yazar bu kitabının baş kısmında kendi hayatına ilişkin bilgiler verdiği gibi birinci dereceden akrabaları hakkında da geniş bilgiler vermektedir. Kendinin ve yakın akrabalarının başından geçenleri anlatırken, Azerbaycan'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik yapısı özellikle de Sovyet yönetiminin ne olduğu hakkında geniş bilgiler veriyor.

Düşman Geliyor; Bu eser 1976 yılında 60 sayfalık küçük boy cep kitabı ebadında yayınlanıyor. 1989'da yayınlanan hatıralarında önemli bir kısmı tekrar edilen bu eserde, daha çok Gence'nin Sovyet orduları tarafından işgali esnasında yaşanan mezalim anlatılmaktadır. Ermeni zulmü ve Sovyet ordularının soygunları geniş bir şekilde yer bulmaktadır.

501 Numaralı Hücre; Mehmet Altunbay Rusya'dan kaçış hikayesini anlatan hatıralarını senaryo haline getirerek Genel Kurmay Başkanlığına sunar. İnceleme sonucu 6 Aralık 1966 tarihinde "Türk Silahlı Kuvvetlerinin milli ve moral eğitiminde faydalı görülen, milli amaçlar ve milli menfaatler bakımından personeli uyarıcı olduğu anlaşılan" eserin filme alınması uygun görülmüştür (Altunbay, 1989:

s.XIV). Kızı Melahat Altunbay; “Söz konusu film babam Sovyet rejiminde Hava Harp okulu komutanı iken, bir Azerbaycanlı subayın o makama gelmesini hazmedemeyen Sovyet Gizli Servisinin sudan bahanelerle, idam fermanı çıkarmasının akabinde iki arkadaşı ile birlikte kaçarak, Türkiye’ye gelişini konu alan bir filmidir.” demektedir. (<http://www.sinematurk.com>).

1966-1967 yıllarında iki bölüm olarak çekilen filimin yönetmeni Nusret Eraslan’dır. Oyuncuları ise Cüneyt Gökçer, Ayten Gökçer, Semih Sergen, Atıf Kaptan, Tekin Akmansoy ve Gülsen Alnıaçık gibi devlet tiyatrosunun ünlü oyuncularıdır. (<http://www.tsa.org.tr>). Film tüm askeri gazirolarda ve sivil sinemalarda oynatılmıştır. 29 Haziran 1971’de TRT’de gösterilen film oldukça çok sayıda izleyici kitlesine ulaşmıştır. Metraj bakımından o zamana kadar çevrilen filimler içerisinde en uzun olan film kendi döneminin izleyici rekorunu kırmıştır. (www.tozlugmagazin.com) Kendisinin de kısa bir rol aldığını söyleyen ünlü oyuncu ve yazar Ayhan Hüseyin Ülgenay, filimin daha geniş kitlelere ulaşamamasını senaryodaki ve çekimlerdeki bazı kusurlara bağlamaktadır. (Ülgenay, 2013: s.1)

SONUÇ

1920-1930 yıllarında çoğunluğu Azerbaycan’dan olmak üzere Türkiye’ye iltica eden aydınların, Türkiye’nin şekillenmesinde önemli katkılarının olduğu muhakkaktır. Bağımsız Azerbaycan’ın Sovyet işgaline uğramasından sonra başlayan bu aydın göçü bir bakıma Türkiye açısından beyin göçü rolü oynamıştır. Bu aydınlar yayın faaliyetleriyle inkılapların şekillenmesine fikri alt yapı oluşturmuşlardır.

Sovyet rejiminden kaçış ilerleyen tarihlerde de devam etmiş, oluşan Bolşevik yönetimi kendisine muhalif olan kimseleri barındırmamıştır. Kendi yapısı içerisinde daha başarılı olanlara tahammül edememiştir. Nitekim Mehmet Altunbay, ailesine yapılan onca mezalime rağmen sistem içerisinde kalarak okumuş, başarılı olmuş, iltifatlara mazhar olmuş ama onun başarısını çekemeyen yönetim, orada ona yaşama hakkı tanımamıştır. İftiralara, takiplere maruz kalmış, zulüm görmüştür. İşkenceler tahammül sınırını aşınca da Altunbay, kendinden öncekiler gibi hürriyete kaçmayı tercih etmiştir.

Hatıralarında belirttiği gibi vatan hasretini daima yüreğinde hisseden Altunbay, Sosyalist rejimin çirkin yüzünü Türk gençliğine göstermek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Böylesine bir sorumluluğu yerine getirmiş olmak Altunbay’ın vatan hasretinin tek tesellisi olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKSOY Tuba, (2013) Azeri Türk Mecmuası Üzerine Bir İnceleme, Açıklamalı Dizin Ve Seçilmiş Metinler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- ALTUNBAY Mehmet, (1976) Düşman Geliyor, Asya yayınları, İstanbul.
- ALTUNBAY Mehmet, (1989) Hürriyete Uçan Türk, Mehmet Altunbay'ın Hatıraları, Hazırlayan, Melahat Altunbay, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara.
- ATTAR Aygün, ŞİMŞİR Sebahattin, (2013) Tarihten Günümüze Türkiye'de Yaşayan Azerbaycan Türkleri, Berikan Yayınevi, Ankara.
- GASIMOV Musa, (2001) *Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasinin Mücadelesi: 1918 Yılı, 21. Yüzyıl Dergisi*, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1.
- <http://www.nuridemirag.com>
- <http://www.sinematurk.com>
- <http://www.tsa.org.tr>
- www.tozlumagazin.com, 501 Numaralı Hücre Filmi Rekora Koşuyor.
- [turkcetarih.com](http://www.turkcetarih.com).
- ÜLGENAY Ayhan Hüseyin, (2013) 501 Numaralı Hücre "Bir Filim Biyografisi ve Bendeki Anısı" <http://www.insanokur.org>.

KLASİK DÖNEM OSMANLI TARİH YAZIMINDA OTO SANSÜR VE ÇARPITMA: BEŞ OLAY BİR SONUÇ

Yunus İNCE*

ÖZ

Tarih için birçok tanım yapılmıştır. Her tanım da tarihin bir yönüne işaret edildiği görülür. Cicero'ya göre; "*tarih, insanlığın hafızasıdır*". Bir birey için hafızası ne kadar önemliyse, insanlık için de tarih o kadar önemlidir. Cicero'dan bu yana hafıza ile tarih arasında analogik bir ilişki olduğu düşünüle gelmiştir. Dolayısıyla tarihçi de hafızayı koruyan, geçmişi muhafaza eden bir bellek muhafızı konumundadır. Ancak hakikatte tarih, geçmişin tamamını sonraki nesillere anlatamaz ya da muhafaza edemez. Zira geçmişte yaşanan her hadise kayıt altına alınamaz. Tarihçi, geçmişin içinden bir kısmını seçip satırlarına taşıyarak neyin tarih olabileceğine neyin ise tarih olması gerekmediğine karar veren kişidir ve her tercih/seçim aynı zamanda bir vaz geçiştir. Bu anlamda geçmişin bir kısmı tarih olarak sonraki kuşaklara aktarılır ve bu durum tarihin doğasından kaynaklanır. Ancak bazen tarihçi bazı hadiseleri bile isteye ya da bir baskı nedeniyle görmezden gelir ya da olduğundan daha farklı olarak aktarmayı tercih eder. Susmak/yazmamak eğer dışarıdan bir baskı yok ise oto sansür, var olan gerçekliği daha farklı şekilde göstermek de çarpıtma olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada Osmanlı tarihinin klasik döneminde (1300-1600) devrin tarih yazarları tarafından yazılmayan ya da olduğundan farklı gösterilen beş olayı yazmayanların/yaz[a]mayanların kimler olduğu, yazıl[a]mayanın ne olduğu, bahsi geçen hâdiselerin nerede ve ne zaman geçtiği, oto sansürün ya da çarpıtmanın nasıl ve niçin yapıldığı sorularının cevabı bir makale ölçeğinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, tarih yazımı, hafıza, oto sansür, çarpıtma

SELF-CENSORSHIP AND DISTORTION IN CLASSICAL PERIOD OTTOMAN HISTORIOGRAPHY: ONE CONCLUSION FOR FIVE INCIDENTS ABSTRACT

Many definitions have been made for history and it is seen that an aspect of history is referred to in each definition. According to Cicero,; "*history is the memory of mankind*". Just as memory is extremely important for an individual, so is history, for humanity. It has been thought since the time of Cicero that there is an analogical

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yunusince@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7942-7407

connection between memory and history. Therefore, a historian is in the position of a memory guardian who protects memory and preserves the past. In reality, however, history cannot tell all of the past to the future generations or keep it, because not all incidents that occurred in the past can be recorded. A historian is a person who decides what can qualify as history and what cannot, by selecting some of the past events, and writing them down and indeed each preference/choice is at the same time a renunciation. In this sense, a certain part of the past is conveyed as history to subsequent generations and this state of affairs arises from the very nature of history. Yet, sometimes a historian may ignore some events either purposely or due to some pressure or prefers to tell them in a way that they are in conflict with the real facts. Keeping silent/not writing down is considered to be self-censorship if there is no external pressure, and depicting the existing reality in a different way can be regarded as distortion. In this study, five incidents in the classical period of the Ottoman history (1300-1600) which were either not recorded by historians of the time or described in a way contrary to the facts will be dealt with within the scope of an article seeking answers to the questions; *who* were those who did/could not write them down, *what* was it that was not written down, *where* and *when* the incidents in question took place, and *how* and *why* self-censorship or distortion was performed.

Key Words: Ottoman State, historiography, memory, self-censorship, distortion

Giriş

İster gerçek, isterse kurgu olsunlar Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre hikâyeleri aşkın tarihinde sadece birer örnek hükmündedir. Dünya tarihinde aşkından dolayı ızdırap çeken şahıslar bunlardan ibaret değildir. Aynı şekilde Achilleus, Zaloğlu Rüstem ya da Afrasiyab da dünya savaş tarihinin yegâne kahramanları değillerdir. Dünya tarihinde savaş meydanlarında vatanları, inançları ve idealleri için hayatlarını kaybeden milyonlarca insan vardır. Ancak bunların çok az bir kısmı hatırlanır. Hatta çoğunun müstakil bir mezarı-mezar taşı dahi olmamış, bir toplu mezara defnedilmişler ve hatıraları da benzer bir toptancılıkla “*meçhul asker*” kavramı içerisinde ifade edilip geçilmiştir. Nitekim dünyanın birçok ülkesinde bulunan *meçhul asker* anıtları, hatırası anılmayan insanların çokluğunun da delilidir.

Yazıları ile Annales Ekolünün oluşmasında etkili olan Jules Michelet, bir tarihçinin vazifesini şu şekilde dile getirir: “Hiçbir zaman söylenmemiş, kalbin derinliklerinde kalmış sözleri (kalbinizi yoklayın, orada sözcükler bulacaksınız) duymak gerekir; tarihin sessizliklerini, tek söz etmediği ve tam da en trajik zamanları olan şu korkunç suskunluk anlarını konuşurmak gerekir. Ancak o zaman, ölümler mezarlarına razı olacaklar. Yazgılarını anlamaya, onun uyumsuz, yürek parçalayıcı notalarını, daha yumuşak bir armoni içinde eritmeye başlayacaklar. Gölgelemler sakinleşip yatışıyorlar; kül kavanozlarının kapaklarının kapatılmasına izin veriyorlar. Arkadaşça eller tarafından uğurlanıp uzaklaşıyorlar, yeniden uykuya dalıp rüyalarına geri dönüyorlar. Geçmiş zamanları taşıyan değerli kavanozu tarihin rahipleri, ne derin bir acımayla, ne şefkatli bir özenle (bunu ancak kendileri bilir), kendi babalarının ve oğullarının küllerini taşırmışçasına taşıyorlar ve elden ele aktarıyorlar. Ama taşıdıkları bizzat onlar değil mi zaten ”¹ Jules Michelet, bu satırlarında ölümün tüm insanların ortak kaderi olduğuna ve esasen gerçek ölümün unutulmak olduğuna işaret eder. Bu yargısında yalnız değildir bir eski Mısır şiiri de benzer düşünceleri dile getirir:

“İnsan ölüp gider, toprak olur eti, kemiği,
Çökmek ve çürümek herkesin alın yazısı,
Ama okurlar var oldukça yazarlar yaşar sonsuz.”²

Gerek Eski Mısırlı meçhul şairin dizeleri, gerekse Jules Michelet’in ifadeleri, gerçek ölümün unutulmak olduğunu ifade eder. Öyleyse öldükten sonra da hatırlanmak/unutulmamak için ne yapılabilir?

Benjamin Franklin, bu soruya şu cevabı verir; “Ölür ölmez unutulmak ve çürümek istemiyorsanız ya okunmaya değer bir kitap yazın, ya da yazılmaya değer işler başarın.”³ Bu gerçeğin farkında olan birçok imparator, kral, hükümdar ya da padişah kendileri öldükten sonra da adlarının yaşaması ve yaptıklarının insanlar tarafından bilinmesi için tarih eserleri yazdırmışlar, kendilerine ve icraatlarına dair bilgiler veren kitabeler diktirmişlerdir. Zira “tarih, insanlığın

¹ Patrick Cabanel, “Jules Michelet”, *Tarihçiler*, der. Véronique Sales, çev. Elif Bildirici, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 26.

² Talât Sait Hamran, *Güneş-Tanrı ile Sevgi Ozanı Eski Mısır’dan Şiirler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 47.

³ If you would not be forgotten as soon as you are dead and rotten, either write things worth reading, or do things worth the writing.” Benjamin Franklin, *Poor Richard’s Almanac*, Barnes&Nobles Book, New York, 2004, p. 59.

hafızasıdır"⁴ ve *hafıza-i beşer nişyan ile malüldür*.⁵ Bu kusurun ortadan kaldırılması için geçmişin sıkça insanoğluna bir ibret vesilesi olarak sunulması gerekmiştir. Belleğin/hafızanın geçmiş olmaktan çıkarılıp tarih haline getirilmesi için yazılı bir anlatı haline dönüştürülmesi zaruridir.⁶ Bütün bu ifadelerden sonra şunu söylemek yerinde olacaktır. Bir şahıs için hafızasının arz ettiği önem neyse, bir millet için de tarih aynı ehemmiyettedir. Geçici olarak hafızasını kaybeden (*Amnesia*)⁷ bir insan için yaşamını devam ettirebilmesi için hafızası ne kadar önemliyse bir millet için de tarihsel hafıza o kadar önemlidir.

Muhtemelen bu ehemmiyetinden olsa gerektir ki, Türkçede gündelik dilde içerisinde tarih kelimesi geçen birçok deyim ya da söz öbeği olduğu görülür: *tarih yazmak*, *tarih atmak* (koymak), *tarih düşürmek*, *tarihe geçmek*, *tarihe karışmak*, *tarih tarafından adı yazılmak* vb. gibi. *Tarih yazmak*, *tarihe mâl olmak* ya da *tarihe geçmek* hatırlanmayı ima/ifade eden deyimler iken, *tarih olmak*, *tarihe karışmak* ya da *tarihin meçhuliyetinde yok olup gitmek* daha ziyade unutulmayı ima/ifade eden deyimlerdir. Bir kavram (tarih) nasıl olur da hem *hatırlanmayı* hem de *unutulmayı* ifade edebilir?

Esasen tarih kavramı hatırlamayı olduğu kadar unutmayı da ifade eder. Tarihin yalnızca hatırlamak ile ilişkilendirilmesi bu kavrama yüklenen yanlış anlamdan meydana gelmektedir. Zira tarihin geçmişte meydana gelmiş her şeyi olduğu gibi kaydettiği düşüncesi bir vehimden başka bir şey değildir, dahası bu mümkün de değildir. Tarih geçmişin yalnızca seçilen bir kısmının hikâyesidir. Bu anlamda geçmişte meydana gelmiş bir hadisenin tamamı hiçbir zaman tamamıyla aktarılamaz. Geçmişin bilgisi aktarılırken ki durum bir futbol maçına benzetilebilir. Nasıl ki maçı aktaran spiker aynı sahada bulunan tüm futbolcuların hareketlerini aktarmıyor ancak topu alan, almaya çalışan ve topla oynayan oyuncuların fiillerini aktarıyorsa, tarihçi de geçmişteki hadiseleri naklederken bu hadiseler içerisinden seçtiği bazı kısımları aktarır. Esasen bu bir zorunluluktur. Zira aksi durumda bir maçtaki yirmi iki futbolcunun tüm hareketlerinin aynı

⁴ Marcus Tullius Ciceronis, *Ad Quintum Fratrem Dialogi Tires de Oratore*, ed. James Luce Kingsley, Novi Porte Publisher, Basım yeri yok 1839, p. 72.

⁵ "Geçmiş kuşaklar anımsanmıyor, gelecek kuşaklarda kendilerinden sonra geleceklerce anımsanmayacak" (Vaiz 1/11), *Kutsal Kitap-Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 694.

⁶ Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Klavuzu, Tarih, Bellek, Politika*, çev. Işık Ergüden, Versus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 9-31.

⁷ Hugo J. Spiers- Eleanor A. Maguire1-Neil Burgess "Hippocampal Amnesia", *Neurocase*, VII, Oxford University Press, London, 2001, pp. 357-382.

anda anlatmaya çalışılması ya da geçmişteki hadiseye dair tüm ayrıntıların aktarılması çabası, netice itibarıyla kargaşa/kaos ve anlamsızlık üretir.⁸ Öyleyse tarih her ne kadar geçmişin bilgisinin kayıt altına alınmasını ve geleceğe aktarılmasını ifade etse de neticede burada yazıya geçirilen geçmiş, geçmişteki hadisenin tıpatıp aynısı değildir ve geçmişin ancak bir kısmı olabilir. Geçmiş geleceğe aktarılırken, geçmişin bir kısmının göz ardı edilmesi ya da bir kısmının dikkate alınması tarihin yapısından/doğasından kaynaklanan bir durumdur. Neyin tarih olacağına karar verme kudretine sahip olan tarihçi bazı tercihlerde bulunur ve her tercih aynı zamanda bir vazgeçişdir. Yani bazı hadiseleri ya da konuları anlatılmaya ya da hatırlanmaya değer olarak kabul etmesi, bazı olayları ya da konuları anlatılmaya ya da hatırlanmaya değmeyeceğini düşündüğü anlamına gelir. Tarihin bu özelliği bahsi geçen tercihi/seçimi yapacak tarihçiye büyük bir kudret bahşeder ki, bu nedenle bazı yazarlara göre esasen “tarih yoktur, tarihçiler vardır.”⁹

Bu seçim neticesinde geçmişin bir kısmı unutulmaya terk edilir ya da görmezden gelinir. Tarih, toplumsal belleğin yok olduğu noktada başlayan ve kayıt altına alınmasına karar verilen geçmişin bir kısmının hatırlanması için çaba gösteren bir bilim dalı¹⁰ olsa da bazen de tarihçiler bazı hadiseleri bile isteye görmezden gelirler.

Bu anlamda her hatırlama ya da unutma eylemi, tarihsel belleği, kolektif belleği ya da grup belleğini etkileme amacı taşır.¹¹ Çağlar boyunca bazen bireyler bazen de siyasi otorite sahipleri farklı nedenlerle kitapları ya da resmi belgeleri yakarak ya da yok ederek bazı bilgileri tarihsel hafızadan silmeye çalışmışlardır. Bu anlamda tarih boyunca birçok imparator, kral, hükümdar ya da padişah kendisini ölümsüz kılarak, rakiplerini/düşmanlarını

⁸ Michel-Rolph Trouillot, *Geçmiş Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, çev. Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s. 75-86.

⁹ Paul Ricoeur tarafından Lucien Febvre'den yapılan alıntı oldukça meşhur olmuştur. Paul Ricoeur, *The Contribution of French Historiography to the Theory of History*, Oxford Clarendon Press- Oxford University Press, New York, 1980, s. 9.

¹⁰ Jan Assmann, *Kültürel Bellek, Eski Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51-53; Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, çev. Büşra Uçar, Heretik Yayınları, Ankara, 2016, s. 76-86; John Tosh, *Tarihin Peşinde, Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 3.

¹¹ Patrick J Geary, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the end of the First Millennium*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1994, s. 25-26.

yokluğa/unutulmaya mahkûm etmeye çalışmıştır.¹² Zira “anılardan yok olmak şimdiye değin hep “ikinci ölüm” olarak adlandırılmıştır.”¹³ Burada bahsi geçen çaba, *unutturmak* olarak tanımlanabilir.

Bunun dışında bir de bireylerin kendilerine acı veren travmatik hatıralarını bilinçten uzak tutmak/geri çevirmek ve yaşamını devam ettirebilmek amacıyla geliştirdikleri bir savunma mekanizması vardır ki buna *bastırmak* adı verilir. Bastırmada da acı veren hatıraların bilinçaltına atılması ya da unutulması durumu vardır.¹⁴

Bastırma dışında bireyler bazen bazı şeyleri bile isteye görmezden gelebilirler. Eğer görmezden gelme eylemini yapan kişi tarihçi ise, yazmamak ya da susmak yoluyla yaptığı eyleme oto sansür denilebilir. Eğer tarih yazarına dışarıdan doğrudan bir baskı yok ise ya da eserini sunacağı *devletlülerin* bu eseri beğenmeyeceği endişesi ile bazı olayları görmezden geliyor ise, bu eylemi oto sansür olarak adlandırılabilir. Var olan tarihi gerçeklik biraz değiştirilerek anlatılıyor ise bu duruma da çarpıtma denilebilir. Şimdi konumuz olan klasik dönem Osmanlı tarih yazımındaki beş olay üzerinden oto sansürün ve çarpıtmanın nasıl yapıldığına değinelim.

I- Hâkimiyet Alametlerinin Alınması ve Bağımsızlık

Erken dönem Osmanlı kroniklerinde Moğol Askerleri ile Anadolu Selçuklularını karşı karşıya getiren bir savaştan bahsedilir. Bu mücadele sırasında Anadolu Selçuklu ordusunun başında kaçınıcı olduğu ifade edilmeyen Sultan Alâeddin vardır. Sultan Alâeddin Moğol askerleri üzerine yürümeden önce Karacahisar’ı kuşatmıştır. Kuşatma sırasında Osmanlılar da Anadolu Selçukluları safında savaşan gaziler arasındadırlar. Sultan Alâeddin, Moğolların topraklarına girdiğini öğrenince; Sultan Alâeddin şu sözlerle Osman Gazi’ye hitap eder ve

¹² Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 29-33. Bu konuda daha geniş iki çalışma için bkz. Fernando Báez, *Kitap Kıymının Evrensel Tarihi*, çev. Tolga Esmer, Can Yayınları, İstanbul, 2018; Lucien X. Polastron, *Kitap Yakmanın Tarihi*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.

¹³ Douwe Draaisma, *Unutmanın Kitabı, Rüyalarımızı Neden Hemen Unuturuz, Anılarımız Neden Sürekli Değişir?*, çev. Dilman Muratoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17.

¹⁴ Sigmund Freud, *Bastırma ve Bastırılanın Geri Dönüşü*, çev. Oya Kasap, Telos Yayınları, İstanbul, 2015; Draaisma, *Unutmanın Kitabı*, s. 145, 156-157; Anna Freud, *Ben ve Savunma Mekanizmaları*, çev. Yeşim Erim, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 41-43.

beraberinde getirdiği silahlarla birlikte kuşatmanın sorumluluğunu da ona bırakır: “*Oğul, Osman Gâzi! Sende sa’âdet nişanları çokdur. Sana ve neslüne âlemde mukâbil olıcı yokdur. Benüm du’âm, Allah’un inâyeti ve evliyânun himmeti ve Muhammed’in mu’cizâtı senünle biledir.*” Karacahisar ele geçirildikten sonra Osman Gazi, müjdeyi iletmesi için yeğeni Ak Temür’ü Sultan Alâeddin’e gönderir. Sultan Alâeddin’in bu müjde karşısındaki sevincini Âşıkpaşazâde şu şekilde aktarır: “*Sultanın ferahlığı ziyâde oldu. Ak Temür’e mübâlağa atalar ve gaza yaraları bile verdi. Ak Temür dahi sancağı getürdi. İkinci vaktiydi. Hema[n] nevbet uruldu. Osman Gâzi ayağın durdu nevbet urulunca. Tâ şimdiye değin Âl-i Osman seferde nevbet ursalar ayağın dururlar.*”¹⁵

Âşıkpaşazâde Tarihi dışındaki birçok ilk dönem Osmanlı kroniğinde Karacahisar’ın alınmasının ardından Sultan Alâeddin’den gelen sancak, silah gibi bağımsızlık alametlerinden ve nevbet vurulmasından bahseder. Yine ilk dönem kroniklerinde bu noktadan sonra Osman Gazi, bağımsız hareket etmeye başladığını bilgisini bulmak da mümkündür.¹⁶ Âşıkpaşazâde Karacahisar ele geçirildikten sonra, Germiyanoglu topraklarından gelenlerin Karacahisar’daki boş evlere yerleştirilmesi, insanların gündelik ihtiyaçlarını temin edebilmeleri için pazar kurulması, pazardan vergi alınması, alış-verişlerde usulsüzlüklerin önüne geçilmesi ve ibadet ihtiyaçları için kiliselerin camiye çevrilmesi gibi işlerle meşgul olduğunu anlatır. Karacahisar’da yaşayan reaya şehirdeki hukukî düzenleme, denetleme ve adalet dağıtımı gibi ihtiyaçların temini için bir kadıya, toplu olarak ibadet edilebilmesi için bir imama ihtiyaç olduğunu Tursun Fakih’e bildirirler. Tursun Fakih, Şeyh Ede Bâli ile bu ihtiyaçların nasıl giderilebileceği hakkında konuşurken, Osman Gazi gelir ve şöyle söyler: “*Her ne kim size gerekdür, anı edün*” der. Tursun Fakî eydür: “*Hanum! Sultandan izin gerekdür*” der. Osman Gâzi eydür: “*Bu şehri ben kendü kılıcumla aldum. Sultanun bunda ne dahli var kim andan izin alam. Ona sultanlık veren Allah bana dahi gazâyile hanlık verdi. ‘Ve ger minneti şu sancağıse ben hod sancak götürüp kâfirile uğraşmadum’ der.*

¹⁵ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, (Kısaltma: Âşıkpaşazâde Tarihi), haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15-18.

¹⁶ Şükrullâh, *Behcetü't-Tevârih-Tarihin Aydınlığında*, çev. Hasan Almaz, Mostar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 377; Mevlâna Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basın Yayım. İstanbul, 2008, s. 50-51; Hadidî, *Hadidî Tarihi [Manzum Osmanlı Tarihi] (1285-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 37-41; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi 1299-1481)*, (Kısaltma: *Camiü'd-Düvel*), haz. Ahmet Ağrakca, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 67-68.

*‘Ve ger ol ben Âl-i Selçükven derse ben hod Gök Alp oğluyın, derin. Ve ger bu vilâyete ben anlardan öndin geldüm derse, ben hod Süleyman Şah dedem hod andan evvel geldi’*¹⁷ Görüleceği üzere burada Karacahisar’ın ele geçirilmesi ve ardından Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin tarafından Osman Gazi’ya sancak gönderilmesi bağımsızlığın başlangıcı olarak gösterilir.

Zira Sultan Alâeddin, hâkimiyet alametlerini almak için her bakımdan uygun bir şahıstır. Ahmedî, İskendernâmesinde ideal gazi tipi olarak Sultan Alâeddin’i gösterdikten sonra Osmanlıları da Sultan Alâeddin’den sonraki gaziler olarak takdim eder.¹⁸ Nitekim Âşıkpaşazâde de Sultan Alâeddin’den sancak geldiğini ifade ettikten sonra, niçin nevbet vurulduğunu iki nedene bağlayarak açıklar ve Osmanlıları bir *gâzi topluluk* olarak tanımlar: “*Biri budur kim bunlar gâzilerdür. Nevber kim urulur, i’lâm-ı gâzadur; “gazâyâ hazır olun” demek olur. Bunlar dahi “Allah rızâsıyçün gazâyâ hazıruz” deyü ayağın dururlar. Ve bir dahi bunlar sâhib-i çırak, sâhib-i sofra ve sâhib-i alemdir. Ve sâhib-i simâtlardur kim âlem halkına ni’metler yidürürler. Nitekim Halîlürrahman’da ki bu âdetdür, ikindü vaktinde nevbet ururlar kim, halk gelüp ta’âmiyeler.*”¹⁹ Bu anlamda ilk Osmanlı kroniklerinde Osmanlı padişahlarının vasfı olarak geçecek “gazi” sıfatını hakıyla taşımış dahası bu işin “ideal tip”ini oluşturmuş bir sultandan hâkimiyet alametlerini almış olmak oldukça uygun olacaktır.

İlk kroniklerde yer alan Karacahisar’ın zaptının ardından Sultan Alâeddin tarafından Osmanlılara bağımsızlık alametleri gönderildiği şeklindeki bilgi biraz farklı bir şekilde Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî de geçer burada Anadolu Selçuklu Sultanı olarak Alaeddin Keyhüsrev geçer. Alaeddin Keyhüsrev, Germiyan, Aydın, Karesi, İsfendiyyar ve Hızır beylerine hâkimiyetini kabul ettirmiş olmasına rağmen İnegöl, İznik, Bursa ve diğer birkaç önemli yer fethedilememiştir. Bursa’yı fethetmek için harekete geçmiş ve Sultanönü’ne vardığında Moğolların topraklarına saldırdığını öğrenince Sultanönünü önce Aydoğmuş’a verdi. Aydoğmuş ölünce kardeşi beyliği Sultan Alaeddin Keyhüsrev’den istemeye karar verdi. Ama öncelikle Hacı Bektaş-ı Velî’nin yanına uğrayarak onun duasını istedi. Hacı Bektaş-ı Velî, Erdoğan için şu duayı yaptı: “[E]y büyük

¹⁷ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, s. 28-29.

¹⁸ Ahmedî, *İskendernâme*, haz. Hasan Akçay, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Urfa, 1999, s. 219-220.

¹⁹ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, s. 17-18.

Erdoğdu Alp'im; yedi yıldır, saltanat, Selcük boyundan alındı. Rûm erenlerinin her biri bu seccadeye birini lâıyk gördüler. Ben, senin ve evlâdının ruhlarını vilâyet kabzasında saklayıp durmadayım, yürü, zâhir padişahına var, gönlündekini söyle, gönlünde biz otururuz, dilinden biz söyleriz. Seni ona şirin gösteririz, kardeşinin sancağını alırsın; atın yürük, kılıcın keskin olsun, önünden, sonun gür olsun." Erdoğdu, Alaeddin Keyhüsrev'in huzuruna çıktı. Sultan kendisine sancağı verdi, kılıç kuşattı. Sırtını sıvazlayarak *"kimse senin ve soyunun arkasını yere getiremesin"* şeklinde dua etti. Sultan Alâeddin Keyhüsrev, Erdoğdu da vefat edince beyliği Gündüzalp'e verdi. Bu sırada Erdoğdu'nun oğlu Osman çok küçüktü. Büyüyüp beyliği idare edebilecek yaşa gelince beyliğin ileri gelenleri beyliğin Osman'ın hakkı olduğuna karar verdiler. Osman'ın Yarhisar, Bilecik, İnegöl, İznik gibi yerlere akınlar düzenlemesi üzerine Bursa tekfurunu kendisini Alâeddin Keyhüsrev'e şikâyet etti. Alaeddin Keyhüsrev, Osman'ın derdest edilerek kendisine gönderilmesini istedi. Neticede Osman Alaeddin Keyhüsrev'in huzuruna çıktı. Sultan Alaeddin Keyhüsrev Osman'dan çok etkilenmesine rağmen onu Hacı Bektaş-ı Veli'ye göndererek görüşlerini öğrenmek istedi. Hacı Bektaş-ı Veli, Osman karşısında görünce ona kendisinin ve soyunun ikbali hakkında müjdelere verdi. Hacı Bektaş-ı Veli, Osman'a bir başlık giydirdi ve belindeki kemeri ona taktı ve şöyle söyledi: *"bunları al... seni din düşmanlarına havale ettik. Senin başındaki tacımızı gören kâfirler, kılıcına karşı duramasınlar, kılıçları seni kesmesin, nereye varırsan üst gel, önünden sonun gür gelsin, kimse, senin soyunun sırtını yere getiremesin. Hünkâr adımı sana bağışladım, senin soyunun adını bu adla ansınlar. Gün doğusundan gün batısına dek çerağın yansın. Rûm erenleri bu makamı birine vermek istedi, her biri, bir eri tuttu. Bense yedi yıldır senin ve soyunun ruhlarını vilâyet kabzasında saklayıp durmadayım. İşte geldin, nasibini aldın. Sonra padişah adamlarına varın, oğlumuz Sultan Alaeddin Padişah'a söyleyin, buna yüce bir makam versin, o da bizim gibi kâfirlere havale etsin bunu"* dedi. Olanlardan haberdar edilen Alâeddin Keyhüsrev, Osman Bey'e Sultanönü'nü verdi ve hilat giydirdi. Ardından da altın sancak ve tablhane gönderdi.²⁰ Saltukname adlı eserde de Sultan Alâeddin zamanından sonra ilahi olarak hâkimiyetin Osmanlılara verildiği iddia edilir.²¹

²⁰ *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli, Vilâyet-nâme*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958, s. XXV, 73-77.

²¹ Ebu Hayr-ı Rumî, *Saltuk-nâme*, II, haz. Ş. Haluk Akalın, İstanbul, 1988, s. 46-47, 109-111, 183-186.

Bazı erken dönem Osmanlı kroniklerinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu müjdeleyen rüyayı gören kişi Osman Gazi, yorumlayan kişi de Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin'in Veziri Abdülaziz olarak gösterilir. Bu anlamda devletin kuruluşu ile Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin arasında bir bağ kurulur.²²

Nitekim ilk kroniklerde aktarılan bu bilgi çok daha sonra tertip edilmiş bir münşeât mecmuasında Sultan Alâeddin'in Osman Bey'e gönderdiği iddia edilen fermanlara, mektuplara ve cevaben gönderilen mektuplara yer verilmiştir.²³ Burada görüldüğü üzere Osmanlıların hâkimiyet hakkını Anadolu Selçuklularından aldığı ifade edilmeye çalışılmıştır. İlk Osmanlı kroniklerinde buna yönelik argümanlarla bu iddia delillendirilmeye çalışılmıştır. Ancak Osman Bey'e gönderildiği iddia edilen menşur ve fermanların sahte olduğu kanıtlanmıştır.²⁴ Bu

²² Gürsoy Akça-Yunus İnce, *Klasik Osmanlı Çağında Tarih, Meşruiyet ve Rüya*, Palet Yayınları, Konya, 2015, s. 268.

²³ Feridun Ahmed Bey, *Mecmua-yı Münşeât-ı Feridun Bey*, I, Takvimhane-yi Âmire, [İstanbul], 1265-1274, s. 48-65

²⁴ Friedrich von Kraelitz, Feridun Ahmed Bey'in münşeâtı hakkında eserin içerdiği belgelere dair ilk değerlendirmeyi yapan kişidir. Kraelitz, Feridun Ahmed Bey'in münşeâtındaki belgelerin özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş evresine ait olanların dil özelliklerinin devrin dil yapısına uymadığını belirterek bu durumun Feridun Bey'in bu belgeleri defterhanelerden aldığı haliyle muhafaza etmek yerine kendi devrinin lisanına göre eserine aktardığı kanaatindedir. Kraelitz, Feridun Bey'in Türkçenin hakir görüldüğü bir dönemde yaşadığından ve kendisi de eserini padişaha sunmak istediğinden devrinde daha kabul edilebilir olan bir lisana göre belgelerin dilinde kısmî bir değişikliğe gitmiş olabileceğini ifade eder. Daha sonra Mükrimin Halil Yinanç Osmanlı devletinin ilk dönemlerine dair yazılan belgelerin Harzemşah Sultanı Alâeddin Tekiş zamanında divanda münşîlik yapan Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî'nin et-Tevessül ile't-teressül adlı eserinde bulunan mektupların içerdiği kişi ve yer isimlerin değiştirilerek XVI. yüzyıl diline yapılmış çevirileri olduğu hakkında bazı deliller öne sürmüştür. Örneğin Osman Bey'e Söğüt ve havalisinin Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin tarafından 683 (1284-1285) yılında Osman Bey'e verildiğini belirten temliknamenin gerçek olması mümkün değildir. Zira bu dönem zarfında Anadolu Selçuklu tahtında İzzeddin Keykavus bulunmaktadır. Mükrimin Halil Yinanç, konuya tahsis ettiği bir dizi makalesinde ilk döneme dair münşeata alınmış belgelerin ayrıntılı bir değerlendirmesini yapar. Friedrich von Kraelitz, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar," *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], V/28, İstanbul, 1330 [1914], ss. 242-243; Mükrimin Halil [Yinanç], "Feridun Bey Münşeâtı," *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], XI-XIII/62-77, İstanbul, 1336-1339, ss. 161-168; Mükrimin Halil [Yinanç], "Feridun Bey Münşeâtı," *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], XIV/1, (78), İstanbul, 1340, s. 37-46; Mükrimin Halil [Yinanç], "Feridun Bey Münşeâtı," *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], XIV/2, (79), İstanbul 1340, ss. 95-104; Mükrimin Halil [Yinanç], "Feridun Bey Münşeâtı," *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], XIV/4, (81), İstanbul 1342, ss. 216-226.

konuda yapılan bir araştırmanın gösterdiği üzere; Osman Bey'in Gazan Han zamanında Moğollara bağlanan bir bey olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubat'ın Osman Bey'e hâkimiyet alametleri göndermesi teknik olarak mümkün görünmemektedir. Erken dönem Osmanlı tarih yazıcılığında Moğollar için üretilen kâfir, zalim, gaddar kavim imgesi Osmanlıların hâkimiyetin Moğollardan almış olmasını kabul edilebilir olmaktan çıkarmıştır.²⁵

Bu konuda verilecek bir örnek, Osmanlıların hâkimiyet alametlerinin alınması hususunda Moğollara göre daha kabul edilebilir olduğunu düşündükleri Anadolu Selçuklu Devletini tercih etmelerinin gerekçesini daha anlaşılır kılacaktır. Şeyh Bedreddin, isyanında kendisine meşruiyet kazandırmak adına, soyunu muteber bir soya dayandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Torunu Halil bin İsmail tarafından yazılan menakıbnamesinde Şeyh Bedreddin'in soyu Anadolu Selçuklu Sultanlarında III. Alâeddin Keykubad'da (1293-1307) çıkarılır.²⁶ Böylece Şeyh Bedreddin'in soyu, Anadolu'nun Osmanlılar öncesi sahiplerinde temellendirilerek isyanına/egemenlik iddiasına haklılık kazandırılmaya çalışılmıştır. Buradan şu sonuç ortaya çıkmaktadır. Şeyh Bedreddin'in isyan ettiği sırada Anadolu'daki Türkler arasında muteber olan soy asaleti Moğollar'dan ziyade Anadolu Selçukluluları'nındır.

Esasen sayısı çok olmamakla birlikte bazı Osmanlı kroniklerinde Moğol istilasından sonra Anadolu'da Anadolu Selçuklularının sadece adının kaldığından bahsedilmektedir. “Çünkü Tatar Rûm'a hâkim oldu, mülûk-i Selâçika'nun heman bir adı kaldı.”²⁷“Bu sıralarda, Selçukluların Tatarlarla savaşmaları mümkün değildi. Zira I. Alaeddin'in ölümünden sonra Tatarlar Anadolu'yu istila ettiklerinden Selçuklular onların elinde esir gibiydiler”²⁸ İlk dönem kroniklerinde zikredilen Osman Bey'in Anadolu Selçuklu Hükümdarı

²⁵ Baki Tezcan, “Erken Osmanlı Tarih Yazımında Moğol Hatıraları”, *Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı*, çev. Zeynep Nevin Yelçe, ed. H. Erdem Çıpa-Emine Fetvacı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 27-45; İlk dönem kroniklerindeki olumsuz Moğol imgesi için bakınız. Yunus İnce, “Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Moğol İmgesi”, *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu 1-7 Haziran 2018 Ulanbator-Moğolistan, Bildiriler Kitabı*, II, Kesit Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 926-940.

²⁶ Hali b. İsmail, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Menâkıbı*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Milenyum Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 237-238.

²⁷ Mevlâna Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, (Kısaltma: Cihannüma), haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca Basın Yayım, İstanbul, 2008, s. 36.

²⁸ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel*, s. 74.

Sultan Alâeddin'den hâkimiyet alametlerini aldığı bilgisi gerçeği yansıtmamaktadır. Bu anlamda bu konuda aktarılan bilgilerde gerçeğin gizlenmesi ve çarpıtma söz konusudur.

İlk dönem Osmanlı kroniklerinde üstü örtülen ve çarpıtılan bir diğer hadise Osman Bey'in amcası Dünder Bey'i öldürmesi meselesidir.

II- Osman Bey'in Amcası Dünder Bey'i Öldürmesi

Osmanlı Devletinde hanedan üyelerinin öldürülmesine yönelik uygulamanın Fatih Sultan Mehmed'in meşhur kânûnnâmesi ile başladığı düşünülse de esasen bu uygulamanın başlangıcı neredeyse devletin kuruluş devrine kadar geriye gider.²⁹

Erken dönem Osmanlı kronik yazarlarından Mehmed Neşrî, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Bey ile amcası Dünder Bey arasında yaşanan bir saltanat mücadelesine yer verir. Mücadelenin kazananı Osman Bey, beyliğe sahip olurken, Dünder Bey hem beylikten hem de canından olur. Neşrî bu durumu şu şekilde aktarır: *"İttifâk ol esnâda Er-tugrul Beg toksan üç yaşında âhirete intikâl idüp, Sögüd'de defn ittiller. Göçer-evler ba'zı Osmân'ı ve ba'zı Er-tugrul[un] kardaşı, Osman'un ammısı Tunder'ı beg kılmak istediler. Ammâ, kendü kâbilesi Osmân'ı vech görüp, el altından haber gönderüp, halk ortasına gelicek, Tunder, halkınun Osmân'a meyl ve inkıyâdın görüp beglikden vaz gelüp, Osmân'a teba'at itdi"*³⁰ Osman Bey, bu hadiseden sonra amcası Dünder Bey'i kendisine kethüda tayin etmiştir. Daha sonra Bilecik tekfurı ile Köprühisar tekfurı arasında meydana gelen anlaşmazlıkta Osmanlılar, Bilecik tekfurunun tarafını tutmuştur. Köprühisar üzerine yürüyen Osmanlılar tekfurı yenerek topraklarını ele geçirmişlerdir. Sonrasında Bilecik tekfurunun verdiği bir ziyafette böbürlenmesini içine sindiremeyen Osman Bey, tekfur üzerine gitmek isteyince Dünder Bey, Osman Bey'in bu kararını onaylamadığını beyan edip karşı çıkınca, Osman Bey okla vurarak amcasını öldürmüştür. Neşrî tarihinde bu hadise şu şekilde hikâye edilmiştir: *"Osmân, Bilecik tekfurunun beglenüp, kendünün elin öpdürdüğüne incinüp, diledi ki, hemândem kavrayup tekfurı tuta. Ammısı Tunder'ıla müşâveret idüp,*

²⁹ "Bu kânûnnâme atam ve dedem kânunudur ve benim dahi kânunumdur. Evlâd-ı kiramım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar... Ve her kimesneye evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâmı âlem için katl itmek münâsibdür. Ekser-i ulemâ dahi tecvîz itmışdür. Anunla âmil olalar" Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tahvil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 3, 18.

³⁰ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 39.

*Tundar eyitdi: 'Öte tarafta Germiyan-oglı adû, etrâfun kâfirleri bize düşmen, bunı dahi düşmen idicek bize dahi turıcak yir kalmaz. Ve Dünder'ün bu sözi Osmân'a güç gelüp, kendünün hurûcına men añ layup, okıla Dünder'i öldürdi.'*³¹

Âşıkpaşazâde Tarihinde Osman Gazi'nin Bilecik tekfurunu cezalandırma isteğine engel olan amcası Dünder'i okla vurmasına hiçbir şekilde değinilmediği hatta Osman Gazi'nin Bilecik tekfuru ile dostluğunu muhafaza etmeye çalıştığı ifade edilmektedir: "*Osman Gâzi eydür: ...'Evvel rây u tedbîr budur kim konşularımız ile müdârâ dostlukların edevüz.'*" Nitekim Bilecik teküriylen dâyima dostluk ederlerdi. Yaylaya gitseler emânetlerini dahi Bilecik hisarında korlarıdı. Gelseler tulum ile peynirler, karınile kaymak katıkları, eyü halılar ve kilimler göndürürleridi. Amma er kişiyle göndürmezleridi. Hatun kişiler ile göndürürleridi. Anlar dahi Osmân Gâzi'ye gâyetde i'timâd ederleridi...Osmân Gâzi, Bilecik kâfirlerine gâyetde hürmet ederdi. Sordular kim: 'Bu Bilecik kâfirlerinin nice hürmeti var senün yanında derler. "Eyitdi kim: "Komşularımızdur. Biz bu vilâyete garib geldük. Bunlar bizi hoş tuttular. İmdi bize dahi vâcibdür kim bunlara hürmet edevüz" dedi.

Vâcibdür dostluknetmek konşuyilen/Sakin kim konşuyu olmaya yılan

Kime kim dostluk etsen et hazer sen/Hazersüzdür başı yollarda kalan

*Hassâ kim kâfir olsa dost edinmez/Dilinde dini bâtil, kavli yalan'*³² Âşıkpaşazâde'nin bu satırlarında gerçeğin görmezden gelinmesi ve üzerinin örtülmesi durumu söz konusudur. İlk dönemin bir diğer kronik yazarı Oruç Bey'in kardeş katli hakkında sarf ettiği şu sözler tam anlamıyla bir sansür niteliğindedir: "*Ve ol zamânda olan pâdişâhlar ve begler ve beg oğlanları uluca kardaşlarıyla bilece tanışık iderlerdi. Birbirlerine hürmet ederlerdi. Birbirlerini öldürmezlerdi, tâ Yıldırım Hân Bayezîd zamânına dek kardaş kardaşı öldürmek yogıdı. Yıldırım Hân zamânında oldu.'*³³ Oruç Bey, Osman Bey'in daha beylik kuruluş aşamasındayken amcası Dünder'i öldürmek suretiyle başlattığı hanedan üyelerinin öldürülmesini/kardeş katli meselesini görmezlikten gelme eğilimindedir.

³¹ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 45.

³² Âşıkpaşazade, *Âşıkpaşazade Tarihi*, s. 18-19, 22.

³³ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi -1288-1502]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basın Yayım, İstanbul 2008, s.18. Benzer ifadeler için bakınız. *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, haz. F. Gise, çev. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 16-17.

Görüleceği üzere burada bir hanedan üyesinin şahsî iktidar alanı için bir muhalefet odağı olarak gördüğü bir başka hanedan mensubunu öldürmesi durumu söz konusudur. Bu anlamda iktidara sahip olmak için bir hanedan üyesinin öldürülmesi hadisesinin geçmiş devletin kuruluşuna/ kurucusuna kadar gitmektedir.

Elbette ki bu noktada şu soru sorulmalıdır. İlk Osmanlı kronikleri niçin bu hadiseden bahsetmezler? Öncelikle yukarıda da değinildiği üzere ilk dönem kroniklerinde Osmanlıların gâzi kimliklerine özellikle vurgu yapıldığı görülür. Daha devletin başında iki hanedan üyesinden birisinin şahsî iktidarına rakip olarak görmesi nedeniyle bir diğer hanedan üyesini öldürmesi hanedan için seçilen imaja zarar verir niteliktedir.

Gerçeğin üzerinin örtülmesi ile ilgili ilk kroniklerde geçen bir diğer olay Timurlu Hükümdarı Şahruh tarafından gönderilen hilatların II. Murad tarafından giyilmesi meselesidir.

III-II. Murad'ın Şahruh'un Gönderdiği Hilatı Giymesi ya da Timurlular'a Bağlılık

Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasi potansiyeli ve meşruiyet dayanakları, Timurluların askerî, siyasi varlıklarını ve egemenlik hakkı iddialarını dengeleyebilecek nitelikteydi. Dolayısıyla Timurlular için Osmanlılar, hem somut güç hem de ideolojik bakımdan baskılanması, kontrol altına alınması gereken bir güçtü. Öyle olduğu için Timurlular, Osmanlılara toplumsal ve siyasal baskı uygulamışlardır. Onların baskı siyaseti Osmanlılarla da sınırlı kalmamıştır. Timur'un oğlu Şahruh, 1435 yılında, II. Murad'a ve yine onunla beraber Karamanoğlu İbrahim Beğ'e Dulkadiroğullarından Emir Nâsırüddin Muhammed b. Dulkadir'e, Karayülük evladına hilatlar göndermiştir.³⁴ Hâkimiyet bakımından üstünlüğün sembolü olan hilatları II. Murad'ın, Karamanoğlu İbrahim Bey'in, Karayülük'ün oğlunun ve Dulkadiroğlu Emir Nâsırüddin'in giydiği bilinmektedir.³⁵

II. Mehmed devrinde Osmanlı ordusunda bir yeniçeri olan Konstantin Mihailoviç, II. Murad'ın Timur Devleti'ne yıllık 100.000 düka vergi vermeyi kabul ettiğini, daha sonra bu verginin keçeden yapılmış 1000 kışlık, 1000 de yazlık at örtüsüne dönüştürüldüğünü

³⁴ "Bu ayda İlkhan Şahruh, Melik-i Rûm Murad b. Osman'a, Sarimuddin İbrahim b. Karaman'a Karayülük ve evladına ve [Emir] Nâsırüddin Muhammed b. Dulgâdir'e hilatlar gönderdi." Makrızî, Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, IV, 2. bölüm, haz. Said Abdulfettah Aşur, Mısır Ulusal Kütüphanesi Yayınları, Kahire, 1972, s. 957.

³⁵ Tagrîberdî, en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kâhire, XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 248.

ifade etmektedir. Mihailović, hatıratında kaydettiği bu bilgileri muhtemelen duymuştur. Nitekim aktardıklarını teyit eden başka bir kayıt yoktur. Üstelik kayıtlarında bilgi yanlışlıkları bulunmaktadır. Örneğin, Yıldırım Bayezid'i II. Murad'ın babası olarak kaydetmiştir. O dönemde Timur Devleti'nin başında da Timur'un olduğunu yazmaktadır.³⁶ Dolayısıyla verginin II. Murad tarafından Timur'a verildiği gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Oysa II. Murad döneminde Timur Devleti'nin başında Şahruh bulunmaktaydı. Böyle olmakla birlikte onun kaydettiği bilgilerden II. Murad zamanında Osmanlıların Şahruh'tan çekindiğini ve bu çekinmenin bir yeniçeri tarafından bilinecek kadar yaygın olduğunu çıkarmak mümkündür.

Buna rağmen bu bilgiler Osmanlı kroniklerinde geçmez. Bu bilgilere ancak Memlûklüler coğrafyasında yaşayan iki müverrihin eserinde rastlanılmaktadır. Zira bu bilgi, cihanşümül bir egemenlik iddiasında olan bir devletin, bir başka devletten çekindiği, hatta o devletin egemenliğini kabul ettiğini ifade etmektedir.

Devrin kroniklerinde görmezden gelinen bir diğer hadise Fatih Sultan Mehmed'in oğlunun ölümü ve Veziriazam Mahmud Paşa'nın öldürülmesi arasındaki ilişkidir.

IV-Fatih Sultan Mehmed'in Oğlu Şehzade Mustafa'nın Ölümü

Fatih Sultan Mehmed'in Cem ve Bayezid dışında Mustafa adlı bir oğlu daha vardır. Şehzade Mustafa'nın aniden ölümü ile Veziriazam Mahmud Paşa'nın idamı arasında bir bağlantı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bahsi geçen bağlantıya birçok kronik yazarı ya hiç değinmez ya da üstü örtülü bir şekilde anlatmayı tercih eder. Aşıkpaşazade, Oruç Beğ, Mehmed Neşrî, ya da yazarı belirsiz bazı anonim³⁷ eserlerdeki gibi Osmanlı tarihçileri bu konuya eserlerinde hiç değinmeyip

³⁶ Konstantin Mihailović, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev.- haz. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 39. Timur'a dair verilen bilgiler için bk. 36-39.

³⁷ *Anonim Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Vehbi Günay, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2011, s. 137-139; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 129; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Ahmet Akgün, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988, s. 56; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Ali Birbiçer, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989, s.146.

görmezden gelirlerken, İbn Kemal,³⁸ İdris-i Bitlisî,³⁹ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah,⁴⁰ Hoca Sadeddin Efendi,⁴¹ Solakzâde Mehmed Hemdemî,⁴² gibi kronik yazarları Şehzade Mustafa ile Mahmud Paşa arasında kökeni eskiye dayanan bir anlaşmazlık olduğunu, Şehzade Mustafa'nın ölümünü müteakip Mahmud Paşa'nın Edirne'deki ikametgâhından matem elbiseleri içerisinde Fatih Sultan Mehmed'e taziyeye gittiğini ancak paşanın düşmanlarının kışkırtmaları neticesinde Mahmud Paşa'nın önce zindana atıldığını, sonra da idam edildiğini ifade ederler. Ancak bahsi geçen kronik yazarları bu anlaşmazlığın kökenine ve nedenine dair bilgi vermezler. Bu mevzunun ayrıntısına dair Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eseri ile Muâli'nin *Hünkâr-nâmesindeki* bilgiler incelendiğinde meselenin basit bir anlaşmazlıktan öte olduğu görülür. Hatta bu mesele en nihayetinde Mahmud Paşa'nın da idamına neden olur. Olayın ayrıntılarına dair Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, Muâli'nin yazdıkları ile Şehzade Mustafa'nın kâtibi Giovan Maria Angiolello'nun ve Teodoros Spandunis'in verdiği bilgiler mevzunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Giovan Maria Angiolello, Şehzade Mustafa'nın ölümünün ardından Mahmud Paşa'nın önce hapsedilmesi ardından da idamı arasında bir bağ kurar. Mahmud Paşa'nın öldürülmesi hususunda birçok rivayet dolaşmaktadır. Uzun Hasan ile mücadele sırasında Mahmud Paşa'nın Fırat Nehrini geçmemesi yolundaki uyarılarına rağmen öncü kuvvetlerin kumandanı Has Murad Paşa nehri geçince Akkoyunlu askerleriyle karşılaşır ve Osmanlı öncü kuvvetleri yenilir. Has Murad Paşa da Fırat Nehrinde boğulur. Bu olay Mahmud Paşa'nın Has Murad Paşa'ya yardım etmemesi neticesinde meydana gelen bir felaket olarak anlaşılır. Angiolello, Şehzade Mustafa Karaman Beylerbeyi iken, Develi şehrini almak için uğraşırken hastalandığını, şehri teslim almak için Develi'ye giden şehzadenin dönüşte Bor'da bir kaplıcanın suyuna girdiğini ve kaplıcadan çıkışta vefat ettiğini ifade eder. Yine Angiolello, Mahmud Paşa'nın öldürülmesi hususunda etrafta dolaşan dedikoduları aktarır: “Anlaşıldığı kadarıyla Büyük Türk Beyi [Fatih Sultan Mehmed], arkadaş olmadıkları için Has Murad'a yardım etmediğinden dolayı Mahmud'u

³⁸ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 373-377.

³⁹ İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri*, haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 233-234.

⁴⁰ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel*, s. 287-288.

⁴¹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, I, İstanbul, 1279-1280, s. 552.

⁴² Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul, 1297/1298, s. 250-251.

cezalandırmıştı. Türk Beyi de Mahmud'a askerleri tarafından çok sevilen ve yetki sahibi biri olduğu için güvenmiyordu. Bazıları da Mahmud'un, Türk Beyinin oğlu Mustafa'ya zehirli bir armut verdiği ve tam Uzun Hasan ile Mustafa arasında olan savaş sırasında acıktığı için bu armudu yediği ve ölümüne sebep olan o uzun hastalığa yakalandığını söylemektedirler. Ben Zuan Maria bunun yalan olduğunu söyleyebilirim. Çünkü o zamanlar Mustafa Bey'in emrindeydim ve evinde bulunuyordum. Babası onu beklerken ve daha önce söylenen altın fincanda ona şerbet sunarken gördüm ve yaşadım. Yani Türk Beyi'nin Mahmud Paşa'yı öldürtme sebebi, her ne kadar Has Murad'a yardım etmemiş olması ve yenilgi için gibi gösterilmek istense de, aslında kıskançlık olmuştur. Zehirli armut hikâyesi doğru değildir. Çünkü Mustafa savaştan döndüğünde üç ay sağlıklı bir şekilde yaşamış ve sonra hastalanıp, altı ay sonra da, ileride göreceğiniz gibi ölmüştür." Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra iç organları çıkartılarak, yerine buğday doldurulup, balla tahnit edilmiş, katranla kaplı bir tabuta konularak önce Konya'ya ardından da İstanbul'a taşınmıştır. Nihayetinde de Bursa'da toprağa verilmiştir.⁴³ Angiello da Şehzade Mustafa ile Mahmud Paşa'nın arasının neden açık olduğuna değinmez.

Bu konuda bilgi veren iki Osmanlı kroniği mevcuttur. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l- Ahbâr* adlı eserinde şehzade ile paşa arasındaki düşmanlığın kökenine ve nedenine açıklık getirir: "*Fe emmâ hikmet-i Hüdâ'nundur, Şehzâde Sultân Mustafa Han'la mâbeynlerinde bir vahşet hâdis oldu. Ol hâlete, müşîr-i müşârünileyhün haremüne müte'allik bir gayr-i vâk'î töhmet bâ'is oldu. Pes muhâlefet ü udvân mâbeynlerinde izyâd ile nümâyan iken, şehzâde-i mesfûr bagtet vefât eyledi. Ba'zı müfsîdin "Mahmud Paşa zarâfetle zehr içürdi" diyü vahşet-i kadîmeye binâen müdde'âsını zu'mınca isbât eyledi. Bu fitne'î kübrâ vezîr-i mezbûrun dahi katline kâr-sâz-ı hafî olub"*⁴⁴ Burada Şehzade Mustafa'nın Mahmud Paşa'nın eşlerinden birisi arasındaki gayri meşru bir ilişkiden/namus meselesinden bahsedilmektedir. Bu konu hakkında bilgi veren bir diğer kaynak olan Mu'âli'nin Hünkârname'sinde Şehzade Mustafa'nın ağzından lalasına hitap eder tarzda, bir konuşma nakledilir. Burada şehzade ölümünden Mahmud Paşa'nın sorumlu olacağı ifade etmektedir: "*Benim lalam, beni dinle. Benim bu son sözlerim kulağında kalsın; ben öleceğim, Mahmud yaşayacak ve hünkârın hizmetinde kalacak; benim gibi dünya*

⁴³ Giovan Maria Angiolello, *Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 72-79.

⁴⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l- Ahbâr*, II, *Fatih Sultan Mehmed Devri-1451-1481*, haz. M. Hüdai Şentürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 182-183.

nimetinden ve ana baba yüzlerini görmek saadetinden mahrum kalsın; babam Padişah olduğu müddetçe ondan bütün dünya nimetlerini selb etsin; babamdan en son istirhamım şudur: Benim uğradığım bu felâketi Mahmud'dan sorsun; o bana düşmanlığı yüzünden bu fenalığı yaptı. Bu hakikat size malûm olsun." Burada açıktan bir itham söz konusudur. Şehzadenin vefatından sonra padişaha taziye giden Mahmud Paşa'nın "Mustafa öldü ise (memleket hizmetinde) ben varım" şeklinde sarf ettiği sözler ile hapse atıldığında sarf ettiği "senin isminin yanında halk arasında benim adım da zikrediliyor, eğer günahım büyükse merdce öldür, değilse beni serbest bırak" şeklindeki sözleri sonunu hazırlamıştır.⁴⁵

Konu hakkında bilgi veren kaynakların karşılaştırmalı okumasının yapılması neticesinde yapılan modern araştırmalar, Şehzade Mustafa'nın ölümü ile Mahmud Paşa'nın öldürülmesi arasındaki eski husumetin rolünün olduğu, bu husumetin de bir namus meselesinden kaynaklandığı, ancak bu konudan bahseden Osmanlı kroniklerinin hadiseyi daha sterilize ederek aktarmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Topkapı Sarayında tespit ettiği II. Bayezid devrine dair bir belgede bu konuyu aydınlığa kavuşturacak çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu belgede Mahmud Paşa'nın idamından sonra çocukları, mahkemeye başvurarak, kendi hakları olan mirasın verilmesini talep etmişlerdir. Buna göre; paşanın sonraki eşinden olan çocukları, paşanın Şehzade Mustafa ile anlaşmazlığa düşmesine neden olan eşi ile bir kan bağlarının olmadığını ifade etmişler ve babalarının malından kendileri için miras olarak tahsis ettiği haklarını talep etmişlerdir. Burada aktarılanlara göre; Mahmud Paşa Eğriboz Seferine çıkmazdan önce mal varlığının bir kısmını evlatlarının tasarruf edebileceği bir vakfa dönüştürmüştür. Mahmud Paşa'nın evlatlarının ifadelerine göre; paşanın şehzade ile aralarının açılmasına neden olan diğer eşi, paşa seferde iken şehzadenin annesinin evine giderek geceyi orada geçirmiştir. Mahmud Paşa sefer dönüşü hadiseyi öğrenmiş ve çok üzülmüş ve karısını üç talakla boşamıştır. Devrin defterdarı olan kayınbiraderinin ısrarı ve padişahın zoruyla tekrar nikâhına alsa da veziriazamlıktan azledildikten sonra ikamet ettiği Hasköy'e bu eşini

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Vezîri Âzamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Arası Neden Açılmıştır", (Kısaltma: Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa), *Belleten*, XXVIII/112, Ankara, 1964, s. 722-723; Robert Anhegger, "Fatih Devrinde Yazılmış Farsça Manzum Bir Eser, Mu'âli'nin Hünkârname", *Tarih Dergisi*, I, İstanbul, 1949-1950, ss. 145-166.

getirtmemiş ve özellikle Edirne’de bırakmıştır. Tüm bu hadiselerle Veziriazam İshak Paşa da şahit olmuştur.⁴⁶

Görüleceği üzere Uzunçarşılı’nın neşrettiği belge Şehzade Mustafa’nın Mahmud Paşa’nın eşine yönelik hareketini bir söylenti olmaktan çıkarmaktadır. Bu konuda Theodoros Spandunis’in verdiği bilgi de oldukça önemlidir. Her ne kadar Theodoros Spandunis eserini 1538 yılında tamamlamış olsa da Fatih Sultan Mehmed’in üvey annesi Mara, Spandunis’in halasıdır ve Spandunis bir dönem halasının yanında yaşamıştır. Yine Hersekzade Ahmed Paşa ve Mesih Paşa gibi Fatih Sultan Mehmed döneminin devşirme kökenli devlet adamları Theodoros Spandunis’in akrabası konumundadır. Tüm bu nedenlerden dolayı Theodoros Spandunis’in konu hakkında naklettiği bilgiler konumuz açısından oldukça önemlidir. Spandunis, bu mevzudan bahsederken yanlışlıkla Mahmud Paşa yerine Gedik Ahmed Paşa’nın ismini zikreder: *“Bu adam [Mahmud Paşa] yukarıda değindiğimiz gibi sultanın Leonardo Tocco’yu ele geçirmek üzere gönderdiği, Otranto şehrini alan kişiydi. Güzel bir karısı vardı. Mehmed’in oğlu Mustafa Çelebi bir sabah babasının elini öpmeğe gittiğinde Gedik’in karısını görüp ona âşık oldu. Bir öğle sonrasında kadınlar hamamına zorla girdi. Korumalardan hiç biri şehzadenin yolunu kesmeye cüret edemedi. Kadını çıplak gören şehzade onun ırzına geçti. Bunu öğrenen Gedik Ahmed [Mahmud Paşa] doğruca Mehmed’in yanına gidip işlenen suç için adalet istedi. Mehmed ona neden böyle yaygara kopardığını sordu. Gedik, sultanın ve böylece oğlunun kulu değil miydi? Eğer Mustafa bu eylemi yapmışsa, bunu kölesine yapmış demektir. Yine de Mustafa’yı kendi dairesine hapsetti. Üç ay sonra da boğdurdu. Ama genellikle Mustafa’nın hummadan öldüğüne inanılmaktadır.”*⁴⁷ Gelibolulu Mustafa Âli’nin, Mûali’nin ve Theodoros Spandunis’in naklettiği bilgiler ile İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın neşrettiği belge dikkate alındığında Şehzade Mustafa’nın Mahmud Paşa’nın eşi arasında meydana geldiği iddia edilen hadiselerin ilk dönem kronikleri tarafından görmezden gelindiği anlaşılmaktadır. Burada şehzade ile paşanın eşi arasındaki münasebetin gerçek olup olmadığından ziyade, ilk kroniklerde bu konunun bahis mevzuu dahi

⁴⁶ Uzunçarşılı, *Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa*, ss. 719-728; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar”, *Belleten*, XLI/163, Ankara, 1977, ss. 510-513; Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001, s. 341-352.

⁴⁷ Theodoros Spandunis, *Osmanlı Sultanları*, haz. Donald M. Nicol, çev. Necdet Balta, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 85-86.

yapılmaması ya da üstü örtülü bir şekilde bahsedilmesi ilginçtir. Bu noktada şu akla gelebilir kronik yazarları böylesi mahrem bir mevzudan haberdar olmamış olmaları da bir ihtimal dâhilinde değil midir? Fatih Sultan Mehmed dönemi kronik yazarlarından Enverî,⁴⁸ Şükrullah⁴⁹ eserlerini Mahmud Paşa'ya ithaf etmişlerdir. Tursun Bey, on iki yıl Mahmud Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur.⁵⁰ Karamanî Mehmed Paşa da Mahmud Paşa'nın himayesinde yetişmiş, paşanın müşavirliğini yapmış ve teşvikini görmüştür.⁵¹ Yani devrin birçok kronik yazarının eserini yazmasında Mahmud Paşa'nın doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi bulunmaktadır. Her ne kadar bahsi geçen kronik yazarlarının eserlerinin bir kısmı paşanın ölümüne kadar gelmese de paşanın himayesinde kronik yazarlarının da olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada haberdar olmamaktan ziyade duymama ya da görmezden gelme durumu söz konusudur.

Burada son olarak Fatih Sultan Mehmed devrinde yapılan iki sefer hakkında devrin kronik yazarı Tursun Bey'in verdiği bilgiler ele alınacaktır.

V-II. Mehmed'in Belgrad ve Rodos Seferleri

II. Mehmed, İstanbul'u aldıktan sonra kendisi kayzer/imparator olarak anılmış ve siyasi yapı da imparatorluğa evrilmiştir. Nitekim onun bu başarısı daha önce defalarca denenmiş ancak başarısız⁵² bir ideale işaret etmektedir. Bu başarısından ötürü II. Mehmed, kendisinden sonra gelen şahıslar tarafından fâtihi, imparator ve dâhi gibi sıfatlarıyla anılmıştır. II. Mehmed için bu unvanlardan en çok *fâtihi* (fetheden) unvanın kullanıldığı görülür. Ancak Fatih Sultan Mehmed yaptığı tüm seferlerden zaferler elde ederek çıkmamıştır. II. Mehmed devrini yazan Tursun Bey'in eserinde

⁴⁸ Enverî, *Düsturnâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*, haz. Betül Ademli, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007, s.73.

⁴⁹ Şükrullah, *Behcetü't-Tevârîh/Tarihin Aydınlığında*, haz. Hasan Almaz, Mostar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 70-71.

⁵⁰ Tursun Bey, *Târîh-i Ebu'l-Feth*, (Kısaltma: *Târîh-i Ebu'l-Feth*), haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 24.

⁵¹ Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, "Osmanlı Sultanları Tarihi", çev. İbrahim Hakkı Konyalı, *Osmanlı Tarihleri*, haz. H. Nihal Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949, s. 323, 339.

⁵² Bu konuda bakınız. *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, ed. Murat Arslan-Turhan Kaçar, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2017.

Belgrad ve Rodos seferleri başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, bir başarı hikâyesi gibi aktarılır.

Modern zamanlar öncesinde tarih denilince siyasi tarih, siyasi tarih denilince de savaşlar akla gelmektedir. Dolayısıyla tarih içerisinde başarıya ulaşmış seferler olduğu kadar başarısız olmuş seferler de olması gayet normaldir ve Osmanlı tarihinde de birçok başarısız sefer vardır. Ancak belki de bu seferler içerisinde en anlatılabilir olmayana *İstanbul Fâtih*'inin görece daha az önemli gibi gözükken iki kaleyi fethedememesini yazmak olmalıdır. II. Mehmed'in başarısı öyle etkili olmuştur ki; tarih kendisini bu başarısından sonra isminden ziyade bu unvanı (fâtih) ile anmıştır. Üstelik de böylesi bir hükümdarın tarihini yazan Tursun Bey eserine *Târîh-i Ebû'l-Feth* (Fethin Babasının Tarihi) adını vermiştir.

Tursun Bey'e göre; II. Mehmed, Belgrad seferi sırasında taktik icabı ricat edildiği sırada devlet adamlarının geri planda kalması teklifini kabul etmemiş ve taarruza geçmiştir. Düşman askerinden yüzde biri kadarı kaleye erişebilecek kadar şanslı olmuştur. Osmanlı ordusu içerisinde bir bayram havası yaşanmıştır. Kalenin fethedilmesine ramak kalmış olmasına rağmen, akşam olmasından, askerinin büyük kesiminin yorgunluğundan, bir kesiminin de yaralı olmasından dolayı II. Mehmed Belgrad Kalesini yaraladığı av hayvanına benzeterek bir dahaki seferinde alacağını ifade edip geri çekilme emri vermiştir. Dönüş sırasında düşman kralının ölüm haberi gelmiştir. Osmanlı ordusu taktik icabı ricat ederken krala Türklerin namusunu bırakarak kaçtıkları haber verilince; kral da kaleden çıkıp saldırıya katıldığı sırada bir Osmanlı askerinin okuyla yaralanmış ve ölmüştür. Zaten II. Mehmed'in amacı da düşman kralını öldürmek olduğundan amacına ulaşmış bir şekilde huzur içerisinde Edirne'ye dönmüştür.⁵³

⁵³ "Düşmenden yüz döndürmek sığın nişânıdır; benim hûd elhâmdü li'llâh, el-Hakku ya'lû [Hak üstündür ona üstün gelinmez] hükmince ikbâlüm âlidir, idbâr nasîb-i düşmendür" dedi. Dahî cûdâsın eline aldı, mukâbiline gelen kâfir tulpına depdi, seçilüp ileri gelen afâritten üçünü toprağa saldı. ...Bunu görüp ehl-i İslâm'un atlusu ve yayası yir yir at salup kâfrin yüzün döndürdiler. Bir sahrâda ki ivec ü emtâsı deresi ve depesi yok, dümdüz ovadur-bunun gibi yirde, cebelü piyâde galeyân-ı şarâb ve harâret-i hareket ü âfitâb ile cebe kasmış, cânı burnına gelmiş zebun kâfir ele aldılar... Hâsıla at ayağı altına alup, leked-kûb-ı âdem ittiler. Şöyle ki, yüzde biri kal'aya kurtulmadı. Ehl-i İslâm arasında bayram oldu. Kal'a dahî ednâ hamle ile feth olunmak ihtimâli karîb idi; ammâ, gice yitişti. Pâdişâh-ı âtîfet-şî'âr bu feth-i mübîn ile iktifâ itti, "Kullarum yorgun ve ba'zı mecruh oldu, kal'a hod av kılınmış şikârumdur, vakt iki olsun" diyü "el-avdû ahmed/dönüş en iyisi en övülmeye değeridir" ile amel idüp, bu halvet-i gazâvet ile göç buyurdu. Birkaç gündün ki pâdişâh-ı muzaffer kendü memleketlerine sâye-i devlet saldı,

II. Mehmed zamanında Akdeniz’de hâkimiyet tesis etmek adına bir yandan Gedik Ahmed Paşa Pulya’nın fethi için görevlendirilmiş, diğer yandan da Mesih Paşa Rodos’un fethiyle görevlendirilmiştir. Tursun Bey, Pulya’yı İstanbul’un bir benzeri olarak tarif eder. Pulya’nın fethi büyük bir sevince neden olurken, Rodos üzerine yapılan seferin neticesi olarak çok fazla ganimet ele geçirildiği şu şekilde ifade edilir ve elde edilen netice bir fetih/zafer gibi takdim edilir: “*Envâ’-ı ganâyim ü fütühât husûle mevsûl oldu.*”⁵⁴

Tursun Bey, burada Belgrad Seferini bir zafer gibi göstererek Fatih Sultan Mehmed zamanına dair olumlu bir geçmiş tablosu çizmeye çalışmıştır. Kanûnî Sultân Süleyman, onuncu Osmanlı padişahı olarak tahta çıktığında ilk işi büyük cediti Fatih Sultan Mehmed zamanında alınamayan Belgrad ve Rodos üzerine sefer tertip etmek olur. Kanûnî Sultân Süleyman, devrini yazan Celâlzâde Mustafa Çelebi de bir zamanlar Tursun Bey’in yaptığı gibi bu iki yerin fethini anlatırken hem Belgrad’ın hem de Rodos’un fethinin Fatih Sultan Mehmed’e nasip olmadığını, hatta Belgrad seferi sırasında Hunyadi János’un saldırısı karşısında Osmanlı ordusunun geri çekilmek zorunda kaldığını ifade edecektir. Aynı şekilde Mesih Paşa’nın da herhangi bir başarı elde edemeden Rodos’tan ayrıldığını ifade edecektir.⁵⁵

*haber yetiştî ki, kiral-ı mel’ûn cehenneme göç itti. Mergine ve cihânı terkine bu sebeb bu ki, şol vakt ki bendegân-ı devlet muhâda’a idüp döner döner gibi ittiler, kiralâ didiler ki, “Türk terk-i nâmus idüp sindi.” Bu i’tikâd üzere çün mest idi, tehevür idüp, ol dahî kal’adan çıkup birez meydana yörümüş, dönüp çıktığı burgâzı gözleyüp kaçarken, bir gâzi ardından bir tîr-i merg-te’sîr yetiştürmüş, ol cerâhetten müsâfir-i sefer-i sakar düşmüş... “Kezâlike yef’alü’llâhü’z-zâlimîn/Allah zâlimleri böyle yapar.” Çün matlûb-ı pâdişâh katl-i rakîb idi ve bi-hamdi’llâh müyesser oldu, pes vasl-ı habîb-ki nev-arûs-ı pür-nâz-ı memleket-i Lâz’dur-tahsîlinin esbâbı ve tarîkı mübâşeret-i için, ol şâh-ı pîrûz râyet-i mansûr-devlet, inân-ı şemâl-şitâbı ve rikâb-ı zemîn-sebâtı semend-i âlem-neverd üzre mutlak u mübrem idüp, dârü’s-saltana Edirne’ye ...nüzul buyurdu.” Tursun Bey, *Târîh-i Ebu’l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 78-84.*

⁵⁴ Tursun Bey, *Târîh-i Ebu’l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 179-180.

⁵⁵ Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557, oder /Tabakâtü’l- Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik* (Tıpkı basım kısmı), neşr. Petra Kappet, Franz Steiner Verlag Wiesbaden, 1981, 48b, 65a-67a.

Sonuç

Tarih, insanoğlunun mazi, hal ve istikbal yolculuğunda, hali anlamasını ve istikbale dair tasavvurlar geliştirmesini sağlar. Bu anlamda her ne kadar tarih, kollektif hafıza olarak kabul edilmese de tarihin de insanlık için bir hafıza işlevi görür. Modern dönemler öncesinde tarih genellikle siyasi tarih anlaşıldığından ve siyasi tarih de genelde iktidara sahip olan şahısların hayat hikayelerini, icraatlarını anlattığından iktidar sahipleri tarih yazım alanını kontrol etme isteğinde olmuşlardır. Bu bazen tarih yazdırarak, arzu ettikleri hadiselerin arzu ettikleri şekilde kayıt altına alınmasını sağlamak şeklinde olduğu gibi bazen de yazılmış metinlerin yakılıp yok edilmesi suretiyle geçmişin bilgisine unutturmaya çalışan bir sansür vasıtasıyla olmuştur.

Bazen de tarihçi dışarıdan bir baskı olmaksızın yazdığı eseri iktidar sahiplerine sunup dünyalık bir iltifat/atiye beklentisi içinde olduğundan sunacağı eserin beğenilmeyeceği endişesiyle ya da devlet menfaatlerini gözeterek susmayı ya da yazmamayı tercih edebilir. Bu durumda susma ya da yazmama eylemi oto sansür olarak değerlendirilebilir. Ancak susmanın ya da yazmamanın dışında var olan tarihi gerçeklik olduğundan farklı gösterilirse bu takdirde oto sansür eylemine çarpıtmada eşlik ettiği gözlemlenmektedir. Erken dönem Osmanlı tarihini yazan kronik yazarlarının bir kısmı da devlet menfaatlerini gözetmek, anılması hoş olmayan hadiseleri zikrederek hanedana zarar vermemek ya da eserlerinin devlet büyükleri tarafından beğenilmeyeceği gibi endişelerle bazı hadiseleri zikretmemeyi ya da olduğundan farklı göstermeyi amaçlamışlardır. İlk dönem kronik yazarlarının bu çabaları iyi niyetle yapılmış olsa dahi neticede oto sansür ve çarpıtma olarak kabul edilebilir. Zira “*tarihin gözleri doğrudur*” ve her ne kadar “*sükût ikrardan*” olsa da tarihçinin sükûtu daha ziyade *inkârdandır*.

KAYNAKLAR

I-Ana Kaynaklar

- Ahmedî, *İskendernâme*, haz. Hasan Akçay, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Urfa, 1999.
- Angiolello, Giovan Maria, *Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.

-
- Anonim *Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Vehbi Günay, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2011.
- Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Ahmet Akgün, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988.
- Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Ali Birbiçer, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989.
- Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*, haz. F. Gise, çev. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557, oder /Tabakâtü'l- Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* (Tıpkı basım kısmı), neşr. Petra Kappet, Franz Steiner Verlag Wiesbaden, 1981.
- Ebu Hayr-ı Rumî, *Saltuk-nâme*, II, haz. Ş. Haluk Akalın, İstanbul, 1988.
- Enverî, *Düsturnâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*, haz. Betül Ademli, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.
- Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Feridun Ahmed Bey, *Mecmua-yı Münşeat-ı Feridun Bey*, I, Takvimhane-yi Âmire, [İstanbul], 1265-1274.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l- Ahbâr, II, Fatih Sultan Mehmed Devri- 1451-1481*, haz. M. Hüdayi Şentürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Hadidî, *Hadidî Tarihi [Manzum Osmanlı Tarihi] (1285-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Hali b. İsmail, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Menâkıbı*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Milenyum Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Hoca Sadeddîn Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, I, İstanbul, 1279-1280.
- İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri*, haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
-

- Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, “Osmanlı Sultanları Tarihi”, çev. İbrahim Hakkı Konyalı, *Osmanlı Tarihleri*, haz. H. Nihal Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949, ss. 322-369.
- Makrızî, *Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, IV, 2. bölüm, haz. Said Abdulfettah Aşur, Mısır Ulusal Kütüphanesi Yayınları, Kahire, 1972.
- Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli, Vilâyet-nâme, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958.
- Mevlâna Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basın Yayım. İstanbul, 2008.
- Mihailović, Konstantin, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev.- haz. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü’l-Düvel (Osmanlı Tarihi 1299-1481)*, haz. Ahmet Ağırakca, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi -1288-1502]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basın Yayım, İstanbul 2008.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul, 1297/1298.
- Spandunis, Theodoros, *Osmanlı Sultanları*, haz. Donald M. Nicol, çev. Necdet Balta, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Şükrullah, *Behcetü’t-Tevârîh/Tarihin Aydınlığında*, haz. Hasan Almaz, Mostar Yayınları, İstanbul, 2013.
- Şükrullâh, *Behcetü’t-Tevârîh-Tarihin Aydınlığında*, çev. Hasan Almaz, Mostar Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tagrıberdî, *en-Nücûmu’z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve’l-Kâhire*, XIV, Dâru’l-Kütübi’lİlmiyye, Beyrut, 1992.
- Tursun Bey, *Târîh-i Ebu’l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

II-Araştırma ve İnceleme Eserler

- [Yinanç], Mükrimin Halil, “Feridun Bey Münşeati,” *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], XI-XIII/62-77, İstanbul, 1336-1339, ss. 161-168.
- [Yinanç], Mükrimin Halil, “Feridun Bey Münşeati,” *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], XIV/1, (78), İstanbul, 1340, s. 37-46.
- [Yinanç], Mükrimin Halil, “Feridun Bey Münşeati,” *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], XIV/2, (79), İstanbul 1340, ss. 95-104.

-
- [Yinanç], Mükrimin Halil, "Feridun Bey Münşeati," *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* [TOEM], XIV/4, (81), İstanbul 1342, ss. 216-226.
- Akça, Gürsoy - İnce, Yunus, *Klasik Osmanlı Çağında Tarih, Meşruiyet ve Rüya*, Palet Yayınları, Konya, 2015.
- Anhegger, Robert, "Fatih Devrinde Yazılmış Farsça Manzum Bir Eser, Mu'âli'nin Hünkâr-nâmesi", *Tarih Dergisi*, I, İstanbul, 1949-1950, ss. 145-166.
- Assmann, Jan, *Kültürel Bellek, Eski Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Báez, Fernando, *Kitap Kıyımının Evrensel Tarihi*, çev. Tolga Esmer, Can Yayınları, İstanbul, 2018.
- Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, ed. Murat Arslan-Turhan Kaçar, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2017.
- Cabanel, Patrick, "Jules Michelet", *Tarihçiler*, der. Véronique Sales, çev. Elif Bildirici, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 13-35.
- Ciceronis, Marcus Tullius, *Ad Qintum Fratrem Dialogi Tires de Oratore*, ed. James Luce Kingsley, Novi Porte Publisher, Basım yeri yok 1839.
- Connerton, Paul, *Toplamlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Draaisma, Douwe, *Unutmanın Kitabı, Rüyalarımızı Neden Hemen Unuturuz, Anılarımız Neden Sürekli Değişir?*, çev. Dilman Muratoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Franklin, Benjamin, *Poor Richard's Almanac*, Barnes&Nobles Book, New York, 2004.
- Freud, Anna, *Ben ve Savunma Mekanizmaları*, çev. Yeşim Erim, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- Freud, Sigmund, *Bastırma ve Bastırılanın Geri Dönüşü*, çev. Oya Kasap, Telos Yayınları, İstanbul, 2015.
- Geary, Patrick J, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the end of the First Millennium*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1994.
- Halbwachs, Maurice, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, (Kısaltma: Hafıza), çev. Büşra Uçar, Heretik Yayınları, Ankara, 2016.
- Hamlan, Talât Sait, *Güneş-Tanrı ile Sevgi Ozanı Eski Mısır'dan Şiirler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- İnce, Yunus, "'Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Moğol İmgesi", *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan*
-

-
- Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu 1-7 Haziran 2018 Ulanbator-Moğolistan, Bildiriler Kitabı*, II, Kesit Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 926-940.
- Kraelitz, Friedrich von, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar," *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası [TOEM]*, V/28, İstanbul, 1330 [1914], ss. 242-243.
- Kutsal Kitap-Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirketi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Polastron, Lucien X., *Kitap Yakmanın Tarihi*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ricoeur, Paul, "The Contribution of French Historiography to the Theory of History" Oxford Clarendon Press- Oxford University Press, New York, 1980.
- Spiers, Hugo J. - Maguire¹, Eleanor A. - Burgess, Neil "Hippocampal Amnesia", *Neurocase*, VII, Oxford University Press, London, 2001, pp. 357-382.
- Stavrides, Theoharis, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of The Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001.
- Tezcan, Baki, "Erken Osmanlı Tarih Yazımında Moğol Hatıraları", *Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı*, çev. Zeynep Nevin Yelçe, ed. H. Erdem Çıpa-Emine Fetvacı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 27-45.
- Tosh, John, *Tarihin Peşinde, Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Traverso, Enzo, *Geçmişi Kullanma Klavuzu, Tarih, Bellek, Politika*, çev. Işık Ergüden, Versus Yayınları, İstanbul, 2009.
- Troillot, Michel-Rolph, *Geçmişi Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, çev. Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Fatih Sultan Mehmed'in Vezîri Âzamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Arası Neden Açılmıştı", *Belleten*, XXVIII/112, Ankara, 1964, ss. 719-728.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar", *Belleten*, XLI/163, Ankara, 1977, ss. 507-554.
-

**SÜLEYMAN NAZİF'İN GÖZÜYLE İKİ DOST
(NAMIK KEMAL VE ZİYA PAŞA)****Muzaffer ÇANDIR*****ÖZ**

“İki Dost” kitabı Süleyman Nazif tarafından 1925 yılında eski harflerle yayınlanmıştır. Kitap, Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın aralarındaki bilinmeyen ilişkileri, kalem kavgalarını, sitem ve dostane düşüncelerini içermektedir. Bugüne kadar yeni harflerle yayınlanmadığı için kitabın içeriği hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Burada bu kitabın içeriğinden çok, Süleyman Nazif'in Türk Edebiyatının eskiden yeniye geçiş döneminin önemli iki üstat şahsiyeti hakkındaki düşüncelerine yer verilecektir. Yedi makaleden oluşan kitabın içindeki bugüne kadar öne çıkmamış, bilinmeyen bilgiler burada ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Nazif, Namık Kemal, Ziya Paşa, İki Dost

TWO FRIENDS THROUGH THE EYES OF SULEYMAN**ABSTRACT**

The book "Two Friends" was published by Süleyman Nazif in 1925 with the old letters. The book contains unknown relations, polemics, reproach and friendly opinions between Namık Kemal and Ziya Pasha. There is no detailed information about the content of the book since it has not been published in new letters until today. Here, rather than the content of this book, Süleyman Nazif's thoughts on two important masters of the transition period of Turkish Literature will be featured. The book, which is composed of seven articles, has not come forward to date and unknown information will be presented here.

Key Words: Süleyman Nazif, Namık Kemal, Ziya Paşa, Two Friends.

Giriş:

Servet-i Fünun döneminde şiir ve yazılarıyla Türk edebiyatında ismini duyurmaya başlayan Süleyman Nazif, vefatına kadar yazı hayatına devam eden önemli bir yazarımızdır. Şiirlerinden başka nesir kitaplarıyla da tanınan yazarın en önemli özelliği Türkçeye olan mükemmel hâkimiyetidir. Yazarın hâlâ yeni harflere aktarılmamış kitapları içinde Yeni Türk Edebiyatının iki temel taşı, iki

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi, mail:candir45@yahoo.com ORCID: 0000-0002-4629-6498

kudretli kalemini anlattığı “İki Dost” isimli kitabı, bu eserlerin içinde en önemlilerdendir.

Bu yazı bir kitap tanıtımından çok Süleyman Nazif’in gözüyle Namık Kemal ile Ziya Paşa’nın bilinmeyen yakın ilişkilerini anlatmak için kaleme alınmıştır. Süleyman Nazif’in hayatına bakarken kitapları arasında varlığını bildiğimiz “İki Dost” isimli eserde yazar bu iki arkadaşın özel ilişkilerini anlatır. Biz burada bu kitabın içeriği içinde anlatılan Namık Kemal ile Ziya Paşa arasındaki edebiyat tarihimizde öne çıkmamış bazı özel bilgileri makalemize alarak bu bilgilerin edebiyat camiasınca bilinmesini sağlamaya çalışacağız.

Bilindiği gibi Namık Kemal ve Ziya Paşa 1861 yılında Divan şiirini yaşatmak için ortaya çıkan ve ömrü bir yıl süren Encümen-i Şuara topluluğunun iki üyesiydiler. Yaklaşık on beş ismin müdavim olduğu bu topluluğun en genç üyesi ise Namık Kemal’dir. 1860 yılından itibaren bir arayış içine giren ve tiyatroyla birlikte Fransız edebiyatıyla yoğun bir etkileşim içinde olan Türk Edebiyatı, bu yıldan sonra Şinasi ile beraber ilk adımını atmış, ilk örneklerini vermeye başlamıştır.

Bu yeni edebiyat anlayışının kısa zamanda etkili olmasındaki nedenlerden birisi, Namık Kemal ile Ziya Paşa’nın bu yeniliği çabukça benimsemiş olmasıdır. Öncesinde de yakın iki dost olan bu iki güzide edibimiz, bundan sonraki dönemlerde de genel olarak kader birliği içinde olmuşlar, yeni neslin bu yeni edebiyat anlayışını benimsemelerini sağlamışlardır.

Kitabın önsözüne yazar şu cümlelerle başlar: “*Bu kitabı teşkil eden dokuz makalenin ekser mebâhisi nâmatbu vesaika ibtinâ ile tahrir edilmiştir. Vatan gazetesiyle intişar ederken efkâr-ı umumiye pek ziyade alaka ile takip eylemişti. Perişanlık içinde büsbütün zayi olmaktan sıyaneten kitap şeklinde basılmasını tarih ve edebiyatı seven zevat-ı kiramdan bazısı şifahen ve tahriren tavsiye ettiler.*”¹ Önsözde belirtilen “dokuz makale” ifadesi olmasına rağmen kitap yedi makaleden oluşmaktadır ve bu değişikliğin nedeni kitabın herhangi bir yerinde açıklanmamıştır. Kitabın toplam bir defa baskısı yapılmış, nüshalarından bakabildiğimiz benzer nüshalarda da durumun aynı olduğu görülmüştür. Burada kitabın bölümlerini de oluşturan makaleler ayrı ayrı ele alınıp, içindeki önemli bilgilere dikkat çekilecektir.

¹ Süleyman Nazif, *İki Dost*, Kanaat Kütüphanesi, Yeni Matbaa, İstanbul 1342 (1925), s. 5.

Birinci Makale

Kitabın birinci makalesini Ziya Paşa'ya ayıran yazar, burada Ziya Paşa'nın saraya intisabından Avrupa'ya kaçmasına kadar geçen sürede başından geçenleri anlatmaktadır. Ziya Paşa'nın Avrupa'ya kaçma nedeni de burada ayrıntılı olarak ele alınmış, belgelerle ortaya konulmuştur. Makale aşağıya aldığımız Namık Kemal'e ait olan şiirle başlar.

Hem muâırız hem muvâfıkı Ziya ile Kemal
Şûle-i berkiyyede mevcut iki kuvvet gibi
İttihad olmazsa hâsıl nokta-i maksûdda
Çehreler ma'kûs idi şu gördüğün sûret gibi
İttihad ettikçe amma başına zâlimlerin
Yıldırımlar yağdırırdık fikr-i hürriyet gibi
Bir ziyâdır hâke düştü arşa etti in'itâf
Mazharı bu hâk olan bin nur-ı ulviyyet gibi
Nûr-ı hakka iltihak etti Kemâl-i zârını
Tek bıraktı yeryüzünde sevdiği millet gibi²

Namık Kemal bu mısraları Ziya Paşa'nın vefatından sonra ona ithaf etmiştir. Yazara göre bu beyitler yazılırken mürekkebine gözyaşları karışmıştır. Bu iki dost, birbirlerini hem çok sevmişler hem de fikir ayrılığına düştükleri zaman birbirlerine sitem etmekten de kaçınmamışlardır. Örneğin Ziya Paşa Cenevre'de Sultan Aziz'e verdiği manzum dilekçede kendisini sürgüne göndermek isteyen 'müteveffa' sadrazamdan yani Âli Paşa'dan şikâyet eder ve şu ifadeleri kullanır.

Bir hasm-ı bîmürüvvete düş etti kim beni
Kalb-i haşini bilmez idi rahm ü şefkati
İtfâya bezl-i himmet ederdi hased ile
Her kimde görse zerre fûrûğ-ı liyakati
Enzâr-ı lütfun etmiş idim celb efendimin
Abd-i keminenin bu idi hep kabahati
Yalvardım i'tizâr u tazarrûlar eyledim
Asla tagayyür etmedi kîn u husûmeti
Encâm-kâr Kıbrıs'a nef' etmek istedi
Gördüm ki câna kâsd idi ma'nâda niyyeti
Bir başka çare kalmadı tahlîs-i cân için
Terk-i diyâra eyledim ahir azimeti
Bâis bu oldu terkime minnetti canıma
Yoksa veli nimetimin emr-i hidmeti³

² age. s. 6.

³ age. s. 7.

Beyitlerini Namık Kemal değerlendirirken arkadaşını “Âleme karşı seyyiatından bahs eylediğiniz adamların mecâlis-i tenhâyîde eteklerini öper, hüsn-i teveccühlerini mi niyaz buyururdunuz?” diyerek eleştirir. Bunun üzerine Ziya Paşa kendisini şu mısralarla savunur:

Çün müdâra ve hulûs etmiştik
Ya niçün Avrupa’ya gitmiştik
Gitmeği ben sana evvelce dedim
Hem düşün sen kim idin ben kim idim
İlticâ-yı husemâ etmekten
Padişah vasfı değil mi ehven
İyi miydi size taklid etsem
Kıbrıs’a sonra berâber gitsem⁴

Bu şiirdeki “İlticâ-yı husemâ etmekten / Padişah vasfı değil mi ehven” yani düşmanlara sığınmaktansa padişahımızı övmek daha hayırlıdır ifadeleri manidardır. Padişahı övmekle suçladığı Ziya Paşa, padişaha husumet etmekte ifrat eden ve bu yüzden kendisini eleştiren arkadaşına önemli bir ders vermiştir. Yine bu manzumeden anlaşıldığına göre Avrupa’ya gitme konusunda Namık Kemal’i Ziya Paşa teşvik etmiştir.

Süleyman Nazif’in bildirdiğine göre Reşit Paşa, Ziya Paşa’yı 1272 (M. 1855) senesinde Mabeyn-i Hümayun Üçüncü Kâtipliğine tayin etmiştir. Reşit Paşa’nın bu tayinden amacı, aleyhine dönen Âli ve Fuat Paşalara karşı zekâca onlardan daha ilerde güçlü bir rakip yetiştirmektir. Fakat Reşit Paşa, Ziya Bey’in üç yıllık vazifesi sonrasında vefat eder. Sarayda korumasız kalan Ziya Bey, Sultan Abdülaziz’in vefatına kadar padişah kâtibi olarak çalışır. Fakat bu tarihten hayatının sonuna kadar diğer makalelerde de anlatılacağı gibi muhalif görüşlerinden dolayı maalesef devamlı dışlanmış, İstanbul’un uzağında tutulmaya çalışılmıştır.

Ziya Bey, Sultan Abdülaziz’i daha şehzadeliği sırasına tanımış, padişah olduktan sonra ona birçok kaside yazmıştır. Yazara göre “bin iki yüz seksen dört senesi hilâlinde Londra’yı teşrif-i hümayun vukûunda takdim kılınan arzuhâlin sûretidir” başlığını taşıyan yirmi altı sayfalık bir layiha vesikası Ziya Paşa’nın Sultan Abdülaziz ile aralarındaki yakınlığı gösteren önemli bir belgedir. Sultan, Ziya Paşa’yı gücü yettiği kadar korumuş, Âli ve Fuat Paşaların onu ezmesine izin vermemiştir.

⁴ age. s. 8.

İkinci Makale

Kitabın ikinci makalesi daha çok Namık Kemal'in hayatını anlatmaya ayrılmıştır. Fakat öncesinde Ziya Paşa'nın Londra'da Sultan Aziz'e verdiği layihadaki kendi şahsi hayatı ile ilgili şu önemli bilgiler verilir: *"Kıbrıs'ın malûm olan vehâmet havasından nâşi oraya gider gitmez sıtmaya müptela oldum. Ve bu illeti muahharen iki sene daha çektim. Ve o sebeple bir bende-zâdeleri telef oldu. Ve pederim derd ve kederle menzûlen vefat etti. Bilahare meşmûl-i âfâk merhamet-i seniyye ve irade-i mahsûsa-i mülûkâneleri iktizası Meclis-i Vâlâ azalığına memur buyurularak o beliyreden halâs oldum."* Bu kadar acı hatıralar bırakan bir yere gitmemek ve ölmek için Ziya Paşa ihtiyar-ı gurbet ediyordu.⁵ Burada da ifade edildiği gibi Paşa'yı siyaset sahnesinden silmek isteyen muarızları, onu ikinci defa Kıbrıs'a göndererek telef olmasını istemişler fakat Ziya Paşa tam da bu sırada Avrupa'ya kaçması için kendisine yapılan teklifi kabul ederek ikinci defa Kıbrıs'a gitmemiştir.

Namık Kemal'in hayatını küçük yaşlarından itibaren anlatmaya başlayan yazar, onu, annesinin vefatı sonrası dedesi Abdülatif Paşa'nın yanında kalmaya başlamasından itibaren ele alır. Dedesinin yanından ayrılışını yazar şöyle anlatır: *"Kars mutasarrıfı iken paşa namına kabz ve tahsil olunan ve o vakit resmen mübah ve mücaz bulunan kapı altı hasılatının zulüm ve rüşvet olduğunu büyük babasının yüzüne söyleyerek oradan ayrılmıştır."*⁶ Namık Kemal'in karakterini gösteren bu olay, onun gelecekte nasıl bir milli kahraman ve edebiyatçı olacağının önemli bir göstergesidir.

Üçüncü Makale

Üçüncü makede bu iki arkadaşın Avrupa'ya gitme nedenleri anlatılır. Yazara göre Ziya Paşa'nın gitme amacı, *"Âli Paşa'nın izmihlâl ve zevâli"* yani Ali Paşa'nın devletteki makamından alınıp nüfusunu kaybetmesi iken, Kemâl Bey'in gitme amacı *"hürriyet-i milliyenin tahassül ve istikmâli"* yani milletin hürriyeti demek olan meşrutiyet rejiminin gelmesi ve yerleşmesidir. Bu farklı amaçtan dolayı Avrupa'da araları açılan iki dostun bu kırınlıkları İstanbul'a döndükten sonra da bir süre devam eder.

Avrupa'da her ikisi de birer *"Hâbnâme"* yazarlar. Bu ikisi arasındaki farkı yazar şu ifadelerle ortaya koyar.

⁵ age. s. 9.

⁶ age. s. 11.

“Ziyâ Paşa da, Kemâl Bey de Avrupa’da birer Hâbnâme tahrir ve neşrettiler. Ziyâ Paşa’nın bu büyük adamın hayat-ı siyasiyesince bir zül ve lekedir. Güya Londra’nın bir parkında rüya görüyor: Abdülaziz Efendimizin Dolmabahçe sahili Saray-ı Hümayununda huzuruna çıkarak, eteklerine sarılmış; ayaklarını öpmüş ve nihâyet Âli Paşa’nın sadareten azliyle ve Kıbrıs mutasarrıflığıyla İstanbul’dan teb’îdi iradesini istihsal ederek devlet ve milleti kurtarmış.

Nâmık Kemâl ise gördüğü, daha doğrusu halka göstermek istediği rüyada peri-i hürriyete müheyyiç ve romantik bir hutbe irâd ettirerek, ümmileri, zimmileri bile galeyana getirecek sözler söylüyor. İşte iki büyük dost arasındaki fark.”⁷ Burada yazar Namık Kemal’in milleti için fedakârca çabalamasını överken, Ziya Paşa’nın yalnızca kendi menfaatini düşünmesini yerer.

Süleyman Nazif, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın verdikleri bu mücadelenin semeresi olarak Cumhuriyet anlayışının doğduğuna inanır ve onların hürriyet konusunda yaptıkları faaliyeti takdir eder. Bu düşüncesini kitabın son bölümünde de tekrar edecektir. Burada ayrıca Ziya Paşa’nın Mısır Hidivi Mustafa Fazıl Paşa ile onun kardeşi İsmail Paşa arasındaki tercihi de geniş yer verilir. Daha önce Mustafa Fazıl Paşa ile arası iyi olan ve onun yanında yer alan Ziya Paşa, onun Âli Paşa ile barışmasından sonra yazarın ifadesiyle *“Müşterek düşman, insanları en büyük dosttan ve dostluklardan ziyade birbirine takarrüb ve rabt eder; binâenaleyh, insanların en metin dostu düşmanın düşmanıdır. Bu husumet zail olunca o dostlukta zeval bulur”*⁸ düşüncesiyle kardeşi İsmail Paşa’ya yakınlaştığını ve bunda da haklı olduğunu ifade eder.

Âli Paşa’nın vefatına kadar Cenevre’de kalan Ziya Paşa’nın orada çok rahat bir hayat sürmediği, fakat İstanbul’a geldiği zaman başına geleceklere bildiği için yarı aç, yarı tok bir hayatı tercih ettiği anlatılır. O günün şartlarında mükemmel olarak değerlendirilebilecek Jean Jeak Rousseau’dan *“Emil”* çevirisini yapar. Hatta İstanbul’a olan kızgınlığı o kadar ileri gider ki aşağıdaki gazeli yazmaktan kendini alamaz.

*Diyâr-ı küfri gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslam’ı bütün virâneler gördüm
Bulundum ben dahi Daruşşîfâ-yı Bâbîâlî’de
Felatunu beğenmez anda çok divâneler gördüm
Huzûr-ı kûşe-i meyhâneyi ben görmedim gitti*

⁷ age. s. 27.

⁸ age. s. 28.

*Ne Meclîsler, ne sahbâlar, ne işrethâneler gördüm
Cihan nâmındaki bir maktel-i âme yolum düştü
Hükûmet derler anda bir nice salhâneler gördüm
Ziyâ değmez humârı keyfine meyhâne-i dehrin
Bu işretgehte ben çok durmadım ammâ neler gördüm⁹*

Ziya Paşa burada batının düzenli ve ilerlemiş hali karşısında, İslam dünyasının harap halini, Babıali âlimlerinin durumunu, Âli Paşa gibi adamların devletin işleyişini salhaneye çevirmelerini veciz bir şekilde anlatmıştır. Bu gazeli yazma nedenleri arasında onun Avrupa'da bir nevi kaçak olmasının da etkisi vardır. Âli Paşa'nın vefatından sonra Sultan Aziz'e yazdığı

*Bir milletin olunca mukadder selâmeti
Bir âdile mufavviz¹⁰ eder Hak hükûmeti
Abdülazîz Han ki tedâbir-i akl ile
Etti halâs, tehlikeden mülk ü milleti.¹¹*

Şeklinde kasidelerle affını istemiş, çeşitli mektuplarla onu methetmiştir. Aslında Ziya Paşa'nın karakteri icabı ne yeni gelenle ne de eskiyle mücadele etmek gibi bir amacı olmamıştır. Onun amacı, yenilikçi düşünceyi savunmakla beraber getirildiği makamlarda layıkıyla hizmet etmek, huzur içinde yaşamaktır. Fakat tepedeki sadrazamlar arasındaki rekabet her zaman Ziya Paşa'nın aleyhine olmuştur. Reşit Paşa'ya yakinken onun ölümüyle sadrazamlığa getirilen Âli Paşa tarafından azledilmesi ve bu vesileyle Ziya Paşa'nın mağduriyet yaşaması onu en çok üzen ve devletten uzaklaştıran sebeptir.

Âli Paşa'nın ölümüyle sadarete getirilen Mahmut Nedim Paşa, Ziya Paşa'nın daha önceden tanıdığı ve sevdiği bir bürokrattır. Paris'ten gönderdiği kasidede bu atamayı

*Bir zâta verdi mihri ki rûşen güneş gibi
Ehliyeti, fâzîleti, sıdk u hamîyyeti¹²*

Beytiyle tebrik ederek memnuniyetini ortaya koymuştur.

İki dost arasında bu Mahmut Nedim Paşa'ya güven konusunda da bir fikir ayrılığı doğmuştur. Kemal Bey Mahmut Nedim Paşa'nın icraatını daima kusurlu bulmuş ve ilk sadaretinden düşüşünü,

*Kedimi gaflet ile fare-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi¹³*

⁹ age. s. 30.

¹⁰ Mufavviz: Bir kimseye bir vazifenin verilmesi, bir işin yapılmasının ısmarlanması.

¹¹ age. s. 27.

¹² age. s. 28.

¹³ age. s. 28.

Meşhur müseddesiyle alkışlayarak şahsıyla alay etmişken, Ziya Paşa onun zatını övmeye devam etmiştir.

Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığa gelmesinden ve Ziya Paşa'nın bu vesileyle Sultan Aziz'e yazdığı kasidelerden sonra Ziya Paşa İstanbul'a döner fakat Sultan V. Murad'ın tahta geçmesine kadar rahat yüzü göremez. O da bu durumunu şu beyitlerle dile getirir:

*Bilmem ki bu gamkâha neden böyle sataştım
Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaştım
Âlemde Ziyâ eski hevâ ve hevesim yok
İkbâl ve saâdet gibi bir mültemisim yok
Feryâd ederim beyhûde feryâd-ı resim yok
Feryâd ki feryâda dahi gayri sesim yok¹⁴*

Dördüncü Makale

Süleyman Nazif kitabının dördüncü makalesini önce Namık Kemal'in derin bilgi ve kültürel birikimine ayırdıktan sonra Ziya Paşa'nın İstanbul'a döndükten sonra kaleme aldığı Harâbât kitabının iki dost arasında oluşturduğu infiale yer verir. Yazara göre Namık Kemal'in *Harabat* kitabından dolayı Ziya Paşa'ya tepkisinin üç nedeni vardır.

Birincisi; hem sanatta, hem edebiyatta hem de sosyal hayatta yenilik getirmek isteyen Namık Kemal'in eski şiirin övüldüğü bir kitaba ve anlayışa tepki vermemesi mümkün değildir. Hâlbuki Namık Kemal; Nef'î'den Nedim'e, Fuzûlî'den Bâkî'ye kadar eski şairleri çok sever ve okur, hatta gençlere tavsiye etmesine rağmen eskinin övülmesini istemez.

İkincisi; Ziya Paşa'nın Sultan Aziz'e sonradan verdiği kasidelerle, daha evvel diğer devlet ricâline yazdığı kasidelerini Harâbât'a koymasıdır. Bunu "Tahrîb-i Harâbât"ında açıkça söyleyecek kadar kızgınlık gösterir.

Üçüncüsü; Harâbât'a Nâmık Kemal'in hiç sevmediği Nevres Efendi'den seçilmiş parçalar alınmışken, kendisinden, Eşref Paşa'dan, Ekrem Bey'den hiç bir şiirin konmamış olmasıdır. Gerçi "Tahrîb" ve "Ta'kîb"inde kendi şiirlerini söz konusu etmiyorsa da, Eşref ve Ekrem için Harâbât sahibine ciddi serzenişlerde bulunmuştur.

Namık Kemal yukarıda da belirtildiği gibi Harâbât'ın yayınlanmasına çok kızmış, kızgınlığını Recaizade Mahmut Ekrem'e yazdığı uzun bir mektupta dile getirmiştir.ERCÜMENT EKREM'İN

¹⁴ age. s. 32.

evrakları arasından bulup kitaba koyan yazar, bu mektubun önemini özellikle belirtmiştir.

Ziya Paşa "Tahrîb-i Harâbât"a mukabil bir eser yazmak istemiş ve yetmiş dört beyit kadar bir manzum cevap yazmışsa da yayınlamaktan vaz geçmiştir. Namık Kemal'in gerek daha evvel yaptığı itiraza, gerek *Ta'kîb* ve *Tahrîb-i Harâbât'a* karşı yalnız sükût ve teessüfle mukabele etmesi Magosa mahpusunu daha çok çıldırtmıştır

Beşinci Makale

Kitabın beşinci makalesi daha çok Sultan Abdülaziz'in son zamanlarından tahttan indirilmesine kadar Ziya Paşa'nın uğradığı mahrumiyete ve payitahttan uzak tutulmasına ayrılmıştır. Bu durumu en yakın arkadaşı Namık Kemal bile meşhur Hürriyet Kasidesinde:

*Değildir şîr-i der zencîre töhmet acz-i akdâmı
Felekte baht utansın bînasîb erbâb-ı himmetten
Ziyâ dîr ise evc-i rifâtından ıztırârîdir
Hicâb etsin tabîat yerde kalmış kâbiliyyetten¹⁵*

beyitleriyle Ziya Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasına ve milletin bu yüzden yaşadığı mahrumiyeti dile getirir.

Nihayet "1876 Mayısının otuzuna müsadîf 1293 sene-i hicriyesi cemâziyelûlâsının yedinci salı günü"¹⁶ Sultan Abdülaziz halledilir ve yerine V. Murad tahta geçer. Sultan Murad'a biat için saraya giden hükûmet ricâli arasında Ziya Paşa'nın ismini de gazeteler şu şekilde haber verirler:

"Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa, Ziya Bey, Odyan Efendi, Agâh Efendi, Nazif Paşa ve sair bazı zevat-ı kiram vs. vardır. Şevketli Sultan Murad Han-ı Hâmis Hazretleri henüz bâb-ı askerîde iken biat olunduğunu müteakib atûfetli Ziya Beyefendi Hazretlerini Mabeyn-i Hümâyûn baş kitabetine..."¹⁷

Buradaki ifadelere rağmen Ziya Paşa V. Murad döneminde kesinlikle bu göreve getirilmemiş, Mahmut Nedim Paşa ile Sultan Abdülaziz'e yazdığı kasidelerden dolayı saraydaki etkili bürokrasinin uzak durmak istedikleri birisi olarak kalmıştır. Yalnız Sultan Abdülaziz'in intihar veya katledildiği gün yani 11 cemâziyelûlâ 1293 (04 Haziran 1876) tarihinde yapılan bir ilanda Ziya Paşa'nın Maarif Müsteşarlığı'na on beş bin kuruş maaş ile tayin edildiği

¹⁵ age. s. 45.

¹⁶ age. s. 46.

¹⁷ *Sabah Gazetesi*, aded 83, Çarşamba 19 Mayıs 1876.

duyurulmuştur. Bu arada Namık Kemal de Magosa'daki mahkûmiyetinden serbest bırakılarak İstanbul'a gelmiştir.

Sultan V. Murad'ın da üç ay sonra tahttan indirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin siyasi karışıklık dönemleri başlar. Yazar bu olayları değerlendirirken bu iki dostun Sultan II. Abdülhamit döneminde de etkin görevlerden uzaklaştırılarak gözden uzak tutulduklarını belirtir. Süleyman Nazif bu olaylar cereyan ederken Mithat Paşa ile Süleyman Paşa'yı siyaseten pasif olarak nitelendirirken, Hüseyin Avni Paşa'nın katledilmesini Osmanlı'nın geleceği için faydalı bulmuştur. Yazar bu bölümün son kısmını Ziya Paşa'nın Sultan Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında uğradığı haksızlıklara ve Mithat Paşa'nın kendisinden beklenmeyen olumsuz hareketlerine ayırmış, bunun sonucunda haksız yere cezalandırıldığının altını çizmiştir.

Altıncı Makale

Altıncı makalede Ziya Paşa'nın vezaretinden sonra mebusluğunu isteyenler için yazılmış olumsuz bir mektup dikkat çekmektedir. Bu mektup o günkü saray bürokrasisinin Ziya Paşa için hiç de iyi düşünmediklerini göstermektedir. Mektubun bir kısmını örnek olması için aynen alıyoruz:

"Payitaht ahalisinin Ziya Paşa'yı mebus intihâb edeceklerine ve burada kalması için birkaç bin imzayı havi arzuhal vereceklerine dair bu gün İstikbâl gazetesinde bir bend-i manzûr-ı âlî buyurulmuştur. Bunun üzerine şöyle irade buyurulmuştur ki Ziya Paşa'nın mebusiyeti kabul olunamaz. Zira kendisi bilhassa matbu meşrûî aleyhinde bulunmak gibi bir seyyie ile lekedâr olup burası delâil-i fiiliye ile de sabittir. Ve Kânun-ı Esasi lekedâr olanları mebusluğa kabule müsaade edemez. Şurası taaccüb ve dikkate şâyandır ki bu zatın ahali beyinde bir şöhret ve teveccüh hâsıl etmek ümidiyle gerek matbuatla ve gerek sair vesait ile her nevi teşebbüsâtta hâlî olmadığı malûm olup bu haller üzerine kendisine ibrâz-ı teveccühte asla bir mecburiyet dahi yok iken mücerred sadrazamımızın iltimâsâtını reddetmemek mültezimimiz olduğundan vezaret ve Suriye gibi mühim ve mûtenâ bir vilâyete memuriyetine müsaade olundu. Şimdi bunun dahi kadrini bilemiyor." 24 Zilhicce 93 (10 Ocak 1877) Bende Said.¹⁸

Süleyman Nazif, Ziya Paşa için bu mektuptaki yapılan suçlamalara katılmaz ve ortaya konulan iddiaları tek tek çürütür. Ne yazık ki mektuptaki düşünce fiiliyata geçirilmiş ve Ziya Paşa için

¹⁸ age. s. 66

istenen görevlere getirilmesi engellenmiştir. Bu bölümde yazarın en çok üzerinde durduğu diğer bir konu da Sultan Abdülhamit'in Mithat Paşa'yı sürgüne yollamasıdır. Bu duruma çok üzülen Süleyman Nazif, özellikle Şair Kâzım Paşa'nın,

Midhat'ı tard etti mülkünden Emir-ül Mü'minîn

*Nitekim şeytanı cennetten çıkardı Kirdikâr.*¹⁹

beyitine çok üzüldü ve "Abdülhamid'in Kirdikâr olduğu bir yerde şeytan olmak ayıp ve ar değil, belki fazilet addedilebilir."²⁰ Diyerek düşüncesini dile getirir. Abdülhak Hamid, daha Paris sefareti ikinci ser kâtibi iken yeğenine bu beyitle ilgili şu mektubu gönderir: "Kâzım-ı bîhayâsının hicviyesini değil, medhiyesini bile müstekreh göreceğimden bu mektubu aldığınız tarihe kadar göndermedinizse şimdiden sonra göndermemenizi ihtar ve maaziyâdetin sizin de öyle rezâil-i âsârı mütalaasına tenezzül etmemenizi tavsiye ederim..."²¹

Sultan Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında Ziya Paşa ile Mithat Paşa'yı İstanbul dışına gönderen saray erkânı, Namık Kemal'i de Midilli'ye mutasarrıf olarak görevlendirerek İstanbul'dan uzaklaştırırlar. Böylece bu aydınların tenkitlerinden korunmuş olurlar. Bu görevlendirmeyi Namık Kemal Rıfat Bey'e yazdığı bir mektupta mizahi olarak şöyle anlatır:

"Zorlu Rıfat Bey'e,

Evlat, biz havl-i İlâhi ile tıkadıkları yerden çıktık. Şimdi Midilli'deyiz. Ama Magosa gibi muhakkar evler değil.

*Rakîb olsun da Mevlâ cennet-i âlâda yer versin sırrına mazhar olduk. Yani İstanbul'dan def ol da maaşını da al harcırahını da veririz. Mülkün içinde nereye canın isterse oraya git dediler. Biz de Midilli'yi intihâb ettik. Burası cennetten ayrılmış da adam olanları istikbâl için yeryüzüne inmiş zannolunacak kadar güzel bir yer. Yalnız bir fenalık var. Ahlâkımı bozacak. Meğer devlete hiçbir hizmet etmeden maaş almak ne tatlı bir şey imiş."*²²

Yazar Namık Kemal'in son yıllarını duygusal bir şekilde şu ifadelerle bitirir: "Midilli'den Rodos'a nakil olundu. Ve Cezayir Bahr-ı Sefîd vilâyeti merkezinin Sakız'dan Rodos adasına nakli üzerine Sakız mutasarrıflığına tayin edildi. Dünyanın hiçbir tarafında ve hayatının hiçbir devresinde bulamadığı huzur ve sükûna 1888 senesi Teşrîn-i

¹⁹ age. s. 70.

²⁰ age. s. 67

²¹ Abdülhak Hamid *Mektuplar*, ikinci cilt, sahife 120-121.

²² Süleyman Nazif, *İki Dost*, s. 68.

Sânisinde ve Sakız ceziresinde ebediyen kavuşmuştur. Radyallahu Anh."²³

Yedinci Makale

Kitabına isim olarak koyduğu iki dost ifadesinden de anlaşıldığı gibi yazar eserinin tamamında bu iki arkadaşı, Türk milletinin yetiştirdiği iki hürriyet kahramanını anlatmak amacıyla eserini kaleme almıştır. Son olarak yedinci makalede yazar Ziya Paşa'ya yer verir. Onun Şam vilayetine vali olarak gönderilince orada yaptığı ve yazarın çok takdir ettiği Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî'nin türbesini mükemmel bur şekilde tamir ettirdiğini ve kapısının üstüne kendi yazdığı şu güzel manzumeyi kazdırmış olduğunu anlatır. Bahsedilen şiir şöyledir:

*Kutb-ı aktab-ı cihân Hazret-i Muhyiddin kim
Reb' meskûnde denir hazretine hazret-i şeyh
Hâtem-i ehl-i velâyettir o Gavs-ı A'zâm
Şark u garbı ne aceb tutmuş ise şöhret-i şeyh
Bir zamandan beri erkânı tezelzûl bularak
Münhedim olmağa meyletmiş idi türbet-i şeyh
Eyledi sarf-ı nukûd hem ekser-i eşrâf
Bâis-i fevz-i düğün olmak ile hidmet-i şeyh
Oldu evvel mazca'-ı ali-i mukaddes mâmûr
Etti ta'mîr hakikatte anı kudret-i şeyh
Bende-i hassı Ziyâ'yı bu işe kıldı kabûl
Eyleyüp vâli-i Sûriye anı himmet-i şeyh
Hâki iksir eder elbette nigâh-ı Keremin
Mazhar-ı feyz-i nazar kıl beni ya hazret-i şeyh*

H. 1294 M. 1878

Bu şiir Ziya Paşa'nın basılmış şiir kitabında olmadığı gibi daha önce kendi eliyle yazdığı divanında da mevcut değildir. Yazar kendisi bizzat kitabeden yazarak en son basılan külliyyatına dâhil etmiştir.

Sebepsiz olarak Şam'dan İstanbul'a uğramadan Konya'ya tayin edilen Ziya Paşa burada bir sene, altı gün kalmış, yine sebepsiz olarak 1295 senesinde Adana valiliğine gönderilmiştir. Adana'da tam iki sene valilik ettikten sonra 8 Cemâziyelâhir 1297 (17 Mayıs 1880) tarihinde burada vefat etmiştir.

Bu son makalede Ziya Paşa'nın uğradığı haksız suçlamalara ve hasta haline rağmen yanlış atamalarını eleştiren yazar, kitabının sonunda Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın yani *İki Dost*'un aralarındaki

²³ age. s. 71.

yakınlığı şu cümlelerle dile getirir:

*"İki dost, daima biri birine muhibb ve müncezib kaldı. Hasım-ı müşterek, yani Sultan Hamid bunları yekdiğere bir kat daha raptetmişti. Ziya Paşa'nın masarif defterinde ve 93 Haziranında Kemâl Bey'e iki bin beş yüz kuruş göndermiş olduğu mukayyedir. Bu tarihte Kemâl Bey mahpus idi. Nâmık Kemal kimden istese bu paranın iz'âf u muzâafını bulabilir ve herkes fahr ve minnetle edîb-i azamın hizmetine şitâb ederdi. Feleğ serfûrû etmeyen o metîn ve cevval Namık Kemal, Ziya Paşa'yı daima bir büyük birader telâkki etmiş ve yalnız pederi Mustafa Asım Bey'le diğer bir iki zata yazdığı mektuplarda elkâb ittihâz ettiği **velinimet** hitabına Ziya Paşa'yı da lâıyk telâkki etmiştir. Bu mektuplardan bazılarını ben de gördüm.*

*Nasil ve ne maksatla çalışmış olursa olsunlar, Ziya Paşa da, Namık Kemal Bey de idrak ve en büyük evliyâ-yı nimettendirler. Bunların başladığı cidal-i istiklâl nihâyet hür bir Türkiye Cumhuriyeti şeklinde istikrar etti. O iki ruh-ı mecruhu tatmine bu netice kâfidir."*²⁴

Sonuç: *İki Dost* kitabı Süleyman Nazif'in hem Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın hem de dönemin siyasi olaylarının ilk elden anlatıldığı önemli bir eserdir. Eserde bu iki karakterin şahsında saray ve çevresinde gelişen bürokrasinin rekabeti, ayak kaydırma oyunları ile kin ve nefretin ne kadar acımasız olduğu anlatılır. Her iki şairin yakınları ile irtibat kurarak hayatlarıyla ilgili birçok belgeye ulaşan yazar, elde ettiği bu belgeleri değerlendirmiş, iki dostun hayatlarının önemli ayrıntılarını kitabında belgelerle ortaya koymuştur. Seksen iki sayfalık bu mensur eserin içeriğinin tüm edebiyat tarihçileri tarafından bilinmesi için bir an önce yeni harflere aktarılmalı ve yayımlanmalıdır. Zaten bu yazının amacı araştırmacıları bu kitaptan haberdar edip, bu kitabın yeni harflerle yayınlanması için çalışmalarını sağlamaktır.

KAYNAKÇA

ACAROĞLU M. Türker, Açıklamalı Süleyman Nazif Kaynakçası, Ankara 1987

AKYÜZ Kenan, Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Ankara 1970, s. 387-394

BİNARK İsmet - SEFERCİOĞLU Necmettin, Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Süleyman Nazif Bibliyografyası, Ankara 1970

ENGİNÜN İnci, Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan

²⁴ age, s. 82.

-
- Cumhuriyet'e (1839-1923), İstanbul 2006, s. 115-120
GÖVSA İbrahim Alâettin, Süleyman Nazif, İstanbul 1933
GÜR Muhammet, "Süleyman Nazif" TDV Ansiklopedisi, Cilt, VIII, s. 66-69.
GÜRLEK Dursun, "Türk Nesrinin Büyük Ustası Süleyman Nazif", Toker Dergisi Süleyman Nazif Özel Sayısı, S. 16, s. 5-8, Ocak 1978
KARAKAŞ Şuayb, Süleyman Nazif, Ankara 1988
KURGAN Şükrü, Süleyman Nazif: Hayatı, Sanatı, Eserleri, İstanbul 1955.
MUMCU Yasemin, "Vatansever Şair Süleyman Nazif ve El-Cezire Mektupları", Söylem Filoloji Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 2 Aralık 2006
Süleyman Nazif, İki Dost, Kanaat Kütüphanesi, Yeni Matbaa, İstanbul 1342 (1925).

GÖÇ VE KADIN: “GÖÇÜN FEMİNİZASYONU” VE KADIN GÖÇMENLERİN DURUMU

Abdurrahman YILMAZ*

ÖZ

Yakın zamanda, uluslararası literatürde “göçün feminizasyonu” olarak nitelenen bir kavram sıklıkla tartışılır olmuştur. Söz konusu kavram, ekonomik yönden gelişmiş ülkelerdeki kadın göçmen sayısının erkek göçmenlerden fazla olmasının yanı sıra, hedef ülkelerde kadına özdeş işlere olan talepteki artışı, kadının münferit olarak göç etme eğilimini ve kadının göçün tüm çeşitlerinde yer almasını işaret etmektedir. Çoğu zaman zorlu hava, yol ve ulaşım koşullarında göç etmek zorunda kalınması, genç-yaşlı tüm göçmen gruplarını ciddi hayati risklerle karşı karşıya getirmekle birlikte, çocuklar ve kadınlar tüm bu süreçten çok daha fazla etkilenebilmektedir. Bu hassasiyetten yola çıkan bu çalışmada, kadın göçmenlerin neden ve nasıl göç ettikleri, göç sırasında ve sonunda ne gibi risklerle karşılaştıkları ve nihayetinde göçün kadınlar ve çevreleri üzerinde ne gibi etkileri olduğu sorularına cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, kadın göçmenler, kadın göçü, göçün feminizasyonu, göçün etkileri

MIGRATION AND WOMAN: THE FEMINIZATION OF MIGRATION AND THE STATE OF MIGRANT WOMEN

ABSTRACT

Recently, a concept called “feminization of migration” has been widely discussed in international literature. The concept implies that the number of female immigrants in developed economies is higher than that of male immigrants as well as the increase in demand for women segregated jobs in target countries, the tendency of women to migrate individually, and the inclusion of women in all kinds of migration. Migrating in difficult weather and transportation conditions puts all immigrant groups at serious vital risks. However, children and women can be much more affected from all this experience. From this understanding and sensitivity, this study sought answers to questions about why and how women migrants are migrating, what risks they are facing during and after migration, and how migration effecting migrant women and their families.

* Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
mail:ayilmazz@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5964-5944

Keywords: migration, woman migrants, woman migration, feminization of migration, effects of migration

1. Giriş

En genel anlamda göç “anamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir süre içinde gerçekleşen bütün yer değiştirmeler” olarak tanımlanmaktadır (Erder, 1986:9). Erder’in “bütün yer değiştirmeler” şekline ifade ettiği oldukça geniş çerçeve, göçün çalışılması ve anlaşılmasını güçleştiren konuların başında gelmektedir. Belki de bu güçlüğün de etkisi ile yakın zamana kadar göç ve göçmenler başta toplumsal cinsiyet, çocuk ve aile gibi temel sosyal sıfatlardan bağımsız mış gibi düşünölmüştür. Buna paralel olarak, göçmenler göç araştırmalarında kimliksiz yalın bireyler olarak yer bulabilmişlerdir. Böyle bir indirgemeci yaklaşım hem genel anlamda göçün, hem de göçün farklı sosyal gruplar üzerinde yarattığı etkinin anlaşılmasını daha da zorlaştırmıştır. Buradan yola çıkan bu çalışma, göçmenlerin birer rakamdan daha fazlası olduğunu ve göçün daha iyi anlaşılmasının farklı göç etme türleri kadar, bu göç süreçlerinde yer alan farklı sosyal grupların (kadınlar, çocuklar, refakatsiz çocuklar vb.) durumunun anlaşılması ile mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bu savunun bir örneği olarak çalışmada, son yıllarda akademik alanda giderek daha çok yer bulan kadın göçüne, kavram olarak ifade edilecek olursa “göçün feminizasyonu”na odaklanılmıştır.

şüphesiz her ne nedenle ve şekilde olursa olsun insanın yaşadığı coğrafyadan, költürden ayrılıp başka bir költüre göç etmesi, hangi sosyal gruba ait olursa olsun göç edenlerde ciddi etkiler yaratabilmektedir. Bu etkilerin bir kısmı olumlu olabilirken, (örneğin daha iyi tedavi imkânlarına kavuşma, daha iyi bir eğitim alabilme şansı vb.) bir kısmı da olumsuzdur (göç esnasında karşılaşılan riskler, sömürü, adaptasyon sorunları ve travma vb.). Bazı sosyal gruplar tüm bu süreçten diğer gruplara göre çok daha fazla etkilenebilmekte, hatta kadınlar, insan ticareti gibi bir insanlık suçunun temel öğesi haline getirilmektedirler (UNODC, 2016, s. 7). Bu durum, insan ticaretini göç ve kadın çalışmalarının odaklarından birisi haline getirmiştir. Kadın ticareti, özellikle 90’lı yılların sonu ve 2000’li yılların başından itibaren Türkiye’nin de gündeminde yer almaya başlamıştır (Erder ve Kaşka, 2003). İnsan ticaretinin yanı sıra kadını belli başlı bir göç konusu olarak ele alan diğer çalışmalar bakıcılık, ev hizmetlerinde çalışma, siparişle evlilik gibi alanlara yönelmektedir (Fleury, 2016; İhlamur-Öner, 2016; (UNDP, 2009, s. 12; Fidh, 2007). Bu çalışmada ise “kadınların göçü”, konunun öne çıkan tüm boyutlarını kavrayıcı bir

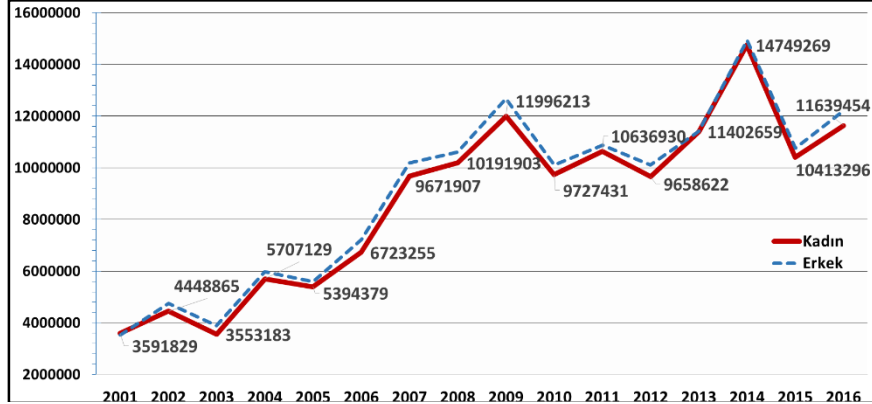
Göç Ve Kadın: “Göçün Feminizasyonu” ve Kadın Göçmenlerin Durumu

bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu çerçevede kadın göçmenlerin neden ve nasıl göç ettikleri, göç sırasında ve sonunda ne gibi risklerle karşılaştıkları ve nihayetinde göçün kadınlar ve çevreleri üzerinde ne gibi etkileri olduğu sorularına cevap aranmıştır.

2. Günümüzde Göç: Göç ve Kadın Göçü ile İlgili Temel Veriler

Günümüzde (2017 yılsonu) 258 milyon insan doğduğu topraklardan farklı bir yerde yaşamaktadır. Bu durum, 2000 yılındaki 173 milyon olan rakamın geçen zaman içerisinde yarı oranında arttığını göstermektedir (UN DESA, 2018). BM Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (BMMYK) “ilgi alanına girenler” kategorisinde yer alan verilere göre de 65,6 milyon insan ülkelerinde yaşadıkları bölgelerden göç etmeye zorlanmış durumda. Ülkeleri dışında sığınma arayan nüfus ise yaklaşık 22,5 milyon (UNHCR, 2018a; UNCHR, 2018c). BMMYK’nin ilgi “alanına girenler” kategorisindeki göçmenler cinsiyetlere göre gruplandırıldığında ise erkek göçmenlerin dünya genelinde toplamda yaklaşık %2’lik bir farkla en büyük göçmen kitlesini oluşturduğu görülmektedir (toplamda %51,8, Bkz. Grafik 1 ve 2). Ancak, bu fark göçmenlerin büyük bir çoğunlukla erkeklerden oluştuğu yönündeki algıyı kırarak düzeydedir. Gerçekten de, yıllar itibarile bakıldığında kadın-erkek göçmen sayıları arasında çok ciddi bir fark olmadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 1. Cinsiyete göre uluslararası göçmenler

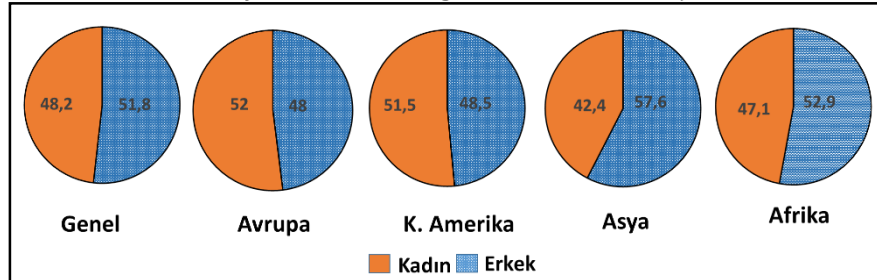
Kaynak: BMMYK (UNHCR) verilerinden derlenmiştir, UNHCR, 2018c.

Bununla birlikte, göç verileri kıtalara göre incelendiğinde, Avrupa ve Kuzey Amerika’da kadın göçmenlerin, Asya ve Afrika’da ise

erkek göçmenlerin (biraz da açık bir arayla) çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir (Bkz. Grafik 2, UN DESA, 2018). Kadın göçmenler durumu yaş grupları ve göç ettikleri ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre incelendiğinde ise ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde 30-60 yaş arası kadın göçmenlerin ağırlıklı olduğu görülürken, ekonomik olarak daha az gelişmiş ülkelerde ise aynı yaş grubundaki kadın göçmenlerin yüzdesinin oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Kadın göçmenlerin oransal büyüklüğü aslında yeni bir olgu olmayıp, neredeyse 1960'lardan bu yana kadınların göç içerisindeki payı erkeklerle oldukça yakın seyrede gelmektedir. Ancak, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'daki göçmenler içerisinde kadın göçmenlerin oransal olarak ağırlığının artması, hatta bazı bölgelerde kadın göçmen oranının %70-80'lere çıkması göçün "feminizasyonu" kavramını gündeme getirmiştir (Fleury, 2016, s. VI). Kavram, Türkçe literatürde sıklıkla "göçün kadınlashması", bazen de "göçün kadınsılaşması" olarak anılmaktadır (Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa, 2009; Selim, 2017; Welcommunities Proje Rapour, 2017). Her iki çevirinin de göçte kadın varlığını vurgulamaktan çok, göçün bir bütün olarak niteliğine atıf yapması nedeniyle sorunlu olduğu değerlendirilmektedir. Bu tür kavram yerelleştirmelerinde asıl sorunun, yeterli amprik çalışma yapılmadan, konunun salt bir çeviri meselesi olarak görülmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Makalenin ana amacı kavramsal tartışma veya yeni bir kavram önerisi olmadığı için makalede "göçün feminizasyonu" ifadesi tercih edilmiştir.

Grafik 2. Cinsiyete ve Bölgelere Göre Göçmenler, 2017

Kaynak: UN DESA, 2018:9

"Göçün feminizasyonu" temel olarak beş alandaki eğilim veya durum ile ilişkilendirilmektedir. Bunlardan birincisi ekonomik yönden gelişmiş ülkelerdeki kadın göçmen oranının daha fazla olmasıdır. İkincisi ise genel olarak kadın göçmen sayısındaki artıştır.

Üçüncüsü, kadının sadece aile birleşmesi ya da evlilik gibi klasikleşmiş kadın göç hareketlerinin dışına çıkarak, işçi göçünden, insan ticareti ve sığınmacı göçüne kadar göçün tüm çeşitlerinde yer alması ile ilgilidir. Dördüncüsü ise doğrudan olmasa da dolaylı olarak kadınla ilgilidir. Buna göre kadınların göçte daha çok yer almasının bir nedeni, erkeklerin ülkelerinde tam zamanlı iş bulmasındaki güçlüklerin kadınları başka coğrafyalarda iş aramaya yöneltmesidir. Beşinci ve son eğilim ise Hedef ülkelerde, “kadınlarla özdeşleşmiş” işlere (hemşirelik, hasta bakıcılığı, ev temizliği, bakıcılık vb.) talebin artması (Piper, 2006, ss. 24-25).

Kısaca söylenecek olursa, günümüzde kadının göç olgusu ile artan bir şekilde anılmaya başlanmasını tek başına niceliksel bir veriyle açıklamak yetersiz kalmaktadır. Denilebilir ki: Kadının hane ekonomisine katkısının artması ya da bunu bizzat üstlenmesi nedeniyle iş piyasasına katılımındaki artış; Münferit olarak göç etme eğilimi; Sosyal yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi, gündelik hayatta görünürlüğünün artması kadın göçünü daha belirgin kılmıştır.

3. Kadın ve Göç

Kadın göçmenleri kapsayan bu niceliksel verilerin ardından, göç olgusunun kadınlar bağlamında niteliğini anlamak adına, kadın göçmenlerin neden ve nasıl göç ettikleri, göç sırasında ve sonunda ne gibi risklerle karşılaştıkları ve nihayetinde göçün kadınlar ve çevreleri üzerinde ne gibi etkileri olduğu sorularını cevaplamak yerinde olacaktır.

3.1. Kadınlar Neden Göç Ediyor ve Bu Göç Nasıl Sınıflandırılabilir?

Yoksulluk, güvenlik sorunları, iş pazarı talebi, aile birleşmeleri, evlilik, ücret farklılıkları ve yurt dışı bağlantıları kadın göçünün temel nedenleri olarak görülmektedir (Mollard, 2010). Genel göç sınıflandırmaları ile benzer şekilde kadın göçü; öncelikle (a) “İstekli olarak yapılan ya da bir başka deyişle zorlayıcı dış etkilere bağımsız göçler” (b) “Zorunlu olarak yapılan göçler” olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir. “İstekli” olarak yapılan göç türü:

- (1) “İşçi göçü”, (kendi içerisinde yasal –yasal olmayan, uzun süreli / mevsimlik gibi farklı alt kümelerle ayrılabiliriz)
- (2) “Aile birleşmesi amacı ile yapılan göçler”
- (3) “Evllenme amacı ile yapılan göçler” olarak üç grupta toplanabilir.

Zorunlu olarak yapılan göç grubunda ise:

(1) Mülteci/sığınmacı göçü,

(2) İnsan ticareti mağdurlarının zorunlu göçleri yer almaktadır (Mollard, 2010, para. 6).

Yukarıda sıralanan göç türlerinden “aile birleşmesi” ve “evlenme” amacı ile yapılan göçler ile “insan ticareti kurbanı” olarak zorunlu olarak yapılan göç, kadın göçmenlere özgü, bir başka deyişle kadının göçün ana ögesi olduğu göçlerdir.

3.1.1. Çalışma Amaçlı Kadın Göçü: Kadınlarla Özdeşleşmiş İşler

Genel olarak, göçmenlerin iş gücüne katılım oranı, göçmen olmayanlara göre biraz daha yüksektir. Kadınların iş gücüne katılımında ise bu fark daha belirgin olmaktadır: Göçmen kadınlar %67’lik iş gücüne katılım oranı ile göçmen olmayan kadınlardan yaklaşık %16 civarında bir farkla daha yüksek bir düzeyde işgücüne katılmaktadır (ILO, 2015:6). Göç eden kadınlar, genellikle ev hizmetleri, bakıcılık, hemşirelik vb. kadınlarla özdeşleşmiş (gender segregated work) işlerde çalışmaktadırlar. Bunlardan en büyük grubu, ev hizmetlerinde çalışanlar oluşturmaktadır. ILO (2015, s. VIII) verilerine göre (2013 yılı itibariyle), dünya genelinde ev hizmetlerinde çalışan sayısı 67,1 milyondur. Bu sayının 11,5 milyonunu göçmenler oluştururken, ev hizmetlerinde çalışan kadın göçmenlerin oranı %73,4’tür. Ev hizmetlerinde çalışanlar, pasaportlarına el konulması ve bu nedenle işverene bağımlı olma, ücretsiz çalışmaya zorlanma, çalışma saat ve süreleri belirli olmadan uzun saatler boyunca ve sürekli olarak çalıştırılma, şiddet, tecavüz ve işkenceye maruz kalabilmektedir (Fidh, 2007, s. 3).

Ev hizmetlerinin yanı sıra hemşirelik ve öğretmenlik gibi eğitim gerektiren işler ve cinsiyete dayalı seks işçiliği de kadınlara özgü iş sınıflandırmasında yer almaktadır. Özellikle, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerdeki hemşire açığına bağlı olarak gerçekleşen “hemşire göçü” kadınlarla özdeş göçlerin içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu göçmen kitlesini önemli kılan nokta ise ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerdeki hemşire eksikliğini gideren hemşire göçünün, kaynak ülkelerde zaten az olan sağlık çalışanı sayısının daha da azalmasına neden olmasıdır. Kingma (2007, s. 1282) çalışmasında, Sahraaltı Afrika ülkelerinde eğitilmiş hemşirelerin 30.000 kadarının yedi OECD ülkesine göç ettiklerini belirtmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’ne (WHO, 2010) göre de son 30 yılda birçok Avrupa ülkesindeki göçmen sağlık çalışanı (doktor, hemşire) sayısı % 5

oranında artmıştır. Öyle ki OECD ülkelerindeki sağlık çalışanlarının % 20’sini, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkelerinin sağlık çalışanlarının ise % 50’sini göçmen sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Bu noktada sağlık çalışanlarının göçünün, göçün etkileri açısından incelenmesi gereken önemli konu başlıklarından birisi olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

3.1.2. Mevsimlik göç

Kadınlar, mevsimlik işçi anlamında da göç ederek iş gücü piyasasına katılmaktadır. Genellikle aile olarak yapılan ve Tüzer’e (2010) göre fakirliğin etkisinin en fazla olduğu bu göçmen grubunda kadınların oranı %80’e ulaşmaktadır. Bir veriye göre mevsimlik işçi olarak çalışan dört kadından biri hamile ve ne yazık ki bu kadınların üreme sağlığı hizmetlerine erişimleri ve doğum öncesi bakım imkânları oldukça kısıtlı (Tüzer, 2010). Bunun bir sonucu olarak, doğumların sağlıklı ortamlarda yapılamaması nedeniyle, kayıt dışı anne ve bebek ölümleri de bu grupta nisbi olarak daha fazla görülmektedir (Tüzer, 2010).

3.1.3. Aile Birleşmesi Amacı ile Yapılan Kadın Göçü

Aile birleşmesi, tarihsel açıdan kadın göçünün temel nedeni olarak görülmektedir. Kadının edilgen bir konumda görüldüğü ve göçün daha az çalışılmış bir alanı olan aile birleşmesi amacıyla yapılan kadın göçü, ekonomik açıdan gelişmiş ülkelere yapılan kadın göçünün birincil şeklini oluşturmaktadır. Örneğin Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, ABD ve Avrupa ülkelerine yapılan kadın göçünün temel nedeni aile birleşmesidir (UNDP, 2009, ss. 13-14). Diğer yandan kadınların öncü ya da ilk göç eden ve ardından ailenin diğer bireylerinin ona katıldığı göç türleri de bulunmaktadır. Örneğin ev hizmetlerinde çalışan kadın göçmenler ilk göç eden aile bireyleridir. Kadınlar daimi oturma izni aldıktan sonra, ailenin diğer bireyleri de göçe katılmaktadır (Piper ve Roces, 2003 aktaran UNDP, 2009, s. 14). Öte yandan, aile birleşmesi şeklinde yapılan göçler her ne kadar yasaların sağladığı imkânlarla bir şekilde daha kolay olabilse de, bu şekilde göç eden eşlerin ya da diğer aile bireylerinin iş piyasasına katılımı, bir başka deyişle çalışma izni alabilmesi ayrı bir süreci zorunlu kılmaktadır.

3.1.4. Evlenme Amacı ile Yapılan Kadın Göçü

Genellikle evlilik sonrasında eşlerden biri diğerinin yaşadığı yerleşim yerine göç etmektedir. Kocanın ailesinin bulunduğu yerleşim

yerine göç edilmesi geleneği “babayerlilik”, kadının ailesinin yerleşim yerine göç edilmesi de “anayerlilik” olarak anılmaktadır. Dünya genelindeki uygulamaları bakıldığında evlilikle beraber genellikle kadınların kocalarının yerleşim yerine göç ettikleri görülmektedir. Örneğin Hindistan’da kadınların içgöçünün %90’ı bu şekilde evlilik nedeniyle gerçekleşmektedir (NSSO, 2005 aktaran UNDP, 2009, s. 12).

Evlilik yoluyla yapılan kadın göçü sadece ülke içinde değil, farklı coğrafya ve kültürlerden insanların evliliği şeklinde, uluslararası alanda da yapılmaktadır. İnternet ve onun üzerinde gelişen sosyal medya ve çeşitli sosyalleşme platformları, dünyanın farklı bölgelerinden insanların tanışmasına imkân tanımaktadır. Bunun yanında, “sipariş evlilikler” (Mail order brides) örneğinde olduğu gibi, amaç odaklı olarak işletilen internet siteleri dünyanın çeşitli bölgelerindeki insanları bir araya getirebilmektedir. “Siparişle evlilik” ekonomik açıdan gelişmiş ülke erkeklerinin, ekonomik olarak daha az gelişmiş ülkeden kadınlarla evlenmesi şeklinde yapılmaktadır. Bir veriye göre, 1995-2005 yılları arasında yaklaşık 80.000 Rus kadının, bu yöntemle evlenme amacıyla ABD’ye, bu rakamdan daha fazlasının da Batı Avrupa’ya göç ettiği belirtilmektedir (UNDP, 2009, s. 12). Benzer şekilde, bu yolla evlilik peşinde olan Japonya, Tayvan ve Çin’den çiftçilerin Filipinler, Tayland ve Vietnam’dan eş aradıkları belirtilmektedir. Bu tür evlilikler ya da ‘evlilik’ kullanılarak yapılanlar, kadınların ve kız çocuklarının ticaretini ve her türlü sömürsünü de beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle, gerek yurt içi, gerekse de uluslararası alanda “evlilik” yoluyla ya da ‘evlilik’ adı altında yapılan göçler, insan hakları ihlallerini de beraberinde getirebilmektedir.

3.1.5. Sığınma Amacı ile Yapılan Kadın Göçü

Yıllara göre birkaç puanlık değişmeye rağmen (2003-2016 arasında %47-49 aralığında), 2016 yılı verilerine göre sığınmacı ve mültecilerin %49’unu kadınlar oluşturmaktadır (Bkz. Tablo 1). Ülkelerinde ayrımcılığa ve kötü muameleye uğramanın yanı sıra, savaş/iç savaş gibi nedenlerle güvenliği sağlayıcı bir otoritenin bulunmaması, tüm sığınmacıları daha hassas, daha incinebilir kılmaktadır. Bunun ötesinde, çocuklar ve kadınlar gibi, normal şartlarda bile farklı şekillerde sömürüye uğrayan sosyal gruplar, “göçmen olma” halinden çok daha fazla etkilenebilmektedir. Sığınmacı kadınlar ve çocuklar temel güvenlik ve koruma sorunlarından daha çok etkilenebilmekte; fiziksel/cinsel saldırı ve istismara maruz kalabilmekte; silahlı çatışmaya ve/veya askere alınmaya, cinsel sömürü ve fuhuşa zorlanabilmektedir. Bunun yanında diğer

Göç Ve Kadın: “Göçün Feminizasyonu” ve Kadın Göçmenlerin Durumu

sığınmacılarda olduğu gibi, belge eksikliği nedeniyle “haklı neden”ini ispatlamakta güçlüklerle karşı karşıya kalabilmektedir.

Tablo 1. Yıllara ve Yaşlara Göre Kadın Mülteci Oranları (% , 2003-2016)

Yıl	Kadın Oranı (%)	Yaş Grupları Oranı (%)		
		<18	18-59	>60
2003	48	49	46	5
2004	48	50	45	5
2005	48	46	49	5
2006	47	47	49	4
2007	47	46	49	5
2008	48	44	51	5
2009	47	41	54	5
2010	47	44	51	5
2011	48	46	49	5
2012	48	46	49	5
2013	49	50	46	4
2014	49	51	46	3
2015	47	51	46	3
2016	49	51	45	4

Kaynak: UNHCR, 2016, Sy. 55

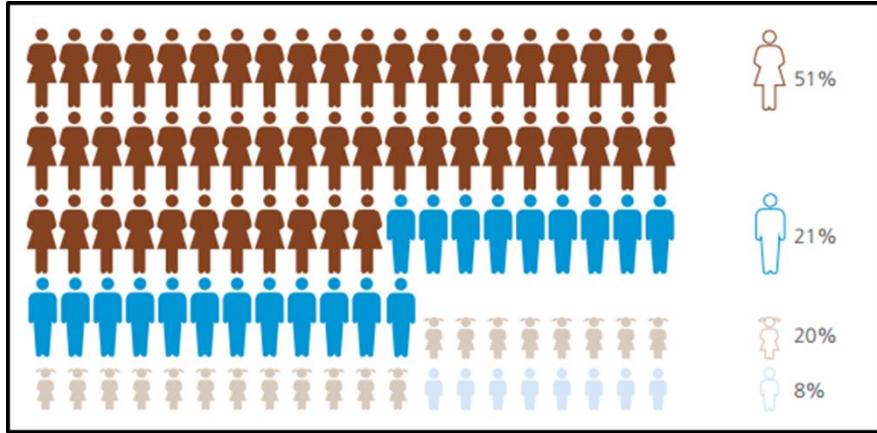
Günümüzde Suriye örneğinde olduğu gibi eşlerini savaşta kaybeden ya da silahlı altına alınmış olan kadınlar, sığınmacı olmanın tüm zorlukların yanında, gerek aile içinde gerekse de toplum içindeki toplumsal rollerinin değiştiğini ifade etmektedirler (UNHCR, 2018b, s. 45). BMMYK tarafından yapılan bir araştırmada, görüşülen Suriyeli sığınmacı kadınlardan %94’ü aile reisi olmalarından bu yana sorumluluklarının değiştiğini ve bunun kendilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedirler (UNHCR, 2014, s. 45).

3.1.6. İnsan Ticareti Kurbanı Olarak Yapılan Kadın Göçü

İnsan ticareti (human trafficking) ve insan kaçakçılığı (human smuggling) sıklıkla birbiriyle karıştırılmaktadır. “İnsan kaçakçılığı”, insanların kanun dışı yollarla bir yerden başka bir yere ulaştırılmaları; “insan ticareti” ise insanların baskı, şiddet veya kandırılma yolu ile fiziksel ve/veya psikolojik olarak sömürülmesi amacıyla bir yerden bir yere götürülmesi anlamında kullanılmaktadır (UNODC, 2000; UN,

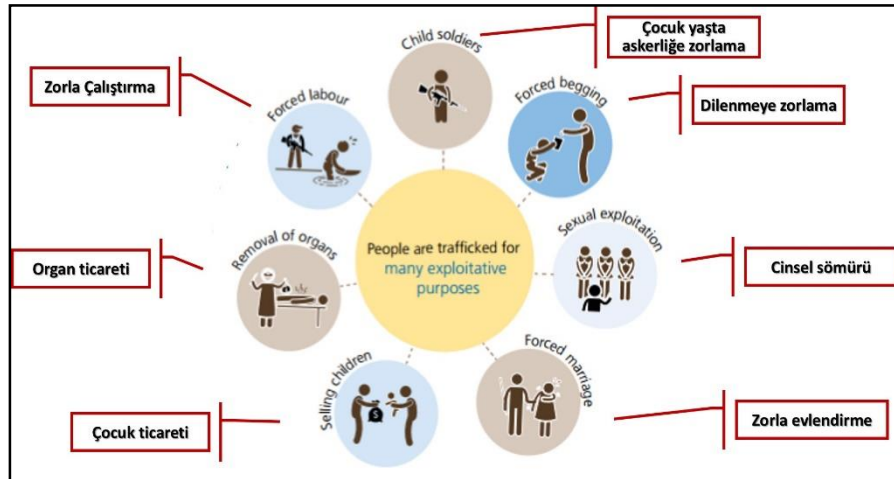
2004). BM verilerine göre kadınlar insan ticaretinin başlıca kurbanlarıdır: İnsan ticareti mağdurlarının %51'ni kadınlar, %28'ini çocuklar oluşturmaktadır (Bkz. Grafik 3, UNODC, 2016:6-7). Çocuklar içerisinde de kız çocuklarının ağırlığı oldukça fazladır. İnsan ticareti kurbanı her üç çocuktan ikisi kız çocuğudur (%20'ye %8). Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer dikkat çekici veri de erkek mağdur oranının son yıllarda artma eğiliminde olmasıdır. Öyle ki, 2004 yılında %13 olan erkek mağdur oranı 2014 yılında %21'e çıkmıştır.

Grafik 3. İnsan Ticareti Kurbanları

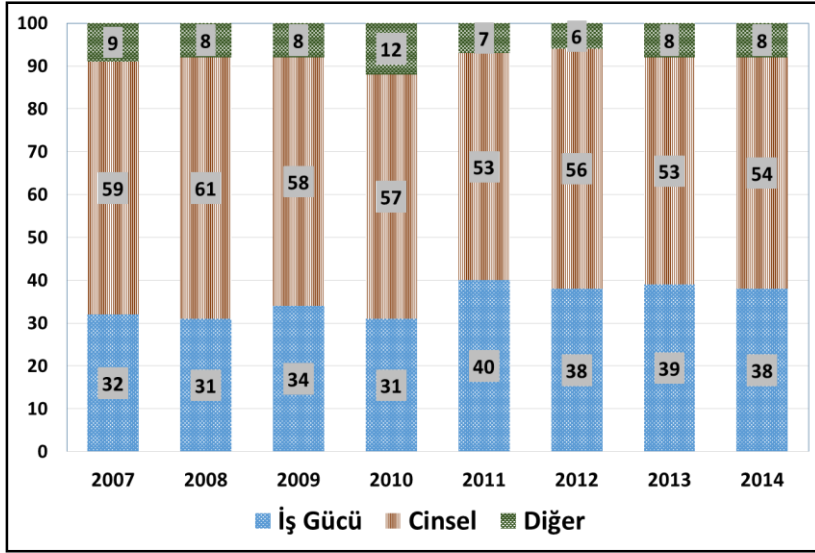
Kaynak: UNODC, 2016, s. 7

Grafik 4. İnsan Ticaretinde Sömürü Türleri

Kaynak: UNODC, 2016, s. 6

Grafik 4. İnsan Ticareti Nedenleri

Kaynak: UNODC, 2016, s. 6

Kadınların kurban olduğu bu tablonun tam tersi bir şekilde, insan tacirlerinin büyük bir bölümünü erkekler oluşturmaktadır. Çok kısa bir özetle, kadınlar ve kız çocukları erkek insan tacirleri tarafından sömürülmektedir (UNODC, 2016, s. 7). İnsan ticareti mağdurları organ ticareti, zorla çalıştırma, çocuk ticareti, cinsel sömürü, dilenme, evlenme ve çocuk yaşta askerliğe zorlanma gibi şekillerde sömürülebilmektedir (Bkz. Grafik 4). BM verilerinden (Bkz. Grafik 5), bu sömürü çeşitlerinden ikisinin öne çıktığı anlaşılmaktadır: Birincisi cinsel yönden sömürü (2014 yılı için %54), ikincisi ise işgücü sömürüsü (2014 yılı için %38). Sömürü türleri cinsiyet temelinde incelendiğinde kadınların daha çok cinsel sömürü (%72), erkeklerin ise zorla çalıştırma (%86) şeklinde sömürüye maruz kaldığı anlaşılmaktadır (UNICEF, 2017, s. 9).

3.2. Kadın Göçmenlerin Göç Sırasında Karşılaştıkları Riskler / Sorunlar

Kadınlar insan ticareti örneğinde olduğu gibi farklı şekillerde sömürülmenin yanında, başta yetersiz sağlık koşullarından kaynaklanan sorunlar olmak üzere farklı sorunlar ve risklerle de karşı karşıya kalmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Kaçakçılar, diğer göçmenler, polisler ve sınır görevlileri tarafından yüksek riskli fiziksel ve cinsel taciz,

- Hijyen olanaklarına sınırlı erişim,
- Üreme ya da gebelik önleyici sağlık hizmetlerine ulaşamama,
- HIV/AIDS ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanma riski,
- Aile planlaması hizmetlerinin eksikliği nedeniyle istenmeyen gebelikler,
- Dil yetkinliği ve kültürel engeller nedeniyle, sağlık hizmetlerine kısıtlı erişim,
- Düşük kaliteli, sağlık ve yaralanma risklerinin yüksek olduğu, psikolojik, fiziksel ve cinsel sömürüye açık işlerde çalışma zorunluluğu,
- Aile ya da eşe bağımlı olmak nedeniyle (başta dil engeli ve ekonomik yönden olmak üzere) aile içi şiddeti bildirmede isteksizlik,
- Sınır dışı edilme korkusuyla sağlık hizmetlerine erişimden çekinme (Mollard, 2010).

Kadın göçmenler içerisinde bazı kadınlar hemcinslerinden daha fazla riskle karşı karşıya kalmakta, bu nedenle daha fazla korunmaya ihtiyaç duymaktadır. Aşağıda sıralanan nitelikler bu grupta yer alan kadınları işaret etmektedir:

- Refakatsiz ve tecrit edilmiş tek kadınlar,
- Yalnız aile reisi kadınlar,
- Cinsel şiddet kurbanı kadınlar,
- Eşcinsel kadınlar,
- Ruh sağlığı bozuk ve travma geçirmiş kadın mülteciler,
- Gözaltındaki veya benzeri durumdaki kadınlar (UNCHR-Türkiye, 2017).

3.3. Göç, Kadını ve Çevresini Nasıl Etkiliyor?

Göçün maddi etkisi anlamında birincil olarak ele alınan konuların başında işçi dövizleri gelmektedir (remittances). Göçle beraber kazanılanları sadece maddi bir getiri ile sınırlayan bu anlayışın aksine, sosyal bir süreç olan göç bu süreçte yer alanlara bazen olumlu, bazen de olumsuz tecrübeler de sağlamaktadır. Göçmenlerin ekonomik birikimlerinden memleketlerindeki yakınlarına gönderdikleri kısmı “işçi döviz (economic remittances)” olarak nitelendirilirken, memleketlerine geri dönen göçmenlerin göç

süreci boyunca edindiği deneyimler (meslek, değerler, alışkanlıklar vb.) “sosyal birikim (social remittances)” olarak anılmaktadır.

Göç edenlerin kimliği, göç edilen ülkede karşılaşma düzeyi, kültürel farklılıklar, kaynak ülke toplumu ile göç edilen ülke toplumundaki norm farklılıklarının algılanışı gibi çeşitli etkenler işçi dövizlerinin miktarını, sıklığını, sürekliliğini ve kullanılış amacını değiştirebilmektedir. İşçi dövizleri ile ilgili kapsayıcı genellemeler yaparken bu konu dikkate alınmalıdır. Bunların ışığında, kadın göçmenler ve işçi dövizleri arasındaki ilişki hakkında şunlar söylenebilir:

- Sağlık çalışanı ya da kalifiye işgücüne sahip çalışanların göç etmeleri, sadece ülkelerinin bu kişilerden yoksun kalması anlamına gelmemektedir. Faini (2002; 2006, s. 13), göç eden bireylerin eğitim seviyesi ve ustalıkları arttıkça anavatanla olan bağlarının da azaldığını, aile birleşmelerinin arttığını ve göç ettikleri ülkede kabul görebilmek için eğitimlerine orada devam ettiklerini, sonuç olarak, tüm bu sebeplerden dolayı “işçi döviz (economic remittances)” gönderilerinin azaldığını ileri sürmektedir. Bir başka deyişle giden göçmenlerin eğitim ve ustalık düzeyi arttıkça anavatanlarına sağladıkları döviz girdisi, ters orantılı olarak azalmaktadır. Bu bilgiye paralel bir şekilde, kadın göçmenler erkeklere göre daha az kalifiye ve geçici işlerde çalışmaları nedeniyle gelir seviyeleri, genel anlamda, erkeklerden düşüktür. Ancak, daha düşük gelir elde etseler de erkeklere göre kazançlarının daha büyük bir oranını memleketlerine göndermektedirler (Fleury, 2016, s. 12). Asya, Pasifik ve Samoa bölgelerinden ailelerin, döviz göndermedeki bu farklılık nedeniyle ailedeki kadın bireylerin göçünü (kızların ülke dışından biriyle evlenmesi dahil) destekledikleri belirtilmektedir (Petrozziello 2013; Curran ve Saguy 2001’den aktaran Fleury, 2016: 13).
- Kadın göçmenler birikimlerini daha istikrarlı ve sık göndermektedirler (Feury, 2016, ss. VI, 14),
- Kadınlar işçi dövizlerini alan taraf olduğunda, para aile refahını (sağlık, eğitim) arttırmaya harcanırken, erkekler parayı yatırım yapmak için kullanmaktadır (Fleury, 2016, ss. VI, 15).

Yukarıda değinildiği gibi işçi dövizlerinin yanında göçmenlerin memleketlerine aktardıkları bir diğer şey de sosyal birikimler (social remittance) ya da kazanımlardır. Göçmen kadınlar memleketlerine döndüklerinde daha otonom bir statüye sahip olurken, yeni beceriler ve deneyimler aktarabilmekte ve kendi işlerini kurma ya da girişimcilik konusunda diğer kadınlardan olumlu yönde ayrılmaktadırlar (Fleury, 2016, s. 17).

Genellikle göçün yönünün ekonomik ve sosyal refah anlamında daha gelişmiş ülkelere doğru olması, kültürel farklılıklar, kayıt dışılık, geri gönderilme korkusu gibi negatif etkiler bir yana bırakılabilirse, göç daha iyi eğitim ve sağlık şartlarına ulaşımı mümkün kılabilir. Örneğin, Dünya Bankası'nın yaptığı bir araştırmada belirtildiğine göre, Guetemala, Meksika ve Fas'ta kadınların göçle beraber, hem daha iyi sağlık imkânlarına kavuşması, hem de sağlık bilgisi düzeylerindeki artış, anne ve bebek ölüm oranlarının düşmesini sağlayabilmektedir (Fleury, 2016: 18). Öte yandan bir diğer görüşe göre de kırdan şehre göç, çocuk ölümlerini negatif olarak etkileyebilmektedir (Brockhoff 1995, Harttgen ve Klasen 2009, aktaran Fleury, 2016: 18). Benzer bir şekilde, Ürdün'de yapılan bir araştırmaya göre, annenin göç etmesinin ardından görevlerini en büyük kız çocuğu devralmakta ve bu sorumluluklar kız çocuğunun eğitimini negatif etkilemektedir (Azcona, 2009'dan aktaran Fleury, 2016: 17). Tüm bunların yanında, aile bütünlüğünün bozulması ailenin tüm fertlerini etkilemekte, özellikle annenin aileden ayrılması hem göç eden annede, hem de çocuklarında psikolojik sorunlara yol açabilmektedir.

4. Sonuç

Kadının göçteki yerinin ve durumun ele alındığı bu çalışmada öncelikle kadınların göç türlerinin nasıl sınıflandırılabileceği üzerinde duruldu. Bu sınıflandırmada gönüllülük ve zorunluluk/zor kullanılma olarak yapılan ilk ayrımın ardından birinci başlığın işçi göçü, aile birleşmesi ve evlenme amacıyla; ikincisinin ise sığınma amacıyla ve insan ticareti kurbanı olarak alt başlıklara ayrılabilceği ifade edildi. Ardından, kadınların göç sürecinde ne gibi tehlikeler ve sorunlarla karşılaştıkları üzerinde duruldu. Kadınlar başta fiziksel ve cinsel taciz riskleriyle karşı karşıya kalırken, yeterli sağlık hizmetlerine erişememeleri nedeniyle de sorunlar yaşadıkları belirtildi. Bu başlık altında, ayrıca, refakatsiz ve tecrit edilmiş tek kadınlar, yalnız aile reisi

kadınlar, cinsel şiddet kurbanı kadınlar, eşcinsel kadınlar ile ruh sağlığı bozuk ve travma geçirmiş kadınların hemcinslerine göre daha fazla riskle karşı karşıya kaldıkları da vurgulandı. Göçün kadını ve çevresini nasıl etkilediği başlığı altında ise işçi döviz ve sosyal birikimin (remittance) göç eden kadında ve ailesinde ne gibi etkilere yol açabildiği üzerinde duruldu. Göçün, kadının üzerindeki olumsuz yanları kadar, daha iyi eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim şansı ile statüde yükselme gibi olumlu etkileri olduğu da belirtildi.

Göç, uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine, sosyolojiden antropolojiye kadar birçok alanın araştırma konusu olabilmektedir. Doğal olarak, adı geçen bilim dalları göçü kendi kavramsal temellerine göre tanımlamakta ve göçe ilişkin tartışmaları da yine bu eksen etrafında şekillendirmektedirler. Ancak, her nereden bakılırsa bakılsın görünen bir şey var ki o da göçe sınırları belirsiz, tekil bir olguyu ifade eden bir anlam yüklemek yerine, onu içerisinde barındırdığı farklı sosyal gruplar ve dinamikleri ortaya çıkarmak suretiyle anlamaya ihtiyacımız olduğudur. Söz konusu sosyal gruplardan, yukarıda da vurgulandığı üzere daha hassas olan, çocuklar ve kadınlar bu durumları itibarıyla çok daha iyi anlaşılacak durumundadır. Kültürel ve bireysel farklılıklar, şüphesiz yapılan ve yapılacak çalışmalarda en büyük güçlükleri oluşturmaktadır. Her sosyal araştırmada karşılaşılabilecek bu sorun, konusu göç olan ve bu niteliği itibarıyla da farklı kültürlerden insanların farklı süreçlerde ve yine farklı coğrafyalarda bir araya gelmesini içermesi nedeniyle işleri daha bir çetrefilli hale getirmektedir. Göçün bu özelliği genellemelerden kaçınılması ya da genelleme yaparken temkinli olunmasının yanı sıra ve belki de bundan daha çok, belirli sosyal gruplara odaklanmış nicel verilerle desteklenen nitel araştırmaların önemini ve bu araştırmalara olan ihtiyacı da vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Erder, Sema (1986). *Refah Toplumunda “Getto” ve Türkler*, İstanbul: Teknografik Matbaacılık
- Erder, Sema ve Selmin Kaşka. 2003. *Düzensiz Göç ve Kadın Ticareti: Türkiye Örneği*, Geneva: IOM.
- Faini, Ricardo (2002). “Migration, Remittances and Growth”, <http://www.wider.unu.edu/conference/conference-2002-3/conference%20papers/faini.pdf>, erişim tarihi 01.09.2002.

- Faini, Ricardo. 2006. Remittances and the Brain Drain, IZA Discussion Papers Series No. 2155, <http://ftp.iza.org/dp2155.pdf>, erişim tarihi 12.07.2018
- Fidh, 2007. "Women and Migration", 36 Congress of the FIDH, Migration Forum, Lisbon, 19.04.2007, https://www.fidh.org/IMG/pdf/Femme_Migrations_Eng.pdf, erişim tarihi 02.03.2017
- Fleury, Anjali. 2016. Understanding Women And Migration: A Literature Review, KNOMAD Working Paper 8, http://www.knomad.org/docs/gender/KNOMAD%20Working%20Paper%208%20final_Formatted.pdf, erişim tarihi 02.03.2017
- Ihlamır-Öner, Suna Gülfer. 2016. "Göçün Kadınlaşması ve Sosyal Rejimin Dönüşümü: İtalya Örneği", içinde *Kürselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, İstanbul: İletişim.
- ILO, 2015. "Global Estimates on Migrant Workers: Results And Methodology, Special Focus On Migrant Domestic Workers", http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_436343.pdf, erişim tarihi 28.01.2018
- Kingma, Mireille. 2007. "Nurses on the Move – A Global Overview", Health Services Research 42:3, Part II (June 2007), sy. 1281-1298. DOI: 10.1111/j.1475-6773.2007.00711.x, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1955376/pdf/hesr0042-1281.pdf>, erişim tarihi 28.01.2018
- Mollard, Blandine. 2010. "Kadın ve Göç: Göç Deneyimi Boyunca Sağlığın Geliştirilmesi", Göç ve Kadın Sempozyumu, 11 Mart 2010, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, <http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/Etkinlikler.php>, erişim tarihi 02.03.2017
- Piper, Nicola. 2006. "Women And Migration – General Introduction", Women and Migration Pre-Conference Workshop, 11th International Metropolis Conference, Lisbon, Portugal October 2, 2006, <http://www.swc-cfc.gc.ca/>, erişim tarihi 02.03.2017
- Selim, Sibel. 2017. "Türkiye’de Göç Kadınlaşıyor mu?: Ekonometrik Bir Analiz", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, ss. 43-63.

Göç Ve Kadın: “Göçün Feminizasyonu” ve Kadın Göçmenlerin Durumu

-
- Tüzer, Tunga. 2010. “Göç, Kadın ve Üreme Sağlığı”, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Göç ve Kadın Sempozyumu, 11 Mart 2010, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/Goc_Kadin_sunumlar/tuzer.ppt, erişim tarihi 02.03.2017
- UN, 2004. “Protocol Against The Smuggling Of Migrants By Land, Sea and Air, Supplementing The United Nations Convention Against Transnational Organized Crime”, <http://www.unhcr.org/496323791b.pdf>, erişim tarihi 05 Temmuz 2018
- UN DESA, 2018. International Migration Report 2017, erişim tarihi 26.01.2018, <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>, erişim tarihi 29.01.2018
- UNDP. 2009. Migration and Gender Empowerment: Recent Trends and Emerging Issues, United Nations Development Program Human Development Reports, Human Development Research Paper, 2009/04, erişim tarihi 29.01.2018
- UNHCR, 2014. Woman Alone: The fight for survival by Syria’s refugee women, <http://www.unhcr.org/ar/53bb8d006.pdf>, erişim tarihi 29.01.2018
- UNHCR, 2016. Global Trends: Forced Displacement in 2016, <http://www.unhcr.org/5943e8a34.pdf>, erişim tarihi 29.01.2018
- UNHCR, 2017. UNCHR-Türkiye, <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=15>, erişim tarihi 02.03.2017
- UNCHR, 2018a. Figures at a Glance, <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>, erişim tarihi 26.01.2018
- UNHCR, 2018b. Woman Alone: The Fight For Survival by Syria’s Refugee Women, <http://www.unhcr.org/ar/53bb8d006.pdf>, erişim tarihi 30.01.2018
- UNCHR, 2018c. Population Statistics, <http://popstats.unhcr.org/en/demographics>, erişim tarihi 26.01.2018
-

- UNICEF, 2017. A child is a child: Protecting children on the move from violence, abuse and exploitation, https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_A_child_is_a_child_May_2017_EN.pdf, erişim tarihi 30.01.2018
- UNODC, 2000. "Protocol To Prevent, Suppress And Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing The United Nations Convention Against Transnational Organized Crime", https://www.unodc.org/documents/treaties/Special/2000_Protocol_to_Prevent_2C_Suppress_and_Punish_Trafficking_in_Persons.pdf, erişim tarihi 05.07.2018
- UNODC, 2016. Global Report on Trafficking in Persons, 2016, http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2016_Global_Report_on_Trafficking_in_Persons.pdf, erişim tarihi 02.03.2017
- UNODC, 2016. Global Report on Trafficking in Persons: 2016, http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2016_Global_Report_on_Trafficking_in_Persons.pdf, erişim tarihi 02.03.2017
- Ünlütürk Ulutaş, Çağla ve Alıcan Kalfa. 2009. "Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri," *Fe Dergi* 1/2 (2009), ss.13-28.
- WelCommunities Proje Rapor. 2017. "Ortadoğu'dan Göçün Türkiye Üzerindeki Etkileri Raporu", Proje Adı: *Open Hearts and Welcoming Communities for Immigrants and Refugees*, Proje Numarası: 2016-1-TR01-KA204-035300, erişim tarihi 20.03.2019, <http://welcommunitiesproject.akdeniz.edu.tr/wp-content/uploads/2017/03/RAPOR-compressed.pdf>
- WHO, 2010. Factsheet Nu. 301, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs301/en/>, Fact Sheet Nu. 301, erişim tarihi 30.05.2013